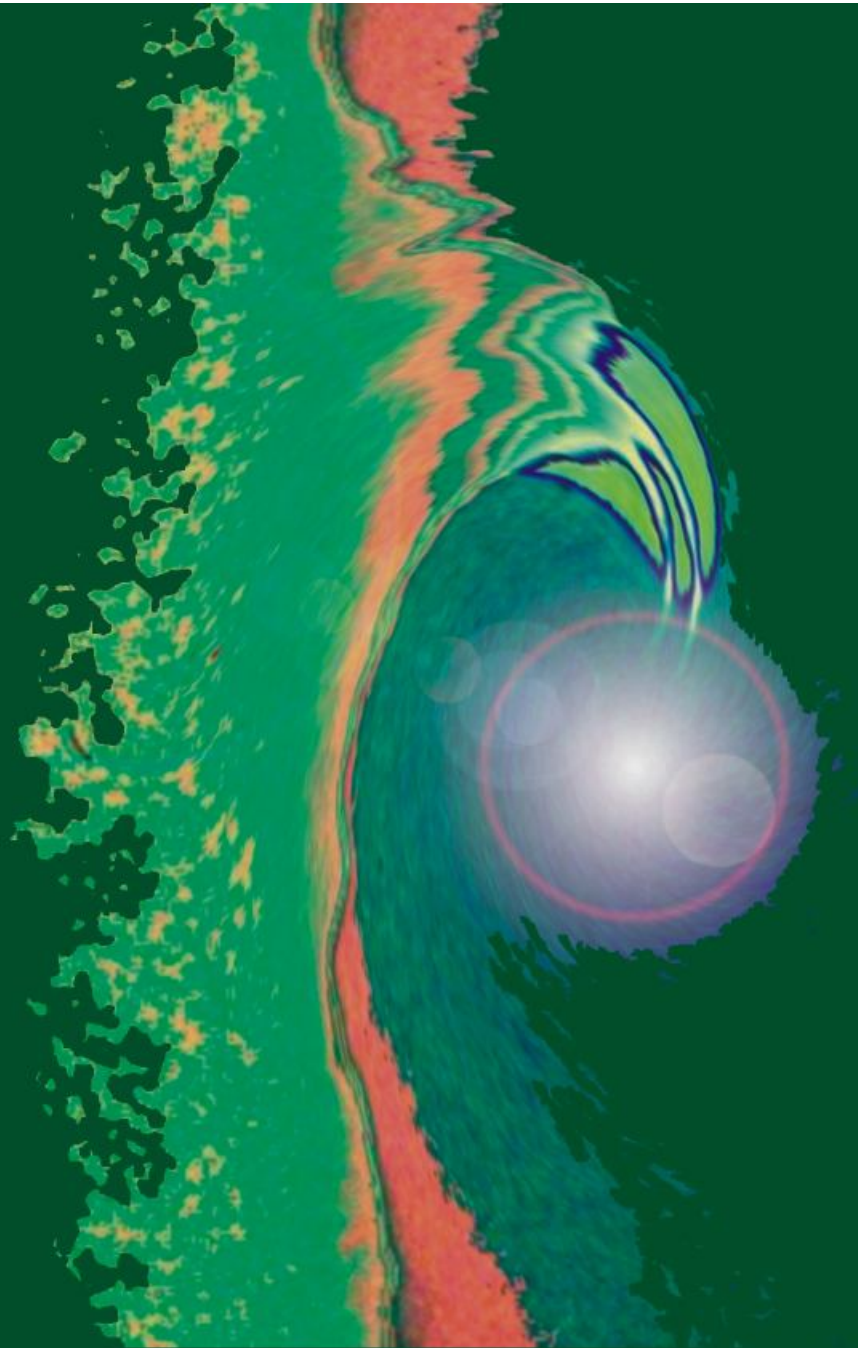

Élő táj 2

VÁLOGATOTT ÍRÁSOK

TERMÉSZETRŐL, TÉRRŐL, TEREMTÉSRŐL

ÉLŐTÁJ 2

ÉLŐ TÁJ 2

VÁLOGATOTT ÍRÁSOK
TERMÉSZETRŐL, TÉRRŐL, TEREMTÉSRL
SZERKESZTETTE: BUKA LÁSZLÓ ÉS GYARMATHY ISTVÁN

DÉL-NYÍRSÉG BIHARI TÁJVÉDELMI ÉS KULTURÁLIS
ÉRTÉKŐRZŐ EGYESÜLET
DEBRECEN, 2002

FÖLDI ÁBRÁK – ÉGI MESÉK

A Glastonbury állatöv

Mi is tulajdonképpen a Glastonbury állatöv? Egy olyan földábra együttes, amely az elmúlt évtizedekben ezen lenyűgöző és szentséges hely mondavilágának szerves részévé vált.

Egyesek szemében ez a kulcs mindenhez – Arimathei József, a Szent Grál, Arthur király és a többiek rejtélyeihez.

Mások szerint az állatöv pusztán a képzelet szüleménye, melynek hitelessége megkérdőjelezhető.

Akik tudnak olvasni a tájban úgy tartják, hogy a Glastonbury állatöv egy olyan tízmérföld átmérőjű körben elhelyezkedő földábra rendszer, amely ábrák körvonalait dombok, folyómedrek, erdők és utak rajzolják meg a tájban.

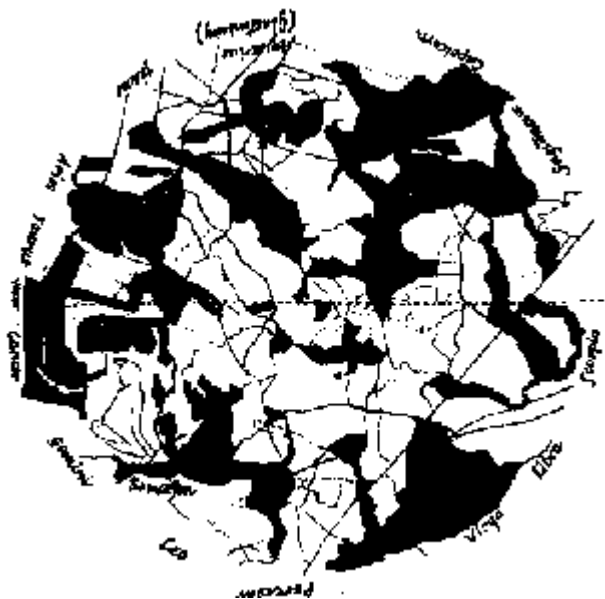
Az ábrák egymással összefüggenek, és a teljes állatöv visszaolvasható a tájból. Az egyes jegyek beazonosítását mind a találó helynevek, mind a helyi hagyomány

visszaigazolja. Ezekben őrződött meg az ábrák emléke olyan korokban, amikor a tájban megrajzolódo képekről már elfeledkeztek az emberek.

Katherine Maltwood, aki 1935-ben bejelentette a Glastonbury állatöv felfedezését, a *Csillagok templomának* nevezte el a helyet.¹

A VÍZÖNTŐ FŐNIXMADARA

A Vízöntő jegyének földábrája, a Glastonbury-hez tartozó mondabeli Avalon szigetén, kiterjesztett szárnyú főnixmadarra emlékeztet, amelyik éppen elfordítja a fejét, hogy elérje a Vérforrás kehelykútjának életadó vizét; ez a kút – a druidák kútja – jelenti magát a Vízöntő urnáját, amelyet mindig is a Szent Grállal hoztak összefüggésbe.²

1. ábra A Ms Maltwood által ismertett állatöv Avalon (Glastonbury) csillagtemplomában. (Marie Caine nyomán)

2. ábra A földábrák a csillagos égboltra vetítve. (Marie Caine nyomán)

1 Az idézet Geoffrey Ashe-től való, részlet Marie Caine: A Glastonbury állatöv (The Glastonbury Zodiac) c. könyvének előszavából. Ennek a hatalmas földábra együttesnek Debrecen városához, a város címeréhez kiemelt jelentőséggel kapcsolódó egyik elemének, a Vízöntő főnixmadarának a leírását közöljük itt. Az előző kivételével a fordítások Katherine Maltwood: Útmutató Glastonbury csillagtemplomához (A Guide to Glastonbury's Temple of the Stars) c. műve alapján készültek. A szerző könyvének bevezetőjében úgy nyilatkozik, hogy az állatöv földábráit nem sikerült volna felismernie, ha nincs a Szent Grál története (High History of the Holy Graal) c. könyv. Ennek francia nyelvű eredeti változata (Perceval le Gallois ou le conte du Graal), melynek szerzője ismeretlen, XIII. sz.-i kéziratban maradt fenn töredékesen. Mind Maltwood, mind Caine értelmezésében a Glastonbury állatöv az

Arthur mondakör égi eseményeinek földi vetülete, azonban ezek a lélek történetének – azaz az emberiség történelmének – olyan ősképei, amelyek máshol és más időben nagyon is hasonló formában nyilvánultak meg. Éppen ezért teszünk kísérletet a Vízöntő főnixmadarának és Debrecen címerének összevetésére. Szövegünk jegyzetekkel ellátott, kivonatos fordítás a két könyvből. Külön köszönet illeti meg Dr. Végvári Józsefet a fordítások helyességének ellenőrzéséért.

2 Az urma ~ Uránusz összefüggés nyilvánvaló, ezenkívül a főnix napmadár jellege az Oroszlán jegyében égeti el egóját, majd a feltörekvő Uránusz, a Vízöntő ura szüli újjá és emeli fel az Oroszlán – Vízöntő tengely mentén. A Nap ill. az Uránusz meglepően hasonló képjelei igen beszédesek.

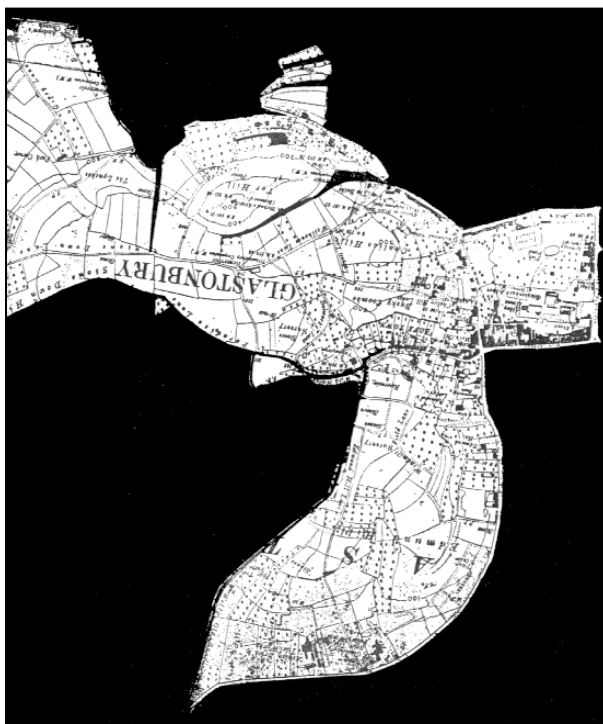
A HALHATATLANSÁG KELYHÉNEK EGYETEMES LEGENDÁJA

Avalon szigetét a legenda szerint Sir Perceval örökölte, ő személyesíti meg tehát a főnixmadarat; így a következő történetben, melyet Donald MacKenzie: *Indiai mítoszok és legendák* c. könyvéből vettünk át, a kelyhet hordozó hatalmas főnixként fogunk vele találkozni.³

Valamikor réges-régen a halhatatlanságot (az ambróziát⁴) elrabolta az istenektől a félig óriás, félig sas Garuda. Őt, a madarak urát⁵ ötszáz év alatt költötte ki anyja, Diti egy hatalmas tojásból. Garuda apja pedig nem volt más mint a Sarkcsillag.

Diti hozatta el az ambróziát az égi hegyről, ahol azt vad szélviharoktól csapdosott szörnyű lángok vetették körül. Akkor lángok voltak ezek, hogy az eget is elérte lobogásuk. Garuda a Nap fényességével vetekező aranyló testet öltött, folyókat ivott ki, majd a vízzel kioltotta a tüzet.⁵

Az ambróziát a lángokon túl egy éles peremű és ragyogó, eszeveszetten forgó kerék őrizte. Garuda

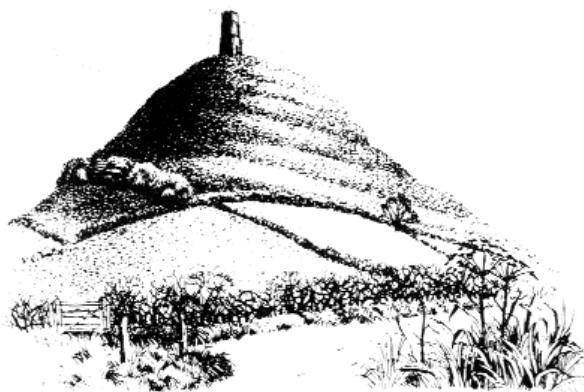
3. ábra AVALON SZIGETE A főnix földábrája napkelet felé repülve éppen elfordítja fejét, hogy igyon a Kehelykútból, amely a Vízöntő serlege.
(K. Maltwood nyomán)

4. ábra A Symbolon főnixmadara a Vízöntő – Skorpió kapcsolódás jelképe.

összetörte a forgó kereket, majd elszállt a Hold kelyhében tartott halhatatlansággal együtt.

Jáva és Bali szigetén úgy jelenítik meg Garudát, hogy repülés közben vagy a kezében vagy a feje tetején viszi a kelyhet; néha azonban Vishnu is a hátán ül kezében a forgó napkerékkel.⁶

5. ábra A Glastonbury Tor. A tor főnév a mai angolban sziklás csúcsot, sziklabércet jelent; skót angolsággal sírhalmot. A szemlélő azonban tor(nyot) lát a domb tetején. (Marie Caine nyomán)

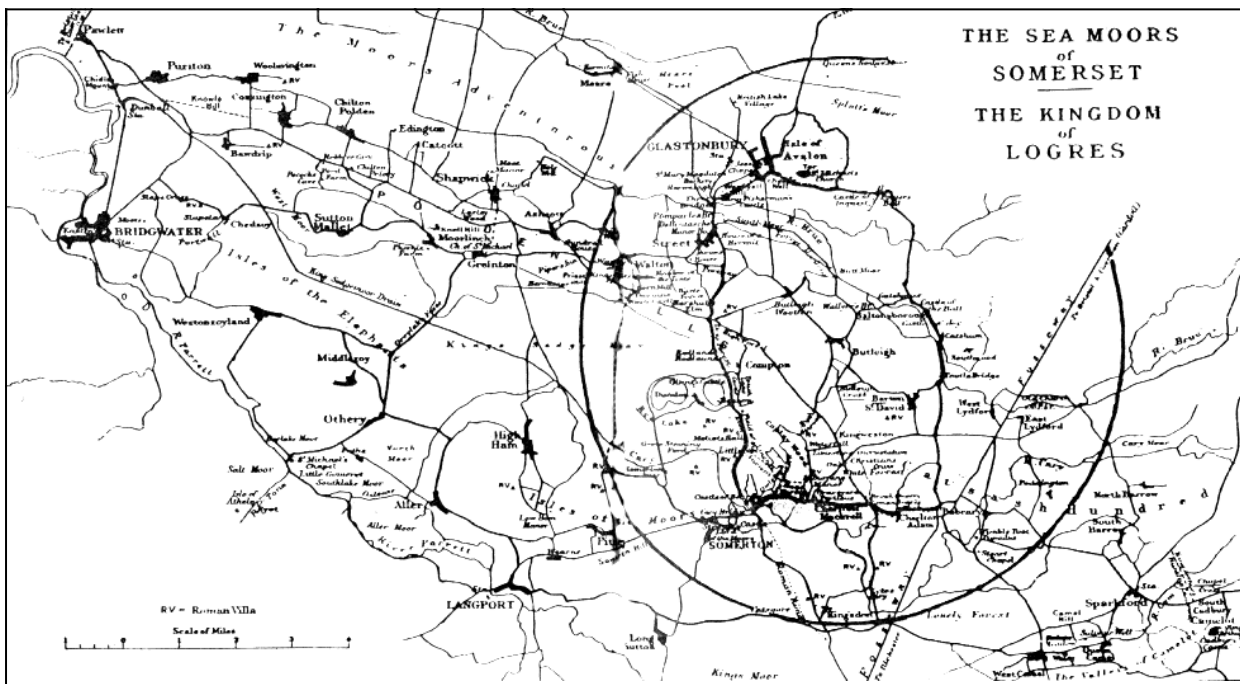
3 A legenda Sir Percevalt (Parszifál) a Vízöntő főnixmadarával azonosítja. Egy másik Sir Percival pedig a Vízöntő kor egy szintén hangulatos eseményénél, a Plútó felfedezésénél lép be a képbe. A Plútó, a Sötétszillag az alvilág, a halál ura. Itt a lefelé ható erők lépnek működésbe. A Plútót 1930 februárjában (Vízöntő tartalom!) az amerikai Lowell Intézetben fedezték fel. A Lowell névben benne van az angol low (=alant) szó. Az intézet vezetője pedig akkoriban Sir Percival Lowell volt, a tudós aki kiszámította a bolygó pontos pályáját. Peter Orban: *A Plútó* c. könyvében úgy értelmezi ezt a nevet, hogy át a közepén a mélybe". A főnix kulcsfontosságú mozzanata, hogy meghal majd feltámad. A halál háza a Plútó otthonával, a Skorpióval tartalmilag azonos

ház a csillagfejtésben. Ezért jelenítik meg az ún. Symbolon kártyák a főnixmadarat a Vízöntő – Skorpió kapcsolódás jelképeként. (4. ábra)

4 Végvári József hívja fel a figyelmünket arra, hogy az istenek eledele, az ambrózia maga az ember (aMBR/ózia ~ eMBer !). Az állatövön belül tényleg itt a Vízöntő jegyében van jelen az egyetlen ember. Ez az a jegy, ahol emberként beléphet az örök körforgásba.

5 A magyar népmesékből is ismerős a folyó kiívása, majd a tűz kioltása, vö. pl. A Bimbó vagy a Kiskakas gyémánt félkrajcárja c. mesékkel.

6 Ez a napkerék (az angol eredetiben: solar wheel) itt nem más mint a Nap (kör)pályája, a Napút.

6. ábra A Glastonbury állatöv tízmérő föld átmérőjű kör Somerset térségében. (K. Maltwood nyomán)

7. ábra A Kehelykút vagy más néven Vörforrás. A Vízöntő paradoxon kútja. A kút, a víz maga Vízöntő, a kövek Bak, a fedélén viszont a Halak jele látható. A vörös szín és a vér a Bakban erőben levő Marsra utal, a csodás gyógyulások pedig a Halakra. A monda szerint Arimatheai József itt rejtette el az utolsó vacsora serlegét. A forrás vízhozama kb. 100.000 liter naponta. (Marie Caine nyomán)

A SZENT KEHELY KEREGASZTALA, A NAPÚT

A Glastonbury Tor – amelynek dombja a fönix földárájának feje – ugyanilyen napkerékre, napútra tekint le, ahogyan a *La Queste del Saint Graal* hatodik ill. nyolcadik fejezetében is olvashatjuk:

Volt egy másik ilyen kerekasztal is... Ez volt a Szent Kehely kerekasztala, amely számos nagy csodáknak volt megnyilvánulási helye ezen országban.“

Az egyik ilyen csoda volt, hogy négyezer embert látott el étellemmel.

Íme, tisztelt uram, a réten, melyet látott, volt egy széna-
nakas. Ezen a szénakason keresztül kell megértenünk a kerekasztal lényegét! Mint ahogy a szénakason rácsok választják szét az állatok helyeit, ugyanúgy választják szét a kerekasztal pillérei az ülőhelyeket.“

Ez pontosan a napút leírása! Mivel százötven bika ellátására szolgáló szénakas, illetve négyezer ember táplálékát biztosító asztal szerepel a szövegben, nem lehet szó közönséges jászolról és asztalról. Azt is meg tudjuk, hogy mindez egy *rét*en volt.⁷

A Glastonbury állatöv Somerset térségében a Napút kerekasztala, ez nem más mint egy tízmérő föld átmérőjű, kör alakú terület, amely következésképpen így kiválóan megfelel annak a célnak, hogy étellemmel lásson el százötven bikát és négyezer embert.

⁷ Itt a magyar anyanyelvű olvasó nem kerülheti el a rétnak és fordított olvasatának a térnek az összevetését. Az angolban használatos meadow jelentésénél az angol – magyar nagyszótár a *rét* mellett pusztán a *kaszáló* szót közli. Így a rét ~ tér után a kaszáló ~ kasza ~ Szaturnusz ~ Kronosz vonalon az idő is jelen van. A napút körforgása térben és időben nyilvánul meg.

A VÍZÖNTŐ HOLD-KELYHÉNEK LEÍRÁSA

Mikor Perceval elfoglalta Avalon mennyei hegyét, birtokába jutott a Hold-kehely, vagy más néven a Kehelykút, amely híres erőt adó vízeről. Úgy mondják, hogy ez a druida kút nem más, mint egy radioaktív vastartalmú forrás; a vízben lévő vas aranyvörösre színezi a köveket, ezenkívül egy ritka gombafaj tenyészik a víz felszínén, amely így alvadt vérrögökre emlékeztet.⁸

A kút köveiről azt tartják, hogy megegyeznek a Stonehenge-nél használt kövekkel; minden egyes kőkocka a forrás három oldalát zárja le.

A FŐNIX FÖLDÁBRÁJA

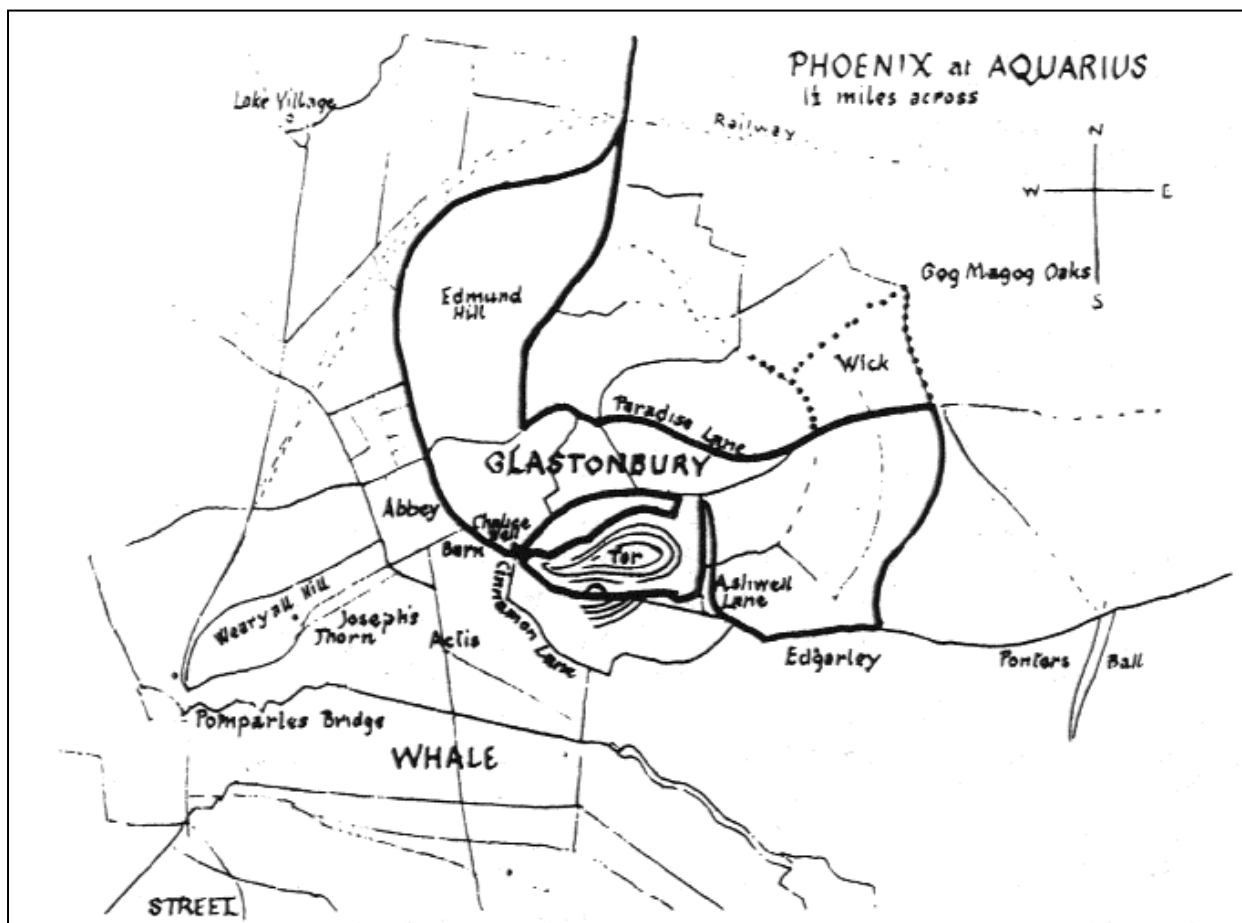
Akik valaha is végignézték a Glastonbury Tor dombjáról, hogyan megy le a nap a Severn tengerőble fölött lángbaborítva az egész eget tüzes felhőszárnyaival,

azok képet alkothatnak arról a késztetésről és indítátsárról, amely a főnix földábrájának megalkotóit vezette. Ez a sas a napszentületkor megtisztult nap madara, amely az éjszaka hamvaiból kel majd új életre; ez a szellemi nap Perceval.

Sir Gawain jól látta, habár sötét volt az éj, hogy belül csudálatos, gyertyák nélkül gyulladó hatalmas fényözön árad. Úgy tűnt, mintha a Nap ragyogna ott. Mi céllal, – csudálkozott, – s honnét jó ez égi fény?”

A főnix köré rajzolt egy és háromnegyed mérföld átmérőjű kör, melynek középpontja a madár mellénél a Paradise Lane (= Mennyei út) mellett van, érinti mind a szárnyakat, mind a farktollakat, és alkotja a madár ún. fahéj fészket⁹.

Mivel a madár napnyugat felé repül, így visszafelé fordított fejjel éri el csőre az erőt adó vérforrást; ennek megmintázása a földábrán rendkívül nehéz. A főnix fejét és nyakát a Glastonbury Tor dombja alkotja, a domboldalon csigavonalban felfelé futó kiugró perem található, amely igen nagy távolságból is jól látszik, és

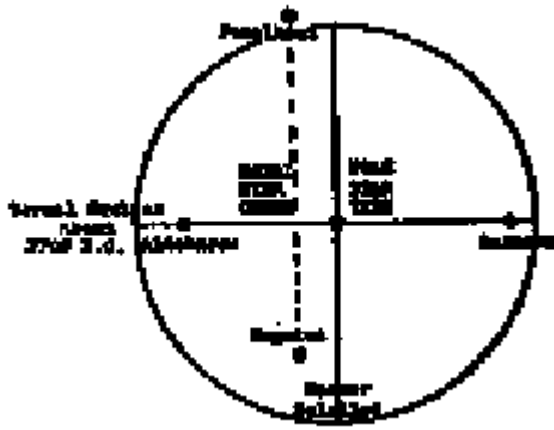

8. ábra A Vízöntő főnixmadara Marie Caine könyvéből.

8 A kút (Vízöntő) és a radioaktív vastartalom (Skorpió) megintcsak ugyanazt az állatövi kapcsolódást fejezi ki mint a Symbolon főnixmadara. Marie Caine említi könyvében, hogy a Glastonbury Tor volt a székhelye Gwyn ap Nuddnak a kelta Annwn, azaz alvilág (Skorpió) urának; ő üldözi a holtak lelkeit a pokol véreibeivel.

9 Ovidius elmondása szerint a főnix halála közeledtével fészket készít magának egy pálmafa tetején. A fészket fahéjból, mirhából és egyéb fűszerszármazékokból (pl. nárdusolaj) készíti. Ennek a fészeknek a lángjaiban ég el, majd születik újjá hamvaiból a madár. A hagyományt

a találó helynevek is visszaigazolják. A fenti térképen is jól látható a főnix földábrája alatt a Cinnamon Lane (=Fahéj-dűlő), valamint az Ashwell Lane (=Hamukút út). Állítólag Hérodotosz nevezte el ezt a különleges madarat főnixnek, mivel jobbára pálmafa tetején látták ücsörögni, a pálma a görögben pedig *phoenix*. Ez a pálma van benne Főnícia nevében is. Néhány lazára fűzött szóparhuzam azért még idekíváncozik: fűszer ~ fűz ~ fészket ~ fon ~ főnix; grass (=fű) ~ cross (=kereszt); fűszer ~ íz ~ Jézus; palm (=pálma) ~ lamb (=bárány) ~ lamp (=lámpa).

9. ábra A királyi csillagkereszt és a Sarkcsillag fájának összevetése – a rézpillér, amin a sas ült.
(K. Maltwood nyomán)

egészen a madár torkáig tart. Ez a perem jelzi az elfordított fejtartást.¹⁰

A csőr alsó részét a Torhoz vezető zárandokút jelöli ki. Ezt az utat eredetileg ún. druida-kövekből rakták ki, melyek közül néhány málladozó példány még ma is fellelhető. A Glastonbury-ből West Pennardba vezető műút alkotja a csőr felső részét. Mivel a fej oldalnézetben jelenik meg (mint az összes többi földábra esetében is), így a fénix bóbítás koronája ezen út alá esik.

A madár rajzolatát ősi utak és folyóvizek jelzik. A Kehelykút dombja a test részét képezi, az apátság szent területe pedig a farkon helyezkedik el.¹¹

Két Wells felé vezető régi út alkotja a nyugati szárnyat, a déli domboldal teraszai pedig a keleti szárnyat. A Paradise Lane jelzi a madár mellét, a Norwood Park Farm pedig a keleti szárny szélén található, ennek a szárnynak a felsőbb részét a domboldal peremszerű útja alkotja.

A csőr vonulatát követő út először a beszédes nevű Ashwell Lane (=Hamukút út) mentén kelet felé fordul, majd pedig északra, így jelölve ki a madár fejét és nyakának hátsó részét. A Chapels (=kápolnák) nevezetű mezőgazdasági művelés alatt álló teraszok, amelyek elnyúlnak a Coxwithy Lane irányába, alkotják a fénix déli irányba lehajló bóbítás koronáját.¹²

10 A Glastonbury *Tor* tomya pontosan ott van, ahol a fénix torka. A magyar torok főnév finnugor eredetű szó, vogul megfelelője: *tor*. A nyak, a torok a Bika állatövi jegy testtája, ez latinul *Taurus*, spanyolul *torro*. Egyébiránt az angol *tor* szónak az óangolban létezett *torro* változata is. A Bika jegy jellemzője a falánság, azaz a *torkosság*. Ennek a jegynek (♈) a keleti állatövben a disznó felel meg; így kerül képbe a *disznótör*. A halotti *tor* a Skorpió (halál) – Bika (evés) tengely eseménye, ez pontosan derékszögben, azaz ártó, feszítő fényszög-kapcsolatban metszi a fénix szellemi tartalmát kifejtő Vízöntő – Oroszlán tengelyt. Tora azonban csak az embernek (♍) és a disznónak (♏) van, oroszlántör vagy skorpiótör nincs. Nos, Glastonbury nevében ott van az üveg (=glass) illetve a kő (=stone) is. Magának a helynévnek az etimológiája is ezt mutatja. Végvári József hívja fel a figyelmünket arra, hogy a Glastonbury név szófejtésének alapját képező *glastum* szó, ami egy bizonyos növény neve, összefügg az üveg szóval. (A növény angol neve: woad, magyarul festő csülleleng – Isatis tinctoria.) Ezek után bátran kijelenthetjük – különösen mivel könyvében Marie Caine is használja a *Glass Mountain* kifejezést, – hogy ez nem más mint a magyar népmesékből jól ismert üveghegy. Amit mi keresünk az pedig ott van az

AZ ÉLETFA A SARKCSILLAG PILLÉRE, A KIRÁLYI CSILLAGKERESZT PEDIG AZ ARANY KERESZTJE“

Szemben vele volt egy vörösréz pillér, amin egy sas ült, kinek csőrében aranykereszt vala, s benne az iga-zi kereszt egy darabja.“

(A Szent Grál története 6/17.)

A Glastonbury-nél található kolostor ódon címerének fehér pajzsán egy függőleges helyzetű zöld fa látható lehajló ágakkal. Vízszintes helyzetben egy hasonló fát találunk, amelyik merőleges az előzőre, együtt keresztet alkotnak.¹³

A FÖLDÁBRÁKAT SZÁNDÉKOSAN KÉSZÍTETTÉK LÁTHATATLANRA, ÉS MOST

– MIVEL A KULCS ELVESZETT –

CSAK RÉSZLETES, FÖLDMÉRÉSEKKOR

HASZNÁLATOS TÉRKÉPEKEN ILLETVE

A LEVEGŐBŐL LEHET ŐKET NYOMON KÖVETNI.

Könnyebb megpillantani a fénixmadár körvonalait a terepfelvételeken, mint a valóságban a Glastonbury Tor tetejéről. Ez igaz az összes többi állatövi jegy földábrájára is, mivel ezek olyan hatalmas méretűek, hogy lehetetlen szemmel követni az erdőben,ombok alatt ill. házak által elrejtett rajzolatukat. Gyalogosan végigjárni őket túlságosan kimerítő feladat – ez az egyik magyarázata annak, hogy miért csak beavatottak láthatták meg a Szent Kelyhet is.

A régi emberek a folyók és a domborzat rajzolatában élő lények körvonalait látták. Ahhoz azonban, hogy az ég és a föld hasonlatosságait összemérjék beavatott művészekre“ volt szükség. A természet adta formákat a mértani alapelvek (*geometria*) szerint rendezték a csillagképeknek megfeleltethető, kör alakban kibontakozó földábra együttesé.¹⁴

Hét darab ilyen ábra körvonalait alkotják természetes vízfolyások illetve folyómedrek, mintha maga a Földanya gondoskodott volna megrajzolásukról, mindazonáltal az a tudás, amely a földábrák és az állatöv összekapcsolásához szükséges volt, nyilvánvalóan ugyanazon az útvonalon érkezett Angliába mint József, az önkereskedő – azaz keletről.¹⁵

A SOHA-NEM-SZÜNŐ LÁNGOKKAL ÉGŐ KASTÉLY

üveghegyen is túl, ahol a kurta farkú malac (♊) tűr, (vagy *tor*)! Mindez Debrecen városára vonatkoztatva azt eredményezi, hogy habár a város címerében a fénixmadár van jelen ősképként, ezen túl a Bikaságot is megtapasztaljuk (a Maradandóság városa). Így válhatott Debrecen egyik legismertebb épületévé az *Aranybika* szálloda, valamint a fénixség révén a *Pálma* presszó.

11 Ezt a farokrészt nem minden ábrázoláson jelenítik meg, az apátság (=abbey) azonban igyekezvén hű maradni a fénix-hagyományokhoz – leégett.

12 A Coxwithy szó tartalmazza a kakas (cox) ill. fűzfavessző, fonott kosár (withy) kifejezéseket.

13 Debrecen címerében is ott van egy ilyen lehajló ágú (pálma)fa.

14 A geometria szóban természetesen ott van a föld (=geo) megmérése (=metria).

15 Arimathei Józsefről van szó, aki Fóniciából érkezett Angliába. (Fónixiából!!)

A Glastonbury Tor dombjának tetején Szent Mihály tornya áll. A környéken számos más templomot is neki szenteltek, és valószínű, hogy mindegyik – ugyanúgy mint ez a torony – a kereszténység előtti időszak tűzoltárjainak a helyén épült.

Magasan fent a tornyon XIV. sz.-i, sást ábrázoló kőfaragvány látható. Egyenesen dél felé a Wooton Hill Farmon pedig egy újabb madarat találunk hátrafelé fordított fejjel és legyezőszerűen szétnyíló szárnyakkal – ugyanúgy ahogyan a főnix földábráján látjuk ezt; azt mondják, hogy ez a madár az evangéliumi sas, János Evangelista madara (M.).

Ez a torony – a druidák tornya – illetve maga a domb, amelyen áll nyilvánvalóan azonos azzal a várral, amelyről *A Szent Grál története* (35/15) beszél. Ez a vár Pelles királyé volt, mielőtt Sir Percevalé lett volna.

A FŐNIX KASTÉLYA ÉS A TIZENKÉT KÁPOLNA

Látta a remetét a kápolna ajtajában, s tőle kérdezé, mi volna az a kastély, mely így lángra gyúla.

– Uram, – felelte a remete – elmondom hát neked. Joseus, Pelles király fia ott ölé meg tulajdon anyját. Azóta a kastély meg nem szűnik égni, s én mondom neked, hogy ettől a vártól meg egy más ilyentől lobban majd lángra a végítéletkor az e világot elpusztító tűz.

Perceval ezen elcsodálkozék tudván, hogy a kastély nagybátyjának, a Remete királynak a vára. Nagy sietvén távozott hát, meg sem pihenvén három királyságon át, majd hajóra szálla, hol egyik oldalán pusztaság és sivatag, míg a másikon a tenger vala, s hajója mindvégig a partnak közelében. Nézi-nézi, s látja ám tizenkét remete ül egy szigetnek partján. Nyugodt volt a tenger, így horgonyt vetett rögzíteni hajóját. Aztán köszönté illőn a remetéket, kik válaszképpen mindnyájan meghajoltak felé. Kérdezte tőlük, szállásuk hol vagy, s ők elmondák neki, hogy nem messze onnét van 12 kápolna és 12 ház egy temető körül, abban fekszik 12 lovag meghalva, kiket ők mind őrzének.

A 12 lovag, koporsó, oltár, remete, kápolna és ház mind-mind az állatöv tizenkettesére utalnak.

AZ ÁLLATÖV FÖLDÁBRÁI

Most tekintsük meg madártávlatból – a Glastonbury Tor tetejéről – a tájat, ugyanúgy ahogy ezt a természet templomának főépítészé tette egykoron.

Alant, mint egy hatalmas cirkusz állatsereglete, megelevenednek, bár már nem is látjuk őket, az állatöv teremtményei. A vándorcirkusz kör alakú sátrával, melyet középen egy hatalmas pózna – a Sarkcsillag fája – tart, a történelem előtti idők örök túlélője.

Az Oroszlán földábrája a Torról már nem is látha-

10. ábra. A főnixmadár légifelvételen
(Marie Caine nyomán)

tó, mivel szemben Somerton dombjainak a lejtőin fekszik. Így éri őt teljes fényében a júliusi és augusztusi nap tűző ragyogása.

Tőle keletre a Cary folyó rajzolja meg a Szűz alakját; úgy fest, mint egy vén boszorkány seprővel, süveggel, libegő talárban, mely elég nagy, hogy elrejtse ruhájának korbából termett temérdek gyermekét.

Távolabb keleti irányban, egyik ollójával a Brue folyó vonalán, áll lesben az óriás Skorpió, készen lecsapni az elővigyázatlanokra.

A kör következő állomása Pennard dombjaitól dél-nyugatra a Kentaur-Herkules térdeplő lovának hátán.

Északra ettől a nap-paripától, Ponter's Ball mellett ott van a Kecse, csudaszarvait büszkén emelve.

A sasmadár-főnix fejéből déli irányba tekintve ezek azok a földábrák, melyeket a szemlélő bal kéz felől lát. Itt újfent a Brit Edda egyik versére hivatkozhatunk:

A (Nap) Sas szálla felette / Ott a Fialla (Sólyom) / Halra vadász.

Ezeknek a halaknak (X) a földábrái már a főnixmadár jobb oldalán találhatók. Az egyik hal rajzolatához a Fisher's Hill (Halász-domb) felől jutunk el, ez lehetett a híres severni lazac, a mondabeli bölcs lazac, ami csak vörös mogorót evett. Ezt a tájban a Read Mead-en keresztül a lazac szájához futó Blood Stream (=Vér-patak) jelzi.¹⁶

Majd alant Plunging (=vízbemerülés) mellett a

16 Az angol szövegben ez a lazac (=salmon) a bölcs Salamon hangalaki megfelelője, bár ezt Maltwood nem említi; számára valószínűleg egyértelmű az azonosság. Sajnos Ms Maltwood könyvét úgy írta meg, hogy feltételezi, olvasói legalább olyan járatosak a kelta mondák és regék, valamint a csillagfejtés világában mint ő, ezenkívül a földrajzi neveket is teljes természetességgel az élő táj egyértelmű kijelentéseiként kezeli, ezért nem magyarázza őket. A fenti bekezdésben említett Read Mead valószínűleg Red Mead-nek, azaz Vörös-rétnek olvasandó. Azonban az angolban a mead ún. egyalakú szó. A mead

jelenti a rétet vagy mezőt, míg a mead' pedig a mézsört vagy mézbort, tehát egyfajta mézből készült italt. (MÉZ ~ MeZő) Ez a mead' összefügg az orosz *méd* (=méz) szóval, illetve a magyar medvével (mézevő állat ~ *méd-evő*). A mézsör kapcsán akár az angol *beer* ~ *bear* szópárra is érdemes figyelmeztünk. Az angol helynévben nyilvánvalóan benne van a Halakkal szemközt Szűz jegytartomány. (A medve a Szűz holdház-állata.) Különösen akkor, ha a Read előtagot a leírás szerint olvasni jelentésben értelmezzük, ez Szűz-típusú elfoglaltság, gondoljunk arra, hogy tanul a Szűz – *magol*.

Wallyer-híd közelében ott van a Bálna, körvonalaait a Brue-folyó rajzolja meg.¹⁷

A második hal mellett – annak rendje és módja szerint – ott van a Kos, Walton és Street közelében, aranygyapja az érett búzatábla.

Ugyancsak a Polden menti bakóháton ismerjük fel a Bika földbrájának nyakrészét, a Hood (=csuklya; búb) emlékmű az állat fülénél helyezkedik el.

Ezen dombok mögött tűnik fel az óriás Orion a dundoni világítótorony közelében, s vele már majdnem teljessé válik a földbrák köre.

Pole közelében van a tűzokádó Sárkány feje, s akad még két eb is – egy a gyűrűn belül, s egy rajta kívül – a Griffmadár, a Gerle és Salamon király hajója mellett.

Így e gyűrű egy teljes óralap vetülete, melyen a nap és a hold körbe s körbe jár.

A TŰZ ÉS A NAP SZENTÉLYÉNEK FÖLDJE, AKÁRCSAK EGYIPTOMBAN

A főnix bóbitája alatt elterülő földeket a helybeliek Actis néven nevezik. A Plunging felől lévő részt hívják Alsó Actis-nek. Actis-ről a *Classical Dictionary* (=Ókori Nagyszótár) a következőket mondja:

A Nap (Sol) fia, Görögországból Egyiptomba ment, ahol csillagfejtést tanított, és megalapította Héliopoliszt.”

Diodorus Siculus Historical Library (=Történelmi könyvtár) c. művében (5. könyv, 57. fejezet) pedig ezt találjuk:

Héliosznak (a Napnak) fiai különböztek a többi embertől műveltségük tekintetében, valamint a csillagfejtésben való jártasságukban. Sok felfedezést tettek, amelyet a hajózásban ill. az évszakok rendjének megismerésében használni lehetett. *Tenages*-t, aki kiűnt fivérei közül természetadta tehetségével, féltékenységből megölték a testvérei. Mikor a bűntényre fény derült a bűnösöknek mind menekülniük kellett. *Macar* Lesboszba ment, *Kandalanus* Cos-ba, *Actis* pedig Egyiptomban telepedett le, és megalapította Héliopolisz városát.”

A Cinnamon Lane (=Fahéj-dűlő) Felső Actis közelében található, most lássuk hát, mit mond az enciklopédia a fahéjról!

A fahéjat az ókortól kezdve ismerik az emberek, akkoriban olyan értékes ajándéknak számított, amely az uralkodókat illette meg. Az Exodus is említést tesz róla.”

A főnix a peterboroi Bestiáriumban fűszerekből rakott kör közepén látható, amint a napra tekint, várván, hogy az lángra lobbantsa fészket.

MAGA ACTIS HAGYTA VOLNA HÁTRA

¹⁷ A Wallyer szót a szótárak nem közlik, ám a benne foglalt *wally* skót tájnyelvi szó *tágas*, *nagy*, *hatalmas* jelentéssel; a *wally*² pedig *buta ember*; *tökfej*, *dinnye*. Mindkét jelentésből megközelíthetjük a bálna (=whale) földbrájának szellemi tartalmát: a Jupiter az a minőség, ami enged, ami nem szab határokat a kiterjedésnek. Ettől lesz hatalmas méretű a bálna, és jupiteri növény a dinnye meg a tök is. A tökéjű, dinnye gondolkodásmód az éleselmű és higanymozgású merkúriságnak szöges ellentéte. A Nyilas – Ikrek tengely Ikrek végpontján – a

NEVÉT A TOR TÖVÉBEN? VAGY EGYSZERŰEN CSAK
RÓLA NEVEZTÉK EL EZT A VIDÉKET?

HA IGEN, AKKOR KIK ÉS MIÉRT?

A British Múzeumban található egyik papirusz, amelynek angol fordítását The Nile (=A Nílus ~ A nyíl!) címmel Wallace Budge adta közre, a következőket mondja el egy Ré napistent dicsőítő himnuszban:

Ó, te hatalmas, örökké tartó Nap, ki *önmagad szüldöd újra*, te hatalmas egysége a formák milliárdjának, világ királya, Héliopolisz fedelme, végtelenség ura, öröklét királya az istenek gyülekezete ujjong, ha felkelsz és szállasz az ég magosában.”

Egyiptomban a lelkek főnix alakot ölthettek, s úgy szállhattak Héliopoliszba. A kelta hagyományok pedig nevezték Percevalt *Par-lui-fet* néven is, ami annyit tesz: aki magából alkotta meg magát”, ám azt is jelenti e név, hogy tűz alkotta meg őt”. Perceval pajzsán napkorongot láthatunk, így bizonyára ő volt a Glastonbury-beli Actis, Héliopolisz önmagát szülő fedelme, aki a főnix alakját öltötte magára.”

A FŐNIX ÉS DEBRECEN

Debrecen címerében ott van a főnix, ez ugyanaz a tűzmadár, mint amelyik megjelenik a magyar népmesékben is.

A szegény embernek csak egy kicsi kertje volt, de ebben a kicsi kertben olyan gyönyörű szép rózsák termettek, hogy aki látta, megcsudálta. Volt abban a kertben egyéb virág is, olyan, amelyiknek az illatja hét mérföldre terjedt, olyan is, hogyha valaki hozzányúlt, megcsendült, s csengett, mint az aranycsengő. De nem sok öröme volt a szegény embernek ebben a sok szép csodálatos virágban, mert éjnek idején berepült egy tűzmadár, akinek a tolla és a szárnya olyan volt, mintha lánggal égett volna, s mire észrevette magát a szegény ember, mire észrevették a fiai, egytől egyig lecsipkedte a virágokat, s vitte, senki sem tudta merre.” (Benedek Elek: A Tűzmadár)

A tűzmadár éjnek idején érkezik, ez egy 24 órából álló nap felosztása szerint pontosan az a Vízöntő tartalom, amit majd a Halak holdház-madarának, a kakasnak a kukorékolása követ hajnalban. A gondot a *virágok* lecsipkedése jelenti (M).

Ugyanezek a tartalmak hatják át a Glastonbury-beli főnix és a Szent Grál ill. az Arthur mondanakör eseményeit is. Anglia a maga Szűz jellegű vonásaival (angol ~ angyal) tökéletes helyszín a Grál keresésére, különösen egy medve (= Arthur) nevű király számára az.

Az Excalibur története ezzel nyilvánvalóan szorosan összefügg, hiszen itt a kő (Szaturnusz) fogságából kell előbb kiszabadítani a kardot (Mars), az akar-

11. ábra Debrecen címere

taterőt. A Bakból (December) Kos tartalomá (Debre-

cen: induljon, éljen, mozogjon!) kell alakítani erőin-
ket, hogy a fénixet megtaláljuk.

Lássuk, hogyan van jelen ez a Tűzmadár című ma-
gyar népmesében! A történet úgy folytatódik, hogy a
szegény ember a tűzmadár után küldi három fiát.
Természetesen a legifjabb – a László nevezetű – lesz
az, aki célbaér.

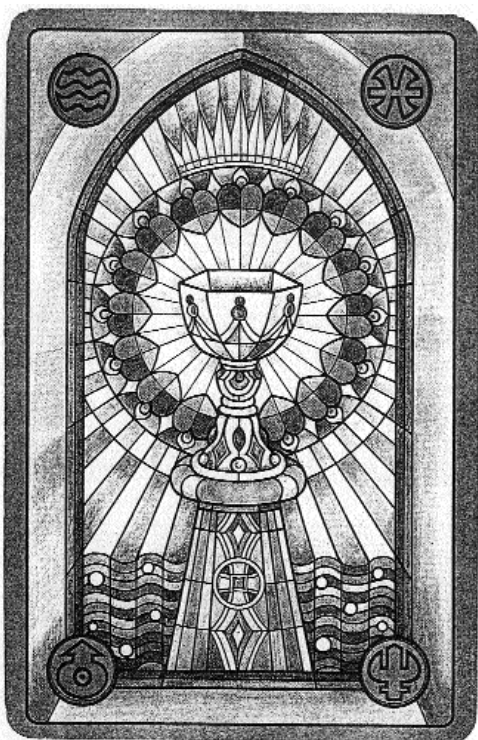
Ment tovább Laci, s amint megy mendegél, meg-
lát egy rettentő magas sziklát s annak a sziklának a ha-
sadékában egy kardot. Odamegy kihúzza a kardot, s
ím abban a pillanatban a kard után kiugrik egy hétfe-
jű sárkány. No, Lacinak sem kellett több. Neki a sár-
kánynak, s addig vagdalkózik jobbra, balra, előre,
hátra, míg a sárkánynak mind a hét fejét le nem vág-
ta. A sárkánynak úgy ömlött a vére, mint a patak. La-
ci fogta magát, megmosakodott a sárkány vérében, s
olyan erős lett, mint egy óriás. Akkor elindult be a
szikla hasadékán, de még kettőt sem lépett, jön ször-
nyű morgással szembe az ezüstmedve. Megnézik egy-
más, összekapnak; ropogott a csontja mind a kettő-
nek, de Laci erősebb volt, s úgy vágta földhöz a med-
vét, hogy megnyekkent belé. Azt mondta a medve:

– Látom, erősebb vagy, te legény. Hagyd meg az
életem, bizony nem bánod meg. Kívánj akármit, min-
den kívánságodat teljesítem.

– Nem kívánok én egyebet – mondotta Laci –, csak
vígyl el a tűzmadárhoz.

– Ül fel a hátamra, viszlek.“

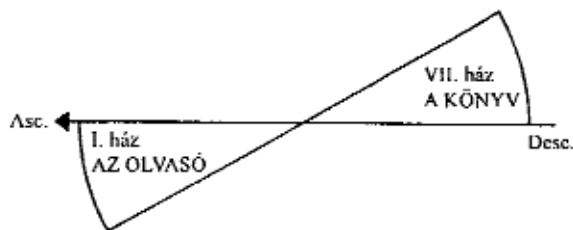
A Debrecen címerében levő zászlóvivő bárány a
tűzmadár Vízöntőségét hordozza (zászló ~ Vízöntő)

12. ábra A Szent Grál Symbolon kártyája,
a Vízöntő–Halak kapcsolódás jelképe.

13. ábra Kard a kőben. A Symbolon a Mars–Szaturnusz
(Kos–Bak) kapcsolódás feszítő fényszögek kapcsolatát értel-
mezi így.

14. ábra Mivel, te mint olvasó, személyekkel (teljes testi valóddal) mindig horoszkópod első házában vagy, minden könyv, amivel csak találkozol, mindig életed szemben levő oldalán jelenik meg: a hetes házadban.”
(Peter Orban)

és hozza le a főnix magasából a földi szintre (Isten báránya). A svájci zászló Kálvinra utal, akinek neve ugyancsak beszédes, hiszen töve, a *calf* az alsó láb-szár, a vádli – tehát az ún. Vízöntő testtáj – megnevezésére használatos. (A *calf* pedig borjút jelent – sic!) Rómáról márcsak birodalmának révén is lerí oroszlánsága, így a kálvinista Róma“ elnevezés ugyanazt a Vízöntő – Oroszlán tengelyt jelöli ki, mint a tűzmadár égrendi útja. A főnix (és Főnícia) szófejtése a pálma (a görögben *phoinix*) szóra vezethető vissza. A pálma szót pedig lapos levelei miatt, a tenyér (=palm) szóból vezetik le. A magyar nyelven értelmezhető tenyér ~ tányér páros szavai lapos voltak miatt nyilván összefüggenek. Debrecen főterének egyik leginkább Vízöntő jellegű épülete az Unió Áruház. Állítólag amikor elkészült többen azt hitték, hogy csak véletlenségből vagy hanyagság miatt maradt le róla a 'Szovjet' felirat. Nos, az *unió* (az Európai Unió is!) a *szovjet* nélkül is ugyanazt a Vízöntő tartalmat fejezi ki! Az áruházon azonban most egy új felirat is látható öles betűkkel: *Főnix & Paletta*, azaz tűzmadár és tányér, tehát ugyanaz a főnixes-pálmás képzet mint a címerben.

A pálma kapcsán szintén a Vízöntő – Oroszlán tengely bukkan fel Remete Szent Pál esetében is. Az ő társa egy pálmafa volt, ennek a közelében élt remete életet, egyes elmondások szerint a fa tetején ült, miközben egy holló (a Vízöntő holdház-madara) etette őt naponta, majd halálakor oroszlánok ásták meg sírgödörét. Neve természetesen“ csak véletlenül cseng össze a Pál/mával.

Debrecen címerének báránya sem a Bak, sem a Kos jegyekkel nem azonosítható kizárólagosan. Ahogy Jézus, Isten báránya is magában hordozza születésében a nagyéves Kos tartalmakat, valamint a kiséves menetben a Bak karácsonyi földre érkezését is. Ez bizonyos értelemben a két jegy (a ♈ és a ♎) egy-sége – a kőben fogva tartott kard, az Excalibur.

Embere kihúzhatja a kardot, ezáltal a Kos tartalmak nyilvánulnak meg: élni kezd (Dobra-szín!). Vele szemben – mint a népmesében is – azonnal megje-

lenik a sárkány, amely a keleti állatövben a Mérleg jelölője. Ennek vére által válik aztán képessé az ember arra, hogy legyőzze az ezüstmedvét (♏). A Szűz ártó tartalmait ily módon szolgálóvá válnak – ez segít eljutni a tűzmadárhoz, a lélek felszabadításához.

A népmese egyébként itt nem ér véget, Laci ugyanis hazaviszi magával az ezüstmedvét. (Otthon: ☿+♏) Az ezüst a Holdhoz kapcsolódik, míg az arany a Naphoz. Az ezüstmedve névben így már benne rejlik a bejárandó út is: a szűz állapotnak az anyasághoz, az otthon jegyébe (☿) kell eljutni. Érdemes az égen az Ökörhajcsár nevű csillagképre vetnünk egy pillantást. Indoeurópai elnevezései (pl. Arcturus, Arctophylax, Bearward) mind azt jelentik: Medvehajcsár. A magyar elnevezésben – a magyar népmesékben – azonban ott van az ökör állapot is (☉). S mivel végső soron madár – azaz lélek – vezette útról van szó, fontos a Rák lelki kapcsolódása, a Mérleg is.

A Mérleg jegyének latin neve Libra. Ennek a szónak azonban két másik jelentése is van: a *libra* lehet könyv (pl. az angol library=könyvtár), valamint ez a töve a Vízöntő tartalmú szabadságnak (liberalitás) is.

Peter Orban a könyvet a Mérlegnek megfelelően a 7. horoszkóp házában helyezi el. A Debrecen címerében levő könyvek a mérlegelés könyvei – természetesen tartalmazzák a Vízöntő sorskönyvének töltetét is – a pálmafa és a főnix révén azonban nem kerülhetjük el Főniciát sem, amelynek egyik városa: Byblos. Ez a Biblia, Istennek Ó– és Újszövetségében foglaltatott teljes Szent Írás, mely két könyv Debrecen címerében nem pusztán önálló díszítőelemként jelenik meg, hanem a főnix üzenetének szerves és elválaszthatatlan részeként.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- MALTWOOD, K. E.: *A Guide to Glastonbury's Temple of the Stars*. James Clarke Co.Ltd., London 1964.
- CAINE, M.: *The Glastonbury Zodiac*. Szerzői kiadás, 1978.
- The Oxford English Dictionary*. Second edition on CD-Rom. Oxford University Press, 1992.
- SKEAT, W.: *The Concise Dictionary of English Etymology*, 1884. Published 1993 by Wordsworth Editions Ltd., Ware, Hertfordshire.
- ORSZÁGH – MAGAY: *Angol-Magyar Nagyszótár* Akadémiai Kiadó, 1999.
- ORBAN – ZIMMEL – WELLER: *Symbolon*. Byoenergetic Kft., Bp. 1998.
- ORBAN, P.: *A Plútó – A lelkünkben rejtőző démon*. Bp. 1999.
- BENEDEK ELEK: *A Tűzmadár*. Corvin Kiadó, Déva 1997.

Az emberi táj

*Egész Magyarországnak, minden hegy-
völgynek, minden romnak, várnak és város-
nak minden talpalatnyi földnek meg kellene
elevenedni, és lelkünkben feltámasztó erővé
válnia. A lelkekben föltámaszt Magyarországot
csak föl, csak az állíthatná talp-
ra a területi Magyarországot!”*

PROHÁSZKA OTTKÁR

Az erkölcsi értelemben véve nemes ember válaszolni akar, szeret és tud Istennek. E visszahatás közvetett módja, hogy a teremtett világ törvényeit megismeri, rendjét vágyja és fenntartja.

Erre alapozva mondom, hogy az így tájolt lélek számára a táj nemcsak fizikai terep, hanem saját, személyes világának külseje, vagyis földi létének eleme, úgy eleme, mint halnak a víz. (Persze, ezt az összetartozást lefokozhatja bárki egyszerű, egyirányú kapcsolattá, körülbelül ez valósult meg az utóbbi évszázadokban, mielőtt a modern ember legyőzte a természetet.)

A tér és idő teljességét, az őshagyományt tekintve, tizenkettes egységben próbáljuk megragadni évezredek óta. Gondoljunk a csillagos égre, az év hónapjaira, az emberi testre... Vajon gondolhatunk külső világunk rendjére is így? Feltételezzük, hogy egy nemzet országának tájaira is érvényesek az előbbiek? Nem éppen egy vulgárganikus erőlködésbe fogunk? Próbát teszünk:

Legelőször leszögezem, hogy tájón írásomban azt a legnagyobb természeti (látvány)egységet értem, amit bármelyik ember akaratlanul is megkülönböztet más egységtől. (Például, hiába látjuk a vonatból egyszerre a Mátrát és az Alföld egy részét, tudjuk, hogy mindkettő legalább két külön világ.) Muszáj határt szabnom, mivel ha elmerülünk egy táj részleteiben, ráfoghathatunk végül egy vakondtúrásra is, hogy hegyi táj, noha az is tény, hogy egy táj részekre bontható az egységrészek – részegységek elv alapján.

Előzetesen megjegyzem még, hogy a külső világunkba belelátott rendet nemcsak az emberi szellem kivételése eredményének gondolom, hanem a Teremtő nyoma megjelölésének és követésének. A Teremtő nyoma: üzenet. Üzen a tájjal, sőt talán mondhatjuk, maga a táj az üzenet. Az ember felel: jó válasza a kultúra, rossz válasza a dekadens civilizáció. E nyomkövetésben segítő eszközként *Baktay Ervin: A csillagfejtés könyve* című művét fogom használni. Az ő jegyzetalkalmazatokra és elemekre vonatkozó megfogalmazásai nekem mankóul szolgálnak.

A tizenkét jegy tartalma, mivel jellegzetes magatartás-adottságot, mentalitáshajlamot jelent belső világunkban,

személyiségünkben (de ami véletlenül sem a szabad akarat és cselekvés ellen való!), feltevésem szerint, mint szellem, külső világunkban is érvényes lehet. Amit a hagyomány hely szellemének nevez, ez a kialakult közösségi élmény tehát összefügghet, úgy gondolom, az elkövetkező tájosztályozással, de legalább arra bízhat, hogy a táj és ember világának metafizikai összefüggéseit fűrkészni merjem.

A hely szellemét megismerni miért is ne lehetne úgy, hogy elképzeljük, miszerint egy táj térformái és egyéb jellegzetességei a lelkünket úgy érintik meg, hogy mindnyájunkban ugyanazon vagy hasonló gondolatokat csíholnak, tehát a hely koroktól függetlenül szinte ugyanazt a szellemi hatást váltja ki? Ez a szellem lenne a teremtettség hagyománya, a Teremtő ottjártának nyoma. Úgy hiszem, hogy e szellem ihlette mitológiák, bár változnak az időben, de tartalmukban csupán olyan változások, mint egy magonc csemetének a gyümölcsöt adó nagy fává válása. Szerves változás.

Ennyi nekifutás után figyelje a lélek a tájban a Teremtő nyomát! A belső világot bemutató idézet után következik a tájra vonatkozó megfeleltetés. (Sokszor használok a táj szellemének jellemzésére emberi viszonylatokat, de hát az embernek adatott gazda módjára birtokolni a világot.)

Kos: ... a kezdet, az elindulás. ... Az erők kibontakozva kelnek életre, tele frissességgel, nagy feszültséggel. ... Az élet még új a Kos-ember számára, minden még megismerésre és felfedezésre vár, ezért kész az úttörő szerepére, és merészen, nagy lendülettel vág neki a kifürkészhetetlen, tehát nem mérlegelhető feladatnak is ..., a kitűzött célért folytatott harcban készségesen feláldozva magát. ... A Kos nem szereti a bonyolult kérdéseket, a felmerülő kételyeket. ... Ellenvetésekkel gátló, idegen erőkkel szemben türelmetlen, összeütközik velük, hogy az erők maguk döntsék el a vitát. Elszántságában dacos és nyakas, de lényegében jóindulatú, jóérezű, amit lelki egyszerűsége és ... ártatlansága is magyaráz. ... Természetének a kemény, küzdelmes munka felel meg. Legjellemzőbb hivatása a katonai.”

Vajon melyik az a táj, amely a Kos-szellemet sugározza? Szerintem a hegyek által körbefogott MEDENCE, mint például a Káli-, Zámolyi-, Erdélyben a Csíki, Gyergyói, Felvidéken a Túróci és a Szepességnek különösen a felső medencéje. Az a táj az, amely elrejt, óvja a népet, mint föld a magot, amelyből ki kell törnie a csíranak, hogy megújulás és a feltámasztás öröme újra s újra megvalósuljon az országban. Bizonyára nem véletlen, hogy a székelység a mi ősforrásunk, s a

túróci tótság volt a motorja a szlovák nemzeti törekvéseknek.

A medence térformai jellegzetesség.

Bika: ... megállapodást, nyugalmat, megóvást fejez ki. ... Koncentráldik, befelé és önmaga felé fordul. ... Tevékenysége elcsöndesül, de annál állandóbb és tartósabb jellegű. Nem kíván kezdeményezni és vezetni, sem az ismeretlen messzeségek felé törni, megelégszik önmagával és környezetével, tevékenységében pedig otthon érzi magát a megszerzett és birtokolt területen. Az anyag érdekli, és megtalálja benne azt az értéket, amely önérdekét szolgálhatja. ... Termel, létesít, fogyasztja és elraktározza a javakat. ... Mindent, ami a gyarapodást és gyarapítást, a termelést és létrehozást szolgálja, nagyra tart. ... Családot alapít, utódokról gondoskodik, biztosítja az anyagi javakat, családja és utódjai részére. ... Megműveli a földet, a termelt nyersanyagokat használható és hasznosítható dolgokká alakítja át. ... Szeret jól élni, és ezt elsősorban az étel és ital jelenti nála. ... A képzőművészetek – különösen a mintázás, szobrászat –, (de) a tánc és az ének is Bika-jellegű tevékenységek.

A Bika-szellem hazája a hatalmas ERDŐSÉG. Sík területeken, és kiegyenlített, szelíd térformájú dombsági, hegységi területeken tapasztalható meg, ahol völgy és tető, vonulat és medence nem válik egymástól szét karakteresen, és ahol az embert a rengeteg közepén vagyok"-érzés tölti el a növényzet dominanciája miatt. Lehetnek a Bika-tájban ligetes területek is, netán aprócska tavakkal. Az anyagátalakítás lehetősége és szeretete (írtás, famegmunkálás, föld feltörése, földművelés, gyümölcsészet, vadászat...), a természeti javak gazdagsága (gyümölcsök, gyógynövények, vadak stb.) itt igazán érvényesül. A növény- és állatvilággal való állandó érintkezés kitüntetetten ihletőleg hat a Bika-tájban élő ember mese-, népdal-, táncudására.

E táj jellegzetességét a tenyésző növényzet láttatja. Másutt a tajga a Bika-típusú táj, nálunk például a vasi Farkas-erdő, a debreceni Nagyerdő, vagy a belső-somogyi erdőségek.

Ikrek: ... nem takarékoskodik, nem ragaszkodik a meglévőhöz, nem tapad az anyaghoz. ... Egész erejével arra törekszik, hogy tevékenyen, mozgékonyan irányítsa érdeklődését minden felé, ami megközelíthető és megismerhető. ... Nem tud gazdálkodni értelmi képességeivel, rendszertelenül fordítja érdeklődését minden felé, főleg az újat, a meglepőt keresve. ... Mindenről tudomást kíván szerezni... (de) nem hatol a mélységekbe, megelégszik azzal, hogy tudomást szerez, és kapcsolatot létesítő hajlamával hírt ad másoknak róluk. ... Mindenhová behatol, és mindent észrevesz, ami a felszínen végbemegy. Látja a hiányokat és szükségleteket, ez a képessége kritizálóvá teszi, de egyben azon igyekszik, hogy a hiányokat betöltse, és a szükségleteket kielégítse. ... Kapcsolatkereső hajlama sok utazásra készíti, de ezek többnyire rövid utak.

Melyik az a táj, amely állandósult és küzdelmes mozgékonyagra kényszeríti az ott élő embert? Melyik az, amely folytonos előre- és feljutásra, de mégsem tartós ott(fenn)maradásra, hanem visszatérésre szólítja lakosságát? És egyre levegősebb térbe visznek fel ösvényei a mélyből? Melyik az a táj, amely összekötő

szerepű, mert az embereknek át kell haladniuk rajta, és vizei sem uralkodó elemek, mert bárki átlábolhat, átugorhat rajtuk? Úgy hiszem, a MAGASHEGYI táj felel meg ezeknek a feltételeknek leginkább, a hágók világa, ahol a megélhetés miatt szinte mindennap fel kell jutni a hegytetőre (kaszálóra, legelőre), és ahonnan elhívogató vágy a hágón inneni és túli területekhez történő kapcsolódás. Csak a magashegyi füves tetők tudják megadni azt az élményt, amit a középhegységek alig: elhagyva a völgyi otthont, el a hegyoldali erdőt, kijutván a havasi rétekre, az ember felnő az égig, és fürdik a fényben.

Ilyen a Gyimesek világa, a Gyergyói-, Bihari-, Borgói-, Radnai-havasok stb. Eszembe jutnak a legkönnyedebben, legderűsebben beszélő, esztenát használó, Székelyföldre és Moldvába ki-bejáró csángóink: bizonyára hat rájuk az Ikrek-táj szelleme!

Ez a táj térformáját illetően jellegzetes, de fontos következménye ennek a növényzeti szintek megléte.

Rák: ... gyűjt, felhalmoz, megóv... azért, hogy hasznát és előnyét lássák azok, akik felé szeretetével és gondoskodásával fordul. ... Itt a kis kör tagjaihoz és dolgaihoz való ragaszkodás szeretetté válik. A szeretet a Rák esetében ... öncél: szeretnie kell, mert ez a természete. Ennek legjellemzőbb kifejezése az anyai szeretet, másodsorban a családapa gondoskodó jósága. ... A szeretet és a gondoskodás szűkebb körre koncentráldik, de éppen ezért erős és teljes. A szűkebb körű élet keretének rendben és tisztán tartása, csinósítása jelentik az elsőrendű tevékenységét. Ezért a Rák-ember szereti otthonát, tágabb otthonát, a hazáját is. ... Nagy erőfeszítésre, sőt önfeláldozásra kész, ha övéinek érdekéről van szó. ... Értelmi-szellemi érdeklődése a távoli dolgok, messzeségek felé fordul, és a képzelet világában éli át, amit a valóságban nehezen érhet el...

Történelmünk bizonyítja, de sokszor kellett a falvak népének, a családok szétszórt csoportjainak az óvó anyaöl elrejtő szeretetébe elbujdosnia! Olyan tájba, amely az idegennek veszedelem, a benne élőknek oltalom. Ami a pusztítót öli, az áldozatnak öl. Ez a táj a szeretetét – szerény, de elégséges javait – kegyelemből adta (verejtékes munka nélkül) hazatérteinek, hogy ők benne megpihenjenek, megtisztuljanak, újjászüllessenek, és erős lélekkel vágyják a kinti, az elvesztett otthont, hazát. Ez a Rák-táj a LÁPI-MOCSÁRI táj, az egykori gyűjtögetők, pákások hazája, amelynek jellegzetességét vízi növényzete adja. Tartalmazhat nyílt vizeket is. A Hanság, Ecsedi-láp, Szernye-mocsár és a Sárretek világa ebbetartozik.

Oroszlán: ... az Oroszlánban az önérvényesítés, az Én előtérbe helyezése, s a velejáró ... normális határok közt maradó önösség és önzés válik szinte öncéllá. A szeretet és az önösség különös módon keveredik: az Oroszlán jószágos, jóindulatú, melegszívű, mindig kész két kézzel adakozni, de csak annak, aki megnyerte rokonszenvét. ... Nem elégíti ki már a szűkebb kör, ... nagyobb, szélesebb kört akar látni maga körül, főleg azért, hogy annak középpontjában állhasson, ... és mint a Nap, fényét, erejét a tőle függőkre, a hozzá folyamodókra sugározhassa. Örömmel ad minél többet, minél bőkezűbben, mert így méltó öhoz-

zá. ... Önérvényesítő hajlama a hatalomban, a központi irányító tekintélyben találja meg igazi helyét, uralkodnia kell a maga körében. Fölfelé tör, erőit a maga érvényesülésére fordítja, de arról sem feledkezik meg, hogy híveit magával együtt felemelje. ... Szeret jól élni, de az örömeiben másokat is részesít: vendégszerető, gazdagon ellátja azokat, akik megfelelő módon közelítenek hozzá és éreztetik vele, hogy magasabban állónak tekintik.”

Oroszlán-szellemű a HEGYTETŐK, FENNSÍKOK, hegy-csúcsok világa. Aki itt él – csak kevesen tudnak itt élni, tömegek nem, csupán az Én-ek –, uralkodik a lent élőkön. Ő a keresztény világban az alattvalók vicarius Christije” (kell hogy legyen). Az Oroszlán-táj jellegzetes építményei a várak és a hegyi templomok. Tekintsünk le azokból a lenti településekre: uraik vagyunk, mert az Úr szolgálai vagyunk; szolgálai vagyunk, mert az Úr (megbízott) urai vagyunk. Áldást árasztatunk, vagy átkot vonunk fejünkre. Innét látható legtovább a nap, de ide vág be leggyakrabban a villám.

Ghymes, Szepesvár, Trencsén, Csobánc, Füzér, Sümeg, Torna és rengeteg várhegy”, lakatlan hegytető és hegycsúcs mutatja hazánkban az Oroszlán-tájat, amelynek jellegzetessége megintcsak a térforma, és az, hogy igazán csak rajta állva látjuk.

Szűz: ... Takarékoskodik az anyagiakkal és a maga erőivel is. Gondos, szorgoskodó mivoltában minden figyelmét az anyagi dolgokra irányítja, de ... az anyagot már nem önmagáért becsüli, hanem mélyebb természetével igyekszik tisztába jönni..., és igyekszik ismereteket szerezni, kifürkészni a dolgok mivoltát. ... Kutat, tapasztal és a megismerteket rendszerbe foglalja, hogy könnyebben áttekinthesse. ... De nemcsak az anyagot igyekszik megismerni, hanem az ember viszonyát is az anyaghoz, általában az anyagi létformát; gondolkozóvá, bölcselkedővé és vizsgálódóvá válva keresi mindezek értelmét, és az eredményeket megintcsak rendszerbe foglalja. ... Pontos, pedáns, kínosan ügyel a rendre és a tisztaságra. ... Rendet teremt a világ dolgaiban. ... A Szűz készségesen szolgál, alárendeli magát a felsőbbeknek, és erőit meggyőződéssel bocsátja mások, irányító tekintélyek rendelkezésére. Ezért legjobban alárendelt állás, az alkalmazotti minőségben való munkálkodás felel meg természetének, ha pedig mégsem így (történik), akkor legszívesebben magányosan, félrevonulva tevékenykedik.”

A Szűz-táj az alföldek rónasága, a MEZŐSÉG, hajdani síksági gyepeink, amik megművelve anyaföldekké váltak, végtelen szántókká. Eme anyaföldön gazdálkodik egykori jobbagyságunk utódaiként parasztságunk zöme, eme szűzföldön legeltetett pásztorságunk tekintélyes része. Egyhangú ez a táj, ez a hang az Úr hangja:

Fáradtsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján” (Ter.3.17.) Ám e verejték ellenére a mezőket áldottá tudta tenni a paradicsomot elveszített ember: az anyagi javak megtermelt bősége, és az itt élők egykor volt szaporasága miatt a Szűz-táj az ország törzsöke volt. Itt nagyon megmutatkozhat a tájban az emberi szellem természetművelő hatása, mivel annak nincsen számottevő akadálya, de Szűz-tájon száguld végig leggyorsabban a pusztulás szelleme is (járványok, háborúk, árvizek, tüzek, aszályok...)

A táj jellegzetessége természetes gyepnövényzete. Gondoljunk a Hortobágyra, Jászságra, Nagykunságra. Térszínen végtelenül egyforma, bár hullámság” vagy kunhalmok tarkíthatják. E táj szerves részét képezik az érek, tókák, kis vízfolyások.

Mérleg: Tevékenysége ... kifelé irányuló, szétterjedő lesz, s a sok ellentét közt igyekszik egyensúlyt teremteni. ... Öntudatos, önérzetesen büszke, de kevésbé önző. ... (Általában) a harmónia helyreállítására irányítja a figyelmét, tevékenységét. Törvényt, ellenértéket, áthidaló és összehangoló nagy rendet akar, amelyben az arányosság, ... az értelem és a szellem uralkodik. A Mérlegben értelmi-szellemi eszközökkel megy végbe az igyekezet a szembenálló erők leküzdésére, elsősorban a kiegyezés, a kiegyenlítés módszerével. Nincs itt éles és kemény szembefordulás, hanem alkalmazkodó, megnyerő meggyőzés lép előtérbe, s a formák nagy jelentőséget kapnak. ... A rend és szépség a Mérlegben mindig az egybehangolást és az éles ellentétek elsimítását igyekszik megvalósítani.”

Olyan tájat kell találnunk, amelyben legszebben, legrendesebben” mutatkozik meg a sokféleség egyensúlya. A DOMBSÁG ez a táj, mert itt vannak erdős oldalak, de a dombtetők is megművelhetők. Itt találhatók aszövőlgyek, de ha víz folyik bennük, azok se nagyok, csak inkább patakok, folyócskák. A dombok között a mocsáron is könnyen átlátunk, amolyan nádasfolt csupán. A keskeny síkterület csak szinte egy falusi csordának elég. A dombságban élve lehet tetőn, oldalban, völgyben lakni, és kies medencécskéket is alkothatnak a vonulatok. Itt minden térforma enyhébb, mint a hegyeknél, a növényzet vegyes, a táj árasztja magából a derűs megállapodottságot. Göcsej, Kemeneshát, Külső-Somogy, Mezőség, Szilágyság, sőt végül is az ország területének jelentős része Mérlegtáj. Jellegzetességét a térforma adja.

Skorpió: ... elmélyülő érzést és lelkeséget ad, újraértékel mindent. Az ellentétek legélesebb és legvégletebb formában merülnek fel ... és nem maradnak meg a normális élet síkján, hanem a magasabb régiókba emelkednek. ... Erőit arra irányítja, hogy az anyagság és testiség legrejtettebb természetét is megismerje ... a legközvetlenebb, legszemélyesebb módon, az átélésben. ... A lelkeség, a testiség mélységeiből a tisztult szellemiség felé vezető útra irányítja a figyelmét. A legerősebb testiség és a legmagasabb cél felé törekvő lelkeség összeütközik, és nagy válságokat idéz fel. A Skorpió az a pont, ahol a lenn” és fenn”, a testiség és a szellemiség, a véges és végtelen, az alacsonyrendűség és magasrendűség, a mohó életsomj és a megtisztult felemelkedés találkoznak, hogy megvívják csatájukat. ... Feladata: megőlni önmagában az alacsonyrendű, testi embert, hogy feltámadhasson benne a magasrendű, tisztult ember. Útja azonban nem elméleti, vagy értelmi-szellemi út, hanem az áthatolás, sőt átgázolás a leküzdendő területen. Éppen azért vonzza és tartja fogva a szenvedély s mindennél erősebben a testiségben gyökerező legtitokzatosabb valami, a nemiség. ... És ha keresztül tud törni a végső akadályon, akkor rátalál önmagára és a kínzó ellentétek végső kiegyenlítésére: újjászületik, valami meghal benne, és feltámad a magasba szárnyaló lélek, amely a rög kötelei fölé

emelkedik. Ezek a hajlamok és adottságok a Skorpió-embert a misztériumok felé hajtják. ... Itt kínálkozik a legmagasabb felemelkedés és a legmélyebb bukás.”

Hol van ilyen ambivalens és mágikus” táj, ahol a fény felé haladunk is árnyékban maradunk; és ahol a korlátozott térben is határtalan élet mutatkozhat? A Skorpió-táj a VÖLGY, az erdőkkel beborított hegyek között fekvő, vízjárta vagy víz borította völgy, szoros, hasadék. Vize lehet folyó, patak vagy tó. A hegyoldalak jórésze és a hegygerincek, ha műveli is az ember az erdőt, az Istené marad, mert az ember ideiglenesen sem lakja őket, mivel azok áthatolásra készített akadályok. A hegytetők nem mindennap jártak. A völgy alja az ember állandó otthona. A földi vagy völgyi irányú víz pedig egyszerre élet és halál vize. Gazdagít és halált hoz, szépséges és szörnyű. A Garam, a Vág, a Maros, a Tisza, a Duna, a Tarna, a Szamosok stb. felső vagy hegységi szakasza, a Felvidék és Erdély számos völgye Skorpió-táj. Jellegzetességét elsősorban a térforma adja, de „vizessege” is.

Nyilas: ... a világban, a külső kapcsolatokban, az életben igyekszik érvényt szerezni törekvéseinek. Joviális vonások lépnek előtérbe: jókedély, barátkozó, életörömet kedvelő hajlam. ... Érdeklí minden, ami a közösség és a társadalom együttes munkálkodásával összefügg, s mindebben a kiegyensúlyozott rendet, az államfenntartó, és főleg a már meglévő rendszert akarja szolgálni. A Nyilas ezért bizonyos mértékben konzervatív. ... A fennálló, szentesített rendet olyan nagyra becsüli, hogy hajlamos a világegyetem nagy rendjével azonosítani, ... a kiegyensúlyozott rendet az isteni rend és törvény megnyilatkozásának és földi képviselőjének tekinteni. ... A vallásos hit, a világi törvény, a hagyományokon alapuló, és a nagy többségnek megfelelő világnézet kérdései első helyen állnak a Nyilas érdeklődésében. ... A Nyilas-típus kedveli a kifinomult formákat, a szertartásosságot, az ünnepies külsőségeket, a népes gyülekezetet. Életigenlése és életszeretete még az állatvilágra is áttérjed, de itt is a hasznos, mozgékony és nemesebb állatokat kedveli, elsősorban a lovat...”

Nyilas-tájnak a hegység és síkság találkozását, a HEGYLÁBI tájat tartom. Ahol csak lehetett, falvak, városok sokasága keletkezett abban. A táj igazi szőlőtermő vidék, ami a szertartásos életöröm, a jóindulat és a hagyomány szeretetének, illetve a vendégszeretetnek kitűnő megalapozója. E táj optimális: előttem távlatok, hátam mögött biztonság. Előttem küldetés, hátul a felkészülés, magunkba szállás lehetősége. Előttem cselekvési területek, hátam mögött a (meg)szenvedés sürője. A síkon száguldás (korábban lóháton), a hegyen – a szőlőben, erdőben – gyaloglás. Szent és profán legnyíltabb megmutakozásának tája. Mátraalja, Bükkalja, Munkács környéke, a Zarándi-hegység nyugati széle Világosnál Nyilas-táj. Jellegzetessége a térformában rejlik.

Bak: Csak azt tartja biztosnak, amit ő maga tud összefoglalni, és a maga erejével uralma alatt tartani. Az anyagvilág azonban már nemcsak az egyszerű és igénytelen birtoklást, vagy az anyagi dolgok értelmiszellemi rendszerezését jelenti számára, hanem az anyagot uralma alá (kell hogy) hajtsa. Minden gondo-

lata, minden célkitűzése erre irányul, s mert az anyag merev és hajlíthatatlan formája a legnagyobb mértékben kihívja, erejét és uralmi törekvését az akadályok csak annál jobban ösztönzik. Az anyag természetében rejlő akadályok, nehézségek és gátlások folyton elébe tornyosulnak, (ezért) egyetlen típusnak sem kell olyan súlyos küzdelmet folytatnia az anyagvilággal, mint a Baknak. De ez az ő igazi területe. Nem nyugszik addig, amíg sorra le nem küzdötte az akadályokat, hallatlan szívósság, kitartás és elszántság él benne. ... Megfontolt és mérlegelő, körültekintő és előrelátó, mert mindig készen van arra, hogy bármerről újabb akadályok állhatnak elébe. ... A Bak-típus szinte sanyargatja önmagát, mindent megtagad magától, de másoktól is. A gondolataiban sem keres fel messze távlatokat, ragaszkodik a meglévőhöz, mert az egyszer elért megismerést meg akarja tartani. Ezért nem ismer ellenérvet és egyezkedést: dogmatikus, kemény őrzője a betűszrinti törvénynek, de maga is ilyen értelemben követi...”

Melyik tájunk Bak-szellemű? Melyikre jellemző a folytonos vagy inkább állapotszerűen meglévő akadályok sora? Hol kell súlyos küzdelmet folytatnia az anyaggal a rajta élő embernek? Hol kell eltérhetetlenül követni a szabályokat, hogy a küzdelem felemelő legyen? Kevés ilyen tájunk van, de van, ha csökevényesen is: a Deliblati-, a Kiskunsági HOMOKVIDÉK idézi meg országunkban a sivatagi, félsivatagi világot. Mert a Bak-táj nem térformai jellegzetessége, hanem anyagi: a homok, esetleg szikla beborította világ, amelyben az élet (vegetáció) és a víz alig-alig mutatkozik meg.

Vízöntő: ... az anyagi világ nem érték többé a szemeiben. Már nem is törődik az akadályokkal, egyszerűen szétveri a gátakat, hogy ereje korlátlanul áradhasson előre. Az anyagvilág azonban elválaszthatatlan a nehézségektől és akadályoktól, amikor a Vízöntő szétrobbantja a gátakat, magát az anyagot is mintegy megsemmisíti. Erejének tudatában egyenesen örül a kötetlenségnek. ... A szabad tér, a határtalanság felel meg természetének, de ezt még el kell érnie. Ezért irányítja erőit arra, hogy lerombolja a gátakat. ... Önálló és független, nem tűr köteleket és bilincseket. Szellemi-értelmi adottságával a gondolat területén is szabad teret követel: a hagyományok, a fennálló és kiegyensúlyozott rend az ő számára csak nyűgöt jelentenek. ... Az új többet jelent, hiszen tele van lehetőséggel, nem is sejtett tartalommal. A Vízöntő úttörő szerepe fontos: meglazítja a mozdíthatatlannak vélt korlátokat, és a szellemet óriási, merész erőfeszítésre ösztönzi.”

Különös táj a Vízöntő-táj: jellegzetességét, a vonalas formáját a hömpölygő folyam, folyó szabja meg, nem a folyót befogadó tér. FOLYÓPARTI – ÁRTÉRI tájnak is nevezhetjük. A hegyek szorításából kiszabadult víz rendületlenül tart előre új világok felé. Soha nincs maradása, mert javaiból mindenkit részesíteni akar.

Szenved” a gáaktól, s áradáskor, ha teheti, elmosza. A táj törvényét ő szabja meg, ehhez az öntörvényhez kell igazodnia mindennek, ha a víz mellett meg akar élni. Aki alkalmazkodik hozzá, kis erőfeszítéssel megél, aki a víz ellen ügyeskedik, sziszifuszi tevékenységet fog folytatni. Duna, Tisza, Dráva, valamint Vág és Garam, Maros, Bodrog, Körösök alsó folyása Vízöntő-tájaink legszebbikei. Bár eltűnedezték hagyományos

folyópartjaink, a mai, megregulázott partok a kis szigetekkel együtt mégis árasztják magukból a Vízöntő-hellemét.

Halak: Erőit befelé irányítja, önmaga létének legmélyébe száll alá, s koncentrált figyelmével a lelkiség végső titkaiba mélyed. De ugyanakkor ráeszmél, hogy létünk végső gyökere és a mindenség lényeges tartalma egy és ugyanaz. ... A legnagyobbak és a legkisebbek egybeolvadása az az élmény, amelyben a Halak lelkisége legjellemzőbben jut kifejezésre. ... A mindenségbe kiáradó érzés mellett eltölpül, szinte megsemmisül az Én és az önösség, a lélekben határtalan emberszeretet ébred, amelynek gyökere a felismerés, hogy egyek vagyunk, testvérek vagyunk mindnyájan, az Én és a te közt nincs többé válaszfal. Krisztusi életfelfogás és krisztusi magatartás ered mindebből. A lélek ... a Halakban már kijutott a határtalanságba, az egyetemességbe.

A mindenségbe kiáradó érzést, úgy gondolom, TENGERPARTON vagy NAGY TÓ szélén állva tapasztalhatjuk meg. Földi víz és égi víz találkozását látjuk a messzeségben, a horizont olykor éles, olykor elmosódó vonalánál. A messzi túlsó part is (egy) más világ létét, szellemét jelzi. Itt véget ér a szárazföld, ide torkollik a folyó. Kiáradó élet és beáradó halál jellemző a Halak-tájra. Vajon miért kell nagy vízhez utaznia nyáron a természeti világtól elidegenült emberek millióinak? Levetkőzve, s a végtelen vízben fürödve talán vissza akarnak iktatódni a világba: halakká szeretnének válni, hogy utána újjászülessenek. Öntudatlanul nyilván ez a vágyódás bennük, és viselkedésük metakommunikáció. Mint a hajós emberé, ki a vízben jár, és talán egész életében sem tudja megfogalmazni, hogy a halállal vív eközben, s minden révbe térése részgyőzelem a halálon. S amikor, bár lélekvesztőjével és nem gyalog, vízben jár, lelkén múlik, hogy Jézusként vagy Péterként teszi-e: léthatárorként vagy léthatársértőként?

Országunkban a Balaton ad Halak-táj élményt, vagy korábban az Adriai-tengeri partunk. Jellegzetessége természetesen a végtelen víz.

Vajon e tizenkét tájféleséggel sikerül-e modellezni, pontosabban, lelki szemeink előtt megjeleníteni az országot? Teljes-e a tájtárunk, vagy kevesebb, esetleg több típus kellene? A hegytetői-fennsíki, medencei, magashegyi, hegylábi, völgyi, dombsági tájak, tehát ez a hat táj összegzi a térformák lehetőségeit. Az erdőségi, mezőségi, folyóparti-ártéri, lápi-mocsári, homoki, tengerparti-tóparti táj a terület borítottsága (vegetáció vagy hiánya, víz vagy hiánya), mint domináns jelleg alapján vette számba a tájakat. Úgy gondolom, ez a hat meg hat lehetőség a teljesség összetevői.

Vegyünk az életből néhány példát, amely akár ellenvetésnek tűnhet fel:

Tokaj: hegylábi táj, ahol hegy mentén folyik a Bodrog és a Tisza. Szerintem Tokaj a Nyilas- és a Vízöntő-táj találkozási pontja. Kenyérmező: a Maros völgye kiszélesedik, széles mező terül el a kétoldali nagy hegyek között. Úgy vélem, a Skorpió-táj Kos-jellegűvé fordul át, mert medence-érzete támad a szemlélődő léleknek.

Ha így vegyülhetnek a tájak, akkor feltehető az örök ügyvédje a kérdést, van-e értelme a tájosztályozásnak? Van, hiszen a tizenkét hónap elkülönítése is

az emberi tudat felfedezése, kint az élet (a természeti világ) ettől függetlenül létezik, mégis közösségi életünk szervezésében milyen nagy segítségünkre van, hogy a hónapok rendelkezésünkre állnak.

Baktay írja, hogy a négy asztrológiai elem nem szabad szó szerint vett tüzet, vizet, földet vagy levegőt értenünk, hanem jelképes, sokrétű tartalmakkal rendelkező sajátságoknak tartuk őket. Ezt azért kell hogy megemlítsük, mert egy fizikailag levegős táj, nem biztos, hogy levegős elemű, például az Oroszlán-táj. Egy vízfolyásos táj, nem feltétlenül vizes elemű, gondolkunk a Vízöntő-tájra. Egy föld nélküli táj pedig lehet földes elemű: ilyen a Bak-táj.

Ha csoportosítjuk a tájakat elemi felosztás szerint, ráérezhetünk az azonos elemű tájak közösségére, és ez végül is bizonyítja, hogy a tájbesorolások nem spekulatívak.

... a tűz eleme azt fejezi ki, amit mindnyájan a közbeszédben tüzesnek mondunk; tehát a tűz hevet, lobogó, hőtárasztó és világító erejét, ... az emberben a lángoló, tüzes, meleg érzést és indulatot, a gyors, fellobbanó tevékenységet.

Tüzes tájaink: a medence, a hegytetői-fennsíki, a hegylábi. Ha elképzeljük lelki szemeink előtt a három táj képét, könnyű belátnunk, van olyan közejük, ahol kiáradásra, kirobbanásra kész erők összpontosulnak.

Lassúság, nehézkesség, állandóság, az anyaghoz, anyagiasághoz való ragaszkodás jellemzi a föld-elemet. A mozgékony, gyors tevékenység háttérbe szorul és ... a meglévő megővésének ad helyet. Tartósság, sűrűvérűség, megfontoltság és hagyományhoz való ragaszkodás kíséri mindezt.

Földes tájaink: az erdőségi, a mezőségi, a homoki. Mindhárom tájra jellemző az idő múlása helyett az idő telése. Csak a tájban idegen siet, aki otthon van, ráér. Gyors cselekvésekre csupán az idegen világ betörése sarkall: ellenség, vihar, tűz, egyéb.

A levegő-elemre jellemző a könnyedség, mozgékony, szétáradó kötetlenség, mindenfelé forduló érdeklődés, ... a fölemelkedő irányzat, a röghözkötöttségnek ellentmondó hajlamok, fokozott értelmi képességek.

Levegős tájaink: a magashegyi, a dombsági, a folyóparti-ártéri. A fenséges havasok: kihívás, a változatos dombság: felhívás, az idegenbe távozó folyó: elhívás. A hívásokra cselekedni kell.

A víz-elem: szétterjeszkedés, útkeresés és a törekvéseknek alkalmas medret alakító képesség jellemzi. ... Átfogó, betöltő, magába záró hajlam, csíráztató, termést előmozdító, eleven erők nyilvánulnak meg a vizes jegyekben, de elősegítik a felbomlást, a szétoldadást és erjedést is. Egyenletes, feltartóztatlan, de nem hirtelen és fellobbanó tevékenység felel meg természetüknek.

Vizes tájaink: a lápi-mocsári, a völgyi, a tengerparti-tóparti. Egyértelmű a közösségük.

Van-e jelentősége annak, hogy a Szent Korona-ország tájai közt tizenkétféleképpen találhatók meg? Ez az ország földi mennyország. A Kárpát-medence a teljes természeti lehetőségek tárháza. Talán ebben (is) van a

titka annak, hogy népszerű” népvándorlási úti cél volt, és hogy oly sok politikai akarat irányul(t) távoli országok irányítói részéről megkaparintására, élete tartós befolyásolására.

Valahol a kollektív tudatalattiban az a gondolat lapul, hogy mivel teljessége ez a föld, itt a legnagyobb a valószínűsége a teremtést továbbvivő, kibontakoztató nagy ötletek, a felfedezések szószerinti világra jötteinek, hiszen itt átélhető, megtapasztalható a földi lét teljessége.

Hiába megragadóak a norvég fjordok, a Himalája, a brazil dzsungelek, az édeni szigetek az óceánokban, a Sziklás-hegység gigantikus sziklái, ezek az egyfésülés, egy-kétfésülés” fantasztikus kitűnőségei. Nálunk nincsenek ilyen extrémítások, nálunk összességében csodálatos az ország: itt a teljesség élménye a megkapó a Tátrától a Deliblatig, a Balatontól a Hortobágyig, Gyergyói-havasoktól Göcsejig, Csallóköztől a Retyezátig.

Éghajlati oka is van e teljességnek. Azt hiszem, nincsen még egy olyan területe a Földnek, ahol a négy évszak ily karakteresen meglegyen és hasson. A négy évszak egyenlősége pedig a tizenkét hónap tizenkét minőségének kifejlődését eredményezi. Mindegyik hónap más és más hangulatában, színében, fényességében, adományaiban stb.

Ha keletre tekintünk, be Eurázsia mélyébe, ott hatalmas a nyár és a tél, gyenge, rövid a tavasz és az ősz. Ha észak felé fordulunk, irgalmatlan a tél, a tavasz és az ősz ellenében. Ha nyugaton vagyunk, az óceán közelében mintha az ősz uralkodna a télen és a nyáron. Délen a nyár az úr, a tél meg őszi. Nem is az iránytű szerinti észak-dél, kelet-nyugat irányban figyelhetők meg az előbbi éghajlati jellegzetességek, hanem az óceán hatása és Európa alakja miatt észak helyett északkeleti, kelet helyett délkeleti, déli helyett délnyugati, nyugat helyett északnyugati irányban. Ha városokkal akarnám jellemezni, a London – Isztambul, és a Róma – Moszkva átlók jelölik ki az említett éghajlatok otthonainak tengelyét.

A tengerszint feletti magasságból adódó övek növényzetei is összetorlódnak ott, ahol valamelyik évszak aránytalanul nagy: ha London felé indulunk, azt tapasztaljuk például Németország közepén, hogy lucfenyőerdők mellett gabonaföldek találhatók. Mintha az Oroszlán- vagy Ikrek-táj növényzete rácsúszott volna a Mérleg- vagy Bika-tájra. Moszkva felé utazva a Bika-táj erdőnövényzete a kárpát-medencei Ikrekire jellemző. Isztambul felé haladva pedig Bakosodás”, elkopárosodás észlelhető, mert – többek közt – a kevés csapadék miatt gyengébb a növénytakaró. Róma irányában is csökken a tájgazdagság, hiszen a Szűz-, a Bika-, a Nyilas-, az úgymond inkább kontinentális tájak szerepe mellékessé válik.

A civilizálódásnak a mérsékelt égövi tájak változatos területei kedveznek. Nyilván ez a megállapítás összefügg vizsgálódásom tárgyával: a trópusok mintha csupán egy hatalmas Bika- és Vízöntő-táj együttese volnának, a sivatagok merő Bak-tájak. A sarkvidékek pedig szó szerint embertelen tájak, mert a hótakaró és a fagy miatt szinte meg sem tudnak mutatkozni bennük a táji jellemzők. Ugyanez mondható el a magas

hegységek hófödte, kopár szikláiról. Már az emberi tájak fölött vannak olyan magasságban, ahol osztályozhatatlanok a terek, szóval emberfeletti tájak. Meltán hiszi e helyek szellemét a nem keresztény őshagyomány isteninek”, istenek lakhelyének. Ilyen égbenyúló” hegyekkel is ékes a Kárpát-haza: a Tátrával és a Déli-Kárpátok bérceivel.

Az ember a tájakat meg tudja változtatni. Akár az erdőirtásokra, akár a mértéktelen legeltetésekre, akár a mohó külszíni bányaművelésre gondolunk, legkönnyebb változtatási lehetőség a növényzet kiirtásával a Bak-táj területének növelése. Szinte pofonegyszerű a képlet, ha zsarnoki uralmat gyakorol az ember az anyagi világon, környezete Bak-tájja válik.

De ne csak a rossz irányú változtatásról szóljak: mikor az ember a világot a Teremtőtől kölcsön kapta, hogy gazdaként kezelje, megkapta a jogot arra, hogy művelje környezetét, a vadonokat kultúrájával átellenesítse. Ha jól végzi rábízott feladatát, kibontakozik az ország tájainak teljessége: például a mindent befedő Bika-tájból előbukkan a Nyilas-, az Oroszlán- és a Kos-táj. Erdőség alakítható ki viszont ott, ahol korábban mindent homok borított. Mértékes és arányos legyen a cselekvés, s akkor áldás van a mocsár lecsapolásán, a folyó árterének alakításán, a völgyi vizek duzzasztásán...

A városok beilleszkednek a tájba, vagy külön zárványok abban? Azt hiszem, szerves részei a tájnak. Úgy képzelem, hogy erőcsomópontokként működnek, felfokozva a táj szellemének hatását. Azonban ez a felerősítés mégsem olyan egyszerű kérdés, mert például, ha egy hegylábi Nyilas-táj városa Bika-város, alapítási mítosza Bika-szellemről tanúskodik, feltételezem, hogy Bika-módra” tudja teljesíteni feladatát, a táj életének összefogását. Ha jó irányú ez az elgondolás, érdemes elmélyülnie benne az arra fogékony elméknek!

A Kárpát-haza teljessége, végül is rengeteg kutatási lehetőséggel kecsegtet:

Mennyire hat a táj az ott lakó népcsoportok kultúrájára? Megalapozza-e vagy csak áthatja? Nem egyszerű a kérdés, mert az évezredek tapasztalatok, amelyek ott rejtőznek egy közösség kultúrájában, rengeteg táj élményét, hatását jelenthetik egyben. A kalotaszegiek előszeretettel használnak Kos-szimbóliumokat, jelenlegi lakhelyük mégsem mondható Kos-tájnak, zárt medencének.

A székelyek áttelepítése, a kunok letelepítése, a németek betelepítése jelenlegi tájaikra a letelepítő királyok tájtudásán” alapult-e (valamennyire) vagy nem?

Érdemes lenne megvizsgálni híres csatáink lefolyását abból a szempontból, hogy figyelembe vette-e valamelyik ellenfél a csatater helyének szellemét, és aszerint (is) szabta-e meg a haditaktikáját?

Királyi központjaink milyen tájban jöttek létre, miért éppen ott?

A népvándorlásról, a honfoglalásról szóló tudásunk is gazdagodhat, ha úgy is elgondoljuk őket, mint a teljes táj keresését, megtalálását, birtokba vételét. Sőt, egy többezeréves nemzet, ha minél több tájat ismert meg léte során, nem mondható-e el, hogy éppen ezért találja meg a teljes országot”? Volt-e a hazakereséseknek olyan szellemi alapja – isteni terve –, hogy a

népek próbáztak a Teremtő előtt az egyes tájakon élni? Volt közülük, kinek csak egy táj „feküdt”, s abban fejlesztette ki kultúráját, és végül főképp olyan tájon telepedett le? Volt, ki közepesre vizsgázott, s volt, ki kiállva a próbát, teljes táj földön maradhatott fenn?

E tájszemléletű megközelítés az írott hagyományunkból jól ismert Árpád-i hazatalálást talán még megérthetőbbé tudja tenni, ha azt is kutatnánk, hogy a törzsek milyen jellegű tájakat választottak megállapodásukkor!? Vagy arra törekedtek-e, minél változato-

sabb legyen a területük? Nyugat- és Dél-Európa katonai bejárásának is volna bizonyos ellenőrző szerepe, hogy tényleg a Kárpát-medence az „ország”?

S végül, de nem utoljára, az is mérlegelendő lehetne, hogy nem éppen Szent László idejében fejeződik-e be a honfoglalás, midőn tengerpartja lesz az országnak?

Ki-ki folytassa a kérdésfeltevést, és hallja meg a feleleteket!

DEBRECEN ROPPANT
DOBJÁN KÖRBE-KÖRBE

Rád emlékezem, Debrecen

(2002. ÉVI KÖZELÍTÉS EGY IGEN KÜLÖNLEGES, DE MÉG TETTENÉRHETŐ ÓSI TUDÁSHOZ)

Mottók: Pest központja az országnak, de Debrecen középpontja a magyarságnak.

(Jókai Mór)

Debrecen, ... maga egy Magyarország kicsinyben.

(Jókai Mór – 1849)

...a Maradandóság városában.

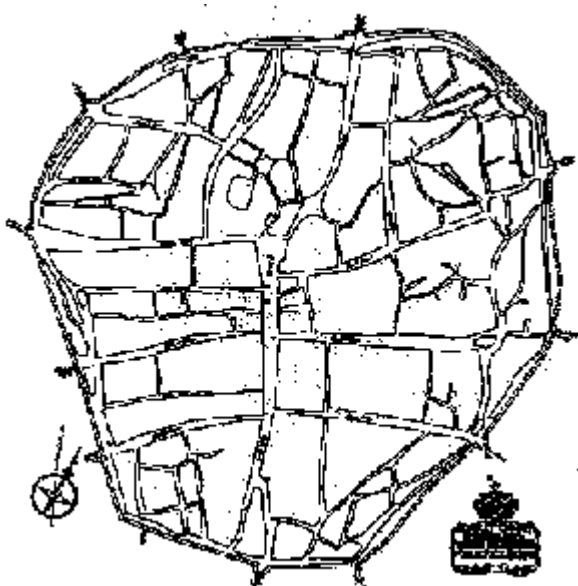
(Ady Endre – 1908)

Az Országépítő 91/4-es (debreceni) számában Kísérlet,...” címmel 22 oldalon próbáltam meg nagy részletességgel megmutatni és értelmezni azt, az akkor még talán hihetetlennek tűnő felismerést, hogy bizony-bizony egy település, jelesül egy város (itt szülővárosom, Debrecen) és annak földi, vagyis sík vetülete (~ térképe, úthálózata és annak bonyolult szerkezete), még ha az látszatra csak holt anyagokból (kő, beton, tégl, vályog, üveg, zsindely, szalma, aszfalt, fa, stb.) összeálló szerkezet” is, mégis élőlényként viselkedik számos szempontból. Sokféle minőségű élőkből épül fel, áll össze. Nem szerkezet”, nem pusztán vonalhá-

lózat (~ gráf) csak, hanem egy nem emberi tempójú (tér-időben való viselkedése szempontjából) élő-lény. Még egyszer leírom: élőlény!

Azt a tanulmányt részletezni itt persze nem csak lehetetlen, de értelmetlen és felesleges is. Annak csak a legfontosabb felismeréseit érintem most röviden és inkább hozzáteszem az újabb eredményeket a további kutatások reményében, önmagamot is sarkallva...

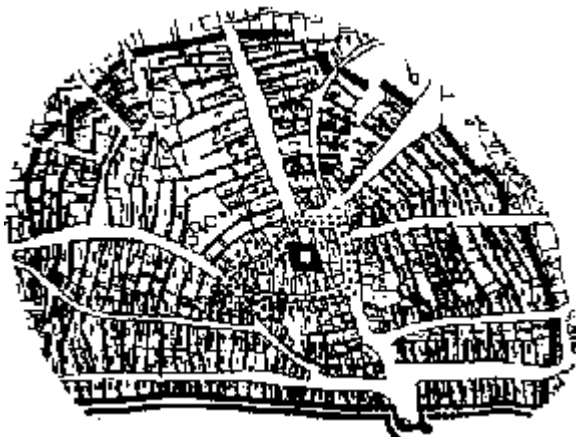
1., Szülővárosom legelső két ránc maradt térképe (az 1750-es és az 1771-es, Kovács György akkor élt mérnököt illeti ma is a dicséret, köszönet Neki érte!) (1) egy teljesen egységes, egészséges, úgynevezett szerves (~ szarvas, természetesen, a teremtet világ teremtetési rendje szerint való, élő), tehát a keleti meditációs képek (ún. mandalák”) erejével és értelmével bíró romlatlan-egységes világképet mutat be. Persze ilyen meditációs képekért ma sem kell Keletre rohargálni” senkinek sem, sem testileg, sem szellemileg. Megtehetjük ezt az utazást egyszerűen: megnézünk pl. fotón, rajzon, eredetiben egy festett mennyezetkaszettát (pl. a szilágylompéti közül bármelyiket!) mely a

1/a. Debrecen 1750-es térképe

1/b. Debrecen 1771-es térképe

Kárpátok medencéjében született, az ott a mi világképünk! De megtehetjük ezt még ezerféleképpen ugyanitt. Az ideszületett ember ugyanis itt medítál, konyári (Bihar-m.) parasztnagyapám még egész nap csendben, szó nélkül tett-vett, s nemcsak ebédidőben...

A térképek értékes világkép megmutatói, tanúságté-
vők, üzenethordozók.

2., Az akkori várostest (lényegében a mai belváros) képe, annak körvonala, kontúrja egy, a körhöz meglehetősen jól közelítő formát (körforma – szerintem – nincs az élő természetben, csak körhöz hasonló“ formák végtelenje) vetít még ma is elénk. Formai rokonai lehetnek ennek pl.: az alma, a dióbél, az agy, a szív, egy szembenézeti emberarc, de egy sámándob vagy szita/rosta (varázs-jós eszköz a hagyományainkban) formai és tartalmi párhuzamai is mind-mind. A lényeg: a teljesség, az egészség (egy-ség) egyszerű-nagyszerű látványa. A forma tiszta szépsége, az ívek, görbületek, kanyarok és persze az egyenesek“ (sehol sincs vonalzós egyenes“) mindig váratlanul tűnő, de mégis belülről jól áttekinthető, ezért kiismerhető, kiszámítható (sosem tervezett, kimódolt, kitalált!) labirintusa. Környékünkön a körhöz hasonló, de ahhoz mindig csak“ hasonló szerkezetű formákat a hajdúvárosok egyike-másika (Böszörmény, Nánás és Dorog)

szépen szolgáltatja. Ezen kívül pl. Kaba (Hajdú-Bihar megye) és Jászapáti (Jász-Nagykun-Szolnok megye) utcahálózata is hasonló meglepetéssel szolgál. Egyéb különleges, élő formákat (Pl.: szarvasfej, hal, madár, fül stb.) számtalan más településünk rajzolata mutat (pl.: Egyek, Tiszacsege, Berekböszörmény, Nyíracsaád – Hajdú-Bihar megye, Fülesd – Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Füzesgyarmat – Békés megye, stb.). Ezekből a formákból is átnyújt egy nagy csokrot a 2000-ben megjelent *Élő táj 1.* című vaskos kötet *A Macska és társai* című tanulmánya.

3., Debrecen esetében a körszerű (korszerű is egyben, még a mai világban is!) határoló vonal valójában egy tövises-bozótos kerítés volt még a XIX. sz. elején is, egy sánc-árokrendszer, amely egy igen ősi földműhöz, az ú.n. Ördög-árok rendszerhez simul, mintegy érintve azt (Rácz Zoltán építésmérnök barátom szenzációs felfedezése volt ez 1990 táján). További kutatásaim végeredménye is ezt támasztja alá: „Ős-Debrecen” (nem a városközpont mai közepe, hanem a belváros északeleti része, egy mára már teljesen tönkretett területe, a Csapó utcai panelházak környe-

6. Egy tótkomlói táj rajzolata koronás címerrel, avagy ostya a kehelyben

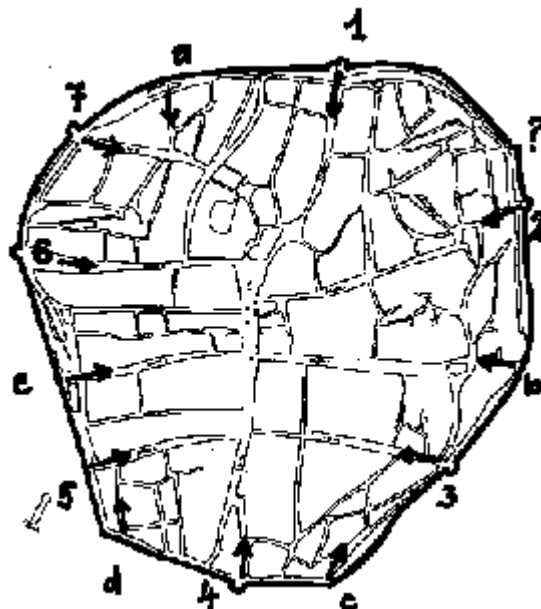
zete, Szent László falvának területe...) (2) ehhez a több ezer kilométer hosszú árokrendszerhez épült hozzá, mintegy biztosítva az azon való hajdani átkelést, így valójában egy hidat, egy kaput biztosítva Szatmár és Máramaros felé (3). Anno..., nem tudjuk pontosan, hogy mikor. A forma alapján (2/3-nyi körpatkó) avar korabelinek, egy hajdani földvár-formának (szekérvár?) tűnik ez a régi terület. Ma már csak a térképeken látható, ill. fedezhető fel ennek a rendszernek a nyoma. Szent Koronánk Szt. Demeter zománcképén a pajzs formája is ennek a patkónak a formái (4) és feltehetőleg a tartalmi rokona is. Az Ördög-árok hajdani átjárója után északkeleti irányban a második Árpád-kori falunk neve Szt. Demeter volt (5). Mindenesetre érdekes..., én ezekben a véletlenekben már régóta nem hiszek!

Elég itt, ha a közölt tótkomlói táj címeres rajzolatára gondolok, aholis a címerpajzs formája egy kehelyre, a rajta lévő korona pedig egy ostyára utal! (6) Vagyis: a formák egymásba való áthallása, egymásba való átcsúsztatása nem egyedi, nem véletlenszerű esemény, hanem szükségszerűség. Az életteli teli formák egyik fő törvénye pontosan ez!

4., Debrecenben még a XVIII. században is ehhez a természetes majdnem – kör – formához 12 nyílás (kapu és ajtó) tartozott (7). Hét nagy kapu, amiken keresztül állatokat is lehetett ki-behajtani (debreceni nagy vásárok!), emellett öt kisajtó, ahol kizárólag csak gyalogos forgalom mehetett ki-be szigorú törvényes keretek között. A nyílások emléket néhány elárvult tábla jelzi a város málladozó falú házainak egyikén-másikán.

Ma nem az Ősök útját járja sem a világ, sem Debrecen. A hagyományokat egyébként lehet ál-köntösként is használni. Hát használják rendesen, s persze rombolódik minden általa. (Vakulj magyar!)

Kizárt dolognak tartom, hogy az egy köríven meg-

7. Az ajtókapuk tizenkettes rendszere
A 13. nyílás (?-jelzés) oka és értelme, egyáltalán valósága – a titkok birodalmában...

jelenő 12 pont (nyílás) rajzolata ne idézze fel a Tisztelt Olvasóban az év-kör fogalmát, a hónapokat (apostolok, kispapok stb.), az állatövet! Ha ez így van (már miért ne lenne így?), akkor máris ott vagyunk, hogy azonnal beláthatjuk azt, hogy városunk nem csak általános értelemben vett természetes formakincssel, élő formákkal rendelkezik (lásd majd az 5. sz. pontot!), hanem direkt kozmikus természetű is, ami persze valójában egy és ugyanaz, csak léptékei (földi és égi), mértékei tűnnek különbözőeknek!

A Nap-út fogalmához a várost illetően döntőnek tartom, hogy létezik egy olyan címerrajzolata is városunknak, amelyet a Nap jár körbe (ellipszisbe) (8), azaz a város körül jár rendületlenül a Nap, a maga útján, a maga járásán! Rajzolta Fazekas József, a ludasköltő apja, borbélymester 1774-ben, az első térképek idejében, s nyilván nem véletlenül. Fia, a híres Mihály pedig írásában frappánsan értelmezte a Nap-út fogalmát. (Csontváry is tudta még ennek a fogalomnak a teljes értelmét és értékét és eszerint is festette Nagy Motívumait!)

A hetes szám a hétbolygó-rendszerre (Nap, Merkúr, Vénusz, Hold, Mars, Jupiter és Szaturnusz), míg az ötös a magyar ősi világkép ún. ötelemű rendszerére (föld-levegő, tűz-víz, élőfa) is utal. Hogy hogyan, milyen összefüggésben? A kérdés jogos. A választ nem tudom még, egyelőre csak rajzi vázlatok vannak a birtokomban. A kutatás folyamatban (talán: Élő táj 3. kötet?)

A három szám (5, 7, 12) valós kozmikus összefüggéseire (ti. Debrecen és a kozmosz) történő alapos kutatások ugyanis csak vázlatosan állnak rendelkezésemre, elhallgatni ezt sem akarom.

5., A hajdani (az 1980-as évek vége, az 1990-es évek eleje) kutatás tárta fel először is azt, hogy az 1750-es térképen megjelenő úthálózat labirintusa egy valóságos csodavilágot tartogat számunkra.

8/a. Debrecen nap-út-as címere 1774-ből

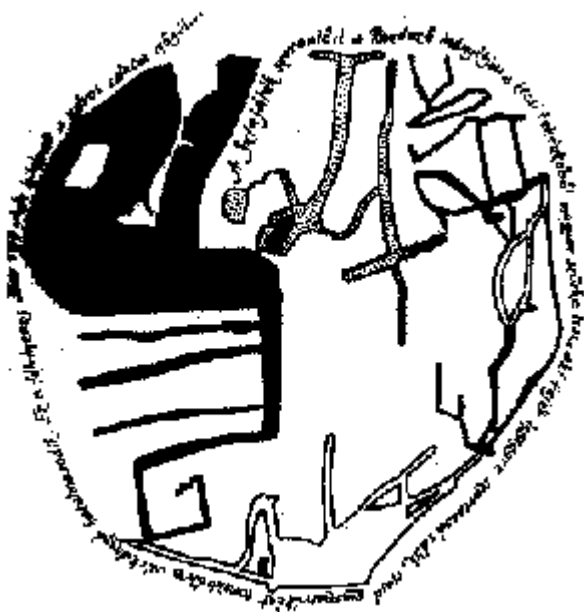

8/b. A Városházán lévő nap-út-as kőrelief

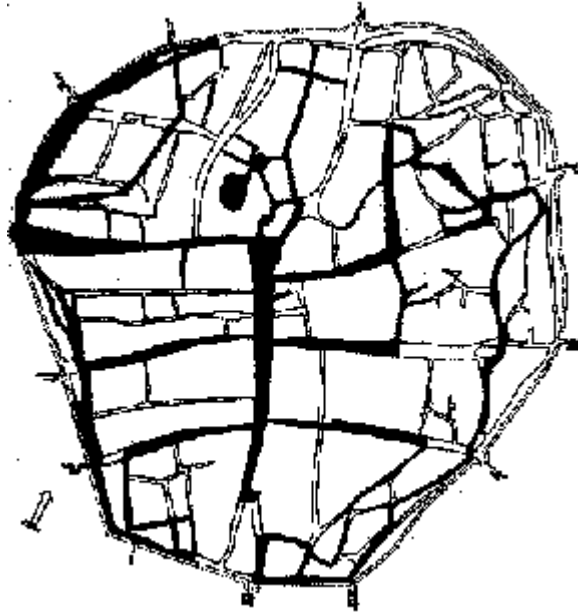
A kör-kereszt ősi formán kívül (ez a kereszt valószínűleg hármas kereszt) az utcaszerkezet gazdag rajzolata megszámlálhatatlan élőlény (bika, szarvas, sárkány, ló, bárány, nyúl, stb.) formáját is rejtegeti, hordozza magában. Némi túlzással élve „állatkertnek” is nevezhetnénk ezt a seregletet.(9). Történetek is persze már próbálkozások ezen állatok, élőlények és a csillagképek felé való összevetésre, direkt megfeleltetést nem találtam, úgy tű-

nik más ennek a szerkezetnek az értelme. Szerintem a város megtalált lényei nem az állatövet vetítik felénk direkt módon, valami más van itt, vagy valamiképpen-másképpen, mint azt várnánk előre.

Az igazsághoz még az is hozzá tartozik, hogy nem csak állatok, hanem óriási emberi formák (nem is akármilyenek, pl.: koronás, dobbal varázsló férfi, lovas, stb.) is elő-előbukkannak a 2-2,5 km átmérőjű,

9. Az „állatkert” sereglete

10. Lovas ember óriási földábrája

hajdan jelképesen kerített, tövises sövénnel és árokkal keretelt térben.

Mondjuk ki mostmár végre: a város úthálózata egy hatalmas föld-ábra“, így már biztosan ismerős fogalom lehet sokunk előtt, elég ha csak a híres perui Nazca-vonalakra gondolunk, vagy ránézünk a Glastonbury-zodiákus állataira (Lásd Bajkán László tanulmányának idevonatkozó ábráit!).

A város ősi címerállata, a zászlós bárány“ is éppen úgy tetten érhető ezen a meglepő színpadon, mint egy nyilazó vagy éppen karddal harcba vonuló férfi alakja (10). Ugyanis a város úthálózata hajdan annyira rugalmas, képlékeny (ez a szervesség egyik jelentős tulajdonsága!) formákat, alakzatokat mutatott, hogy ezen formák belerajzolása“ még a túlzottan kétkedőknek is hatalmas élményt nyújt, hiszen ezek a formák letagadhatatlanul ott vannak az utcák ősi vonalvezetésében, csak kibontásra vártak eddig mindannyiunk okulására. Félelmem az, hogy azért bontódott ki ez az ősi rajzolat az elmúlt években, mert ez az úthálózat (is) mára radikálisan eltűnőben van, végnapjait éli. A város belső közlekedésének és egyéb okok érdekében darabolódik egyre kisebb négyszögekre, kockákra“ a valamikori szerves rend. Debrecen egyre jobban New Yorkra kezd el hasonlítani..., legalábbis ami az utcahálózatot illeti. Raszteresedünk. Tömbfeltárás“ – ma ez az építészet egyik fő vezérszava, sajnos.

1965 augusztusában Le Corbusier Debrecenben járt. A nagy sugárutak tervezésének idején nyilatkozott a híres építész: *Isten őrizze a debreceni utcák helyett sugárutakat építeni!*“ Kevés volt a világhírű ember szava. Jelentem: vannak már 6-7 sávos sugárútjaink és elkerülő“ útjaink is a belvárosban, de jó már nekünk...

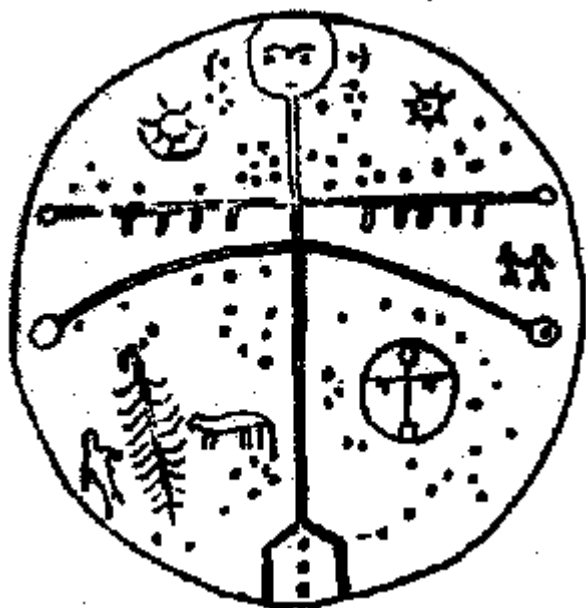
Visszatérve a hajdani szerves formára: ez abból is adódott, hogy a város kialakító“ (nem tervezői!) még csak“ a természetre íródó egyszerű tevékenységeket, életritmusokat ismerték, élték és hitték.

Ilyen tevékenység“ volt pl.: egy város magától való“ létrejötte, kialakulása, formálódása utcától, házastól, templomtól. Itt akkor még mindent egy egységes világkép, a kéz, a szem és az ész alkotott meg. Sehol nem volt egy vonalzó, egy számítógép, sehol a rombolva építeni“ ördögi elve, a haszon..., legalábbis Debrecenben nem (a térképek tanulságai alapján). Mondhatnánk talán úgy is, hogy az ősi Debrecen volt a pásztorok labirintusa“ a maga kiismerhetetlennek tűnő utcahálózatával és a központjában lévő Bika-szállóval (1802-1806), mint az ókori példabeli és világszerte közismert és kötelezően tanított Labirintus a Minotaurusszal! Zárójelben engedtessek meg most, hogy felsoroljam az ősi debreceni állatokat minden különösebb indoklás és magyarázat nélkül: Arany-Bika, Fehér-Ló, Arany-Egyszarvú, Zászlós Bárány.

6., Összességében: az utcahálózat (a kör és belső rajzolata) tökéletesen megfeleltethető, párhuzamba állítható egy hajdan megdobbanó sámán/táltos dob külső bőréen megjelenő rajzolathoz (11). Sok esetben itt bizony közvetlen formai és tartalmi (~a rítus!) párhuzamok is kimutathatók, ami mindenesetre merész kérdések felvetését is kikövetelheti a további elemzésekkor! Hogy mennyire nem légből kapott, vagy kitálat gondolat, formakapcsolat ez, álljon itt néhány sorban egy valódi sámánének néhány mehökkentő sora, szerintem nem kíván különösebb magyarázatot most ez sem:

...halasok középső folyásánál,
futó ló alakú nagy város,
menő ló alakú nagy város,
nagy város méhénél,
Hold-nagyságú-szemű nagy uralkodóként,
Nap-nagy-szemű nagy fejedelem-hósként,
ott lakozék...”

(kiemelés tőlem: B.L.)

11. Két sámándob rajzolata, mintha várostérképeket látnánk...

Az 1750-es térkép rajzolata (ez a város alapszerkezete, úthálózata) van ehhez közelebb formailag (ti. a dobok külső rajzolataihoz), míg az 1771-es térkép (a telkek elrendezését mutatja meg, s ez már a város belső, rejtettebb titkait is feltárja előttünk) megjelenése inkább egy szita/rosta lyukas és boszorkányos karakterét idézi fel bennünk, talán nem is véletlenül...

A dobokra kívülről rajzolt világ a táltos/sámán égi útját mutatta meg. Minden utazás új utakkal, új célokkal és új feladatokkal járt. Soha nem volt két egyforma dob-rajz, hiszen nincs két egyforma út sem égen, sem földön.

7., Megjegyzések dob-ügyben:

A ma oly sokat látott és használt üres (!) felületű, rajzszegekkel összetákolt, varázsjelekkel ész nélkül összefirkált dobok a ma emberének tétovását, kiútatlanságát is mutatják. Út, utak nélkül sehová nem juthatunk el, helyben maradunk, sőt! süllyedünk. Az (ti. a semmi) pedig révülés nélkül is elérhető, a dobolásnak nevezett tevékenység pedig csak zajkeltés lesz. Aki ezt észreveszi (nem lehet nem észrevenni azt!), az legfeljebb csak szomorúan mosolyog a bajusza alatt... A dob, a dob rajzolatának megtervezése, a dobolás nem lehet divat, sznobéria, sem vizsgaanyag!!! Szerintem. Szomorú dolgokat (is) tapasztalok manapság. Azokon a helyeken, ahol járok az országban, többször feltűnnek dobok. Úgynevezett sámándobok ezek. Általában tüzek körül kerülnek elő kör alakú tarisznyákból, és különböző alkalmakon (~ szertartások...) szinte azonnal elkezdik tulajdonosaik ezeket a ma készült dobokat jóhiszeműen élesztgetni, a bőrt tűz által kifeszíteni, a táltoslovat parázzsal megetetni, hogy égi útján legyen annak elegendő energiája az akadályok leküzdésében.

Eddig rendben is lenne. Nincs egyébként rendben, hiszen ezek a dobok általában hívatlanul-váratlanul kerülnek elő, mintegy figyelembe sem véve a konkrét helyzetek alapállásait, azok konkrét légkörét. Elképzelhető vajon az, hogy valaha egy működő sámán a maga szórakoztatására, mintegy gyakorlásként, próbaként vagy éppen magamutogatásként az emberek előtt, azaz helyzettől, tér és idő összefüggéseitől függetlenül, csakúgy elkezdjen dobolni?

Nem vagyok sámán, sem sámánkutató, sem samanologus..., de merek válaszolni erre a kérdésre: nem, nem dobolt ész nélkül a hajdani sámán! A mai sem!

De ami a dobokon van, az csak az igazán megdöbbenő!

A mai dobok külső-belső felületén ugyanis általában nincs semmi! A dobok bőrfelületein igen sokszor nincs rajzolat, nincs útvonal, nincs semmiféle úthálózat. Útvonal, cél nélküli a dobolás, a dob (~ táltosló) útja. Út és cél nélkül pedig mire való az egész?

Magam sem tudom, hogy el tud-e egyáltalán így indulni a ló, nemhogy huzamosabb ideig (~ időtlenül) a határtalan égben tartózkodni, és komoly feladatát végrehajtani.

Szerintem nem, nem fog dobogni egyetlen pata sem a csillagos égben! Céltalanul, időtlenül kóborolhat legfeljebb így a szent állat, kóborolhat csillagtól csillagig. Vagyis nincs semmi, de semmi értelme en-

nek az utazásnak, mert sehová sem fogunk általa megérkezni!

Olyan ez is, mint az üres karzat- és mennyezetkelták szomorú látványa sok-sok ma tervezett és felépített református templomban. Halott látványok ezek, az üzenet nélküli világ képének rajzolatai.

Kép-telenség.

Ez van, ezt tapasztalom, ez a Ma egyik feltűnő, jellegzetes tünete. Rajzok nélküli, rajzszegekkel az oldalbordára erősített bőrök. Olvastam olyat is sámános újságban, hogy (nem idézet!): rajzolgatunk a bőrre egy-két csillagot, égitestet, meg néhány varázsjellet, stb., aztán rendben van minden, indulhat a dobolás.

Remélem, ezen gondolatok után érzékelhető, hogy mire és mikre gondolok, mi a gondom, mire hívom fel a figyelmünket közös megfontolásra!

Még valami: ha mégis van rajz a dobokon, az régi dobok régi (csodaszép és akkori tartalmú) rajzolata. Azt a dobót, ott-akkor erre és arra a célra használták. A ma készült dobokon mai rajzolat kell legyen, mai út, hiteles üzenet. Új bort új tömlőbe öntsünk!

8., Itt kell most már feltétlenül a város ősi nevének jelentéséről is szólnunk. A mai hivatalos nézet (szerecsére már nem kizárólag csak szláv..., (ti. jó föld – Dobre Zen) az ó-török éljen, mozogjon" szóból vezeti azt le. A megszületettnek az új életre, az új életbe mozdító indulat szavai ezek. Köztudott, hogy a sámán/táltos szüléseknél is segít mind a mai napig. Ő dobolja be a földi életbe indulót, ad neki ezzel égi erőt. Ő ad neki varázs (város!) – energiát az elkövetkezendőkhöz.

A dob rajzolata azt a konkrét égi utat jeleníti meg, ahol ő járt a felsőbb segítőkhez járulván még pl. a szülés előtt (lehet ez nemcsak gyermek, de egy város születése is).

A város neve I.:

Városunk nevének eredetéről sok vita folyt. Egyesek a bolgár-török, mások a szláv eredet mellett foglaltak állást. Lehetséges, hogy névadója, a település első földesura a bolgár-török eredetű DEBRESZUN volt, akit ősei a honfoglaló magyarokkal érkeztek e tájra.

A helynévvel oklevelekben 1214-1235 között találkozunk. Mások a városnév szláv eredetére utalnak, a DOBRE (jó) és a ZEN (föld) szóból származtatják. A név nehezen magyarázható, hiszen a középkori oklevelekben és később is számos változatban szerepel. Debrecen város nevének eredetével Vályi András, Sándor István, Szűcs István, Balkányi Szabó Lajos, Melich János foglalkozott. Végülis 1925-ben Németh Gyula nyelvtudósunk tisztázta az eredetét. Ő kiindulópontnak a város nevének legrégebbi írásos alakját teszi meg: Debreszun (olv. Debreszün 1235. Várad Regestrum 138.). A név gyökereit magyarországi Árpád-kori törökség: besenyők, kazárok, uzok nyelvében keresi és találja meg. A Debreszün alak a debresin török szó megfelelője, jelentése: éljen, mozogjon". Alapszava a debrö ige, s ennek felszólító mód egyes szám harmadik személye: a debresin. Ebből keletkezett a magyar Debreszün, a későbbi Debrecön, Debröcön, Debrecen, a magyar nyelv hangtörvényeinek megfelelően. Először személynév

12. Szárazmalmok csillagnyi serege az 1771-es térképen

volt, s ebből lett helynévvé úgy, hogy a város Debreszün nevű alapítójának vagy birtokosának a neve – egyes számú alanyesetben – a város nevévé vált. Maga a Debreszün személynév a névmisztikában, a babonában gyökerezik, amely szerint a névnek hatása van viselőjének további sorsára: aki tehát a Debreszün nevet viseli, sokáig él. Az efféle nevet kívánságnévnek mondják.

Településtörténeti szempontból is valószínű Debrecen nevének török eredete. Hogy e tájon az Árpád-korban erős török települések voltak, világosan mutatják a Debrecen környéki török eredetű helynevek. Ladány, Böszörmény.”

(Debrecen utcanévei. szerk.: Dr. Nábrádi Mihály. Debrecen, 1984.)

A város neve II:

Dodriczeni a sarmatak nyelvén boldogságot jelent. (Vályi A.: Magyarország leírása I. kötet, 464. lap, Buda 1796.)

Novotny E. dr. szerint nem kétséges Debrecen nevének az ősi szumi nyelv segítségével történő megfejtése: DIB-RI-ID-ZU-EN=a Hold-isten kezének megragadása. A szumirok ugyanis a Holdistent, Zu-En-t hív-

ták segítségül, s ezt az ősi királyi szertartást nevezték így. Ebből következik tehát, hogy Debrecen a pogány” korban már kultikus hely volt.”

(Badiny Jós Ferenc: A Magyar Nemzet történetének kis tükre I. Buenos Aires, 1984.)

A város neve III.:

A Debrecen szó értelmét különféleképpen magyarázzák. Így: Dobridzeni, Dobra-zem=bővülködő hely, jó föld. Dobra-cena vagy Dobre-cen=jó áru. Dobritzen= jóltevő. Do-Brecina= a nyírségbe. Debrein (Debre-cin) , Debre-cen=vízmosás gödörben, mállyedésben való település. Újabban pedig egy kiváló magyar-török nyelvész (Németh Gyula) Debrecen nevét is a török nyelvből származtatja. Szerinte a város Debreszin, Debreszun nevű Árpád-kori úrtól, állítólag alapítójától és első birtokosától kapta nevét. E szó jelentése pedig Debre, az ozmán tepre= mozogni, élni. Debreszun= mozogjon, éljen, vagy mozogj, élj! Ez a névadás régi babonás névmágiára világít rá.”

9., Engedjenek meg nekem itt egy újabb kitérőt. A város nevéhez (éljen-mozogjon”) különleges adalékként szolgálhat az, amit az 1771-es (~agy, szita, rosta) térképen láthatunk.

79 (!) darab kis kört lehet itt tételesen megszámlálni, ennyi a szárazmalmok száma ekkor (12). Hetvenkilenc! Ezek a malmok a búzától a kenyérig, az életig vezető út fontos állomásai voltak. Ma néhány utcanev őrzi emléküket ... (Egymalom, Kétmalom, Ötmalom u.).

Állandó forgásuk (ló ment körbe-körbe bennük rendületlenül, táltos-erő mozgatta ezt a körforgást) az égi erők mozgását is modellezték és folyton életet forogtak. Éljen, mozogjon ..., jó a névadás: életet igenlő, azt pörgető, azt hajtó. A malmok is erről beszéltek akkor.

10., Egy égi út van tehát Debrecen földjére rajzolva immár évszázadok óta ... , egy dob rajzolata maradt ránk valamilyen okból és célból! Ezt kutatjuk, az okot és a célt.

11., A dobokon tehát – amennyiben gyógyításra, égi segítők hívására és ebből következően égi utak bejárására is szolgál – szükséges a rajzolat.

Debrecen útvonalhálózata (1750, 1771 – ideális helyzet) maga egy gyógyító dob felszínének félreértetlen rajzolata, annak erősen felnagyított képe.

A dob rajzolata nyilvánvalóan (?) több évszázadon keresztül készült, alakult ki. Mondjuk úgy: magától.

Ez a helyzet 1802-ig lényegében változatlan maradt, vagyis nem nyúltak bele” direkt módon az utcák grafikájába, a híres-hírhedt debreceni tűzvédek ellenére is az útvonalhálózat mindig ugyanaz maradt! Örökség volt ez a javából sokáig, sokaknak 1802-ben egy újabb hatalmas tűzvész pusztítása után viszont radikálisan durva változások kezdődtek el a város életében. Már nem építették meg, mint addig már annyiszor újra az akkor is leégett Szent András templomot..., már nem építették újra az akkor is leégett Boldogasszonyfalva hajdani utcaszerkezetét sem..., vonalzóztak el egyesek, és párhuzamos és merőleges utcákat kezdtek el azon a területen belül kialakítani. Szent Andrásnak és Boldogasszonynak ettől fogva Debrecenben – mai szóval élve – annyi“...

1802-t írunk akkor (200 éve volt ez!). Kalapos király után, '48 előtt. A reformkor és a polgárosodás előtt. A történelmi helyzetet nem elemzem, egy kis beleérző képesség elég talán az elképzeléséhez. Ez is egy nagy tűzvész-idő lehetett..., nemsokára lekerül a Szent Korona a címerről. S ez éppen Debrecenben történik majd!

1930-ban volt a következő nagy durranás“. Borsos József, a híres – tisztelt – stb. városrendező építész egyszerre feltűnően sok vonalzózt (sic!) vett elő és olyan Debrecen álmódott meg, amely igazából ma kezd kibontakozni, kialakulni.

Sokakat meg fogok most bántani, tudom. Nem akarom (!) ezt a bántást, de Debrecen és lelkiismeretem miatt is egyszer már le kell írjam: Borsos József 1930-ban városrendezés“ címén elkezdte szétroncsolni a belváros szent dobját. Ő még megtehetné volna akkor, hogy az ősi belvárost teljesen levédi“, legalábbis az ősi utcaszerkezetet, az akkor még fennálló értékes cívisházakat, stb. De nem tette meg, sajnos. Vonalzózott..., olyan dolgokat álmódott meg (van rémálom is!), amelyeket a hetvenes és a kilencvenes években valósítottak meg.

A Ma erről szól. Egy 1930-as terv megvalósításáról. Akadálytalanul írkálják át keresztül-kasul a dob rajzolatát.

Borsos József neve ma számomra nem cseng tehát jól, bevallom őszintén. A dobot ma elpusztítják, elpusztították. Tehetetlenül nézzük ezt a folyamatot. Értjük az egészet (pénz...) és mégis bénázva bámulunk“. Ma a régi térképek legfeljebb múzeumi sík felületek, tanulságok nélküli papírok, mutogatható relikviák, üzenet nélküli maradványok.

Debrecen mai neve Dob-reccsen lett! Ugyanis az átrajzolások miatt megpattant a dob bőre (szójáték: dob őre), és elreccsent a felszín. Nem bírta már tovább, hiszen ő is egy élőlény, nem? De.

Csak új bőrral lehetne folytatni a gyógyítást (nem Debrecen kell gyógyítani, félreértés ne legyen, Debrecen volt – lenne maga a mindent gyógyító dob! A beteg a Föld maga, ezt is tudjuk valahányan. A DOB-BAN, tehát A VÁROSBAN VAN A GYÓGYÍTÓ ERŐ...), de az az új bőr, ami most feszül rá a városra, az kegyetlen égi utakat, égi Manhattant vázol fel szemünknek. Párhuzamos és merőleges utakat, tömbfeljárásokat. Minden lehető helyen autó, parkoló, garázs, sétálóutca (értsd: vásárolj és vegyél utca“) és persze szemét mindenhol. Ez tehát már nem stáció-járó rítus-vonal, itt nincs szentség már az útvonalak hálózatában. Háló van csak, jó szoros, no és persze vergődő halak. Mi-polgárok, mi-lakosok.

12., Dobra – szén, Dobra – szín. Ezek viszont a magyar (tehát nem szláv, nem ó-török, stb.) olvasatok a város nevének értelmezésében. Sámándobra szénrel és színekkel rajzolták és festették az éppen esedékes útvonalat. A sámándobokat tűzzel (~faszén) feszítik ki, azzal hozzák működésbe, azzal indítják el a táltoslovat az égi úton.

Ez az út – maga a város varázslata, a város úthálózata. A dob, a város rajzolata egy ősi rítus útvonalát adja. És talán most érthető meg igazán az is, hogy miért is hasonlított a város körvonala és annak teljes formája egy szívhez is? A szív az bizony dob-ban, ez a dob szív alakú, ez a szív dob alakú. Ezt a szívet nem dobhatjuk el, ezt a dobot nem veheti el tőlünk senki, most legalább az emlékéért szeretném ezzel a néhány sorral felidézni!

13., Mi ma a város aktuális neve, illetve mit jelent ma a város neve 2002-ben? Kérdezzük meg újra!

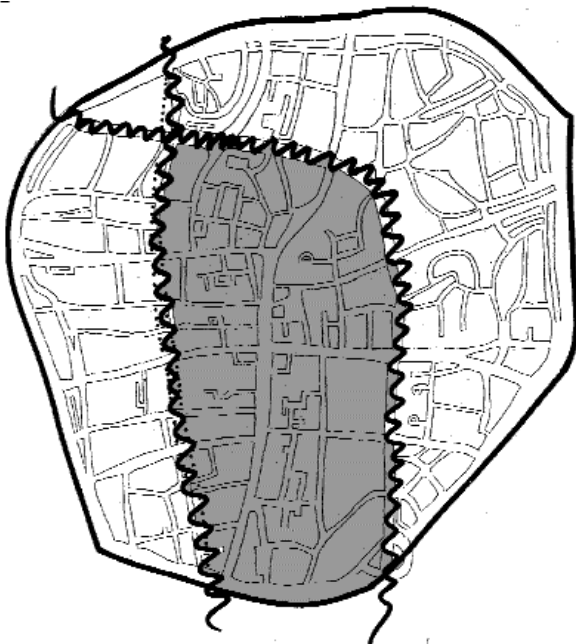
Sajnos – minden jel arra mutat, hogy jó sokáig ... – nem dobra szén/szín, hanem: Dob-reccsen, mint az előbb már említettem. Megdöböntő dobbanás ez a név ... , utolsó dobbanás?

Lehet-e majd új dobot készíteni? – kérdezzük már is a leglényegesebb kérdést.

Miért a baj? A kérdés jogos, s nemcsak a nem debrecenieknél, hanem a civiseknél is. A válasz könnyen belátható.

A mai Debrecen (is) megszámlálhatatlan sebből vérzik. A trianoni jelző sem túlzás a mai állapotokat belülről látva, belülről megélve. Évek óta dübörög itt nagyon sok embertelen-értelmetlen zajforrás. (Nem jó behunyt szemmel előre haladni...)

A város égi-földi útjait már csak néhány régi térkép, írás őrzi, tiszteli, teszi rangjához méltó helyre. A

13. A kör négyszögesítése, a debreceni Trianon“, azaz a belváros ősi rendjének végleges elpusztítása

mai város-építéset” – kemény szó következik, figyelem! – boncmesteri precizitással darabol! S nemcsak a Da-ra-bos (~Deb-re) utca környékén. Milyen erős, milyen rémisztően, rettenetesen recsegő-ropogó tud ez az R”betű lenni! Ma égi és földi utak beszennyezése, megsemmisítése van mindennapi folyamatban. Megszűnik a város égi kapcsolata, kozmikus párbeszédének lehetősége.

Az ősi városszerkezet határtalan és végleges átalakítása van folyamatban, egyfajta modern szőnyegbom-bázás“. Az embernek minduntalan Koppány felnégyelése, Mohács és Trianon jut eszébe ... A fejlődés nevében rombolnak, hogy építhessenek. Átlátszó trükkös-ke ez bizonyos pénzösszegek (~30 ezüst) érdekében!

Pl. a kommunizmus idejében hozták létre az élménytelen megjelenésű és még ma sem befejezett (!) ú.n. keleti tehermentesítő“ utat (v.ö. Moszkva), ma a nyugati tehermentesítő“ (v.ö.: ?) (13) készítik elő ..., egyszerű tételek ezek, nem?

14., A körnek így persze fizikálisan vége. Nem szentség“ immár, régóta beledaraboltak, s nincs ennek a rombolásnak ma sem vége. Négyszögesítik, látványbelváros épül, szentendrésítünk“. Repülőtér, konferenciaközpont, látványfürdő, látványszökőkút, szállodák, bevásárlóközpontok a Nagy- és Kistemplom tőszomszédságában, az előbbi jobb oldali tornyában pedig már régóta műsorszóró antenna ..., új isteneink. Új világkorszak: minden régít kidobunk? Látványvilág épül, valós élet helyett. Vakulj magyar 2!“

A Szűz-Halak korszakot lassan-lassan elhagyva, s az Oroszlán-Vízöntőbe lépve talán az sem véletlen, hogy a főtéri látványszökőkút (~Vízöntő) csodagiccséből a Sellő“ (szűz felső- és hal alsótest) lett száműzve..., lejárt a régi kor, a régi órák vége? A szökőkút a Nagytemplom sárgája, nagy tömege (~Oroszlán)

előtt mintha az új kor jelképe is lenne. Véletlen? Talán mégsem.

Dob-reccsen. Megtörtént, kár volna tagadni. A város (is) ítélet alatt van. Senkinek nincs ma hathatós ereje, hatása, lehetősége, mersze bármilyen valódi védelemre, óvásra, szépítésre, építésre, gyógyításra. Csak a pénz, csak a haszon, a profit beszél, hangos tőle a legeldugottabb tanya is. Roncsolódnak értékeink, többől amputálunk.

15., Végző: ha valaki tudja a mai – valódi ellen-szert“, az lépjen előre vele, mert kötelessége most, hiszen nem forognak már régóta a szárazmalmok, kenyérre meg mégiscsak szükségünk lenne, nem? Forgás, malmok, lovak és utakkal teljes dobok nélkül meg milyen élet születhet? Rácsos, tömbfeltárós...

Ki veri meg újra a dobot? Újat, régít?

Ki fog újra gyógyítani vele? Betegek vagyunk.

Emlékszünk még a mottónkra? Jó kai, Ady...

A Maradandóság városa“ – Adynak e fiatalkori kijelentése, Debrecen akkor elítélő – megítélő hangneme alapján lett híres és ismert szerte e honban. Az ő akkori életének leszűrt tanulságai hozták fel belőle ezeket az őszinte szavakat.

Ma e szavakat, majdcsak 100 év múlva másként értelmezem és élem meg. Adyt mélységesen átélve és tisztelve, s meg is értve lendületét!

A maradandóság első öt betűje az örök, mindig jelen való, állandó erőket, isteni teremtetést jelent ma számomra. A maradó erőket. Pozitív értelemben. Azokat, amelyek megkísértve, elpusztítva mégiscsak meg-marad-nak. A maradék, aki-ami továbbviheti a majdnem elpusztultat (~bárka). Ezt keresem Debrecen mai életében is. Az utcahálózatában is. A jókai-idézetet pedig sosem elfeledve...

Debrecen, 2001. augusztus 20 – 2002. Pünkösdjé
Buka László
maradi debreceni lakos, rajztanár, festő

JAVASOLT SZAKIRODALOM:

ANTAL ISTVÁN: *Debrecen dübörög Döbrögi dobján.* in: Főnix 8. Debrecen, 1999. nyara, 9-12. o.

BUKA LÁSZLÓ: *A Macska“ és társai.* in: Élő táj – Válogatott írások természetéről, térről, teremtésről (szerk. B.L.) Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörő Egyesület, Db. 2000.

BUKA LÁSZLÓ: *Hazajő még az a fényes korona...* Főnix 11-12. Debrecen, 2000.

BUKA LÁSZLÓ: *Város hét tételben, avagy...* Főnix 1. Debrecen 1995. december

Debreceni Városvédő 2002. február VII.évf. 1. szám (Debreceni Dokumentumok, A Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület hírlevele)

JANKOVICS MARCELL: *Archaikus világkép a szibériai sámándobokon.* in: Ahol a madár se jár Pontifex Kiadó, MCMXCVI 9-24.o.

Országépítő, 1991/4. (Buka László és Rácz Zoltán írásai)

SÁPI LAJOS: *Debrecen település- és építéstörténete.* Debrecen, 1972.

Debrecenért

Kisiskolás koromban napközibe is jártam. Alig vártam, hogy onnan szabadulva – mint minden gyerek – végre játszani mehessek a többiekkel a grundunkra. Ez valamelyik beépítetlen telek volt a debreceni belvárosi dzsungel peremén, ahol a kertváros kezdődött. Az iskolából szabadulásom napnyugta tájékban történt, s ez adta életem egyik meghatározó élményét, ami Debrecenhez fűz.

Debrecen, mint a legtöbb hajdú város, úgy épül fel, hogy a Nagytemplom környékének központjától sugár irányban mennek a nagy, széles, alföldi utcák az égtájak minden irányába – a nagyállattartó városokban régen az állatok kihajtása miatt egyre szélesedve. Debrecenben a Nagytemplom előtti Piac utcából az én időmben már Főtér lett, amin Kossuth szobra állt, a heroikus magyar történelem megismerésítője és nem a vásárok a kofákkal. Nagymamám a vasárnapi korzón sokszor mutatta nekünk a szoborcsoporthoz, hogy az egyik mellékfigurához Makoldi Jóska bácsi, az építész nagybácsink állt modellet. (De Ella nagymama arról is beszélt, hogy 1848-ban itt dobban az ország szíve egy időre, s ezt a polgárok a saját pénzük-ből emeltetett szoborral büszkén jelölték. S a Nagytemplom körül nem csak Kossuth, hanem a hős gályarab papok emlékműve is példát ad, és Bocskai, a hajdúk letelepítője a híres Kollégium előtt, ahol számos tudós tanár és híres diák élt Debrecenért. A tér talán legszebb szobra a művészeteknek adózik: Csokonai Vitéz Mihály a lantjával.) A történelmi, szellemi és művészeti központhoz a Kossuth utca fut Keletre a Nap utcáig, a Széchenyi a Nyugati utcáig, amelyen én is jártam – iskolából kijövet. S a nagy, széles Széchenyi utca távoli horizontján nap mint nap megbabonázva bámultam a lemenő Nap vörös korongját.

A látványba merültem futásom lassulni kezdett, már nem érdekelt annyira a grund, sem a taligások a kül-

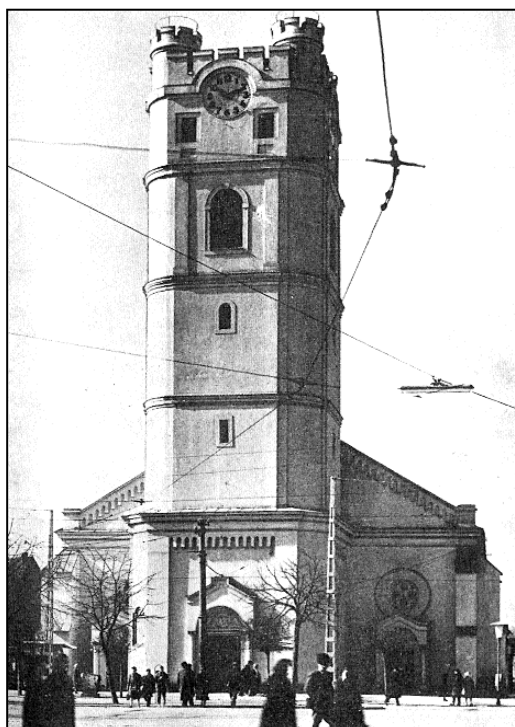
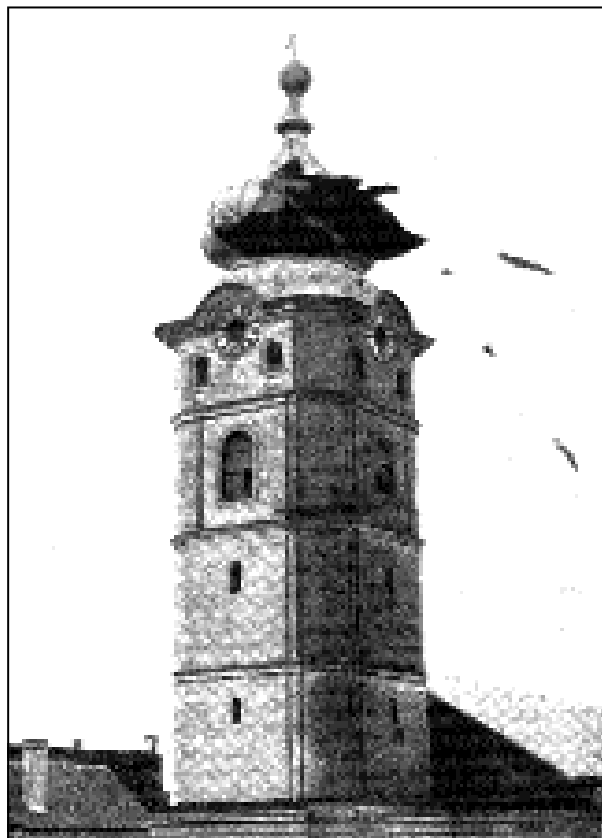
ső-vásártéren, vagy a pocsolyában hentergő bivalyok látványa a Széchenyi kert elején. Ugyanis az történt, hogy a lemenő Nap fényében a városközpont felől ekkor megszólalt a Napot búcsúztató tárogatószó. A lecsendesülő városban messzire elhallatszó lejtő dallam-sor idézte meg: Kék a lába, zöld a szárnya – micsoda madár! Vagy valami hasonlót játszott, fent, a Kistemplom tetején egy időben valaki, talán az utolsó Kossuth-szár. Emlékezett, mint a templom oldalán ma is a márványtábla, hogy 1860. január 11-én a zsúfoltságig megtelt templomra az osztrák császári helytartó ágyúja szegeződött. Az önkény időszakában itt tiltakoztak a reformátusok, hogy a római katolikus püspöki kar ne legyen a hivatalos fölöttesük, Ferenc József rendeletére a nemzeti ellenállás letörendő. Ekkor (is) még a református egyház volt ugyanis a magyarság megtartásának erősebb hirdetője. Míg le nem ment a Nap: játszott, s én addig álltam, gyökeret vert a lábam. Máig nem szabadulok a hatása alól, mert abban a pár percben átéltem az ember és a kozmikus lét egybeolvadását. Megmagyarázhatatlan erővel éreztem át, hogy ez a szellemi kisugárzás (egyetlen ember tette nyomán) életreszóló jelentőséggel bír számomra, aki ott élek, s talán mások számára is, akik hallják.

Gyermekkoromban Debrecene átalakul. Ma már nem tárogatózik magányosan senki a Kistemplom tetején, siratva a múltat, búcsúztatva a Napot, békét hozva a csendes estékbe ebbe a városba. A Kossuth szobor még a helyén áll, de már szó esett félreállításáról. A Nagytemplom előtt az új évezredet Lagzi Lajcsi köszöntötte világraszóló produkciójával, a kofák világát idézve vissza oda. A visszakerült Református Tanítóképző Intézet ugyan felvette Kölcsey nevét, de jóval később, mint, hogy a házát a város lebontatta. (Azóta már a Kölcsey ház helyére épült kultúrházat is lebontásra ítélték, s a jövő itt is a multiké!) A fő téren a Bika

Szálló hagyományos szárnya mellé már régen modern-panel tömegszállást építettek, de lebontották a Nagytemplom környéki városi polgárházakat – boltokat építve a helyükre, hasonlót, imitációnak, s elé kiszolgáló sétálóutca létesült, ideiglenes színpadokkal. Ez kell, ez ma a város szíve, melyből a nagy sugárutak indulnak, bár már azokba is belevágott a bulldózer. Bontják keresztben a Széchenyi utcát az Arany Jánosig, úgyhogy ma, ha hazafelé tartok az iskolából, ahol

tanítok, téglatörmeléken (még középkorin is!) és gazos telkeken kell átvágnom. A lábam alá figyelve boszszankodok magamban – bár tudom, hogy itt lesz az új, elterelő körút, bankokkal és újabb üzletekkel, talán a sokadik bevásárlóközponttal. De ha a fejem felemelem a lemenő Napba tekintve, megszólal bennem a névtelen tárogató. Tudom, ha kell, egymagam is ki kell álljak a város ilyen rombolása ellen, mert hátha több emberben visszhangot kelt a változatlan égbolt alatt.

Városhkoszorú

in: Debrecen, A város lapja, 2001. december 5.

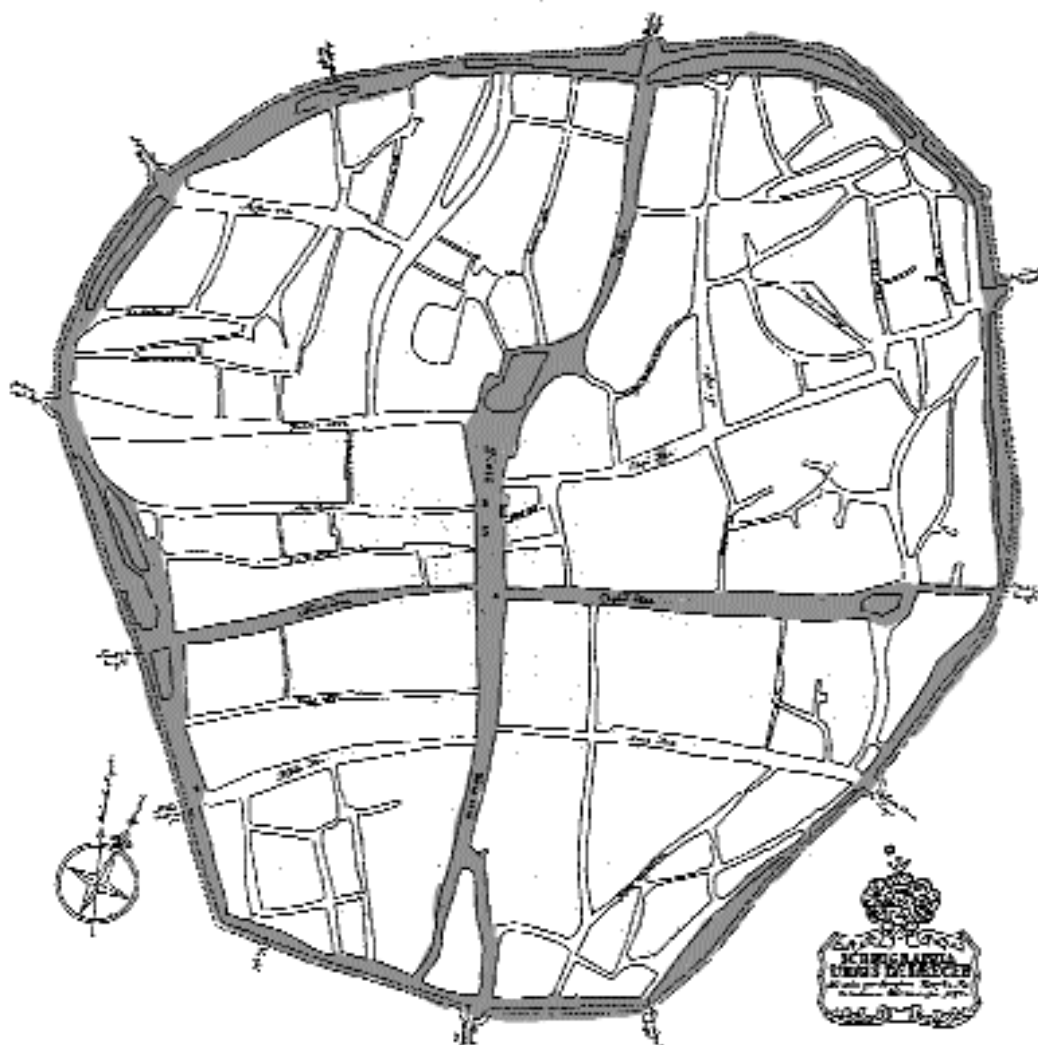
Advent a várakozás ideje. Mire várunk? Kinek-kinek a személyes élménytartománya adja meg erre a választ. Keresztény embernek mindenképpen az Isten fiának születése a várakozás értelme: hogy hamarosan eljön közénk.

Mi ezt a várakozást az adventi koszorú rituáléját központba állítva éljük meg. Hiszen a koszorú kör alakú, a körül lévők hozzá tartoznak: ők alkotják magát a kerületet, ami körül a hit megfogalmazódik.

E kör megtestesülése a Nap is. Útja egy év: s ezen az úton az Istenfiasága, a mindenséggel mérd magad! mértéke szerint is vezet. E vezetés kiirthatatlan, míg debreceni ember él. A város szerkezetében ugyanis az isteni, a kozmikus, a természeti és az em-

ber által felfogott társadalmi folyamat leképezése is jelen van. Az észak-déli tengelyen, a város közepén – az északra felé menve – a téli napforduló idején születő Megváltó helye szakrális értelemben maga a Nagytemplom. A rá merőleges kelet-nyugati tengely, a felkelő, a mindig rebellis, a forradalmat idéző Kossuth s a lenyugvó, mindig nyugtató Széchenyi napjainkig őrzik e gondolat társadalmi vetületét.

Azt kívánom a debrecenieknek, hogy ez évezred végén, a második – vagy ki tudja, hány – évezrede lakott városban, e kozmikus és igaz rendszerű történelmi helyen megélhessék az advent térben és időben létező szentségét.

A fa és a város párbeszéde

Debrecen történelmi utcája a Mester utca. Századok óta a város egyik ütőere, szelíden kanyarog a városközponttól a Pesti utcáig, a Mester utcai templomig, innen pedig Bartók Béla nevét viselve védett tölgyfásorral kísérve vezet az út a kórház főbejárata felé. Egykor mindhárom utca üde zöld volt. Igaz, a Pesti utcát néhány évtizedre zsákutcának nyilvánították, ami kedvezett a fák megmaradásának és dúsrá nőtt bokrok is szegélyezték akkoriban a járdát. Nemrég négysávos körút lett az egykori zsákutcából, a fák beleestek a bővítés nyomvonalába, nem maradt belőlük még mutatóban sem. Az útbővítéshez a kórház parkjából is ki kellett hasítani egy darabot, csak így készülhetett el az újabb sávot igénylő buszmegálló. A kórház korábban háborítatlan parkjában is dús volt a növényzet. Ebből a tervezők két fát látszólag igyekeztek megmenteni, amikor azokat a kerítésen kívülre kerülve meghagyták. A fákat mégis megviselte az átalakítás, főágaik kiszáradtak, elpusztult lombkoronájuk. Még néhány törzsközelbi hajtás küzd az életéért, ezeket néhány évi túlélés után alighanem a gépjárművek fogják majd megmérgezni.

A Mester utca alighanem a 2000. évben volt a legszébb, dús lombú fák – köztük tölgyek – szegélyezték, helyenként mindkét oldalon kettős fasor védte a zajtól, portól a járdán haladókat. Még kerékpárutat is lehetett volna vezetni a fák alá, ez sem zavarta volna a fák életét és a közlekedést sem. Nem így történt. Megszületett a négysávosítás terve, ami ellen hiába tiltakoztak az itt lakók. A Mester utca templom felőli végében volt egy igen szép, talán száz éves, arányos tölgyfa. Máig is rejtély, hogyan maradhatott meg ilyen egészségesen a növekvő forgalom mellett, de valószínűleg a környező fák védték leginkább. Ezeket az út bővítésekor kivágták. Sejtve az egyébként védett tölgyfa sorsát, valaki még augusztusban felhívta erre a figyelmet:

Alulírott közérdekű bejelentést kívánok tenni bűncselekmény megelőzése céljából. A debreceni Mester utca jelenleg folyó útszélesítési munkálatainál veszélybe került egy védett százéves tölgyfa, amely a Honvéd utca torkolatánál található. A védett fa körül az elmúlt egy évben a törzstől egy méteren belül négy irányban történt árokásás (UPC kábelvezetés, elektromos és csatornavezetés céljából). (A kábelvezetés úgy történt, hogy a terven nem volt feltüntetve a fa, így a kivitelező csak a helyszínen látta, hogy a tervezett ká-

bel éppen a fa törzsének megy neki.) Jelenleg egy elektromos tartóoszlop úgy került a fa mellett elhelyezésre, hogy az oszlop benne van a védett fa lombkoronájában, így a jelzőlámpa a fa megcsonkítása nélkül nem lesz üzemeltethető.” A környék lakói e tényekre az építkezés megindulása óta folyamatosan felhívták az itt dolgozó vállalkozók és a munkálatokat megrendelő hivatalok figyelmét, kérve az oszlop eltávolítását és áthelyezését.

Ez nem történt meg, így a fa megcsonkításának veszélye továbbra is fennállt. A fa védettségét 2000-ben még tábla jelezte, ami időközben eltűnt. A bejelentésre a hivatalos válasz erősen késve érkezett és az alábbiakat tartalmazta: az Önkormányzat kizárólagos tulajdonát képező ... hrsz-ú belterületi ingatlanon található kocsányos tölgyfát... a közgyűlés a helyi jelentőségű természeti értékek védetté nyilvánításáról szóló 26/1993. (VI. 28.) Kr. számú rendeletével helyi jelentőségű védett természeti értékű fává nyilvánította, a várostörténeti maradványok, illetőleg városunkban igen kicsiny számú kiemelkedően értékes fafaj jelen-

Pusztuló fák a buszmegállóban

Egy városi tölgy sorsa képekben elbeszélve

A Bartók Béla út végén a tölgy tavasszal egy hónappal később zöldül, ősszel egy hónappal hamarabb sárgul

létének megőrzése céljából. A védetté nyilvánítás ténye az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzésre került. A kocsányos tölgyfa védettségének feloldására nem került sor, jelenleg is védettség alatt áll, és az Önkormányzatnak nincs szándékában ezen védelem feloldása. Tájékoztatom, hogy a védett fa lombkorona-alakító gallyazásával kapcsolatosan felmerülő, feladat- és hatáskörömbbe tartozó intézkedések megtételéről gondoskodtam. A kocsányos tölgyfa védettségét jelző tábla természetesen a munkálatok befejezését követően, legkésőbb a csomópont átadásának időpontjában visszahelyezésre kerül, melynek végrehajtásához szükséges intézkedéseket megtettem. Közérdekű bejelentését köszönöm, és kérem tájékoztatásom szíves elfogadását.”

A védett fa sorsa kétszeresen is megpecsételődött. A fatörzs alá vezették az úttestet, majd pedig a fentebb írtak ellenére megcsonkították. A védett fának száz

évig nem volt szüksége lombkorona-alakító gallyazásra, 2001. decemberében azonban levágták a korona első, fő ágát. Aki vágta, mintha nem ismerte volna a gally, ág és törzs közötti különbséget. A védettséget jelző tábla a munkálatok befejeztével sem került vissza a helyére.

A Mester utca folytatásában ma még megvan az a védett tölgy sor, amely a kórházba igyekvőket kíséri. Tábla hívja fel a figyelmet a fák védelmére, de itt is tervek születtek az út bővítésére. Az utca végén a tölgy már most jelzi, hogy beteg. Nem kell ahhoz hatástanulmány, hogy elképzeljük, hamarosan kipusztul a fa. Ma még nem akarjuk elhinni, hogy a benzingőz nemcsak a fákat mérgezi, de gyermekeink is ebben a levegőben (légkörben) nőnek fel. A fa követi az ember életét a bölcsőtől a sírig, de az is fontos, amit némán mesél. Jelfák a tölgyek, mondanák, hogy baj van, csak az ember nem akarja meghallani.

Szöveg- és feladatgyűjtemény

Debrecen (DBRCN)

helynevéhez

DBRCN

DaBRoNC (Zala m.)
DeBeRCSéNY (Nógrád m.)
Kis DeBRéCzeN (Románia)
SzamosDeBRéCzeN (Románia)
DoBRaCSiNa ~ DöBöRCSéNY (Ro)
DuBRiCSoNY ~ DoBoRCSáNY (Ro)
DaBRoSzyN (Lengyelo.)
DeBRé SiNa (Etiópia)
DeBRZNiCa (Lengyelo.)
DeBRZNo (Lengyelo.)
DoBRéNiCe (Cseho.)
DoBRoDZieN' (Lengyelo.)
DoBRoSzyNy (Lengyelo.)
DoBRZaNy (Lengyelo.)
DoBRZeN' Wielki (Lengyelo.)
DoBRZyN', Golub (Lengyelo.)
DoBRZyN' nad Wisla (Lengyelo.)
DoBRZyN'SKie, Pojezierze (Lengyelo.)
DeBRéllaNe (volt Jugoszlávia)
DâVaRZaN (Irán)
NaSRâBâD (Irán)
NaSiRâBâD (India)
DédesTaPoLCsáNY (Borsod-A-Z m.)
KisTaPoLCsáNY (Felvidék, Szlovákia)
NagyTaPoLCsáNY (Felvidék, Szlo.)

DBRN

DoBRoN hegy (Zala m.)
DaBRoNY (Veszprém m.)
DeBRéN (Ro)
DaBLYoN ~ DoBLYoN ~ DaBJoN (Ro)
DoBRuN (Ro)
DoBRoN' (Lengyelo)
NagyDoBRoNY ~DoBRoN' (Ukrajna)
DoBRoNYa (Felvidék)
DeBRéNi (Görög.)
DaRaBaNi (Ro)
DaLaBaNi (Guinea)

DRéPaNo (Görög.)
DeRBeNT (Orosz., Dagesztán)
DJéBRéNe (Csád)
DJeMBer (Csád)
DoBRJaNka (Ukrajna)
DöBRöNte (Veszprém m.)
DBRC
DaBoLCz (Ro)
DoBRaCSapáthi (Ro)
DoBRóCz ~ DoBRoC (Ro)
DöBRöCe (Zala m.)
Alsó-, FelsőTöBörZSök (Fejér m.)
IklódBöRDőCe (Zala m.)
DoBRiS ~ DoBRiCS (Bulgária)
DoBiRCa (Ro)
DoBRiS (Cseho.)
DoBRiTz (Németo.)
DöBeRiTz (Németo.)
DeBeLeC (Bulgária)
DeBRC (volt Jugoszlávia)
DoBRuCi (volt Szovjetunió)
DoBRuS (Fehérorosz.)
DoBRuSKa (Cseho.)
DoBRuDZSa fennsík (Bulgária)
DoBRuDZSa tört. elnevezés (Ro)

TBiLiSi (Grúzia)
TaBRiz ~ TeBRiZ (Irán)
TePLiCe (Cseho.)
ToPLeCZ (Ro)
ToPLiTa (Ro)
TuPLiCe (Lengyelo.)
TiBiRiCa folyó (Brazília)
TaPoLCZa ~ TaPLoCZa (Ro)
TaPoLCa (Veszprém m.)
KisTaPoLCa (Baranya m.)
ToPoRC (Szlovákia)
ToPoRCSa (Ro)
TaFRéS (Irán)

DBR

DaBRa (India)
DoBRi (Zala m.)
Al-, és FelDeBRő (Heves m.)
DöBör-hegy (Vas m.)
DoBoRka ~ DoBoLLó ~ DöBöLLő (Ro)

DoBRa (Ro)
DoBRi (Ro)
NagyDeBRéK (Ro: DoBRiC)
DéBéRé folyó (Burkina Faso)
DaBRa (India)
DaBaRo (Spanyolo.)
DeBaR (Macedónia)
DeBâr (Bulgária)
DoBRé (Cseho.)
DeBRéte (Borsod-A-Z m.)
BabosDöBRéTe (Zala m.)
PöTRéTe (Zala m.)
TaBoR (Cseho.)
TaBoR-hegy (Izrael)
TaBoRi (Orosz.)
DoBRé (Lengyelo.)
DoBRa (Lengyelo.)
DoBRá (Cseho.)
DiBiRi sziget (Pápua Új-Guinea)
DoBRi Do (volt Jugoszlávia)
DaBoLa (Guinea)
DaBoYa (Ghána)
DaLaBa (Guinea)
DâRâB (Irán)
DeBoRaH West, tó (Ausztrália)
DeBoRaH hegy (USA, Alaszka)
DoBeRai-félsziget (Új-Guinea)
DoBRoJe (Orosz.)
DuBeLe (Kongói Dem. Közt.)
TeBRa folyó (Litvánia)
TiBaRi (Szudán)
TaRPa (Szabolcs-Sz-B m.)
ToPoLYa (Szlovákia)

Vegyes (Rokonok)

PöRDeFölde (Zala m.)
AlsóBaDuRbokor (Szabolcs-Sz-B m.)
DaRaBoS-hegy (Vas m.)
DöBRöKöZ (Tolna m.) középkori névalakja: DeBRéGeSZT
BeRZeNCe (Somogy m.)
BeRZéTe (Felvidék)
BeZeRéd (Zala m.)
BörZöNCe (Zala m.)
CSaBRéNDeK (Veszprém m.)

CSaRoNDa patak (Szabolcs-Sz-B m.)
 CSaRoDa (Szabolcs-Sz-B m.)
 CSoMBáRD (Somogy m.)
 CSöMöDÉR (Zala m.)
 DeMeCSeR (Szabolcs-Sz-B m.)
 CSuDaBaLa (Békés m.)
 BeReMeND (Baranya m.)
 TRóCSáNY (Felvidék, Szlovákia)
 TReNCSéNYTePLiC (Felvidék, Szlo.)
 DeTReHeM (Ro)
 BaiRD (USA)
 BaNDeRaS öböl (Mexico)
 BaRDa (Oroszo.)
 BaRD (Olaszo.)
 BäRDä (Azerbajdzsán)
 BaRDai (Csád)
 BaRDi (Olaszo.)
 BaRDo (Tunézia)
 BaRDoC (Ausztrália)
 BiRDuM (Ausztrália)
 BeDeLé (Etiópia)
 BoaRD hegy (USA)
 BoBRiNeC (Ukrajna)
 BoRDa fok (Ausztrália)
 BoRDeN (Kanada)
 BoReDa (Etiópia)
 BuRDeN (USA)
 BuRuNDi (ország)
 DuBLiN (USA, Írország)
 DuBoSaRi (Moldova)
 DuBRaVa (Horváto.)
 DuBRéKa (Guinea)
 DuBRoVKa (Oroszo.)
 DuBRoVNiK (Horváto.)
 DuMBaRToN (Nagy Britannia)
 TaBaRka (Tunézia)
 TaBaRZ (Németo.)

TaioBeiRaS (Brazília)
 TaMPeRe (Finno.)
 TaRBa (Szomália)
 TaRBeS (Franciao.)
 TaRBü (Líbia)
 TauBeR (Németo.)
 TaPiRai (Brazília)
 TaVeRNeS (Franciao.)
 TeBRa folyó (Litvánia)
 TePeLeNë (Albánia)
 TiBaRi (Szudán)
 ToBeLo (Indonéz szigetvilág)
 ToBoL (Kazahsztán)
 ToBoL folyó (Oroszo.)
 ToBoR (Szenegál)
 ToBSZeDa (Oroszo.)
 ToPoCaLma fok (Chile)
 ToPoLi (Kongó)
 ToPóR (Lengyelo.)
 ToPoZeRo tó (Oroszo.)
 ToRoPeC (Oroszo.)
 ToRPo (Norvégia)
 ToRuP (Svédó.)
 TouBoRi (Niger)
 TouBoRo (Kamerun)
 TReBiC (Cseho.)
 TRiPoNZo (Olaszo.)
 TuBaRão (Brazília)
 TuBRe (Olaszo.)
 TuPeLo (USA)
 TuRBaCZ hegy (Lengyelo.)
 NaCeRaDeC (Cseho.)
 NDaBaLa (Zambia)
 NeBRoDi hegység (Olaszo.)
 MeHRaBaD (Irán)
 SZLoBoDa (Oroszo.)
 ZaHiRäBäD (India)
 ZuRäBäD (Irán)
 BRoD (Macedónia)

BRoDi (Ukrajna)
 TRaBZoN (Töröko.)
 TReBSeN (Németo.)
 TaPaCHuLa (Mexico)
 ToPoCaLma fok (Chile)
 TLaPaNeCo folyó (Mexico)

A Függelék függeléke (Magyarország)

DeBoRNYa (fő)
 DeBRő (bokor)
 DöBRéSi (malom)
 DöBRöGeC
 DöBRe(BÉRC)
 DöBÖR (hegy)
 DoBRoSó-tanya
 DoBRoZó-tanya
 TáPLáNszentkereszt
 TáPLáNY
 TuRBiNa
 TaPSoNY
 TóDeBRő
 TeReBeZD
 TeReCSéNY
 TiRiBeSpusza

FELHASZNÁLT IRODALOM

Erdély és a Részek térképe és
 helységnévtára, Szeged, 1987
 Magyarország autóatlasza, 1990-91
 Európa autóatlasza, 1991
 Readers' Digest Képes Világatlasz, 1990
 Világatlasz, Magyar Könyvklub, 1998

KÖVEK – HEGYEK
(MEGYEK!)

Lendva, Hegy

in: Millenniumi Muratáj, Lendva 2000. 132-135. o. és Kiálts Telyes Torokal"

Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára. Polar, Budapest, 2000. 133-134. o.

A világ közepe ott van, ahol leszárod a botod"

L", mint Lendva, ejtem ki számon a hangot, mondom a varázsigét, s mire magam is meghallom magam, nyelvem is lecsapódik, megül, mint a vár L"-je Alsólendván, vagy mint a régi préházak a szőlőüvesztőkben Lendvahegyen, ha madártávlatból szemlélődöm, furcsamód akkor is az L" alak bontakozik ki sorsszerűen a tájból, ott ahol a város fekszik...

Lendva lent van...

Alsólendva mindenekelőtt saját hegyéhez mérten van lent, de lent van Felsőlendvához képest is, s nem csak azért, mert ez utóbbi magasabb, tűzesebb bazaltsziklára emeltett (Lendvahegy a Pannon-tenger üledékéből keletkezett), de azért is, mert közös vízterük" a Lendva-patak alsó folyásánál rímél rá felső testvére, s nem utolsó sorban az sem elhanyagolható körülmény ebben a tekintetben, hogy Vízlendva és Lendva-tó is a városkától északra, vagyis jóval a település fölött fekszik (úgy egy órányi autójárással), ezen a réven válik Alsólendva vízei alatti várossá"...

Nemcsak Lendva van lent, lent van Lenti is, Kútfej, Pince vagy Völgyifalu, s mindaz, ami a vidéken számottevő, sorra az alsó régiókhoz kötött, s arra készíti az embert, hogy lentben" gondolkodjék, de jobb, ha egyben a szívét is alább adja, ha rá akar hangolódni a lendvai pincék borainak hullámhosszára, mert csakis így élhető át az az üzenet, amit a hegy levébe sűrített a teremtő...

Nem odalentről, a mélységekből hoznak-e hírt a közeli hőforrások hévizei? Nem a föld alatti gázok köszönnek-e vissza égő fáklyaként a város határában az elapadt kőolaj kutak helyén?

Ki tudná megmondani milyen mély ősi energiák nemesítették fossziliummá évezredek során azt az egykor élt mocsártölgyet, amelyet Gálics Pista bírt szólásra fametszetein, mielőtt gyorsan elment, s vajon nem a Mons-Halicani titkát vitte-e magával Szűnyogh Sanyi mindörökre?

És a pokol kapui Pincemajornál: a bebetonozott szájadékok a szénbányák felett, milyen gyilkos reaktorhulladék-sugaraktól választanak el bennünket? Vagy a később halók, meg nem születettek sírkövei lennének?

Bárhogy csűrjük-csavarjuk is, újfent lent, vagy ahogy erre felé mondják lend vagyunk, mint az L"-betű talpa, ahogy lábát szilárdan megveti a földi valóságban...

De fejét felemeli, fel a magasba, a lélek és az értelem világába és fordul a jövő felé...

Mint a térség szíve, köldöke és koronája lényegül ebbe a zöngés oldalrész mássalhangzóba, az L"-be Lendva és vára, de (ki)látó is egyben ez a punctum maximum, őrszeme Muravidéknek, amely mint kicsiny Kárpát-medence terül el alant, ott, ahol a Mura, a Lendva-patak, a Kebele-patak és a Fekete-ér itatják anyaföldeinket, szűkebb pátériánkat...

Nem véletlenül mondogatják a völgyifalusi vincellérek, hogy mennek fel a pincébe, a hegyre, a Kárpátokba, ha bort van ihatnénkuk, hogy mélyebben elmerenghessenek a világ fölött...

Errefelé minden a hegyhez viszonyul...

Lendvahegy, ez az ökörszívre emlékeztető geológiai képződmény itt a centrum, a világ közepe, ég és föld találkozási pontja, a kezdet és a vég, az alany és a tárgy, az ok és az okozat...

A Szentháromság-kápolnához, vagy a Lármafához való feljutás igazi zárandokút, és felér egy beavatási szertartással, amely a megvilágosodás, Isten és önmagunk megismerésével kecsegtet, hiszen a Mindenható lakhelyének és a Világának az elérése rituális cselekedet, misztikus felemelkedés is egyben: Zen-Tao...

A hosszúfaluhegyi, soha ki nem apadó hidegkút szomszoltó életvize, a megtisztulás, az újjászületés nedveként árad széjjel a vándorban, aki iszik belőle idejutván, de aki mélyen a borospohár fenekére néz útközben, annak saját alsó-világi tükörképe néz farkasszemmel önmagával odalenn...

Utódja, rokona, őse, ismerőse itt minden szőlőtőke a honiaknak, akik szívvel, lélekkel gondozzák őket, s köszönnek nekik jártukban-keleikben, a sarjaik megfűrtjeiket ajánlják áldozatul a teréznapi szüreti liturgiához, hogy aztán a sötét akácfahordó vegykonyhákban magukra találhassanak, borrá legyenek, s Mártonnap táján megtérjenek teremtetőjükhöz, kitarulkozzanak a szájban, s a nyelv érzékeny ízérző szervecskéi megfjethessék a misztériumot: Lendva, Hegy...

Mit is keres tulajdonképpen az ember két évvel a második ezredfordulója előtt, ha a völgyifalusi őstölgyes ódon kútjának gémjét figyeli a koránjött, fullasztó februári tavaszban?

Talán egy földi-égi jelet, amely útbaigazítja, amely megmutatja hogy honnan jött, s merre tart, s talán arra is választ ad, hogy itt és most mi végre is van...

Lehet hogy éppen ez a vízöntő-mérleg szerkezet, a gémeskút a keresett jel. Talán ez az a kapu, ahonnan még egyszer visszatekinthetünk Lendvára, ha viszont

az ellenkező irányba emeljük fürkésző tekintetünket Lendvakecskés mutatkozik...

Melyik úton induljunk?

Halicanum, mint egy partravetett őshal-kövület sejlik fel a hegy lábánál... A márciusi város igazi én-je, feje, a Halász-Telep, amely Alsó-Bakóalja és a Bányász utca között terül el...

Ha az Alsó vagy a Víz utcákban bolyongunk tavaszi délelőttökön a helység legarchaikusabb, legmélyebb, legnőiesebb labirintusaiban érezhetjük magunkat, titokzatos belső udvaroké, szűk sikátorok, nedves házfalak között, de (talán nem véletlenül) itt kezd életre kelni, kicsirázni az az új városmag is, amit nevéhez híven Makovecz Imre ültetett...

A vár világító fehérje, mint egy felettes én őrködik az alvilág új, fekete, halott márványkockái felett...

Hosszúfalu, mint egy halfarok (de inkább kosszarv ez) szervül a várostörzshöz, s csupán nézőpont kérdése, hogy a világ végén, vagy éppen az elején érezzük-e magunkat errefelé áprilisban...

A smaragdszínű égen, talán Rédicts felett ragyog legszebben az Esthajnalcsillag, mintha ez a rózs(d)aszínű falu volna egyik igazi otthona, s ez mutatná az utat a lenti piacra utazó, anyagi javakat kergető bírványtól hajtott bevásárlóturistának...

A Kettős: Lendvadedes és Lendvakecskés, szerényen húzódik meg a határok közelében. A májusban virágzó vadgesztenyefák illata nemcsak a lepkéket

csalja erre a helyre, de ittjártunkban bennünket is választ el állít...

Kútfej, mint egy tátongó alvilágkapu vonzza a júniusi est teliholdjának kerekülő ezüstarcát vizének mélységeibe...

Lendvavára a júliusi nyárban delel, ám a szőlőtőkék ősze tartogatják szüzességüket, hogy az évszak derekán megméretessenek a présekben, és a bomló nedvek kádárkoporsókba zártan várják átlényegülésüket, majd a reinkarnációt bennünk...

Lovászi az é(j)szaki oldal kitüntetett élet(t)ere, a megfáradt bolyongó kiapadt ereje itt november-december havában is új, tiszta forrásra lel... Tornyiszentmiklóst elhagyva, Bakóaljánál már javában benne járunk a télben, mégis egy új világ, egy új korszak, egy új tavasz hullámozását érezzük, ha nagyokat szippantunk a permetszerektől elfáradt, fullasztó levegőből és aléltan a hegyalja forrásait véljük látni könnyező szemünkkel...

Mit is keresek völgyifalusi őstölgyes itatójánál a múlton s a jövőn tünődvén?

Egy jelet, a világ közepét, Zen-tao-t, magam...

Írtam Lendván, 1998 februárjától novemberéig Pap Gábornak, aki ittjártakor ráébresztett, hogy hol a Világ közepe.

Szent László, a pálosok és a Szakállas Farkas Palócföldön¹

I. SZENT LÁSZLÓ A TEMPLOMBAN

A Szent László-legenda a középkori magyar falképfestészet önálló ikonográfiai alkotása, amely nem illeszthető be az európai legendaábrázolások sorába. A falképen megőrzött történet – a krónikákban is olvasható kerlési csatát követő leánymentés – ábrázolása, mint tudjuk, egy többrétegű hagyomány dokumentuma. A kun üldözését (2/b.), a birkózást (3.) és a kun László általi lefejezését (4.) mindig megjelenítő képsort több esetben a várjelenet (1.), csatajelenet (2/a.) és a pihenés vagy fejbenezés (5.) egészíti ki. (Előfordul, hogy a csatajelenetet és az üldözést egy jelenetbe komponálta az alkotó: pl. Rimabányán. Az Aquila János által 1383-ban festett bántornyai falképen a pihenés jelenetében a kun hajtja fejét a leány ölébe, s ezt követi a kun üldözésének képkockája.)

A partikuláris történeti, művészettörténeti kutatás a lovagi eszmény megtestesülésének tekintette a freskóciklust. László Gyula – Nagy Géza nyomán – viszont népünk keleti örökségének nyomait olvasta le az ábrázolásokról. László Gyula a falképsorozat két jelene – a küzdelem és a pihenés ábrázolása – alapján ismerte fel, hogy a Szent László-legenda a szkíta, sőt az azt megelőző időkig visszanyúló hagyományt őriz. Egy olyan *pogánykori mítoszt, amelyben természetesen még szó sem volt a XI. század végén élt szent királyról, hanem a világosságnak és sötétségnek a harcát elevenítették meg a hősmonda képsorai.*² Jankovics Marcell a falképciklus két másik jellegzetes motívuma – a saroksebzés és a fára akasztott fegyver – csillagképi párhuzamai alapján a falkép mintáját az égbolton lelte meg. Feltevése szerint *a legendához*

*képest »átdolgozott« Szent László falképciklus az éves körforgást jelképezi, mégpedig egyszerre két szinten: cselekményében a világtengelyképzet és az égnyegvedek csillagképei öltének testet; szereplői a 7 planétát és a Földet személyesítik meg.*³

A historikus, az etnografikus és az asztrálmítoszi megközelítéseken túl egy másfajta szemlélettel láttatja Gál Péter József Szent Lászlót, ő a hagyományok átélése révén a bennünk élő szent királyt találja meg:

A kun halála a mi önfeláldozásunk. Levágván a fejét, szellemünk szakadt el keletétől. Muszáj volt. A kun erejét itt Nyugat felmorzsolta volna. Végleges az elszakadásunk. És mégis! Szent Lászlóban továbbél a kun! Magasabb fokon, krisztusi módon. Ez a szent kun küzd világért Cserhalom tetején, és áldozatának kegyelmeiből ingyen részesülhetnek a népek. Cserhalom népi áldozat a népekért: a világmegújító krisztusi néplélek magyar forrása.

*Népünk személyi megtestesítői küzdenek tehát a mitikus kerlési párviadalban. A kun vezér halála a mi halálunk. A mi természetes, »oltatlan« világunk halála. A mindenünk feláldozása! Szent László győzelme pedig a természetfeletti világba oltott kunságunk krisztusi dicsősége. Muszáj mindezt nagyon hangsúlyozni, mert magyar létezésünk kulcskérdéséről van szó. Mi lényegünket, a táltosságot áldoztuk fel az Atyának, ezt vittük fel a golgotára.*⁴

Én is bebarangoltam a Kárpát-medencét Szent László nyomait kutatva. Sorra kerestem fel a legenda képi ábrázolásait rejtő középkori templomokat Erdélyben, a Felvidéken és máshol. Valami megmagyarázhatatlan vonzalom, belülről fakadó hívás sarkallt Szent Lászlót kereső útjaimon. Annak ellenére, hogy

1 Palócföld, Mátraerdő, Felföld, Felvidék, Északi-középhegység néprajzi, történeti és földrajzi tájfogalmak körülírása, egymáshoz való viszonyának megítélése igen problémás. Prinz Gyula a Magyar föld, magyar faj első kötetének (Magyar földrajz) első részében (Magyarország tájrajza) rámutat Felvidék (nála: Felföld) kettős arculatára, két önálló karakterére. Felföld alsó lépcsőjét – az Ipoly és a Sajó medencéjétől délre elterülő hegyvidéket – Délfelföldnek nevezi a tudomány, amit Prinz a népies Mátraerdővel váltana fel. Mátraerdő tulajdonképpen azonos Palócfölddel, pontosabban a néprajztudomány által palóc centrumnak nevezett területtel, a palóc néprajzi csoport (etnikulturális egység) által lakott vidékkel. A palóc táj a magyarság lakta terület északi sávja, az Északi-Kárpátok és a Magyar Középhegység régióját, völgyeit és medencéit magában foglaló Felföld déli része. Ez a földrajzilag és gazdasági tekintetben átmeneti vidék fontos etnikai szerepet ad a rajta élő népességnek. Egyrészt elválasztó, esetleg ütköző sáv a Duna-

medence közepén lakó magyarság és a hegyvidéken vagy azon túl élő szlávok között, másrészt közvetítő, összekötő funkciót teljesít ugyan-ezen népek között az élet gazdasági, etnikai és társadalmi szféráiban.” – fogalmaz Bakó Ferenc. Egyébként a palóc nyelvterület a Vágtól a Hernádig terjed, négy sarkát Szenc, Cegléd, Szolnok és Kassa jelöli ki. Ezen a területen belül a köznyelvi a hang helyett illabiális (azaz ajakkerekítés nélküli) a hangot, a köznyelvi á helyett pedig labiális (ajakkerekítéses) a hangot ejtenek. A palócföld centrumát a Mátra és a Karancsalja, valamint a Tarna völgye és az „Egri Völgy” (vallis Agriensis), északon pedig a Barkóság alkotja.

2 László Gyula é.n. 107-108.

3 Jankovics Marcell 1987. 67.

4 Gál Péter József – Molnár V. József 1999. 123-124.

rendre csalódással végződött szinte mindegyik utam. A Szent László-források elapadtak, az általa kettéhasított hegyek, sziklaszorosok turistaparadicsommá váltak, a templomok falképei elkoptak. Kezdem úgy érezni, hogy Szent László csupán eszköz volt egy láthatatlan hatalom kezében, amely e kultusszal egy megzabolázhatatlan népet kívánt átprogramozni! S mivel a szándék beteljesedett, az eszköz⁵ kidobott...

Ma már felteszem a kérdést, hogy valóban *krisztusi* jelzővel illethető-e a Gál Péter József által oly szépen megfogalmazott továbbélés? Tényleg magasabb fokon zajlott életünk az elmúlt évezredben? A Szent László-legenda megannyi falképe valóban Kelettől való elszakadásunk *krisztusi* apoteózisa?

A Szent László-legendát ábrázoló falképeket rejtő templomok kárpát-medencei elterjedését bemutató térképre tekintve rögtön feltűnik, hogy elsősorban két jól körülhatárolható területen sűrűsödnek: Erdélyben a székelyek lakta területen, és Felvidéken (főleg a Szepességben és Gömörben), a *lándzsás nemesek* templomaiban. (Ma már kimondhatjuk: nagy a valószínűsége annak, hogy a középkori Magyarország más területein nem volt ilyen mértékben elterjedve a Szent László-legenda és, hogy az ország központi területein tapasztalható hiány nem a későbbi pusztulás következménye.) Fölmerül tehát a kérdés, hogy miért a középkori Magyarország e két határvidékén található a legtöbb falkép? És még egy kérdés: László életének miért éppen ez a története terjedt el az Árpád-ház kihalása után, a 14-15. században?

Kakaslopnicon született meg a sejtésem, hogy a Legenda-falképciklus egy asztrálmítoszi magot burkoló, történeti köntösbe bújtatott – mai terminológiával szólva – propagandisztikus alkotás, amely a vizsgált területen élők (őslakosok) átnevelését hívatott szolgálni! Igyekeztem elhessegetni a gondolatot, de minduntalan visszatalokodott és véleménynyé kristályosodott: átprogramozásról van itt szó, amit kifinomult, nyugatról exportált módszerrel hajtottak végre (a szellemi embert leigázni törekvő értelmi ember hódítása), és amely az évszázadok során eredményhez is vezetett. Véleményem – bár illúziórombolónak tűnhet – semmit sem von le a falképek jelentőségéből, az általuk megőrzött, kéreg alatti mitológiai mag nagyszerűségéből, de Szent László fölföldi kultuszának fontosságából sem! Azok olvasatát csupán egy újabb szemponttal gazdagítja és újabb adalékkal szolgál a székely és – az ország politikai centrumához közelebb élő – palóc néplélek megértéséhez!

A 14. században mindkét területen határvédő népek éltek, akik körében az ősi katonai szervezet hagyománya még az Árpád-kor után is kimutatható, és akik sokáig megőrizték jogi és területi különállásukat.⁵ Ez a két terület abban is közös, hogy mindkettő távol fekszik az egyházi és világi központoktól. (Gömör és

Szepesség viszonylag közelebb, mint Székelyföld, ezért kissé másképp alakult történeti útjuk.)

Még egy hasonlóság a két vidék között: Erdélyben is és a Szepességben is a határőrző őslakosság és a betelepített német (szász) lakosság érintkezési pontjaiban – és egy időben (!) – jelennek meg a legkorábbi falképek.

Témánk szempontjából a Felvidéket fontos megvizsgálni. A Szepesség területe a 11. század első felében még lakatlan, de legalábbis igen gyéren lakott erdőség (Silva Scepus) volt. Az eredetileg Borsodhoz tartozó terület 1200 körül szerveződött megyévé (districus, comitatus), a tornai erdőispánság kialakulásával egyidejűleg. Első lakói a gömöri gyeptől való kiválasztás révén a Gömörből áttelepült gömörörök voltak, akik a szakrális terület őrzését felhagyó és határvédő szerepre áttérő *kabar-palócok*⁶ leszármazottai. Az 1243-ban kelt szabadságlevelük nagyfokú autonómiát, a székelyekhez hasonló jogokat rögzít (szabad bíróválasztás jogát, a női ág férfiúiával azonos örökösödési jogát). Községük a lándzsások széke a székely és kun közigazgatási beosztással mutat hasonlóságot. A tatárjárást követő elszegényedésük után alakul ki tíz-lándzsás elnevezésük: Sedes X. Lancetorum.

A szászok betelepülésének folyamata – megbízható adatok hiányában – ma még vitatott. Bevándorlásuk első nagyobb hullámára a tatárjárást követően kerülhetett sor. A szepesi szászok kiváltságait V. István 1271-ben kibocsátott szabadságlevele foglalja össze: autonómiájuk részét képezte a szabad bíró- és papválasztás, szabad vadászati, halászati és bányászati jog stb.

A Szent László-legenda elsősorban a Hernád forrásvidékén a lándzsások templomaiban (Zsegra, Petróc) a lándzsás szék peremén a fogyatkozó lándzsásnemesek és túlnyomórészt szászok és a lassan beszívárgó szlávok lakta falvakban (Svábfalva, Gánóc, Csütörtök-hely), valamint Dél-Gömörben (Gömörákos, Süvete, Rimabánya, Karaszko, feltételezhetően: Csetnek) található meg. (Egy falképet a Palócföld belsejéből, a nógrádi Tereskéről is ismerünk.)

Ebből is kitűnik, nem egyszerű megválaszolni azt a kérdést, hogy kik a falképek készítői? Egyáltalán: megegyezik-e a falképek megrendelőinek és a befogadó közösségnek a kiléte?

A legenda ősi alaprétege a befogadó közösséggel, a kun jelzővel is illetett palóc (kabar) származású lándzsásnemesekkel hozható kapcsolatba. A honfoglalás előtti motívumokat hordozó mitikus (asztrálmítoszi) jelentésre ráébredő „aktuálpolitikai” máz viszont a szász plébánosok és a nagybirtokosok, kegyurak, donátorok hatását tükrözi! Úgy gondolom, hogy a megcélzott közösség (a befogadók) és a készítőik, megrendelők különállását a falképciklus ikonográfiai többsíkúsága igazolja.

A kakaslopnici falkép megfestése idején – 1317 körül – a települést már zömében szászok lakták. Az északi határvonalon először itt megjelenő motívum-

⁵ Pauler Gyula és Györfly György foglalkoztak sokat az Árpád-kori Magyarország határvédelmével és a határvédők szervezetével, jogi állásával.

⁶ Fekete Nagy Antal 1934.

A Hold az ekliptika fölött 0 év	1.	<i>Várjelenet</i>	Szent László erőben (Hold). Kivonulás
Leszálló holdcsomópont	2.	<i>Leányrablás</i> (<i>Pihenés a kunnal</i>)	(Bántornya)
	2/a.	<i>Csatajelenet</i>	
A Hold az ekliptika alatt	2/b.	<i>Üldözés</i>	A kun erőben (Nap)
Felszálló holdcsomópont	3.	<i>Birkózás (Küzdelem)</i>	A leány bárdal elvágja a kun horgasínát
Hold az ekliptika fölött 19 év	4.	<i>A kun lefejezése</i>	Szent László erőben (Hold)
	5.	<i>Pihenés (Fejbenezés)</i>	(Lászlóval)

együttes a központi hatalom szoros felügyelete alatt álló településeken és a szabad királyi városokban terjed tovább, s innen importálódik a lándzsások falvaiba. Ez a program kintről jött – alátámasztja ezt a falképciklus keletkezéstörténete. (A keleti legkorábbi falképek: Bögöz 13-14. század fordulója, Gelence 14. század eleje.)⁷

Mindezek alapján látható, hogy a magyarországi László-kultusz legendaciklusa (csak a legendaciklusról van szó!) *interetnikus hatások* révén alakult ki és – nehéz kimondani, de ki kell mondani – egy olyan alaphétkesség, őslakosság lelkiületének átprogramozását szolgálta, amely ősiségből örökölt kollektív kiváltságai révén a 14. században is erős társadalmi és katonai súlya az Anjou-dinasztia szemében szálla volt. A szkíta-hun-avar ivadék palóc (és székely) nemesek öntudatának – nem megtörése, hanem – lassú és észrevehetetlen átformálása kezdődött meg a falképciklusok – a László-kultusz képi vetülete – által. Éppen ezért választották azt az epizódot László király életéből, amikor a Szent király legyőzi a kunt. A kun itt kunság-hunság képviselője: a Nyugat legyőzi Keletet. A templomokban szent király szabadjainak generációi nézik legyőztetésüket. *Ereikben a kun ellenfél vére folyik, lelkükben Szent László hadinépének tagjai.*⁸ Ebben a kettősségben úgy gondolom nem annyira a palóc világ szellemi egysége, hanem inkább a Napba öltözött palóc lélek elfojtása nyilvánul meg.

Én ugyanis a falképciklus képeinek szabott rendszeréből, jeleneteik, színeik következetes használatából, ismétlődéséből, bizonyos visszatérő képelemek (burkos fa, mint világfa; a leány kezében tartott bárd, mint holdjelkép) jelenlétéből arra következtetek, hogy a Szent László-legenda – a *Jankovics Marcell* által kifejtett modell mellett⁹ – egy *drakonikus holdhónap* eseményeit szimbolizálja. Ez az olvasat a mitikus történet legszűkebb rétegének gondolt *planétahűsők* szerepkörénél is ősből dimenziót tár fel. Itt csak vázlatosan: László, lova és a leány a Hold szimbólumai – a három a Hold szent száma. Szent László egyéb ábrázoláso-

kon megjelenő attribútuma szintén a bárd (pl. Pónik és Velemér falképein). A kun által elrabolt leány több esetben bárdal, Szent László bárdjával vágja el a kun horgasínát a küzdelmet (birkózást) ábrázoló jelenetekben (Gelence, Maksa, Erdőfüle, Sepsikilyén, Székelyderzs, Kakasloznic, Zsegra, Vítfalva, Pónik falképein, de a Thüroczy Krónika augsburgi kiadásának címlapján, a vatikáni Magyar Anjou Legendarium miniatúráján és a bécsi magyar egyetemisták anyakönyvének iniciáléján is). Szent László lova fehér (ezüst), ami a Hold színe. Szent László lova a gelencei falképen háromágú fához van kötve, ami megint csak a Hold szent számát, a hármast idézi, míg a kun vörös lova kétágúhoz stb.

Szent László tehát a Hold uralma alatt áll – csakúgy, mint Szent István! Ezt bizonyítja az is, hogy szent királyaink uralkodásának időtartama a Metón-ciklus (a hold- és napidő egybeesése által kijelölt időegység) határpontjaihoz igazodott: I. Istvánt az 1000-ik évet követő esztendő első napján koronázták királlyá, 1038-ban, Nagyboldogasszony napján halt meg. I. László 1095-ben fejezte be földi pályafutását.¹⁰

László és a leány a Hold-kultusz jegyében aratnak győzelmet a *pogány* – egyébként kezét keresztény módjára összetevő (Karaszko, Tereske, Ócsa) – naphérsz kun felett. Fel kell tenni a kérdést: ez a győzelem, illetve legyőztetés mennyiben áldozathozatal? Egyáltalán, a Szent László-legenda falképein valóban áldozattétel történik? Hálaáldozat? ÖrömAldozat? Engesztelő áldozat? Véraldozat? S ki hozza az áldozatot?

Mert, aki áldoz, az *sajátjából valami szükségessé, becsesét önmagától megvon...*¹¹ Az áldozat olyan adomány, ajándék *becses vagyon, melyet magunktól megvonunk...*¹² *Továbbá minden szenvedés, melyet másokért kiállunk...*¹³ Krisztus a Nap – időtartam és égítet. (Tizenkét tanítványa, az apostolok, a Nap tizenkét hónapjának számát adják.) János evangéliumában mondja Keresztelő János (akinek viszont harminc tanítványa volt, a Hold hónapja számának megfelelően): *Íme Istennek ama báránya, aki elviszi a világ bűneit,* (Jn. 1:29) Önszántából! *Én vagyok a jó Pásztor. A jó pásztor életét adja a juhokért...* (Jn. 10:11) A Pásztor eszméje szorosan összefügg az ön-

7 Lukács Zsuzsa 1980. 163-204.; Magyar Zoltán 1996. 161-267.

8 Gál Péter József 1999. 258.

9 Jankovics Marcell 1987. 78-88. Jankovics Marcell Szent László glóriás alakját egyértelműen a Nap megtestesítőjének tekinti. Olvasatában a Hold megfelelője László Szög nevű fehér lova, a Merkúr László bárdja, a Vénuszé a legenda leányalakja, a Marsé a kun vörös táltosa, a Jupiteré az istenfapáros (Tejút-világfa), a Szaturnuszé pedig maga a

kun. A Föld passzív jelenléte a falképek ikerfáinak egyikében ölt testet.

10 Kállay Géza 1985. 99-105.

11 Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. 260.

12 Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. 261.

13 Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. 261.

1. kép. Tornai hasadék. Szádelői-völgy

2. kép. Szent László-ugratása Mátraverebély-Szentkúton

kéntes áldozatával. Mindezek ellentmondanak a László és Jézus közti párhuzamnak, mint ahogy a kun lefejezését ábrázoló képrészletek sem Krisztusi szellemiségűek: elrettentően véres kivégzést látunk és láttunk a szkíta-hun-avar utódok.

A kun halála a mi önfeláldozásunk. Levágván a fejét, szellemünk szakadt el keletétől. Muszáj volt... – fogalmaz Gál Péter József. Úgy gondolom kultúránk, szellemiségünk elszakasztása nem önfeláldozás, hanem bizony önfeladás. Önmegtagadás. Az identitás eldobása. De azt is látni kell, hogy a kun mindezt nem önszántából teszi. Ő küzd, harcol. Hogy elbukása szükségszerű volt? Nem tudom. A falképciklus talán ezt sugallja...

Szent Lászlóban továbbél a kun! Nem, nem. A kunság a mitikus küzdelem templomfalakra festések végérvényesen véget ért. De legalábbis visszahúzódtott, elrejtőzött. A *szentlászlóság* nem felcseréli a *kunság* típusú életminőséget – mert azzal egyenértékű és azonos ősiségű –, hanem mellette, annak szerepét is átvéve, megerősödik. A *szentlászlóság* mélyebb (és ősbibb) dimenziói a templomok falán kívül ma is kitapinthatóak. Ennek nyomait Palócföld tájain sok helyen fellelhetjük.

II. SZENT LÁSZLÓ A TÁJBAN

Szent László Palóccországbéli szerepének tehát van egy másik, mélyebb, a palóc néplelekhez közelebb álló rejtéki aspektusa is. Nézzük meg, hogy Szent László miképp van jelen Mátraerdőben, Felföld tájain!

A táj szakrális elemei – a vallási építményeken (a templomok, kápolnák, szentek szobrai, Krisztus feszületek, keresztek, kultikus halmok, sáncok stb.) túl – azok a természeti képződmények is, melyekhez eredetmonda, vagy valamilyen szakralizáló hagyomány fűződik. A Palócföldön és peremén számos olyan földrajzi hely, földtani képződmény, természet által formált kőfelület található, amelyek szentsége a néphagyományból bontakozik ki. Ezek közül a Szent László személyével, illetve a *szentlászlósággal* kapcsolatos földrajzi helyeket, földtani képződményeket, felszínformákat – köveket, forrásokat, sziklahasadékokat – mutatom be és azok összefüggéseit (Palócföld vallásos térszerkezetének egyik vetületét) igyekszem felvázolni.

Előrebocsátva, hogy a szent királyhoz fűződő csodás vízfakasztások történetei az egész Kárpát-medencében elterjedtek, de leginkább Felföldön és Erdélyben sűrűsödnek. E szent források, *szentkutak* keletke-

zésének három legendaváltozata ismert. Az egyik, amikor Szent László ugratása nyomán, a király lovának (táltos ló!) pata- vagy patkónyomából fakad a forrás. A másik, amikor a király kardjával, bárdjával vagy lándzsájával sziklába szúr vagy vág. A harmadik, amikor a király fohászának, imájának hatására keletkezik forrás. A forrásfakasztás első módja szorosan kapcsolódik a *kettéhasadt hegy* motívumához, mely a Kárpát-medence három pontját szakralizálja: a Tordai-hasadékot, a Szádelői-völgyet (Tornai-hasadék) (1. kép) és a Mátraverebély-Szentkút melletti Szent László-ugratása nevű szurdokot (2. kép). Ez utóbbi a legesszenciálisabb Szent László-kultushely.

Palócföld legjelentősebb patkónyomos köve Dél-Felföld (Mátraerdő) szent világközepén, az országszerke híres Mária-kegyhelyen, Mátraverebély-Szentkúton található. Az egyik hagyomány szerint Szent István a Zagyva-völgy túloldalán magasodó Ágasvárról ugratott lovával Szentkútra (Kálmány Lajos, 1891; Szabó Károly Ipolyi Arnoldhoz 1854-ben írt levele), ahol lova patkóinak nyoma ma is látható. Mások szerint Szent István a Karancsról ugratott Szentkútra (Pápai Károly, 1891). Egy másik hagyományváltozat szerint nem Szent István, hanem Szent László ugratott lovával az Ágasvárról (Borovszky Samu, 1911; Szendrey Zsigmond, 1921), illetve a Karancsról (Fejős Zoltán, 1985).¹⁴

Szentkútról Szendrey Zsigmond a következő hagyományt jegyezte fel. *Ezt a történetet még suhaderkóromban hallottam a nagyapámtól, hát én is úgy mondom el, ahogy ő beszélte. Valami ellenség tört egyszer az országra. Török-e, tatár-e, azt bizony már ő sem tudta megmondani. De Szent László sem a nevét kereste az ellenségnek, hanem a táborát, oszt a magyar vitézek hamarosan úgy szétverték őket, hogy három ember sem maradt belőlük egy csomóban. Úgy szétfutottak, mint a firjoka. Nahát ez megvolt, oszt arra nagy vígan hazafelé indultak. De mintha csak valami átok fogta volna őket, egésznap járóföldön sem akadtak egy ital vízre. Hiába volt hát a nagy győzelem, a vitézek fetrengtek kínjukban, hogy a szent királynak még a könnye is kicsordult bánatában. Elindult hát táltos lován vizet keresni. Mikor osztán odaért az Ágosvár hegyére, szétnézett a vidéken. Nézett, nézdegélt, egyszer is sarkantyúba kapta lovát s odaugratott abba a hasadékba, amit ma is Szent László-ugratásnak hívnak. Ott oszt nagyot fohászkodva a sziklára csapott kardjával. A szikla megrepedt a csapástól s egyszeriben olyan bő víz ömlött belőle, hogy egy szempillantás alatt már a sereg előtt folydogált. Neki is estek a vitézek, oszt úgy benyakaltak belőle, hogy mindnek négyszögre állott a hasa. De nemhogy betegek lettek volna a hideg víztől, hanem egyszeriben mind talpra állott tőle. Hát így hallottam én ezt a nagyapámtól.*¹⁵ Ebben a népmondában *lábnyomos* kőre, sziklahasadékokra és forrásra egyaránt utalás történik. (Szent László egyébként a Mátrában másik helyen is fakasztott vizet – lásd alább.) A csodás vízfakasztás mondájában Szent László kardjával vágott

a sziklára, egy másik változatban viszont lovának patája nyomódott a sziklába, s a patanyomból buggyant ki a forrásvíz. *Szent László a Cserhát hegység szűk völgyei és nagy erdőségei között már több nap óta kereste az elrejtőzött ellenséges kunokat. Élelmük már elfogyott és a kísérő katonák az éhségtől és a fáradtságtól már ki voltak merülve, el voltak egészen csüggedve. Szent László elhatározta, hogy abba hagyja a keresést és szabadabb térségre vezeti kisdied csapatát, hogy a szükséges pihenést és élelmet nyugodtan élvezhessék. A Marokházi-völgyben a kijárat felé tartva, hogy a csüggedt seregbe egy kis biztatást és bátorítást öntsön, megeresztette lova kantárját és vágatva tartott a völgy kijáratára felé. Dárdája jobbkezeiben hegyével lefelé himbálózott, úgyhogy a hegye a cserjék és bokrok sűrű ágacskáit érintette. A sereg víg hangulatba jöve, jókedvvel, lelkesedéssel vágatott utána, szorosan nyomába. A nap ragyogóan sütött. A fák között oly csendes, oly hangtalan volt minden, mintha még a szellő is déli pihenőjét tartotta volna. Csak a lovak patája zavarta ezt az ünnepi csendet. Amint így vágat a sereg, mindnyájuk szemeláttára egy vakítóan habfehér állatka telepszik Szent László dárdájának a bokrokat érintő hegyére, onnan egy pillanatnyi pihenés után végigkúszik a dárda nyelén és a kezefejére simul, majd onnan is tovább sétálva a karon fel, a vállára ér és odacsúszul, míg végre a mellén ruhája alatt rejtőzik el. Az öt kísérő seregnek még ideje sem volt azon gondolkodni, hogy vajon mi is volt ez, mert egyszerre vad láma és ordítás reszkette meg a levegőt. A keresett ellenség a völgy két oldalán emelkedő hegység sűrű erdőségéből sokkal nagyobb számban tört elő, mint amennyire ők számítottak. Ebben a pillanatban a völgynek kifelé vezető nyílását elzáró kőszikla kettérepedt és tátongó mélység nyílik meg a lovak lába előtt. Szent László legendás paripája, a költeményekben szereplő Szög, azonban mint a sárkány, minden baj nélkül átrepül azon, s amint a mélység másik oldalán kősziklát ér a ló lába, patájának nyoma úgy belenyomódott abba, mintha az nem is kőszikla, hanem viasz lett volna. S ezek a kősziklába nyomódott patanyomok egész a mai templomig vezetnek. Ezen emberfeletti ugratás láttára az ellenség úgy megdöbbszent, hogy rémületében visszahúzódott az erdő sűrűjébe. Szent László kisdied csapata így minden baj nélkül megszabadult. Aztán egyenként megkerülve a szakadékot, bámulva látták a kőbe nyomódott lópatanyomokat, de még nagyobb lett a csodálkozásuk, mikor a lópatanya nyomból a három patkószeg helyén három sugarban csorgó, üdlítő ivóvíz sugarát meglátták. De ugyanakkor az erdő sűrűjéből igen nagyszámú szarvas, őz, bivaly s más vadállatok serege jött elő, s mintha csak háziállatok lettek volna, oly szelíden közeledtek a kiéhezett vitézekhez, hogy ezek pusztán kézzel megfoghatták azokat. Az ellenség az erdő sűrűjéből leskelődve látta e többszörös csodálatos dolgot és a víg lakmározást, majd békét kérve, Szent László elé tódul és a keresztség szentségét kéri.*

Az idők viszontagsága a vizet csorgató lópatanyomos kősziklát leszakította ugyan, de azért a három kis

sugár ma is úgy folydogál, mintha a kősziklában hegyes tőr nyitott volna utat számukra.”¹⁶

A Szent László-történetekhez kapcsolódó kettéhasadt hegy motívuma a szentkúti Szent László-ugratásán kívül felbukkan a Tordai-hasadék eredetmondájaként, valamint a hajdani Abaúj-Torna vármegye területén is.

A klasszikus Torda környéki változatot A magyarság néprajza harmadik kötetében olvashatjuk: *Egy alkalommal Szent László csak kevés számú vitéztől kísérve, az ütközetben seregétől elszakadt és a kunok sűrű tömegébe jutott. A kunok a kis csapatra rárohantak, hogy a királyt foglyul ejtsék. A menekülő Szent László Istenhez fohászkodott és meghallgatásra talált: a hegy ugyanis Szent László és az üldöző kunok között kettérepedt s a pogány ellen emberei a mélységbe hullva elpusztultak. A király és kísérei lovainak nyomai volnának a Patkós-kő tetején ma is látható lópatkó alakú mélyedések.*“

A tornai történetben Szent László szintén menekül a kunok elől, akik már majdnem utol érik, amikor imádságára a fennsík kettényílt. Az így megteremtett Szádelői-hasadék által Szent László megmenekült. A Szádelői-völgyhez közeli Debrődön máig él a több évszázados Szent László-kultusz: itt szentkúthoz és kápolnához történő búcsújárás kapcsolódik a szent király személyéhez. Ugyanitt 1951-ben Szűz Mária is megjelent.

A mintegy ötven kilométeres körzetben Szent László nagy számban fellelhető falképes legendaciklusa a Tornai-hasadék környékét jelöli ki a felföldi Szent László-kultusz másik gócpontjának. Palócföld északeleti bástyája a Szádelői-karszt (Jászói-, Szádelői-fennsík), kapuja a Tornai-medence (a Szádelői-karszthoz tartozó északi peremmel a Felső-heggyel és a déli peremmel, az Aggteleki-karszthoz tartozó Alsó-heggyel). Ez a vidék képezte a középkori Magyarország gyepűvidékének belső szélét. Itt is különleges sűrűsödést mutatnak az ősi kegyhelyek és az újkori Mária-jelenések nyomán született szent helyek.

(Azt azonban látni kell, hogy Torna, és egyáltalán az egész Palócföld *ősatyja*“ nem Szent László, hanem Attila. A palóc – Attila népe no és Aba Samuél. Szent László csupán befejezni hívatott az Aba Samuél által megkezdett küldetést, a palóc nép keresztvíz alá tartását. Bartalos Gyula miközben a múlt század utolsó évtizedeiben Abaúj-Torna vármegyében kutatta az ősi védművek futását, a szádelői *hegyszakadék* környékén, a Pipitka-hegyre húzódó Kégród (Kőgarád) szikláin alatt, a demői *ősvártövében* Attila és Buda küzdelmeit elregélő ősi hagyományra bukkant.¹⁷ *Stibrányi Gusztáv* – Józsa Sándor szádelői gazda elbeszélései nyomán – szintén Attila fiairól közöl tornai hagyományt,¹⁸ ezekre most nem térek ki.)

A népi hagyomány szerint tehát 1091-ben vagy 1092-ben fakadt Szentkút forrása László király ugratása nyomán – lovának patkónyomából vagy kardjának csapásától. A forrásnál azonban a Szűzanya is megjelent, karján a kisjézussal, s ettől kezdve a forrás vize által történő csodás gyógyulások hosszú sorozata kezdődik. Az első testi gyógyulás pontos ideje nem állapítható meg, talán László király elhunyt (1095) és szentté avatása (1192) között történhetett. Ennek hagyományát Lukovics Márton kisterenyei plébános 1714-ben rögzítette írásban. Eszerint *midőn Tóth-Vereb pusztán a verebélyi csordás csordát őrzött volna fiával együtt, ki születésétől fogva néma vala, azon fia különösen a marhák után tőle elmaradván, egy lónyom formájú gödörkében vizet látta, melyből mihelyt ivott volna, szólalni kezdte. Az Attya szót hallván, ítéli, hogy valaki beszél fia mellett, hozzája közelítvén, tsudálkozva kérde: Fiam honnét vagyon néked szollásod? Felele mondván: Ebből a gödörkéből ittam és mindjárt szólhattam. Megmutatá a helyet, ahonnét ivott, attya azt nagyobbra ásá, és azonnal gyönyörűséges szép kútforrás ottan fakada, mely ez ideig is nagy erejű, és hasznos forrás... Hihető dolog, hogy azon gödöröske, melyből a néma fiú ivott, a szent Király lovának nyoma volt.*“¹⁹

Egy másik elbeszélés szerint, amikor a néma pástortfiú megszomjazott és vizet keresett, a fák lombjai között megjelent neki a Boldogságos Szűzanya és egy lópatkó alakú mélyedésre mutatott. A fiú ivott a forrásvízből, minek következtében megjött a hangja. Örömmel mesélte el apjának a látomást, aki alig akart hinni a fiúleinek. Az apa a kis forrást nagyobbra kezdte ásni, mélyíteni s így keletkezett a mai Szentkút.²⁰

A jól ismert néplegenda (*Ájtatosság Szent László forrásainál*“) verses formában ötvözi a Szentkútra vonatkozó palóc hagyománycsokrot. Ebben a pogányok elől menekülő hős, magyar király az égi Szűzanya sugallatára köveket hajít az üldözők elé, amelyek ragyogó, tiszta arannyá változnak. Azonban az arany újból kővé lesz, s a bosszúra éhes ellenség folytatja a szomjúságtól ellankadó király és vitézei üldözését. De a Szűzanya ismét megjelenik s egy sziklára mutatva így szól Lászlóhoz: *Vedd elő kardodat! Sújtsd meg vele ezen barna sziklafalat, annak oldalából friss forrásvíz fakad.*“ *De alig olták el égető szomjukat, az üldözők, mint a sas, reájuk csaptak.*“ A továbbmenekülő király útját ekkor egy szédítő mélység vágja el. Az istenhez fohászkodó László lovával keresztülugrat a szakadékon. *Megrendült a szikla, melynek oldalába mélyen bevágódott a lónak patkója. Amely azt hirdette, s azt hirdeti mindég, hogy az Isten előtt nincs lehetetlenség.*“

A szentkúti patak mentén fölfelé haladva, a mai templomtól mintegy 500 lépésnyire sziklák övezte mély völgybe jutunk. A völgy bejáratánál másfél méter magasságú sziklatömb emelkedik és ennek lapos

16 Zdravec István 1934. 53-55.

17 Bartalos Gyula 1901. 43. szám (Egri Híradó)

18 Szádelői regék. Összeállította ld. Stibrányi Gusztáv. 2. bővített kiadás. 1993. A Kilátó különszáma. 12-16. oldal. In: Gál Péter Jó-

zsef – Molnár V. József 1999. 242-243, 245.

19 Szent-Mihályi Mihály 1797

20 Chinorányi Ede 1929. 22.; Zdravec István 1934. 55-56.

tetején patkó-forma mélyedés látszik, melyből kristálytisza víz szivárog. E szilárd, nem repedezett mészkőtömeg oldalán nem folyik víz, hanem csak a patkóforma nyomból... E vizet a szembajok ellen használták.²¹ Misleniczky György, Balassa Pál jószágigazgatója 1721-ben a patkónyomot olyan jó állapotban látta, hogy még a patkószegek helye is kivehető volt. Napjainkban a patkónyom kissé kopottabb, s a források sem a Szentlászló-ugratása nevű szurdok sziklafalának tövében fakadnak, hanem távolabb, a völgytalpon.

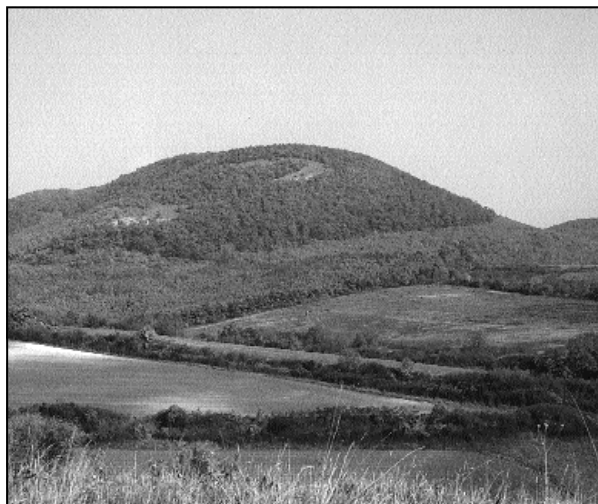
Szent László ezen a földrajzi helyen az élő cselekvés szintjén [éteri szint] olyan távolságot ugrat, repül (!) át táltos lován, amely fizikálisan lehetetlen. Mondhatjuk, hogy a létezés egy magasabb szintjére helyeződik át. Ebben az esetben és ezen a helyen tehát transzláció történik. Szent László egy magasabb létállapot szintjére emelkedik: az *asztrális felső szintjére* száll – még közvetítő segítségével, táltos lován. Ez már a finomenergia világa. A láthatatlan világ finomanyag dimenzióit szakadékok választja el az alacsonyabb létrend színterétől. A tordai, a tornai és a szent-kúti sziklahasadékok a *korporális* (testi) létállapotot választják el a *szubtilis* (lelki) létrendi fázistól. Ezek a szakadékok elválasztanak, ugyanakkor össze is kötnek. Olyan *kapuk* ezek két világ (a természet kétféle alakjában nyilvánulása) közt, amelyeken csak emelkedett tudatállapot (révülés, elragadtatás, lélekutazás) révén, természetfeletti erő (táltos ló) segítségével léphetünk át.

A Mária-jelenés már a spirituális létszint (az isteni rend) vetülete, ennek elemzése túlmutat jelen írásom tárgykörén.

A Szent László által fakasztott források a két létszint közötti kapcsolat egy másik típusát képviselik.

Felföldön és tágabb környezetében, Felvidéken találjuk a legtöbb Szent László forrást: a mátraverebély-szentkúti forrásokat, a mátrafüred-benepusztai Hármass-forrást, debrődi Szent László-kutat, a vácszentlászlói, bényi, nyitrai, gáboltói, erdőbényei forrásokat. Székelyföldön és tágabb környezetében, Erdélyben Csíkszépvíz, Orosz-hegy, Aranyosszék büszkélkedik Szent Lászlóról elnevezett forrásokkal. Ezekon kívül a partiumi Nagyváradi melletti Püspökfürdőt, a szabolcsi Kisvárdán, a bánsági Temesgyarmaton és a dunántúli Bucsuszentlászlón, Rábagyarmaton és Kővágótőstön találunk egy-egy Szent László-forrást.²²

A Mátra belsejében ima és kardszúrás (mágikus cselekedet) révén fakaszt életet adó forrást Szent László, csakúgy, mint Erdőbényén. Az oroszhegyi Sátorhelyen ima után, a földbe szúrt bot helyén buggyan ki a víz. Gyimesi hagyomány szerint Csíkszépvíz forrását Szent László a Pogányhavasról kardjával hámat suhintva fakasztja.

3. kép. Patkós-sziklák Bükkzsérc fölött

Debrődön lova patájának, illetve patkójának nyomából tör elő a víz, de a csodás esemény előtt Istenhez fohászkodott a király. Kisvárdai határában szintén Szent László lova nyomán fakadt a forrás.

A Tordai-hasadéknál a szétnyíló sziklahasadékon átugrató király lova patkójának nyomából ered meg a víz.

Mátraverebély-Szentkúttal kapcsolatban – mint fentebb láttuk – a forrásfakasztás mindkét alapvető változatát megtaláljuk.

Tehát a Mátra belsejében is forrást fakasztott szent királyunk. A Mátraerdőt életre keltő Szent László csodatételét, a Hármass-forrás keletkezését – melyből a Szárpatak, ma Bene-patak ered – *Kandra Kabos* és *Soós Elemér* ismerteti *Kovács István* elbeszélése²³ alapján:

*Szent László éppen külellenség ellen készült vezetni győzedelmes seregét, midőn hírül veszi, hogy a kún hadak ismét betörték országába s már is nem csupán Erdélyt, hanem a szomszédos magyar földet is ellepték rabló hadaik. Visszafordult azért, hogy Kopócs kúnvezért megtörje, s országából kiűzze. A kún sereg Fügeden alul táborozott. Szent László a Mátra-hegység alá, Bene vidékére vezette seregét. Az ég csatornái, már jó ideje, hogy megtagadták a termékenyítő esőt; hosszas szárazság, aszály uralkodott. A cseplyés erdőségben, hol László hős magyarjaival táborát ütött, hiányzott az ivóvíz, s ha kutakat ástak is vagy éppen nem találtak vizet, vagy pedig az annyira rossz és posványos volt, hogy a jó víz hiányában különféle ragályos betegségek kezdtek lábrakapni.*²⁴

A vezérek a király sátra előtt gyülekeztek, tudtúl adván neki, hogy népe a szomjúságtól nem tud csatára kelni, s kérték tanácsát. A király keblében kedves népének sorsa keserű fájdalmakat látszott okozni, de végre is megszólalt: »Isten keze ott van legközelebb,

21 Chinorányi Ede 1929. 17.

22 Hanusz István 1900; Szendrey Zsigmond 1922; Bálint Sándor-Barna Gábor 1994; Magyar Zoltán 1996

23 Népujság 1874

24 Kandra Kabos 1890. 12.

hol a veszedelem legnagyobb!« Szólt, felköté kardját, s megindult, kit a csüggedő vezérek, visszanyerve bátorságukat követtek.

Két magas hegy által összeszorult szűk völgyön vezet útjuk, s elérnek egy sziklához. »Mi legyen kérémetek, akarom hallani« – szólt a király. »A vitézek szomjaznak, Urunk király! Vízet óhajtanak!« – felelték egyszerre.

Csend lett. Csak László király kardcsörrenése hangzott vissza sokszorosán a magas bércek közt, amíg a király imára kulcsolta kezeit.

Kisvártatva felkél, s kardját hüvelyéből kihúzva, a sziklafalon három szúrást tesz. A szikla puha földként enged a kard hegyének, meghasad, s íme, csudálatos módon forrásvíz bugyog nagy erővel a nyílásokon.

A vezérekhez fordulva megszólalt a király. »Itt a víz! Szűnjetek meg félni, s aggódni vitézeim! Vigyék meg a hírt, hogy a víz folyni fog az egész magyar táboron, s nem lesz többé hiány, míg el nem távolítjuk a pusztító ellenséget.«

Hogy azonban a kúnok ne ihassanak belőle, a víz folyása csak addig tartott, ameddig a magyar tábor állott. Nagy-Füged alatt a száraz, hasadozott föld alá került, mint a monda csudálatosan megjegyzi, eltűnt, teljesen beitta a föld.²⁵

Ez a történet a Szent László-források egy különlegességét tárja fel: a forrásból eredő patak az ellenség, a síkságon táborozó kunok elől a föld alá tűnt. A beavatatlankok nem részesülhettek az isteni áldásból. A szikla mélyéből fakadó forrás az élet kiadásán túl a lélek megnyilvánulásának analógiája. Ezeknél a forrásoknál a finomenergia világából lehet táplálkozni. Eme szentkutak a szubtilis létszintről érkező energiák, inspirációk központjai. *Csapok*, amelyek csak egy irányba működnek és csak az arra érdemesek (beavatottak) számára nyílnak meg...

III. PÁLOS – DOBOGÓ PÁROSOK

A Bükkzsérc fölött magasodó Hódos nevű hegyen lévő Patkós-sziklák messziről is látható patkó formájú tisztást alkotnak (3. kép). Ez a patkó alakú karmező (karsztos sziklából álló hegyoldal) *patkómágnesként*

vonzza nemcsak a tekintetet, hanem magát az embert is. Keletkezését szintén Szent Lászlóhoz köti a helyi hagyomány. A szent király a vidék fölött – az égen – vágatott táltoslován, amikor az elvesztette egyik patkóját, s ahová az leesett, ott azóta nem nő fű és fa.²⁶

A patkó- és patanyomos sziklák mellett az ilyen patkó alakú, pata formájú természeti képződmények és antropogén formák, építmények, mint amilyen a biatorbágyi Kő-hegy²⁷, a bükkaljai Leányvár és Halomvár²⁸, a gyöngyöspatai sáncvár (az Aba nembéli Pata vára), az alföldi patkó formájú földsáncok²⁹ – vagy a Gerecsében található bikolpusztai Leányvár Árpád-kori (?) földvára³⁰ – úgy tűnik kapcsolatban állnak a kárpát-medencei szív-központtal (vagy szívközpontokkal), a szívcsakra vándorlási útvonalával. (Amikor a lópata földet ér dobban egyet, a ló vágatásakor dobogást hallunk csakúgy, mint a szív működésekor, s azt se feledjük, hogy a tradicionális gyógyászat szerint az emberi szív körül létezik egy *kettős energetikai patkó*, melynek összezáródása okozza a szívrohamot...)

Már szinte közhely – az analógiás gondolkodók számára legalábbis –, hogy a Kárpát-medencében található a Föld szívközpontja (a legfőbb? az egyik?). Pontosabban a pilisi *Dobogókő* lenne a Föld *szívcsakrája*! Mondják: a Föld szíve Dobogókőn dobog. Körülötte pedig pálos kolostorok csoportosulnak: Szentkereszt, Szentlélek, Kékes, *Insula Pilup*³¹. Mintha a pálosok legfőbb titkos feladata eme földcsakra őrzése, védelme, működtetése lett volna...

Ezt a feltevést erősíti az is, hogy az Északi-középhegységben máshol is találunk pálos rendház – Dobogó földrajzi névpárosokat! Legkeletebbre, a Zemplénben is van egy pálos – Dobogó páros. A *gönci pálos kolostor* ugyanis a Kis-patak völgyében, a *Dobogó-hegy* alatt bújik meg! Ez lenne a pilisi szívközpont párja?

Palócország kultikus helyneveit gyűjtögetve egy csomó Dobogó, Dobogó-bérc, -kő, -tető stb. földrajzi névre bukkantam, melyek főleg a Béli-medence peremén sűrűsödnek (Balaton, Hevesaranyos, Szarvaskő, Szilvásvár, Egerbakta stb.) Amikor alaposan megvizsgáltam ezen földrajzi helyek közvetlen környezetét, megdöbbentem egy felfedezésen: a szarvaskői határban emelkedő, már Pesty Frigyesnél is szereplő *Dobogó-bérc* alatti völgyben található az *almári pálos*

25 Soós Elemér 1912. 51-52.

26 Holló Imre 1986; Pintér Károly (Bükkzsérc) szóbeli közlése

27 Az 1 km alapátmérőjű, 301 m magas dolomitból felépülő Kő-hegy pataformájára, patkó alakjára Molnár Attila hívta fel a figyelmet. Egyébként a Kő-hegy déli oldalán, a patkó délkeleti ívén három kaptárkó található (összesen 10 fülkével), melyek előteréből őskori és középkori kerámiatöredékek kerültek elő.

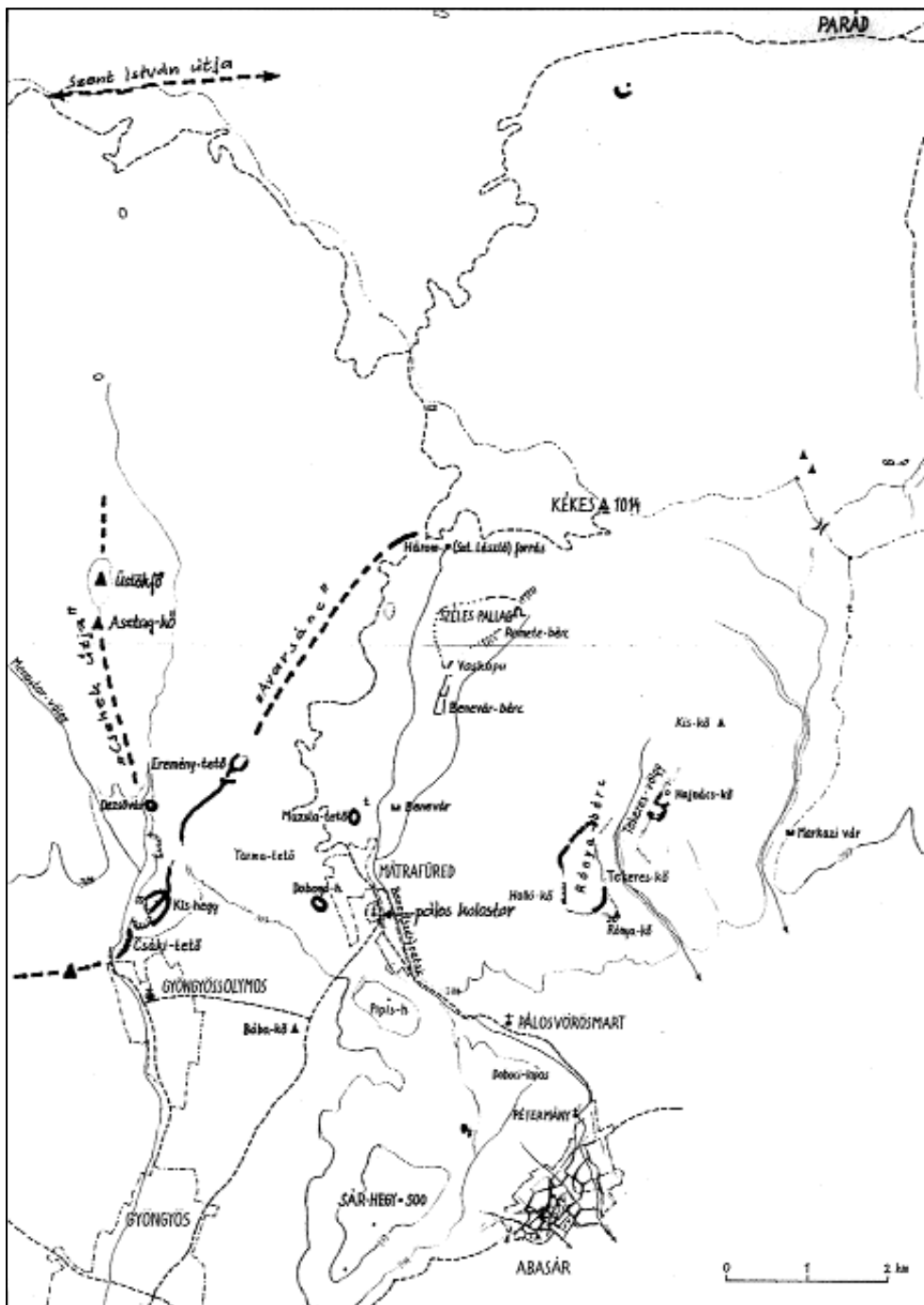
28 Bővebben: Baráz Csaba 2000/a. 211-227.

29 Amelyek Born Gergely szerint mintegy kísérik a csillagösvényeket.

30 Az alsóbikoli Leányvár központi, 20-25 méter átmérőjű dombtetőjét nyugat felől három félkörívbe rendeződő sáncgyűrű övezi. A 2-4 méter mélységű árkokkal elválasztott sáncművek egy 80x90 méteres területet fognak közre. Násák Istvánnal megállapíthattuk, hogy a Leányvár a margitsággal lehet kapcsolatban, hiszen közte és a tőle délkeletre magasodó Pisznice között Margit-helynevek találhatók (Belső-

Margit, Külső-Margit, Margit-tető), sőt a morfológia alapján megismerhető két tengely is távoli Margit-helynevek felé mutat: Margit-sziget (115°), Szada – Margita (97°).

31 Gyöngyösi Gergely Vitae fratrumából tudjuk, hogy Özséb esztergomi kanonok (+1270) 1245 körül hozta létre remete-közösségét a Pilisben, a sokat vitatott Hámas-barlangban, illetve annak közelében. A Szent Kereszt tiszteletére alapított rendi főmonostort (Pilisio ecclesiae S. Cruici) minden bizonnyal a mai Kesztlőc közelében volt (pl. Guzsik Tamás szerint). Mások azonosnak tartják a Pilis-szigettel (pl. Hervay Ferenc), megint mások Pilisszántóra helyezik (pl. Árva Vince). Az Insula Pilup Sanctae Helenae azonosítása a legproblémásabb, legújabbban a Pomáz-Nagykovácsi pusztában található romokkal azonosítják (Guzsik Tamás). Benedek veszprémi püspök 1291-es fölsorolása a Szent Kereszt és a Pilis Sziget mellett egy harmadik pálos kolostorról is említést tesz, a Kékesen lévő Szent Lászlóról (S. Ladislai in Kékes). Továbbá tudunk egy Szent András tiszteletére emelt rendházról (Visegrád?) és a jól beazonosítható Szentlélekről. Varia Paulina III. Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete. Fordította: Árva Vince. Pilisszántó, 1998

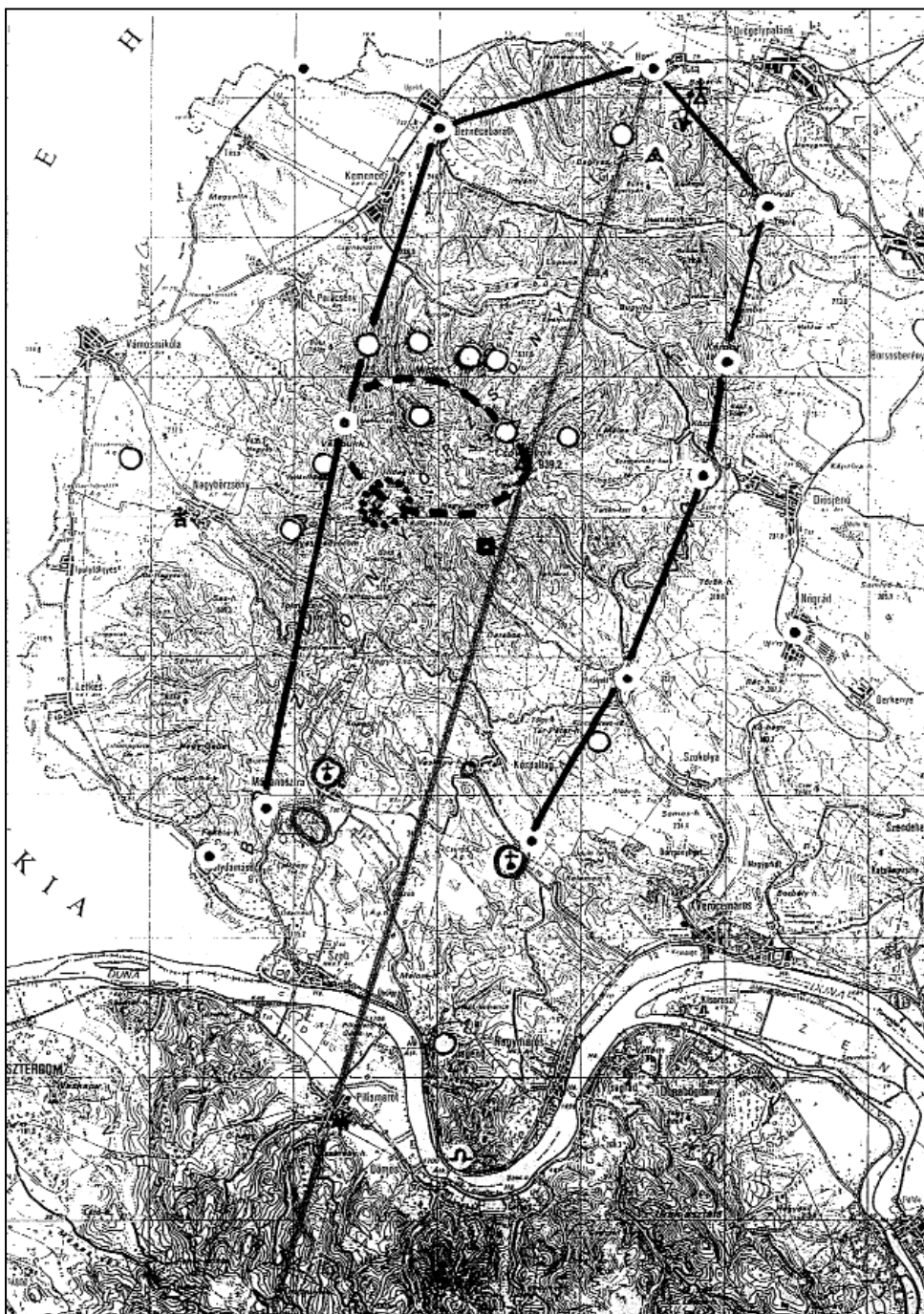

1. térkép. A mátrai "patkó" – pálos-Dobogó páros a Mátrában

kolostor romja! (Mellékesen: az Egerbakta – Szent-völgyi kaptárkőnek az eredeti neve: Dobogó-kő volt! A Bükkszék – Pósvár melletti Buja v. Bolya-hegy egyik részének neve: Dobogó. A helyiek azt mondják: *Ha az ember lábával dobbant, reng, mintha a hegy belseje üres volna. A hagyomány szerint egy kis erőd ez a török idejéből. Kifaragott, négysarkú kövek láthatók ott.*⁴⁾

A Bükk keleti szegletében, a diósgyőri vártól nem messze is volt egy pálos rendház, tőle KDK-re szintén találunk Dobogó földrajzi nevet (az Avas melletti Csemőkén), csak hogy köztük 6 km-es távolság van, ami kétségesé teszi összetartozásukat.

Sőt, a Mátrában is találtam pálos kolostor – Dobogó helynév párost. Az Árpád-kor végén az Aba nemzetségből sarjadt Csobánka család birtoka volt (Aba)Sár, de az egész Szár-patak völgye, így Bene (ma Mátrafüred) is a várral. A bencések mellett a pálos rend itteni jelenlétére több okleveles adat is utal: 1304-ben Csobánka Pál, Sámuel és Dávid az egi káptalan előtt a pálosoknak ajándékozták a Bene nevű birtokuk *Veresmart* nevű földjét – ma ezt az évszámot tekintik a Szent Pál, Keresztelő Szent János és Szent Sixtus pápa tiszteletére szentelt pálos kolostor alapításának. A 16. századig fennállt páloskonvent klastromát egyesek a mai pálosveresmarti r.k. temp-

2. térkép. A börzsönyi patkó – pálos-Dobogó összefüggés a Börzsönyben

lom helyén valószínűsítik,³² mások a ma is álló mátrafüredi kápolna mellett, ahonnan 16. századi leletek és egy épület alapfalai kerültek elő 1887-ben, illetve 1930-ban.³³ Ez utóbbi helyszín a valószínűbb, hiszen az itt magasodó hegy neve Dobogó! Egyébként ez a Dobogó nevű hegy, melynek tetején ismeretlen eredetű (talán őskori) földvár található, egy hosszú kőszáncokból (Ördögtornya-dűlése) és kőtöltéssel övezett gyűrű-alakú várakból (a gyöngyössolymosi Kis-hegy, Eremény-tető, a gyöngyös-mátrafüredi Benevár-bérc, az abasári Rónya-bérc és a Hajnács-kő)

Jelmagyarázat a térképvázlathoz:

- → Magas-taxi turistaház (a szállásunk, vizsgálódásunk kiindulópontja)
- A Börzsöny központi kalderájának eróziós pereme
- Az „aranyborjú feje” – a geoelektromos (PS) mérések szerint erős +PS anomáliaterület¹³
- Pálos kolostor (Márianosztra, Toronyfalja)
- → Óskori vár
- → Középkori vár
- ✕ → Alamizsna-táró (ahol a pálosok aranyat bányásztak még az 1700-as években is)
- Hont-Csitári Kutyka (búcsújáró hely)
- Labirintus (homokkőbe faragott középkori járatrendszer helye)
- Dobogó-hegy (a Börzsöny szíve)
- Nagyborzsöny – Szent István-templom
- A Szent Mihály-hegy sziklahelyiségei
- A Börzsöny energetikai patkója

32 Heves megye műemlékei I. (Szerk.: Dercsényi Dezső – Voit Pál) 1969. 466-468.

33 Kovács Béla 1966. 86.

kirajzolódó hatalmas patkó-alakzat gyújtópontjában van (1. térkép).

De van egy pálos – dobogó páros (pontosabban: hármas) a Börzsönyben is. A *márianosztrai pálos kolostor*, valamint tartozéka, az ún. *toronyaljai kolostor* és a hegység északi részén lévő *Dobogó-hegy* közti összefüggés sokkal nagyobb léptékű, mint az eddig bemutatottak, hiszen mindkét klostrom egyaránt 20-20 kilométerre van a Dobogó-hegytől. Hogy mégis kapcsolódnak egymáshoz, azt a Börzsöny természetföldrajzi és történeti topográfiája is alátámasztja: patkó-formába rendeződött természeti képződmények (geológiai és geomorfológiai alakzatok) és várláncolatok. A Börzsöny egy központi kalderás vulkánrom: egyesek szerint hatalmas sztrатовulkán maradványa, amely 16-15 millió évvel ezelőtt 14 km átmérőjű és 1400 méter magas lehetett. Ma a legfiatalabb belső vulkáni kúp roncsa, a központi (Fekete-pataki) kaldera határozza meg a hegység tömegét. A kaldera peremét a patkó-formába rendeződő hegyvonulat jelöli ki, amelynek legmagasabb pontja a Csóványos (938 m) az Oltár-kövekkel, ahol Ipolyi Arnold szerint *pogány őseink áldoztak; a félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe a sejtelem szerint az áldozati barmok használatlan részei vettek; szomszédságában állnak a Pogányvár és Kamorvár nevű rom várhegyek.*³⁴ A Csóványos a tengelyében (főkusában) van annak a hatalmas, nyújtott patkó-alakzatnak, melyet középkori várak rajzolnak meg. Ennek délnyugati sarkát az ipolydamásdi Zuvár alkotja – alig két kilométerre bentebb áll a nosztrai pálos kolostor –, majd a perőcsényi Salgóvár, a Bernecebarátiban álló Templom-hegy (őskori és Árpád-kori sánc rekeszes faszervezettel) következik. Az északi szegletben Hont vára (vörösre égett, faszervezetes sánc) áll. A patkó keleti ágát *Drégely vára*, a diósjenői *Kámor* és *Csehvár*, a Szokolya-Királyrét fölött magasodó *Vár-hegy*, valamint a *Bibervár (Pusztatorony)* alkotja. Ettől a vártól DDNy-ra 300 méterre, a völgy túlsó oldalán láthatók a *toronyaljai pálos kolostor* romjai. A Börzsöny szíve e patkó (DDNy-ÉÉK-i irányú) szimmetria-tengelyén, a honti vártól délre dobog.³⁵ Körülötte a Jelenc-hegy ismeretlen eredetű és funkciójú sáncait, a Bába-hegyet, a Remete-kutat és Hont-Csitár Kutyika nevű búcsújáróhelyét találjuk, melyek így együtt egy szakrális körzetet jelölnek ki. (A hegység őskorinak tekintett sáncvárai – a nagybörzsönyi *Rustok-hegy*, *Magyar-hegy*, a kemencei *Godóvár*, *Pléska*, *Magosfa* és a diósjenői *Pogányvár* – is félkörívbe rendeződnek, mely láncolat gyújtópontjában – mélyen a börzsönyi kaldera belsejében, a Kuruc-bérci kúrtókitöltés mellett – bújik meg Halyagos sáncvára, őrizve a Csóványos kultikus körzetét, az Oltár-köveket.) (2. térkép).

A Cserhátban szintén található néhány Dobogóhelynév: Dobogó-tető Hollókő és Kutasó közt, vala-

mint Dobogó-hegy Kutasó és Herencsény között. Pálos kolostorról ezen a vidéken nincs tudomásunk, ha csak nem a 20 km-re délnyugatra lévő Nézsa határában lévő romok azok, melyeket egy helyi hagyomány kapcsolatba hoz a pálosokkal.³⁶

A pécsi, a veszprémi és az egri egyházmegyék remetéi (táltosai) a 13. században életük közös szabályozására kényszerültek. 1225 körül Bertalan pécsi püspök Patacs felett (pata!), a Szent Jakab-hegyen emelt klastromot a remetéknek. 1250 körül Özséb esztergomi kanonok hat pilisi remetével kezdett szerzeteséletet Keresztúr monostorában a Pilis-hegy nyugati lábánál. Ekkor még *frateres heremitae S. Cruic*ának vagy Szent Ágoston remete barátainak nevezték őket. 1263-ban Pál veszprémi püspök elrendelte, hogy egyházmegyéjében csak az általa adott szabályok szerint élhetnek remeték a hét megjelölt remeteségben (Keresztúr, Badacsony, Elekszigete, Köveskút, Szakácsi, Szentjakab, Idegség). 1240 és 1304 között az egri egyházmegyeben is sorra létesültek kolostorok. A János-hegy és a Hárs-hegy nyergében álló kicsiny kápolna helyén 1300-ban Lőrinc pálos generális perjel kezdte meg a szentlőrinci kolostor építését. 1309-ben a rend már itt tartotta nagykáplánját, ettől kezdve Pilisszentkereszt helyett ez lett a rend főkolostora. A közösségben élő remetéknek 1308-ban engedélyezte Gentili bíboros, pápai követ a Szent Ágostoni regula követését. Ezután kezdtek magukat Szent Pál első remetéiről elnevezni.

Egy 1240-ből származó – Tardona határát leíró – oklevélből értesülünk arról, hogy remeték élnek fenn a Bükk erdőrengetegében. IV. Béla 1240. augusztus 12-én *Tardona nevezetű, Borsod vármegyében lévő birtokát, összes tartozékával együtt Gurg fia Miklós ispánnak adományozzuk örökös birtoklásra...* A határvonal a *Kamunuska pataktól* (Kemesnye) a *remetékhez megy, ahol egy vesszőbokr alatt van négy határjel – itt választódik el Miklós ispán földje a (dédesi) várjobbágyok földjétől és a vár lakatlan erdejétől...*³⁷ Az 1260-as években épülhetett fel a kolostor. Egy biztos, hogy 1313-ban már állt a Szentlélekről elnevezett klostrom, melynek kegyura az Ákos nemzetségbeli István nádor volt, aki ebben az évben a remetéknek adja Pap-rétet, a Tisza melletti Fil-tó halászatát, valamint a diósgyőri remetékkel közösen egy szőlőt kapnak Diósgyőr mellett.³⁸

A bükk-szentléleki kolostor temploma egyhajós (hossza: 9,3 méter, szélessége: 7,7 méter), keletelt szentélye (hossza: 8,6 méter) két boltmezős, támpilléres és nyolcszögletű záródású. Mérműves ablakai elpusztultak. A templomhoz északon csatlakozott a kerengős kolostor. *Marjalaki Kis Lajos* szerint az épület már az 1240-es években állt, tehát a mecseki kolostoralapítás után, de még Özséb pilisi fellépését megelőzően szerveződtek meg a bükki táltosok. A két

34 Ipolyi Arnold 1854. 490.

35 A térképre tekintve kitűnik, hogy a patkó nyílása – az energiaáramlás, az influenciák iránya – Ósbuda egyik feltételezett földrajzi helyére, a pilismaróti Kálvária-dombra (Sicambria = Herculia castra romjaira) mutat!

36 Nováki Gyula – Sándorfi György 1992. 56.

37 Györfy György 1987. 810-811.

38 Györfy György 1987. 770.

4. kép. Bükk-szentlélek. Pálos kolostor a Bükk-fennsíkon

első pálos kolostor különleges a maga nemében. Míg a magyarországi pálos kolostorok völgyekbe települtek, hegyek közé, addig a szentléleki a Bükk hegység tetejére, a patacsi a Mecsekben lévő Szent Jakab-hegyre – hasonlóan a monte cassinoi bencés szellemiséget, illetve építészeti hagyományt tükröző pannonhalmi apátsághoz. A mélybe burkolózó kontempláció helyett ezeken a helyeken egyfajta kinyílás, felfelé törekvés tapintható ki, az „introvertált” pálos kolostorok helyett extraverzió tapasztalható, ami az „örsébi koncepciót” megelőző alapításra utal! (4. kép)

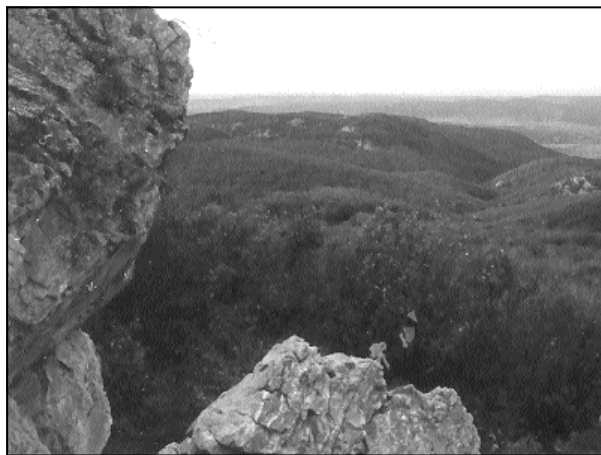
A bükki Szentlélek különleges szakralitására az itt jelenlévő háromléptékű (!) egymásra rétegződő földenergia-mintázat (delejevonalak, Szent György-vonalak és csillagösvények együttese) is figyelmeztet.³⁹ Annyit már kimondhatunk, hogy az itt tapasztalható eszenciális spiritualitás egy földi koronacsakra hatás-eggyüttesét hordozza.

Elgondolkodtató a pálos – dobogó páros (szívközpont) a Pilisben, a Börzsönyben, a Mátrában, a Bükkben és a Zempléni-hegységben (másutt is?) dokumentálható jelenléte! Mire gondolok? Úgy mondják, hogy a földcsakrák elhelyezkedése nem stabil! A Kárpát-medencei szívcsakra is vándorol (két végpont között pulzál) a térségben. Kérdés, hogy melyik időpillanatban, hol tartózkodik? Vajon a Dobogó-helynevek mellé (minden esetben völgybe – introverzió!) telepített pálos kolostoraink miképp jelölik ki a szívcsakra útját? A csakrák vándorlási útvonalai lennének a csillagösvények? Milyen csomópontok ezek? Miképpen kapcsolódnak a „szentlélek-típusú” (hegytetőre – extraverzió) emelt pálos kolostorokhoz? Az előbbieket az Anahata-központot (övezetet), az utóbbiak a Szahaszrarar-központot testesítik meg? A bükki Szentlélek egy földi koronacsakra? Lásd a Pogányoltár Örvénykő elnevezését!⁴⁰ Vagy talán Ajna-központ? Harmadikszem

39 Born Gergely megfigyelésének pontosításához még számos mérésre van szükség.

40 Jókai Mór írja A tengerszemű hölgy című regényében: Az urak Pogányoltárnak, a parasztok Örvénykőnek nevezik azt a csúcsot.” Budapest, 1913. 112.

41 A földi koronacsakra hatás-eggyüttesével jellemezhető Bükk-szent-

5. kép. Kilátás a Látó-kövekről: háttérben a Szentlélek-hegy

csakra? Hiszen ott a szentléleki pálos kolostor mellett emelkedik Látó-kő sziklaszirtje!⁴¹

További kérdés, hogy milyen viszonyban állnak egymással Szent László – illetve a szentlászlóság energia-patkói (kapui és csapjai), a „szentlászló típusú” energiaközpontok⁴² – és a Kárpát-medencei szívcsakra-mezője? Kérdés az is, hogy eme finomenergetikai rendszer struktúráját és működését miképpen determinálja az Északi-középhegység (Mátraerdő) földtani szerkezete? Hogyan függ össze a Belső-kárpáti vulkáni koszorú tagjainak kőzetanyaga, a Bükk hegység különleges szerkezete, az egymást átható különböző léptékű szerkezeti vonalak (törés-vonalak, lemezhatárok, tektonikai zónák) sűrűsödése, a Kárpátok hegyláncjai és az Alföld síkvidéke közötti táj átmeneti jellege (határterület) az itt tapasztalható fokozott spiritualitással? E kérdésekre adandó válaszok túlmutatnak jelen írásom keretein.⁴³ Nem lépek tehát az oknyomozó, analitikus útra, hanem maradok az intuitív tájékozódás mezején, és alább egy olyan földrajzi néphagyományra hívom fel a figyelmet, mely a szentlászlóság és a földcsakrák összefüggéseit árnyalja.

IV. A SZAKÁLLAS FARKAS

Bartalos Gyula megtalált kézirat naplójában az 1886-os évnél olvashatjuk a következő bejegyzést: *Kőhalomnál és Logi pusztán kunhalmok. Kőhatárnál van 25-30 kunhalomféle emelkedés. A logi pusztán van 3 kun-halom – Zsófia forrása, dorogházi határ...*⁴⁴ A Mátra északi oldalán a Kő-határnak nevezett 400 m tszf magasságot meghaladó hegyvonulat nyugati részét nevezik Hunok sírjának. Az északi lejtő egy 10000 m²-es területén magam 18 darab lapos kőrakást azonosítottam be. A 2-4 méter átmérőjű kőhalmok magassága fél és másfél méter között váltakozik. Található néhány kisebb-nagyobb kőből rakott

lélekről lásd a Királyszékétől Szentlélekig. Ahol az Ige testté lőn című írást.

42 Olyan helyek, földrajzi pontok, ahol magas rezgésszámú asztrálfizikai térvörvények „horgonyoznak”, amelyeket elementárok őriznek.

43 Erre vonatkozóan lásd: Baráz Csaba 2000/b

6. kép. Hunok sírja a Mátrában

7. kép. Hunok sírja a Mátrában

halom, szétomlott állapotú kőrakás a Kő-határt a Köves-orom gerincétől elválasztó nyereg nyugati oldalán, a Fogás-patak vízmosásos szurdoka fölött is. A legtöbb kőhalom a bolygatás nyomait mutatja, egyet – szakszerűen – meg is ástak (6., 7. kép).

A magyarországi régészeti emlékegyéből kilógó – sírhalom-szerű – kőrakások rendeltetése ismeretlen. Elnevezésük (Hunok sírja), valamint morfológiai jegyeik a magyar néprajzi hagyomány egy különleges, Palócföldön igen elterjedt motívumára irányítja a figyelmünket: a *szakállas farkas mondájára*, a palócok farkassá változott emberének, a *farkas koldusnak* (a néprajzi irodalomban előforduló csordás farkas, küldött farkas, küldött ördög, farkas ember stb.) képzetkörére.⁴⁵

Mielőtt *Ipolyi Arnold* idevonatkozó megállapítását felvillantánám, idézek két mondai hagyományt, melyet *Ujváry Zoltán* gyűjtött *Putnok*-ról és a *Sajó* mentén fekvő *Hét* községből.⁴⁶ Azért is nagy a jelentősége e két történetnek, mert az elbeszélte esemény” manifesztuma, a szakállas farkas sírja *Putnok* mellett – de más helyeken is! – ma is megtalálható kőrakások formájában.

Itt, Putnokon egy pásztor átváltozott farkassá. A Zsuponyón volt gulyás. Putnok községének a gulyása. A felesége vitte neki az ebédet. Mindig mondta neki az ura, hogy hát ne késsék, mert a farkas meg fogja tépni. De az asszony valahogy késett. A szakállas farkas a Hegyes-tetőn elővette, megtépte ám amúgy istenesen. A ruhát letépte róla. Az asszony a levest ráfordította a farkasra. Akkor az otthagya. Hát az asszony oszt nem tudott mit tenni, csak elvitte az urának, ami maradt. Szól az asszonynak: csak ennyit főztél-e? Az asszony elsorolta, hogy járt, mint járt a farkassal, a levest ráfordította, csak úgy szabadult meg tőle, más-képpen széttépte volna. Hát nem tudott mit tenni, annyit hozott, amennyi maradt. Amikor megebédelt a gulyás, azt mondja az asszonynak: Hallod-e asszony, nézd meg már a fejemet, mert igen viskét. Hát oszt, ahogy az asszony makarászta a fejét, a gulyás elaludt.

Ahogy alszik, az asszony valahogy a szájába nézett, hát lássa, hogy a foga közt, mert ritka volt, az ő babos ruhájának a darabja van. Erre az asszony kivette a zsebéből a fanyelű kétkrajcáros bicskát, oszt elnyisszantotta a nyakát. Így szabadult meg aztán a farkastól, meg az urától. Betemette kővel. Most is meg van még a sírja. Egy nagy kőcsomó alatt van a szakállas farkas a Zsuponyón.” (Gecse Márton, Putnok)

Volt egy pásztoember, aki szakállas farkassá tudott változni. A felesége minden nap vitte neki az ebédet az erdőn keresztül. De nem érkezett sohasem pontosan. Szólt is neki az ura: Asszony, késedelmesen hozod az ebédet. Valami megijeszt még téged! Ettől kezdve az ember szakállas farkas képiben eléje ment a feleségének, megkergette és ruháját megtépdeste. Egyszer ebéd után a pásztor a felesége ölétébe hajtotta a fejét és elaludt. Ahogy aludt, az asszony észre vette az ő ruhájának foszlányait az ura szájában, a fogai között. Megrémült az asszony, mert most megtudta, hogy ki a szakállas farkas. Egy késsel rögtön elmetesztette a nyakát. Egy gödörbe temette. Kővet hordott rá a surcában, hogy ki ne tudjon jönni. Égerszög és Teresznye közt történt.” (Dányi Lajos, Hét)

A regét egyébként *Tompá Mihály* is versbe szedte, sőt mesei előfordulása is ismert szakállas farkas történetének.

Az egyik hagyomány szerint tehát *Putnok* mellett a *Zsuponyón*, a másik szerint *Égerszög* és *Teresznye* között található a szakállas farkas sírja. Valóban a *Putnok*tól északra húzódó hegyilegeli területén, a *Kányás* és a *Hegyes-tető* között két nagyobb kőrakás is látható, melyekről idézett tanulmányban két fényképfelvételt is közöl *Ujváry Zoltán*. Megemlíti még, hogy *Putnok* határában más helyeken is emeltek a *Pásztorthányás*nak nevezetthez hasonló kősírt a szakállas farkasnak, így védve magukat annak támadásától. Akik az ilyen kőrakások mellett elhaladtak, föltétlen dobta rá egy-egy követ, mert *Az az erős hit volt ugyanis elterjedve, hogy aki ezt nem teszi meg, a szakállas farkas kijön a sírjából és az illetőt megkergeti.”*⁴⁷

45 *Ipolyi Arnold* 1854. 360-361

47 *Ujváry Zoltán* 1962. 460.

46 *Ujváry Zoltán* 1962

Egyébként a Molnár Anna és Ajgó Márton balladája is rárimel erre a történetre, ott is találkozunk a fejbenézés és a fej levágásának motívumával:

...Molnár Anna édes kincsem
Nézz egy kicsit a fejembe,
Nézz egy kicsit a fejembe.

Addig nézett a fejébe,
Még elaludt az ölébe,
Még elaludt az ölébe.

Úgy feldobta éles kardját,
S levágta a gyenge nyakát,
S levágta a gyenge nyakát.

Ezen a ponton kapcsolódunk vissza Szent Lászlóhoz. A bemutatott két ballada hangvételű hagyomány fejbe nézés mozzanata ugyanis a Szent László legenda falképciklus záró jelenetével (5.) mutat azonosságot: *Hallod-e asszony, nézd meg már a fejemet...* „Egyszer ebéd után a pásztor a felesége ölébe hajtotta fejét és elaludt.”

A *fejbe nézés* (vagy *fejben keresés, pihenés*) ábrázolását a híres szkíta aranyvereten (Kr. e. 3-1. század) csakúgy megtaláljuk, mint a 13-14. század fordulójára datált Monasse-énekeskönyv 249^v lapján vagy a Magyar Anjou Legendárium 83^v lapjának jobb felső (XIV. számú) képén. Ez utóbbi jelenet Szent Lászlót ábrázolja, amint a kunnal történt összecsapás után a megmentett leány ölébe hajtja fejét. A sorozat következő képei azonban nem a szakállas farkas és Molnár Anna vonalát követik, hanem mintegy értelmezik a *fejbe nézés (pihenés)* jelenetét. A XV. képkockán a leány Szűz Máriává változik! Mária megjelenik Szent Lászlónak, aki hálaadó imája közben a levegőbe emelkedik (XVI. kép). A két felső képkocka – a küzdelem és a pihenés (fejbe nézés) – az élő cselekvés szintjén, a külső térben, mondhatni, az étertest által átjárt fizikai síkon zajló történeteket beszél el. A két alsó képkocka – ima, Mária-jelenés és elragadtatás – a szubtilis, sőt a spirituális létsík történéseinek, létminőségeinek megjelenítése, látomásszintű megfogalmazása.

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a Mátra északi lejtőjén megbújó maconkai templom szentélyének keleti falán, az ablak felett a *Vir dolorum*, azaz Krisztus vérző teste, vörös kőszarkofágban látható. Balján János apostol áll, jobbján Mária simul hozzá: a fejbenézés egy kevésbé ismert ábrázolása ez! A dicsfényel övezett alakokat két oldalról térdelve imádkozó emberek – Szűz Mária és Szent János népe, a palócok – veszik közre. Az őshitbéli képzetet felvillantó freskó, a *Vir dolorum*, archaikus népi imádságainkat idézi, révülőhellyé, a spirituális valóság princípiumára nyíló kapuvá téve Maconka templomát:

*Én kilépek én ajtómon Krisztus Urunk nyomában,
Föltekintek mennyekbe,*

*Nyitva láccik mennyország ajtaja,
Ott látszik aran lópfa,
Aran lópfa mellett aran melence,
Abban vagyon Krisztus Urunknak három csöpp vére,
Asszonyunk Máriának három csöpp teje...*⁴⁸

*...Mikor reggel felkelek,
Napkeletre tekintek,
Ott látok egy aranyágot,
Aranyágon zöldességet,
Ott van Krisztus
Térdig vérbe, könyékig könnybe,
Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek Szent Annya,
Szent színe szomorodik,
Szent vére folamodik...*⁴⁹

A *szakállas farkas* palócföldi mondája azon túl, hogy az ember állattá változásának hitét, képzetét meséli el, az átváltozásról, az elragadtatásról és két létállapot közötti közlekedésről (annak veszélyeiről) is szól! Az átváltozás tudományáról így beszélnek: *Aki meg akarja szerezni az állattá változás tudományát, Luca estéjén kimegy a keresztútra. Csinál maga körül egy kört szentelt krétával. Amikor elérkezik az éjféli, mennek felé mindenféle állatok, tüzes bikák és tüzes szerek. Az illetőnek nem szabad kimozdulnia a körből. Ha kimozdul, megölik. A körön belül azonban nem tudják bántani. A feje felett egy hajszálon olyan nagy kerék forog mint egy malomkerék. Ha a körből kilép, az is ráesik az emberre. De ha az illető nyugodt, akkor odamennek ezek a tüzes állatok és megkérdezik, hogy mit kíván, milyen tudományt akar megszerezni? Azután megvágják a nevetlen (középső) ujját, és a vérével beírják a nevét a nagykönyvbe, és attól kezdve ért a tudományhoz, át tud változni.* (Danyi Lajos, Hét) Azt is mondják, hogy az átváltozni tudó ember foggal születik.⁵⁰

A révülésre (megváltozott tudatállapotba kerülésre) utaló elbeszélés, valamint a keleti tanok koronacsakráját felidéző kép (a fejtetőn forgó nagy kerék) a lélek-vándorlás eszmekörébe vezet bennünket. *Ipolyi Arnold* is a *lélek testből való kimenetele* kapcsolán tárgyalja a *farkas koldus* alakját. A *bűvölés általi állati, növényi st. alakokba jutás* kapcsolán jegyzi meg, hogy a nép hite szerinti farkas koldusok, a juhászokból vált farkasok motívuma *nyilván régi sajátságos lélekvándorlási képzetek eltorzulása volna.*⁵¹ S mint látjuk, a magasabb tudati szintre jutásban, felsőbb létállapot elérésében nemcsak a személynek, nemcsak az időnek, hanem a földrajzi helynek is jelentős szerepe van.

Véleményem szerint a hindu bölcslethez ismert – de a magyar népi műveltségben is meglévő, csak más

48 Erdélyi Zsuzsanna 1999. 388.

49 Erdélyi Zsuzsanna 1999. 522.

50 Ujváry Zoltán 1962. 461.

51 Ipolyi Arnold 1854. 361.

kifejezésekkel illetett – *csakratán* révén függ össze Szent László égi útja és annak földi leképeződése, a pálosok dobogó kolostorai és a szakállas farkas mondája (és a hagyományhoz kapcsolódó órákások), itt Palócföldön. Mindhárom motívum egyetlen szakrális rendszer – különböző szinten (létsíkon) megjelenő – eleme, földrajzi manifesztuma, mely más-más aspektusát tárja föl a szent földrajz egyik lényegi jelenségének, a *földcsakrák* működésének, a Föld energetikai szerkezetének.⁵² A Föld lelki-szellemi erőközpontjait a prána élteti, amely bennük kering és hat. A *földprána* a Földet átható finomanyagi aurában (a Föld asztáltestének felületén, a Föld étertestébe ágyazódva), az erőközpontokat összekötő vezetékekben (*pingalá, idá* és a legfőbb, a *szusumná*) árad végig a feng-shui bonyolult energiaáramlási rendszeréhez hasonlóan.⁵³

Úgy gondolom, hogy a fentebb bemutatott három, *szentlászlósággal* kapcsolatos jelenségcsoport együttes elemzése adja majd kezünkbe a kulcsot a csakratán földi (ezen belül a kárpát-medencei) vetületének, a feng-shui-val való kapcsolatának feltárásához, valamint a lélekvandorlás, a lélekutazás, az átváltozás, a rejtezés földrajzi vonatkozásainak megértéséhez.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium. I-II-III.* Szeged, 1998

BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR: *Búcsújáró Magyarok.* A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, 1994

BARÁZ CSABA: *Várak vagy szakrális építmények? A bükkaljai Leányvár és Halomvár rejtélye.* In: *Élő táj. Válogatott írások természet-ről, térről, teremtésről.* Szerk. Buka László. Debrecen, 2000. 211-227.

BARÁZ CSABA: *A tektogenezis féstője. Csontváry nagy motívumai a lemeztektonika tükrében.* In: *Kiálts telyes torok!* Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára. Szerk. Végvári József. Budapest, 2000. 270-280.

CHINORÁNYI EDE: *Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története.* Szentkút, 1929

DERCSÉNYI DEZSŐ – VOIT PÁL (szerk.): *Heves megye műemlékei I-III.* Budapest, 1969, 1972, 1978

ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* Archaikus népi imádságok. Pozsony, 1999

FEKETE NAGY ANTAL: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest, 1934

GÁL PÉTER JÓZSEF – MOLNÁR V. JÓZSEF: *Idvezlég, kegyelmes Szent László*

ló kerály, Magyarországnak édes oltalma. Budapest, 1999

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest, 1987 (3. kiadás)

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest, 1987

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest, 1987

HÁLA JÓZSEF: *Ásványok, kőzetek, hagyományok.* Életmód és tradíció 7. Budapest, 1995

HANUSZ ISTVÁN: *A magyar haza föld- és néprajzi jellemképekben.* Kecskemét, 1900

HOLLÓ IMRE: *Kirándulás Bükkzsércre.* Turista Magazin 1986. 4. 42.

IPOLYI ARNOLD: *Magyar Mythologia.* Pest, 1854

JANKOVICS MARCELL: *Csillagok közt fényességes csillag.* „A Szent László-legenda és a csillagos ég. Budapest, 1987

KÁLLAY GÉZA: *Új Hold! Új király!* Valóság 1985. 3. 99-105.

KANDRA KABOS: *Bene vára a Mátrában.* Eger, 1890

KOVÁCS BÉLA: *Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében.* Az Egri Múzeum Évkönyve IV. 71-94.

LÁSZLÓ GYULA: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Budapest, 1993

LUKÁCS ZSUZSA: *A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben.* In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Szerk. Mezei László. Budapest, 1980. 161-204.

MAGYAR ZOLTÁN: *Keresztény lovagoknak oszlopa.* „Szent László a magyar kultúrtörténetben. Budapest, 1996

NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY: *Középkori várak Nógrád megye nyugati felében.* Műemlékvédelem 1992. 1. 52-58.

ROZNIK RAJNÉR: *Szentkúti kegyhely rövid története.* 1948

SOÓS ELEMÉR: *Bene.* Gyöngyösi Kalendárium, 1912. 44-52.

STIBRÁNYI GUSZTÁV: *Szádelői regék.* A „Kilátó” különszáma. A CSEMA-DOK Kassa-vidéki Járás Bizottsága

SZENDREY ZSIGMOND: *Történeti népmondáink.* Ethnographia 1921. 130-131.

SZENDREY ZSIGMOND: *Magyar népmondatípusok és tipikus motívumok.* Ethnographia 1922. 45-64.

SZENT-MIHÁLYI MIHÁLY: *Folyó vízzé nevelkedett kis kút. Az az: Mátraverebélyi vagyis Tóth-Verebi, T. Neográdi Vár-megyében Esztergomi Érsekségben helyezett pusztában lévő Szent Kútnak eredetéről, ottan történetekéről, és a Boldog, mindenkor Szűz Máriának e Szenthelyen való tiszteletéről írt könyvcske.* Pest, 1797

UJVÁRY ZOLTÁN: *A szakállas farkas mondájához.* Ethnographia 1962. 3. 458-461.

ZADRAVECZ ISTVÁN: *Mátraverebély Szentkút.* A kegyhely története, ájtatosságai és énekei. Szentkút, 1934

52 A Föld erőközpontjainak hálózata, energetikai rendszere az emberéhez hasonló szerveződést mutat, de annál összetettebb. A két energetikai hálózat egymással kölcsönhatásban működik, egymásba szövi, egymást áthatja.

53 A hindu bölcslethez ismert csakratán bizonyos szempontból rárimel a taoista filozófia rendszeréhez kapcsolódó feng-shui-ra (a szél és víz tudományára, ősi, tradicionális kínai tájrendezési, tájértelmezési tudományra), mely a Föld felszínén (és a felszín alatt) áramló csi-t vizsgálja. A geomantia végső célja a Szellem, a Tao fellelése. A csi aktív energia-áramlása analóg az ember akupunktúrás rendszerével. A csi olyan aktív energia, amely a li segítségével hat. A csi egy-részt periodikusan

lököt: a természet lélegzik, az élet beáramlása (apály) a kiáramlással (dagály) váltakozik, egy bizonyos ritmus szerint pulzál. A csi másrészt áramlik. Az áramlás csatornái a sárkány útjai. Pontosabban a sárkány testének erei: lung mei. Sárkányerek, tündérvénák, delevonalak. Ezek metszéspontjait, pulzáló energiagócát jelölte meg a mítikus ember, itt találhatók a szakrális építmények, szakralizált természeti képződmények. A hsüeh – a sárkány búvó-helye, a jó (erős) csi forrása élettanilag kedvező hely. Az ideális hely védett az északi hegyek hatásaitól (hideg szelektől), a hegyek ölelésében olyan hely, ahol az erek és vízfolyások lassan kanyarognak és déli irány felé néz. (A kínai temetők és a Ming sírok lópatkó-formája e tényt tükrözi éppúgy, mint az írásomban bemutatott természeti képződmények és emberi alkotások morfológiája!)

Királyszékétől Szentlélekig Ahol az Ige testté lőn

Eger Mátraerdő (Dél-Felföld, Észak-magyarországi-középhegység) vallási központja, az egeri egyházmegye püspöki székhelye. A keresztény magyar állam szervezése során I. István a tíz püspökség egyikét itt alapította meg 1009 táján. A hagyomány szerint államalapító királyunk a Várdomb melletti *Királyszékről* kísérté figyelemmel az első székesegyház építését. A Királyszéke a mai Tetemvár nevű édesvízi mészkőből (darázskő) felépülő dombtető déli kiszögélése.

A Királyszéke földrajzi név János apostolnak menyeyei jelenésekről való könyvét idézi, amelyben feltűnik Isten királyiszéke és a rajta ülő valaki, a huszonnégy Vén és a négy lelkes állat. *És azonnal elragadtatám lélekben: és ímé egy királyiszék vala letéve a mennyben, és üle valaki a királyiszékben.*“ (Jel 4,2) Azt hiszem nem járunk messzi az igazságtól, ha István király egeri jelenlétét révülésnek, egyfajta meditációs út fontos állomásának tekintjük. A Királyszéke mint létrendbeli ugrás, létsíkváltás helyszíne jelenik meg a helyi hagyományban. Ezt igazolja a híres egeri szertartáskönyv, az egyházi központban végzett liturgiát egy teljes egyházi éven át dokumentáló ún. Ordinarius azon feljegyzése, amely *Olajbafőtt Szent János ünnepét* (május 6.) ismerteti: *Parancsolt ünnep az egész egyházmegyében. A kórust a kanonokok vezetik. Vörös színű és a legünnepélyesebb ruhákat kell használni. Mise előtt Asperges van. Ezután (ha egyházmegyei zsinatot tartanak ebben az időben) ünnepélyes körmenetben vonulnak a Káptalan soron keresztül (per capitulum) a Szűz Mária templomhoz (ad beatam virginem solenniter). A papok kazulába, a papnövendékek dalmatikába, illetve kappába öltöznek. A körmenet a Királyszéken keresztül (per montem Királyzi) tér vissza a nagykapuhoz (ad magnam portam). Ezután következik az ünnepélyes nagymise. Ha nincs zsinati időszak, akkor mise után tartják meg a körmenetet. A Káptalan soron menván és ugyanott visszatérvén. A kanonokok és papok kazulát viselnek.*“(kiemelések tőlem – B. Cs.)¹

Az Ordinarius képet ad a szertartásrendről, de Eger város topográfiájáról is: a várban lévő Szent János székesegyházban zajlott a nagymise és innen indult, illetve ide érkezett vissza a körmenet. A nagykapun át le-

vonultak az Eger-patak bal partján elterülő városba, az ún. Káptalan városnegyedbe, a Káptalan sorra, amely a mai Knézich Károly utcával azonosítható. A körmenet innen a Szent Jakab városrész (a mai Jankovics Dezső, Tavassy Antal, Servita és Balassi Bálint utcák által lefedett terület) déli szélén álló Szűz Mária templomhoz vonult. Ez a templom azonos a ferencesek *Boldogasszony templomával* és kolostorával, mely 1260-ban mint ferences rendi tartományi székhely szerepel. Ez a monostor a mai servita templom helyén állt.² A körmenet a Királyszéken keresztül tért vissza a várban lévő bazilikához.

Egyetlen esetben, az egeri egyházmegye saját ünnepén érintett a szakrális menet olyan helyet, amely nem templom, s ez a Királyszéke! A szakrális út legfontosabb állomása, egy magasabb létállapot elérésének kapuja. Az Ordinarius kihangsúlyozza, hogy ekkor kell a legünnepélyesebb ruhákat viselni! Ez az ünnep az ekkor formálódó egyetemes egyházi liturgiai gyakorlattól különböző, sajátos elem, minthogy az is sajátos és különös, hogy az egeri főegyházmegyének, illetve ősi székesegyházának Szent János a védőszentje, ami Európaszerte igen ritka titulus!

Merthogy az egeri egyházmegyének **Szent János** a védőszentje. Az apostol és evangélista fő ünnepe ugyan december 27., de a karácsonyi ünnepkör liturgikus telítettsége miatt a búcsú megtartására Jánosnak a május 6-i ünnepét jelölték ki (Olajbafőtt Szent János). *Bálint Sándor* szerint azért választotta az egeri püspökség János evangélistát patrónusul, mert a szentnek sas az attribútuma, a sas pedig az Abák totemállata³ volt, azé a nemzetsége, melynek a szállásterületén szerveződött meg e püspökség! Ez esetben az ún. pogány magyar hagyomány és szakrális szemlélet egyházi szimbolikába történő beépülésének vagyunk tanúi.³ (A sas – karmai közt könyvvel – Eger város címerének is fontos eleme.) János az a tanítvány, akit Jézus külön is kitüntetett szeretetével. Az utolsó vacsorán Jézus mellett foglal helyet, Jézus keresztre feszítettéskor pedig édesanyjával, Máriával együtt áll a keresztfá alatt. Jézus Jánosra bízta édesanyját. (Jn. 19, 25-27.)

1 Kovács Béla 1987. 84.

2 Kovács Béla 1965. 80-81.

3 Bálint Sándor 1998. 2. 121-122.

1. kép. Örvény-kő a Látó-kövekről

Szűz Mária – Boldoganya, a magyarok Boldogasszonya – János apostollal került tehát legszorosabb kapcsolatba. Meg a palóccokkal! A palócság és Mária meghitt viszonya még a Kárpát-medencében is különlegességszámba megy! A palócok eleven hitének legbensőségesebb motívuma az erőteljes Mária-kultusz, amit itt nincs módomban fejtegetni, de annyit meg kell jegyezni, hogy a palócok Máriát és Jézust azonos minőségnek tekintik, Máriát isteni magasságba emelve szemlélik. A jézusi szerepkörben megjelenő Mária, a palócok Szűz Máriájának, Máriácskájának fokozott kultusza tehát kifejezetten palóc sajátosság! Ez az egyik ok, amiért az egri egyházmegyének Szent János a patrónusa.

A másik ok, *János evangéliumában*, a legkülönlegesebb kánoni újszövetségi iratban rejtőzik. Amely tulajdonképpen egy végtelenül elmélyült meditáció manifesztuma, mely a krisztusi üdvörtörténet legbensőbb lényegét sejteti meg.⁴ Jézus személyiségének, belső énjének feltárását kíséri meg a külső megjelenés alapján. Központi kérdése Jézus megváltó halála, feltámadása és megdicsőülése. Hogyan magasztalja Pázmány Péter Szent Jánost egyik prédikációjában? *Mert ha a többi evangélista a Krisztus emberségének héját magyarázta, Szent János hirdette és ismerte Krisztus istenségét, mely mint a fának völgye (völgye = belseje, mélye, lényege) nem látszik első tekintetben.* Ehhez a legelmélyültebb meditációhoz pedig spirituális helyre van szükség. Sokrétű és változatos helyre, szellemi tájra, melynek kontemplatív volta elősegíti a különleges szellemiség kialakulását. Ugyanis: *A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van és nemcsak látvány, hanem génusz.* – mondja Hamvas Béla, majd így folytatja: *Úgy látszik a homogén karakterű helyek szellemileg sajátságosan improduktívak. A sokrétű és változatos hely a szellemiség kialakulását nem akadályozza, hanem segíti. Magas civilizációk nem kövér földeken és nem egy-nemű tájakon alakulnak ki. A geniális ember is ott fejlődik, ahol sok a hatástényező és kereszteződés. Mindig a határterületek a fontosak. Csak itt van lehetőség arra, hogy sokszerű ellenállást lehessen legyőzni és itt fakad megedzett spiritualitás.*⁵ A Palócföld (Dél-Felföld, Mátraerdő) pedig éppen ilyen hely! A palócság, e rejteki nép,

2. kép. Bükkszentlélek – pálos klostrom

ezen a szellemi tájon válhatott János apostol és evangélista földi helytartójává, az ősi tudás, az Óshagyomány hordozójává.

Az egri egyházmegye a középkorban egy délnyugat-északkelet hossz tengelyű (szimmetria tengelyű), a Kárpátok felé tölcserűen kiszélesedő területet jelentett, amely északnyugati felén magába foglalta a Mátraerdő nagyobbik részét (azaz a Mátrát, a Bükköt, a Cserehát dombvidékét és a Tokaj-Eperjesi hegyvidéket), délkeleti felén pedig a tiszai Alföld északkeleti harmadát (a Jászságot, a Hortobágyot, a Nyírséget stb.). Északkeleti határát a Kárpátok vonulatai alkották (Keleti-Beszékidek, Máramarosi-havasok), a Lőcsei-hegységtől a Radnai-havasokig (a Borsai-hágóig). Földrajzi tengelyét, mely elválasztotta az északnyugati hegyvidéki területeket a délkeleti síkvidékiektől a Tisza folyó és a Vereckei-hágó jelöli ki. Geológiai tengelye láthatatlan: a *Középmagyarországi nagyszerkezeti vonal*, mint két litoszféra határa, vastag üledékréteggel elfedve a mélyben húzódik.

Ez a tengely a felső (szakrális) és alsó (profán) élet tér választóvonalára is. A szakrális oldal szívében található Eger városa, a püspöki székhely, hogy őrizze, óvja a Kárpát-medence legszentebb helyét, a Bükk hegyiséget. Azt a helyet, ahol az Ige testté lőn... Merthogy az egri egyházmegye egy földi *koronacsakra* (energia csokor) hatáseggyüttesét rejtő hegytető köré szerveződött. Az Örvény-kő (1. kép), Látó-kő és Szentlélek (pá-

4 Gyököcssy Endre 1999

5 Hamvas Béla 1988. 55.

los klostrom!) (2. kép) által kijelölt fennsíki terület a Kárpát-vidék energetikai szempontból legesszenciálisabb helye.

E vidék védőszentje evangélista Szent János, Jézus azon tanítványa, aki a leginspiratív szavakat mondja ki. János evangéliumának első néhány sora – Bálint Sándor szavaival – *ünnepélyes kimértiséggel, mági-kus hangzásával, titokzatos tartalmával*“ varázsfórmula lett: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Magyarul: *Kezdetben vala az Ige, az Ige Istennél vala, és Isten vala az Ige.* Továbbá: *Et Verbum caro factum est et habitavit in nobis.* Azaz: *az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék.* Az Érdy-kódex magasztalása szerint: *Bódogságus Szent János evangélista oly nagy ígét szalasztta ki szájából, kinél nagyobb soha senki nem szólt vala.*“

Az Ige testesülésének legbensőbb titka csakis itt, a János-titulusú egri egyházmegye területén tárulhat fel a maga teljességében. Pontosabban az Isteni megnyilvánulás az egri egyházmegye által körülölelt Bükk egyik pontján válhat megtapasztalható valósággá. Ne feledjük, János ünnepe december 27-én, a téli napfordulót (december 22.) és Fény-Krisztus születése ünnepe követően, a bak jegyében van. A BaK pedig BüKk. A Bükk hegység a bakság földi helye.

Március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony napja: az Ige fogantatásának, az angyali üdvözlésnek magasztos napja. Az Érdy-kódex így szól az ünnepről: *...ez mai napon vonyá le ő szent méhében az szeplételen Szűz Mária Atya mindenható Úristennek Szent Fiát, az édes Jézust. ... Ez mai napon egyesültek egybe az kijelenthetetlen isteni természet emberről természettel az édes Szűznek szeplételen méhében.*“

Az Ige testesülésének legbensőbb titka csakis ekkor, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján tárulhat fel a maga teljességében.

IRODALOM

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. I-III. Szeged, 1988

Gyökös Endre: János Evangéliuma. Nyíregyháza, 1999

Hamvas Béla: Az öt génusz. Budapest, 1988

Kovács Béla: Eger középkori utcái. Az Egri Múzeum Évkönyve III. 1965. 73-93.

Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987

6 Bálint Sándor 1998. 2. 117, 118.

A leány még mindig vár...

A BÜKKALJAI LEÁNYVÁR REJTÉLYE AZ ÚJABB RADIESZTÉZIAI VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN

Az Élő táj első kötetében *Előzetes jelentés* címen számoltunk be azokról a tapogatózó célú radiesztéziai mérésekről, melyek a Bükk-vidék néhány építményének szakrális szerepét voltak hivatva vizsgálni.¹ Az eredmények felvetéseinket nagyban alátámasztották. A megvizsgált objektumok egyike a Leányvár nevű halom volt, mely már ekkor több szempontból különlegesnek mutatkozott.

Mindezekon fellelkesülve jelentésünket azzal zártuk, hogy a java még mindenképp ezután következik. Nos, ebben nem kellett csalatkoznunk! Bár a Leányvár rejtélye csak tovább fokozódott, az újabb vizsgálataink olyan eredményre vezettek, melyek mindenképp érdeklődésre tarthatnak számot a szent földrajzzal foglalkozók körében.

Az Élő táj első kötetében bemutattuk a magyarországi váraknak tartott földépítmények egy különleges csoportját, a Miskolctapolca melletti *Leányvárat* és a kisgyőri Halomvárat. A Leányvár 20 méter széles árokkal körülvett – közel négyzet alakú, több mint 200 méter oldalhosszúságú, 3,8 ha kiterjedésű – területének közepén emelkedő halom 15 méterrel magasodik környezete fölé. A csonka kúp formájú domb tetején – melynek átmérője 30-40 méter, területe 855 m²! – egy tekintélyes mélyedés, egy hatalmas kráter szerű gödör található. A körbefutó perem az egyik oldalon lealacsonyodik, mintegy bejáratot képezve a domb közepén lévő tölcés szerű mélyedésbe. A Leányvár „iker-testvére”, a Halomvár szintén egy fennsík jellegű dombháton fekszik, területe 4,1 hektár, azt is 20 méter szélességű árok keríti, a középső domb relatív magassága 11 méter, felső peremének átmérője 30 méter. Analógiák, tipológiai jellemzők, a nyitott árokkeretek formája és más adatok alapján az oklevelek által nem említett objektumok kultikus szerepét és szkíta eredetét vetettük fel.² Ezt követően került sor a többszöri helyszíni radiesztéziai mérésekre a Leányvárban.

Ami e földépítmény szakrális szerepét (jelentőségét) illeti, azt már az a *hét* (!) – négy pozitív és három negatív polaritású – *delejevonal* is megerősíti, amely

épp a „vár” területén halad át, illetve a halmon metszi egymást. Ez – mai tudásunk szerint – mindenképp *szükséges feltétele* egy építmény ilyen jellegű működésének (működtetésének) (1. ábra). (Pontosítandó még, hogy az építmény került a nem ember által felszentelt csomópontok fölé vagy az építmény befolyásolta e csomópontok helyét, esetleg mindkét állítás egyszerre igaz...?!)

Ez lenne tehát az egyik tényező, mégpedig a szükséges, sőt akár azt is mondhatnánk, az elégséges, de a dolgok nem ilyen egyoldalúak!

Vegyük tehát sorra, mivel is számolhatunk a mérések pillanatnyi állása alapján.

Jelenlegi ismereteink szerint a radiesztéziai *erőhatásokat*³ (élő, lüktető-hullámzó energiarendszerről van szó, mely mindenkor a Föld nevű élőlény és a Világ nevű élőlény közötti szellemi-teszt kapcsolatrendszer – információcsere – megnyilvánulása, közege) két nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe azok a különböző (legalább három) léptékben működő és egyben különböző minőségeket közvetítő-képviselő erőhatások tartoznak, melyek legjellemzőbb tulajdonsága, hogy *raszterháló* (*interferencia-háló*) szerkezetűek. Ezen jellemzőjükből és abból adódóan, hogy magasabb minőségek közvetítő közegeiként (is) funkcionálnak (tehát kézenfekvő őket egy magasabb tájékozódási szinten is meghatározni), asztrálmítoszi keretrendszerünkben keresve a megfelelést, a szűz állatövi jegy és csillagképi minőség-tartományai adódnak (külön-külön és egyszerre!).

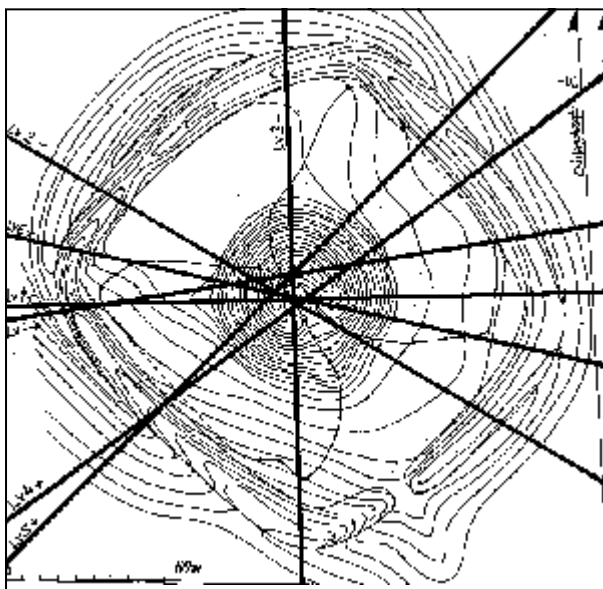
E raszterhálós erőhatások egyik része az ember által (testben-lélekben-szellemben egyaránt) irányítható-befolyásolható, működésének térbeli és időbeli léptékben is a legemberszabásúbb és leghétköznapiabb (napi ciklusosság); úgy is fogalmazhatunk: ember és világ kapcsolatában a hétköznapi létszint programozója. E rendszer legismertebb eleme az ún. *Hartman-háló*. Vizsgált halomvárunknál ezen irányítható raszterhálók egyike sem mérhető, azok a vár körülrölelő árokba vannak letorlasztva, így a vár területe mentes az erőhatások e típusaitól (2. ábra). A raszterhálós erőhatások másik nagy csoportja – mely

1 Born Gergely: *Előzetes jelentés* az 1998. július 20-21-22-ei terepbejárás radiesztéziai méréseiről. In *Élő táj*. Szerk.: Buka László. Debrecen 2000. 229-232.

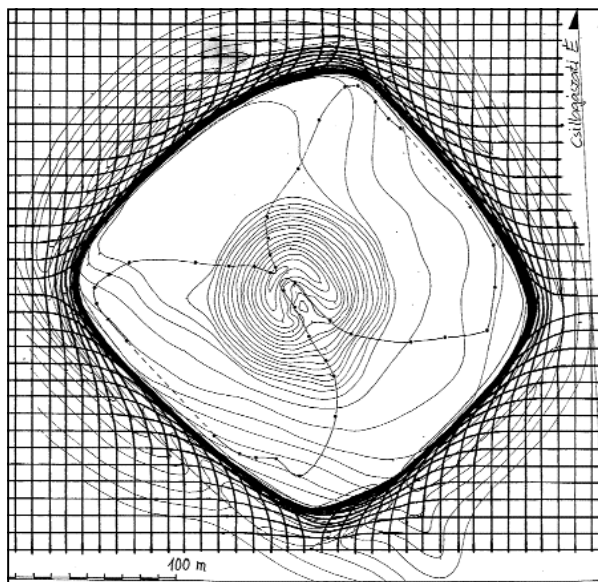
2 Baráz Csaba: Várak vagy szakrális építmények? A bükkaljai Leányvár

és Halomvár rejtélye. In *Élő táj*. Szerk.: Buka László. Debrecen 2000. 211-227.

3 Az erőhatás megnevezés meglehetősen pontatlan. Itt egy sokkal többrétűbb megnyilvánulással állunk szemben, amelynek csak egyik vetülete erő jellegű és ez sem feltétlenül egzakt fizikai értelmében.

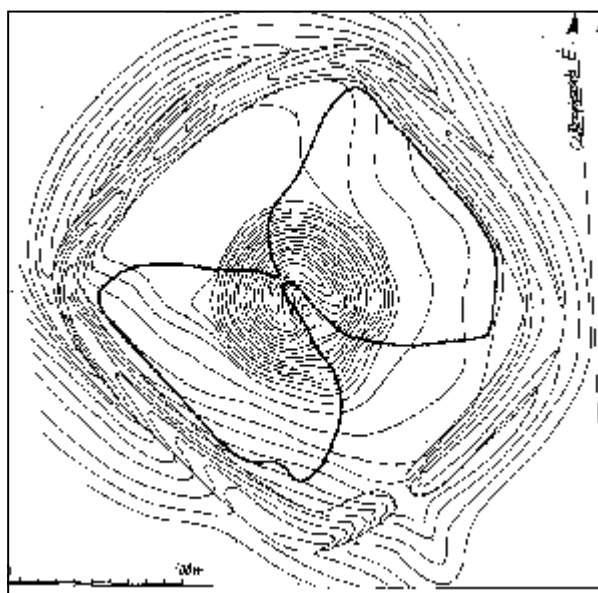
1. ábra

2. ábra

nem befolyásolható ilyen egyszerű és közvetett módon –, hangsúlyozottan a szakrális működésben kap kiemelkedő szerepet. Pontosabban e hálók (földideg-áram- és térhálórendszerek”) – a *Szent György*-, a *Mária*- és a *Krisztus-hálók* – *elsődleges és megszentelt csomópontjai*. Működésük tér- és időbeli léptéke alapján e hálók ember és világ kapcsolatában az *éves változásrend programozói*. (Jelenlétük vagy éppen hiányuk, pontosabban megjelenésük kronológiája” pedig talán a Nagy Év precessziós változásrendjével függ össze...?!)

A raszterhálók mellett és felett (!) működik egy olyan erőhatás is, melynek épp az a sajátossága, hogy szerkezete nem ragadható meg olyan egyértelműséggel, mint az előzőeké, éppen erőteljesen dinamikus jellege folytán. Olyan *örvénytérről* van szó, mely (nem raszter-) csomópontokba rendeződve nyilvánul meg a raszterhálók felett, azokat mintegy beforgatva saját örvénylésébe, hogy azután e hálók az egyes létszintekre továbbítsák a kapottakat (és viszont). Biofizikai analógiát tekintve olyan működést kaptunk, mely megfelel az emberi csakrák és meridiánok rendszerének. Asztrálmítoszi keretrendszerünket használva a tájékozódáshoz, örvényterünkhöz két minőség-tartomány is adódhat: az egyik a *Rák* életet generáló forgása, a másik a *Nyilas* – a Rák forgását is generáló – teremő közege. Ez utóbbi ugyanis a Szűzzel egyetemben épp azt a két támadási pontot képviseli, melyen keresztül magasabb erők közvetlen kozmikus környezetünkbe áramolhatnak (Tejútrendszer középpontja, illetve Szűz-extragalaktikus rendszer). E *magasabb erők* beáramlási útja pedig maga a *Tejút*. Nos, ennek is van megfelelője földi hullámozó-környezetünkben: a *csillagösvények*, az örvénylő energiákat a legközvetlenebbül (és egyben legnagyobb léptékben) továbbító, elágazó szerkezetű (!) erővonulatok, melyek így egyszerre tartoznak a Szűz és a Nyilas minőség-tartományaihoz, il-

3. ábra

letve azok földi vetületeihez-megfelelőihez.

De mi érkezik az örvényterek tér-idő csatornáin keresztül hozzánk, emberekhez? Ha igaz, hogy az örvényterek csatornáit létszinteket (dimenziókat) kötnek-kapcsolnak össze, akkor bármi, ami valamelyik létsíkról felénk tarthat, vagy bármi, ami innen magasabb létsíkra távozik! Mérföld-érzékelhető mindez? Nos, a válaszuk egyértelműen igenlő! A neve: *asztrálpérdület lenyomat*.⁴ E felszíni lenyomat kettős természetű. Beazonosítható, mint egyfajta erőminőség (például bolygóprincípiumok földi tartományaiként) és mint sajátos formát öltő erőalakzat-lenyomat. E tanulmány egyik szerzőjének ez utóbbiból négyet volt szerencséje eddig beazonosítani. Egyet a Pilisben, egyet Kalocsa térségében, egyet a Dél-Alföldön, egyet pedig

4 Szőke Lajos: A hiányzó láncszem. Csömör, 1995

épp a szóban forgó Leányvárnál. Ez utóbbi hely gyors perdületű, magas rezgésszámú asztrálfizikai térörvénynek tengely-irányra merőleges metszeti képe, kontúrvonala lepkeformát mutat (3. ábra).

Ugyanis az *Előzetes jelentésben* megfogalmazottakkal ellentétben a későbbi mérések nem a kétfelé elágazó csillagösvény jelenlétét erősítették meg, hanem egy *asztrál-lény* jelenlétét fedték fel!

A finomanyagi szint eme jelenségeit – egy másik aspektust kihangsúlyozva – Marko Pogacnik *elementároknak* nevezi. Szerinte egy-egy földrajzi hely finomanyagi teststruktúrájú intelligencia-sejtjei a teljesség egy viszonylag zárt részegységének tudatát képviselik. Testük egy *erőörvényre* (*erőmintára*) hasonlít és vitálenergiái (éteri) síkon léteznek, tudatuk viszont az asztrál-síkhöz tartozik. *Az elementárok éteri teste bele van szőve telephelyük vitálenergetikai rendszerébe és általában nem tudják változtatni helyüket. Az elementárok helyhez kötöttek, bár tudati aspektusuk szabadon ki tud bontakozni abban a térben, ahol élnek.*⁵ Később így fogalmaz tündérekkel azonosítva az elementárokat: *Érzékelésük egy új dimenzióval bővítette a jelenségek eddig is gazdag tárházát: a Föld tudatával. Kezdeti megfigyeléseim alapján, amelyek a fák szellemeire, a folyókat benépesítő és a tájak felett táncoló elementárokra terjedt ki, azt gondoltam, hogy nincs közöttük összefüggés. Hamarosan rájöttem azonban, hogy nem különálló lényekről van szó, akik benépesítik a földet, a vizet, a levegőt és a tüzet ezen a bolygón, hanem a Föld tudatáról, ami minden növény, állat, ember, hegy, táj stb. fejlődéséről és életben maradásáról gondoskodik. E feladatok ellátására a Föld tudata a legkülönbözőbb típusú tudat-sejteket hozta létre, amelyeket elementároknak, vagy természetszellemeknek nevezünk. Tapasztalataim szerint a*

*tündér nem különálló lény, mint az ember, hanem a Föld tudatának individualizált aspektusa, amely egy meghatározott tájon látja el feladatát.*⁶

Eme asztrál-lény (elementár, tündér), aki talán a testetöltés felé tör utat magának: *szárnyas!* Ez a tény pedig épp a leányság felé fog terelni ismét bennünket, egyben újabb kérdéseket is felvetve. Az egyik, talán a leglényegesebb közülük: lényünknek miért hiányzik a feje (szellemisége)?! A másik: a leány mindig leány marad-e, vagy a tét éppen valaminek a (meg)születése, amelyhez szárnyas lényünk egyben a közvetítő?!

A válaszokra még egyelőre várunk kell, hiszen, mint jeleztük már: a java még ezután következik.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül alakzatunk másik értelmezési lehetőségét sem, amely egyúttal a földi (fizikai) valósághoz is közelebb áll. Ebben az esetben abból indulunk ki, hogy szóban forgó erőterein (energiáink) a fizikai tapasztalás irányából közelítve rendre alapvetően *mágneses természetűnek* bizonyulnak, ugyanakkor földvárunk (és nem az egyetlen ilyen!) *patkó alakú!* Asztrál-perdületünk kontúrvonala – alakzatunkat mágneses erőterként⁷ értelmezve – viszont *nem a patkómágnes, hanem a rúd-mágnes dipólusos erőterének felel meg!* Figyelembe véve az Atillaságról, illetve ennek a mágnesességgel való összefüggéséről mondottakat,⁷ olyan értelmezés irányába nyílik lehetőség, mely e halomvárat időmérő szerkezetként⁷ fogja fel, amelyet egy monomágnes-dipólus átalakulás működtethet (illetve ezen keresztül az Atillaság!) és egészen közeli kapcsolatba hozható mindez a Föld pólusváltásával is... Így olyan értelmezési lehetőséghez jutottunk, amely jól kiegészíti a korábban feltételezetteket.

5 Marko Pogacnik: A Föld gyógyítása. Budapest, 1999. 60-61.

6 Marko Pogacnik: A Föld és a krisztusi erő. Országépítő 2001. 2. 9.

7 Born Gergely: Feketeország – avagy Atilla nyomában a hullámok hátán. In Élő táj. Szerk.: Buka László. Debrecen 2000. 46-51.

Kőkoponyák emlékezete II.

Emlékek nélkül nemzetnek
híre csak árnyék."

(Vörösmarty Mihály)

1. A PUR-SZÜM (POR-SZEM)

Induljunk el Szántódpuszta kápolnás" dombja felé egy másik szomszédos magaslatról, Zamárdiból, a templomos" dombról. A jó órányi gyalogúton végig régi-új *szent helyek láncszemeit* érintjük

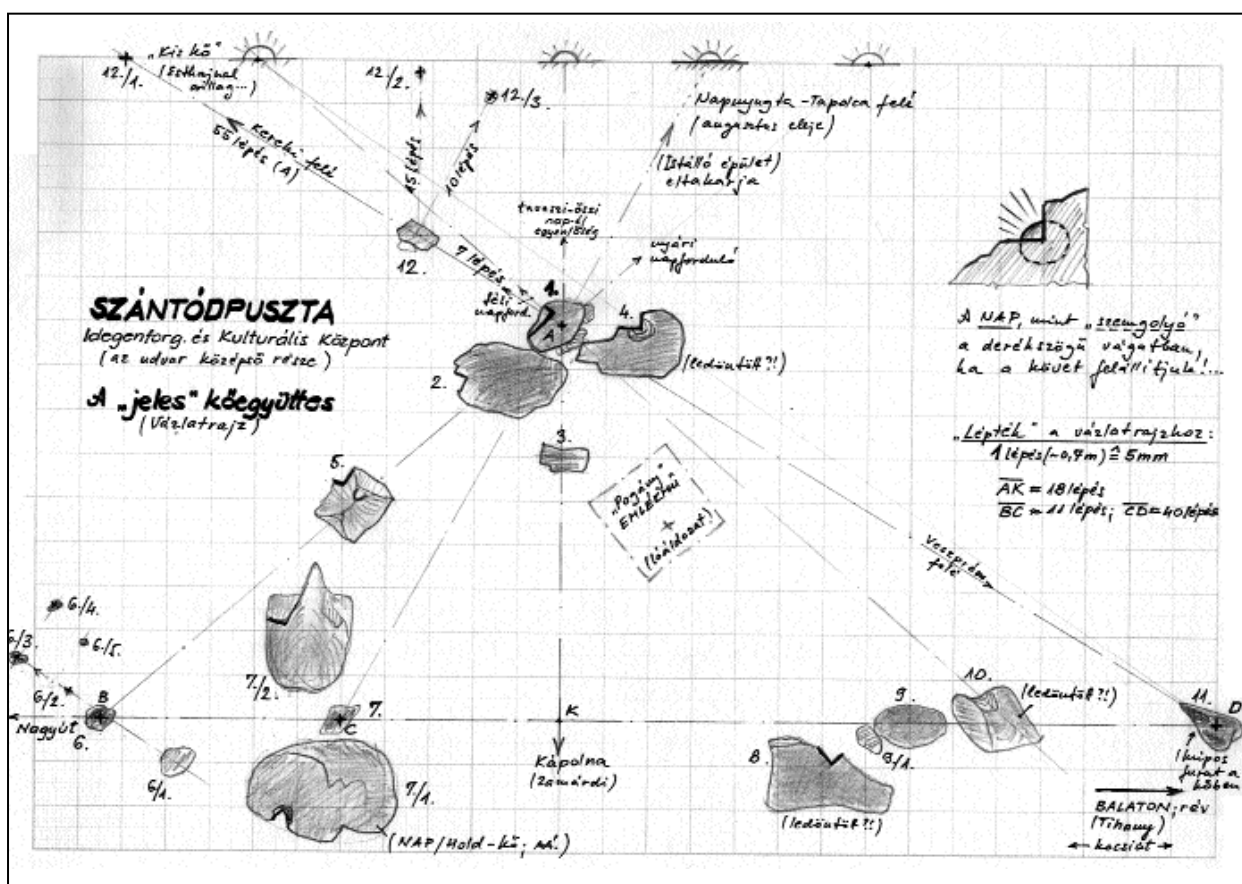
Őseink útján, az *Ősök Útján* járunk. A Nagy Úton. Avarkori temetők sírjai, *szent kövek* és kálváriás" *Korpuszok* között... Ez az út – a Balaton déli partján – egy magas löszfalon vezet, és mindig is emelkedettebb" volt, mint az autó- és kamionforgalmat hátán hordó *lenti* korszerű" aszfaltút.

Ezen az úton kevesebbek is járnak.

Ez az út poros és köves. Itt *lefelé* és *fölfelé* is kell nézni!...

S ha elvágat rajta egy *szántódi* lovas versenyfogat, hatalmas, hosszú *portelthő* kerekedik a nyomában. Olyan, mint a *Tejút*... A mai, kényesebb turisták persze nem szeretik az efféle látványosságokat". Mert előttük-köröttük *elhomályosul* a világ, elvesztik éles jelen-látó" képességüket, – s meg kell *dörzsölni* a szemüket...

De hiszen ez az! A *mesebeli próba*!... Az *Ősök Útján* járunk! A *táltosok*, a *látók*", a *pogány*" *Kőkoponyák Földjén*, az *Ősök Szellemeinek Kapujában*... Aki itt jár, annak bizony meg kell *dörzsölnie* a szemét!, (mint egy csodalámpást), s a világvándorok bátorságával *bele kell mernie nézni* ebbe a *csillagporba*"... Szembe kell tudnia nézni a *"legkisebbel"*: a *porSZEM*-mel!... Amely *azért megy*" a szemünkbe,

1. ábra

hogy vegyük észre!... *Ezért* kaparja" a torkunkat is, hogy mondjunk már (Jóságos Ég!"...) valamit... S ezért tapad ingünk, kabátunk peremére, hogy vigyük magunkkal... Hogy ne legyünk egyedül!

Mert *Mindnyájan: Isa pur es chomuu vogymuk*"...

Itt tehát nem akármilyen porokat" emel magasba a Szél... *Itt* szemcsékbe sűrűsödött Ős-Lelkek, – és friss virágpорок keverékei lengenek körül...

Egy ÉLŐ történelmi TÁJban ezért minden porSZEMre (purSZÜM"-re) szükség van!

Van magyar kultúra, mely helyet követelhet és követel is az emberiség egyetemes kultúrájában."

(Herman Ottó)

2. JELES" KÖEGYÜTTES SZÁNTÓDPUSZTÁN

A Zamárdi és Szántódpusztai közötti gyalogút jóllehet bejárható egy szűk óra alatt is, a két célpont között azonban tegyük most egy rendhagyó időutazást". Tágítsuk ki az IDŐ horizontját, s a porba és ködbe vesző MŰLTban lépkedjünk vissza több száz vagy ezer évet. A Térben és Időben látszólag szétszóródott adatok között meglepődve fogjuk tapasztalni, hogy a Gondolkodó Ember, az ősfőmák", a földi és égi írások, s a Fény járása: azóta is változatlanok! Szerencsére. Ezek lesznek ugyanis a biztos fogódzóink.

Ez az írás egy igazi szó- és kőFEJTŐ" vállalkozás, szellemi kalandozások"-kal kelettől nyugatig. Megpróbálom szóra bírni" a Tájat, mert itt a szó fő, (lásd Aszófő), erre felé beszélnek" még a kövek is!... De megpróbálok a (Teremtő által küldött) NAPFÉNNYEL is, mint mutató (varázs")-pálcával, életet lehelni" a körülöttünk heverő elnémult kövekbe...

Az ÉLŐ TÁJ első kötetében a Szamárkő"-vel kapcsolatos tanulmányok levonása után önként adódott a kérdés: egyedi, magányos leletről van-e szó, vagy a Balaton környékét, (sőt az egész Kárpát-medencét) behálózó áldozóhely-rendszer egy láncszemére bukkanunk? Az utóbbi válasz mostmár nem kétséges. Ez az égieket is bevonó, mikro- és makroméreteiben kiépített, a régi idők természetvallásaira alapozott információs háló" szinte maga volt a korabeli internet"!... Minden elem, (nem véletlenszerűen), a maga helyén volt, (és van), megvolt a rendeltetésszerű funkciója, és megvoltak a kommunikációs szabályai is!

Tekintsük ezek után meg (a szerző által készített és először publikált) helyszínrajzot. (1. ábra.) Összehasonlítva a szomszédos dombon (Zamárdiban) talált áldozó"-kövek elhelyezkedésével (ÉLŐ TÁJ, 285. old.), szembeötlő, hogy a rend" itt más funkciót szolgálhatott.

Ez a szántódpusztai keresztútnál, révkapunál lévő köegyüttes is meglepően beszédes", – de egyben további vizsgálatokat igénylő kérdéseket is felvet. Mind ezeket összegyűjtöttem, és továbbgondolásra ezennel az Olvasónak is átadom. (Az idézetekben a kiemelések tőlem.)

A Balaton történetével foglalkozó szakirodalmakban (pl.: Sági Károly: Szántódpusztai története a magyar államalapításig /SZÁNTÓDI FÜZETEK IV./) az

áll, hogy itt már i.e. 5500 tájától, az újkőkortól kezdve élt ember. Ez fantasztikus, ez a piramisépítő fáraók kora!... A honfoglaláson, az avarokon, a hunokon, a keltákon átívelő időléptékekben is tudnunk kell tehát gondolkodnunk, s értékítéletünket is a megfelelő kor(ok)hoz kell igazítanunk.

A BALATON című útikönyv (Panoráma sorozat) szerint a Balaton mintegy 20000 évvel ezelőtt született", (tehát fiatalnak" tekinthető), s létrejött előtt is élt már ember ezen a környéken. Európa legrégebbi, mintegy 35000 éves vörösiszap" bányáját Lovason találták. A bronzkori (i.e. 1900-1200) földvár építkezésekkel kapcsolatban pedig az alábbiakat jegyzi meg:

Az előreugró hegyfok oldalait meredekre faragták, a hegyfokot meg többszörös mély árok és sánc emelésével tették biztonságossá..." Az tehát nem lehet kérdés, hogy tudtak-e itt élő eleink követ faragni. Tudtak. Még az életveszélyesen kinyúló sziklaoromra is! (Lásd 9.b. ábra.) A Kárpát-medence hegyei egyébként tele vannak még ma is ilyen (rejteti", észre nem veti) óriás kőarcokkal, kőbabákkal". (Pl. ilyenek a szentbékai Kőtenger kövei, a Dobogókő környéke, a Rám-szakadék mélybe néző sziklafejei, a Bükkben lévő kaptárkövek", stb.) De ezekre még visszatérek.

A követ mindig is nagyra értékelte az ember. Itt a vesszős-nádas-sárfalás vízvilág határán pedig különösen megbecsült lehetett minden darab. S ha ide, a meglévőek mellé (nem kis erőfeszítések) árán, még plusz" köve(ke)t is hoztak, akkor annak nyomós oka, funkciója, szerepe kellett, hogy legyen. A szomszédokban, Zamárdiban, az áldozó"-köveknél: az épített mikro- és makrokörnyezet, sőt az égiek és a földiek is összhangban voltak. Akkor miért ne lenne ez ugyanúgy itt, Szántódpusztán is! Ellenőrizzük!

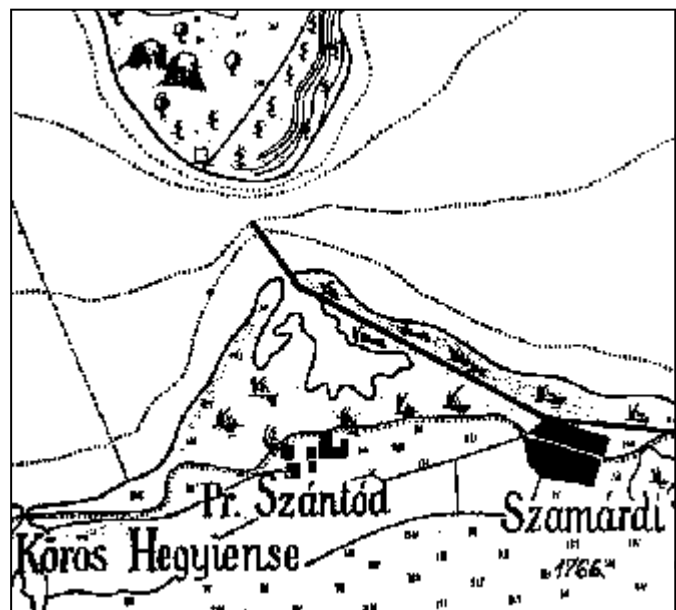
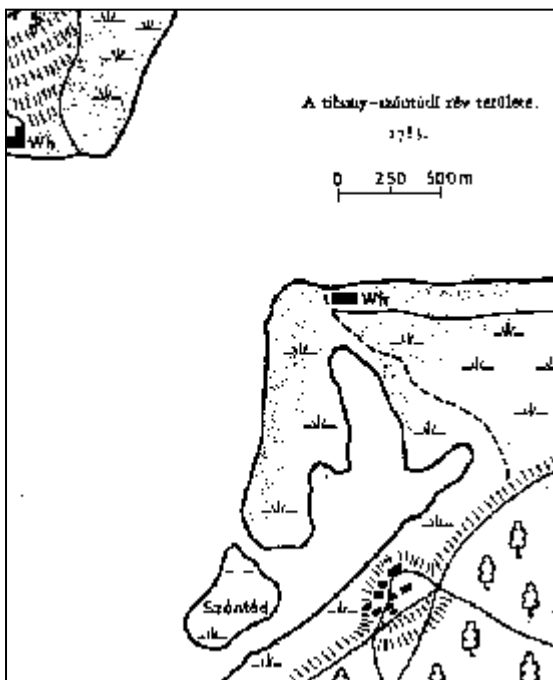
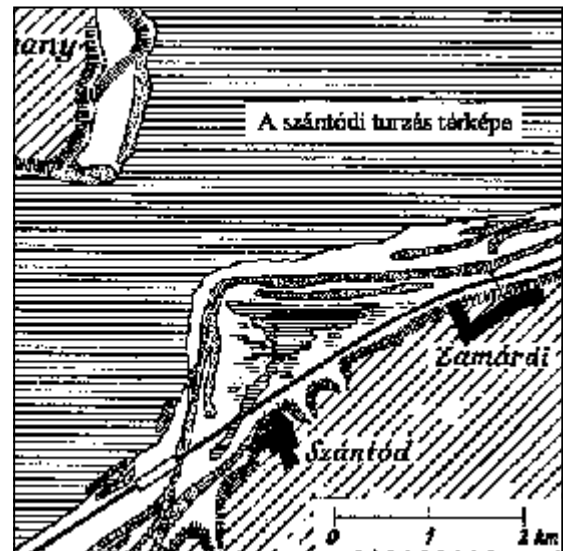
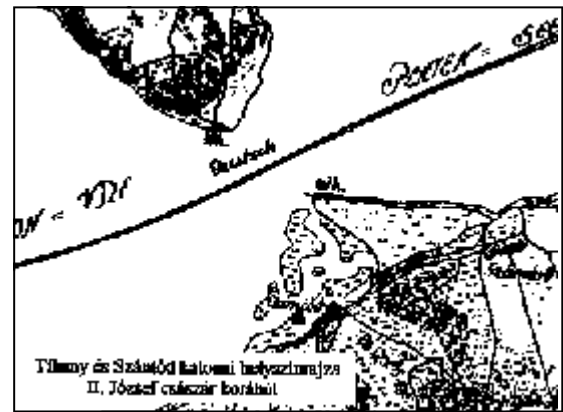
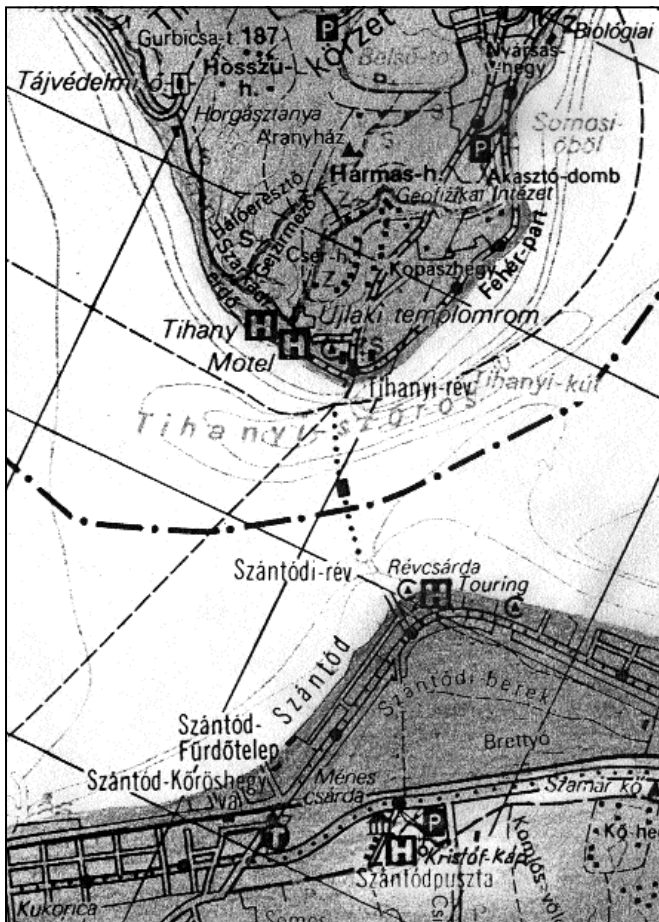
Ennek a szántódi köegyüttesnek (legalább) három szerepkörben kellene jól vizsgáznia:

a./ Az egyes köveket összekötő irányok fontos földrajzi útjelzők; (pl. merre van Kerek, Fejérvő, Bálványos, Badacsony, Tihany, Veszprém, stb., ill. egy régebbi térképen: Zegliget, Vesperinn, S.marton, Albaregal, Kopean. /Lásd az 1566-os térképét"; 15. ábra /).

Az 1. ábrába rajzolt irányok arról vallanak, hogy ezt a köegyüttest egy nagy földre tett" irányjelző-csomópontként is használták! (Ma ugyanilyen céllal feliratos jelzőtáblákat helyezünk el az útkeresztezésekben.) Ingoványos terepen, ködös, esős, borús időkben ugyanúgy, mint békés vagy háborús időkben nagy értéke lehetett az ilyen biztos, fix" tájékozódási lehetőségeknek, melyeket kőről-kőre, (pontról-pontra") kellett leolvasni. Információtartalmuk a helyi adottságokhoz méretezett", többet ne várjunk tőlük. Az ősi bájoló" helyén tehát egy ősi tájoló" is hever a lábunk előtt!

b./ A köegyüttes egy Nap-várta is. A meghatározott kövekkel kijelölhető ill. követhető a horizonton: a téli- és nyári napfordulók (lenyugvó) Nap-helyzetei, ugyanúgy, mint a tavaszi-őszi napéjegyenlőség helye és iránya.

c./ A köegyüttes egy földi csillag-ábra". A nagy ABD-háromszög utalhat az Orionra (Kaszásra), a 6-os kőcsoport pedig a Fiastyúkra. De szerepénél, elhe-

2.a-e. ábra. A makro"-háromszögek

lyezkedésénél fogva, (itt megy el a közelben a Nagy Út!), kapcsolatban kell legyen a Tejúttal, (a Hadak Útjával, vagy annak nevezetes elágazási pontjával). És ha a távolabbi, lejártnál/lévő rév ház és kocsa – ma is meglévő – épületét még hozzá vesszük, akkor meg kell említenünk ezek égi páriait: a Korcsmá"-t (Cassiopeia-t) és a Részegember"-t (Cepheus-t) is!

A helyszínrajz irányait a (mai) térképekkel összevettem, és úgy találtam, az első két próbát" a kövek (meglepő pontossággal) kiállták! (Az Olvasó ellenőrizheti.) A földi csillag-abrosz" alapos tesztelése azonban egy ott lakó kutatóra várna.

Nagyon valószínű, hogy az 1-es csúcskő ennek a különös hangulatú, jeles", varázslatos" térnek a fő egységbeszervező pontja, a szíve"; a kő-kulcs"!... Ide állhatott a szertartásmester", a Táltos is; a Társa pedig fent lehetett a magasabb kápolnás" dombon. Innen és onnan így ad(hat)tak egymásnak megerősítő jeleket, – a Nap, a Hold, a csillagok és a szertartás helyzetének megfelelően. (E köre állva úgy tűnik, mintha a 6...10-es kövek egy nagy íves vonalra is ráillenenek, ami olyan érzést sugall az embernek, mint ha egy hatalmas pajzsra emelték volna...)

Az 1-es kövön állva feltűnőek az egyenesek és a háromszögelési pontok". Az (1.-6.-K) és az (1.-10.-K) háromszögek egybevágóak. Az (1.-3.-K) irányvonal pedig merőleges a (6.-11.) kövek kijelölte talpvonalra" (átlóra), és egyben az (1.-Kápolna-Zamárdi) közötti keleti-nyugati tengelyvonal. De nem lehet véletlen az sem, hogy mérnöki pontossággal" egy nyílegyenes" vonalon vannak a (11.-1.-12.-12./1.) és a (6.-7.-9.-10.-11.) számú kövek is. (Lásd az 1. ábrát!) A kis, udvaron lévő mikro" kő-háromszög(ek) ötlete abból a helyi tapasztalati megfigyelésből is születhetett, hogy a nagy, partmenti makro" háromszög alakú homokpadkák (turzások") egyenes oldalai: jó iránymutatók! (S bár a homok vándorol, a partél marad!) A déli oldalról nézve, a Tihanyi-félsziget csúcsa is két ilyen vonalmetszetként" élkelődik a vízfelszín közepébe. Lásd a 2.a. – e. ábracsoportot! A berek előtti háromszög alakú nagy turzásokat a tihanyi egyenes partoldalokról leváló hullámok építették. Egy másik érdekes, egyenes vonalakat produkáló helyi természeti jelenségről Cholnoky Jenő a következőket jegyezte le a A Balaton hidrográfia" című könyvében: A század elején meglepő látvány volt a gyér fűvel benőtt ... rendkívül szabályos homokgerincek látványa." Lehet, hogy ezek az egyenes vonalak, barázdák, szántásnyom"-minták rejtik a SZÁNTÓD név igazi lényegét, titkát!... (A d": kicsinyítő képző.) A 2. ábra 1783-as térképén: Szántód egy sziget, nem szántóföld"!... A másik Szántó nevű település is, (ma már Csongrád), a homokos Tisza partján található! De van Pilisszántó is! A PiLiS és a PeLiS (Balaton) szavak mély titkokat rejtene... Ezeket a lineáris vízjeleket", ezeket a geometriába kövesedett" hullámokat tehát komolyan kell vennünk! A rend a rendtelenségben lehet isteni" jel... (Lehet, hogy ilyen csillagirányokkal egyező rendezett" /homok-kavics/hyomok ihlették a híres nazca-vonalak/ábrák" készítőit is?!...)

A legszélse, Balaton felőli útelágazásnál lévő, 11-

es sarokkőn látszik, hogy egy kúpos furatot vájtak (faragtak) bele. Ez mindenképpen emberi munka! De mi lehetett a lyuk funkciója? A kövek elhelyezkedéséből mostmár egyszerűen kikövetkeztethető. Az olyan fontos, de kicsi égitestet, mint pl. a csillagot, csak egy kő-távcsőben", (lyukon keresztül) lehetett a horizonton pontos helyen és időben tetten érni". (Ha mindez igaz, akkor a 11-es kő és egy megfelelő csillag vagy bolygó segítségével: a 4-es /valószínűleg ledöntött/ követ is a pontos helyére lehetne visszaállítani.) A furatos rész sajnos ma már sérült.

A kövek többségén (a fejen" vagy az arcélen") egy jellegzetes L"-alakú derékszögű bevágás található. Ez a rész a látó-kő szeme", (ill. az orrvonal alsó egyenes része). E bevágás háromszögletű ablakában" jelent meg a vizsgált fényforrás, (pl. a Nap), és ott felragyogva szólaltatta meg" a stílizált kőkoponyákat. A kettős LL"-ek, (az egymással fedésbe hozott kövek), egy pontos, meghatározott irányt jelöltek ki. Az egymással szembe fordított L"-ek pedig egy fényrést ad(hat)tak. Az L" talpára az égi fényforrást megidéző gyertya is tehető volt... Ma ezek a kövek le vannak döntve!... (Fekvő helyzetben az L"-ek sarkába csak egy jelzőkaró" lenne szűrhető...)

A Szamárkő 1942-es fotóján is, (ZAMÁRDI"; Községtörténeti tanulmányok; 53. oldal), az oltárkő le van döntve. Miért tettek volna az új és mégújabb vallások (esztémek) hirdetői kivételt éppen itt?... (Es jó, ha csak ledöntötték, – és nem széttörték, bezúzták, beépítették, mint pl. a badacsonyi bazaltoszlopokkal és a Kő-tenger /Káli-medence/ köveivel tették!...)

Rendszerváltások idején az ember még ma is szereti ledönteni, leselejtezni a korábban imádott, ünnepeelt bálvány"-szobrokat...

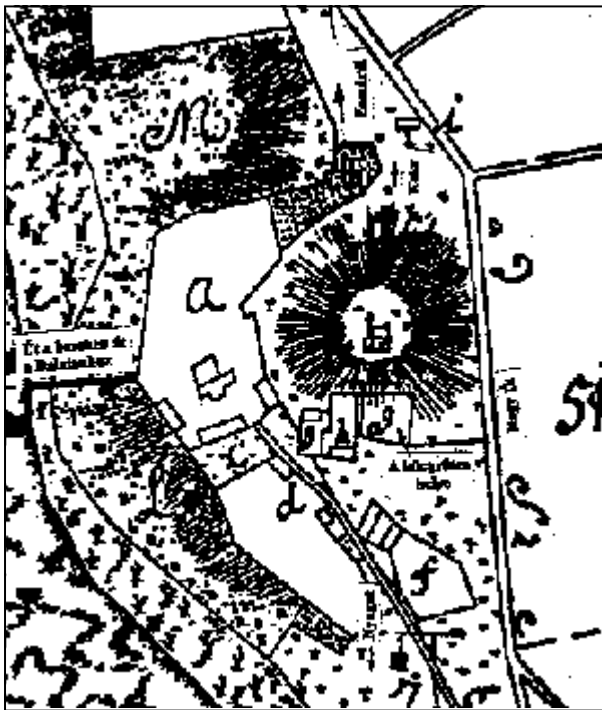
Azt, hogy mely kövek tartoztak a sziklás dombhoz, és melyek a rendszerbe állítottak, ezt csak egy szakszerű régészeti feltáró ásatás tudná eldönteni. De érdemes lenne annak is utána nézni, hogy az újkori" építkezések során (góré, istállók ,stb.) kerültek-e elő csontok, idolkok, kövek, használati tárgy töredékek... (Van-e ezekről egyáltalán valamilyen feljegyzés?!) És tud-e Valaki felszínről eltávolított (útban lévő") nagyobb kövekről?...

Érdemes lenne készíteni a helyszínről egy – a mai épületek nélküli – terepasztalt". Ez segítené a 7./1-es és a 7./2-es kövek pontos helyzetének és szerepének tisztázásában is. És modellezhető lenne például az is, milyen szerepe van – napkeltekor, napfordulók idején – a kápolnás"-domb e területre vetett árnyékának. Ez a nyugatra eső terület volt ugyanis mindig többet használva! (Lásd 3. ábra; 1799-es térképrészlet.) De érdekes, hogy Tihanyban az Óvár", (a kora vaskori földvár), és az újabb, már fölötté épült vár is: a nyugati partoldalon található! (Ma már fordított a helyzet: az Apátság temploma a keleti oldalra helyezi át a hangsúlyt".)

Ha nem csak a kövekre terjedő, hanem teljes körű vizsgálatokat akarunk elvégezni Szántódpusztán, akkor ebbe be kell vonni a magasabb" helyszínt, a szent kápolnás"-dombot is. (Sőt a távolabbi /gaz-

dasági, hadi / kapcsolódási pontokat is, Tihanytól Fehérkő váráig.)

Maradjunk azonban egyelőre csak itt, – megválaszolando kérdés van így is bőven.

3. ábra. A kápolnás'-domb és környéke (1799-es térképrészlet)

4. ábra. Szt. Kristóf. (Helhing Ferenc linoleummetszete)

A Szamárkőhöz hasonló funkciójú „áldozóhely”-nek a „magaslati” ponton, a mai kápolnás'-dombon kellett lennie! De ebből nem maradt semmi... – csak a Tejút, a napkelte és a naplemente... Innen jól megfigyelhető a látóhatár, – és fordítva is igaz: messzebből is jól látszik ez a hely! (Zamárdiból, a hegyekről, Tihanyból.) Van egyáltalán valamilyen feljegyzés, rajz arról, hogy mi volt hajdanán ezen a dombtetőn? Ki tudja: milyen kövek vannak a kápolna alatt? (Mert sziklára” kellett, hogy épüljön!...)

5/a. ábra. A kőegyüttes a 6-os kő felől nézve, (Szántódpuszta középső tere).

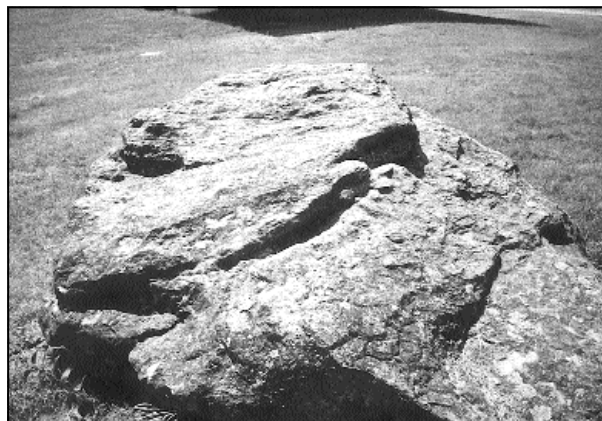
5/b ábra. A 7-es kőcsoport, (a lóáldozat emlékét idéző, fából készült bálvány"-szoborral).

5/c ábra. A 11-es sarokkő. (A teteje letört, a kúpos furatnak csak a fele látszik).
(a Szerző, A. Á. fotóművész munkái)

6/a ábra. A 7/2-es kő délelőtti megvilágításban.

6/c ábra. A 7/1-es kő (kis és nagy állatfejekkel).

6/b ábra. A 7/2-es kő naplemente előtt.

6/d ábra. A „múltidéző” emlékmű; (áldozati ló csontváza). (a képek a Szerző, A. Á. fotóművész munkái)

Vagy kerültek-e innen származó kővek az épület falába?... Hol volt itt a *megült hely*, a *fogadalmi hely*?... *Meddig* húzódhatott fel a régi Balaton *méte-
rekkel magasabb vízszintje*?... De érdekes terület lehet a *temető* is... Miként érdemes lenne kideríteni azt is, hogy honnan származik az a domb (tő felőli) alsó részén található kb. 1,6x1,6 m-es vastag *kőlap*, amelyről *lefáragtak egy arcot*! (Csak nem a Kristófét?!... Mintha lecsúsztották volna a kápolnától...; vagy van *alatta* valami?...) Mikor épültek a domb oldalába az első *pincék*, és azok *szellőző* (*szellem*?) *járatai*?... A *szabályos T"-alakban* elrendezett (6+10) *széljártat* közül *kettő* (kopottan is) *díszes*! Az egyik egy *pásztorbotos egyházi méltóságot* ábrázol, (talán éppen Szent Kristófot?!...), a másikon pedig egy *KOS-fej* van! Mit jelentsen ez? Utalás a *tavaszi* -pontra, a *KOS-
há-
vára*, az *áldozati* kőekre?... (7.b. ábra) Vagy ez *nem* is *kos*, hanem csak egy *bárány*, – s ez a feljáró mellett *sík tetőrész* nem más, mint egy *újabb kori*, *zöld* *imater*, ahol (a Bibliából /Máté 4:3/ vett példázattal) a *kövek kenyérré* *váltak*?!... A *legenda* szerint *Szántódpuszta és Tihany között* volt egy *alagút*, (egy *alvilági* út) is... Nem megkerülhető a kérdés: *mind-
ez valóban csak a legenda szülötte*?... Vagy *ez is* egy (el)*rejtett* valóságselet marad?... Fontosak lennének tehát *további levéltári, helytörténeti kutatások* is!

A bölcs ember sziklára építette a házát.

(Máté 7: 24)

3. KI A SZENTED SZÁNTÓD?

A helyszín *keresztény (katolikus)* birtokbavétele a *hely szellemiségének lényegét* – a maga módján – *tovább örökítette*. Mert mit is tudhatunk meg a *kápolna falán* elhelyezett *kis tábláról*? Azt, hogy 1755-ben épült *SZENT KRISTÓF* tiszteletére, (1820-ban pedig *átalakították*.)

Ki is volt *Szent Kristóf*?

A *vízen járók* (!), a *vándorok*, a *zarándokok*, az *utazók*, a *kincskeresők védőszentje*.

(Sőt az 1920-as évek óta az *autósok védőszentje* is...) De *Hozzá* fohászkodnak *ítéletidő*, *jégverés*, *éhség* ellen a *földművesek* és a *szőlősgazdák* is.

7/a ábra. A dombtetőn lévő Szent Kristóf kápolna, ma.

7/b ábra. A KOS-kő.

A választott védőszent szerepkörének – különösen itt! – illeszkednie kell(ett) az átkelőhely szelleméhez, feladatköréhez.

Kristófkultusza az V. században terjedt el, Bizáncból. A legenda szerint egy hatalmas, szakállas férfi volt, aki a vállán átvitte a folyón a gyermek Jézust. (Ünnepe: július 25.)

A történet szerint az átkeléskor Kristóf egyre nehezebbnek érezte a gyermek Jézust, majd a túlsó partra érve felkiáltott: Mintha az egész világot vittem volna át a folyón! "Amire a gyermek Jézus a következőt válaszolta: Nemcsak az egész világot vitted a válladon, hanem azt is, aki teremtette és fenntartja azt." (Lásd 4. ábra.)

Ezért nevezik Kristophorosnak, azaz Krisztus-hordozónak is. (Csak emlékeztetőül: Zamárdiban a Szamárkőnél szintén a gyermek Jézus járt a szamarával!...)

Kristófnépszerűsége másfél évezrede töretlen. (Ebben valószínű közrejátszik még az a hiedelem is, hogy ha valaki reggel az Ő képmására tekint, akkor azt elkerüli a gond, a baj. Hasonló óvó-védő szándéktól vezérelve festették-faragták városkapuk belső oldalára. A harcoló, bajvivő lovagok is szívesen tették arcmását a pajzsuk védőfelületére...)

Nos, a fentiek miatt, valahogy így kerülhetett a Szent Kristóf név – a bálványimádó somogyi táltosok földjén – a már keresztény" időköt hirdető új zászlóra".

Csak érdekességként: Zamárdiban 1740-ben a templom helyén egy harangláb állt. (A templomot pedig 1774. 09. 08-án, a búcsú napján szentelték fel. Ez egyben Kisboldogasszonynak, az Angyalok Királynőjének is a napja.) Vajon itt fent a dombon is volt harangláb? És előtte: kőből bálványok?... Jeladásra meddig használták a tüzet, a füstöt és a dobo?...

Mert itt mindig is volt valami különös a levegőben, itt mindig is ÉLT" ez a TÁJ!... Szent helyen járunk... Mély nyugalmat áraszt és feltölt. Itt az ember valóban közel érzi magát az Éghez..., s az eget visszatükröző tengernyi kékhez... Itt felismeréssé érlelődnek a sejtések, a gondolatok... Itt békésen elüldögélhetünk pogány" őseinkkel...

A Tihanyban élő Illyés Gyula ezt a BALATON-érzést" így fogalmazta meg:

Akármilyen tájról jön az utazó ehhez a tóhoz, itt hazafelé tart..." Vagy máshol:

Hű nevelőim, dunántúli dombok,
ti úgy karoltok, hogy nem korlátoztok,...
ti úgy öveztek, hogy éig emeltek!..."

Jókai Mór is így látott és érzett:

Egyfelől az édeni táj, másfelől a tündéri tó;
olyan fennséges, olyan megnyugtató."

Valahonnan a jelzőfüstfelhők magasságából, egy még emelkedettebb nézőpontból letekintve Tihanyra és Szántódpusztára, olyan ez a két ék alakú vízválasztó", ez a két egymással szembe néző kő- és homokhá-

7/c ábra. A magára hagyott kő...

romszög, mint egy hatalmas misztikus homokóra". Melynek a *lent* és a *fent*, az *itt* és az *ott* csúcsai között (a gyermek Jézus és Kristóf után): a révész jár!...

Ez a szoros: *Élet és Halál határmezsgyéje*". (2/a. ábra) A mélységes *Távlatok*, a *Túlsó Part*" megpillantásának illúziójával... Ez a háborgóan is csillogó, kékes-zöld választóvíz", ez a *szűkület*" ezért is: *AZ IDŐ MISZTIKUS TENGERE*"!...

Nyelvében él a nemzet."

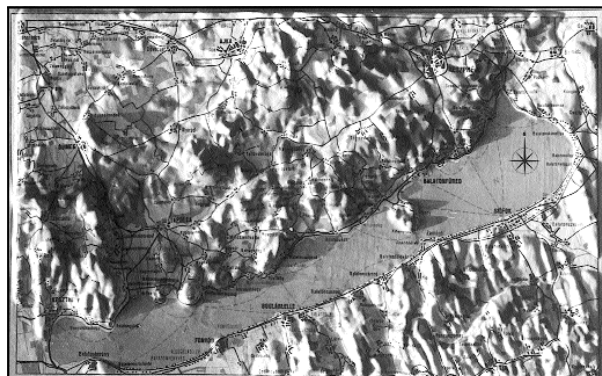
(Felsőbüki Nagy Pál)

4. A NYELVI EMLÉKEZET

Miért csak a *papírra* írt adatokat tekintjük *hitelesnek*? Higgyünk az *agyakban* tárolt, az *emberi winchester"-ben*, az *emlékezetben megőrződött információkban* is. Mert mindennapi eszközünk, a *nyelv*: maga az *artikulált őstudás*. (Beszéd *nélkül* csak mutogatnánk...)

A *Szántód(pusztá)* nevére vonatkozó, ma ismert, *első* hitelesnek tekintett *írásbeli* adat a *Tihanyi Apátság Alapítólevelében* található. Ennek elemzésénél *Bárczi Géza* például a *KOKU ZARMA*" kifejezést azonosítja *Szántód-dal*, azzal az indoklással, hogy a *KOKU*" jelentése: *foka, földnyelve, öble* ... valaminek. A *ZARMA*" szó pedig: *szarvnak, benyúló földnyelvnek*... az *öble*". (Szántódi Füzetek II.; Dr. Zákonyi Ferenc: A szántódi rév története; 17.old.) Nagyon *jónak* tartom a megközelítést. De ettől sokkal *többet rejt* még ez a *név*, ettől *több* van benne".

A *háromszög* alakú *homoktúrzás* valamelyik *alsó* ága a (viharos) víz betörésével valóban vehetett fel *szarv*" alakot! (Lásd a 2. ábra *régi térképeit*!) De ha már eljutottunk a *makro méretű földszarvig*, akkor eszünkbe kell jusson *mikro méretekben*: az *áldozati állat szarva* is! (Talán ez a kulcs a díszes szellőzőjárat kéményén található *KOS* /vagy *BAK*/ *szarvábrázolás-hoz* is...) A *földrajzi nevek* adásának nem bonyolult a logikája. A *név jellemez, jelöl, tájol*", *rámutat a lényegre*. Így a *rokon*", *hasonló* karakterű *tájak* megnevezéseiben is kereshetünk *analógiákat*. Különösen akkor, ha a *vándorló*, a *honfoglaló*" *ember a találó*" *neveket*, a *szent*" *helyek neveit*: *hozta-vitte* is magával. (Ezekre még akkor is támaszkodhatunk, ha tudjuk,

7/d ábra. A napnyugta ámyékai a balatoni tájon; (makettről/készített fotó).

(a Szerző, A. Á. fotóművész munkái)

hogy az *élő nyelv forgatta*" a szót. *Forgatta*", *alakította*, mert ezt a *köznapi nyelvet nem a nyelvtudósok* használták, hanem az *egyszerű, iskolázatlan emberek*. Akik *nem* igyekeztek pontos, fix nyelvtani törvényekben gondolkodni, hanem *csak úgy*", *füllel*", *belső logikából*, *ráérzés"-ből tették a dolgukat*... Ez a *nehéz* és a *szép is a szó*-(és *kő*) *FEJTÉS*-ben. Érezni" *kell*!...

Nézzük meg az alábbi, (már az *ÉLŐ TÁJ* I-ben is elemzett, *bővített*) *szóbokro(ka)t*":

KoKu ZaRMa; KaK SZaRMa; SZaMaRKaND (Nagy Kő", Üzbegisztán);

KaK-SZaRMa; SZaRMaTa; SZaMaR; SuMeR;

ZaMaRD; SZaMaRD(i); SZaMaRia; SaVaRia;

SZaRV;

MaGYaR; aVaR(nép); ZaVaR(os) víz; háborgat; fennakadás;.../; ZÁR;

SZeNT; SZáNT; SZáNTó(D); CHáNTóD (idegen ajkú térképész nyomán).

Láthatjuk, a *nyelv*: igazi *lelemény*, *rugalmasság* és *ihlet*! A *név* pedig: maga a *valóság*! Inkább sajátja a *képlekenység*, mint a *merevség*. (A *szavakban* a *MSH.*": a *nehéz*" *jelentésváz*, a *mgh.*" pedig: a *könnyű*", *mobilis jelentéshordozó*.) A *szóbokor*" így a rokon tartalmú fogalmak *jelentésbokra*" is.

Feltűnő, hogy a *ZaRMa* és a *ZaMaR(D)* nevekben *visszaköszönnek*", *kísértetiesen*" *keverednek*, összeZaVaRodnak a Z, M és R betűk. Ez nem véletlen! Mert a *betűk*, (a *hasonló névalakok*), *kövezték a homok és a víz mozgásait*, az *átkelési pont megközelíthetőségének változásait*! Ha *Szántódpuszta* előtt ugyanis a *betört*" víz tavat képezett, akkor vagy *csak balról* (Szántód felől), vagy *csak jobbról* (Zamárdi felől) lehetett a homok-turzás *csúcsára* eljutni. *KOKU ZARMA* és *KAK SZARMA* tehát *azonosak*", afféle *mozgó átkelési pontok*" voltak, *itt*, a sziklás Tihanyal szembeni partszakaszon! (Lásd a 2. ábrát!)

E tájon gyakori a *régi nyelv* érdekes *szóvégi* *maradványa*": a *d*"-betű. (Kicsinyítő képző.) Lásd pl.: *Zamárd(i)*, *Szántód*, *Füred*, *Fonyód*, stb. A névadás időszakában ezek még csak *kis(ded)*, apró települések voltak !, – a szomszédoktól *tisztes távolságra*".

Akkor még elképzelhetetlen volt az az *összefüggő település-gyűrű*, amelyet ma holnap *elnevezhetünk* akár *BALATON-VÁROS*nak is!...Szinte *látom* magam

előtt azt a néhány száz év múlva készülő térképet, ahol a mai település- és városnevek már csak a számozott kerületek zárójelbe tett emlékeveiként élnek majd tovább... Hogy miért mondom mindezt? Mert akkor döbbenünk igazán majd rá, hogy az ÉLŐ TÁJ ÉLŐ Nyelve valóban: semmivel nem helyettesíthető őstudás, élő igaz emlékezet!

*A veled s benned forgó végtelenben
tudd hát ki vagy, s beszélj emberi nyelven.”*
(Keresztúry Dezső)

5. VANNAK, AKIK MAGUKBAN HORDOZZÁK A TÁJAT...

Közvetlenül az 1999-es augusztusi napfogyatkozás előtti napon találkoztam (utoljára) Piller Dezső ny. ált. isk. tanár úrral, zamárdi lakásában. Már nagyon idős, és nagyon "törekeny" volt, – és nagyon félt a közelgő "elsötétedés"-től... A Szamárkővel és a Balatonnal kapcsolatos több évtizedes helytörténeti kutatásairól akartam beszélgetni Vele. Készségesen fogadott, s örült, hogy ismereteit megoszthatja a távoli Debrecenből érkező idegennel.

(Egy hónappal később már csak a szomorú hírről értesítettek...)

Már ottlétemkor is az volt az érzésem, hogy mintha csak arra várt volna: még egyszer, lelkesen, valakinek átadassa az ismereteit ... Önzetlenül válaszolt mindenre, alig győztem jegyzetelni. Igazából csak most látom tisztán: mennyit is segített, mennyire fontos volt a biztatása. Még akkor is, ha nem feltétlenül "fújtunk" mindenben egy követ".

A környékbeli alakos szikla- ill. kőalakzatokkal kapcsolatos információi hasznos kiindulópontul szolgálhatnak mindazoknak, akik hasonló kutatásokba szeretnének bekapcsolódni. Ezért ezeket én is továbbadom az ÉLŐ TÁJ II. Olvasóinak:

A Balaton-felvidéken Kísőrs temetője mellett láthatunk a Szamárkőhöz nagyon hasonló köveket, sziklákat. A Kővágóörs – Köveskál – Mindszentkál közzötti területen, a Kőtengernek nevezett helyen pedig százával, ezrével hevernek hasonló sziklák, – hacsak azóta az üveggyártáshoz el nem hordták azokat... Hasonló nevű kövek, úgy mint Szamárkü, Büskü, ismeretesek Meszesgyörökön is, (Keszthely közelében). Szigligeten a Kamonkő, a Szemeskő; Zánka-Újhelyen a Bánkő; Kővágóörs felé pedig egy Pálköve nevű szikla ismeretes..."

A fentiek több ok miatt is fontosak voltak számomra. Ha egy összefüggő, nagyobb területen élő ősi szerves kultúra nyomai után kutatunk, akkor ezeket a (nem minden térképen megtalálható) helyeket fel kell majd keresni. A Kőtengerről például többször is hallottam már, de itt döntöttem el, hogy legközelebb erre a helyszínre látogatok.

A formás KÖVEK mellett azonban oda kell figyelni a beszédes NEVEKre is! Hogy nekem mit sugallnak, ezekre nagyon röviden itt most ki is térek.

Kővágóörs: a névbe vésődött a kőfaragás tudománya; valószínű a központi hely.

8. ábra. Kőmadár feje

Szamárkü: minden bizonnyal ez is egy újrakeresztelt Jézus-kő.

Pálköve: pogány bálvány/táltos-kőből lett prédikáló szikla"; (PeLSo – PálSZó – PáLoSSZó)

Szobakü: a lakóhely házi oltákövére, (a szellemek lakóhelyére) utal.

Büsekü: a büse" szó több nagy szótárban ismeretlen. Lehet helyi tájszó, de elképzelhetőnek tartom, hogy a büszke" szóból töredezett" le, jelezve, hogy a jellegzetes állású szikla is fenn hordja a fejét (orrát)"... (De elemezhető talán a basa irányában is.) Cholnoky Jenő, a Balaton környékének nagy kutatója a büszke" kiállású kősziklákról egyébként így ír: Mit ér a hegy, ha nem tükröződik vissza a csendes tó tükrében, s mit ér a kilátás, ha annak hatását nem növeli óriássá... a mindig változó Balaton."

Kamonkő: a kámen" oroszul követ jelent; a név tehát visszautal keletre, az imahelyül szolgáló kőbáb" hazájába. De a szóban mélyebben benne rejlik az imázáró ámen", és az Ámon" egyiptomi istennév is... Íme, előttünk a tétel (A nyelv ősi szertartásrend"; Dr. Végvári József iskolapéldája". Eleinket, akik még kőnél, fánál és forrásnál" is imádkoztak, talán éppen az ilyen helyektől tiltotta el a későbbi törvény. Ez a kő magára maradt!...

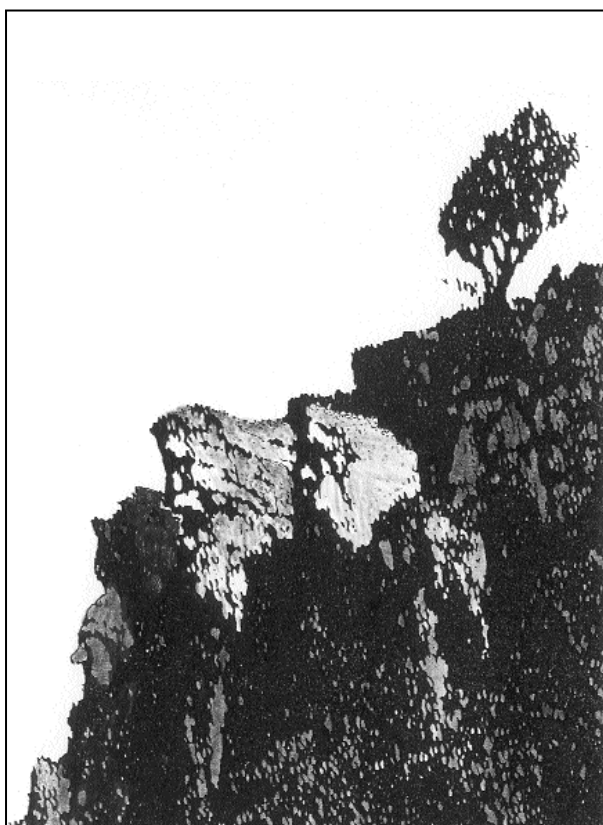
Szemeskő: ez is egy látókő"; rá állva jó a kilátás. Fontos, hogy merre néz! A kőkoponya-SZEMEK: fény-árnyék járatok, élet-halál" kapuk. (A kis templomok ablakrésein is a FÉNY-Krisztus lép be"! Fáklyás les-hely is lehetett itt.

Kőtenger: Az Élet Vízének, (a PELSO"-nak, a felső, belső) megfagyott", megkövesedett" változata. Az Örökkévalóság, az Ősök, (a Holtak) birodalma. (Őkikötő")

A Valóság megérezhető, megtapasztalható, megsejthető dimenziói mindenkit másként érintenek meg. Mindig lesznek táltosok, papok, – és mindig lesznek tamások is. Egy biztos: e kövek körül, e szent helyeken a Látható és a Láthatatlan, a Valós és a Misztikus mindig kéz a kézben" jártak... Talán azért, mert ilyen egyszerre nyitott és titokzatos, ilyen egyszerre

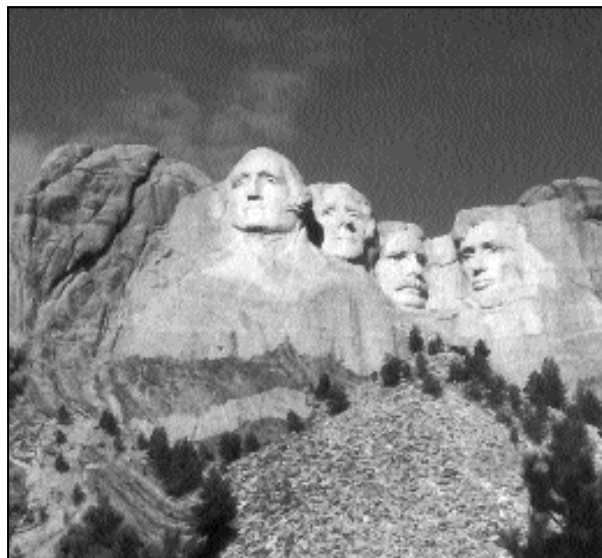
9/a ábra. Badacsony

9/b ábra. Badacsony KŐ-ARCAI
(Részlet a fenti 9/a ábrából)

9/c ábra. Tihanyi KŐ-LÉNYEK

10/a ábra. South Dakota szikla-elnökei
(fotó: Molnár Péter)

racionális és irracionális, ilyen egyszerre földi és égi, férfi és női: maga az Ember is! A TÁjat magában hordó, a TÁjjal együtt élő, a Nappal és csillagokkal együtt teremtett: EMBER!

*A múltnak tudása világot vet a jelenre
és sejteti velünk a jövődőt."*

(Markusowszky)

6. ISMERETLEN ISMERŐSÖK FELÉ

Keljünk hát át a *kékes-zöld tenger* hullámain a déli homokháromszög csúcsáról a köves északra, – a *túl-só partra*. Uticélunk: *Szentbékállá*, a KŐTENGER. (A *Teremtő* különös szeszélye folytán e TÁjnak két *tengere*" is van...)

A *szántódi kompon* ma már biztonságos az *átkelés*. Autókat *elnyelő*", lomha *acél-hattyúvá*" szelődült a régi *lélekvesztő*... Az indulásnál ennek is beremegnek ugyan a bordái, de már *nem a vihar*, az erős *motorok* erejétől... A *technika*, a *kor* változik, az *Ember* azonban kevésbé. Az *átkelő*", (a *révülő*), aki *elvesztette*" a *partot*, – az *megérkezésre vár!*... A titokzatos, túlsó *Tihanyra*, – melynek meredek *sziklafalai* egy alámerrült, leselkedő *óriás homlokaként* emelkednek ki a vízből... Az *ítteni vég* azonban csak egy *újabb út kezdete!*

Az elfogódottság hangja azonban hitelesebben cseng *Jókai Mór* tollából, aki *A magyar Tempe (Éden) – völgy*" című útijegyzetében így ír: Míg a gőzös *Füredtől Keszthelyig* végighasítja a Balatont, a *világ legszebb panorámája* halad el szemünk előtt." E *tájra* tehát mindenkinek el kellene egyszer *zarándokolnia* életében!... *Mint a szent kőhöz, Mekkába...*

A KŐTENGER (szent) sziklacsodáival való ismerkedésünket kezdjük a *helyszínen összegyűjthető* információk gyors átnézésével. (Tanulságos.) *Révfülpőn*, a vasútállomás mögötti parkban a *Balaton-Felvidéki*

Nemzeti Park alábbi eligazító táblája olvasható: *A Káli medence világhírű geológiai látnivalói a Pannontenger megkövesedett homokturzásait őrző Kőtengerek... A hegytetőkön számos festői várrom található.*"

Csak nézek és révülök...

Kétszer is elolvastam a táblát, keresve, hogy a szöveg szerint *mi* is itt a *lényeg*.

Mindkétszer azt találtam, hogy a geológiai *látnivaló*-kon és a *festői várrom*-okon van a hangsúly. Elszomorodtam. A földrajztudóst, a turistát *kipipálták*, – de hol van akár egy betű is a *magyar őstörténetről*? E téma talán *tabu*? En egyetlen sort még a tábla utolsó mondata után illesztenék, (hátha készül még újabb valahová): *Itt volt a »kalandozó« magyarok gyülekezőhelye. Az itt élt emberek ezt a tájat évezredek óta szakrális helyszíneként tisztelték.*"

Hogy mi a *különbség*? Ugyanaz, mint a *szent Kálikő* és egy közönséges *kavics* között! *Fizikailag*, megtagatva, *mindkettő ugyanolyan*: kemény; – de a *kavicsot nem az Ég küldte! A Kő szellemisége, isteni volta, azaz lényege: láthatatlan! Itt a Káli-medencében is!*

Hát *nem látja senki*, hogy az *itteni* fennségi *szikla*ormok hatalmas *szikla*arcokat *rejtene*k? Igaz, nem üstökösként érkeztek, de *eleink* *alkották*, s *minden ilyen kő-SZEM az Ég felé néz!*... A Káli-medence *szellemi öröksége* ön maga megérdemelne egy könyvet. (Talán az *ÉLŐ TÁJ* III.-ban vissza is térhetek a témára. Ez az írás most *csak figyelemfelkeltő* lehet.) Ugyanis *fel kellene pontosan térképezni* a szerteszét heverő több száz *fontosabb követ*, s *meg kellene határozni* a helyi, hajdani *szertartásrenden belüli szerepüket*. (Ez már például a *TÁLTOS ISKOLÁ*-nak való feladat!..) *Jegyzéket* lehetne ezekután összeállítani a kettétört, *sérült kövekről*, melyeket *restaurálni*, (újra egybeilleszteni) *kellene*, – valamilyen *pályázaton* nyert pénzből. S ha már a kövek jelentős részét el is horták, használták, legalább *gyűjtsük össze* az *utókornak* a róluk *készült összes leírást, rajzot és fotót!*... Mert *itt egy óriási nyitott történelemkönyv kő-lapjai hevernek előttünk!*... (Lehet, hogy *Pálköve Kál-kőve* is volt!...)

Szentbékállán, már bent a faluban, van egy kis *helytörténeti kiállítás*. (Rendezte: *Oltárczi Ferenc* pedagógus.) A szűkebb környékre vonatkozó ismertető szövegben ez olvasható: *Nincsenek országos hírű leleteink, mindeztideig kutatás sem folyt...*" Ismét elszomorodtam. Mi az, hogy *nincsenek itt országos hírű leletek*? Az *ingókövek*, a *kőmadarak* és *kőkoponyák* nem azok?... Vagy *csak az igazi lelet, ami kicsi, aranyból van, csillog és vitrinbe tehető?*... A *kutatás(ok) hiánya is hihetetlen!*... Egyetlen *isten-szobrocskát*, *cserépdarabot* sem *találtak még az oltárkövek lábainál?*... Vajon *miért?* A *párttitkár*, a *pap* vagy a *pénz állt* a *kutatás-keresés útjába?* Vagy a *kishitűség?*... *Újabb ezer évet már nem várhatunk tovább!*

A *ma emberét* érő információ-áradatban egyre inkább csak a *megérzéseinkre* támaszkodhatunk... Mindenütt csak *gigantposzter*, *gyorsbúfé* és *daráló*..., a *finom részletek* mellett pedig *elszáguldunk!*... Egyre inkább *csak NÉZünk*, és *nem LÁTunk*... Erre a veszélyesen *szelektív szemléletmódra* is bemutatnék két tanulságos példát. Az *érdekességről*, a *kuriózumról* a szép, turistacsalogató fotó *ott van a prospektusban!*,

de *érdemi kommentár nélkül*. A *lényeg* felfedezését *rábízza* a rohanó Olvasóra...

A *KÁLI-MEDENCE; Tájvédelmi körzet II.; Túrák*" című *kiskönyvtár*" kiadvány fedőlapján is egy hatalmas *KŐMADÁR FEJE* van, amelyre egy *óriás-kéz* (vagy *mancs*) simul! (Persze további értelmezés sem kizárt. Lásd a fedőlapról az általam *kiemelt* részlet képét a 8. ábrán!) Könnyű *elképzelni, belátni*, ha a *Táltos ilyen griffmadár*" hátán állva mondta el imáját, fohászatát, az az *ŐS*-(ISTEN) tenyerén tette azt! *Aki e csoda-madár hátán állt, azt (vagy annak szavait) ez a madár égbe ragadta!*... Mert az *áldozat felemel!*... Ez egy *küldönc*", egy *égi-földi szent kő*"-madár, amely *áldást, látomást, jeleket*" hoz és visz: az *ŐS*, az *ISTEN*, ... és a mindenkor *Élők* között! Miért nincs e *lélek-túrák*"-ról írva sehol!...

A Balaton-Felvidéki Nemzeti Park *német nyelvű tájismertető* kiadványának hátoldalán is két ilyen helyszínt látunk. (Tihany" és Badacsony"; lásd a 9.a.,b.,c. ábrákat!) Kíváncsi lennék, hogy *1000 megkérdezett turista közül* hány venné észre pl. a Badacsony" fotón a lenyűgözően gyönyörű *KŐ-LÉNYEKET*, – a *lényeg*et? Hát nem ez – lásd a *kiemelt* részletet! – lenne az *igazi látványosság*, a *szenzációs*? Különösen akkor, ha még tudnánk azt is, hogy *kik és mikor készítették* ezeket a gigantikus *szikla-bálványokat*, és sejteneink azt is, hogy *kiket ábrázolnak!* Én csak arra tudok gondolni, hogy a *szájhagyományainkban*, (a nyelvünkben) *megőrzött legendák és mítoszok hősei, ismeretlen ismerőseink*" állnak itt előttünk!

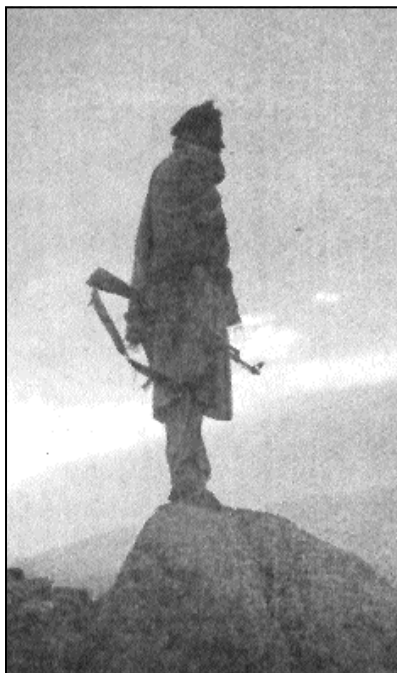
E szépen faragott *ŐS-szobrok* az *itt élt népek magasztos lelkületének, jellemének, kultúrájának tükörképei*. És mindezt vakon *észre sem vesszük!*... (Csak *NÉZünk!*...) Akik az iskolában tanultak *oroszul*, tudják, hogy a *szobor*" szó *székesegyház*"-at jelent! *Ennek szellemében*" ezek a délceg bazaltszobrok, (bálványok): a *mi balatoni csillagtemplomaink*" *oszlopszentjei*. (Hasonlóan, mint pl. a Pilisben.)

Ki fotózza le a TÁJ őstörténelmének ezt az ismeretlen, büszke arcképcsarnokát? (Egy ilyen pályázatot bizonyára támogatnának az *Égiek* is!) *South Dakota* (USA) sziklaoldalba faragott *elnök-szobrai* (10/a ábra) képeslapokon, *naptárakon*, stb. is megvásárolhatóak!, – mi pedig *rejtegetjük* kincseinket. Pedig *e hon HŐSei* is vannak olyan *nagyok*!"

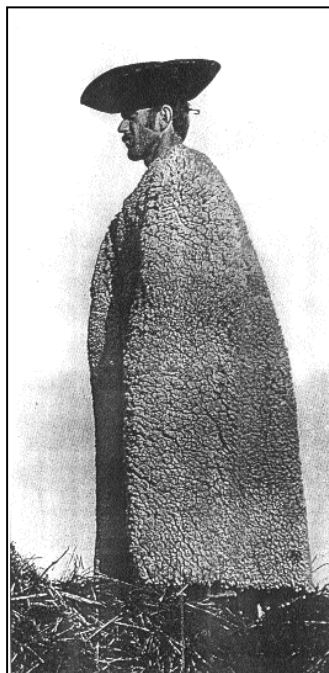
A *több ezer éves* ékírással akkád szövegekben, (fordította *Rákos Sándor*), ez áll: *Marduk neve magasztaltassék, magas kőszájként magasodjék.*" Oldozzatok föl, / *ó nagy istenek*, / ...és *istennők*, / ...ezt az *embert*, / ... *istentelenséget cselekszik*, / ... az *imádkozót kinevette*, / ... s most *könyörög, könyörög* – / ...*széken könyörög, / asztalnál könyörög, / ... kőoszlop látásakor könyörög, / ... napkeltekor és napnyugtakor könyörög, / ég istenéhez, föld szentségéhez könyörög, / Urunk és Urnök templomában könyörög...*" (GIL-GAMES", 40. old.; ill. AGYAGTÁBLÁK ÜZENETE", Égetés" című ráolvasás-gyűjtemény, 230-233. old.)

A 10.b.,c.,d. ábrákon nyomon követhetjük, hogyan lesz a *mozdulatlan, őrző, figyelő emberszobor*"-ból: *kőszobor, kőoszlop!*

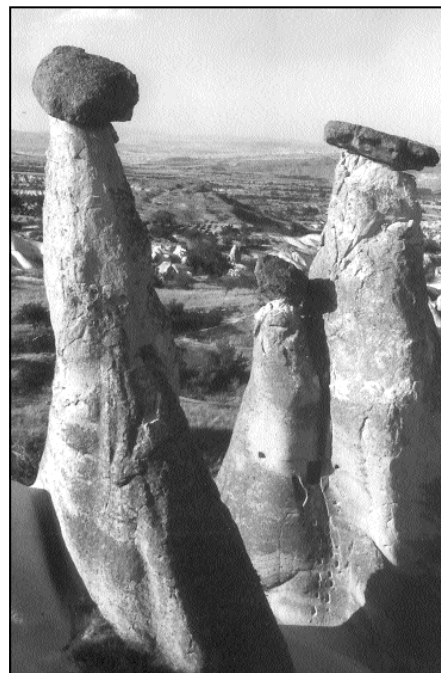
A fentiek során többször is hivatkoztam a mondásra: *LÁSS, ne csak NÉZZ!*" A különbséget, az e mögött

10/b ábra. Harcos Őrszem
(fotó: PA-H.B.N.)

**10/c ábra. Kunmadarasi gu-
lyás, Fekete Jóska beöltözve**

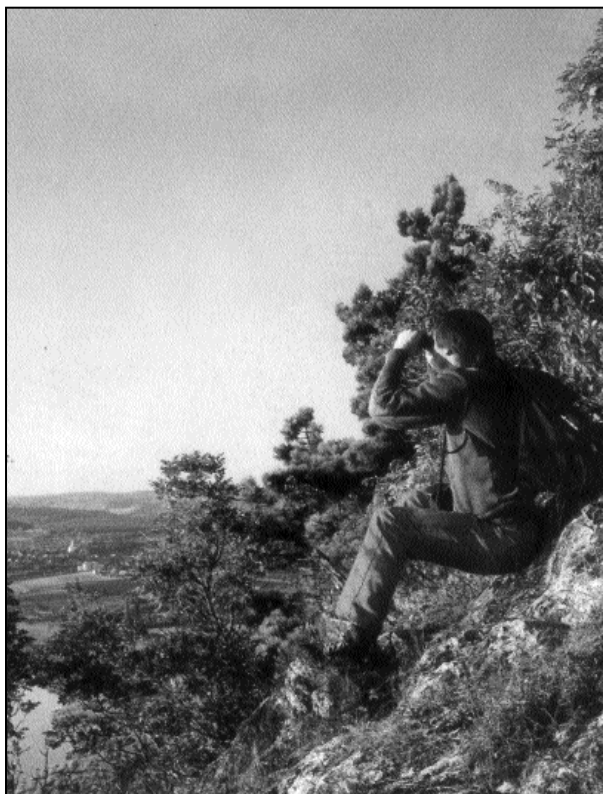
10/d ábra. Kalapos" kövek
Kappadókiában (fotó: Fene Katalin.)

meghúzódo kétféle magatartást szeretném két illusztrációval tisztábban is megvilágítani. A 11.-es számú képen egy turista ül a hegyoldalban, a kezében egy távcsővel. (A szép fotó a "Veszprém megyei rendezvény-naptár 2001" belső oldalán található.)

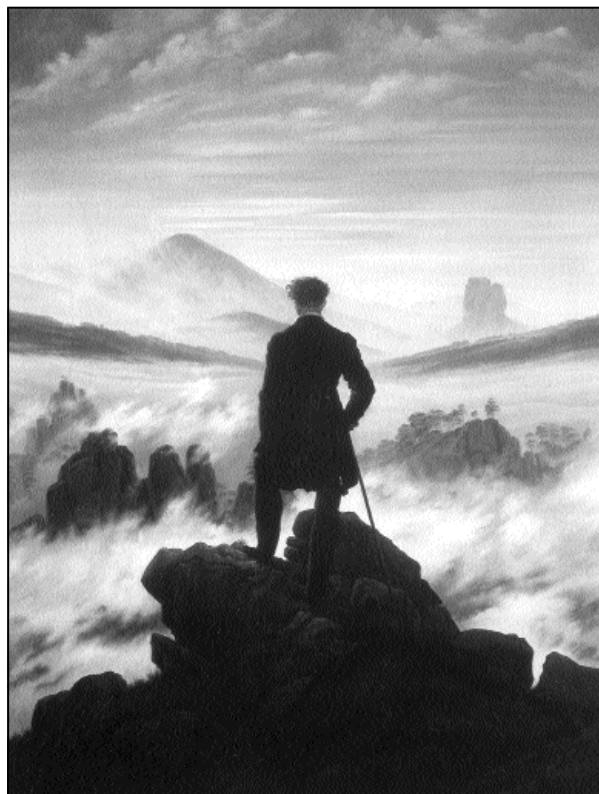
Ez a merész fiatalember kimászott ugyan egy magas sziklaoldalra, de lélekben nem emelkedett fel ehhez a ponthoz! Élvezi ugyan a kitágult horizontot,

de csak a földhözragadt", apró részleteket fogja továbbra is nézni távcsővével. Ő nem keresi a nagyobb összefüggéseket"-et!

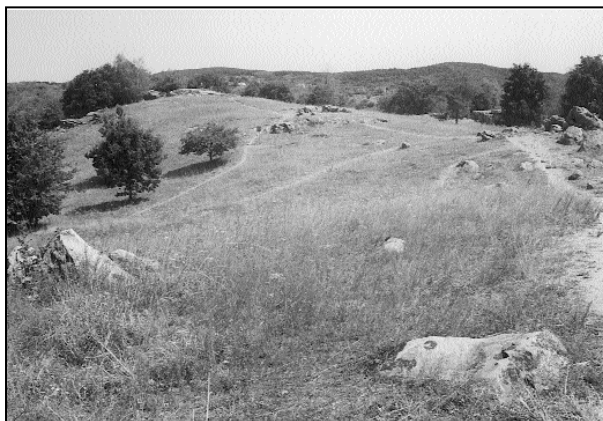
A 12.-es számú képen (Caspar Dawid Friedrich: PILLANTÁS A MISZTIKUM TENGERÉRE) viszont már egy egészen más embert látunk! Ő a mi emberünk"! Ő, a táltos, a jövőbelátó", a jós, a filozófus, a költő, a művész, (talán épp maga a festő!...) Ez az Ember a

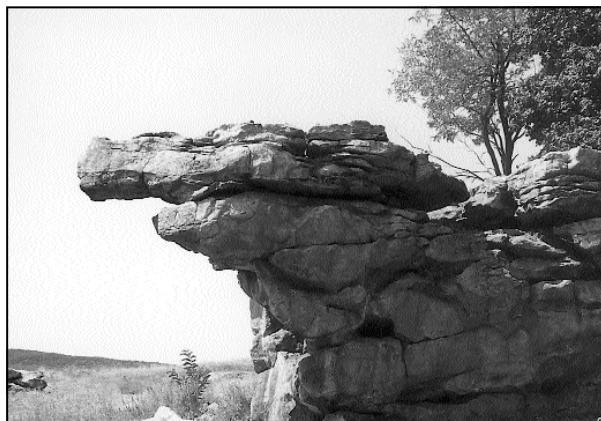
11. ábra. Láss, ne csak nézz!"

**12. ábra. C. D. Friedrich: Píllantás a Misztikum
Tengerére**

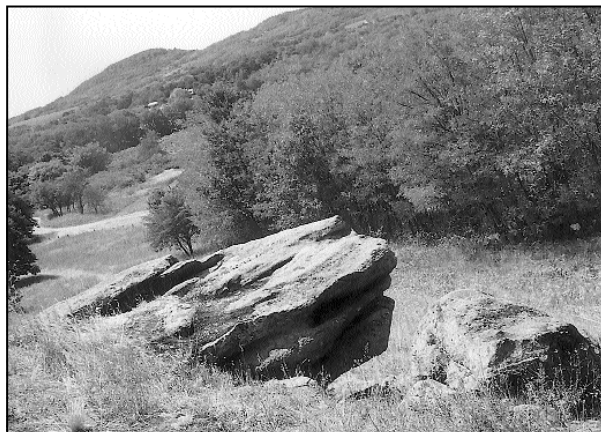
13/a ábra

13/d ábra

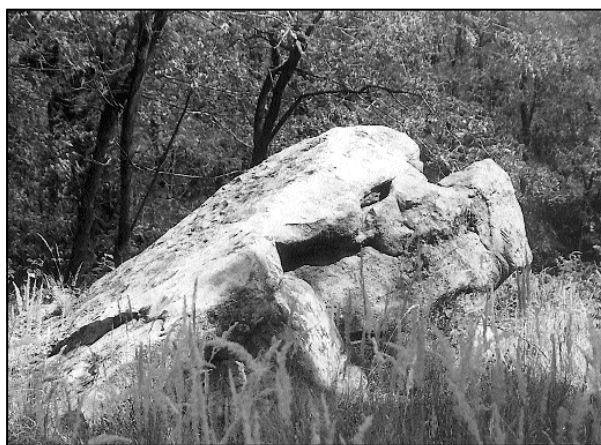
13/b ábra

13/e ábra

13/c ábra

13/f ábra (fotók: Andics Árpád)

földi lehetőségek csúcsán *meditál*, ott, ahol a föld összeér az éggel!... A MÚLT-on áll a JELENben !, – és a JÖVŐbe tekint. Innen valóban közel az ÉG!... Ő távcső nélkül is befogja" a végtelen horizontot, Ő LÁT! Azt is, ami már láthatatlan, ami azon túl van!... Miért?

Vegyük észre!: emberünk", (a táltos, a filozófus, a művész,... – az Ember!) egy HATALMAS, (és több kisebb), fekete szikla-KOPONYÁN áll!! Az ŐS-ön, az Alvilág Kapuján, az Árnyékvilágon, – a Tegnapon! Élő teste: a JELEN, a Folytonosság, – amely a MÚLT-ból a JÖVŐbe néz! Ez itt egy különleges HELY és IDŐ-csomópont!... Itt ér össze az Alsó– , a Középső– és a

Felső Világ!... Itt fogható a KŐ-KOPONYÁK üzenete!...

A még szerves (természetes) műveltségben élő Ember nem csak akkor ment ki a hegytetőre, ha "szabadságon" volt, és el akart szívni ott egy cigarettát... A régi" ember tudta, hogy mikor mehet fel oda egyáltalán! Eleink tudták, hitték, hogy ott az ŐSök, az ŐS-TENek, az ISTENek laknak, és AKIKhez nem lehet csak úgy" felmenni! Ahol pedig koponyát, arcot, állatalakot faragtak a sziklába, azt ott halálosan komolyan", tudatosan, szakrális célokból tették, – s nem turistalátványosságra törekedtek, (mint South Dakotában!...) Tudták, mit jelent: szolgálni, segítséget kérni és megidézni. A TÁL-

TOS ezekbe az *alakos* kövekbe *belebújt*, (mint a 10.c. ábrán Fekete Jóska...), s ezen *állatok plusz* erejével, *képességeivel*, tudásával *küzdött* a Rontó Erők Hatalma ellen, – a *Közösségért!* (Lásd a 13. és 14. ábracsoport képeit! Fotók: A.Á.) A *KÖTENGEREK jeles* *alakos* kövei tehát: a *Kiválasztott Ember*, (a *Tál-tos*) *maszkjai*, *képességfokozó* eszközeinek *kellék-tárai!!* Az *Ember(iség) szárnyai*, az *Ember(iség) Ereje!...* (A *szükséges plusz!*) *...Ha ezeket elpusztítjuk*, az olyan, mintha *elpusztítanánk az összes gyerekjátékot!...* *Felnő így is a gyermek*, – de akkor később majd *Ő válik pusztítótá!*... (Nézzünk körül a világban!...) Ne romboljunk tehát itt tovább semmit! S a megmaradtat: védve védjük! Ezek a *Jeles*, *még élő Kövek* itt egy le nem írt történelemnek a *Néma Követei*, a Balaton utolsó mohikánjai”, – amelyek hallgatnak ugyan, de *vallathatók!* Ezek a *Jeles* *Túlélő-Kövek az önmagát*, a *képzelet szárnyait és a Kozmoszt kutató*, a *vallást és mítoszt teremtő EMBER első alkotásai!*

Ezek a kopottságukban is gyönyörű *Alakos* *Kövek egyetemes, embertörténeti dokumentumok*. Tegyük félre a *felekezeti kereszt*es háborúkat! *Békét a kövek lehullott pogány poraira.*

Az *ökumenizmus szellemét* *terjesszük ki az Ősvallásokra is.*

Mert ahogy nem kezdődött, nem is végződik velünk a világ.” (Sütő András)

E *KÖVEKRől* kozmikus magányunkban *még választhatunk új(abb)*, fényes *vezérlő csillagot!* E *KÖVEK*re még állhatunk *csillagos fohással*”: Mutass *ÚJ JE*let Uram!..

E *KÖVEK*nek még lehet *értelmes üzenete a jövőnek!* Miként az *üde Forrásoknak és a virágzó Fák*nak is van!.. A *Hold*, (a távoli *Fény-KÖ*) is mindig *megújul!...* Az *Emberiség sors-könyvébe* nem lát(ha)tunk bele... Az *okos atomfizika* nem jár(hat) messze a *csillagtemplomoktól!...* A *gőgös tudomány* (még a XXI. században is) *környezetszennyezést* *zúdít ránk!...* A *bölcs alázat*, az *értelmes áldozat*, az *ün-nep*, a *szeretet* viszont: *felemel(het)!...*

E *KÖVEK*re felálltam *Én is*, – (s remélem felállhatnak még az *Unokáink* is.)

Az *ott* szavakba fogalmazódott *imámat*” megosztom az *Olvasóval*:

Csillag, Tejút, Hold-párta,
Holló járta Nap-várta!
*Hol feltáru*l *Lélek s a Fő,*
EZ itt: az OLTÁRKŐ!

Hamu alatt: Parázs.
Hamu felett: Varázs!
/S gyógyítva kígyómarást,
lendül a TÁLTOS-palást!.../

Ó, EGEK URA! Évezred hajnalán
hallgasd meg Fiad, mint hajdanán!
Oltárodon az Ételem,
Oltárodon az Életem!
E KÖre tettük: Szívünket!
E KÖre tettük: Hitünket!
A kezünket Feléd nyújtjuk!
A Tüzeket Érted gyújtjuk!...

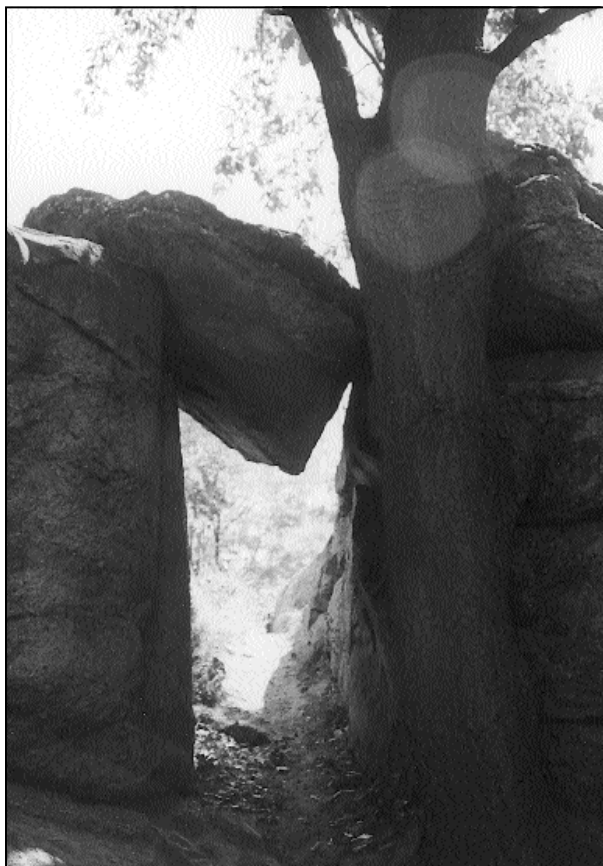
Hozzád szól TÁLTOS horkanása,
Hold-medve morgása,
dobok dobogása,
IMÁNK mormogása:
Hozz békét a Világra!
Ragyogj rá minden Virágra!
Már nem mondjuk azt: üsd!...
Már nincs üst!...,
Nincs kárhozat,
és nincs áldozat!
Csak csillaghoz száll a füst!...

Elég volt KRISZTUS vére!
S csak fohász repüljön mostmár égve
KÖmadárral fel az égbe:
L e g y e n M E G B É K É L É S v é g r e!”

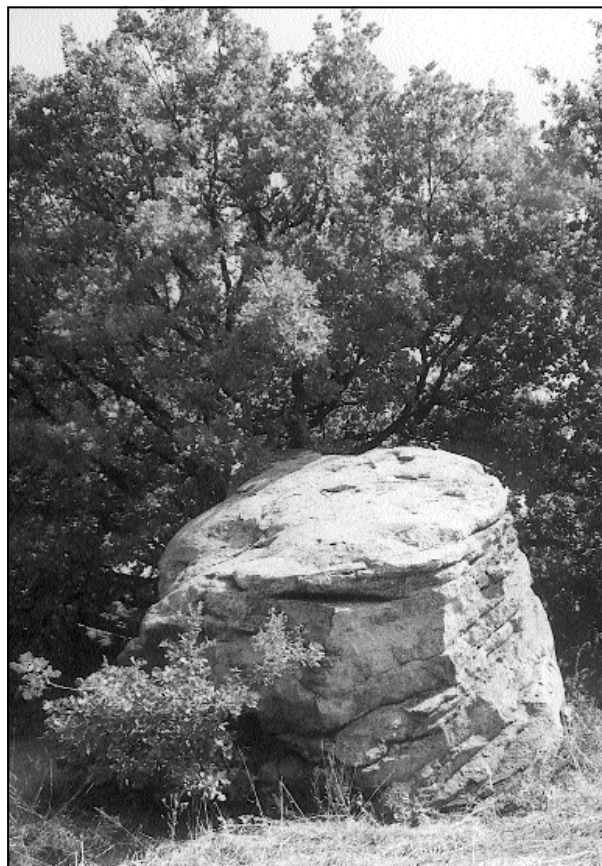
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.”
(Vörösmarty Mihály)

7. KÓKOPONYÁK TENGERE – ISÜK(ŐSÖK) HAZÁJA

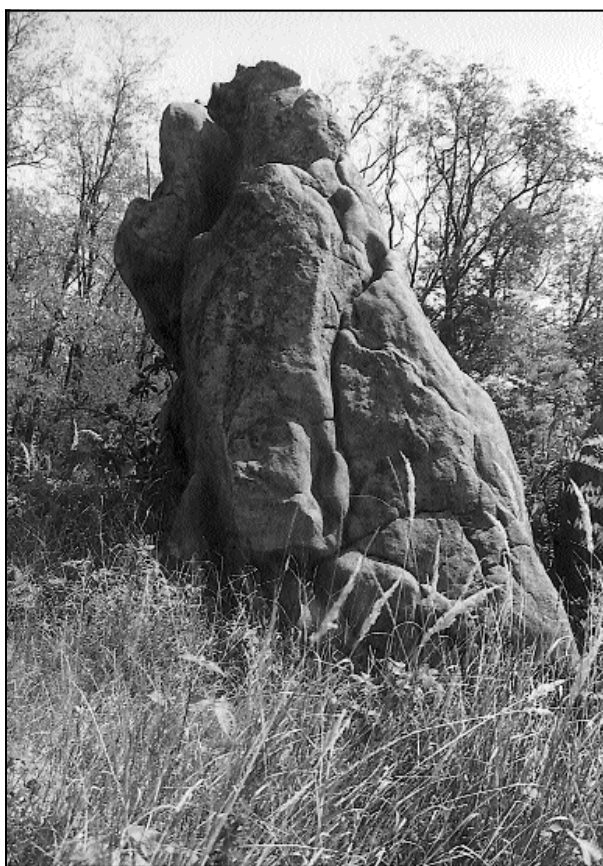
Ha be akarunk lépni a *Kötengerek* igazi *szellem-világába*, *meg kell értenünk, el kell fogadnunk*, hogy *Eleink hittek a túlvilágban*, s hittek abban is, hogy a *Lélek* egy *asztrális*” dimenzióban *tovább él, halhatatlan*, s *Vele kapcsolat tartható... Az Égiek*”, a *Bölcs Ős*, a *Teremtő*, (Isten, nevezzük *Bárkinék*.) *áldása*” nélkül *nem kötöttek házasságot*, és *nem indulhatott* hadi útra a sereg sem!... Tudnunk kell *beleélni* *magunkat Őseink gondolkodásmódjába*, ha hozzájuk közelebb akarunk kerülni... S ha ezzel a *nyitott szemmel és lélekkel közelítünk szakrális tájainkhoz is*, akkor azok szép sorjában *felfedik előttünk titkaikat*, s kezünkbe adják a *megértés kulcsait*... A *Káli-medence* esetében sem tehetünk másként. Annál is inkább nem, mert *itt* nemcsak a köveket *hordták széjjel*, hanem a *történelmi információk* morzsáit is. Mintha *itt* az átlagtól is nagyobb lett volna az igyekezet, hogy *kő kövön ne maradjon*, s múltunk e szegmense nyomtalanul *eltűnjön*... Az előzőekből azonban már tudjuk, hogy van egy terület: a *NYELV élő emlékezete*, ahová a módszeres *pusztítás* erői már *nem* érnek el. Ehhez az embereket, a *hírmondókat*” is el kellene pusztítani... A fontosabb adatok újbóli *összerakása* tehát nem reménytelen, csak *aprólékos, gondos, kitaró munkát* igényel. Egy *szellem-régészt*”, egy *KÖ(meg)fejtőt*” azonban mi sem inspirálhat jobban, mint az, hogy már az első *térképszemlén* *aranyos*” *nyelvi* leletekre bukkan! Például : *Vérbulcsú – törvény – Fekete hegy – Ingókő – szószerék – trón – Király*, stb. E szavak rögtön *felfedik nemes, fejedelmi* származásukat! Csak még *homályosak*”, *meg kell tisztítani és a helyükre kell tenni őket*... Ehhez a munkához kiváló *történészek*, lelkes *helytörténeti kutatók* már *hozzákezdtek*. Néhány gondolatot megpróbálok hozzátenni *Én is*, annak reményében, hogy lesz majd olyan lelkes *Olvasó*, aki ebbe a *feltáru*”, *oknyomozó*” munkába szintén *bekapcsolódik!* *Elveszett kincse(ke)t találni* nagy öröm. De csak az *talál, aki keres!*

14/a ábra

14/c ábra

14/b ábra

14/d ábra (Fotók: Andics Árpád)

László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvében az alábbiakról tudósít (176 – 178. old.; a kiemelések tőlem):

Szembeszök az, hogy az ország kezdetben a három főméltóságnak megfelelően három nagy részre oszlik: középen a fejedelmi család (Árpád) telepszik meg, jobbszárnyán Dunántúl nyugati s déli részein a horkák (Horka, Huba, Lél, Botond), balszárnyán pedig a gyulák (Gyula, Kende, Ond, Kabarak /csatlakozott törzs/) szállásait találjuk. A két szárny között itt is a jobbszárny az előkelőbb. Az erős központi hatalom megszervezésekor a horkaméltóság beleolvad a királyéba. Szent István először e két szárny erejét igyekszik megtörni... A fejedelem s később a király is nem Magyarország, hanem a magyar nép királya. Nem a föld, hanem az ember fontos az államszervezetben. Az embernek azonban megvan végérvényesen kijelölt helye, s a településkor ezt a helyet kapja meg... Az egyes törzsek szállásterületeit is gyeplük választották el egymástól."... Egyelőre sovány ahhoz az adattár, hogy megmondhassam, vajon a törzs településén belül is megvolt-e a jobb- és balszárnyak az a rendszere, amit a törzsszövetségben megfigyeltem. Az adatok hiánya ellenére is azt merem mondani, hogy a törzsi egységekben is meg kellett legyen az a felosztás. Ha ugyanis az ország egészében, a fejedelmi családban és a nagycsaládban megvolt, s megvan a rokonépek törzsein belül is, akkor nálunk is meg kellett legyen." ... a nemzetségek birtokfoglalásában is megvolt a rangsor, ... a szállásterületeket el kellett határolják egymástól. Márpedig kisebb területek nem mindig földrajzi egységek, s így sor kellett kerülnön olyanfajta mesterséges határjelzők állítására, amilyent a keleti népek legeltetőterületeinek s szállásterületeinek határaitól is ismerünk..." ...a határt hányott halmok alkotják. A hártdombokba üveg poharat, késpengét, fazekat vagy két vasnyílhegyet ástak el. A dombokba temetett tárgyak peres esetekben fontos bizonyítékok voltak a terület azonosításában. Ez a szokás egyúttal megmagyarázza a *Nyilas halom*”, *Csontos halom*” stb. elnevezéseket. Ilyen a *Köves halom*” is. Ez arról kapta a nevét, hogy *malomkövet* ástak el benne.

A Kunságban ilyen halmok tetején állottak a fából faragott emberalakok is, az úgynevezett *kun-képek*. Valószínű, hogy a *kunok* ezt a szokást még déloroszországi hazájukból hozták magukkal. Ámde nemcsak *kun* területen találjuk meg a halmoknak ezt a rendszerét... A *halmozás*” szokása Székelyföldről is ismeretes ...(pl. *Zeguholm*, *Zigholm*, *Szeguholm*)... Ezen a téren a helynévgyűjtésre még nagy feladat vár.” (L. Gy.)

A környékre vonatkozóan a *Tihanyi Apátság Alapítólevelében* (1055) olvashatunk legkorábban határjelről”. (Pl.: *LUAZU HOLMA*”).

Az Ember tehát nyelve (és környezete) hegyére tűzött minden fontosat, és halmozta” az információkat... A hegyes kegyes” helyeken pedig a *kun-képek*” helyett intő-óvó KŐKÉPEKET, *pogány Baál* - “állványokat”: BÁLványokat emelt!...

A fenti László Gyula idézet több hasznos analógiát is kínál. Fontos tudnunk, hogy a *nemzetségek birtokfoglalásának* volt egy *rendje*, *forogatókönyve*”. De a gazdasági, államigazgatási szempontokon túl észre

kell vennünk egy *magasabb*”, a *szerves műveltségben* gyökerező szállásfoglalási szempontsort is. Aminek az a lényege, hogy a *Teremtett Világ a léptékváltások során harmonikusan ismétli önmagát*. Isten – a Biblia szerint – a saját képére teremtette az Embert és a Világot, tehát az Embernek is a saját” képére kell (Istent közvetítve!) megteremtenie”, formálnia a maga mikro környezetét és makro világát. Ez a Természettel harmóniában maradó alakításforma létkérdés. A népművészeti tárgyon, a parasztházon, a templomon, a falu (hétköznapi) léptékszintjén mindez még közvetlenül érzékelhető is, – a tájegységnyi, az országnyi léptékű tradicionális, egységes NEMZET-TEST” kialakítása azonban már *magasabb, nemzetfői, fejedelmi szintű feladat!* Ezeknek az élő lüktetésvonalaknak”, *formáknak*, (*testrészeknek*) a közvetlen megtapasztalása azonban már *nem egyszerű hétköznapi élmény*, ezekbe (ünnepek, szertartások során) *kell beavatódni!*... A Világ megismerésének ezt a teljességre törekvő” modelljét Eleink vallása tartalmazta!... A mai tudós” ember is rájött már arra, hogy hasznos ugyan az emberi szervek, csontok, sejtek *molekuláinak, atomjainak* megismerése, de ez a részletekbe mélyen ásó tudás *nem visz feltétlenül közelebb az Ember lényegének, viselkedésének, vágyainak, megértéséhez*. Önismereti kérdésekkel kapcsolatban és az Élet nagy Miért?”-jeire a választ Eleink nem lefelé”, (az atomok felé), hanem *feléfelé*”, a Teremtő felé keresték!... Ezért fontosak a Tájba álmódott-alakított, a Teremtőt idéző, a Teremtő felé vivő (jelképes) MAKRO”-ábrák!

És ezért páratlan alkotás – immár a Teremtő felől közelítve! – az *angyalok hozta” Magyar Szent Korona is, mert minden íze-része, a zománcképektől a keresztetig, a csüngőktől az utolsó gyöngyig: Ország-JELKÉP!*, – és *nem dekoráció*.

A Kárpát-medence különböző léptékű makro”-alakzataival (kő-, víz- és földábráival) foglalkozó mai *kutatók munkáiból* az ÉLŐ TÁJ I. és II. több írást is közöl.

Vizsgált tájegységünknek, a Balaton környékének is van (egy) ilyen eddig feltáratlan makro”-arca! Az elemeit külön-külön ismerjük, de rakjuk is össze! Eddig is szembetűnő volt, csak *nem mertük* kimondani, hogy a Balaton két partjára két különböző karakterű és szerepű törzs telepedett le. A déli oldalra: LÉL (Lehel), azaz a Lélek, az északi oldalra pedig: KÁL, a köves”, a csontos”, azaz a Test! Közöttük helyezkedett el: az Életet adó víz, a Balaton. Észak és dél/tehát: TEST, ÉLET és LÉLEK! Fölöttük pedig: a SZELELEM világa, a FEJ, a Fejedelem szállásterülete, (ALBAREGAL, a mai Székesfehérvár környéke...). Lásd a 15. ábrát! ALBAREGAL városát a térkép készítője: egy hatalmas szellemtest” fején lévő KORONÁnak, (süvegnek vagy pártának) rajzolta! A (nőinek látszó) hajkorona (hajsátor”) és a két nagy szabályos félkör szemöldökív” kontúrja: a Sáros-folyó (Sáros flu”)! (A Balaton és Tihany 1566-ból származó képe”; Szántódi Füzetek II.)

A sáros” szón is érdemes elgondolkodni. Sárga, aranyos!... A kazár SARKEL (Fehérvár!) is folyó, a DON (v.ö.: DuNa) partjainál épült...

Ue. térképen nyugat, azaz az alkony irányában a Bakony hegyvonulat neve Bacon-nak van írva; ez a szó az angolban szalonná”-t jelent; azaz a név rejtve

Nincsen itten állandóság...”
(Vajda János: "A Balaton partján")

8. A KÁLOK KÁLVÁRIÁJA

A történeti feljegyzésekből és a helynevekből tudhatjuk, hogy a Káli-medence a honfoglalás idején KÁL horka szálláshelye volt. De *ki is volt KÁL*, mit rejt a név és a rangja?

KÁL fejedelmi leszármazott! A fiak így követték egymást: Árpád – Levente (fiatalon csatában esett el) – KÁL – Bulcsú (vagy Vérbulcsú). A hagyomány szerint a *kalandozó* – "igazságszolgáltató" seregek, (a Nemzeti Hadtest), előbb itt, a Káli-medencében(!) gyűltek össze, s innen indultak tovább Európa nyugatra eső területei felé. Az élelmet adó zárt medence, s az azt gyűrűszerűen ölelő hegyek, Kőteengerek, az őskálváriák faragott kövekkel övezett pogány istenútjai (az oltárkövekkel és bálványokkal) kiváló terepül szolgáltak a hadak testi-lelki felkészüléséhez. A Táltosok itt erősítették meg a harcosokban az Ősökhez, az Égiekhez való elkötelezettségüket, itt kaptak lelki vértet a csatákba indulók!... (A Táltosok feladata hasonló lehetett, /nagyon leegyszerűsítve!/, mint századunkban az áldást osztó tábori lelkészeké...)

Padányi Viktor VÉRBULCSÚ című könyvében azt írja Bulcsu horkáról, hogy Ő volt a X. század legnagyobb hadvezére és diplomatája!...

955-ben azonban Augsburgnál rosszul állhattak a magyarok csillagai, mert a seregek csatát vesztek, Bulcsú és Lehel vezéreket pedig kivégezték. Ezt a váratlan, szenzációs eseményt a kor krónikásai (napjaink médiagyakorlatára emlékeztetően...) serény igyekezettel fel is jegyezték, olyannyira, hogy e vereségről még ma is többet beszélünk, mint a többi nagyszerű győzelemről!... Ez igazságtalan!; – de a vesztesek sorsa már csak ilyen. (Jaj a legyőzötteknek!; – a győztes fegyvernek van igaza!...) Tetézte a bajt, hogy e sikertelenség megosztotta a honi közvéleményt, s a hatalom másként gondolkodói bűnbakot, fejeket követeltek...

Jellemzi a vereség után kialakult helyzetet, hogy Bulcsú gyermekeit a fekete-ruhás bencés szerzeteseknek kellett menekíteni! Később, a harag múltával, itt, éppen ez a momentum lesz az alapja az új, keresztény átrendeződést tükröző település-névadásnak (Scenthbenedukfalua).

Az ország rész, a szakrális helyszín fontosságának megértéséhez elengedhetetlen annak tisztázása: milyen erő és hatalom koncentráltódott a HORKÁnak, a terület birtokosának a kezében. A lelkes helytörténész, Oltárczi Ferenc füzetében (SZENTBÉKKÁLLA; Rövid krónika és látnivaló) a következő olvasható (zárójelben): fejedelem; jila; horka – az utóbbi kettő bírói méltóság.

Rövid töprengés után azonban mi is rájöhethetünk, hogy nyelvünk szövetében még ma is fellelhetők e szavak, (ill. alakváltozatai). Pl.: Felhorkan, mint a vad, ha sérelem éri... Vagy: horkan (horkol, húzza a lóbőrt...). De a fekete-vörös-fehér harkály madarunk neve is rejt valami ősi utalást a tisztogató-kopogató-fagyógyító tevékenységével összefüggésben...

László Gyula még pontosabban fogalmaz: KÁL harka (horka) a nemzet bírója volt." Tehát a legmagasabb igazságszolgáltatási tisztséget viselte, (a Fejedelem után)! Ezt örökölte a fia: (VÉR)BULCSÚ is, akinek már a neve is tiszteletet parancsoló, sőt, vérfagyasztó!... E név hallatán, e névből ítélve" senki számára nem lehetett kétséges, hogy a viselője: Ég és Föld, Élet és Halál Ura!... A (VÉR)BULCSÚ név tehát pontosan utal az ősi magyar szertartásrendere! (pogány búl/csú – ljárás; véráldozat; íté!; azaz, ha kell: vérrel búcsúztat...), – de magában hordozza viselőjének sorsát, kálváriáját" is!... Igaz tehát a szólás: A neved a sorsod, a neved éned tükre!"

A nyelv él, lüktet, fejlődik. Folyton folyvást növekszik, mint az eleven köntös.
Sohasem készül el."

(Kosztolányi Dezső)

9. A KÖTENGER HORDALÉKAI, (AVAGY KÖTENGERI SZÓ-ÁRADAT)

Szentbékkálla honfoglaláskori (ill. azt megelőző) ősi, eredeti neve – (miként a szomszédos falvak neve) – beszélő név" kellett, hogy legyen, amely pontosan utalt a hely Tájban betöltött szerepére! (Lásd pl.: Boncsos– tető, Kinlód, stb.) Ezért nagyon jó lenne, már csak a történelmi hűség kedvéért is, ha ismernénk ezt az ősi (pogány) nevet! Mai, átkeresztelt (keresztény) alakját ugyanis a költő Weöres Sándor is A legfurcsább magyar falunévek" közé sorolta!...

Oltárczi Ferenc kis faluismertetőjét 22(!) névváltozattal kezdi. Azért erre már érdemes odafigyelni, s jó alap ahhoz, hogy egy lépés-kísérletet tegyek az ősi településnév rekonstruálása felé. (A szövegidezetben a kiemelések tőlem.)

A név-sor időrendben: 1338: Scenthbenedukfalua /kaal S.Benedecti /; 1341: ...in kaal Benedicti..."; 1413: Zenthbenedekkal; 1472: Zenthbenedekalya; 1488: Poss Zenth Benedekkal; 1564: Szent Békállya; 1615: Szent Benedek Kálló; 1619: Szent Benedek Kallia; 1711:Sz.Békkálya; 1714: Szent Békállya; 1715: Szent Bkállya; 1716: Szent Bék Allya; 1720: Szent Bekaliensis Promontorio, Sz:Békállya; 1730: Szent Benedekallya, Szent Békállya; 1743: Szentbékállya; 1750: Sz. Benedek Allya, Szent Benedekallya; 1778: Szent=Békállya; 1829: Sz:Békállya; 1845: Szent=Békály; 1846: Szent Békál; 1863:Szentbékállya; ma: Szentbékkálla.

Több oldalas szakdolgozat témát kínál fel ez a névsor, de itt most csak a fontosabb összefüggésekre hivatkozhatok. Figyeljük meg előbb a dátumokat: mögöttük az egyház (helyi) erősödése és gyengülése, mögöttük a magyar történelem, s a vele változó eleven, élő Táj! Például a Rákóczi-szabadságharc előtt száz évig nem történik a névvel semmi, aztán 1711 után forrongani" kezd! Tovább formálódik, keresi ősi alakját, arcát" a reformkortól a '48-as szabadságharcig, majd a kiegyezést megelőzve megállapodik" a mai

hangalak" mellett. 1863-tól *napjainkig* ismét hosszabb *szünet* következik, de a fedezékéből" mostmár újra előrelép a Kál k"-ja! (A mai névből kihallik" a *béla* és a *béke* is...) Mit rejt ez a *kompromisszumok-kal terhes stabilitás*? A végleges *fonalvesztés*?!... Mint *kőFEJTŐ*", a válasz keresésénél hasonlóan gondolkodom, mint *Nemes Nagy Ágnes*:

A nyelvet adottságnak tekintem, / mint kőfaragó a követ."

A következő *nyelvészeti elemzés* könnyebb megértéséhez képzeletben tegyünk színes *fóliákat* egymásra a *helynévváltozatok értelmes szöösszetevőinek* megfelelően. (Pl. ilyen fólia *színcsoportok*: a *Benedek*-, -*kál*-, -*allya* szótagok *variációi*, a *kiemelésnek* megfelelően.)

A következő tanulságos, leleményes *nyelvi* megoldások *derülnek*" ki:

*1. visszatér és marad a falu *alsó* részét jelölő *alja*" kifejezés!: -*alya*, -*álya*, -*allya*, -*állya*, -*allia*, -*ália*, -*áll*, -*ály*, -*ál*. (Az írásformák: kiejtés és helyesírástörténelem!...)

*2. Ragaszkodik a -*kál*- szótaghoz, az előző tulajdonos nevéhez, *KÁL*-hoz, ha *rejteki*" módon is! A *pogányüldözés* korában ez a megoldás *zseniális*, mert kihallik" *belőle* a – KÁL –, noha *más szavakat használ!* Lásd pl.: *Zenthbenedek* *allya*.

*3. Ehhez a *nyelvi* furfanghoz azonban kellett egy olyan szó, amelyik *k*-ra végződött, és kellett egy olyan, amelyik *al*-al kezdődött! Az előbbinek *jól*" megfelelt a *Benedek*! (Egy *szent* *nyelvi csodákra* is képes!... Vele még foglalkozunk.) Pedig *e* *nevet is megrostálta*" *később az idő*, a *profán*", *praktikus nyelvhasználat*. A *Szent Benedek* ui. hosszú szó, ezért lerövidítették! Meghagyták a *Szent* előtagot, mert *pogány*" *szent hely volt* korábban is (!)..., valamint a *jelzés értékű B*" *kezdőbetűt*, (ez volt a régi is?) és az utolsó, *kétféleképpen* is használható *k*" betűt. A *B*"-ból így egyszerűen csak *Bé...*" lett, a *k*"-ból pedig egy *ide is, oda is* tartozó, *fedett*" *k*"! (A *mai* névváltozat ezt a *kettős ..kk..*"-t 1714 után *újra* írásban is *jelöli*!)

*4. Végül az *élő nyelv* az *ősibb ...KÁLallya*" (*...KÁLallya*") formát is *tömöríti*, s *összevon, átfedésbe hoz* az *ismétlődő ál*"-*al*" szótagok helyén is: *...kállya*". (Ezt a *fogást*" *ma is* szívesen használják a *szójátékok*; pl.: *kardél+éles=kardéles*, *mozi+izom=mozizom*, stb.) Lehet, hogy mindez *szokatlan* első hallásra, de *ne feledjük: több száz év nyelvi variációt, hordalékát*", mozgásait *kell visszafejteni*! *Nincs* más hiteles *matériánk*", *nincs* honfoglaláskori, ismert írásos emlékünkel...

*5. *Összefoglalva* tehát az eddigieket: véleményem szerint *KÁL* idejében (*B*)...*kálal(l)ya*" alakú lehetett a *település* neve. Az *ősi előtagnak* annyira a *pogány* mivoltához kellett kötődni, hogy azt ki kellett mindenképpen *törölni*... Megérzésem szerint egy ismert *pogány* *szent(ség)* vagy *szertartáselem* (pl. *bálvány*) nevét cserélték a *keresztény szent* nevére... (Kell, hogy valamelyik *irattárban* vagy *múzeumban* ennek *nyoma* legyen!...) Az 1338-ban már lejegyzett névváltozat *keresztelőjén*" mindenestre a következő *dilemmát* kellett feloldani: *hogyan lehet egyszerre a fálu SZENT BENEDEKÉ és KÁLÉ is?! Hogyan lehet az Ősökhöz, a pogány (táltos)*

valláshoz a kabát alatt", a *keblünkben*, a *szívünkben rejteki* módon úgy *húségesnek* maradni, hogy az *kifejlé ne legyen direkt, feltűnő, észrevehető?*

Mert a két név: *Szentbenedek(és)kállalja* vagy *Szentbenedekkálalja*, így egyszerre, *nem fér(t) meg jól egymás mellett!* (Ugyanezért: *pogány*" név sem valószínű a *kál*" előtt, sokkal inkább lehetett az egy jellegzetes *pogány*" *helyszín, tájegység alsó* része, *allya*! Pl.: *Bálványosalsó*.)

Nos, a *fenti útkereső megoldásokat*" ennek *fényében* *gondoljuk át újra és újra*. És szolgáljon *tanulásként*: ha a *kifejező*, az *igazi* *nevet eldobjuk*, *nem biztos*, hogy *találunk helyette jó másikat!* A *kevésbé szerencsés név csak forog*" az *évszázadok nyelvi lüktetésében*, de *sohasem készül el*!...

A *keresésnek* itt természetesen *nincs vége!* További összehasonlító elemzésekhez ajánlanám a *nyelvészet* iránt érdeklődő *Olvasóknak* az alábbi (*helyiség- és személy*) *neveket* illetve *szavakat is*: *Kál* (vagy *Kaal*), *Káld*, *Kálló*, *Kállósd*, *Nagykálló*; *calva* (latin)=*koponya*; *c=h* betű-cserével a *hal* "szóbokor" (*hal*, *halál*, *hála*, stb.); *káll*/cium; *kállug*; a *Kálmán* *személynév* (pl.: *Kálmán*/angol/, *Kál-Mani* /*próféta* /stb.); *Kal* *Yuga* (*világkorszak* a *hinduizmusban*), *kálvária*, stb.

Mindez a *kutatásforma* ma már önkéntelenül eszünkbe juttatja a (*szótárakat kiegészítő*) *számítógépet*, az *Internet link*"-jeinek a *világát* is, ahol a *hivatkozások*"-ra kattintva a *fogalom*-*"háló"* *kusza*, de mégis jól szervezett *idegzsálain*" gyorsan *eljutunk egyik információsírról a másikra!* Valahogy *így, ilyen játékosan működik a NYELV is!* Itt *sincsenek mindig kimért*", *egzakt szabályok*, mert *sokszor az intuíción, a józan ész s a nyelvérzék csak az iránytű!*

*Nyelvünk ősi és modern,
erdei, mezei és városi,
ázsiai és európai."*

(József Attila)

10. MONDD MEG A NEVED, ÉS MEGMONDOM KI VAGY!

Nyelvészeti kalandozásaink" közben már többször is találkoztunk a *közmondás* címbéli *igazával*. Ez és a *történelemből tanultak azt súgják-sugallják* az embernek, hogy az *elfelejtett szó-jelentéstartalmak* utáni kutatást *itt már nem lehet valóban abbahagyni!* Mostmár körül kell nézni a világ *más helyszínein s a történelmi régmúltokban is!* Hogy is írt erről *Kosztolányi*?
Szótárat lapozgatok. Van-e a *szótárnál* *gazdagabb, élőbb*, lelkesebb valami?... *Benne van a múltam, a jelenem és a jövőmdm...* Benne van a *sorsom*." Elővettem hát én is néhány *lexikont*, *könyvet*, – s az *Internetet*. A *felfedező körút*" nem várt, *gazdag és hasznos leletanyaghoz*" segített! (A *Kedves Olvasó folytathatja*, *kiegészítheti*!)

Herényi István BULCSU HORKA című cikkében (*Gyóni Mátyás* nyomán) például azt írja, hogy "*Kál horka a család káliz (kabar) származására enged következtetni*." Ez fontos! (Még akkor is, ha *Dénes József* itt csak *formai hasonlóság*"-ot lát, mondván: a *káliz*

középperzsa, míg a *Kál* egyértelműen török név." Az íráskor a "net"-en megtalálhatók!)

AZ ÖT VILÁGVALLÁS" (H.V. Glasenapp; Gondolat, 1984; 15.old.) a hinduizmus (s az állatáldozati szokásokkal) kapcsolatban a következőt jegyzi meg: A Kalkuttával/Cakutta/szomszédos Kálighátnál Kálinak mutattak be véres kecskeáldozatot...". Kalkulálni kell a jövőben ezzel az analógiával is!

Az Akadémiai KISLEXIKON" szócikke szolgáltatta meglepetés: KALHU(asszír), Kalah, Nimród: egyazon ókori város nevei É-Mezopotámiában. Az i.e.13. században keletkezett, 883 – 612 között asszír fővárosa. A Nimród (és így közvetve a Kalah) név nagyon hasonlít Nimród királyéhoz, aki a monda szerint Hunor és Magor apja. Ennyire mélyre nyúlóak és összefonódóak lennének a történelmi gyökerek?!

Egyiptomban a ká: életerő, méltóság, varázserő, stb. (Kákony László nyomán.)

Indiában a Káli Yuga: a 4. jelenlegi világkorszak; a sötét kor, a vaskor.

A LAROUSSE Enciklopédia" címszavai is váratlan telitalálatok: Káli (fekete) (istennő) vallás, 342.old. A szókapcsolatok mélységén ismét elcsodálkozhatunk, ugyanis itt a Káli-medencében is van Fekete-hegy!! (A mell formájú hegy a vallások többségében női istenség.) Ki is tehát közelebből KÁLI horka, illetve milyen tulajdonságok megtestesítője? A név további összefüggései: A hinduizmusban az istenség Három Formája... Bráhma a világ teremtője, Visnu a fenntartója, Siva pedig az átalakítója és elpusztítója... Siva az Abszolútum és az általa keltett szent félelem megtestesítője... ..gyakran női párjával, Saktival szorosán összefonódva ábrázolják. Valamilyen fokon a Siva-kultusz minden formájára jellemző ez a feszültség az aszkézis és az erotika között, amely –túl azon, hogy hatalmas szellemi hajtóerő –, szélsőséges praktikák eredője is, mint amilyen Sakti ijesztő megszemélyesítőjének, a fekete Káli istennőnek a kultusza. Siva követői mindig egy metafizikai szakadék szélén állnak, amely ennek a szélsőséges érzetű istenségnek a jósága és kegyetlensége között tátong."

A fenti sorokból a kál(i)-ság (ítéletvégrehajtó, igazságszolgáltató,...) tulajdonságkörnek egy újabb, ősi, keleti arcát ismerhetjük meg: egy másik vallásból és kultúrkörből. Ez az információmorzsa" is egy újabb kirakósjáték" elem! (A metafizikai szakadék"-ra pedig kísértetiesen" emlékeztet: a korábban már elemzett C.D.Friedrich kép, a Pillantás a misztikum tengerére", –előtérben a fekete koponyákkal ... A Fekete-hegy bizonyára többet tudna erről mesélni..., miként a Káli-medence többi távolba-jövőbe" néző sziklafeje, kőkoponyája is!...) Végül e könyvből még két elgondolkodtató szó. Kalám: Isten szava, teológiai irányzat; Korán (ku'rán): isteni kinyilatkoztatás útján kapott, megmásíthatatlan szöveg". A (zárójeles) kijelítést követve: vajon nem innen eredeztethető a kurgán szó? Az az (Ősöket rejtő) szent halom, amelynek tetején emelkedettebben", az éghez közelebb kerülve lehet imádkozni..., s amely földrajzilag oly valószínűtlenül távolról mégis visszavisz a Kárpát-medencébe, az Alföldre, s a Kőtengerhez!

A csillag vissza fog vezetni majd
A múlt időnek boldog emlékéhez..."

(Petőfi Sándor)

11. A KŐTENGER TÜKRÖZŐDÉSEI

A nyelvészeti körmenetünk" (szó-mágiánk") végén még van egy feladatunk: szóra kell bírni" Szent Benedeket! Fel kell tárnunk a benedekség" titkát, hogy megtudjuk: milyen korábbi szót cseréltek le vele! A szántódpusztai Szent Kristóf kápolna találó névadása feljogosít arra, hogy a keresztény egyház talán itt is a hely szellemének" megfelelően és jól választott új nevet: a ...?....kálallya" helyébe!

Kevesen tudják, hogy Szent Benedek 1964-től Európa védőpatrónusa is! A személye tehát kulcsfontosságú, példaként követendő, mintaértékű!... De hogyan lehetett a névadója egy kicsinyke falunak? Vagy nem is a település nagyságán van a hangsúly, hanem a (KÁL-ok birtokolta) szakrális helyszín volt ennyire fontos?! Járjunk gyorsan ennek is utána!

Mindenesetre ott, ahol a nimfáknak – (akik az ég lényei; természeti istennők; az erdők, hegyoldalak, barlangok, vizek benépesítői) – is szenteltek oltárköveket, ott nem mehetett márl-holnapra, gyorsan és simán" a rendszerváltás!...

Az Akadémiai KISLEXIKON"-ból:

BENEDEK-REND, bencések, Ordo Saneti Benedicti O.S.B.(lat.): N.-i Szt. Benedek által alapított monasztikus szerzetesrend (529 k.). Tagjai életfogytiglani rendtagságra, önkéntes szegénységre, az erkölcsök javítására, az állandó foglalatosságra (közös zsolozsma, fizikai munka, olvasás), engedelmességre kötelezik magukat. Az ezredforduló után a rend egysége megbomlott... A Szent Márton tiszteletére épített kolostorukat (Pannonhalma, 996) I. István látta el kiváltságokkal és birtokadományokkal... Kiemelkedő a rend európai térítő-civilizáló és kulturális tevékenysége. Az első szerzetesrend a nyugati kereszténységben."

Képzeljük el a korábban kalandozó" harcosok zsolozsmázását..., s a dúsgazdag Vérbulcsú fiak önkéntes szegénység-vállalását!... A Kőtenger kemény", véres állatáldozatokat bemutató helyein csend honol..., s az irgalmasság gyakorlása az új erény!... A csatát vesztett, bűnös" hadvezér fiai is életben maradhattak..., a bencés atyák segítségével felvették az új keresztiséget... (Ki is merészelte volna a horka fiait kivégezni?!...) A Sors, a Kor új kihívásokat szült, s azok új megoldásokat is követeltek... A történet nagyon tanulságos, – de a földhöz ragaszt!..." Nekünk tovább kell lépnünk, – magasabbra! A szakrális helyszín igazi titkát ugyanis nem elég csak a hétköznapi élet síkján keresni, vizsgálódásainkba be kell vonni az Égieket is! A csillagösvényt" Benedek fogja megmutatni, amelyen aztán (pl.) Jankovics Marcell Jelképkalendárium"-ával már magunk is tovább haladhatunk a megoldás felé:

Ha március közepéig zsákban" nem hozták" volna meg (Gergely, Sándor, József) a meleget, akkor a tavaszcsinálás gondja BENEDEKre (03.21.) marad. (Pontosabban: a naptárreform előtt /1582/ a tavaszpont még Gergelyé volt.) Figyelemre méltó viszont az

a tavaszontra való megjegyzés (Dugonics-Ipolyi nyomán), hogy régente Gergely napkor az ifjak és gyermekek katonást játszottak, a várost, a falut körüllovagolták. Szent Gergely vitézei" verselve, énekelve új diáktársakat toboroztak az iskolába, mivel... a tavaszi napéjegyenlőség napja... akkor iskolai félévkezdetnek számított. Ezt a szokást nevezték gergelyjárásnak. A szokás gyökerei egészen Róma márciusi hadi ünnepéig nyúlik vissza. A tavaszi hadba vonulás egykor nyilván általános volt. Érthető okból, az enyhe időjárás, a fölszáradt talaj, a sarjadó fű a hadak vonulását és a lovak etetését megkönnyítette.) /A kiemelések tőlem./

A Káli-medence felnőtt katonai tábori élete a fentiek alapján már nagyon is elképzelhető! A falvak, a szakrális helyek tavaszünnepi körüllovagolása azonban már nem gyermekjáték volt, hanem: élő rítus! (Talan fel is lehetne eleveníteni e szokást!... S a fátylós Hadak Útját, a felvert út porával, újra visszatükrözne az éj csillagpalástja: a TEJÚT!...)

A naptárreformmal később Gergely helyére ugyan a Benedek lépett, de ennek egy sajátos oka van: a megjegyzések szerint március 21-e Szent Benedek égi születésnapja", azaz halála napja. E napot már nem lehetett zsinati határozatokkal tologatni"!... Egy régi verszet így szól Benedek naptári szerepéről: Éjt a nappal egyenlített ki /Linus és Benedek..." Egy Benedek-legenda ezt egy fontos adalékkal egészíti ki: ...a szent egy megközelíthetetlen barlangban remetéskedett, és bőjtöi maradékon élt, amit egy remetetársa eregetett le neki kötélen. Aztán meghalt a segítőkész társ, az ördög pedig, aki igencsak haragudott a szentre, eltörte azt a harangocskát, amivel a világnak jelt adhatott volna."

A benedekség" egyik lényeges szerepfeladata tehát az új tavasz" megérkezének kihirdetése. (Ez önmagában is méltóvá tenné arra, hogy Európa védőszentje legyen.) Szentbékállá esetében azonban valami olyasmiről lehet inkább szó, hogy a medence szent faluinak koszorújában e helyről adhattak jelt minden évben a tavaszünnep" elindítására!...

Miért? Mert itt voltak megtalálhatók a pontos csillagjárást követő kövek!

Ha a névcseré csillagászatilag" következetes volt, akkor elképzelhetőnek tartom, hogy a keresett szó, az ősi falunév első része: az ősi magyar hitvallás tavaszünnep szertartásában" fellelhető. (A terjedelmes szókínálatot már nem részletezem, az Olvasó is próbálkozzon! Akár az őszi napfordulóval, a Mérleg"-gel is, amikor a seregek már győztesen hazafelé jönnek...) A névcseré ellenőrzés egyik eszköze lehet a szomszédos falunevével való összevetés is, ui. Mindszenkállá nevében szintén benne van az IDŐ! (Mindszent hava" = október. A március/KOS/pedig: Bőjtölő hava. /Toroczkai-W. E. nyomán./)

Mivel a tavaszpont" égitestek tér-idő koordinátáihoz köthető, ezért fölébe kell tudnunk emelkedni" a napi történéseken, a politikán, – s el kell, hogy jussunk egészen a csillagokig. Igen, a Csillagokig!, mert paradox módon ez az egyetlen hely, ahonnan nem hord-

hattak el semmit!... Sem a rendszerváltók," sem a modern" kor kőbányásza... Ez az egyetlen hiteles, érintetlen helyszín, amibe kapaszkodhatunk"! Az Égiek földi mása tehát megsérülhetett, átalakítható, (lásd pl. hátul az angyalok hozta" Szent Koronánkat...) de: a csillag-MINTA" az Égen akkor is megmaradt!

(Vagy Ipolyi Arnoldot idézve: Hitregéink emlékei a csillagokba emelkedtek fel a földön elhanyagoltatásuk miatt, s onnét világítanak még le feledékenysé-
günk éjét felderítendő.")

Tovább tanulmányozva a Jelképkalendárium"-ot:

Benedek napja körül delel" az éjszakai égen a Serleg (Crater) és a Holló (Corvus). A felborult Serlegből ömlik szét az égen a Vízikígyó (Hydra), amelynek csillagfarkát a Holló csipegeti... (Úgy látszik, mintha a Crater feldöntéséért ...a szomszédos Szűz lenne a felelős.) Egy égi jelenetnek" két ízben lehet naptári jelentősége: egyszer, amikor a Nap ott tartózkodik, vagy ha átellenben nézzük, azaz akkor, amikor vizsgált csillagképegyüttes éjfél körül áthalad az ég tetején, a zeniten... Esetünkben a felborult Crater a Vízöntővel áll szemben, ...a Szűz pedig a Halakkal. Időszámításunk kezdetétől a Halak a tavaszpont csillagképe, a mondott (csillagkép)együttes ekkor delelt" az éjszakai égen..."

Jézus az Atyához könyörögve kiinni való keserű pohárnak nevezi a reá váró szenvedéseket (Lk. 22, 42). A jelképes edényt az ember óhatatlanul a méregpohárral társítja, amely szintén gyakori jelkép a keresztény ikonográfiában... Szent Benedeknek (is) attribútuma a hamis kehely", törötten, pókkal, kígyóval, illetve a babiloni" sárkánnyal... (Benedek társaitól kapta a méregpoharat, de keresztet vetett rá, és az kettéhasadt...)"

A Kálfiak is kiitták a szenvedések keserű poharát!...

Földi körülmények között a felborult Serlegből, a kötöttség" jelképéből: az Igazság, a Világosság, a Fény szabadul fel"! A szétterülő-szétömlő égi-földi Hydra pedig mi más is lehetne, e tájon, mint az Élet Vize, a Balaton (Pelső) hosszában csillogó keskeny teste! A holló szintén ismert szereplője" az áldozati helyek és szent bálványok világának. De ezúttal ne csak a feketeségét", hanem az okosságát, hasznosságát is vegyük észre. Ez a fekete madár, (a HOLLÓ): a fekete Káli istennő analógiája! Hűvös kegyetlenséggel tudja csipegetni az áldozati maradékot (a Fekete-hegy lábánál), ugyanakkor éber őrállat, (Mátyás királynak a címerébe is berepült"!); a fekete csuhás Benedeket pedig etette és megvédte a mérgezett cipótól!...

Végül a hamis kehely", mint jelkép arra figyelmeztet minket, hogy a SZENTen, az Igazság Égi képviselőjén nem fog az ármánykodás". Ugyanígy a TAVASZT sem lehet legyőzni, – tehát a Tavaszt hozó Szent Benedeket sem! De az Igazság földi képviselőjén, a horkán sem fog ártó erő, hiszen Ő maga a kérelhetetlen ítéletvégrehajtó, (az orkán"...). (Elgondolkodtató, hogy a legerősebb, halálos mérgek nevében is, / pl. kálifű; ciánkáli /, és a fékezhetetlenül hevesen oxidálódó kálium nevében is ott a káli"... De érdekes az is, hogyan lesz a mérgeből: Mérleg", azaz szeptember...)

A fentieket összefoglalva: úgy gondolom, a ...?..kálallya" településnév keresett első felében a ta-

vaszünneppel kapcsolatos vagy arra utaló pogány" elnevezés is lehetett. (Ajánlott irodalom: Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok*; Diószegi Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág*; stb.) Vagy csak egészen egyszerűen, (még a Kál család érkezése előtt): a falunév jellemezhetette a különleges terepviszonyokat, (az *Égiek földi mását*...). Pl.: KŐHÁTALLYA; hiszen még ma is nevezik így e köves kiemelkedő részt. A *kőhát*, azzal, hogy *kiemel*", *felmutat*", tekinthető a *kurgán*, (kunhalom) hegyvidéki megfelelőjének! Ez visszautalna a korábban elemzett *kőmadárra* (lélekmadárra) is, amelynek (mikro léptékű) *hátára* a Táltos állhatott fel napkeltekor ill. napnyugtakor ... De (sajnos) e szóhoz is nehezen illeszthető hozzá a *kál*! (Kőhátkálja). A rövidített *alak* (ö=ü régies kiejtéssel) viszont már elfogadhatóbb lenne: KŰHÁTKÁL. A kiemelkedő *kőhát* még esős időben is kiválóan alkalmas volt arra, hogy ott az emberek összegyűljenek. ...a népgyűléshelyeken, ahol áldoztak s törvényt tettek, kőemlékeknek kellett lenni..." Szent László épp e helyeket tiltotta be később!... (Diószegi Vilmos: *Ősi magyar hitvilág*.)

De elhagyható-e a *falunévből* a Valami"-nek alsó részét jelölő -allya", amihez eddig próbáltunk kötődni?!... A kutatást tehát *folytatni* kell..., a 12(!) szomszédos (Kisfalud, Mindszentkál, Töttőskál, stb.) egyházszolgálatilag összetartozó falunévvel együtt. (Pl. a *Töttős*" szó is *rejtí* még a *táltos*"-t, de a *tettet*, sőt a *Kettős-t* /*lkrek csillagot és a májust* / is!...) Utána kellene járni a *nyelvjárásoknak* is!... Miként *elgondolkodtat* az is, hogy a mai *Szentbékkál*a északi része, *Kisfalud*, a múlt században még *önálló* település volt! Logikus lenne a párja: *Nagyfalu*, – de ki hallott ilyenről?... (A táj szülöttének, *Kisfaludi Sándor* költőnek is át kellene olvasni újra az írásos hagyatékát... Ő írta ugyanis: *Nem a föld, nem a golyók tarták össze e nemzetet, hanem a nyelv*.)"

A különös a KÁL névben az, (és talán ez a *lényeg*), hogy *többjelentésű*. Jelent IDŐ-T is! (Lásd : *tavaszpont*"; *kali* /*világkorszakegység*). Szópárja a *DÉS*", azaz (szanszkritből fordítva): *HEL*Y", amely vezetéknévként él még napjainkban is. A még különösebb e szópárban pedig az, hogy van hasonló összetett magyar *szavunk* is: *dúskál*! (Azaz *több lehetőség közül választhat*.) Sőt, a *feledés* szó is átírható így: *feleDÉS*, azaz a *Tér-Idő*" egységnek csak a fele... A magyar nyelv több száz, ezer éves *ős-szöve*teiben még ilyen egészségesek a *jelentéskapcsolódások számai*! Használjuk ki! Bizonyosnak tűnik tehát, hogy *Szentbékkállán és környékén, a Káli-medencében, a Balaton(Pelso) körül, (miként az egész Kárpát-medencében):*

Hely és Idő", azaz *Dés és Kál*" együtt", szerves egységben jártak!

Mert egy ÉLŐ TÁJ-on: ÉLŐ a NYELV is! ÉLő: tehát változó!

S ahol ÉLŐ a TÁJ, (ahol az ÉLő *élni akar*), ott még a KŐTENGERT is az!

KŐTENGERT! Milyen gyönyörű név! IS-TEN itató *ősvíz-tó*..., Ó-KIKÖTŐ" ... Zápormosta kövein még visszatükröződik a honi életbőlcső, a Pannon-tenger *csillogása*, éppúgy, mint a később erre járó ember nedves *lábanyoma*... Aki *értően* keres, (jó helyen áskál...), az meg is talál e *balatoni (kárpát-medencei)*

tájon mindent! A népvándorlások korának (nevekbe kövesedett) *nyelvi őshínárját, szóvirágait*" éppúgy, mint az *őshüllőt és őshollót; a kőshüllőt és kősellőt; a halat és a hálót*... A *naphalat és a napkövet; a kőtrónt; a kőfejet, kőhátat, kőszárnyat és a kőszívet, (a dobogókőt!)*...

A *fehért és a feketét*, (a Fény követeit); az *Istenkálcsát* (Hold-sarlót); a *Bírópálcát, Rendcsillagot* (Orient); a *Hadakútját, Istenútját* (a Tejutat); a *Göncöl-szeke*ret; a *Kaszárcsillagot; a Kistátost és a Nagytátost* (a Kislovat és a Pegazust); a *Szarvasnyomot; a Szentkutat* (Cassiopeiát); a *Tengerbe kacsintó, a Vérrelversengő csillagot, az Urunk asztalát* (Corona Borealist); a *Szépasszont* (Antarest); a *Nagyboldogasszonycsillagát* (Kisgöncölt); a *Napválasztócsillagot* (Éjfélcsillagot); a *Magyarokcsillagát* (Jupitert)!...

Mert a *csillagos ég volt akkor még a nép(ek) bibliája!*

A *csillagisme volt a csillagmise*"!...

Ami él, mind elmúló.

Csak maga a mulandóság,

Az az örökkévaló."

(Vajda János)

12. AZ ÚJ VAGY A RÉGI

Végezetül álljon itt egy ezeréves párbeszéd, amelyet *Krúdy Gyula* álmodott újra *István és Ompoly* között a *Pogány magyarok*" című novellájának *A koronázás*" című fejezetében (*A Tisza fia*"; Magvető; 1981; 24-25. old.; a *kiemelések* tőlem):

Mikor az ének megszűnt, feltárult az ajtó, és fényes öltönyű papok és vitézek között egy magas, barna fiatalember lépett be, akinek a *fején aranykorona csillogott*.

– Gyer ide, kedves *testvérem*, és ölelj meg – szólt a *király*, mert ő volt az, aki *Ompolyhoz* belépett. – *Mi vérünknel és származásunknál fogva rokonok vagyunk, csak hitvallásunk különbözik*. De azt hiszem, hogy nemsokára *hitvallásunk is egyazon lesz*...

– Mit akarsz tőlem, *király*? ...

– Azt akarom, hogy *itt maradj nálam, és ne menj többé vissza a vadonba. Vedd fel a szent keresztiséget és testvérem leszel*....

– *Én vissza akarok menni a Bakonyba!* – szólt *Ompoly*.

– Ne menj te vissza a *Bakonyba*, kedves *testvérem* – mondá szelíden a *király*. – A *varjak és a hollók* seregei kerengenek ama *fehér oltárok* felett, ahol a *táltosok* a régi *pogány vallást* hirdetik.

Mindennek el kell pusztulni, ami pogány. Régi hatalmas *nemzetek letűntek* a föld színéről, mert *megmaradtak pogányságukban*."

Igaza volt *Szent István* királyunknak?!... Nem volt *középut*"?!... A *Koronának*, a *kornak üterére*" tett *ujjai ennyire tisztán jelezték az új vallás lüktetéseit*"?! (Az *apja, Géza* még két *istent is szolgálhatott*..., még *taktikázhatott*"...)

Ezer év után, immár számítógépen írva ismétlem e gondolatokat...

Nem dobtunk-e ki ezzel a *váltással*”, *vérátömlesztéssel*” (egy *égi ablakon*”) hasznos *ősi értékeket* is?... Vagy *Áldozat*” volt ez is?!...

Tényleg nem volt más választásunk!... De mostmár van. Annyi idő után végre *békésen is* integrálhatók a világunkról felhalmozott tapasztalatok! Beszélgethetünk a *keresztény vallás pogány gyökereiről* is... Előítéletmentesen, tényszerűen, ökumenikusan. Mert azóta újabb *BETONkőtengerekkel, újabb kőhalmokkal* építettük tele a bolygónkat! És ezek jobbak?!... Miért *szürke az arcuk*”? ...Van ezeknek *szellemi megalapozottsága*? Miért érzik városnyi, országnyi *embertömegek* kényszerítően úgy, hogy *Vissza a természetbe!*”... Ki a *zöldbe*, a *virágokhoz*, a *forrásvízhez*, a *hegyekbe*! *Fel* egy sziklacsúcsra, *Isten tenyérébe*”!..

Mert kell egy *szent*” hely, ahol még *ma is* – a ben-

nünk lévő, velünk született *belső antennáinkkal!* – *kozmikus SMS*”-eket lehet fogni. Az égbe kiálló-kiáltó *sziklák*, a *Kő-koponyák*, *Kőgriffek*, *Kőtrónusok*, *Oltárok*, *Kőkapuk*, *Dobogókövek*, *Kurgánok* ugyanis nem csak a *Múlttal* kötnek össze Bennünket, hanem a *Jelen*nel, a *Jövő*vel, s a *Kozmosz*sal is!

Újra és újra át kell gondolni életbentartó értékeit!... Újra és újra, generációnként meg kell válaszolnunk az *alapkérdésekre*: mit kezdjünk az *Ősökkel*, a *Hagyományainkkal*, a *Vallásunkkal*, a *Történelmünkkel*?... Mert az *fog később velünk is történni*, amit példaként mutatunk a *mai ifjúságnak*!...

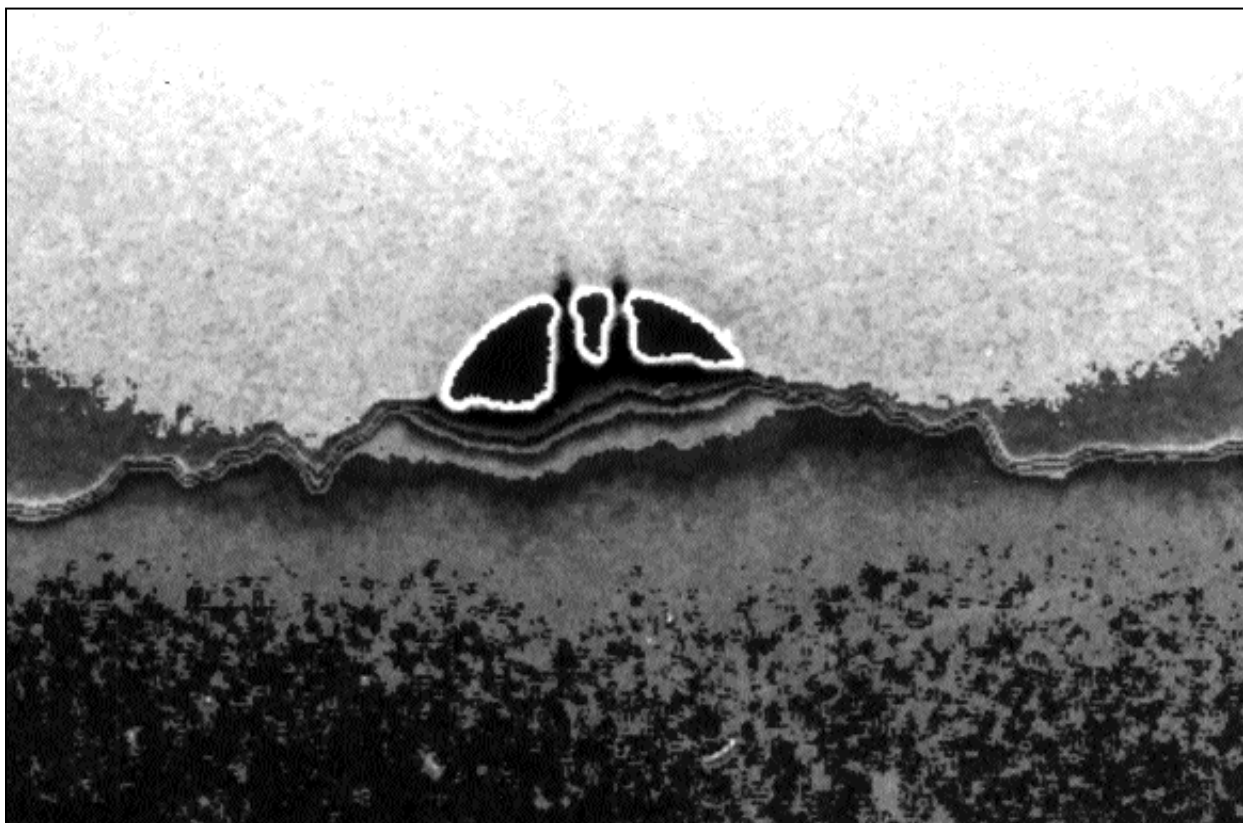
A fenti nehéz kérdésekben való eligazodáshoz *Neologismus* bölcs válaszát tekintem *iránytűnek*, melyet befejezésül megosztok az *Olvasóval* is:

Az új miért jobb, mint a régi?

S a régi miért jobb, mint az új?

A rossz, bár régi, rossz marad.

Az új, ha új is, jó, ha jó.”

16. ábra Az elringatott Nap (Tihany) (Fotógrafika: a Szerző)

ÖRÖK-ÖREG ŐSÖK, HAGYOMÁNYOK

A földi Paradicsom

RÉSZLET

AZ ÉDEN TEMETÉSE

Hostibus en Christus prostratis emicat altus.
(Lába alatt ellenség, fényben a krisztusi fé-
ség.)

(A koronázási palást hexametre)

Szent helyek bolygatója különös, gyors halállal hal meg. Így történt ez a magyar királyi város, Esztergom esetében is. A mai bazilika építésekor ugyanis elbontották az ősi szent hely megmaradt épületeit. A munkálatok 1822. április 23-án (Szent Adalbert napján) indultak meg. Először különös hirtelenséggel a tervező, Kühnel Pál halt meg (1824). Azután váratlanul, 1831-ben, Rudnay Sándor prímás hunyt el. Ebben az időben már állt az altemplom, elkészültek a főépület oldal falai, a boltozás és a kupolát tartó oldal pillérek egy része. A különös halálesetek után a Habsburg-udvar csak 1838-ban indította meg újra a munkálatokat. Azonban röviddel ezután az építkezést irányító Packh Jánost, aki egyébként Kühnel unokaöccse volt, otthonában meggyilkolták. Mintha valamilyen átok teljessé vált volna be. A bazilika építése ugyanis mérhetetlen pusztítással járt együtt. A várhegy közepe hajdan a mai talajszintnél 8-12 méterrel volt magasabb, s ezen állt a régi főtemplom. A tereprendezés során azonban, arra hivatkozva, hogy a bazilikának szilárdabb alapot biztosítanak, a kiemelkedést a „Szép templom” (Nagyboldogasszony és Szent Adalbert bazilika) bejáratával és falaival együtt eltüntették. A keleti széles feljáró lejtőjét az elhordott törmelékekből alakították ki. Így a mai napig, szó szerint, a saját történelmünkön taposva juthatunk fel a főszékesegyházhoz.

A híres Bakócz-kápolnára, mely a „Szép templom” teljesen épen megmaradt épületrésze volt, is hasonló sors várt. Packh ezerhatszáz számozott darabra bontotta és tizenhét méterrel odébb építtette fel. A kápolna beleépült az új bazilika testébe. Így tájolása megváltozott és falai is felcserélődtek. Az eredetileg három oldalával a szabadtéren álló épületnek saját kupolája is volt, s megvilágítását három ablak is biztosította. A kupola megsemmisült, az oldalfalak felcserélődése következtében pedig a régi kapuív fala, a ma márványszékekkel kiegészített ablakív lett. A bazilika és a kápolna közötti átjárót ugyanakkor ma az alacsonyabb régi ablakív képezi.

A híres „Oroszlános kápolna” sem kerülhette el a

gonosz, pusztító erők rombolását. Megmaradását a középkori palota helyiségeivel együtt annak köszönhetette, hogy a török eltemette a föld alá. Különben sorsa osztozott volna a Nagyoldogasszony és Szent Adalbert tiszteletére rendelt bazilikánk sorsában. Elbontották volna, hiszen a meg nem épült prímási palota helyét pontosan ide tervezték. A betemetés időpontját sajátos módon, szintén egy a kápolnát rongáló cselekedetből következtethetjük ki. Esztergomot ugyanis a török 1543-ban foglalta el először. A palota nagy része és a kápolna ekkor még ép, mert Dzselaiddáde musztafa és Szinán császár említést tesznek erről leírásukban. Az 1573-ban Esztergomba látogató Gerlach István szerint, a pompás palota, erősen rongált állapotban ugyan, de még látható volt. Reinhold von Lubenau königsbergi császári követ, 1587-ben ugyancsak az elragadtatás hangján számolt be az épület hajdani szépségéről. Hasonlóképpen írt 1591-ben II. Rudolf követeként hazánkban átutazó Wratislaw is. A fenti külföldi utazók, kivétel nélkül megemlékeztek egy különös ebédlőről is. Ez a terem, mint erről még később szó lesz, ősi misztérium hagyományát őrizve, magába foglalta Isten és a magyar szent királyok tiszteletének szentélyét is. Ebédlő, templom és nemzeti panteon volt ez egyszerre. Esztergomot azután 1595-ben visszafoglalták a császári keresztény csapatok és tíz évig meg is tartották a várat uralmuk alatt. Az 1595-ös Pálffy-féle ostromot ábrázoló metszetek a palotát viszonylag épségben mutatják. Rudolf Petz, a „keresztény” várkapitány, barbár módon a nevét a kápolna freskójába véste. A mai napig olvasható felírat arra vall, hogy a palota belső helyiségei ekkor még

1. ábra Custos: Esztergom 1595. évi ostroma

nem voltak földdel betömve. Ez a freskórongálás teszi lehetővé, hogy meghatározzuk a palota eltemetésének időpontját. A betöltés ugyanis az 1605-ös ostromkor vagy az után történhetett, de nem később, mint az 1660-ban. Evlia Cselebi ugyanis 1660-1666 között járt hazánkban, és a török utazó Esztergom váráról szóló részletes leírásában semmit sem tud a palotáról.

Egyébként Dzselaalzade musztafa nem véletlenül írta a XVI. század közepén, a még majdnem teljesen ép várról, hogy a paradicsom palotájának mintaképe. Ennek a helynek, különös ereje volt. Látó és a jó képességgel bírt. Erről már az egészen korai időkből is értesülhetünk. Szent Adalbert legendája ugyanis a következő különös történetet mondja el:

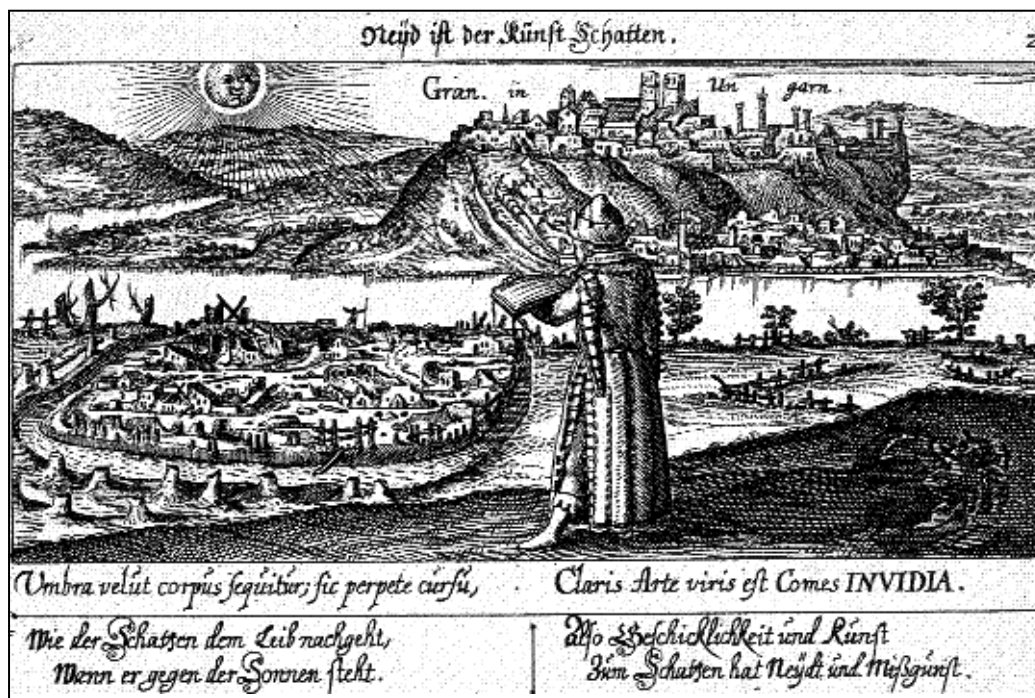
...a szent (t.i.: Szent Adalbert– V.T.) arra a helyre érkezett, amely ennek az országnak székes fővárosa. Volt itt egy hatalmas bálvány (ydolum). Ebből gyakran démonok adták feleleteiket a népnek. Ennek ünnepe s e szobornak csodálatára a közeli városokból sokan gyűltek össze...”

A legenda a továbbiakban azt állítja, hogy a szent lerombolta ezt a különös építményt. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Adalbert legendáját idegen leírásokból ismerjük. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a judeo-kereszténység a hitelveitől eltérő keresztény tanokat is pogánynak minősítette. A magyar királyság és vallás területét Róma még a XV. században is 'terra gentium' (pogány föld) megjelöléssel illette. (A magyar kereszténység sajátosságait az IMA ELLENÉGEINKÉRT, A Szent Korona Misztériuma című könyvemben fejtettem ki részletesen. – V.T.) Adalbert legendáját elemezve pedig, külön magyarázattal igyekeznek ellátni a Róma központú keresztény ideológusok azt az életrajzi adatot, mely a szent tevékenységét kapcsolatba hozza a bizánci kereszténységgel. Ugyanis 989-ben, a XV. János engedélyével jeruzsálemi zarándoklatra indult Adalbert,

2. ábra. Az esztergomi várkapolna Apostol képe a keresztény várkapitány Rudolf Petz bevésett nevével (1595-1605 között).

Szent Nílus gaetai görög remete szavainak hatására visszatért Rómába, hogy az Aventinus dombján álló Szent Alexius- és Bonifatius-apátságba lépjen. A monostorban bencés és görög szerzetesek laktak együtt. A latin és a görög szertartású apátság, az egyházi központok ellentéte miatt, nem tartozott a megőrzendő történeti emlékek közé. A végleges egyházszakadás

3. ábra. Az esztergomi álomvár (ismeretlen művész, XVII. század)

4. ábra. Oroszlánok útja” Esztergom mellett
(Karl Renshard /1678-1735/: Esztergom látképe)

után a nyugati és a keleti keresztények az eretnokség és a pogányság bűnével vádolták egymást. Szent Adalbert hagyományában tehát a pogányság kérdésének fölülbírálása éppúgy szükséges, mint a korai középkor egészére való tekintettel. A bálvány” ledöntésének kérdését a fentiek alapján kell értékelnünk.

A jövőbe látás képességét ugyanis az esztergomi szent hely a későbbiekben is megőrizte. Adatokkal erre nézve, bőségesen rendelkezünk. A II. Géza uralkodásától egészen III. Béláig tevékenykedő Lukács esztergomi érsek különös cselekedeteire, jóslataira az angol Gualterus Map hívta fel a figyelmet. A trónviszályokban, mely II. Géza halála után fia és testvérei között lángolt fel, az érsek misztikus szerepet játszott. Miután az elhalt uralkodó megkoronázott gyermekétől (III. István), idősebb nagybátyja (II. László) törvénytelenül ragadta el a hatalmat, Lukács, királykoronázó esztergomi érsekként, megtagadta a szertartás lebonyolítását. II. Lászlót szemtől szembe trónbitorlónak nevezte, aki a jog és erkölcs ellenére akar egy ártatlant megfosztani apai örökségétől. Mivel Mikó kalocsai érsek megkoronázta Lászlót, Lukács, mint az ország rangban első főpapja, egyházi tilalommal sújtotta az új uralkodót. Erre László börtönbe vetette, ahonnan csak III. Sándor pápa kérésére szabadulhatott. Mindez éppen karácsonykor történt. A király éppen a nagymisét hallgatta, mikor az érsek visszakapta szabadságát. Lukácsnak első útja a templomba vezetett, az oltárhoz lépett és ledobta onnét a terítőket, díszeket és a király felé fordulva a következő mágikus mondatokat mondta:

Uram Jézus! ki ma születél, fordítsd meg a király szívét, ha még méltónak tartod, hogy meglátogasd! Ha pedig nem, verd meg negyven nap alatt erős karoddal... hadd érezze, ki ellen vétkezett!

László sorsa pedig beteljesedett. Hiába záratta el újra érsekét, Isten akaratát fogságba ejteni nem tudta. Királyságát megtartotta, és az életét elvesztette. Lukács csak imádkozott és dicsőíté az Istent”. A negyven nap még le sem telt, amikor II. László váratlanul meghalt. Halálának időpontja (1163. január 14.), – misztikus, égi rendelésből, – ugyanarra a napra esett, mint a Turul dinasztia férfi ágának kihalása (1301. január 14.).

5. ábra. A vár oroszlánjai (várkapolna, freskótöredék)

Az esztergomi érsek pedig, a továbbiakban is olvasott az ég jeleiben. Új trónkövetelőként ebben a helyzetben, az elhalt László öccse, István lépett fel. Mivel Lukács II. Géza fiát, III. Istvánt, már megkoronázott királynak tekintette, Isten törvényeihez tartva magát, megtagadta IV. István beavatási szertartásában való közreműködését. A kalocsai érsek segítségével ugyan IV. István fejére került a Szent Korona, de a szabálytalan királlyá avatással szembe fordult az ország lakossága is. A Mánuel által támogatott IV. István pedig szörnyű halált halt (1165). Bizánci emberei, egy gyógyító érvágást felhasználva, megmérgezték. Így III. István teljesen zavartalanul uralkodhatott tovább atyja örökségében. Azonban az ég nemsokára jelét adta, hogy királyi küldetése nem tart sokáig. Egy nap, 1171. március 4-én, mikor III. István Esztergomban misét hallgatott, Lukács érsek a szertartás közben hirtelen elhallgatott. Arca elkomorult és a következő szörnyű jövőt jósolt a királynak:

Nem tudok örülni, mert éppen mához egy évre, mindnyájunk megzavarodása és haragja mellett, itt, Esztergomban meg fogsz halni.”

Pontosan egy év múlva, 1172. március 4-én éjjel III. Istvánt elérte a halál. A jóslat beteljesedett.

AZ IDŐ PALOTÁJA

*(Ecce) signum crucis, o spes certa salutis. “
(Édes fája keresztnek, erős zálog kegyelem-
nek.)*

(A koronázási palást hexameterre)

Születés és halál jövődölése egyaránt megmutatta magát Esztergomban. Ahogyan Szent István születését megjósolta küldötte útján az Isten, úgy az összes jövődő magyar uralkodó sorsát is felfedte egy különös varázsterem”. Ugyanis Bonfiniától tudjuk, hogy Vitéz János, olyan tágas ebédlőt építtetett a várban, melyet felettébb furcsa festményekkel díszített. Erre vonatkozóan a következőket írja:

Ad triclinii caput Sibyllarum sacellum e fornicato opere acuminatum statuit, ubi Sibyllas omnes connumerare licet. In triclinio non modo omnes ex ordine Ungarie reges, se et progenitores Scythicos cernere erit.” (Bonfinius, A., *Rerum ungaricarum decades*. Decas IV. Liber III.)

Azaz:

Az étterem fejéhez csúcsíves boltozattal a Sibylla-fülkéket helyeztette, ahol valamennyi Sibylla képét láthatjuk. Az ebédlő falain sorban nemcsak az összes magyar király látható, de a szittya elődök is.”

Erről az ebédlőről Ladislaus Suntheim is hírt adott az 1498-tól 1505-ig terjedő időszakból. Gerlach 1573-ból származó útleírása újabb fontos adalékot közöl a különleges ebédlővel kapcsolatban. Leírása szerint a Duna folyásával párhuzamosan épült terem-

ben a Sibyllákon és a szkíta és magyar királyokon kívül még két isteni képet jelenítettek meg. Krisztust a kereszten és Máriát. Az ebédlő fejtől tehát a következő képek voltak láthatóak: Krisztus a kereszten, Szűzanya, az összes Sibyllák, és időrendben a szkíta és magyar királyok. Mindez pedig közvetlen a Duna fölött álló épületben ábrázoltatott, mintha a folyam folyása az idő folyását jelentette volna. Az Anonymus által leírt álom megvalósult:

Et innotuit ei, quod de utero eius egredetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra.”

Azaz:

Egyszersmind úgy tetszett neki (T.i.: Emesének – V.T.), hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.”

A Duna időfolyama” fölött a várban tehát sorra megjelentek a magyar királyok. A terem fejt” pedig Lubenau (1587) és Wratislaw (1591) is kápolnának nevezte. A Sibyllák alakja mellett megfestett Mária és Krisztus képek az eredet, a származás irányát jelölték. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy az esztergomi palotáról szóló korabeli magyar leírások még egy különlegességről számoltak be. A királyok ábrázolásai nemcsak Vitéz János idejéig voltak megfestve, hanem a jövő uralkodóinak képei is ’felírtak’ a terem falára. S a jóslatok valóban be is teljesedtek, a Sibyllák nem véletlenül jelentek meg a különös terem falán. A hagyomány szerint ezer évre is előre tudtak jósolni. Krisztusra vonatkozó messiási jövődöléseik miatt tisztelték őket a keresztény világban. A tiburi Sibylla

9. ábra. A koronázási palást látnokai”

Augustusnak, a földi uralkodónak, megmutatta Jézus közelgő születését. Egy legenda szerint ugyanis, amikor a rómaiak istenként akarták tisztelni Augustust, ő – éppen Krisztus születése előtti napon – hívatta a tiburi (Tivoli) Sybillát, aki megmutatta neki az „ég oltárát” (ara coeli). Szívárvánnyal körülvéve látta a Nap előtt a Szűzanyát ölében a Kiseddel. Krisztus megtestesülésével hozták kapcsolatba az erüthreai és a cumaei sibyllák jóslatait is. Az esztergomi „jósteremben”, mely egyszerre ebédlőként és kápolnaként is szolgált, Jézus és a Szűzanya, valamint a Sibyllák és a magyar királyok együttes megjelenése, Isten Országának uralkodóit mutatta meg. Krisztus alakja pedig, a „szent tér fejénél” a kezdetet, az eredet irányát jelentette. A vallási központban, a kultikus étkezések alkalmával, vendégül látták, megidézték az összes volt és leendő magyar uralkodó lelkét és szellemét. E lakomák hasonlóságai lehettek azokhoz a vallási szertartásokhoz, melyet őseink az úgynevezett „kalandosok”-ban tartottak. Ezek a társaságok a szakrális időben való kalandozásra jöttek létre. Minden hónap első napján /calandae/ összegyűltek és kultikus lakomát tartottak. A mi hagyományunkban az étel és az élet összetartozott. Az étkezés a testesülést jelentette. Cselekedetükkel a kalandosok testet adtak a jövőnek. Ugyanakkor a közös étkezés eltelhetetlen köteléket, szövetséget jelentett, a pap vezetésével lebonyolított különös szertartás résztvevői között. Így válik érthetővé, hogy Szent László idejében törvény szabályozta a kalandosból engedély nélkül távol maradó sorsát. E szerint:

Ha valaki a kalandosból az ő papjának és társainak engedelmével nélkül eloson, tíz pénzen váltsa meg azt a kezét, amellyel magát társul kötelezte vala.”

(Si quis de calendis sine presbyteri sui et fratrum licentia subtraxerit, manum eam, cum qua fraternitatem promisit, decem pensis redimat.)

A kalandos lakomák valószínűleg a halotti tor szertartásához is szorosan kapcsolódtak, hiszen még a XX. század elején is működtek kalandos társaságok, mint temetkező-egyesületek. Halál és születés e szertartásban egyaránt jelen volt. Ezen a vallási cselekményen alapult a magyar király beavatásának misztériuma is, hiszen a koronázási ünnepséget az új király mágikus lakomája zárta le. A magyar nemesség szolgált fel királyának az étkeket, uralkodójuk cselekedetük által öltött testet. Reánk maradt az utolsó koronázási szertartást, IV. Károly 1916-os beavatását lezáró ebéd ételleinek jegyzéke. A Szent Korona mindenkor élő megtestesülése, a magyar király. Testetöltő étkezése alkalmával pontosan 19 fogást szolgáltak fel. Ez a szám pontosan megegyezik a Szent Korona zománcképeinek számával. Mintha a 19 kép létállapotát ette volna végig a magyar uralkodó. Az ételekből 14 húsétel volt. A húsból készült fogásokból pedig, a lélek alászállásának megfelelően, 8 a szárnyasételek csoportjába tartozott. Az utolsó, a 19. íz a jövőbe mutató „Trónörökös kosár” nevet viselte. Ez az étel jelentette a megújulás mágiáját. E hagyományok alapján logikusnak látszik, hogy a volt és a jövőbeli királyaink képeit az esztergomi ebédlőterem falán jelenítették meg. Templom és ebédlő együttese volt ez, melyben a magyar kereszténység sajátos szertartásait tartották.

A Sibyllákat Krisztusra vonatkozó messiási jóvondoléseik miatt gyakran ábrázolták a próféták társaságában. A próféta szó a görög „prophétész” kifejezésre vezethető vissza, amely a görög térségben a jóst és a jóslat értelmezőjét jelölte. Azt is tudjuk, hogy az ókori prófétanők jóslataikat verses formában, hexameterekben adták tudtára a világnak. Ez a két sajátosság pedig fellelhető a magyar hagyományban a koronázási palásttal kapcsolatban is. A próféták fölött Szűzanya és a Krisztus képek körül rímes hexameterek olvashatók. Ezeknek a látomásoknak az égi világában mutatta meg magát az új király személye. Az ebédlőterem festményei ugyanilyen elrendezésben jelenítették meg királyainkat. Való igaz, hogy a Sibylla-jóslatokról az egész középkori világban tudtak. Ezek sejtelmes üzenetét mitikus módon összekapcsolták a föld eljövendő, és Isten által kiválasztott uralkodójával. A látomások a születendő hősről beszéltek, a világot Krisztus követésében egyesítő szabadítóról. E szerepre a francia király éppúgy jelölte magát, ahogyan a német-római császár is. Ez a kiszemelt bajnok, azonban a mindenkor magyar király volt. Testesülései ott voltak megfestve a palotában, míg a török el nem foglalta az esztergomi várat. A mohamedan hódítók csak a szent királyaink szemét szúrták ki a mágikus képeken, míg az osztrák „keresztény” csapatok a vakolatokkal együtt verték le a magyar uralkodók festményeit a falakról. Így csak a leírásokból ismerhetjük ezeket a misztikus ábrázolásokat. Az ebédlőterem festményeiről Heltai Gáspár és Petthő Gergely is szinte azonos szavakkal számol be. Azonban a két leírás eltéréseiből nyilvánvaló, hogy a közel százötven évvel később élő Petthő, más forrásokat is ismert az esztergomi királyképek értelmezéseit illetően. Kétségtelen tehát, hogy a palota ebédlőtermének falán Mátyás uralkodásának idején már megfestették a magyar királyság jövőjét. Heltai erről a következőket írja:

Nem írhatta vala pedig a királyoknak képeit csak Mátyás királyig, mikoron ő élt (T.i.: Vitéz János – V.T.), hanem Mátyás király után is egy-néhány ablakot íratott meg, melyet valami prognostikumból avagy csillagoknak járásából vött jóvondómondásból.”

Petthő pedig így fogalmaz:

...az esztergami várban, egy nagy, szép drága Palotát csináltatott, melyben a Magyar Országi Királyoknak képeit drága, szép festékekkel kiíratta vala mind Mátyás királyig. Azután négy Királyi képnek való helyt hagyta...”

A két történetíró a képeket azonos módon írja le, a királyok személyében is egyetértenek. Azonban a festmények kiegészítő elemeit, ábráit kisebb eltérésekkel értelmezik. Heltai a királyképek megjelenési helyeit is az „ablak” szóval jelöli meg, míg Petthő egyszerűen csak „hely”-nek nevezi a palota falának azon részét, ahol az uralkodók alakjai láthatóvá váltak. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Heltai a katolikus vallást élete végéig szélsőségesen támogatta. Petthő Gergely viszont, a római katolikus hittől eltérőket még a XVIII. század közepén is eretneknek tekinti. Az eltérő hitű szerzők azonos közléséből nyilvánvaló, hogy a jóslatok hiteles leírását olvashatjuk a krónikáikban. Az első festményt nagyjából azonos módon értelmezi mindkét szerző. Heltai a következőket írja:

Az első ablakban Mátyás király után íratva vala egy-egy király képét, mintha egy király ülne egy zseccel székbe, behunt szömekkel, ki szunnyadozék és kevés gondot viselne az országnak dolgaira. Evvel jelentötte, hogy Mátyás király után egy király volna jövendő, ki nem sok gondot viselendő volna az országra. És úgy lőn. Mert László lőn király, ki igen tunya és lágy ember vala. És mikoron új hírt hoznak vala néki, hogy a töröknek kárt tőttenek és imezt és amazt az várat vették meg, ő nem indul vala ezen, hanem lágy beszéddel mondja vala: -Dobrsi, dobrsi.“

Pethő Gergely erről a képről csak szűkszavúan ennyit ír:

Az első helyen, ki mindjárt Mátyás király után vala, íratá egy király képét, ki az székben ülven ott szunnyadoz vala. Evvel László királyt jövendölte.“

Az idő következő állomásáról a megjelenítés részleteinek értelmezésében eltérő információkat közölnek. Heltai így írja és értelmezi a második jövendölést:

A másik ablakon íratott vala egy király képét, és annak lábai alatt tüzet íratnak vala, mely körül emberek sítnek vala nyársokon. Evvel a képpel jelentötte a szegény Lajos királyt, hogy az is csendes király lőnne. És hogy az ő üdejébe támadandó volna a keresztes had.“

Pethő a második kép értelméről ezt mondja:

A' másik helyen is királynak képét íratá. Ennek a lábai előtt tüzet, mely körül emberek sítnek vala. Evvel Lajos királyt jelentette, hogy az ő idejében tűz emészti meg 'Magyarországot, az mint úgy is lőn Szulimán császár és a keresztes had miatt.“

A harmadik jövendölés esetében szintén tapasztalunk eltérést a két szerző között. A protestáns Heltai a következőket írja:

Az harmadik ablakra íratott vala két mezítelen embert, kik küszkednek vala az magyar koronáért, melyet az ő lábak alá megírtanak vala. Evvel a képpel azt jelöntötte, hogy János király és Ferdinánd király jövendők volnának az országért. És úgy lőtt. Mert anynyira vesszédének egymással a királyi birodalomért, hogy majd mind a kettő mezítelenek maradának, mind országostól.“

Pethő a harmadik jövendölést is Heltaival azonos módon írja le. Magyarázatában azonban a királyok lemeztelenedéséről hallgatva a küzdelmek során mezítelenül maradó Országra“ hívja fel a figyelmet:

A' harmadik helyen két mezítelen embert íratá, kik 'Magyar Országért' küszködnek vala egymással. Ezeknek lábok alatt vala a 'Corona'. Evvel azt jelentette, hogy Ferdinánd és János király addig veszekednek az Királyságért, hogy az Ország mezítelen marad köztök, az mint úgy is lőn.“

Végül az utolsó jövendölést szinte mindketten azonos szavakkal mondják el. Heltai így ír:

Az negyedik ablakba íratott vala egy haragos oroszlán képet, mely a földön fekszik vala, és a két első lábának körmeiben tart vala egy koronás patyolatot. Evvel a képpel azt jelentené, hogy a török császár fogná elfoglalni az magyar királyi birodalomnak méltóságát, és hogy azt kezdené bírni mindvégig.“

Pethő a negyedik, végső jelenés képéről a következőképpen tudósít:

A negyedik helyen íratott vala egy haragos oroszlánt, ki a két első lábával tart vala egy koronás patyolatot. Evvel nyilván azt jövendölte, hogy a török császár 'Magyar Országot' magának foglalja el.“

Sajátos módon az utolsó, negyedik jövendölés mintha a ma emberének is üzenne valamit. A pártosodás, a hiúság tobzódása, a fogyasztói háború, az alantas vágyak kielégítése olyan mértékben lemeztelenít bennünket, hogy elvesztjük Istenünket, Szent Koronánk földön hever és az ősök oroszlánja haragosan tartja koronás zászlókat. Ugyanakkor a születések és az oroszlánok összetartozása az esztergomi vár és a kápolna falain feltűnő mágikus oroszlánok jelenlétéből is kimutatható. Oroszlán képek maradványait találták meg Vitéz János palotájának lépcsőházában is. Az Oroszlánok követése pedig az ősök útjának követése. Alakjukon keresztül megmutatkozik a királyok születésének rendje. Uralkodóink testesülésében az oroszlánság által megjeleníthető erő nyilvánult meg a világban. A kis királyi kápolnában mindez jól érzékelhető.“ Bejáratának timpanonján Mettercia (Szent Anna, Szűz Mária és a kis Jézus) volt látható. A szakrális évben hármuk ünnepe az Oroszlán havában találkozik össze. (Szent Anna napja július 26-án, Urunk színeváltozása augusztus 6-án és Nagyboldogasszony ünnepe augusztus 15-én van.) A Szent Koronát pedig Szent István, Esztergomban, ebben a szent időben ajánlotta fel az Ég Királynőjének. Ugyanakkor Boldogasszony Anyánk hagyományunkban az utódok születését is segíti. Így fért meg együtt Szűzanya és az oroszlán ábrázolása e királyi kápolna falán. A megfestett hét-hét oroszlán alakja a nyolcadik megjelenésre, a kápolna ülfülkéjénél, a király valószínű személyévé változott át. Az oroszlán szívében (Cor Leonis) a Vénusz gyermeke mutatkozott meg.“ (Varga Tibor: IMA ELLENŐRZÉSEINKÉRT, A Szent Korona Misztériuma -Debrecen, Főnix. 2001.)

Az oroszlán pedig csillagképként ott ragyog az égen. A legfőbb csillagát, mely rajta fekszik az ekliptikán, latinul 'Regulus' (királyfi) névvel is illetik. A csillag görög 'bazileosz' szóval való jelölése ugyancsak 'király' jelentéssel fordítható. Az ősi kultúrák szerint e csillaggal van összefüggésbe a királyok születése. Plinius is beszámol erről és kifejti, hogy az Oroszlán csillagképnek ezt a csillagát 'Stella regina' -nak (királynő csillag) is mondják. Úgy véli ez összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy a csillag rajta van a nappályán és így gyakran áll konjunkcióban illetve oppozícióban a bolygókkal, a Holddal és a Nappal. A Regulus vagy más néven Cor Leonis csillag tehát királyfi és királynő csillag egyszerre, anya és fiú, maga a teljesség. Ugyanakkor az asztrológiai hagyományban a jóslásoknál ez a csillag helyettesítheti a Jupitert, amennyiben az égen a bolygó éppen nem látható, mert tulajdonságaiban hasonlatos hozzá. Ő a királyi gyermek és egyben az atya megtestesítője. A Jupitert pedig, a csillaghitben a magyarok csillagaként tartott számon. A király csillag tehát magyar csillag.

*Emicat in caelo sanctae Genetricis imago. “
(Ime, a szent Anya képe ragyog csillogva az
égen)*

(A koronázási palást hexameterére.)

Ugyanakkor az egész vár alaprajza feltűnő módon a csillagos ég egy darabját tükrözi vissza a földi valóságban. A Szent Tamás hegygel összeköttetésben lévő vár alaprajza pontosan megfelel az Oroszlán csillagkép rajzolatának. Az egyes csillagok elhelyezkedése megegyezik a falak vonalvezetésével. Az égi képet másoló csillagvár alaprajzában az oroszlános kápolna pedig pont ott található, ahol a Regulus csillag helyezkedik el a csillagképben. Ide kellett megérkeznie a születendő trónörökös lelkének. A lélek szele“ pedig ott kavargott a Fehér toronynak“ nevezett királyi lakrész körül. Alászállva a kápolnában, a születés pillanatát mutatta meg.

Az Oroszlán csillagkép oroszlán farka“ (Denebola) nevű csillagának földi vetülete, a kápolnával ellentétes oldalon épült, körbástya. Az oroszlán-sörény“ (Algieba) pedig a Szent Tamás hegy felé emelt körbástyának felel meg. Az Oroszlán csillagkép földön megéptült alakzatához, ahogyan az emberiség ősi hagyományában is, hozzáépült a szűzi minőség képviselője is. A Boldogasszonynak szentelt bazilika a vár belsejében kapott helyet. Így valósult meg az esztergomi várban az évkör Oroszlán és Szűz csillaghavának közös emlékműve. Az oroszlános anyaistennő képét őseink a kezdetektől őrizték lelkükben. Erre utal az oroszlánháton álló Istár ábrázolása, és a főnőcs Asztarta képi megjelenítése is. Mindkét oroszlános anyaistennő elnevezése hangtanilag közvetlenül kapcsolható Esztergom nevéhez. A várban tehát, azt a mennyei minőséget építették meg, amelynek földi eljövételét várták. Az épülés cselekedete, és gondolkodásunkban a test éppé válása, felépülése, összetartozik. A lélek testté válása és az építés mágiaja a magyar királyi székhelyen egymás mellé rendelődt. Az ég földre szállása megvalósult. Nem véletlenül nevezték el, a várhegy szomszédságában található, hegyfokot az építések védő szentjéről, Szent Tamásról. A legendája szerint ugyanis, a mennyszágon épített, cselekedetei által, a királyának csodálatos lakhelyet.

Esztergomban tehát föld és ég összeér. Isten lelke pedig alászáll. A lélekhozó a Szél csillag, a Vénusz. Jelenléte a királyi székhellyel kapcsolatban egyértelműen igazolható. Ugyanakkor a Turul dinasztia tagjairól viszont tudjuk, hogy a calvus“ (kopasz, tar, szár, fehér) megjelöléssel személyük kapcsolatba hozható. A calvus“ viszont az ősi tudás szerint a Vénusz mellékneve. A Vénusz bolygó ugyancsak rendelkezik az a tulajdonsággal, hogy képes akár férfi, akár női alakot magára öltetni. Jelen van benne a teremtettség. A Vénusz és a Regulus találkozása királyaink születését jelentette a csillagösvényen. Esztergom nevének eredetét vizsgálva észre kell vennünk, hogy nagyon emlékeztet a Turul dinasztia mágikus madarának

latin megjelölésére. Az Emese álmában szereplő, égből alászálló lényt krónikáinkban az 'Austur' vagy 'Astur' kifejezéssel jelölik. Ugyanakkor ez a név magában rejt, ahogyan erről majd később szó esik, a Vénusz irányába vezető értelmezési lehetőséget is. Természetesen erről a hivatalos kutatás“ hallgat. Általában a szláv nyelvekből igyekeznek eredeztetni a város nevét. A 'stregom' kifejezést akit őriznek, akire vigyáznak“ értelemmel szokták magyarázni. Ám, szláv-ság nagy számú jelenléte a térségben nem igazolható. Származtatják a bolgártörök 'esztrogin, esztrogün, esztrigin, esztrügén' és 'küpe' kifejezésekből, melyek jelentését bőrpáncél“ értelemmel adják vissza. Az elnevezés pedig Taksony és Géza bőrpáncél készítőinek lakóhelyét jelölte volna. Azonban Esztergom első, ismert magyar megjelölése az 'Estrigun' kifejezést használja 1146-ból. E névből nem nehéz kiolvasni azt 'est' szavunkat. Ugyanakkor a városnévben megbújik a görög– latin 'aster' kifejezés, mely 'csillag' jelentéssel fordítható le. Így az 'est' és a 'csillag' fogalma egymás mellé rendelhető az értelmezés alap megközelítésében is. Természetesen a Turul dinasztia csodás madarának nevéből ('Austur, astur') ugyanez a két értelmezés kimutatható. Ne feledjük, Esztergom mágikus álomlátások színhelye. A csodálatos égi küldött pedig álomban jelenik meg és alászállása leszületést jövendöl. Az 'est', a 'csillag' és az 'álom' fogalmak a Vénusz bolygót jelölik, ő az Esztergomban várt égi vándor. Népünknek egyaránt nevezik Esthajnal, Álomhozó és Szerelem csillagnak is. Megjegyzendő, hogy az 'Eszter'– illetve a Turul krónikáinkban használt névéhez 'austur, astur' a latin nyelvben az 'aster' kifejezés mellett az 'auster' szó áll a legközelebb, mely 'déli szél' értelemmel fordítható. A próféta mondja: Isten délről jön (Habakkuk 3,3). Ugyanakkor a 'Szel csillag' fogalma ugyancsak a Vénusz bolygó irányába tereli Esztergom nevének értelmezési lehetőségét. A menny szelének susogását, a 'lélek szelének' hangjait pedig a palota Sibyllái értették meg. A 'Sibylla' névben benne rejtezik a latin 'sibilus' szó, amely 'siszögés, susogás, süvöltés, zúgás' jelentéssel fordítható.

Természetesen a város nevéből könnyen következtethetünk a magyar csillag“ folyóra, a Dunára vagyis az 'Ister'-re. Az Esztergom kifejezés 'gom' tagja, melyet még a XIX. században is 'gam'-nak ejtettek, a régi-ek szerint 'kanyar' értelemmel adható vissza. Azonban a királyi város német Gran, Granum“ elnevezéséből más értelmezés is kikövetkeztethető. E szavak jelentésével kapcsolatban a Garam folyót szokták emlegetni. Ám valójában közelebb kerülünk a megoldáshoz, ha a latin nyelv felől közelítünk a vizsgált kifejezésekhez. A 'granum' annyit tesz, mint 'mag', 'szem'. Ezt a főnevet különösen a gabona félék megjelölésére használták. Esztergom német neve tehát a születés, magfogadás titkát őrizte. Fontos értelmezési lehetőség előtt nyílik meg az út, a város Strigonensis megnevezésének elemzése alapján. A név latin megközelítése ugyanis a női, szűzi minőség megjelenését rögzíti. A latin 'strigo' kifejezés a szántás közben megpihen, nyugszik“ értelemmel fordítható le a magyar nyelvre. A 'striga' főnév ugyanakkor 'rend' értelemmel adható vissza, de így nevezték a földméréskor alkalmazott négyzetes terüle-

7. ábra. Atilla király. (Nádasdy Mausoleum. 1664.)
Hasonló képek néztek vissza Vitéz János ebédlőjének, kápolnájának faláról.

tet is. Ezek a fogalmak pedig a 'Szűz' rendszerező tulajdonságaival hozhatók összefüggésbe. Erre utal a 'striga' újkori 'boszorkány' értelmű jelentésváltozata is, hiszen a 'boszorkányság' a 'szűz'-i erők negatív megnyilvánulási formája. Ugyanakkor Esztergom német 'gran, granum' megnevezése is utal a 'gabona félek' fogalomkörén keresztül a 'Szűz' földi vetületére. Ugyanis csillagképének főcsillaga a Spica, azaz a kálász. A Szűz és az örök élet jele összetartozik. A magyar király és királyság innét nyeri erejét.

De milyen világ süllyedt el valójában Esztergomban? Mi az amit föltétlen el akartak temetni a Habsburg-ház emberei? Az egész egy álom emléke, egy álomé, mely nemzedékről nemzedékre szállt. Álmodni még Atilla kezdte, azon a súlyos éjszakán, amikor megindult az orra vére. Álma és vére a halálán átjutott, kései utódjában valósággá változott. Álmos leszármazói pedig tovább álmodtak az angyalokról, égi küldöttekről. Az isteni akarat bennük öltött testet. Csodálatos látomás jövendőlte, hogy életfájuk koronája, István, az ezredfordulón örök királyságot nyer. Ugyanakkor Esztergomban minden magyar király születése megjósolható volt. Itt olyan 'álomvár' épült, melyben az idő mutatta meg magát. Ennek a híre szinte köztudott volt a korabeli világban.

Az uralkodói székhely építészeti kialakulása valójában egy csodálatos látomás alapján történt. A hagyomány szerint az Úr angyali jelenést támasztott Géza előtt. Egy gyönyörű külsejű ifjat állított elébe, erről a küldötről Szent István király nagy legendája éppúgy beszámol, mint a Hartvik féle szerkesztett változat. Az ifjú gyönyörű külseje /iuvenem delectabilem aspectu/ és az általa közvetített üzenet, sejtetni engedi azt is, hogy ki jelent meg a magyar király látomásában. A szózatban ugyanis világos utalás történik a 'koronára':

Hic unus erit de regibus electis a domino, 'coronam vite' secularis commutaturus eterna.

Azaz:

Ő az Úrtól választott királyok egyike lesz, a földi élet koronáját majd az örökkévalóval fogja felcserélni.

Az ifjú nevét pedig félreérthetetlenül közli velünk a Hartvik féle legenda folytatása. Feleségének, Saroltának, közvetlenül a szülés előtt isteni látomása volt. Először vértanú Szent István jelent meg előtte teljes papi öltözetben és így szólt hozzá:

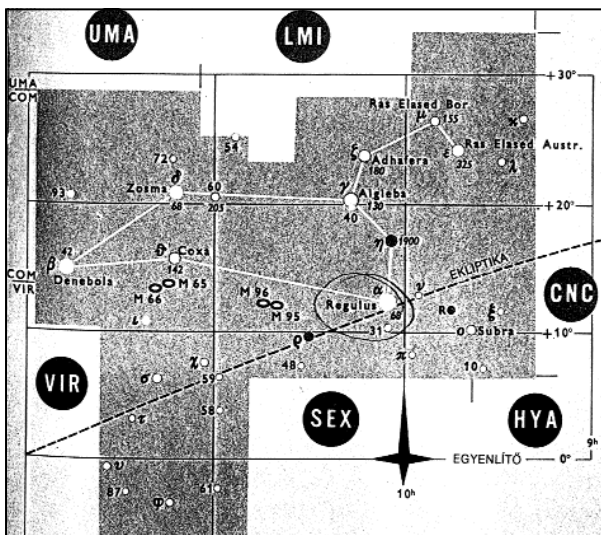
Confide in domino mulier, et certa esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum, meumque nomen illi inponas.

Azaz:

Bízz az Úrban, asszony, s légy biztos, hogy fiút fogsz szülni, akinek nemzetségében elsőként jár korona és királyság, és a az én nevemet ruházd reá.

Ugyanakkor a szóhasználat, mely az álomlátást 'divina visio' kifejezéssel jelöli meg utal a Turul csodájára. Anonymus ugyanis a 'divina visio in forma Asturis' /isteni látomás jelent meg Turul madár képében/ szavakkal írja le az Emese álmában feltűnő égi jelenséget. A kapcsolat Atillával pedig nyilvánvaló, hiszen a krónikáink és gesztáink szerint, pajzsán és zászlaján e madarat viselte a hun király. A csodás lény magyar nevét Kézai őrizte meg a 'de genere Turul' /Turul nemzetség/ megjelölés által, mely Szent királyaink dinasztájának csodás származására utalt. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy Atilla és István összetartozása igazolható a külföldi forrásokból is. Gregorius Turonensis szerint Atilla ugyanis 451. április 7-re, Húsvét napjára virradó éjjel földig rombolta Mettensis /Metz/ városát. Egyetlen épületet hagyott sértetlenül, protomártír Szent István oratóriumát. A bűnös világból Atilla ítélete szerint, csak az Ő nevében hirdetett Ige volt az egyetlen, ami megmaradásra érdemes. /E témát bővebben az 'Ima ellenségeinkért – A Szent Korona Misztériuma' című könyvemben.– V.T./ Esztergomban Atilla késői utódja, a hun vezér szellemi örökségének folytatójaként, elkezdte építeni első vértanú Szent István templomát. Mire a szent hely felépült, megszületett jövendőlt gyermeke. /Különös módon protomártír Szent István ünnepét kétszer is meg ülte az egyház a szakraális évben (augusztus 3-án és december 26-án). Így az esztergomi csillagvárban – az Oroszlán csillagkép kőbe rakott másában – a protomártír temploma joggal idézte a születtendő István-ságot.

A hagyomány szerint ebben a templomban látta meg a napvilágot Szent István királyunk. Ez a pillanat lett az álom és valóság egyesülése. Atilla álma való-

8. ábra. Az Oroszlán csillagkép

sággá vált, 'korona' és 'törvény' lett vezérlő csillaga kései népének. / Az István név jelentését a középkorban, így a Legenda Aurea-ban is, e két fogalommal hozták összefüggésbe. / A születések 'álom vára' Esztergomban épült fel. Erre utal a Nagyboldogasszony és Szent Adalbert tiszteletére szentelt bazilika latin jelzője a 'speciosa' is, mely nemcsak 'szép' jelentéssel

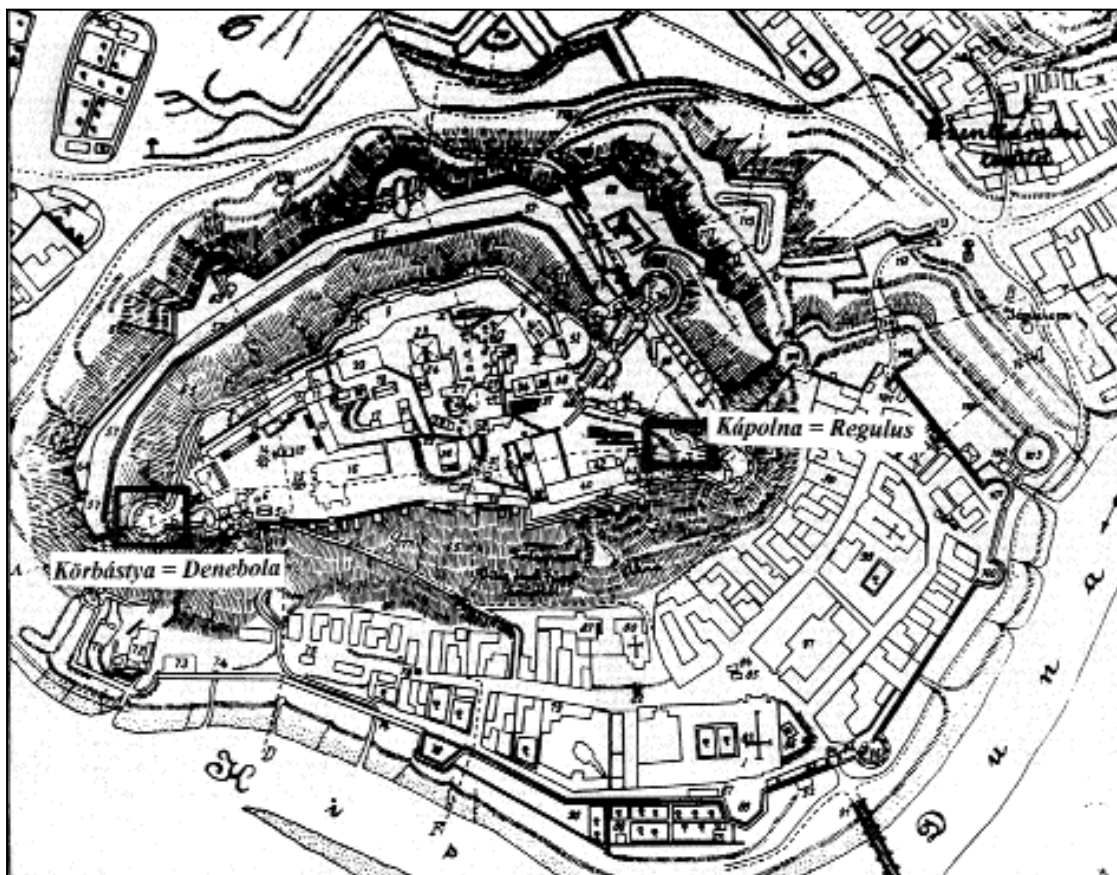
fordítható, hanem 'álom' értelemmel is. Esztergom a delejes álmok színtere volt, az a hely ahol a Turul alá szállhatott. Valószínűleg ősi hagyomány alapján írta Petrus Ransanus Géza álmáról a következőket:

....quadam nocte visa est illi per quietem mulier pulcherima, mira circumsepta lumine, quam multae speciosae virgines comitabantur, ea his verbis allocuta: bono esto animo Geicha, ego sum Maria, illa intacta virgo, quam christiani homines tibi dixerunt esse Jesu Christi, filii dei, matrem,..."

Azaz:

...Egy éjjel neki (Gézának– V.T.) csodálatosan szép nő alak jelent meg álmában, tündöklő fénnel övezve, kit számos gyönyörű szűz kísért, és ezekkel a szavakkal szólította meg: Örvendezz Géza, Én Mária vagyok, az a szeplőtlen szűz, akit a keresztény emberek Isten fia, Jézus Krisztus szülőanyjának mondtak neked...."

Úgy tűnik az esztergomi álomvár" újabb épületének misztikus történetét őrizte meg a Ransanus történeti írása. Boldogasszony éppúgy álmában jelent meg Gézának, mint protomártír Szent István angyali arca. Adalbert érkezésének jövendölése ugyancsak álom útján történt meg. A lelki követségben" érkező férfi nevét közölték csak Gézával és a ő rögtön tudta, hogy az égi látomása beteljesedett. Az Adalbert név jelentése ugyanis annyit tesz, 'fehérhez'. Isten küldötte 'fehérhez', a magyar királyhoz megérkezett. Mire elké-

9. ábra. Az esztergomi csillagvár. A vár alaprajza szinte teljesen megegyezik az Oroszlán csillagkép alakzatával. (Kery: Esztergom 1756. évi katonai felmérése)

szült a Boldogasszony és Szent Adalbert tiszteletére szentelt bazilika, az álom beteljesedett. Ez a misztikus viszony, valóság és álom között, Esztergom titka. Ugyanakkor a város nevének értelmezése a Vénusz bolygó azonosítására adott lehetőséget. Ez az égi vándor, mint erről már szó volt, népünk hagyományában az „Álomhozó” nevet is viseli. A Vénusz ékköve pedig a gyöngy. Különös módon az Esztergomból Visegrád felé vezető utat a középkorban a Via Margariae névvel is illették. A 'margarita' latinul annyit tesz, 'gyöngy'. A Margit út tehát egyben gyöngy út is, melyen égi erők járnak. Tudnunk kell azt is, hogy amíg Esztergomot a török hasonlította a menny palotájához, addig Visegrádot a nyugatiak nevezték földre szállt paradicsomnak. A külföldi udvarok gyakori vendége, Marachi püspök, a következőképpen keltezte a pápához írt levelét:

Ex Visegrado Paradiso Terrestri.“

Azaz:

Visegrádról, a földi paradicsomból.“

Úgy tűnik a magyar királyság szent területén ég és föld valóban egyesült. A fény birodalma ragyogott Esztergomtól Visegrádig...

IRODALOM:

A keresztény művészet lexikona. (szerk.: JUTTA SIEBERT) Corvina, Bp. 1986.

ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. (ford.: Pais Dezső) Európa Könyvkiadó, Bp. 1977.

Árpád-kori legendák és intelmek. (Válogatta: ÉRSZEGI GÉZA) Szépirodalmi könyvkiadó, Bp. 1987.

BAKAY KORNÉL: *Az Árpádok országa*. MBE Nagy Lajos Király Magán-egyetem, Miskolc, Kőszeg, 2000.

BAKTAY ERVIN: *A csillagfejtés könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989.

BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium I-III*. Mandala Kiadó. Szeged, 1998.

BONFINIUS, A.: *Rerum Ungaricarum decades*. Decas IV. Liber III.

CSORBA CSABA: *Esztergom*. Bp., 1982.

CSORBA CSABA: *Regéző váraink*. Magyar Könyvklub, Bp. 1997.

CSEKE LÁSZLÓ: *Visegrád*. Panoráma, Bp. 1975.

DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Bp. Panoráma, 1977.

EVLIA CSELEBI török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Gondolat, Bp. 1985.

FINÁLY HENRIK: *A latin nyelv szótára*. Franklin-Társulat, Bp. 1884.

GERŐ LÁSZLÓ: *Váráépítészetünk*. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1975

GYÖRKÖSY ALAJOS: *Latin-magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986.

HELTAI GÁSPÁR: *Krónika az magyarok dolgairól*. In: Háló, Válogatás Heltai Gáspár műveiből (szerk.: Kőszeghy Péter). Magvető, Bp. 1979.

HOPPÁL MIHÁLY, JANKOVICS MARCELL, NAGY ANDRÁS, SZEMADÁM GYÖRGY: *Jelképtár*. Helikon, Bp. 1990.

KNAUZ F.– DEDEK, C, L.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I-III. (1874, 1882, 1924)

SIMONIS DE KÉZA: *Gesta Hungarorum* (SRH)

JOSEF KLEPESTA – ANTONIN RÜKL: *Csillagképek Atlasza*. Gondolat, Bp. 1975.

Magyar Törvénytár. Franklin-Társulat, Bp. 1899.

RADOCSEY DÉNES: *Falképek a középkori Magyarországon*. Corvina, Bp. 1977.

Rövid Magyar Krónika Petthő Gergelytől. Kassa, 1753. (Reprint: Dharma, Bp. 1993.

PETRUS RANSANUS: *A Magyarok Történetének Rövid Foglalat*. Osiris, Bp. 1999.

SZAMOTA K.: *Régi utazások Magyarországon*. Budapest, 1891.

EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I-II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1937. (Reprint: Nap Kiadó Bt. Bp. 1999.)

VARGA TIBOR: *Ima ellenségeinkért, A szent Korona misztériuma*. Főnix, Debrecen, 2001.

VIKTORIN JÓZSEF: *Visegrád hajdan és most*. Pest, 1872.

JACOBUS DE VORAGINE: *Legenda Aurea*. (Válogatta: Madas Edit) Helikon Kiadó, Bp. 1990.

ZOLNAY LÁSZLÓ-LETTTRICH EDIT: *Esztergom*. Panoráma, Bp. 1975.

Gondolatösvény – Solymár

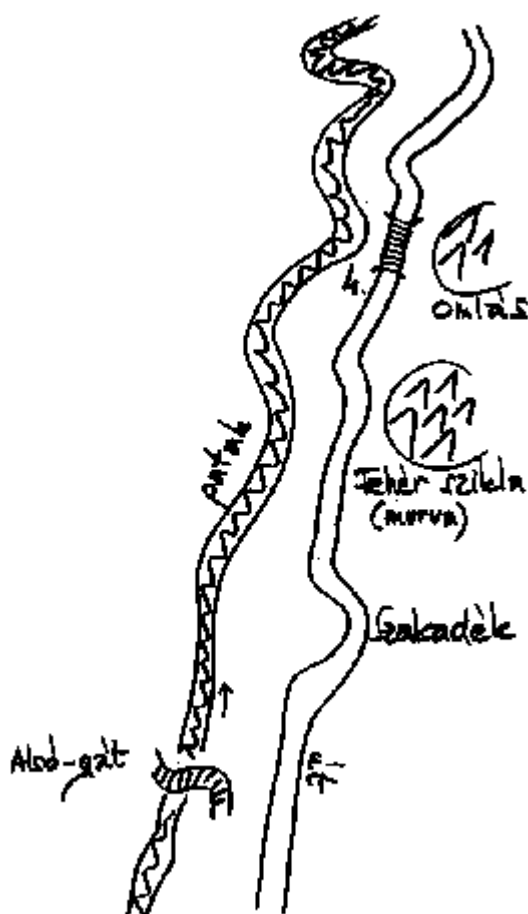
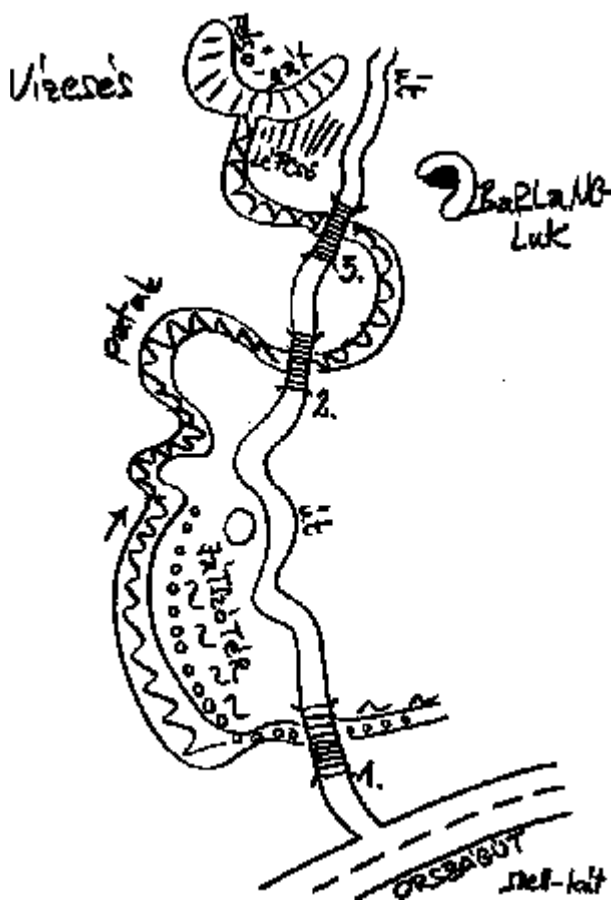
EGY ÚT AZ ÉLŐ TÁJ-BAN

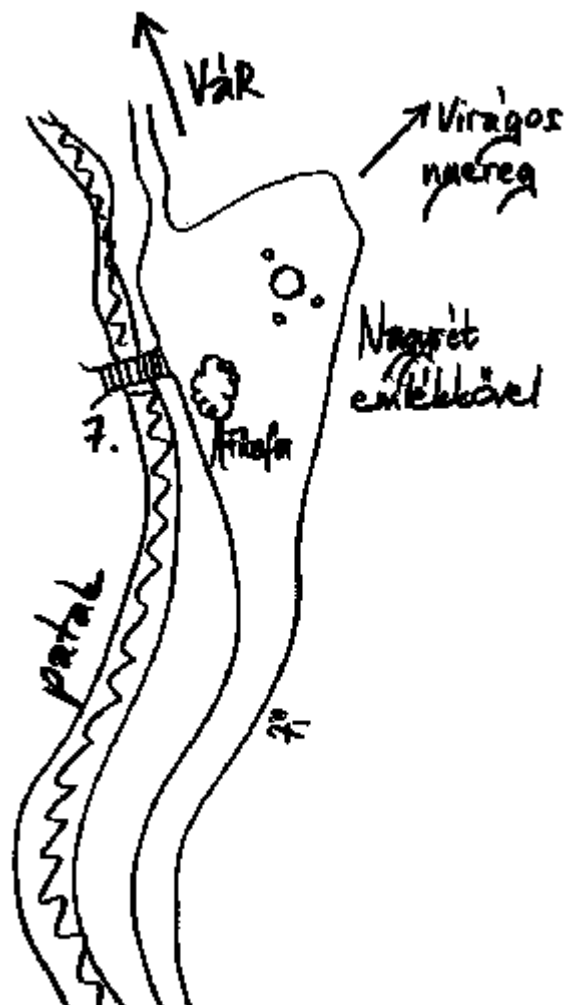
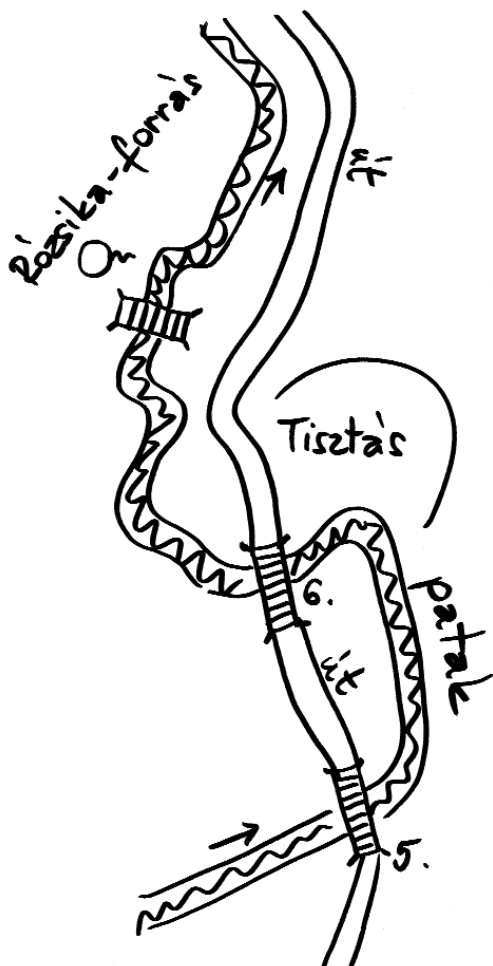
Solymár Pesthidegkút felé eső végében természetvédelmi tábla hív, csalogat bennünket. Mellette meredek ösvény indul lefelé.

Tartsunk mi is vele, lássuk, mit mutat, hova vezet. *Alászállunk.* Egy vízmosásszerű úton haladunk, melyet balra fiatal égorsó és patakmeder szegélyez. Lejjebb érve *régen kivágott fa vastag heverő törzse* vonja magára figyelmünket, majd hirtelen *zöld kapuhoz* (összeérő fiatal fák) érünk és az első (palló) *hídhöz*. A híd alatt a patak keletről nyugati irányba folyik, csendes csobogással, szép kavicsággal. Átmenve a hídon folytatjuk utunkat. Erős vízparti növényillat, s baloldalt a patak kísér. Jobbra nem messze *pihenő pad*. Az út ívesen, sejtelmesen kanyarog tova. A fiatal fákat nagyobbak követik, majd balra kis *szelíd vízpart lapos tocsogó, gyerekjátszó* tűnik szemünk elé. Eztán egy kis emelkedés, majd ereszkedés utunk további sora, fiatal és öreg fák vegyesen váltják egymást, majd egy

újabb *pihenő pad* után a *második* (korlátos) *hídhöz* érkezünk. A patak itt nyugatról keletre folyik s innen is, onnan is szétterülve szép, íves kanyarja van a vízfolysnak. Pár lépés után a *harmadik* (korlátos) *híd* alatt szűkült mederben, hangosabb csobogással folyik tova keletről nyugatra. E helytől a zöld tér feloldódik, balról az ég kékje világít, jobbról a hegy meredek oldalát érezni a növényzet állásából. Lassan emelkedőre alakul utunk, s hirtelen egy érdekes helyre érkezünk. Jobbra egy *lukat*, egy nagy *kürtőt* láthatunk, balra pedig egy lépcsős ereszkedés után *vízesést* találunk. Magasság és mélység élménye egyszerre, melynek hangulatát a vízesés egyöntetű zúgása fokozza. Nagyon elgondolkodtató, megállásra erősen kényszerítő e hely.

Innet, ha visszalépcsőzünk utunkra, és tova megyünk, balra mélyen alant folyik a patak, s jobbra fel meredeken a hegy oldala fákkal szegélyez. Pár lépés

után balra lent a patak medrében íves *gát* mutatkozik. A szájhagyomány szerint a két világháború közt itt volt a solymáriak fürdőhelye a felduzzasztott meder-részben... Itt is esik a víz, énekel.

Ballagunk tovább. Utunk hullámzik fönnek-lennek, majd *partomláshoz* érünk. Balról mossa a víz a hegy tövit, omlassa az utat is lefelé. Haladunk tova, míg elérkezünk a *fehér mészkősziklák*, a *sárga murvakövek* tisztására, amely a napfényben sárgásfehéren világít, éjjel a teliholdban osztán mégúgy. Itt is magasság és mélység. Magasság, fényesség, fehérség. Mélység, omlás, vízfolyás.

Tovább haladunk ösvényünkön, s az előbbi élmény tisztás nélkül ismétlődik. Itt még szembetűnőbbek az ellentétek. A magasság tör fel, a mélység omlik le, a közép – az út – itt el is tűnik, olyannyira, hogy most ide egy (palló) *hidat* raknak útpótlónak.

Eztán a nagy szélsőségek megnyílnak. Az út leereszkedik a patak mellé és a hegy sem tör közvetlen oly meredeken fölfelé. Az *ötödik* (palló) *hídhöz* érünk, hol a patak jobbunkra kerül, s nem messze balról kis ösvény ereszkedik utunkba, mely után emelkedés és ereszkedés és *hatodik* (korlátos) *híd* után egy kis *tisztás* nyílik. Asztal, padok, tűzhely padokkal, szemlélődő szép ligetes pihenőhely. Három-négy lépés után balra a *Rózsa-forrás* található. Itt a partoldal mere-

délyes, kis fahídon, amely a patakon keresztül vezet, lehet a forrást megközelíteni. Kicsiny tisztás ez is.

Folytatva utunkat balra tőlünk a patak. Pár lépés után jobbra nagy *lapos kő*, melynél a patak elterülve balra kanyart vesz, s a meder mentén *bodzások* virulnak, s sok a *csalán* is itt.

Tova haladva az út kiszélesedik. Balra a patak, jobbra a hegy, nagy fák, bodza, csalán, iszalag, s a végén két *kapufa* sorompó nélkül. Az út mentén enyhe ívelés és élénk táru utunk vége, a *nagy tisztás*. Ahol balra a vízparton nagy fűz alatt asztalt és két padot, míg jobbra egy bárdolatlan emlékkövet és köré ültetett három fiatal fát láthatunk. E tisztás mostani utunk vége. Idáig volt egyirányú a gondolatösvény, innen már többfelé, több úton mehet az utazó.

Miért fárasztottalak, Kedves Olvasóm e leírással? Azért, hogy mutassam, hogyan él az *élő táj* szelleme Magyarországon, Solymár egy részén. Mert ez az út – amely most turisták és közelben lakók kedvére szolgáló sétaösvény – természeti adottságainál fogva alkalmas magasabb-mélyebb gondolatok, érzések, megsejtések keltésére. Megindító. (Gondoljunk a régi vallások tanösvényeire!)

Kívánom Kedves Olvasóimnak, hogy legyen benne részük!

Csíksomlyó

in:Egész-ség. Melius Alapítvány, Pécs 1995. 255-259. o.

A magyarság műveltségét, az ember őstudását, a csak ránk jellemzővel együtt a lehető legteljesebben még napjainkban is Erdély őrzi. Erdély, ahol az ember kelteben legelőbb az Égre néz, s csak aztán tekint a földi sokféleségre, mindarra, amit, akiket a Teremtő rábízott. A gyimesi csángó némely patak mentén még ma is, minden hajnalon eképpen fogadja a Napot:

*Köszöntelek tégedet, Istennek szent ígéje,
Istennek Szent eredménye,
Istennek Szent rendelése,
Fényes világ,
Ki a fényes világot megfényesítetted,
Édes áldott napom,
Adj szerencsés mái napot,
Boldog munkálatot, értelmes eszet, okosságot,
És minden jóra menendőséget...*⁴¹

S mert a főt a legfontosabb számára, elfogadja, mindig is elfogadta a teremtet sokféleséget: az időhozta változások számlálhatatlan más-más ízét, csakúgy, mint a más-más fajta téri létezőt, közöttük a másik fajtájú, s szokású embert is; ha néha úgy érzi, hogy Isten megpróbálja vele „erőst”, akkor is. Erdély adta a keresztény világnak a vallás türelmi rendeletét, s gyakorlatát, s itt kötött egymással alkotmányos szövetséget három büszke nemzet: a magyar, a székely és a szász, s a román se taposta el; amikor más vidékén a Földnek vér folyt azért – s nem életet újító, áldozati –, hogy egy legyen a nyelv és a vallás. Pedig nemzetünkre a török uralom miatt rossz idők jártak ekkor; s a háromfelé szakadt hazában az önálló Erdély volt egyedül így is, és éppen így, ilyen sokszínűen maradtalanul magyar.

Európának (s talán a világnak) volt-e, van-e olyan tája, ahol annyiféle nép és vallás él együtt, megtartva ki-ki sajátosságát, mint itt; és élt együtt mostoha időben is?! A Gyergyóba és Csíkba telepedett örményeknek két vallásuk működik, s e földön késő, új vallás is született, s maradt meg napjainkig: a Jézust embernek, emberek között a legelsőnek hirdető unitárius. A múlt század végéig az Aranyos völgyi mőcök és gyimesben a csángók a patakok mentén, távol az utaktól és a vasúttól ősidők életmódját tartották meg, s másutt is a „zsákfalvak” lakói: székelyek, magyarok, románok egyaránt, s a sátorozó cigányok is; s a városok pedig, s lakói Kolozsvárott, Brassóban, Marosvásárhelyen magyarok, szászok, székelyek, s románok a korszerűt testesítették – és e két véglet között hányféle átmenet létezett?! Kilométerre egymástól az idő „végtelenje” lélegzett, s nem egymás elle-

nében: az „ideje-múlt”, az elmaradt”, s a korszerű”!

Talán, mert a legősből itt őrződik; itt érthették meg igazul az emberek a Teremtő időszerű parancsát. Úgy váltak kereszténnyé, hogy minden fontos régi szokásforma megmaradt, megmaradt mind a hasznos ősi „edény”, csupán hagyták, hogy új „itallál” töltse tele azokat az Úr. S ebben, itt segített leginkább táltos királyunk, Szent László is, aki népünk Eget Földdel összekötő fényes állatát, a szarvast nem tüntette el, annak időszerű angyal tartalmát mutatta meg csupán a mogyoródi dombon Gézához, testvérehez eképpen szólva: Nem szarvas az, hanem angyal.” Regős énekeink, amelyek a szarvast Istentől való küldöttnek, angyalnak nevezik, s régi imádságaink a tanuk, hogy népünk megértette e változást:

*Égen menő szép madár,
De nem madár szárnyas angyal,
Szárnya alatt szent oltár,
Szent oltárban igaz hit,
Igaz hitben boldogasszony.
Kelet felől tekint a Nap,
Ott látta az Ő szent fiát...*⁴²

(Népünk hitében a szarvas és a madár együtt alkalmi az égiekkel való kapcsolatnak – a szkíta művészetől napjaink pásztorfaragásáig ezért található gyakran a szarvason madár.)

Érti, éli, s érvényét érzi ennek Bódor Róza, idős csángó asszony is Gyimesfelsőlokon, az Ugra-patak mentén, az erdőhöz, s ahogyan ő mondja: az Istenhez közel. Még fiatalon magára maradt. Kemény sorsot szánt neki az Úr: két gyermeke közül az egyik a két évet sem érte meg, a másik, vele együtt végig kellett hogy nézze, miképpen verik agyon az urát „kicsi magyar idő” elmúltá után a román katonák az udvaron: megtévelydött a kisiskolás gyermek, s nemsokára a havason lelte halálát – lavina végzett vele. Róza magára maradt, de nincs egyedül. Isten minden nap elküldi hozzá angyalát: hegyi billegető látogatja meg reggel, vele ebédel délidőn, s este is eljön a madár. Róza minden esztendőn elgyalogol gyimes népes zárandók menetében Csíksomlyóra a csodatevő Szűzhöz, Boldogasszonyhoz, a ferences templom kegyzsobrához, akit a gyimesi csángók Babba Máriának neveznek, csakúgy mint a csíki székelyek. Elgyalogol, hogy hálát adjon az angyalért, hogy lelke rendeződjék, hogy megerősödjék mindabban, ami benne, általa, az idegen né vált országban is magyar: Gyimesben és Csíkban a Holdnak is Babba a neve, a Napbaöltözött Asszonyt, Máriát a Hold idézi

meg, miképpen az Ő szent fiát, Jézust a Nap hozza el” minden hajnalon.

E tájon nemcsak Róza asszony érzi, éli, hogy a keresztény embernek – Isten akaratából – részt kell vállalnia Krisztus áldozatában. Erről vall a csíksomlyói Jézus hágó egyik, a két háború között székely nemzetség állíttatta stáció kövének szövege is: Keresztviselő Krisztusom tanít(s)d meg székely népedet, hogy nagy lélekkel hordozza keresztjét.” Aki minden nap reggelén legelőbb az égre néz, onnan, fölről várja az időszerű parancsot, csak az írhat ilyent, s viselkedhet így – s jutalmul a legveszettebb időben is a biztonság érzetét kapja. Itt napjainkban is tudják és élik, hogy támadat”, újult élet csak áldozatból csírázhat, s szökkenhet égre; a székelyek karácsony böjtjén, a születés előtt eképpen kántálnak erről:

*Soh' sem láttam szebb termőfát,
Mint Úr Jézus keresztfáját,
Mert az vérvél virágozik,
S Szentlélekkel gyümölcsözik.”.*

Csíksomlyó Erdély magyar népének, s a moldvai csángóknak is a Teremtő adta biztonság. E település, amely Székelyföld kellős közepén létesült, ma már Csíkszeredához tartozik. Kegytemplomát minden esztendő pünkösdjén zarándokok tízezrei keresik föl. A diktatúra bukását követő esztendőkből egy-egy alkalommal több, mint százezer ember kapta itt megerősödését hitében, magyarságában. Az Arad melletti Máriaradna szeptember 8-án, Mária születése ünnepén Erdély különböző népeinek és vallásainak találkozóhelye, s Erdélyen túlról is zarándokolnak ide magyarok, szlovákok, csehek, németek, horvátok, szerbek és bolgárok, de jönnek Moldvából is a románok és a csángók. Csíksomlyó pünkösdi ünnep-erejével, a ferences templom Babba Mária kegyképével a magyarokat hívja. A zarándoklatot a gyergyóalfalusiak vezetik ma is. Gyalog jönnek ők is, mint számos falu közössége kereszt és zászlók alatt, s az emberek többsége székely viseletben, s jönnek lovon is, miképpen a régiek. Oka pedig kitüntetett szerepüknek a régmúltba visz.

1567-ben János Zsigmond a gyergyói és a cseri székelyeket erőszakkal unitáriussá akarja téríteni”. Pünkösdi előtt sereggel jön Csíkba, hogy akaratának érvényt szerezzen. Gyergyóalfaluban István pap szervezi ellene a székelyeket; jönnek az asszonyok, a gyermekek és az öregek is – ez utóbbiak a csíksomlyói templomban imádkoznak, kéri Babba Mária közbenjárását, segítségét. Az István pap vezette székelyek János Zsigmond seregével a Nagyerdőn csapnak össze, s győznek. E győzelem, Babba Mária pünkösdi ereje ettől kezdve minden esztendőben hívta és hívja a környék magyarjait. A gyergyóiak után jönnek a székely falvak zarándokmenetei sorban, s jönnek a mezőségi magyarok, s Erdély más tájáról is, s kicsi hazánkból számosan, de jönnek régtől a gyimesi és a moldvai csángók.

Gyimesben, a széphavasi kápolna romnál (a hagyomány Szent László kápolnájaként tartja számon, s pogány őseink itt a Hadúrnak áldoztak vala) találkoztak hajdan a moldvai és a gyimesi csángók, s a csíki székelyek, amikor a pünkösdi búcsúra mentek; s visszafelé, itt köszöntek el egymástól. Egybetartozásukat a táltos

király eleven emlékezete is erősítette itt. Moldvából azok is jönnek, akik már elfelejtették a magyar beszédet; amint mennek föl Jézus hágóján, stációt járva az előimádkozó magyarul mondja a szót, a kórus” románul ismétli meg. Hitük és Csíksomlyó pünkösdi ereje megtartja őket, a nyelvét-vesztettet is magyarnak. A székelyek szerint Babba Mária csodája ez. Ez is. A kegyeszobor, miképpen a kéttornyú ferences templom elődje, a régi templom, középkori eredetű. Középkori eredetű a Kis-Somlyón a Salvator kápolna is, bár a legenda ezt az angyal-építette csodát Szent István korából eredezteti. Babba Mária, a Napbaöltözött Asszony tizenkét csillaggal ékes festett faszobra Loseiner szerint (ferences krónikása volt e kegyhelynek) a mohácsi vész után az éghől szállott alá³. E kegyeszobor kezdettől fogva csodákat tett: vakok látnak, bénák járnak, halálos betegek gyógyulnak meg közbenjárására. A régiek szerint minden veszély előtt könnyezett. Ali basa dülését előzően csillag fénylett Mária homlokán és mellén; s ha hittelt kérték őt, elűzte” ellenségeinket. Hiába dült, rabolt, égetett itt tatár, török, német, s kuruc is, hiába ritka protestáns indulat – a szobor maradt. Az egyik legendában tatár harcos karddal vág Mária arcába, amelyből vér serken, s a támadó és társai rémülten menekülnek el.

A kommunista diktatúra is mindent megtett, hogy a csíki menyecskét”, ahogyan gúnyolták Máriát – ne látogassa pünkösden senki sem. Katonák és szekusok ezrei szállták meg ilyenkor a környéket és zaklatták, vették listára, s küldték kényszermunkára a zarándokok némelyikét. De a zarándokok tudták, hogy Asszonyuk velük van, s jobbán István és bal oldalán László, a két szent király. Az egyik pünkösdi búcsú előtt Oroszhegyen Bálint László, öreg székely ember álmában égbe ragadtatott, s ott parancsot kapott, hogy mennie kell Csíkba, a búcsúba. El is megy, s ott ismét álmot lát: Hát én ott vagyok. Hát előtttem ott áll a csíksomlyai felső templomból a szobor, a Mária szobor, de úgy állt, hogy eléfelé; s nézem hát elől Szent Péter karddal ott áll! Hát jobb felől ott áll Szent László király, balfelől Szent István király, s én voltam hátul térden állva. Imádságomat végeztem én. Hát elől anynyi a katonaság, hogy fűszál sem volt annyi... Istenem, most mi lesz, most meglőnek engemet, hogy tudtam én idejöni?! Édes Jóistenem, könyörülj! Akkor, mikor én ezt elgondoltam, akkor Szent Péter elől, sudártermetű ember volt, tiszta kék gúnyában, kihúzza szépen a kardot; ahogy kihúzza a kardot egyszer levágott (vele), egyszer keresztül vágott, s az összes katonaság leomlott... Akkor Szent Péter a hüvelybe visszanyomja a kardját, s visszafordul, s így meghajtja magát. Többet nem láttam. Mikor ez megtörtént, akkor Szent István király balfelől, ő es vissza, nem befelé fordul, hanem kifelé fordul, ügyesen megfordul, réám néz, míg hármát lépett, addig nézett, s akkor eltűnt. Mikor ő eltűnt, akkor Szent László király, ő es kifelé fordult, nem befelé, mikor visszafordult, s megnézett ingemet, amíg hármát lépett, semmit se szólt, csak nézett, elpisolyogta magát... Hát én es leültem a padba megvártam a misét; a mise lejárt, aztán kimentem a borvízhez... Hát, hát eljött az a bizonyos idő, hogy kijön a katonaság, hát nem jönnek. Esmég várom, hát most

hamar kell érkezzenek. Hát nem jönnek!...“⁴. Bálint László pünkösdi látását 1962-ben kapta, s azóta katonaság nem zaklatja Csíksomlyón, búcsú alkalmán a zárándokokat.

A gyimesbükki csángók pünkösdi előtti pénteken gyalog, kereszt, s zászlók alatt indulnak útnak – Gyimesfelsőlokon a templomban éjszakáznak, s onnan a közép- és felsőlokiakkal indulnak szombat reggel együtt Csíksomlyóra. Az egyik esztendőn zápor verte őket végig a hosszú úton, s esett a kerülésnél is. Az éjszakát a templomban töltötték, s Babba Máriához fohászkodtak – reggelre valamennyiük gúnyája megszáradt; pedig, mint mondták, ha otthon áznak eképpen bőrig, egy hét is kell, amíg bakancs, csizma, s bőrgúnya szárazzá lesz.

A moldvai csángók a Salvator kápolnában, s a kápolna körül virrasztanak. Bent a kápolnában megcsókolják mindannyian a feszületet és térden, napirányban háromszor körbe járkák az oltárt (sokan a meredek Jézus hágón is térdencsúszva jönnek fel!). A kápolnában és kint is gyertyák száza ég, s eleven hitük... Hajnalban valamennyien a keleti eget nézik, várják, hogy fölkeljen az áldott“. Sokan csak nézik a Napot, de még többen látják tüzes aranyában a Madarat, s látják, hogy piros rózsaszirmok hullanak alá, a mennyégbe távozott, az Atya jobbán trónoló világbíró Krisztus hét ajándéka“ a pünkösdi biztatás. Isten tenyerére

emeli ilyenkor a megtisztult szívű embert, a látót, hogy ereje adódjék embernek, magyarnak maradni az ordas idők kíméletlen fergetegében is.

Babba Mária minden esztendőben körbeszól a világban. Csöndes anyai szavát, hogy gyertek látásomra!“ meghallja mind ki magyar; s jönnek a tengerentúlról, Európa országaiból, s jönnek kárpátaljaiak, a felvidéki keresztaljak és Csíksomlyón találkozik a bánáti testvérünk a burgerlandival, de ott vannak a csonka hazából is egyre többen, s nemcsak a katolikusok, e szent helyen együtt az erdélyi magyarokkal, s a székely és a csángó hűséges népével. Mária, aki Szent István följárnlása okán örökös királynéja a Kárpát-hazának a tér e magasztos helyén összegyűjti a népét minden pünkösdön – Isten akaratából Trianon gyalázata fölé emeli nemzetét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. SALAMON ANIKÓ: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* (Budapest, 1987)
2. ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágék, lőtől lépék. Archaikus népi imádások* (Budapest, 1976)
3. ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása* (Pest, 1868)
4. BÁLINT LÁSZLÓ, 85 esztendő székely ember közlése – Csík, Szent Péter egyházmegyéhez tartozik.

Isten óhajtása

in:Egész-ség. Melius Alapítvány, Pécs 1995. 263-266. o.

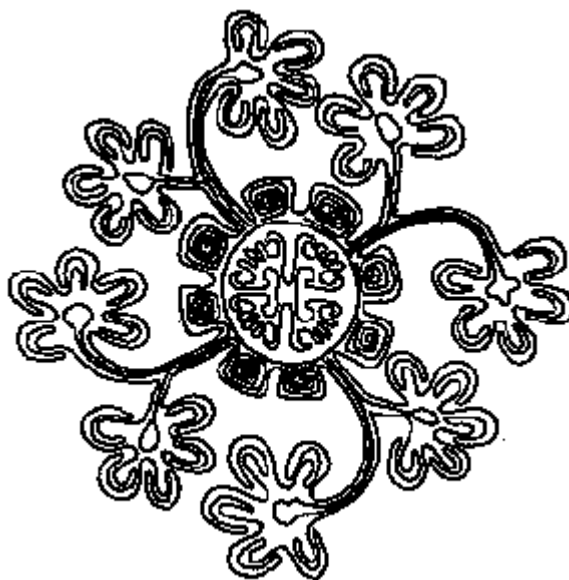
Világunk ünneptelenné üresedett. Egyformaságot, lélektelen, élettelen gépzörgést, szakadt eget, bemockolt levegőt, földet és vizet adnak át egymásnak a nemzedékek. Szétmorzsolódott a család, a nemzetiség, nincs immár nemzet és nép, csupán szükségstuzta tömeg; dirib-darab, egymásra hányt kocka a kerek idő. A technokrata civilizáció bűvöletében és csömörében Európa egyre tikkad; s a lélek szomját oltani ezernyi kábítószerhez folyamodik; és egyre kétségbeesettebben kapkod visszafelé: öregapám add a kezéd, s mesélj valamit a voltról. A száműzött szerves műveltség hiányzik, a lenézett, földhözragadt, de a Földet megtartó „primitív”, amelyet a megtalált törvény tisztelete éltetett, amelynek eszköze a mítosz és a rítus volt: a teremtet és igazító – a kereszténységben közénk született – Isten képi beszéde, s az általa rendezett cselekedet.

A régiségben a Mindenség parancsa, ritmusrendszere szabályozta az ember természetes közösségeinek (család, nemzetség, törzs) életét.

Ennek lehetősége a velünk születő kódrendszerben adott; miképpen az is, hogy félretolhatjuk a kézenfekvő egyszerűt, s kitaláljuk helyette saját dicsőségünkre a látványos, csábos másikat, amely testünkre ígér kényelmes, pompázatos ruhát, miközben a lelünk didereg. Európa már régtől és egyre inkább ez utóbbit műveli. E félloldalasan fejlődő óriás a ráció megszállottja, és az áhított helyébe kitalálta magának, s kitaláltuk mi magunknak a váltás és önmegváltás modern és véres mítoszáit, rítusait. Az eredendően heterogén emberi világban a homogént, a vegytisztát próbálta működtetni Hitler, csakúgy, mint Sztálin. Hitler a kitalált törvény adta Káosz helyébe a túlszabályozott, a kitalált Rendet emelte. Az ősi germánból kiemelte mindazt – és csupán azt –, ami célját szolgáltatta. Vette, egyebek között, a svasztikát; az őskortól minden nép, nagy nemzetség jelkészletében föllelhető, mozgást, fordulást, átváltozást, időt idéző formát; s a kétféle svasztika közül is csak az egyiket () a másik két alapjelet: a nyitottság () és a zártság () önképletét figyelmen kívül hagyta. Ez utóbbiak mindenekelőtt a tér sajátosságát mesélik el, nyugvó formák, s a szerves műveltségben általában az idő kétféle jelével egybeírva jelentkeznek (lásd ábránkon) nemcsak hímezésen, s kőbe-fába faragva, hanem a mítoszok és rítusok szerkezete s rendezője-ként. A környezetétől megfosztott, csupasszá tett jelet, amely formai tulajdonságából következően mozgásra, cselek-

vésre ösztönöz, lábujjhegyre állította () fokozva ezzel eredendő lendületességét. Eképpen alkalmassá vált a villámgyors, gondolkodás nélküli, tébolyig fokozható cselekvés megidézésére. (A középkor gondolkodásában a kimondott szónak, a lerajzolt formának varázsos ereje van.) A lábujjhegyre állított svasztika, a horogkereszt a vörös drapériamező fehér körudvarában kapta meg igazi erejét. A vörös szín vonzata a lendületesség, csakúgy, mint formában a svasztikáé. Hasonlóképpen és hasonló céllal születtek az indulók, s a dagályos – indulatos hanglejtéssel és taglejtéssel tűzdelt – szónoklatok, és a megdönthetetlen hatalmat sugalmazó hatalmas betonstadion.

Aztán már csak az eszközökhöz kellett igazítani a rítust: a mesterséges, alkalmi, javarészt egyenruhás fajtszta közösségek fáklyás, indulós körmenetét, a modern anti-zarándoklatot; s a nagygyűlést, amelyen

Székelyszentersébeti abroszközép világ-virága a XVIII. századból. A nyitott és zárt formakettős fölülnézeti tér, a nyugvó tulajdonság megidézője; a forgásképlet kettőse, amely cselekvésre ösztönöz oldalnézeti: a napirányú forgás a lendületesebb, az ellenkező irányú forgásrend fékezi a lendületét. A nyitott belső formában jelen van a zártság is, miképpen a nyitottságot körbeölelő zártságban szírmossága okán a nyitottság; egyik sem kizárólagos, csupán meghatározó érvényű.

a stadiont égis éró horogkeresztes vörös zászlók övezték – és a precízen megfelelő magasságú emelvényen, a mindig alulról látott és titokzatosan megvilágított földi istenség, a vezér mutatta be a kitűnően megrendezett misztériumjátékot. E rítus – nem csak a hangszórók miatt – a zaj volt maga: a pusztítás és pusztulás fészke, a szomjazó léleknek – a szupernarkotikum.

A bolsevizmus, lényegét tekintve, azonos módon és tartalommal kreált korbácsos feketemisést, teremtett földi istenséget. Az előbbi a porosz szellem vadhajtasát virágoztatta ki, emez a "cárit" fokozta örületté.

Európa ma már joggal szégyenli szélsőségeit; s szeretné kívülhelyezni kultúráján. Pedig szabadulni csak akkor tud e ma is kísértő rémektől, ha elismeri, hogy belőle, s féltudalassága miatt nőttek nagyra e torzszülöttek; és imitt-amott még segítette növekedésüket.

A feketemisek mellett mindig létezett és létezik ma is a valóságos mítosz és rítus, amelyet a "benti" és egyben a "fönti" hatalom rendez, és igazít. A Mindenség örökkön időszerű parancsát tiszteletben tartó, magát gyarlónak, esendőnek ismerő (és elismerő!) természetes közösségek zarándoklata, misztériumjátéka. E közösségek nem a játékra hatalmi szóval kijelölt, ki-nevezett helyeket keresik fel, hanem az Isten által varázsos erővel megáldott, csodás cselekedetekkel megmutatott szent helyeket; s nem akármikor kinevezett ünnepen indulnak útnak fölkeresésükre, de akkor, amikor a változások és átváltozások esztendősi ritmusában annak alkalmá, s szüksége érik.

Máriadna és környéke e csodát megelőzően is kitüntetett helynek számított. A közeli Solymos váráról, amelynek közepére a Radnát megjáró újkígyósi öregek ma is feneketlen kutat mesélnek, Dugonics azt írja, hogy az eltévedt Gyulafi egy remetére talált, aki nem volt más, mint Árpád fia Jelek, ki a keresztségben Iván nevet kapott. Harmadik neve, melyet a vár ragasztott rá, mely ideépíttetett, holott ennek előtte a sólymok szállottak és fészket raktak. Innen a vár neve Solymos. Dugonicsotól azt is megtudhatjuk, hogy bizonyos Uszbu vezér érdemének jutalmául kapja Szeged városát, lányát, Radnát Gyula vezér fia, Gyulafi számára feleségül kéri. Iván, azaz Solymos Szegeden Radnát megtéríti, és a Mária nevet adja neki. Máriadna. Bár kedves neki Gyulafi, mégis Krisztus jegy-sének érzi magát. Solymos tanácsára Lippon névű nénéhez megy, aki már (szintén) keresztény »és abban a városban lakott (a Maros vize mellett), melyet (eme kisasszonynak ékes nevére) máig is Lippának hívnak a Régiséget meg-megböcsülő magyarok«. Radnát nénéhez utazásában egy vadkan halálra sebz. »Szánták Őtet az Erdők, szánták a madarak is. Ezek azótátul fogva igen szomorúan énekelnek ezen a vidéken. Az erdők pedig (minden szürkületkor) különös fekete gyászban öltözni látszanak.«

Szinte valamennyi kegyhelynek jellemzője a kora keresztény, vagy "pogány" előtörténet. A csíksomlyói ferences kegytemplom bejáratánál a környékről származó pogány áldozók találhatók.

Máriadnát már a XVIII. századtól egyre több zarándokmenet keresi föl Kisasszony napján (szeptember 8.); századunk elején a szegediek több ezres búcsúközössége már szeptember másodikán útnak indult, hogy időben odaérhessen. A régi ember a testet, lelket elgyötrő kemény nyári munkák után gyalog indult a hosszú útra, hogy elnyűje maradék erejét is, hogy az így vágytalanná tett testben tisztán éghessen a lélek; alkalmas legyen a Teremtővel való titokzatos egyesülésre, az áhított szükséges tisztulatra.

Az idei, 1991-es háromnapos búcsúalkalomra – először a diktatúra összeomlása után – ismét tízezrek zarándokoltak el. Igen sokan gyalog jöttek most is, nem csak a közeli Bánátból, hanem Mezőség messzi falvaiból is. Némelyek közülük térden csúszva tették meg az utolsó száz métereket, s térden járták körbe háromszor az oltárt a javarészt fehér, más-más mintájú lobogók alatt – s valamennyi vezeklőnek tiszta ember arca volt... És nagycsaládok jöttek: gyerekek és vének, és nemzetség vonult egy-egy búcsúkereszt alatt.

E szentséges helyen bánáti horvát, szerb, bolgár és német együtt imádkozta a Miatyánkot a magyarországi, mezősegi, bihari, szilágysági, székelyföldi, moldvai magyarral; együtt az erdélyi és jási románokkal; együtt szlovákkal, csehvel és cigánnyal. A legtöbb katolikus volt ki eljött, de voltak ortodox hitűek számon; s görögkatolikusok, reformátusok, pünkösdisták és Jehova hívei is. Egymás ellen uszított nemzetek és vallások búcsúközösségei itt Isten kegyelméből együtt voltak, és nem csak formálisan.

A templomban, ahova egész éjszaka szakadatlanul érkeztek a beköszönő búcsúközösségek, ahol egész éjszaka hangzott az ének és szólt az imádalom – jelen volt az emberi gyarlóság is. Ott volt a csak kíváncsiskodó, az aki lopni jött, aki pletykálgatni, aki dicsekedni; időnként túlbuzgó ének és ima hallatszott (miképpen a búcsú sátraiban is javarészt giccset kínáltak, ritka volt a műves munka: a gorzafalvi csángó csempédény, s a román kosarasok áruja).

Mégis ott, a virrasztás éjszakáján az oltár fölött a hatalmas barokk arany sugarakkal ékesített kegykép élővé lett – az istenszülő örök Boldoganya mindent megbocsájtó szeretete ölelte egybe az esendő sokféleiséget, s az egész templom, s aki bent volt az is mind – kőtől-őseleg szentséges asszonnyá változott.

A búcsú rítusának csak egy részét szabályozták a jelenlévő különböző egyházak. A templom nyugati oldalához toldott vasfülkére mindig tucatnyi ember szorította a fülét, hogy hallja a berekesztett Mária könynyeinek alig-neszét; s néhány esztendeje még hajnalon sokan mentek föl a templom mögötti dombra, hogy a fölkelő Napnak, a Napban minden reggel föltámadó, nekünk új életet hozó Krisztusnak mondják el bűneiket. A kereszténység ideológiája itt alig-alig volt jelen. A Mindenség időszerű üzenete, a keresztény szellem uralkodott, és megtöltötte régi-új hittel a pogány "edényeket". Rend ez. Azt hiszem a Rend, miképpen a természet csendje neszekből tevő-

* Harangozó Imre: Radna fényes csillaga, Újkígyós, 1990

dik össze, s nem olyan, mint a laboratóriumi süket-szoba". A rendező itt láthatatlan és ésszel fölfoghatatlan – mégis Ő a legvalóságosabb, ilyenkor a csillagnyi másságban az egyazon lge működik. Ilyenkor alá-szállnak az Egek, hogy a gyarló ember megerősödni fölemelkedhessen.

A búcsújárás, a zarándoklat a hitbeli bűnbánatnak, vezeklésnek és elégtételnek, rendeződésnek az emberi megnyugvás keresésének ősrégi alkalma nemcsak a kereszténységben, hanem minden más vallási rendszerben, s a vallási rendszereken kívül is. A hopi indiánok, akik a mai Arizona kietlen földjét lakják, a spanyol hódítás előtti időkben hatalmas zarándokutakat tettek meg. A páso“-kig mentek a törzsek északon, délen, keleten, és nyugaton, odáig, ahol a tenger találkozik a földdel. Vándorlásuk csigavonalú volt, s lépcsőt formált, svasztikát. Az Atya parancsára a világ-mindenség szerkezetét játszották el“, a törvényt erő-

sítették meg magukban. Amerre elhaladtak, vonulásuk formáját karcolták a sziklák oldalára, s ezek a jelek ékesítették ruháikat is. Hosszú évekig zarándokoltak így, s megerősödve, tisztultan érkeztek vissza szülőföldjükre, hogy lemondva minden csábításról csak a legszükségesebbet vegyék el a Földanyától. Mondáik szerint a maják is hopik voltak valaha, de őket elcsábította Mexikó kies vidéke, s mértéktelenné lett életük miatt kellett bűnhődniük.

A szerves gondolkodás és műveltség, amelynek egyik fontos formája csak a zarándoklat, az ezredforduló küszöbén az emberi lelkekben, legbelül kéri az őt megillető helyet. E sorok írója szerint ennek valósulására alkalmas ma is az ember, hiszen minden gyermek – bárhol is születik a világra – tudatmögöttijében (kódjában) e gondolkodás ősi formáit hozza. A Mindenség rendszeréhez való igazodás adottságát és gyönyörű óhaját.

A szomorú szívek megvigasztalója...”

A MÁRIARADNAI BÚCSÚJÁRÁSRÓL

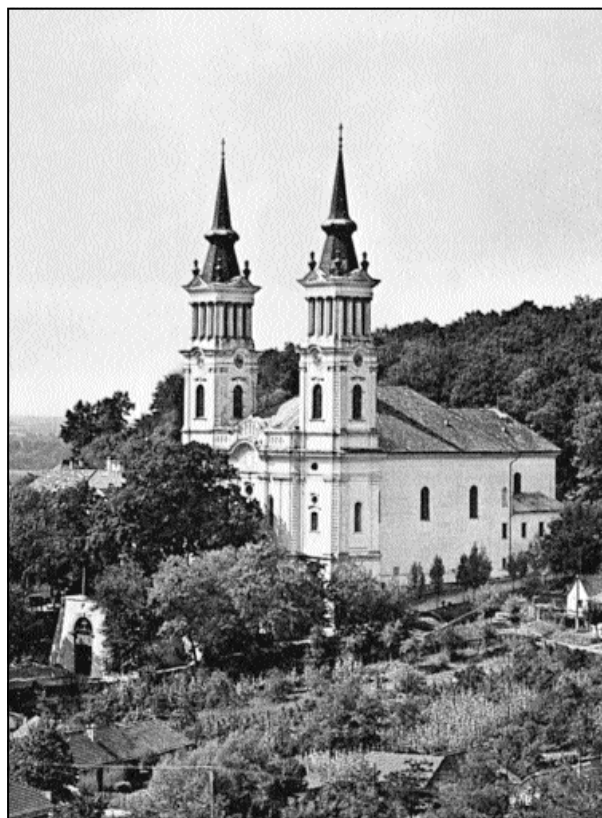
A Maros – kiérve a hegyek közül – szétterül a hatalmas Alföldön. Búcsúzóul még kísérik a hegyek, egyre távolodva, lassan csak dombnak látszanak, végül azok is belévesznek a nagy magyar rónaságba. Hirten átmenete ez a természeti formáknak. Valóságos, Isten-alkotta várkapu, ez a Solymos és Lippa őrizte természetes átjáró s határ is egyben, határ két Magyarország között, a keleti Erdély és a napnyugoti Nagymagyarország határa. Szédítő vidék ez – bódítóak a borai, a valaha Európa szerte híres ménesi fehér –, történet, mitöbb történelem kötődik itt minden röghöz, minden szikladarabhoz. Amott fenn az ormon vár romjai állanak, a Mátyást királlyá választó nagyúr, Szilágyi Mihály rabságának tanúi. A vár lábainál a Bohus-kastély, itt írta alá Görgey 1849. augusztus 13-án a kapitulációt. A kastély kertjében áll egy igazi ma-

gyar nagyszászony kecses bronzszobra, Bohusné Szőgyéni Antóniájáé, aki a hazai nőnevelés úttörője, irodalmi életünk jeles pártfogója volt. Sorolhatnánk a történelmi emlékeket napestig, de figyelmünket a Hegyes majd 800 m-es csúcsának büszke monumentalitása köti le. Uralja az egész vidéket, tájékozódási pontot adva a környék útonjáróinak. Ha tiszta a levegő, még a távoli Békésben lévő Kígyós határából is jól lehet látni. Éledő kora tavaszi időben az ókígyósi templom ajtajában megálló, jószemű ember még erdős és hófödte faltjait is megkülönbözteti.

A nagy hegyek lábánál, tölgyerdők borította lankás domb oldalában fekszik Radna, Arad-hegyalja legfőbb ékessége. Messzi vidékekről járnak ide a Szűzanya tisztelői, lelki megnyugvást, isteni kegyelmet keresve. A kegyhely ősi voltáról Dugonics András szege-

1. kép. Máriaradna szent papírnymatos kegyképe

2. kép. A kegytemplom mai állapotának képe

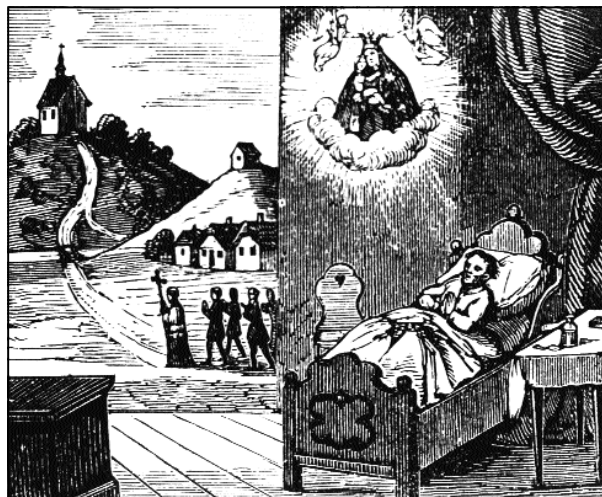
3. kép. Ég a radnai kápolna. XVIII. századi metszet

di hagyomány alapján írt, Etelka című művéből értesülünk. Itt is, mint a hazai kegyhelyek zöménél, Szent István királyunk uralkodását megelőző gyökereket sejtethetünk.

A Károly Róbert által Lippán letelepített ferencesek a török invázió idején menekültek a radnai oldalra. Kicsiny kápolnájuk a hegy tetején, szegényes házaik a hegy oldalában állottak. 1668-ban Virchnonassa György 80 esztendőös bosnyák ember, régen őrzött olajnyomatos Mária képét az atyáknak ajándékozta, álmában jelentkező angyali sugallatra. Ez a papírkép sértetlenül kerül ki abból a tűzvészből, amelyet a törökök okoztak 1691-ben. A templom égésekor a csöndes idő ellenére az égő zsindelyek átszálltak a Maroson és az ott táborozó törökök sátraira hullottak. A tábor a tűz martalékává vált, sőt a tüzet mindaddig nem

4. kép. A török patkójának nyomát őrző szikla a kegytemplom falában

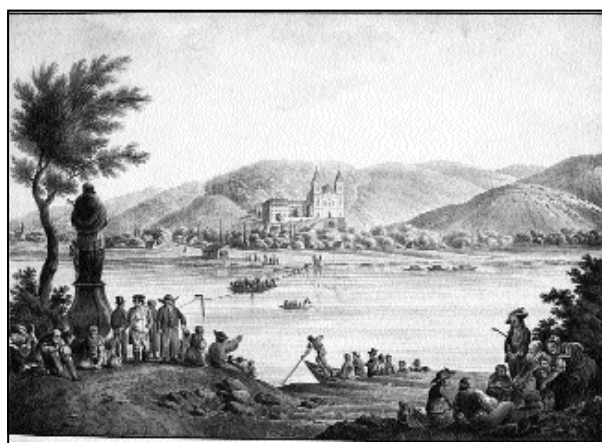
5. kép. A betegágyon fekvő Bummer Mária egy XVIII. századi metszeten

is sikerült megfékezni, amíg a török katonák meg nem ölték gyújtogató társukat.

Az egyik harcos eközben átúsztatott a folyón, hogy a képet megsemmisítse. Azonban nem érte el, mert a ló patája úgy nyomódott bele a kősziklába, mint az olvadt viaszba. A ló felborult, istentelen lovasa pedig nyakát szegte. A patkó nyomát máig őrzi a templom falába beépített szikla s az alatta olvasható felirat: *Ím e török lovagolva, e helyre bejutni akarván, ménje patája nyoma megörökölt e kövön.*"

A kegyhely népszerűségét megsokszorozta az a hír, hogy az 1709-ben Aradon dúló pestisjárvány megszűnt, amint Bummer Mária* tanácsára az város apaja, nagya Radnára zarándokolt imádkozni.

A csodás gyógyulások, imameghallgatások sokaságát jegyezték föl a XVIII. – XIX. század során, s e csodás események sora máig sem szűnt meg. A ferences atyák 1727-ben kezdték építeni hatalmas, máig álló rendházukat. A kegytemplom alapkövét pedig 1756-

6. kép.
Radnára igyekvő zarándokok átkelése a Maroson

* Szegedi hagyomány szerint Bummer Mária a halálból tért vissza, hogy Szűz Mária kérését tolmácsolja.

7. kép. Alföldi búcsúrok csoportja vándorfényképész festett díszlete előtt az 1910-es években

ban tették le. 1820-ban, április 09-én Rudnai Sándor esztergomi érsek, Magyarország hercegrímása szentelte föl a templomot.

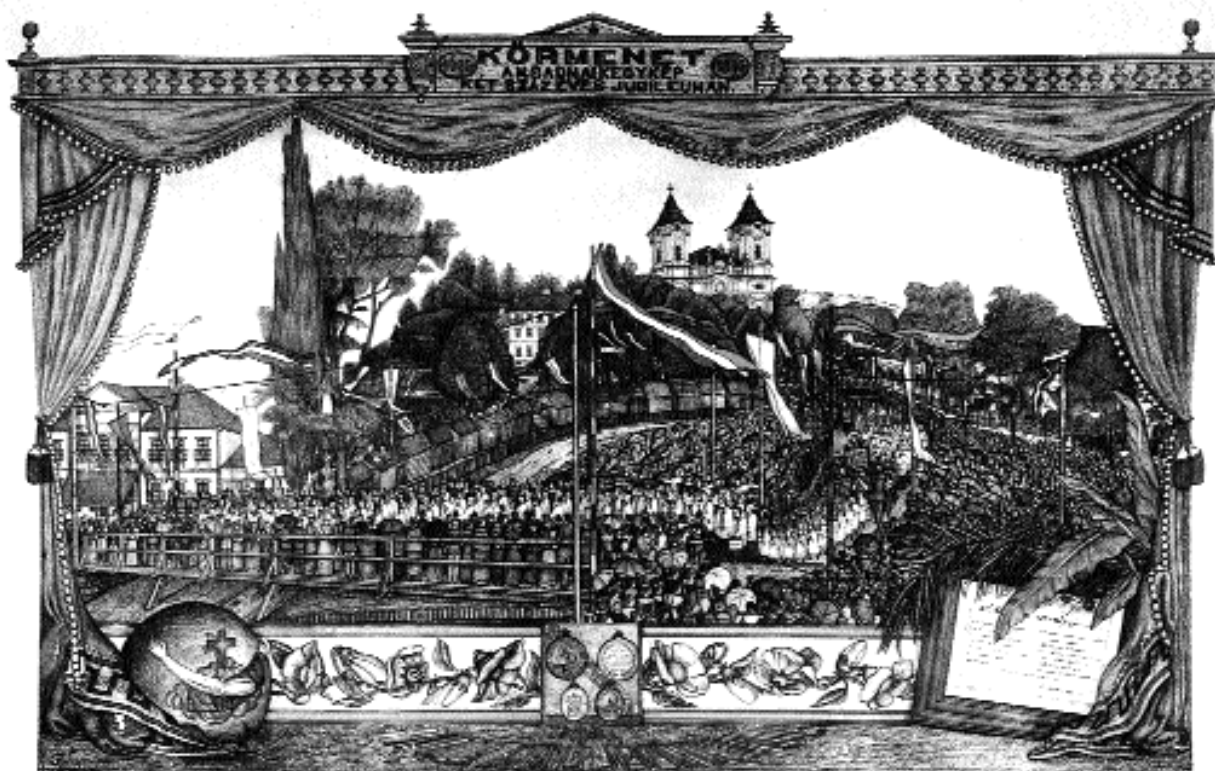
A XIX. század közepén készült litográfián jól megfigyelhető a kegyhely földrajzi fekvése és a vidéken élő nemzetiségek sajátos, egymástól markánsan elkülönülő viselete.

A búcsújáróhely vonzáskörzete igen nagy. A trianoni békediktátumig a Bánát magyar, román, bosnyák, bolgár és horvát katolikus népe mellett az egész szegedi nagytáj hívei is elzarándokoltak ide.

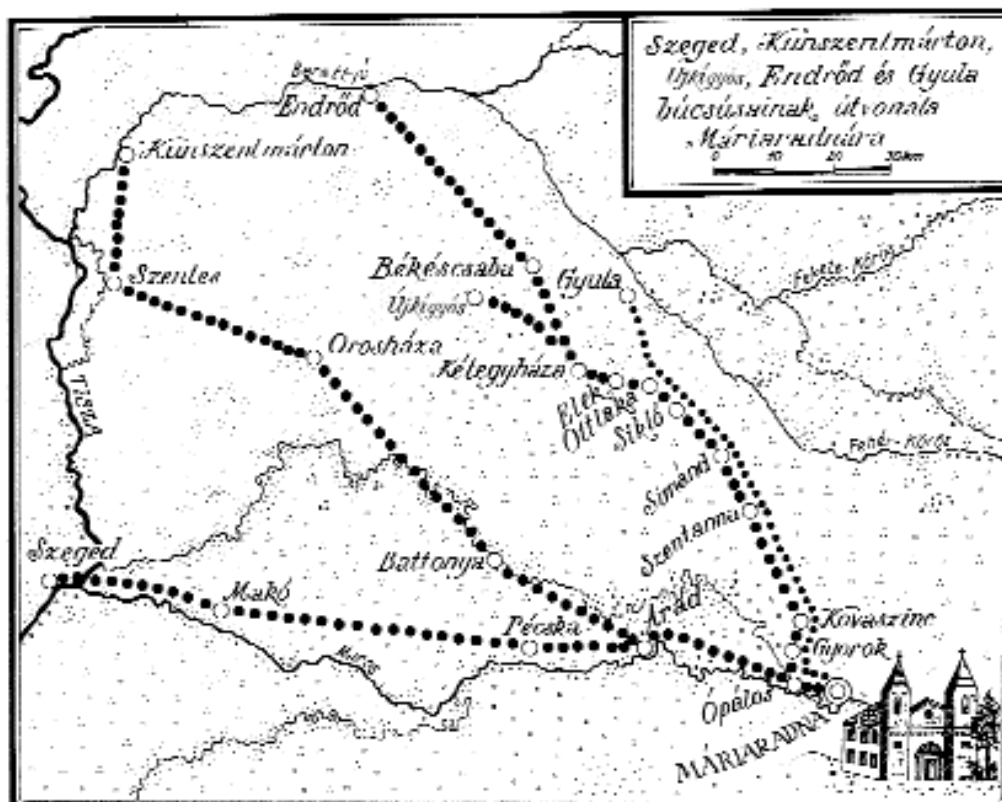
A vonzáskörzet települései igyekeztek valami emléket, stációs állomást, keresztet, szobrot emelni. Így ezen emlékek fölrataiból kirajzolódik szinte a teljes

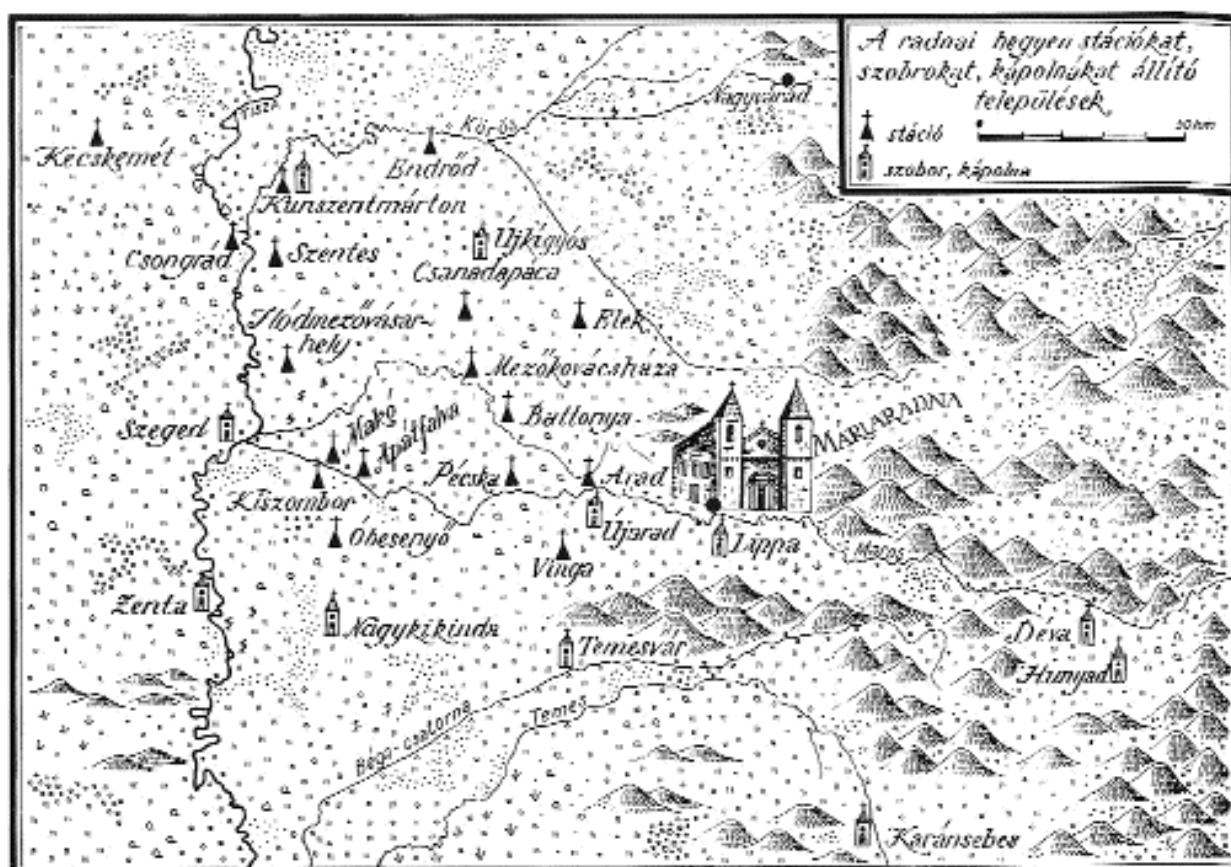
8. kép. Az újkígyósiak keresztjének fölrata. Szabó Anna, aki a fölrat szerint a keresztet alapította mélyen vallásos újkígyósi gazdalan volt

9. kép. A "boldog békeidők" hatalmas tömegeket mozgató nagy búcsújárása. Emlékkép az 1895-ös Kisasszony napi búcsúról, amikor a kegykép kétszáz éves jubileumát ünnepelték

10. kép. A máriaradnai kegyhely nyugati, északnyugati vonzáskörzetéből érkező búcsúsok hajdani gyalogos zárandoklatainak útvonala

11. kép. A máriaradnai kegyhely vonzáskörzete a történelmi Magyarország földarabolása előtti időből

12. kép. A Kapisztrán Szent János nevét viselő Ferences Provincia 1823-as térképén fölfedezhetjük hazánk számos fontos kegyhelyét

terület, melynek zárandokai megfordultak Radnán. Így megtaláljuk, Lippa, Arad, Déva, Zenta, Temesvár, Nagyikinda, neve mellett Csongrád, Szentes, Elek, Hódmezővásárhely, Makó, Kiszombor, Kecskemét, Endrőd, Gyula, Kiskunfélegyháza nevét is. A régi újkígyósi zárandoklatok fontos mivoltát bizonyítja, hogy őseink emlékkeresztje a kegytemplom főbejáratánál áll.

A szeptember 8-i, Kisasszony napi nagybúcsúra a Szeret menti csángó falvaktól a Cseh-medencéig, mindenhol sereglének a magyar, román, szlovák, német és cigány ajkú hívek.

Az Alföld népe, nehéz, fárasztó gabonaaratás után indult neki a hosszú útnak, hogy a magyar Jeruzsálembe, – ahogy Bálint Sándor nevezte Máriaradnát – fogyóban lévő testi erejük helyébe lelki erővel töltsék be. Újkígyósi őseink a radnajárás hagyományát a szögedi világból hozták magukkal.

Valamikor gyalog, az Apáti úton elindulva, Kétegyháza, Elek, Sikló, Simánd, Szentanna, Győrök, Ópálos érintésével érkeztek a kegyhelyre. 1853-ban megépült a nagyvasút, ami Budapestet Barassóval köti össze. A kígyósiak, az Ókígyósi tanyák vasútállomásnál szálltak föl a vonatra. Tehát a nagy gyalogos zárandoklatok viszonylag korán abbamaradtak. Kisebbség, 15-20 fős csoportokban indultak útnak Radna felé. A kígyósiak radnajárását 1918 után Lökősháza és Ottlaka között meghúzott határ szüntette meg.

A család, a falu, s az egész, országnyi terület népe mind a megtalált – és nem a kitalált – törvényt, Isten törvényét választotta létezésé alapjául. Eleven kapcsolatot tartottak a Teremtővel. Az imádságos élethez, az eleven lelki élmények megszerzéséhez szükség van arra, hogy egyén és közösség egyaránt kiemelkedjen a hétköznapi megszokott rendjéből. E kiemelkedés kiváló szakrális és közösségi alkalma a búcsújárás. A Szűzanya iránti föltétlen bizalom és gyermeki ragaszkodás jellemzi ezt a nemritkán 40-50 ezer főre szaporodó tömeget. E búcsús lelkületet szép bizonyosságára bukkanunk a messzi földön híres, XIX. századi jászladányi szeptember, Orosz István radnai énekében:

Mária Radnára akik eljöttetek,
A szűz Máriára bízva tekintetek.
Mert Ő a bús árvák, özvegyeknek anyja,
szomorú szívek megvigasztalója.”

Az írásban szereplő adatok és képek forrásául a szerző saját felvételei és újabb gyűjtései mellett következő munkák szolgáltak:

BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR: *Búcsújáró magyarok*; Budapest 1994.

ROOS MÁRTON (MARTIN ROOS): *Maria – Radna; Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas*. Band 1. Regensburg 1998.

HARANGOZÓ IMRE: *Radna fényes csillaga...* Újkígyós 1990.

Bódogságos Szűz Mária kiméne egy nagy hegyre...”

A HEGYEN VÉGZETT LÓÁLDOZAT EMLÉKEI EGY KÜLÖNÖS RÁOLVASÓCSOPORTBAN¹

Régi vidékeinken baktatva, roskadóban lévő házak, fűlepte életek”, reves boronájú, dermesztő szél tépázta fedelű istállók világát fürkészvén néha olyat lát a szem, hall a fül, amit a múlt nyomait kutató sejteni sem mert, s a titokkal való találkozásban megborzad a lélek: Elhűl ős színe láttán”. Így jártam magam is egy gyimesbükki portán fellelt papírlapon szereplő, helyenként fonetikus, borzasztó románsággal írott ráimádkozó” szöveg olvastán, amelyben a *marin*, azaz egyfajta mérges daganat, *tályog*, *kelés*² eltávolítására a magyarság és a rokon népek hajdani vallásának emlékéket idéző *hegyen végzett lóáldozat* szerepel. A ráolvasó papírlapon szereplő román szövege a következő:

Marina

Mam pornit peun deal mare am cumpărat / un cal mare am făcut un praznic mare tâte bubele leam chemat pe marina si / pe buba ce ra nam chemato sa mamort si o crîpat rădăcina i sa uscăt să / rămîe curat lumnyinat ca de Maica precesta lăsat

Kulcsár Jánosné Szőcs Mária sz.1932.
kézírásos papírlapjáról,
Gyimesbük, Budáka-oldal

A ráolvasó szöveg Kulcsár Mariska néném többekévéb pontosságot magyaráztában így hangzik:

*Megindultam egy nagy hegyre,
Vettem egy nagy lovat s csináltam egy nagy tort.
Minden sebet meghívtam,
Csak a marint s a rosszfajta sebet nem.
Azok megharagudtak,
A méregtől kihasadtak,
A gyükerik megszáradott,
S akinek megvannak ezek a sebek,
Az maraggyon tisztára,
Hogy az édesanyja szülte a világra.³*

Szoval három nap egymás után kell mondani. [S ez mire való?] Ez a... ha lesznek olyan nagy kelések valakinek a testyre, ez az ellen van... Az az öregasszon... azt Szőcs Andrásné, úgy tudom én, Virág néni vót az ő neve, úgy hitták Virág néni, de hát az van huszonöt esztendeje, hogy meghalt, aki nekem ezket leírta, igen. Idevaló vót, még künnebb lakott a hegybe’, egész a hegy tetején laktak, oda ki. Ez Budáka, ez a műódalunk, Budákanak hiják, s oda ki lakott a vénasszon, eppen a hegy tetején... (1995. február 10.) [Ő idevaló volt?] Nem tudom, Gyurika, met amikor én ide férhez jöttem, ő má’ akkor es idős asszon vót, öregasszon vót, s ugye messzecske fenn laktak, oda fönn a hegy tetején. Maga tudja... Éngemet úgy tanyított meg, hogy én jártam többször náluk, s akkor egyszer mentem, me’ fájt a fejem, s mondták, hogy tud olvasni a vénasszon. S kimentem, s akkor nekem szépen elmagyarázta mindet, hogy ő miket tud olvasni, mi ellen. S akkor aszongya nekem, hogy: Tanuld meg te es! De – aszongya – én nem szabad tanyitsalak, met ha én valakit megtanítok, akkor az enyém többet nem... nem érvényes az én olvasásom. “Hanem ő magyarázta, s én leírtam. S akkor osztá’ megtanultam a papirokról. Amit én leírtam, én az után tanultam meg aztán ezket a... Mindenfélét. Több mindenre megtanyított az a rossz vénasszon. Olyan ügyes öregasszon vót. Többre megtanyított. (1997. július 31.)”

Népünk körében feljegyzett hasonló szövegű ráolvasóval Diószegi Vilmos, Kallós Zoltán, Bosnyák Sándor, Gazda Enikő és Benedek H. Erika, valamint Harangozó Imre gyűjtéseiben találkozhatunk.⁵ A feljegyzetben szereplő adatokból láthatjuk, hogy az általuk közölt változatok egytől-egyig Moldva területéről, azon belül is négy faluból (Gajcsána, Lábnik, Lészped, Pusztina) származnak. Közülük kilenc ma-

¹ Részletek az azonos címen készülőkben lévő dolgozatból.

² vö. Kriza János: Erdélyi tájszótár. Gladiátor Kiadó, Bp. 1996. 64. o.; Takács György: Aranykerbe’ aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók. Szent István Társulat, Bp. 2001. 535. o.!

³ Ráolvasónk végének pontosabb fordítása: ... hogy maradjon fénylő, tiszta, mint a legtisztább Szűz hagyta”. Ez a záróformula mind a magyar, mind pedig a román nyelvű olvasásokban általános a csángóság körében.

⁴ vö. Takács 2001. 440-441. o. 184. sz. és 450. o. 189. sz.!

⁵ vö. Diószegi Vilmos: Embergyógyítás a moldvai székelyeknél. in: Néprajzi Közlemények V. évf. 1. sz. (1960) 100-103. o. – Gajcsána (ro-

mánul), Lábnik, Pusztina (románul); Kallós Zoltán: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál in: Műveltség és hagyomány VIII. (1966) KLTE. Debrecen, 153. o. 4, 5. sz. – Lészped; Bosnyák Sándor: Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. in: Orvostörténeti Közlemények 69-70. sz. (1973) 294. o. – Pusztina-Egyházaskozár; Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. in: Folklor Archívum 12. (1980) 1427, 1428. sz. – Lábnik; Gazda Enikő – Benedek H. Erika: Pusztinaiak csik-somlyói búcsújárása 1993-ban. in: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. (1997. szerk.: Pozsony Ferenc) 272, 284. o. – Pusztina; Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtől lépék. Archaikus népi imádságok. (Harmadik, bővített kiadás) Kalligram, Pozsony, 1999. 850. o. – Pusztina (Harangozó Imre gyűjtése); Harangozó Imre: Elmentem Szent Están templomába. Bp. 2001. 122. o. – Pusztina!

gyar, kettő pedig román nyelven hangzott el⁶. A ráolvasókat itt – egyetlen, később idézendő román változatot kívül – hely hiányában csak hivatkozott részleteik erejéig közlöm, a teljes szövegek az idézett helyeken fellelhetők. Szövegeink további öt változatát, valamint egy velük mögöttes tartalmában feltehetőleg szoros kapcsolatban álló olvasás szövegét közli a románság ráolvasóiról szóló, *Descânțecale Românilor* címen megjelent alapvető művében Artur Gorovei,⁷ aki ugyanezen könyvében további román variánsokra is hivatkozik⁸. A Gorovei-féle ráolvasók közül három szöveg magyar fordítását közölte *Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál* c. írásában Lükő Gábor,⁹ további hármat Vincze László kolozsvári barátom segítségével tettem át magyarra.

A fenti szövegvariánsok ismeretében meghatározhatjuk ráolvasóink sajátos jegyeit, elsősorban azokat az alkotóelemeket, amelyek markánsan, jellegadó módon szerepelnek mind a magyar, mind pedig a román nyelvű változatokban. Ilyennek mondható szövegeink négy alapvető eleme, a gyógyulás érdekében a különböző daganatoknak, mirigyeknek, csomóknak, sebeknek, keléseknek rendezett lakomán áldozatként szereplő *nagy, fehér ló*, az áldozat és a tor színteréül szolgáló *nagy hegy* (illetve annak mitikus váltópárjai), az áldozatot bemutató *Boldogságos szép szűz Mária*, s végül maga a nagy, fehér lóból a hegyen rendezett *nagy lakoma*. Vegyük most röviden sorra ezeket az alapelemeket:

1. A nagy, fehér ló: Az áldozati lakomául szolgáló ló a magyar nyelvű változatok közül négyben *fehér, feje*, egyben-egyben pedig *nagy ló*, illetve egyszerűen *egy ló*.¹⁰ Talán megengedhető, hogy a nagyobb arányban megjelenő *fehér lovat* tartsam e szövegekben eredetinek. Hasonló a helyzet a román nyelvű változatokban is, ahol a rendelkezésünkre álló kilenc variánsból háromban szerepel *fehér ló*, *fehér kanca* (*îpă albă*), illetve a *kajlafűlű ló... ki fehér, mint a tej* (*calul cel bleag, alb ca laptele*), kettőben pedig *nagy ló* (*cal mare*).¹¹ Érdemes megemlíteni, hogy a román nyelvű változatokban szereplő *nagy ló* (*cal mare*) különleges voltára utaló *mare* melléknév jelentései között a *nagy-on* kívül a *kövér-et*, *dús-at*,

gazdag-ot, *bőséges-et*, *fontos-at*, *tekintélyes-et*, *hatalmas-at*, *különleges-et*, *rendkívüli-t*, de a *tisztát* (vö. népr. *casa mare* = tisztaszoba), *világos-at* (vö. *de zile mari* = világos nappal van /még/) is fellelhetjük,¹² vagyis ezesetben a *nagy*-ság voltaképpen a *fehér*-séggel, mint a tisztaság, az áldozatra való alkalmasság alapfeltételével függ össze. A fenti tulajdonságok a *bódog*, *boudog*, *boldog* ómagyar szó jelentésbokrának egyik főágát alkotják.¹³ Nem érdektelen megjegyezni azt sem, hogy a román *mare* kifejezésnek a latin *magnus*-ból (=uaz.) való származtatása nem könnyű, ráadásul a szó legalább olyan közel áll a magyar *boldog* gyökeként szolgáló *bod*, *bód*-dal szoros rokonságban lévő ómagyar *bargyök* egyik legrégibb rokonaként feltételezhető, az *isten*i entitással, a *bőséggel*, *vegetációval* és az *uralkodással* összefüggő jelentésekkel bíró szumír *bar* szócskával, amelynek szorosan vett jelentésbokrán a *napfelkelte-naplemente* kettősséggel összefüggő morféma is találhatóak, márpedig ez a két napszak – főként a *napfelkelte* előtti-körüli órák pitymallati világa – a régi székelycsángó orvosolásban kiemelt jelentőséggel bírt,¹⁴ s hasonlóképpen a románságnál is,¹⁵ mert a *napfelkelte* egyúttal *teremtés* is, s a hagyományos logika szerint mindaz, ami a teremtés lezárása előtt létrejön (esetünkben a nap feljötte előtti *gyógyulás, egészség, ontofániát* képez, *létmódokat* alapoz meg, a *kozmonómiai mű* része lesz – vagyis *múlhatatlan*).¹⁶

2. A nagy hegy: A ráolvasó ránk maradt nyolc magyar változata közül a *hegy*öt szövegben szerepel, egyben az általánosabb *egy hegy*, kettőben már jelzős szerkezettel *egy nagy hegy*, egyben-egyben határozott névelővel, illetve az azt követő jelzővel a *hegy* és a *nagy hegy* (változatában *magos kúhegyek*) formában.¹⁷ A román nyelvű variánsok közül mindössze három, a két moldvai csángók között gyűjtött, illetve az általam Gyimesbükkön fellelt ráolvasó utal *hegyre*, illetve annak *magas*, *nagy* voltára (*deal[ul] mare*),¹⁸ vagyis csak azok a szövegek, amelyek – bár románul őrződtek meg – a magyar műveltség közvetlen hatóköréből kerültek elő. Érdemes felfigyelnünk arra is, *mi* fordul elő szövegeinkben ott, ahol *nem hegy* szerepel, vagyis a ráolvasóinkat hasz-

6 Diószegi 1960. 101-103. o.: Gajcsána, Pusztina

7 vö. Gorovei, Artur: *Descânțecale Românilor*. (Academia Română – Din viața poporului român XL.), București, 1931. 182, 263, 268, 367, valamint 267. o.!

8 vö. Gorovei, 263, 268, 367. o.!

9 vö. Lükő Gábor: *Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál*. in: *Ethnographia* XCII. (1961) 121-122. o. 14-16. sz.!

10 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Bosnyák 1973. 294. o.; Bosnyák 1980. 174. o. 1427-28. sz.; Gazda-Benedek, 284. o.; Erdélyi 1999. 850. o.; Harangozó 122. o.; Kallós 1966. 153. o. 45. sz.!

11 vö. Diószegi 1960. 101-103. o.; Gorovei, 182. o. (magyarul: Lükő 1961. 121. o.), 267. o. (Lükő, 121. o.)!

12 vö. Bakos Ferenc: *Román-magyar kézisztár*. Akadémiai Kiadó, Bp. 423-424. o.!

13 vö. Takács György: Babba Mária 1. in: *Országépítő* 1993/4. 57-59. o.!

14 A magyar régiségből már a 16. századból ismertünk olyan fekélyes lóra (*fékyles lwthwl*) való ráolvasót, amelyet napfelkelte előtt (*ante ortum solis*) kell háromszor elmondani (vö. Bolgár Ágnes: Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból. Bp. 1934. 18. o.), de hasonló megfigyeléséről számol be 1882-ben megjelent *Mythológiai elemek a székely népköltészet és népeletben* c. tanulmányában Kozma Ferenc is. *A varázsműtét rendszeren kelet felé tekintő arccal és a nap feljötte előtt hajtatik végre. Mintha ebben a napnak különös jelentősége lenne kereshető.* (38. o.) Kissé bővebben vö. pl. Takács 2001. 428-429. o.!

15 vö. pl. Moldován Gergely: A román nép varázsköltészete. in: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának kiadványai* V. köt. (1888) 81, 84, 90. o.!

16 vö. Eliade, Mircea: *Az eredet bűvöletében*. Cartaphilus Kiadó, Bp. 2002. 249. o.!

17 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Kallós 1966. 153. o. 4-5. sz.; Bosnyák 1973. 294. o.; Gazda-Benedek, 284. o.; Erdélyi 1999. 850. o.; Harangozó, 122. o.!

18 A gyimesbükki szövegen kívül tehát vö. Diószegi 1960. 101-103.

nálók hagyományában *milyen mitikus térrészletek lehetnek a hegy" váltótársai*. Nos, a fentiek alapján azt mondhatjuk, a magyar változatokban semmi, vagyis ahol a *hegy* nem szerepel, ott az áldozat helye nincs konkrétan megnevezve, a tor helyszínéből csak az *asztalt* említik (*anyám kerített egy nagy asztalt*, *Anyám csinála egy nagy asztalt*, *A király csinála egy nagy asztalt*), bár az eltíltó formulákban itt is szerepelnek a *puszták*, a *kősziklák*, illetve a *pokol*,¹⁹ amelyek ráolvasóink régi világában a *gonoszok lakta sötét világ* állandó megnevezései.²⁰ Megjegyzendő, hogy ezek a többinél rövidebb változatok szövegük egyes elemeiben is *erős román hatásról* árulkodnak (pl. a magyartalan *csinála egy nagy asztalt* a *făcut o masă mare* tükörfordítása stb.). A román nyelvű változatokban is alig találunk példát arra, hogy egyéb mitikus térrészlet szolgálna az áldozat és a tor színhelyéül, egyetlen esetben szerepel a *tengeren túl* kifejezés, másutt az *erdő*, *mező*, az eltíltó formulákban pedig a *puszták*, valamint a *tenger*.²¹ Mindez arra utal, a betegséget a gyógyító erők oda űzik vissza, ahonnan az jött, a *vízen túl* lévő *más-világba*, vagyis az *evilágból való elmúlásba*. A románul mondott moldvai és gyimesi csángó variánsokban a *hegy* különleges voltát jelző *mare* (= nagy) szócska jelentésbokránban természetesen szintén szerepelhetnek a fentebb, a *fehér*, *nagy ló* kapcsán említett változatok bár a *hegy*-et pusztán a rajta zajló cselekmény alapján akkor is nyilvánvalóan a *világhegynek* tarthatnánk, ha nem állna mellette az árulkodó epitheton ornans, a *mare*. A *hegy* a csángóság kozmológiájában *kétarcú*, *elemi minőség*: a hagyományosan *imádságra* vezérő, *tiszta csúcsok* egyúttal az emberi világtól elkülönülő, *gonoszok lakta* térrészletet is jelentik.²² A *hegy*, a ráolvasókbeli *feteke kősziklák*, a *hideg erdők*, *hideg havasok* tere tehát egyfelől a *gonoszok* ólomszerű lekötöttségben lévő, szaturnikus *más-világa*, az a hely, ahol a rontó erők *otthon*, illetve *erőben* vannak, s éppen ezért a legalkalmasabb hely fellelésükre.²³ Erre utalhat az egyik moldvai változatban szereplő *magos kúhegyek* formula, amely a *kő* jelző és a *többes szám* révén általánosabb mitikus vidéket, nem pedig egy határozott hegyet, mint világhegyet jelöl.²⁴ A *hegyre* való *felhágás*, *kihágás* ugyanakkor mint az isteni, felsőbb világgal való kapcsolat felvételének egyik alapfeltétele jelenik meg a népünk hagyományos ráolvasásaival igen szoros kapcsolatban álló ar-

chaikus népi imádságainkban is: *Hegyet hágék, / Lőtőt lépék / Kő káplonicskát láték, / Bellől arannyas / Küel irgalmas...*²⁵ A *felhágás*, *kihágás* képzelete akkor is a *hegy*-hez kötődik, ha az imádságok szövegében attól jóval apróbb *kiemelkedésről* van szó, mint például az egyik legrégebbiről fennmaradt magyar apokrif ima szövegében szereplő – régi hagyományunkban a *világok közötti határt* jelentő, *lelkek lakta* – *küszöb*: *En agyambul fel keltem / aldot vízben meg Mosdotam / aldot kendővel megkendöztem / en hazambul ki leptem / küszibömre fel allottam / magos menyben fel tekintettem / magos menynek ajtaját nyitva lattam*.²⁶ A *hegy* így a *segítő erők* megidézésének talán legmegfelelőbb helye is, ezért szolgálhat ráolvasóinkban is az *áldozattal*, *torral* összefüggő *gyógyítás*, mint hagyományos, *táltosi lélekküzdelem*²⁷ színteréül. Hasonló képzetek élnek a *hegyről* a románság körében is, ahol a *mennyország bejárata* fenn a *havasban*, valamilyen ismeretlen *nagy csúcsnál* található,²⁸ Jeruzsálem szent városa pedig a föld legmagasabb csúcsán fekszik,²⁹ a hegyek ugyanakkor azonban itt is az *alsó világ*, a *pokol* megfelelői (*Sok hegy rakva mind egymásra, / Rút mélységben összehányva... / Ott a hegyek tüzet hánynak, / Híre sincs a puha ágynak. / Ott a barlang sárkány fészek, / Kígyó lakja s gonosz lélek...*)³⁰ ahol a néphit szerint a démonikus, gonosz lények (pl. a *rusalia*-k, a *iele*-k, a *dânsele*-k, a *vântoase*), a sárkányok (pl. a *balaur* és a *zmeu*) laknak,³¹ a ráolvasók szerint is *elátkozott havasban* (*Tisztá-talan lélek, mosdatlan ördög, ne jöjj nyílalva, gyúlasztva, borzogatva, ne jöjj szúrva, feszítvén az inakat: a kinézést megrontván, a veséket bezárván; hanem eredj elátkozott havasok közé, találni fogsz ott dühös farkasokat, szájukon menj be...*)³². A fenti kettősség népmeséinkben is megtalálható, ahol az *égmagas havas* tetején van egy lappancs, amely a *hegyről* az *alsó világba* vezet, a *fölfelé* menő út tehát egyszerűen *lefelé* is vezet.³³ A rokon népeknél hasonló képzetek élnek, melyeknek taglalására itt nincs mód.

3. A gyógyító Mária: Miután a beteg gyógyulása a ráolvasóinkban szereplő samanisztikus jellegű áldozati tor eredményeképpen jöhet létre, nyilvánvalóan nem mindegy az sem, *ki végzi* a hegyen a lóáldozatot. A magyar nyelven fennmaradt szövegek többségében – összesen öt változatban – az *asztalt csináló*, *asztalt tevő*, *asztalt terítő*, *asztalt kerítő*, *tort*

19 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Bosnyák 1980. 174. o. 1427-28. sz.!

20 vö. pl. Takács 2001. 361-362. o.!

21 vö. Gorovei, 268, 263. o. (utóbbi: Lükő 1961. 122. o.); Diószegi 1960. 101-102. o.!

22 vö. pl. Takács György: Van egy forrás titok alatt... A víz és a hegyek a Tatros menti csángók hitvilágában. in: Élő táj. Válogatott frások természetéről, térről, teremtséről. (szerk.: Buka László) Debrecen, 2000. 246-259. o.!

23 Nota bene: a gonoszok lakta hegy" képének megfelelői bizonyos időszakok is, így pl. a *kedd* és a *péntek*. (vö. Takács 2001. 386-387, 455, 506, 511, 518, 526-527. o.!)

24 vö. Erdélyi 1999. 850. o.; Harangozó, 122. o.!

25 vö. Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus né-

pi imádságok. Magvető, Bp. 1976. 353. o.!

26 vö. Erdélyi 1976. 391. o. (Memorialis, XVIII. sz. eleje)!

27 vö. pl. Takács 2001. 423-425, 510-511. o.!

28 vö. Moldován Gergely: Koszorúk a román népköltészet virágai-ból. Kolozsvár, 1884. 62. o.: A hegy oldalánál, a menny kapujánál...!"

29 vö. Hermann Antal: A hegyek kultusza Erdély népeinél. Kolozsvár, 1893. 48. o.!

30 vö. Moldován 1884. 40. o.!

31 vö. pl. Hermann, 55-57. o.!

32 vö. Hermann, 51. o.!

33 vö. Vámos Ferenc: A kozmosz a magyar mesében. Bp. 1943. 47-48. o.!

ülő” személy nem más, mint maga a *Boldogságos Szűz Mária*, *Boldogságos Szép Szűz Mária*,³⁴ aki népünk hagyományában az Úrjézuson kívül a legnagyobb gyógyító erő, amint arra az egyik *Bornemisza Péter* által 1578-ban lejegyzett *Bayolo Imatsag* szövege is utal, amelyben maga az Úrjézus mondja a következőket: *Ne ijedgyel szent anyám Maria, / én vagyok mindennel / nagyob oruos, / te vagy mindennel / nagyob báios*³⁵. A székelység és a csángóság ráolvasóiban is a leggyakrabban *Mária* gyógyít, illetve a *Boldogságos Szép Szűz Mária* őseredeti gyógyítását a körkörösén áramló ciklikus időben megidézvén nyílik lehetőség az újabb orvoslásra (pl. *Vízet vetett a boldogságos Szépszűzmária / Az ő áldott szencséges Szentfiának / A Jordán vízből igizetrül. / Én es vízet vetek... Ebből a vízből igizetrül*).³⁶ Néhány ráolvasó *Babba Máriát* kéri, távoztassa el a nagy üdö”-t, távolítsa az ígézetet, gyógyítsa meg a kígyómarást.³⁷ Minden bizonnyal Máriára vonatkozik két további szövegünkben szereplő *anyám* megnevezés is.³⁸ Elmondható tehát, hogy ráolvasónk magyar nyelvű változatai közül konkrétan nevesítve, illetve kissé másként, de azért egyértelműen megjelölve hét esetben *Mária* szerepel az áldozati lakomát rendező, s általa a betegség, illetve a betegséget okozó gonosz erő hatalmát megtörő, oldó, gyógyító hatalomként. A román nyelvben fennmaradt változatokban a fentiek nem mutathatóak ki ennyire egyértelműen, bár a moldvai csángók között gyűjtött egyik szövegben ott is *kis szent Mária és nagy szent Mária*” (*sînta Maria mică și cu sînta Maria mare*) szerepel, másik két ráolvasóban pedig *egy nagy anya, egy nagy asszonyság*” (*mamă mare; Domnă mare*), illetve *a Nagy Úrnő*” (*Doamnă mare*) alakja bukkan fel.³⁹ A román nyelvű szövegek a lakomát rendező, asztalt terítő gyógyító személyét gyakran *nem nevesítik*, illetve bennük sok helyütt a *ráolvasó*, illetve egy másik, általa *meg nem nevezett személy* szerepel a rontás elhárítójaként.

Érdemes felfigyelnünk arra is, hogyan tesz szert a gyógyító *Nagyasszony* az *áldozatul szolgáló lóra*. Erre való közvetlen utalás összesen hatszor szerepel a magyar nyelvű változatokban, ebből egyszer felül rá és úgy megy fel a hegyre, ötször azonban mintegy sorszerűen, véletlenül” *talála*”, *megtalála*”, *megtalálá*” a lovat, illetve *megtalálkozott*” a lóval.⁴⁰ A szövegek alapján úgy tűnik: a *különleges ló szoros kapcsolatban áll a világheggyel*, hiszen a fenti öt változat-

ból háromszor a *hegyre való felhágás* után következik a *ló megtalálása*, a további két szövegben ráadásul ez a kapcsolat *in expressis verbis* kimondatik: *kimene a hegyre, / ott talála egy fehér lovat*; *Kimene a magos kúhegyekre. / Ott megtalálkozott egy fehér lóval...*⁴¹ Márpedig a ló *véletlen meglelése* is *különleges voltát* támasztja alá, hiszen népmeséinkben is *rendkívüli módon* talál a hős segítőjére, a *táltosra*, akinek állandó jelzője nem egyszerűen a *ló*, hanem a *paripa*, ami szintén *segítő lélekállat* voltára utal.⁴² Talán *lel* kifejezésünk is összefügg a *lélek*-kel (*lél, lehel*), a *talál* pedig a *táltos*-sal, s a hirtelen rábukkanás (*lelés*) a rejtőző minőségek feltalálásának nem evilági, anyagi módjának leírása eredetileg. A *hegy* és a *ló* szoros kapcsolata figyelhető meg egy abakáni török mítoszban is, amelynek hőse az ormaival égbe vesző *Vas-hegyre* csak *táltos lovának* segítségével tud felhágni, de azzal is csak akkor, ha a *világfárról tört ággal ostorozza*.⁴³

4. A nagy tor: A ráolvasóinkkal végzett gyógyítás kulcsa a *különleges ló hegyen való feláldozása*. Lásuk hát, mi történik szövegünk szerint a *nagy hegyen az áldozatként szolgáló lóval*! Magára az áldozat lefolyására ráolvasóink szövegében semmilyen fogódzót nem találunk, azokban csak az általános *elvága*”, *elvága*”, *elvágot*”, *levágta*”, *levágtál*” (*ai tăiat*”), *levágtam*” (*am tăiat*”), illetve *kerített egy nagy asztalt*”, *asztalt teve belőle*”, *egy szép asztalt terített*”, *csinála egy nagy asztalt*”, *asztalt terét belőle*”, *nagy asztalt készítettek*” (*au făcut o masă mare*), *terítettem asztalt de nagyot*” (*am făcut o masă mare*), *nagy lakodalmat csinált*” (*făcut... nuntă mare*), *nagy lakomát készíték*” (*făcuiu o masă mare*) kifejezések szerepelnek, s ennek jelenlegi szempontjaink alapján nincs is különösebb jelentősége, feltehető azonban, hogy amennyiben a ráolvasókban szereplő őseredeti *tor* ebben a formájában valaha lezajlott, úgy annak lefolyása hasonló lehetett a magyarsággal rokon népek *lóáldozataival*.

A ráolvasóinkban szereplő *lóáldozat* és *torkapcsán* ezért röviden meg kell említenünk a rokon népek hasonló áldozati cselekedeteit is. A *lóáldozat* legfontosabb kozmológiai funkciója a *világ és az élet megújítása*,⁴⁴ ilyen értelemben lehet célja a voltaképeni *gyógyítás* éppúgy, mint a *termékenység biztosítása* vagy a *halottak lelkeinek átsegítése a túlvilágra*. A *lóáldozat* áttételesen tehát mindig a *jóra*, azaz a *gono-*

34 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Kallós 1966. 153. o. 4-5. sz.; Bosnyák 1973. 294. o.; Gazda-Benedek, 284. o.; Erdélyi 1999. 850. o. Harangozó 122. o.!

35 vö. Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. (RMKT I.) Bp. 1921. 438-439. o.!

36 vö. Takács 2001. 390. o. 152. sz.!

37 vö. Daczó Árpád: A gyimesi Babba Mária. in: Népmesereti Dolgozatok. Kriterion, Bukarest, 1980. 233. o.; Takács 2001. 415. o. 171. sz. és 462-463. o. 196. sz.!

38 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Bosnyák 1980. 174. o. 1427. sz.!(Bizonys nyelvészeti és vallástörténeti megfontolások révén – a magyar asszony kifejezés alapjául szolgáló szumír *gas[s]/an* kettős jelentése [*úr, úrnő*] alapján – a nyolcadik szövegváltozatban szereplő *király* is kapcsolatba hozható lehetne az Istenszülő Asszony alakjával, ám ezt a jelen keretek között aligha érdemes erőltetni.)

39 vö. Diószegi 1960. 102-103. o.; Gorovei, 263. o. (Lükő 1961. 122. o.), 367. o.!

40 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Kallós 1966. 153. o. 4. sz.; Bosnyák 1973. 294. o.; Gazda-Benedek, 284. o.; Erdélyi 1999. 850. o. Harangozó, 122. o.!

41 vö. Bosnyák 1973. 294. o.; Erdélyi 1999. 850. o. Harangozó, 122. o.!

42 vö. Takács György: Erre ülj fel, ne a csikó hátára! Egy csángó varázscselekedet ősvallási háttéréről. in: Turán II. évf. (1999) 1. sz. 62-64. o.!

43 vö. Vargyas Lajos: Magyarság a folklórban és az időben. in: Szombathy Viktor (szerk.): Az őshazától a Kárpátokig. Bp. Panoráma, 1985.!

44 vö. Eliade, Mircea: A samanizmus. Az eksztázis ősi technikái. Osiris, Bp. 2001. 87. o.!

szok ellen irányul, legyenek azok bár az ősök világunkból eltávozni – egyszervolt *hőssé* válni – képtelen lelkei. Az elhaltak lelkeitől való félelem oka, hogy *eleinte egyetlen elhunyt sem akarja elfogadni új létmódját: nem akar lemondani az életről, s visszatér az övéi közé... a halott, minthogy még nem illeszkedett be az elhunytak világába, magával próbálja vinni családját, barátait, sőt nyárait is; folytatni akarja életét, amelynek hirtelen vége szakadt, vagyis övéi közt akar élni... nem vesz tudomást új létfeltételeiről, nem hajlandó elhagyni ezt a világot.*⁴⁵ Ezért gyakorolják a lóáldozatot, mint *halotti tort* a hetedik vagy a negyvenedik napon, amikor gyakran az *elhunyt kedves hatás*át ölik le, hogy – miután húsát közösen elfogyasztották – *bőrét* a benne hagyott *koponyával* és *alsó lábszárakkal*, mint a *halott lelkét a túlvilágra segítő szellemparipát* egy vagy több karó segítségével a sírra tűzzék. A lóáldozatok valamelyik fajtáját minden rokon nép gyakorolta, az obiugorok éppen úgy mint a különböző türk népek, a hajdani szumírok vagy a szkíták, hunok, avarok, s a leáldozott állat bőrének *kiakasztása* is szinte kivétel nélkül mindenütt szokásban volt. A honfoglaláskori ún. *részleges lovastemetkezések*–nél is a ló *szellemét* megidéző koponya kerül a futást (a *test* mozgását) szimbolizáló patás lábszárakkal együtt a sírba, lehetővé téve az elhunyt hős túlvilági vágóját. Az áldozati állat bőrét, a benne hagyott koponyával és a kifejtetlen csülkökkel együtt az ural-altaji népek és az őseikkel legalábbis meghatározó kulturális kapcsolatban álló szumírok⁴⁶ is felaggatták az áldozati hely közelében álló fára, karóra, esetleg kapufélfára. A szumírok által *mas huldoppu*-nak nevezett állatbőr a gonosz démonok távoltartására szolgált. Azonos szokás dívott az ural-altaji és a finnugor népeknél (pl. teleutok, altaji törökök, irtys-osztjakok, vogulok, mordvinok),⁴⁷ de ugyanígy jártak el a dél-oroszországi polovecek (kunok) is⁴⁸.

Feltehetően ugyanezen hajdanvolt áldozatra utaló szokásokat talált az 1970-es évek közepén a Csíki-havasokban megbúvó Kostelegen *P. Daczó Árpád Lukács*, aki a *szépasszonyok eltiltására* használatos, esetenként *tükörrel díszített homlokú* lókoponyáról értesít.⁴⁹ A *gonoszűző lókoponya* a helybeli csángók régi hite szerint *szellem paripaként a szépasszonyok hatásául is szolgál*.⁵⁰ Ugyanígy védekeztek régen az állatokat járó szépasszonyok ellen a gyimesi és úz-

völgyi csángók is. A hagyomány székely eredetére utalnak a gyergyóiak és a bukovinai istensegítsiek megegyező cselekedetei.⁵¹ A székelységről még a XIX. sz. végén feljegyezték, hogy: *Csikmegyében akár-hány helyt ló– vagy juhkoponyát, kecskefejet huznak a kertek karóira, vagy raknak a hegyek ormaira, hogy a nyáját ne bántásák a ragadozó állatok. (...) Szokásban van az is, hogy a csűrök tetejének két szögletcsucsából kiemelkedő hegyes poznák tetejére is berbécs, vagy kecskeszarvat tűznek fel. Háromszéken pedig ezelőtt lókoponyát raktak a faluhoz legközelebb eső hegyre, ha a vidéken marhavész uralkodott. De a kert karóira huzott koponyák a boszorkányokat is távol tartják az udvartól. Ha valamely hegyről az a hír járja, hogy a vidék boszorkányai gyűlést szoktak rajta tartani, úgy Erdély sok magyar hegyein lókoponyákat raknak az illető hegy tetejére, hogy megzavarják a boszorkányok éjjeli mulatságát, illetőleg végképp elűzzék őket onnan...*⁵² A lókoponya bajelhárító, gonoszűző, óvó hatásában már honfoglaló eleink hittek, erre utalhatnak az Árpád-kori házakból a kemence, illetve a szelemenágas közeléből feltárássra került példányok.⁵³ Rontás ellen használják a lovak koponyáját a csuvasok,⁵⁴ de hasonlóan gondolkodtak régen Szlavónia, Somogy, Szilágyság lakói, egyes balkáni, kaukázusi népek, a cseremiszek, a votjákok, a tatárok, a baskírok, a nyenyecsek, a mordvinok, az udmurtok,⁵⁵ sőt néhol Nyugat-Európában is⁵⁶. Amint *Gunda Béla* írja: *Lehet, hogy mindezek ősi áldozati szertartás emlékei.*⁵⁷ *Boszorkánypereink* aktáiban a lókoponyával kapcsolatos hit további elemeit is fellelhetjük.⁵⁸

Vizsgáljuk meg most, *kiket és hogyan hívnak meg a hegyen végbemenő torra, lakomára, s milyen eredménnyel jár* mindez! Ráolvasóink szövege szerint a gyógyító erők képviselője *egyetlen kivétellel minden csomót, az egész csomót, mennyre csomót, mind, az egész csomokat, minden kelevényt* (*toate bubele*), *minden pörsenést, minden pattanást* (*toate bubu^ooarele, toate zgâncu^ooarele*), *minden sebet* (*tâte bubele*) meghív, mégpedig azért, hogy a levágott áldozati állatból *megvendégelje* őket (*melléje hitta, húsával megvendégeltél* [*cu carne le-ai ospătat*], *megvendégelttem* [*le-am ospătat*]). A magyar és román ráolvasók mögötti hitvilágból következően nagyon fontos, hogy a gyógyítandó betegség *minden fajtáját* megnevezzék,

45 vö. Eliade 2001. 195. o.!

46 vö. pl. Götz László: Keleten kél a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések I-II. Püski, Bp. 1995.!

47 vö. dr. Varga Zsigmond: Az ősmagyar vallás szumir és ural-altaji öröksége. San Francisco, én. 184-185.o.; Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete. MTA. Bp. 1908. 205-206, 214, 232. o.!

48 vö. Kerezsi Ágnes: Lókultusz az észak- eurázsiai finnugor népek és oroszok halotti szokásaiban in: Hoppál Mihály-Novák László: Elő-munkálatok a Magyarország Néprajzához 10. Bp. 1982. 40. o.!

49 vö. Daczó Árpád: Népünk hitvilága, vallásos élete. in: Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. (szerk.: Laczkovits Emőke) Veszprém, 1991. 15-30. o.!

50 vö. Takács 1999.!

51 vö. Enyedi Emese: A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben. in: Néprajzi Látóhatár 1992. 1-2. szám 120, 122.o.; Pócs Éva: Magyar ráolvasások 1-2. MTA. Bp. 1985-86. 1. köt. 108.o.!

52 vö. Vitos Mózes: Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez. (szerk.: Vitos Mózes) Csík-Szereda, 1894. 125. o.; Hermann, 24. o.!

53 vö. K. Csilléry Klára: Képek a szentsarokban. in: Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. 43.o.!

54 vö. Mészáros Gyula: A csuvas ősvallás emlékei. MTA. Bp. 1909. 336.o.!

55 vö. Gunda Béla: A rostaforgató asszony. Múzsák, Bp. 1989. 46.o.; Kerezsi, 34, 38. o.!

56 vö. Gunda, 46. o.!

57 Gunda, 46. o.

58 vö. Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529-1768. I-III. Akadémiai, Bp. 1983. I. köt. 46. és 229.o., II. köt. 190. o.!

hiszen így lehet azt minden ízében legyőzni, megkötni”, s a beteget a gonoszok kínnó szorításából feloldozni”.⁵⁹ Itt sincs ez másként, hiszen, amint láthatuk, szinte összes szövegváltozatunk – a magyar és a román nyelvűek egyaránt – külön is megemlíti, hogy *egyetlen egy kivételével minden*, *az egész*” csomót, kelevényt, daganatot, sebet meghívták a lakomára, s több helyütt az ilyenkor szokásos *felsorolásokkal* (pl. *minden csomót odahiott, fetekét, kéket, ződet, pirosat, kilencvenkilenc féle csomót*; *fekete kelevények, fehér kelevények, piros kelevények, kék kelevények*” [*bube neagre, bube albi, bube ro²ii, bube vinete*”]; *kelevények, a mirigyekkel, a pörsenésekkel, a gyulladásokkal, hegekkel, daganatokkal, gilkákkal, fekélyekkel, árpákkal és tályogokkal*” [*bubele cu udmele, cu pu²chele, cu scurtele, zgaibele, bolfele, gâlcile, plâgile, cu ulcioare, ²i buboaie*”] stb.)⁶⁰ is találkozhatunk.

Érdemes felfigyelnünk arra is, *hogyan* hívja meg a toron részt vevő gonosz erőket a gyógyító. Az erre alkalmazott kifejezések egy része (*hítta*, *melléje hitta*, *odahívta*, *odahiott*, *odahitt*, *meghívta*) a magyar nyelvű változatokban általánosnak mondható, két esetben azonban az *odarikította*, *odarikójtotta* kifejezések szerepelnek,⁶¹ amelyek a hegyen való szokásos *hüdítés* mellett talán *kántálásra, énekre*, valamiféle *szertartásra* engednek következtetni. A román változatok szövegében kizárólag az általánosabb *meghívtam, elhívtam*” (*chemat-am*”), *meghívtott, elhívtott*” (*le-a chemat*”, *el-a chemat*”), *meghívtok, elhívtok*” (*chemaiu*”) változatok szerepelnek, bár érdemes megjegyeznünk, hogy az egyik román variánsban szereplő, hagyományosan nagy *vendégséggel, eszem-izsommal* járó *esküvőt, lakodalmat* jelentő román *nuntă* szó is *szívajra, zenebonára* utal többek között⁶². A fentiek párhuzamaként hadd idézzem egy *altaji* lóáldozat rövid leírását: *A sámán egy serleget fölemelve ajkával utánozza az ivással foglalatosságot láthatatlan meghívottak gyülekezetének moráját; majd lóhúsdarabokat vág le, hogy szétossza (a szellemeket képviselő) résztvevők között, akik zajosan felfalják.*⁶³

Az áldozat és a tor hatása ráolvasóinkban kettős, a rövidebb, helyenként töredékesnek tűnő variánsokban éppen a meghívás elmulasztása vezet a gyógyuláshoz, hiszen a *lakomára nem invitált betegségdemón bántában, mérgében hasadott hetvenhétbe*, *egyed harsant, pattant a töve, úgy eloszlott mint a hó*, *megmérgeződött és elszáradt*” (*s’a mâniat ²i s’a*

uscat”)⁶⁴. A fentiek között olyan változatra is bukkanhatunk, amelyből nyilvánvalóan kiderül, hogy az áldozatot bemutató gyógyító *tudatosan nem hívja meg a betegséget okozó rossz lelket: hogy pusztuljon el és mégjokban pusztuljon el, / akkor a hegye elszáradt / a töve elapadt...*” (*să chei, să a reschei / atunci virful s’o uscat / rădacina îi o săcat...*)⁶⁵.

Ezekben az esetekben a megoldás igen kézenfekvőnek tűnik, azt mondhatnánk, nincs itt egyébről szó, mint ami a szövegekben olvasható: a torból, lakomából kifelejtett, abból nem részesülő gonosz erő táplálék” híján elpusztul,⁶⁶ bár éppen a székelység-csángóság és a románság ráolvasóiból és hiedelemmondáiból tudjuk, hogy az *élők látogatására*, *ize, csontja hasogatására*, *szálkás husa hasogatására, piros vére megívására*” igyekvő rontó erők áldozati lakoma nélkül is találhatnak maguknak eledelt”. A *gonoszok, a rontó erők, lények megetetésén kívül azok felruházással való eltávolítása* is szokásban van mind népünk-nél, mind pedig a románságnál.⁶⁷

Az eddigieken túl van azonban három olyan változatunk is, amelyekben a fentiek – úgy tűnik – másként vannak, ezekben a *betegséget a torra meghívni elmulasztott kelés okozza*.⁶⁸ A három variánsból egy moldvai csángó, kettő román, utóbbiak egyike az összes ismert szövegváltozat közül a leghosszabb, s egyben a legarchaikusabbnak tűnő, amely kapcsolatban áll a román *kolindaköltéssel* (benne a *Kilenc szarvas kolindájá*-val), de talán még népünk ősi *regösénekei*-vel is.⁶⁹ Ráolvasónk szövegét ezért, az eddigiektől eltérő módon egészében idézem:

*Kis kelevény, nagy kelevény, / Ne dolgozz, ne nyilazz, / Késsel se döfködj, / Nyíllal se nyilalj. / Gyere ki a fejbúbjából, / A pofacsontjából: / Gyere ki a csontból a húsból, / A húsból a bőrbe, / S a bőrből kivezetlek az erdőre, / S ott hagylak a mezőkön, / A szarvasok szarván, / Ahol a fűvet nem tapossák, / Ahol a forrás vizét nem zavarják, / Mert ott van egy nagy anya, / Egy nagy asszonyság. / A nagy asszonyság nagy lakodalmat csinált / És meghívtott minden kelevényt. / Mindet megvendégelte, / De a Jancsiéről megfélekedezett. / De az övét is meg fogja hívni / És hegye tetejétől el fogja szárítani, / Gyökerétől ki fogja szárítani, / Jancsi pedig tiszta marad és világos, / Mint az olvasztott ezüst, / Mint az Isten Anyja, aki így rendelte. / Az Atyának és Fiúnak és Szent Léleknek nevében, / Amen.*⁷⁰

59 vö. pl. Takács 2001. 360-361. o.!

60 vö. Diószegi 1960. 100, 101-102. o.; Gorovei, 268. o.!

61 vö. Diószegi 1960. 100. o.; Bosnyák 1973. 294. o.!

62 vö. Gorovei, 263. o. (Lükő, 122. o.); Bakos, 491. o.!

63 Eliade 2001. 182. o.

64 A gyimesbükkői változaton kívül ilyenek még: Diószegi 1960. 100, 101-102. o.; Kallós 1966. 153. o. 4-5. sz.; Bosnyák 1973. 294. o.; Gazda-Benedek, 284. o.; Erdélyi 1999. 850. o.; Harangozó, 122. o.; Gorovei, 182, 268. o.

65 vö. Diószegi 1960. 101-102. o.!

66 Ez a megoldás kivált a fehér ló és a Nyilas jegye, illetve a Tejút –

azaz az evilági léthez hagyományosan szükséges energiákat generáló és közvetítő fontosabb térszrletek és minőségek – közötti nyilvánvaló asztrálmítoszi kapcsolat révén tűnhetne frappánsnak.

67 vö. pl. a gusa, csuma kapcsán Takács 2001. 438-439. o.! (További irodalommal.)

68 vö. Bosnyák 1980. 174. o. 1428. sz.; Gorovei, 263, 367. o.!

69 Megjegyzendő, hogy ráolvasóink között a román szövegek nagyobb száma és épsége nem pusztán eredetüknek valamely a Kárpátoktól keletre lévő térségben megragadt nép hagyományához való kötődéséből fakadhat, de nyilvánvalóan összefügg a szöveg kereszténység előtti voltával, a keleti egyház „babonáságokkal” szemben tanúsított türelmével is. – Erre vonatkozóan l. pl. Moldován 1888.!

70 Gorovei, 263. o. (Lükő 1961. 122. o.)

Témánk folytatásához foglalkozunk most azokkal a szövegelemekkel, amelyek többi ráolvasásunkban nem fordulnak elő, nevezetesen a *mezővel*, a *szarvasok szarván*, ahol a *fűvet nem tapossák*, ahol a *forrás vizét nem zavarják*” (*pe carnele cerbilor, unde iarbă nu se calcă, unde izvorul nu se tulbură*”), amely itt a *hegy-et* helyettesíti, s ahol a *lakodalmat csináló*” *nagy anya, nagy asszony*” van (*că acolo este o mamă mare; Doamnă mare. Făcut-a Doamnă mare nuntă mare*”), valamint azzal a kétségtelen ténnyel, hogy itt a gyógyítandó betegség éppen a *lakodalom*”-ra való meghívás elmulasztásával következett be, s csak egy újabb invitációval űzhető ki a betegből.

A *szarvasok szarva*”, a *taposatlan fű*”, a *tiszta forrás* egyértelműen a *Tejút* közegére utalnak. Igen közeli párhuzamban állnak *regösénekeink* némelyikének kezdősoraival (*Ahol keletkezik egy ékes nagy út, amellet keletkezik egy halastó állás... Azt is felfogá az apró sásocska, arra is rászokik csodafiu szarvas.*”;

Emide lē kerekedik egy zöld pázsit, abba nevelődik csoda-fehér szarvas, csoda-fehér szarvasnak ezér ágabóga...”),⁷² illetve egyes román kolindákkal (*A mi ajkunk többé / Nem iszik pohárból, / Csak iszik forrásból.*”).⁷³ Az *ékes nagy út*” természetesen maga a *Tejút*, más forrásainkban *regös nagy vth*”, amelyen a *világok között* járni lehet, amely a *keletkezés és az elmúlás, a lelkek útja*”: *Wram mindenhato lsten, mulec regos nagy vth, rayta megyen wala áldot wrunc lsten, elo talala hetuenhet fele veres Czuzt...*”).⁷⁴ Az *út*, ösvény képe fellelhető a románság deszkentálásaiban (*Elementem a házamtól, az asztalomtól... Mentem úton, ösvényen. Amikor félúton voltam, találkoztam a fehér sebbel, de a pirossal, pirossal, de a kékkel, kékkel, de a lilával, a lilával, de a kövessel...*”),⁷⁵ de a székeltek és csángók ráolvasóiban is hasonlóképpen – igen gyakran *folyóvíz* mellett – *elindulván, megindulván* találkozik meg a gyógyító a gonoszokkal (*Elindul a boldogságos Szép Szűzmária / Az ő áldott Szentfiával Jézus Krisztusval, / Mennek a Jordán vizén. / Megtalálják a hetvenhét féle gonosz ígizetet...*”; *elindula a boldogságos szűz / Mária Jordán vize melet szembe találá a / kantéros boszorkányokat...*”).⁷⁶

A gyimesi és hárompataki csángók kígyómarás elleni olvasásaiban az emberi testbe kerülő *gonosz* a fenti ráolvasónkban szereplővel (*Gyere ki a fejebúbjából, / A pofacsontjából: / Gyere ki a csontból a húsból, / A húsból a bőrbe, / S a bőrből kivezetlek az erdőre, / S ott hagylak a mezőkön, / A szarvasok szarván...*”) hasonló *utat* tesz meg, csak éppen az *ellenkező irányba* (*Tarka gyica, / Jöttél a földből, / Kijöttél*

a fűbe, / A fűből a szőrbe, / A szőrből a bőrbe, / A bőrből a faggyuba, / A faggyuból a husba...”; *Kégyo kibutt a földből, / Fődből fűbe, / Fűből szőrbe, / Szőrből bőrbe, / Bőrből husba, / Husból csontba, / Csont repedésibe, / Piros vére folyásába...*”; *Kígyó, nősténykígyó, / Kecse, kecskegida. / Pokolból jöttél, / Pokolból a földre, / Földről a mohába, / Mohából a fűbe, / Fűből értél a hajhoz, / Hajtól a bőrhöz, / Bőrtől a húshoz, / Hústól a csonthoz...*”),⁷⁷ ami azt jelenti, hogy – mivel utóbbiak a gonosz erők kígyómarás általi *világunkba* jutásának, létesülésének útirányát írják körül – a ráolvasónkban szereplő, ellenkező irányú út *világunkból* kifelé, az *elmúlásba* vezet, vagyis a szöveget mondó és az ahhoz szükséges cselekedeteket elvégző gyógyító az *úton* a fenti mitikus közegbe, a *nagy anya*”, a *nagy Asszony*” *lakodalmára*”, mintegy *lélekvezetőként* (*pszükhopomposz*) viszi magával a betegséget okozó, eltávolítandó gonoszt. Ennek közvetlen párhuzamai szintén a *sámánizmusból* ismertek.⁷⁸

A *nagy Asszony*” *lakodalmára*”, lakomája nem véletlenül idézi emlékezetünkbe a *Szarvasokká vált fiúk*, másként a *Kilenc szarvas* kolindáját, hiszen – amint az öregapó szavaiból kiderül – ott is: *Várja őket anyjuk... Fáklyafényben asztal / Csupa jó falattal / S telepharakkal.*”).⁷⁹ A lakomával várt *fiak* mégis vonakodnak hazatérni, amire igen jó okuk van, hiszen a román és a magyar nép hagyományából máshonnan is tudjuk, hogy a terített vagy éppen terítetlen is telő” asztalok, a borral töltött, de *terítetlen is telő*” poharak, serlegek, kupák, a *lakoma*, a *lakodalom* mindenütt a *halál*, az *elmúlás* képzetével társul. Így van ez a *Mennybe vitt leány* balladájának egyes változataiban (*Mennyeji harangak húzatlan szőjjanak, / Sz mennyei asztalak terítetlen telnek, / Mennyei poharak tötetlen tejjenek*”),⁸⁰ de román ráolvasók is tartalmaznak hasonló szövegelemeket:

Eridj a Delelő dombjára, / Ott terített asztal vár / És meggyújtott fáklyák.”; *Váljatok csak ki / És gyűljetek össze Jancsiból, / A gyomrából, a gyomra alól, / Elkészített ételekkel, / Megterített asztalokkal, / És megtöltött poharakkal. / Ott fogtok inni, / Ott fogtok enni, / Ott fogtok vendégeskedni, Hogy Jancsi maradjon / Világos és tiszta...*”).⁸¹ Népballadánkban a fentiek már a halál utáni, *túlvilági mennyegző* képei, a román olvasásokból pedig láthatjuk: a *lakoma eredménye* a baj elmúlása, a gyógyulás, ráolvasóink gondolatvilágában fogalmazva a *beteg* megszálló *gonosz eltávolítása, kiűzése, megsemmisítése*. Érdemes itt a csángó *étel, étek, etet* valamint az *étő, leét, megétet* (*méreg, mérgez, megmérgez*) ellentéppárra gondolnunk, ahol szinte egyetlen hangzókombinációban (*etet-étet*) a fenti mitikus szituáció egésze benne rejlik.

71 A le nem taposott fű egy gyimesfelsőlóki, kantéros boszorkányok ellen használatos ráolvasó szövegében *nyomatlan fű*”-ként szerepel. – vö. Tánzos Vilmos: Gyöngyökkel gyökerezél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1995. 52. o.!

72 vö. Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. (szerk.: Bartók Béla és Kodály Zoltán) Bp. 1953. 857, 873. sz.!

73 vö. Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák. (Fordította: Kiss Jenő) Kriterion, Bukarest, 1971. 217. o.!

74 vö. Horváth, 436. o.!

75 vö. Berde Károly dr.: A magyar nép dermatológiája. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Bp. 1940. 222. o.!

76 vö. Takács 2001. 392. o. 154. sz. és 514. o. 208. sz.!

77 vö. Takács 2001. 463. o. 197. sz., 469. o. 199. sz., 475. o. 201. sz.!

78 vö. Eliade 2001. 192. skk. o.!

79 vö. Szarvasokká vált fiúk. 63. o. További változatában: *Gyertek haza, rátok, / Vár édesanyátok, / Vár titeket vágygal, / Meggyújtott gertyával, / Terített asztallal, / Kitöltött pohárral, / Sírdogál a házban, / Kelyhét tölti borral...*” – vö. Erdélyi József: A szarvasokká vált fiúk. Román népballada Bartók Béla gyűjtéséből. in: Nyugat XXIII. (1930) I. 60-61. o.!

80 vö. Domokos Pál Péter: Múltbanéző. Magvető, Bp. 1990. 27. o.!

81 vö. Lükő 1961. 121. o. 13. sz. és 119. o. 9. sz.!

A továbbiakban az ún. *sámánizmus* területén keressük ráolvasóink háttérországának további elemeit, mielőtt azonban erre sort kerítenék utalnom kell rá, hogy dolgozatomban ott, ahol *sámánizmus*-t írok, nem a voltaképpeni *sámánizmus*-ról beszélek, hanem egy olyan *archaikus világképről*, amelyből a *sámánizmus*-on kívül őseink *táltoshite*, s még jó néhány, közös gyökértörzsre visszanyúló hagyomány is ered, magát a *sámánizmus*, *sámánisztikus* kifejezést csak mint viszonylag jól ismertet alkalmazom a különböző, ettől bonyolultabb terminológiák helyett.⁸²

A fentiek kapcsán elsősorban a *sámánválas* folyamán átélt ún. *feldarabolás-élménnyel* kell foglalkoznunk, amelyre szinte tetszés szerinti mennyiségű példát lehetne hozni, hely szűkében azonban most elégedjünk meg a következőkkel: *Egy jakut adat szerint a szellemek a leendő sámánt az Alvilágba viszik, és három esztendőre bezárják egy házba. Itt szenved el a beavatást: a szellemek levágják a fejét... és testét picuri darabokra metélik, melyeket aztán szétosztanak a különböző betegségek szellemei között. A leendő sámán csakis ezzel a feltétellel tesz szert a gyógyítás képességére.*⁸³ Egy Oroszo nevű beteg és satnya fiúcska a tónál járt, hazafelé látta, hogy *az erdőből három roppant magas lovas lovagolt ki*, mire elrejtőzött, ám azok megtalálták: *Ekkor valahonnan megjelent egy magas és sovány ember és kihurcolta a bokrok közül a félelemtől félholt Oroszot. Az egyik lovas ledöntött egy magas vörösfenyőt és megtisztította kergétől. Oroszot megfogták, fejét levágták és felkötötték a földbe szúrt rúdra. A testét a lovasok szétvagdalták és egy átluggatott famerítőknál darabonként oldalra rakták azokat és minden egyes alkalommal megmondták, hogy azt ennek és ennek a szellemnek szánták.* Amikor így minden darabocskát elosztottak, az emberek azt mondták, hogy a test darabocskái nem voltak elegendőek s az elbágyadás-betegség szellemének (näs ölü tördő) nem jutott. Azután az összes darabocskákat egyesítették, levették a fejét is és ráhelyezték a törzsre. Oroszo olyan lett, mint amilyen azelőtt volt.⁸⁴ ... látja, hogy sok szellem gyülekezik össze mellette, levágják a fejét, és azt egy polcra teszik, vagy hosszú rúdra szúróják. Azok a szellemek, akik a fejét levágták, testét igen apró darabokra (néhány elbeszélése szerint 99 részre) hasítják. Azután a test valamennyi darabocskáját visszateszik egy csomóba, majd a szellemek nyállal összeragasztják s a test visszanyeri korábbi alakját. Visszahelyezik a fejet is, az ember újból felébred, s ekkor már sámánválas lett.⁸⁵ Mindezek alapján

valószínű, hogy a sámán teste *feldarabolása*-nak és apró porcikáinak a különböző betegségdémonok közötti *felosztásának* legfontosabb célja a *sámánválas*, a *gyógyító képesség elnyerése*. Úgy tűnik, a sámán csak azt a betegséget tudja gyógyítani, amely részesült testéből a *lakomán*, mégpedig azért, mert *annak van helye* a testében, ahová a gyógyítás során a betegből a sámán általi kiűzetésekor, átvevéskor *át szállhat*. A betegséget hagyományosan a gyógyító gyimesi, hárompataki, moldvai csángó tudományosok is átveszik,⁸⁶ de ugyanígy van ez népünknel másutt,⁸⁷ sőt a románság tudományosainak gyakorlatában is.⁸⁸ Mindezek a jelenségek teljesen megegyeznek a szakirodalomban *megsebzett gyógyítók*-nak is nevezett eurázsiai sámánok betegségűző tevékenysége során észleltekkkel.⁸⁹ Nyilvánvaló kapcsolat van nyelvünkben is az emberi test apró részei (íz, szőlásban: *Ízzé porrá törlek!*) és a lélek (isa, íz, isz) között is, ezesetben a test apró részeinek egyes lelkek (a gyógyító sámán esetében az oda felfogható gonosz, ártó lelkek) *felelhetnek meg*. A fentiek tükrében mindez azt jelenti: a gyógyító csak azt a betegséget tudja a hagyományos *lélektusában* legyűrni, amelyik *evett belőle*, amelyiknek *helye van benne*. Ráolvasóink magyar nyelvű változataiban a *lakomán* a *pokolvar*, *pokolszökés*, a *kosz*, a *kelevény* nem vett részt, ezért okozhat bajt, betegséget.

Érdekes kérdést vet fel, hogy ráolvasóink szerint a *gyógyítás hordozója*, a voltaképpeni *gyógyító erő* – dacára annak, hogy úgy tűnik, nem aktív résztvevője, csupán szenvedő alanya az *áldozatnak* és az azt követő *tornak* – maga a *nagy, fehér ló* hiszen *őbelőle részesülnek* a betegséget hordozó gonosz lelkek, vagyis ő maga *viszi el, szívja fel a betegséget*. Érdekes párhuzamként kínálkozik néhány szemárpára való kalotaszegi ráolvasó szövege: *Árpa, árpa learatlak, / Marokba se teszek, / Kévébe se kötök, / Szekeremre se teszek, / Csűrőmben se viszek. / El se czipellek, / Malomba se viszek, / Meg se sütlek, / Csak a fejér lóba teszek.*; *Árpa, árpa learatlak, / Fehér ló seggibe váglak (változatban: duglak)!*⁹⁰ A *nagy, fehér ló*, mint a gyógyítás hordozója, a betegség kioltója ez esetben talán valóban magát a *lelkek útja* Tejutat idézheti, amelyen a gyógyító tudományos lelke erejével – mint *lélekvezető* – visszakíséri a gonosz, ártó lelket a másvilágra, túl-világra. Az *állat* ilyenformán egyrészt a *teljesség*, a *romlatlanság*, az *Istennel* a *teremtésben való közösség*, így az *egészség* megidézője, ezért *domesztikálhatja* az ártó erőket is, másfelől sajátos

82 Hasonlóan vélekedik e kérdésről Demény István Pál is. (vö. i. sz.: A lélek túlvilági útja a román rituális énekekben. in: Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről II. [szerk.: Pócs Éva] Balassi Kiadó, Bp. 2001. 416. o.)

83 Mircea Eliade: Misztikus születések. Európa, Bp. 1999. 184. o. (Kiemelés tőlem!)

84 Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Akadémiai, Bp. 1998. 106. o. – (Kiemelés tőlem!)

85 Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Akadémiai, Bp. 1983. 48-49. o. (Kiemelés tőlem!)

86 vö. Kallós 1966. 144. o.; Takács 2001. 423-424. o.)

87 vö. pl. Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Akadémiai, Bp. 1983. 107-108. o.; Penavin Olga: Látogatás egy javasasszonynál (népi gyógyítások, ráolvasások, babonák, hiedelmek). in: Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei III. (1971) 7. sz. 132-138. o.; Polner Zoltán: Isten zsámbolyánál. Népi vallásos költészet. Bába és Tár-sai Kiadó, Szeged, 2000. 103, 118. o.; Harangozó, 105. o.)

88 vö. pl. Moldován 1888. 98. o.)

89 vö. Hoppál Mihály: Aki dudás akar lenni... A fájdalom szerepe a sámán beavatási rítusban. in: Liget 1989. 1. sz. 67. o.)

90 vö. Dr. Jankó János: Kalotaszegi babonák. in: Ethnographia II. (1891) 273-286. o.; Harangozó, 124. o. 22-23. sz. (Kiemelések tőlem!)

kettősségben a fenti állapotokban létező, azokból táplálkozó, illetve azokat kisugárzó mitikus térrészlet” megidézője, képviselője és a hozzá vezető út tudója, tehát Isten követője, apostola és az Istenhez igyekvők lélekfordozó, világok között repítő hátasa.

Jellemző, hogy a *Lükő Gábor által samanisztikus eredetűnek* tartott román ráolvasókban is gyakran *állatalakú szellem*” (pl. *szarvasbika, suta, farkas, sas, kék madár, tarka ökör, veres, fekete és tarka tehén*) segít a betegség eltávolításában (*Fuss, ígézet, / Hagyd el a szemét, / Mert utolér egy fekete tehén, / Hogy szarvával felökleljen...*”, *Tarka ökör, tulitarka, / Gyere elő, akárhol vagy... És menj az én ellenem vétezőhöz: Keresd meg és leld meg, / A vérében keverd meg...*”),⁹¹ s a gyógyító javas is állataldozatot ígér a betegségdémonnak (*Megtisztellek téged / Farkasfejjel, / Medvefejjel, / Rókafejjel, / Kutyafejjel.*”),⁹² vagyis ez esetekben is *állat*”, *állatlélek* segít a betegséget okozó gonoszok legyűrésében. Egyes feltevések szerint a *székelység* nevét is egy vörösbarna-fehér tarka, hóka-kesely, törökösen *szakul*”-nek, *szakil*”-nek (mai csuvas: *saG\l*) nevezett lófajtáról kapta.⁹³ Rokoni népeink eredetmítoszaiban gyakran találkozhatunk állatalakú ősszel, általában szarvassal, ragadozó madárral, vagy négylábú ragadozóval.⁹⁴ Nem egyszer egész törzsek, népek az állatalakú őst nevével viselik, s ez mindig szorosan összefügg eredetmondájukkal.⁹⁵ Nem lehetetlen tehát, hogy a *székely* néprévét *kölcsönző*” *szakul*”ló a székelység mítikus őse, aki – mint az őseredeti egység, tisztaság, egészség képviselője – gyógyításaikban, a világ megtisztítására, megújítására való törekvéseiben is segíti véreit. Arra, hogy a leszármazottai által vívott eksztatikus küzdelmekben ez valóban így lehet, utal a Képes Krónika (XIV. sz.) után még számos helyen megírt Szent László legendában a leányrabló kunnal megküzdő László lovának – amelyet a csángóság máig féltáltosnak, táltosnak tart⁹⁶ – neve, ami *Szög* (*Zug*”) formában maradt ránk,⁹⁷ a *Szög* név ugyanis olyannyira hasonlít a *szakul*-ben fellelhető *szak*-hez, hogy talán megkockáztatható a feltevés: a népünk körében szentelő ősként tisztelt táltos király hatásának neve is a fenti hagyomány meglétét bizonyítja. Megemlítendő, hogy a VII-XIV. sz. között a Kárpátok előterében felbukkanó, később részben a székelységbe, részben pedig a kialakulófélben lévő oláhságba beépülő, jórészt törökös népek között is vannak olyanok, mint például a *bulakok*, akik nevének jelentése *Kasgári Mahmud* 1066-os török szótárában *széles*

hátú ló”, más török nyelvekben és a mongolban *fehér-tarka ló*”, a csagatáj törökben *fehér lábú ló*”,⁹⁸ de a VII. *Bíborbanszületett Konstantin De administrando imperio*-jában említett nyolc *besenyő* törzsnév első része is *lőszíneket* jelöl, s közülük az utolsó neve éppen *Bula-Éoban* (Tarka Csobán)⁹⁹. A székelység illetően régi hitére utal egy 1673. évi nyáradszeredai becsület-sértési per, amelyben a következőket olvashatjuk: *...engemet ilyen okkal diffamálván az incatta, boszorkánnak, hamis hűtűnek, kanca hűtűnek, lüdercesnek, ilyen szókkal is: – menj el az udvarba dobolni*”¹⁰⁰.

Mindezek után térjünk át egy sokat vitatott témára, a román *sámánizmus*-ra. Tudjuk, hogy a kialakulófélben lévő oláhság hosszú századokon át élt különböző *sámán*– és *táltoshítű* népek társaságában. A Keleti-Kárpátokon kívül eső térség, Moldva és a távolabbi Havasalföld – a hármass *hun-avar-magyar* honfoglalás után is, egészen a késő középkorig folyamatosan issza fel a XIV-XV. sz. után viszonylag gyorsan oláhosodó lakosságába a török népek meg-megújuló hullámainak emberanyagát, amely nem csupán államiságuk kifejlésének irányítója, de sokszínű népiségük kialakulásának jelentős tényezője is. Az *Anonymus* és *Kézai Simon krónikájában* – *Blacus, Blachi, Blacci*, valamint *Blacki* neveken – szereplő, a karlukok közül kiszakadt, Erdélyben valószínűleg már a VII-VIII. században feltűnt és megtelepedett, később a sepsi, közdi és orbói székelyek, valamint a későbbi oláhság közé betagozódott *bulakok*; a Nyugati Türk Birodalomból kivált, a X-XI. században a dél-erdélyi részekben is felbukkanó *besenyők*; az orosz évkönyvekben *tork* (*türk*) néven szereplő, a XI. században Moldvában meghúzódó *úzők*; a Belső-Ázsiából a XI. sz. első évtizedét követő bő két-száz esztendőben a róluk *Cumania*-nak nevezett, Kárpátokon túli területekre érkező *kunok* (*kumánok*),¹⁰¹ vagy a *berendek*, a *jászok*, a *tatórok* jelenléte nem csupán a környék lakóinak embertani alkatában, nyelvében vagy egyes helynevekben,¹⁰² de a helybeliek, így a csángóság hagyományában, hitvilágában is nyilvánvaló¹⁰³. Oláh államiságról a XIV. sz. előtt nem beszélhetünk, annak megalapítója ugyanis a magyar oklevelekben először 1324-ben feltűnő mongol-török nevű *Baszaraba* (*leigázó apa*”, vagy *uralkodó apa*”), az Arany Horda hercege, aki atyja, *Tokomer* (*Toktomir, Tok-támir, Tok-timur*, azaz *erős vas*”) ágán *Dzsingisz kán* hetedfízgleni leszármazottja.¹⁰⁴ A *kun* eredetű *Baszaraba* már mint oláh vajda száll szembe *Károly Róberttel*, mikor az fel akarja újítani a régebbi magyar

91 vö. Lükő 1961. 117. o. 1. sz., 118. o. 5. sz.!

92 vö. Lükő 1961. 121. o. 12. sz.!

93 vö. Magyarrá lett keleti népek, szerk.: Szombathy Viktor és László Gyula, Panoráma, Bp. 1988. 17. o.; Balás Gábor: A székelyek nyomában. Panoráma, Bp. 1984. 54-55. o.!

94 vö. pl. Diószegi 1983. 114-115. o.; Shamanism in Siberia (ed. by V. Diószegi and M. Hoppál) Akadémiai, Bp. 1978. 111-114. o.!

95 vö. László Gyula: Régészeti tanulmányok. Magvető, Bp. 1977. 168-169. o.!

96 vö. Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasók, imák. Helikon, Bp. 1987. 40-41. o. és Gál Péter József – Molnár V. József: Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály... Örökség Könyvműhely, 1999. 57. o.!

97 vö. Képes Krónika. Európa, Bp. 1986. 134, 337. o.!

98 vö. Rásonyi László: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Magvető, Bp. 1981. 56. o.!

99 vö. Rásonyi 1981. 83. o.!

100 vö. Bessenyei József (szerk.) A magyarországi boszorkányperek forrásai II. Balassi Kiadó, Bp. 2000. 151. o. (Kiemelés tőlem!)

101 vö. Rásonyi 1981. 48-163. o.!

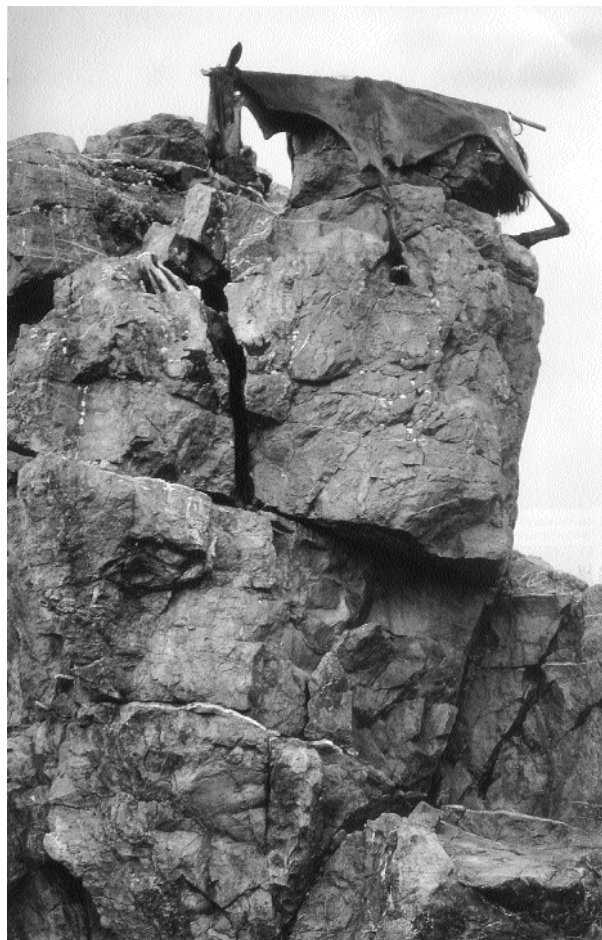
102 vö. pl. Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. in: Ethnographia XLVI. (1936) 90-105. o.; Rásonyi 1981. 93-103. o.!

103 vö. pl. Takács 2001. 440-441. o. 184. sz.!

104 vö. Rásonyi László: Baszaraba. (Az oláh államiság kialakulásához.) in: Magyar Nyelv XXIX. (1933) 160-171. o. és 1981.!

igényeket. (...) A huzamos együttlét eredménye, hogy a XVII. század közepén a moldvai románok alig különböznek a tatároktól.¹⁰⁵ Az 1646-48-ban kelt *Bandinus Codex* szerint: a moldvai románok török módra bokáig érő ruhát viselnek, mint a többi keleti népek, fegyverük nyíl és íj puzdrával, görbe kard. A moldvaiak a havasalföldi és más oláhoknál vendégszeretőbbek. Étkezésükben ha a kenyér elfogy, ha van, sokáig lótejet használnak étel gyanánt. Ha nincs tej, akkor lóhúst. A moldvai oláhok harcra és zsákmányolásra születtek, miért e tekintetben semmivel sem állanak hátrább a tatároknál. Lovaik serénysége, gyorsasága s kitartósága tekintetében csaknem minden népet megelőznek.¹⁰⁶ Szintén a *Bandinus Codex* ír A varázslásokról (De incantationibus) szóló fejezetében a románság sámánisztikus eredetű jósló, gyógyító, varázsló eljárásairól, amelyeket a szerző szerint egy kötetbe nem is lehet belefoglalni.¹⁰⁷ A kódex fenti adatait 1925-ben ismertette Györffy István, megállapítván, hogy azok a középpázsiai török sámánszertartásokkal rokon jelenségekről adnak számot, s ez alighanem a kunok hatásának tulajdonítható.¹⁰⁸ Ugyanezen a véleményen van Lükő Gábor is,¹⁰⁹ míg Diószegi Vilmos – érthető személyes okokból, bár egészében teljesen értelmetlenül – a fenti részletet a moldvai magyarságra vonatkoztatja,¹¹⁰ aminek folytán a román Mircea Eliade órá hivatkozva próbálja kivédeni Györffynek a román sámánizmus-ra, valamint a románságra, mint átvevőre vonatkozó kijelentéseit, bár amint írja: Lehetséges, hogy a románoknál gyakorolt néhány »varázslat« és ráolvasás, valamint a közép-ázsiai és szibériai szokások között párhuzamot lehet vonni.¹¹¹

A fentiek alapján egy dolog – úgy tűnik – bizonyos: az oláhság-románság, mint átvevő, megőrző nép hagyományai, mitológiája mind a mai napig telis-tele van a fent említett török népek és a magyarság hajdani hitvilágára jellemző elemekkel, amiért is nem pusztán nehéz, hanem szinte lehetetlen a székelység-csángóság hajdanvolt hitéről gondolkodni úgy, hogy egyúttal ne töprengjünk a románság és az általa felszívott törökfajú népek régi tradíciójának a magyarság lelkével is mindmáig együtt rezgő rétegéről. Gyimesbükki ráolvasónk a fentiek szerint két szempontból is különleges jelentőséggel bír, hiszen egyfelől olyan területről, a Gyimes-völgyéről való, ahonnan hasonló típusú szövegek eddig ismeretlenek voltak, másrészt bevezetőjében teljesen nyilvánvaló-

Táltos ló a sziklán (Benkő Mihály fotója, in: B.M.: Julianus nyomdokain Ázsiában, Timp. Kft. Kiadó, 2001. 65. o.)

an a magyarság és a rokon népek hajdani hagyományában szokásos, hegyen végzett lóáldozatról, s az azt követő – a mérges kelések, mirigyek, szökések, csomók gyógyításáért tartott – torról beszél. Utóbbi vallástörténeti jelentőségét aligha van most módom a fentieknél részletesebben taglalni, azt idővel egy hosszabb, az összes szövegváltozatot alaposan elemző dolgozatban remélem megtenni.

2002. július 2-án
Sarlós Boldogasszonyunk ünnepén

105 Lükő 1961. 114-115. o.

106 vö. Codex Bandinus in: Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Magvető, Bp. 1987. 457-458. o.!

107 vö. Codex Bandinus in: Domokos, 476-477. o.!

108 vö. Györffy István: A bűbájlás a moldvaiaknál. in: Ethnographia XXXVI. 1925. 169. o.!

109 vö. Lükő 1961. 116. o.!

110 vö. Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Akadémiai, Bp. 1998. 320. o.!

111 vö. Eliade, Mircea: Samanizmus a románoknál? in: Létünk (Újvidék) XVIII. évf. (1988) 2. sz. 319. o.!

Ufók Gyimesben

in: Az együgyű Isten. Filum Kiadó, Bp. 1997. 137-148. o.

Negyvenkét éve járom a csángók hegyeit, ezt a tündéri tájat. Maguk a csángók közben elhagyták viseletüket, táncaikat és muzsikájukat; ha muzsikálni muzsikál is még Zerkula János, Antal Zoltán és Halmágyi (Palika) Mihály, a táncokat már csak a gyimesi néptáncfesztiválra (idén, 1997-ben már a hatodikra) érkező vendégek járják lent Középkokon, az állomással szemben lévő művelődési házban. Fent, a patakokon elnémult a zene. A hegyek azonban, szoktam mondani, semmit sem változtak ez alatt a negyvenkét év alatt.

Ám igazából, sajnos, nem egészen ez a helyzet. Mint egyik délután, a borvízforrásnál beszélgetve megtudom, a patakot sokfelé, durva beavatkozással kiegyenesítették maguk a helybeliek. (Pontosabban: a borvíz-palackozó állomásnál diskurálunk; a forrás vizét egy fém- és gumicsővel, üvegeket tölteni, egy alsóbb udvarra néha átvezetik; ilyenkor oda megyek a magam üvegeivel én is; van az udvaron még egy szénsav-dúsító bódé is; ládák, ilyesmik.) De ezt is egy helybeli ember mondja el, úgy tetszik, az állomás tulajdonosa, aki fröccsel is kínál.

– Mindenki csak az ő maga javát nézte, nekem itt kell egy házhely, nekem egy kert, nekem csűrnek való telek; odafent pedig tarolják az erdőt. Most már csak lerohan a víz a völgyön, nem tudja már olyan jól megötnözi a földet.

Setéség pataka, Gyimesközépkok.

Amelyet, amely vidéket nem csupán felszínes fordulattal neveztem az imént tündérinek. Itt valahogy mindig történik valami. Egyszer például, igaz, még a hetvenes években, a Szűzanyát látták a szeredai autóbuszon: fehér ruhába öltözött asszonyt, aki, midőn a *sófer* a jegyet kérte volna tőle, eltűnt. Veronka mondta így, hogy mesélték neki; amin Emre (hitetlenebbül), igaz, csak elmosolyodott.

Klasszikus *toposz*, amelyet föllelek utóbb a gyimesi völgyről szóló néprajzi gyűjteményben is.

– Ez azonban a dolog benső hiteléből semmit sem vesz elmagyarázom most Fanny-nak, ahogy odalent a műúton a görög-római stílusúnak szánt *kultúr* felé bandukolunk, s éppen *nem* esik az eső (tőszomszédságában a Paradis bár; idejárnak diszkót táncolni, napjainkban, az igazi csángó fiatalok; nagyszüleik hatalmas körtáncát láttam én még ötvenhat nyarán a Tattarus-parti réten, láttuk egy következő nemzedékét Fannyval már, 1964-ben, Görbepatakán.)

– Van a mitikus igazság s van a fizikai valóság igaz-

sága – mondom. – Valamikor ugyanaz volt vagy mint-ha ugyanaz lett volna a kettő. Mára azonban, látszólag jóvátehetetlenül, kettéhasadtak. E hasadás teszi oly kínosakká azokat az elmélkedéseket, amelyek szerint, mondjuk, Jézus „igazából” nem is halt volna meg a keresztfán (nem halt meg, csak elájult”, mint a folytatásos ponyvaregényekben egykor), hogy majd az örök karmai közül kiszökve elmenjen Indiába – ott is van eltemetve; egy kiugrott vagy kizárt egykori katolikus pap szerint még a torinói lepelnek is ezt kéne igazolni, a rajta levő vérfoltok ugyanis egy élő ember vércseppjei volnának, s ezt eltussolandó maga az Egyház hozta volna létre azt a látszatot, hogy a Lepel nem Krisztus idejéből való: a radiokarbon-vizsgálat előtt szándékosan kicserélték a textilmintát egy koraközépkori eredetűvel.

– De az ilyesmit bizonyítani is kéne! – kételkedik Fanny.

– Olvastam részleteket abból a könyvből – válaszolom. – Az az egykori pap természetesen bizonyítékokat is közöl: dátumokat és mikrofotókat. Az egész könyv csupa bizonyíték. Mondanom sem kell, nem rágtam végig magamat rajtuk. Pusztán ránézésre is nyilvánvaló volt, igaz vagy hamis voltukat én ellenőrizni nem tudom. Hisz éppen ez a modern szituáció lényege.

– Meg aztán úgysem erről akartam beszélni – folytatom aztán –, igazságról és hamisságról: hogy igaza van-e az egykori papnak ebben a dologban. Szó, ami szó, olyan nagyon a kérdés nem is érdekel. Csak példát akartam mondani arra, mily kellemetlen együttállásba kerülhetnek a dolgok, ha a mitikus igazságot fizikailag is bizonyítani szeretnénk. Mintha csak kifordulna a sarkaiból minden. Hiszen a megfeszített és feltámadott Krisztusról való beszéd akkor is a mi legfontosabb történetünk maradna, ha a csupán eszméletét vesztett Jézus testének ellopásáról szóló híresztelés a végén még igaznak találna is bizonyulni. Csak hát, ha egyszer betévedtünk a vizsgálódások világába, a kémcsövekig s úrhajókig nincs már megállás; s ki tudja meddig, azután még.

– Hiszen a kereszténység, ellentétben, például, a régi India vallásaival, mindig is adott üzenetének történelmi hitelére – fejezem be előadásomat. – Ez vezetett el Cimabue imaginatív stílusától az antikvárius Mantegnáig, tőle a naturalista Leiblig: a tárgyi világ ki-
itása. (Fura egy út, amúgy.) A hitetlen Tamás törté-
ája ez, aki a Krisztus sebeibe akarta bocsátani kezét.

Idehallatszik már a hegedű szikrázása, a gardon puffogása. Mint hamarosan ki fog derülni, ez nem magnetofon s erősítő muzsikája; valóban Zerkula játszik, valóban egy öregasszony püföli a gardont.

En itt érzem otthon magamat, magamat valahogy mindig idevalósínnak számítottnak. Magyarország, az erdélyiek szóhasználata szerint, nekem is mindig idekint volt (s most odakint van) – s ami bent van, az Erdély. Van ebben némi stilizáció is, nosztalgia, mit tudom én (bár, állítólag, egyszerűen ez volt a régi magyar [kinti] szóhasználat is). Családom apai ágon valóban székely eredetű; de attól én még Budapesten születtem, Budapesten is éltem, s a legtöbb nagy dolog Budapesten esett meg velem (és némely esztendőkből kicsoda dolgok!). Mégis, mostanában hangsúlyozni szoktam ezt az én erdélyiséget, amióta tavaly vagy tavalyelőtt egy hazai közíró(nk) (kiké? s akkor két hazám van nekem?), a toleranciáról elmélkedve, annak harmadik kritériumaként, egy, a zsidósághoz, kettő, a cigánysághoz való viszonyulás mellett az erdélyiekkel szembeni *ellenszenvet* jelölte meg, Erdélyt, az erdélyieket valamiképpen a Horthy-korral azonosítva, s örvendezve azon, hogy az mo-i lakosság, némi kezdeti eufória után, ma már nemigen kedveli őket.

Az újság sokáig itt hányódott még, más újságok között; még az is megfordult a fejemben, hogy választanom kéne rá amolyan olvasói levélben, bármennyire vizsgálom is az ilyesmitől. Csak gondoltam mégis aztán, inkább olyasvalaki szólna, aki nincsen személy szerint is érintve a dologban. Amiként én, annakidején, az első antiszemita cikkekére mindjárt, feldühödve; s feldühödve még jónéhányszor aztán, *ilyesmiért*. De most nem tört ki általános felháborodás; semmiféle felháborodás nem tört ki.

Ne tessék azt gondolni, hogy az odabentieknek nem fáj a dolog. (Volt a zsidózás nálunk, a kései kádárizmusban volt a lengyelezés, most meg, az utó-kádárizmusban, van az erdélyiezés.) Ha nem is az interjú, amelynek híre hozzájuk persze nem jutott el, hanem úgy általában az idekintiek beszéde és viselkedése. Mert nemcsak a borvíz-palackozó állomáson hallottam, s az idén többfelé is, amit különben mindig is már:

– A románoknak bozgorok vagyunk, a magyaroknak olajok. Mük csak mük magunknak maradtunk; s ki nem mennénk magyarba semmiképpen.

Bár valaki meg mondta azt is:

– Kimentem volna én, jól lehet ott keresni, de az asszony azt mondta, ő nem jön abba a bűdösbe.

Nincs ennél szebb hely a Földön, minden csupa zöld. Negyvenkét vagy ötvenkét vagy hány hegyipatak zuhog alá a Tatrosba, azok mentén húzódnak a települések; minden csupa víz-harsogás, csupa csobogás; a hegyek görbék, minden csupa fenyves, csupa erdőzűgás.

(Ezen a tájon vettem észre először, börtönök után, Ceausescu előtt, mi a környezetszennyezés; alighanem én voltam itt az első környezetszennyező. Kicsik voltak még a gyerekek, egyedül érkeztem velük Setéség patakára. Mint jó apa, hoztam magammal valami mosószert: bedobom majd az ingecskéiket, ga-

tyácskáikat a csorgó alá a vízilukba, rá a miskulanciát, s kész a mosás.

Hatalmas habtorony nőtt ott egy pillanat alatt. Megrettentem, meglátja valaki, mit csináltam. Próbáltam volna rugdosni, majd szétverni egy pálcával, de semmire sem mentem. Jó negyedóra telt, mire úgyahogy szétoszlattam, s még órák múlva is ott láttam a víziluk körül a foltot.)

Ezek az emberek, akik természetesen magyarok, sőt csángók, ami természetesen, több, teljes egyetértéssel nevetnek, amikor *visszamesélem* nekik a régi viccet, amelyet ötvenhat nyarán épp itt hallottam valahol, ezen a tájon:

A székely házaspár éjszaka felriad, mindketten felülnek az ágyban.

– De szépet álmodom! – mondja az asszony. – Ugyan mit álmodtál?

– Azt álmodom, hogy kimenének a románok, s bejövének a magyarok.

– Akkor én szebbet álmodom.

– Ugyan mit tudott álmodni szebbet?

– Azt álmodom, hogy kimenének a románok, s nem jöve bé senki. Valaki azonban mindig bejön.

Már ideérteztünk, azonnal, bizonyos pénteki napon, említette Emri és Veronka, valami furcsa fényjelenség mutatkozik, hónapok óta már, gyakorta, a Heveder fölött az égen, a setétpataki völgy V-alakú, messzi, magas tetejében, mindig úgy fél tizenkettő tájban, éjfél tájban.

– Amikor szekérrel szoktam jönni felfelé, éjjel, olyankor szoktam látni – mondja Emre.

Nos, azon a pénteki éjszakán láttam azokat a fényeket én is. Nem volt már akkor sem egészen tiszta az ég (utána meg napokig csak esett), de csupán könnyű pára borította az eget.

– Gyere – szólt fel egyszer csak az istálló mellől Emre –, ott van már megint.

Valóban ott volt. S tulajdonképp most, újra Pesten is félve írok a dologról; mert nem tudom, nem látnak-e bele ezek itt is a vesémbe, az agyamba, ha csakugyan azért jöttem, hogy bennünket megfigyeljenek; ha nem az az óhajuk éppen, hogy hírt adjak a dologról.

Balról, a V bal szára, Bodorvész felől meglehetősen éles körvonalú fényfoslányok surrantak elő; bejöttek középre; majd átmentek, kissé elhalványodva közben, szabálytalanul széjjelszakadozva, de még mindig épp elég világosan a mély sötétség előtt, alább-alább ereszkedve kicsit a jobb oldali szárhoz, a Hevederbe, és eltűntek ott.

Először én meglehetősen higgadtan fogadtam a látványt.

– Gyere, csakugyan itt van az ufó – kiáltottam fel Fannynak a házba.

Hiába, amíg látod, különös is, nyugtalanító is, rossz is esik, de mégiscsak látsz valamit. Amikor nem látod már, akkor kezdesz majd spekulálni.

– Jön vissza mindjárt – mondta Emre, s Veronka is, aki közben szintén lejött a házból.

S jött, csakugyan. Jöttek a fények. Átjöttek majd nem Bodorvészre újra, de ott, közvetlenül előtte, elkarnyarodtak, ki a völgy szorosából: fényes korongokká tömörödve hátrább futottak, elenyésztek.

– S jön megint – mondta Emre.

És jöttek persze most is. De nem onnan, ahol kimentek, hanem ismét a Bodorvész mögül, mint tették a mutavány kezdetén. S átvitorláztak ismét a Hevederbe, s visszajöttek ismét, balra, s ki a völgyből, fénykorongok képében.

S azután ismét Bodorvész felől.

Meglehetősen emlékeztetett az egész a radar-erő forgolódásának ritmusára.

Most mit lehet ezzel kezdeni.

– Azt beszélük, fellóttek Magyarországon egy diszkórakétát mondja Veronka –, de én azt nem hiszem. Szerintem: égi jel.

– Volt már a tavaszon is az a bojtos csillag – mondja Veronka, mondják majd harmadnapon a borvíz-palackozó állomáson is.

– Hát igen, az üstökös, a Hale-Bopp üstökös – mondom én. – De arról tudni lehetett, mi az; ez viszont micsoda?

Nem teszem hozzá, pedig ott van már a nyelven: ha az eltalálta volna a Földet, jó időre vége szakadt volna akkor a politikai és gazdasági vitáknak, sok minden másnak is. Nem azért, mert nem akarom őket nyugtalanítani (nehéz is volna nyugtalanítani őket), hanem mert ez most nem tartozik a tárgyhöz. Majdnem, de mégsem.

– Égi jelek, rossz üdök jelei – mondja Veronka. – Megmondták a régiek is már: Ezer telik, s ezer nem“.

Idézik ezt a mondást a borvíz-palackozó állomáson is.

Általában, itt mindenki katasztrófára számít, ha az eljövendő romlást nem ugyanonnan eredeztetik is. Pesten ma mindenki toleranciáról beszél, tolerancia, ezt hallani minden félórán valahonnan, de az a nagy pesti tolerancia meg sem közelíti azt a módot, ahogy a különböző nézetek itt a borvíz-palackozóban egymás mellé rendelődnek, kiben-kiben a másik ember iránti teljes tisztelettel. A vélemények úgy állnak egymás mellett az udvaron, akár az emberek; kinek-kinek a véleménye: ő maga.

Egy János nevű, idősebb ember szerint a harmadik világháború, sajnos, úgyis kitör majd; ez megjövendőtett. S a németek fogják megnyerni; de akkor már kő kövön nem marad. Az a kékszemű, világosbarna bajszú férfi, akit én a borvíz-palackozó tulajdonosának tekintek, ezt teljességgel valószínűtlennek tartja: annyira ezek már nem buták“, mondja.

– Iszonytató természeti katasztrófák fognak bekövetkezni mondja, s hozzáteszi ugyanazt, amit Veronka is mondott, amikor én mosolyogva biztosítottam, hogy diszkórakétát a magyarok aligha lőttek fel:

– Túlságos mélyen beavatkozott az ember a természet rendjébe. János azonban kitart a világháborús pusztulás tézise mellett:

– Megíratott, s az írott jövendölés fel nem bontható.

Nem firtatom, miféle jövendölésre gondol. A kékszemű szemlátomást nem hisz a harmadik világháborúban, a jóslásban sem, talán, de esze ágában sincs gúnyolódni, féloldalt rám mosolyogni stb. Az udvaron uralkodó helyzetet modern fogalmakkal bajos kifejezni, de mintha arról volna szó: attól még, hogy amit a

másik mond, nem hiszi, nem gondolja egyszersmind azt is, hogy annak ne volna igaza. Mivel a másik ember valóságát teljesen elismerik, s *őt és gondolatát* viszont nem választják külön (hisz gondolatának zárójelbe tétele létének csorbítását is jelentené), tévesnek ítélt véleményét is *valamiképp* igaznak kell tartaniuk.

Szombaton is, vasárnap is esett; hétfőn végre fölmentünk Bodorvész felé, kirándulni egyet, meg körülnézni mégis, nincs-e valahol valami lézerállomás. Hát persze ez a táj, kalyibáival, esztenáival, bárányaival, szabadon csatangoló teheneivel és lovaival (mindig találkozol valakivel, aki a lovát vagy a bárányait keresi, mint Saul az apja, Kis szamarait a Bibliában, s a helyi lap apróhirdetése is főleg elveszett lovakról szól) nem hat éppen kísérleti területnek; de én akkor már minden elhagyott gerendaház homályos ablakcskája mögött a *Várkastély a Kárpátokban* hőseit sejtettem volna.

Fent már, a Bodorvész után, a favágó-úton, a rengetegből kiérve, ahol ismét kaszálók következnek s néhány kalyiba, egy katonainak látszó dzsipbe futunk, s mellette köpcös, vadászruhás román férfiba; a dzsip orrán jókora mobiltelefon harsog, s a vadászruhás mintha kelletlenül fogadná jöttünket. Bákóval beszél; mondja nekem, nem tudom, miért. Ahá, a lézerek, gondolom magamban, mint akinek végre összefutnak kezében a szálok. Gyanakvás ide vagy oda, ott ülünk le a dzsip mellett a fűbe, mielőtt visszafordulnánk a völgynek: innen a legszebb a kilátás. Egyszer csak lezúdul a magashól a vadászruhás családja, egész pereputtya, szatyrokkal, kokozagyűjtő fogas kasokkal: hát igen, kokozját szedtek, áfonyát.

Ekkor kezdek el hinni az ufóban, bármennyire ízléstelennek érzem is az ufók képzetét, ha vannak, ha nincsenek: hogy ufót láttunk fent a Hevederben; a jelenségnek mégiscsak kell valami magyarázatának lennie. Ezt fejtegetem másnap délután Fannynak, ahogy megyünk a művelődési ház felé; Fanny kelletlenül fogadja feltevésemet. Ezen kissé összeszólalkozunk. Azért, mert nem tetszik nekünk valami, még nem lehet mindjárt elhárítani, mondom neki. De azután magam is megszeppenek; egész eddigi életünk megtagadásának látszik ez az ufó-dolog. Az ufók már úgyis ott vannak mindenütt, mondom Fannynak, a nem-földi dolgok; ha Julius Binder, állítólag, egyszerű földlakó is, nekem a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer is: ufó.

Vagyis hát tudatos csalással átmegyek a szimbolikus tartományba. – Így persze más, így elfogadom a dolgot – mondja Fanny, aki a maga részéről bizonyos abban, hogy előbb-utóbb kiderül majd, az a fényjelenség a Hevederben: emberi mű. Józsansága bosszant, már csak azért is, mert úgy érzem, a végén neki lesz igaza úgyis.

Csak ne lenne közben az az érzésem, hogy ezek ott, a fénypázmákban: nézők. Néznek valamit, ha nem is pont a setétpataki völgyet; csak kell nekik valami hely, ahová fényeiket leeresszék.

– Én félttem attól, egy időben, a hatvanas években – kezdem el újra –, hogy ufót találok látni egyszer. Nem mintha hittem volna az ufókban. Hanem volt egy elméletem. Az emberiség a maga kutakodásaiban eljutott bizonyos határig, ahonnan már a végtelenül rugal-

mas kozmosz válaszolni kezd. Miért ne volna ugyanis elképzelhető, hogy a fizikusok a végén felfedeznek egy olyan világképletet, amelynek segítségével magát a mindenséget hatalmukba keríthetik: markukban tartatják vagy megsemmisíthetik. S ezt mégiscsak meg kellene akadályozni, ha lehet. És nem muszáj viszont azokat a magasabb Intelligenciákat lényeknek képzelni el; amivel az „ufókat” meg is lehetne fosztani giccses jellegüktől. Gondolj például a szentjános-bogarakra. Bár azok persze *lények*. A Nagy Természet azonban határtalanul gazdag. Miért ne lehetnének bizonyos fénysűrűsödések, amik bennünket látni képesek: a Mindenség nézni kezdi az embert.

– Vagyis az emberi nem kollektívan megőrül – fejezem be. – A rá mért tudás terhét tovább hordozni képtelen. Nemcsak külön-külön kinek-kinek a saját esze van; létezik olyasmi is, mint a mindenkiben közös emberi elme, és ez az, ami megbolondul.

De mielőtt még a kultúrházba leérvénk, egy fiatal pár jön szemből, ismerősök. Szegedről valók és a tánctáborba jöttek. Egy kis zöld réten letelepszünk, beszélgetünk. Csodálkoznak kicsit, hogy újabban ufókkal foglalkozom. Megemlítem nekik a diszkó-lézer teóriát. Egymásra néznek, nahát: nem Nagyváradon láttunk valami diszkót, ahonnan lézersugárral fényes korongokat vetítettek az Égre?

Megnyúlunk az arcom. Az ufót mint a lehetséges megfigetések legvalószínűbbikét máris kiszorította a diszkó. Igaz, azt nem tudom, Nagyváradon is oly hatalmas színjáték volt-e az Égen (*Dinge, die man am Himmel sieht*“, írja Jung, aki szerint a modern, materialista ember angyalok és mandalák helyett lát repülő csészealjkat), mint itt a Hevederben; a dolog banalitása azonban mindenképp lenyűgöző. Ha az, ami lehetne égi jel, ufó is meg diszkófény is lehet, mit kezdjünk akkor tényleg az egészszel?

Egyszer csak kiderül, Emre is hallott valamit – Marosfőn van egy szabadtéri diszkó, némelyek szerint hogy onnan vetítenének. De ő azt nem hiszi, teszi hozzá ugyanolyan határozottan, mint nem hitte a szeredai autóbuszon Máriát; s bizonyos mélyen rejtett borzalommal. *Egyébként nem érdekel* az egész, mondja végül; dehogynem érdekli, itt a patakon, aki látta, mindenkit nagyon érdekelne, de hogyan lehetne ennek utánajárni? A Hevederen túl a Naskalat van, s más hegyek, azután Csíkszentdomokos, s ismét hegyek; Balánbánya, húsz, Marosfő vagy huszonöt kilométerre innen.

Marosfőn ötvenhat nyarán jártam, akkor is épp csak leszálltam a vonatról, s átgyalogoltam Csíkszentdomokosra; onnan mentünk fel többen a havasra, s ott eltévedve végül vetődtem el életemben először Setétpatakára. Hazafelé most, ahogy a vonatablakon kihajolva néztem, Marosfő sem látszott éppen vígalmi negyednek. De nem akarok a dolgoknak elébe vágni.

Ha diszkófény látszik a Hevederben; az még az ufónál is rosszabb, *ufószerűbb*, ha szabad így mondanom. Sehol oly szikrázó csillagos eget, mint Setétpatakon, Emriéknél az udvaron; ha, *á* la Virilio, Emriéknek nemcsak a házuk falát luggatja ki belülről a tévé, mert van persze tévéjük nekik is már ötvenkét ál-

lomással, néztük is minden este, hanem ezt az egészen közelre lehajló, *á* la William Blake eget is össze tudja ízélni valami távoli mulató, attól bizony rosszul lehet az ember. Pedig hát ilyesvalamire vall a színjáték hónapok óta tartó ismétlődése is. Tudtommal az ufók nem szoktak letáborozni; *táborozni a medve szokott, nem a vadkan*.

Jött néhány tiszta fényű éjszaka, mégsem látszottak a keringőző fények. Persze, mert péntek, szombat, vasárnap tartanak nyitva a mulatók, vélte Fanny. De a következő pénteken mi már eljöttünk Gyimesből, s így nem tudtam ellenőrizni a dolgot.

Negyedik napunkon, vagyis kedden megismételtük sétánkat, de akkor már valóságos kirándulás lett belőle; a favágó-úttól felmentünk egész a vaskeresztig, amely egy istenítélet, vagyis egy villámsújtotta ember halálának emlékére áll ott, s onnan leereszkedtünk Görbepatakéra, erre a Setétpatakánál valamivel nagyobb településre, ahol névrokonom, Karácson Simon lakodalmán néztük a csángók táncát valamikor réges-régen, 1964-ben talán. Nemcsak a Tatros völgyét lepték el a demokrácia óta a *mini-shopok* (csakugyan ez a szó van kiírva rájuk nem egy helyen, itt, ahol a legarchaikusabb magyar nyelvjárások egyikét beszélik; s csíki *dance*-ot“ is láttam egyszer hirdetni egy falragaszon), megjelentek itt-ott a patakokon is; Görbepatakon is nyílt egy üzlet, kis sárga faházban, ismerősök is vagyunk már benne, tavalyról. Betérünk egy üveg sörre, s megragadom persze az alkalmat, hogy érdeklődjem a fények felől. Nem, azokat ők nem szokták látni, mondja a mosolygós eladónő, de:

– A férjem a vasútnál dolgozik, s tegnapelőtt, a csicsói vonaton repülő csészealjat láttak, egy ilyen fényes, suhogó korongot. Kísérte őket hol jobbról, hol balról, csak mikor beértek Csicsóra, ahol már nagy a világosság, sok a lámpa, elenyészett. Mindenki látta, az utasok, a vasutasok, egészen fel voltak lelkesülve.

– Na tessék – mondom Fannynak már kinn az utcán –, ez lett a vége. Amikor látták, hogy én megjövök, összecsomagoltak, elrepültek. Megígérem Veronkának s Emrének, Pesten majd érdeklődöm csillagászoktól, lézerkutatóktól, mi erről az egészről a véleményük. Pénteken délután jövünk el, Emre visz le szekéren Tarkó megállóba. Ott szóba elegyedek velünk egy fekete szemű, barátságos ember; két fagereblyével a kezében ő is a csicsói vonatra vár, Görbére készül, takarni; egyébként mozdonyvezető.

– Á – mondom –, hát akkor megkérdem, hallott-e valami repülő csészealjról?

– Persze – mondj a ő felderülve –, mindenki arról beszél, mindenki látta az esti vonaton.

Ismerős az egész környéken itt, meg egyáltalán mindenfelé; hogy volna valami szabadtéri diszkó Domokoson vagy Balónbányán vagy Marosfőn: nem hiszi.

A vonaton is még jól eldiskurálunk, olyan már, mintha mindig is ismertük volna egymást. Amikor Görbén egy asszonnyal leszáll, ki egy távoli ülésről szól át neki, ideje kászálódni, már odalentről az aszszony is édes mosollyal integet.

Pesten mintha mindenki nyaralna. Lézerművész ismerősöm telefonja csak úrhangokat ad ki, c-rí, c-rí.

Ötödnap feladom. De még csak azt sem tudom, a telefonkönyvben a szám mögött zárójelbe tett szám mit jelent, s hiába böngésem a könyvet, nem találom a magyarázatot, amely bizonyára valahol ott van. Azt képezem, a zárójelbe tett szám: a régi szám. Vizsgálódásaim közben a könyvben különböző hibákra bukkatok. Ötödnap végre megpróbálom a zárójelbe tett számon hívni a híres csillagászt, akivel régóta szeretnék megismerkedni úgyis: az Eget, állítólag, nem halott óraműnek, nem is pusztá detonációnak, hanem egy magasabb valóság élő jelenlétének tartja. Hogy: hátha tudnánk segíteni egymásnak, valamiben! Mihaszna ábránd. Nem épp a legjobb módot választottam az ismerkedésre; beszélgetésünk a lehető legroszszabbul sikerül. Hiába biztosítom jóelőre, ufókban én sohase hittem, s kérdem udvariasan, volna-e öt perce *most*, hogy bizonyos jelenségről beszámoljak neki, vagy hívjam-e fel máskor: hangja jéghideg.

Hamar észbekapok:

– Vagy túlságosan részletesen mondom? – Hát... – mondja ő.

Ufókban ő sem hisz, a kérdéssel nem foglalkozott.

Némelyek szerint a magasfeszültségű vezetékek körül alakulnának ki bizonyos tünetek; máskor légköri jelenségekről vagy gömbvillámokról lehet szó, bár ebben az esetben nyilván nem, hiszen, ha jól érti, amit mondok, én valamely periodikusan ismétlődő mozgásról beszélek.

A diszkó-hipotézisre semmit se mond.

– Az embereket ott aggasztja ez a fény – mormogom, s úgy érzem, elárultam őket. Csupán magamra vethetek, mint szinte mindig, amikor felhívok valakit.

– S gyakran csak tévesen végrehajtott megfigyelésekkel van dolgunk – fejezi be. De még hozzáteszi:

– S mit tehetek önért?

– Nem tudom – mondom én.

És tényleg nem tehetett volna semmit. Az lett a vége, szomorú dolog: találkoztam egyszer a metrón egy Dánfalvára való hallgatómmal, ő mondta aztán, egész Felcsíkból látni a marosfői diszkó fényjátékait. Átsugároznak azok bizonyára a gyimesi havasok fölött is. Shakespeare-i tréfa; a csicsói ufó, az viszont egyelőre maradt ki nem kelt Homunculus-tojásnak.

KEREKDED VILÁGOK RAJZOLATI

Boldogasszony templomai

Talán nem jól teszem, hogy szent titkokat holt betűkre bízok. De a romlás e világkorszakában értő hallgatókra sem lehet találni, a felejtés pedig oly rohamos, hogy a sebtében feljegyzett felismerések is aligha nélkülözhető szellemi kapaszkodóként szolgálhatnak. Hátha lesz még boldogabb kor, melyben az ősi hagyományokról szóló mai írások majd megelevenednek és olvasmányokból élő gyakorlattá, szertartásokká lesznek.

Az összefüggések megvilágításához kénytelen voltam kissé messzire elkalandozni és egy sor párhuzamot – történeti és mitológiai előzményt – felvázolni. A magyarság szabír ágának, a hét törzs népének korai történetét is fontos megismerni, ezért tanulmányom első részében ezt kívánom bemutatni.

A második részben a kései avar – fehér magyar (szabír) történetnek és régészeti emlékeknek az ősi ke-rektemplomainkkal és a Boldogasszony-tisztelettel való kapcsolatát igyekeztem feltárni.

I. RÓMA ALAPÍTÁSÁNAK MONDÁIRÓL

1. Szabírok, etruszkok, szabinok és Aeneas honalapítása.

Nemcsak a fehér magyarok, a Kr. utáni 700-as években betelepült honfoglalók egyik régi neve volt a szabír, de a manysi és chanti rokonainké is. E három nép alapította a Kazár Birodalmat, amit helyesebb volna Szabír Birodalomnak nevezni (amit csak a perzsák neveztek kazár-nak).¹ Nagyon lényeges, hogy a szabír törzseink őshazája Észak-Mezopotámiában volt, a két Zab folyó vidékén.² Elképzelhető, hogy az asszír terjeszkedés késztette népünk egy részét arra, hogy ezt az ősi lakóhelyét elhagyja és talán előbb Kisázsia, majd onnan Itáliába vándoroljon. Asszír a Kr.e. IX-VIII. században meghódította Szíria állama- it, köztük *Arpad*-ot.³ Tény az, hogy a későbbi Róma környékén a Kr.e. I. évezred első felében már az etruszkok és latinok mellett szabin törzsek is éltek. A szabinok másik neve a *szabell* volt, ami bizonyára nem véletlenül hasonlít a *szabíra*.

Az etruszkok eredetére is ki kell térni, ugyanis a szabin-szabellek mellett döntő szerepet játszottak Róma megalapításában. Az etruszkok először a tengeri népek között tűntek fel, együtt a velük rokon szárdokkal és szikulokkal (=sekeles-ek, székel-ek): ...e tör-

zsek között voltak a llerdenek (egyiptomi *lrdn*, babiloni *le-ir-da-ni*), lekelelek (egyiptomi *lkl*), turusák (egyiptomi *twrwla*)⁴ – az utóbbiak azonosíthatók a tyrséneknek is nevezett etruszkokkal. Mindhárom nép Kisázsiaiból vándorolt be Itáliába, akárcsak Aeneas, akinek történetét a valószínűleg etruszk családból származó Vergilius örökölte meg az Aeneis című eposzában. A sekelesek (=szikulok, Szicília névadói) Kisázsia déli részéből, Sagalassos város körzetéből származtak, a turusák (tyrsénosok, etruszkok) Kisázsia nyugati részén éltek korábban, a szárdok (serdenek) Kisázsiai nyugati részéből, Sardeis környékéről indultak el.⁵ Mindhárom népnévnek tökéletes magyar értelmezése lehetséges: a *szár* kopárat, kopaszt jelentett a régi magyarban (ez van benne pl. a Szekszárd helységnevében), a *-d* magyar képző; a *székely* név töve, a *szék* többek között hely-et is jelent (pl. ítélőszék, stb.) de jelent részt-t is (szak-), magot is (szik v. szék), stb. a turusa vagy *tyrsén* név magyar alapja pedig a *törzs* szavunk (vö. még: *torzsa*). Szabó Károly dr. írta Etruszkok és magyarok című könyvében: Az a feltevésem, hogy a székel-ek és szicíliai őslakosok, akiket latinosan egyformán »siculi« névvel jelöltek, azonos törzsből eredtek.⁶ Majd arra nézve, hogy Szárdínia népe rokonságban állt az etruszkokkal, idézte Tacitust, aki szerint az etruszkok a szárdokat testvéreiknek nevezték s emlékeztették őket a közös származásukra. (Annales IV. 55.)

Visszatérve a szabinokra: a szabell törzsek a Tiberis medencéjének felső részében telepedtek le, és köztük voltak a szabinok, akik az *oszk* nevezetű néppel keveredtek.⁷ Ez azért érdekes, mert a manysiknál fennmaradt az Oszk név!⁸ (Ahogy a magyarok is sok évezredes, nagybecsű neveket őriznek mindmáig, pl. Árpádét, stb.)

2. Alba Longa.

A fehér magyarok fővárosa volt (Székes)-Fehérvár, előzménye a kazár Sarkel, ami a manysi nyelvből megfejtve Fehér Ház-at jelent,⁹ de Egyiptom fővárosának is eredetileg Fehér Fal (Ineb-Hedzs) volt a neve.¹⁰ Alba Longának, Róma anyavárosának neve pedig Hosszú Fehér-et jelent: egy elnyúló, hosszú hegyháton feküdt (Lívius, I., 3.). A Tiberis folyó (gyanítható, hogy a szabír népnév egyik alakjához lehet köze: vö. *tibarénos*-ok Kisázsiaiban, akikről pl. Strabon is írt: Geographika, XII. könyv, 3,18.) eredetileg Albula volt, és az etruszkok és a latinok közötti határt képezte. (Livius, I., 3.)

Aeneás előtt megjelent álmában Tiberinus folyóisten és így jósolta meg Vergilius szerint Alba alapítását:

*Hogy pedig ezt sose hidd hiu álomnak, tüneménynek,
fogsz a fényéren, a tölgyek alatt majd látni egy emsét,*

*jókora hősínűt, amely épp harminc fiat ellett,
és emlőin ezek hősínűek valahányan,
itt lesz városod, itt – bajaid végén – menedéked,
mert ha lepergett harminc év, innét alapítja
Ascanius házát, ama hangos hírnevű Albát.”*

(Aeneis, VIII., 42-48.)

A 30-as szám egyértelműen a Hold száma, ahogy a vaddisznó (magyar tabu-nevén: sertés) is a Hold állata és különös tiszteletben állt az ókori Szíriában,¹¹ ahonnan népünk szabír ága származott. A vadkan-ábrázolások kései avar”, azaz fehér-magyar sírokból is előkerültek.¹² Szíriában voltak azon Árpád és Emese városok, melyek nevei matriarchális szabír törzseink turul-mondájának legfőbb szereplőinek nevével egyeznek. Az Emese név az *emsé*-re, a vaddisznó nőtényére is utal, tehát ősi totemizmus emléke. Krónikáinkban csodás szarvas jelöli ki az alapítandó templom vagy vár helyét.

3. Numitor ÉS NUMA.

Numitor Alba mítikus királya volt. A manysik felsőmennyei istenét pedig Numi Tóremnek hívják. A két név között annál is inkább meg kell legyen az összefüggés, mivel a latin nyelvben *numen* = isteni erő, istenség, a manysi *numen* jelentése pedig fenn”, a *numi* pedig: felső rész”.

A szabin származású Numa király neve is az idézett szavakkal lehet kapcsolatban: uralkodását mennyeknek írják le, hosszú békekorszaknak. Numitor lánya, Rea Silvia Vesta-szűz volt, és ő lett a Romulus-Rémus ikerpár anyja. Numa viszont Vesta-szüzeket választott – Alba városából való és Róma alapítójának rokonságából származó papi rendet.” (Lívius I., 20.)

Numa félisteni voltát mutatja Egeria forrás-nimfához fűződő szerelme is. Egeria nimfa ugyanis arra méltatta, hogy férjévé tegye. Numa nemcsak a mérhetetlen boldogságot kóstolta meg ebben a viszonyban, hanem jártasságra tett szert általa az isteni bölcsességben is.”¹³

Az Egeria név toldalék nélküli töve egyezik a magyar Eger, Egerág patak-, folyó- és helység-nevekkel, amelyek viszont ég szavunkra mennek vissza (ahogy a Numa jelentése is égi, isteni).

4. ROMULUS ÉS RÉMUS.

Ovidius arról tudósít, hogy Ilia papnő (Rea Silvia) álmában foganja az ikreket Mars istentől. (Akárcsak Emese Álmost!) Így mondja el Ovidius művében a Vesta-szűz, hogy mit álmódott:

*Trójai tűz mellett álltam, s leesett a fejemről
szent oltárom előtt földre a gyapjú-szalag.
Bámulatos látvány! Két pálmafa nőtt ki belőle,
s egyik a másiknál még magasabbra szökött.
Súlyos lombjaival betakarta a földet egészen,
roppant ágaival verte a csillagokat.*

És íme, nagybátyám fejszét fog mindenik ellen.

*– Aggodalom szállt rám s megremegett a szívem. –
Mars harkálya, meg egy farkas harcol vele mindkét
pálmáért és nem hagyja kívágni a fát.”*

(Fasti, III., 29-38.)

Az ikrek égígérő, csillagokat verő pálmákként jelennek meg tehát az álomban. Rea Silvia végül két, szokatlanul nagy és szép fiúgyermeknek adott életet.”¹⁴

A gonosz király (Amulius) folyóba akarta dobálni az ikreket, de a szolgál, akire e feladatot bízta, a part mentén tette le a teknot, az áradó folyó pedig csendesen magával vitte azt egy szelíd lankára. A közelben lévő Ruminálisnak nevezett fűgefánál szoptatta egy nőtény farkas a csecsemőket és még egy harkály is táplálta őket. A farkas és a harkály egyaránt Mars szent állatai voltak.¹⁵

Egy manysi eredetmondában a veszedelemből megmenekült kisiút kutya szoptatja. A kisiút felnő, és újraalapítja ősei falvát, amely később hatalmas lesz, sok lakóval és a fiúról kapja a nevét.¹⁶

Az aranyhajú királyfiak című népmesénkben az aranyhajú ikreket születésük után egy ördögös szüle a folyóvízbe veti és helyükre kutyakölyköket (!) tesz. A víz kiveti az ikreket a meleg fövényre, és ott nőnek fel. Egyikőjüknek álmában ősz öregember [az égi Atya, az Öregisten = Numi Tórem] jelenik meg, és felvilágosítja királyi eredetükről. Érdekes még, hogy a király haragjában a feleségét derékig földbe ásatja, és megszégyenítetteti.¹⁷ A Vesta-papnőket élve eltemették, ha elvesztették szüzességüket! (Pontosabban egy halom mélyén lévő odúba zárták egy kevés élelemmel. A mesében csak száraz kenyeret kap a földbe ázott királyné!) Az aranytollú madár című változatban a kített gyermekek az erdők leányához kerülnek.¹⁸ Ez azért érdekes, mert a Silvia név erdei”-t jelent. A Jankalovics című meseváltozatban a gyermekek segítőtje azt tanácsolja, hogy ne kérjenek egyebet, csak akkora helyet a város mellett, amekkorát a ti inasotok egy fertályóra alatt cigánykerekezve körülkerekít.”¹⁹

Ovidius így írta le Romulus városalapítási szertartását:

*Ástak mély üreget, gabonát szórtak fenekére,
szomszéd telkekről hordva reája rögöt.*

És amikor tele lett földdel, ráépül az oltár.

Kész van az új oltár, s rajta kigyullad a láng.

*Erre barázdát húz – a falat kijelölni, bikát és
tisztafehér tehenet fogva ekéje elé.”*

(Fasti IV., 821-826.)

Az említett tűz-oltár lehetett az ősi Vesta-templom magva és Róma középpontja. Ezért állítja Plutarkhosz, hogy a tűz tiszteletét először Romulus rendelte el.²⁰ A város alapítása etruszk rítus szerint történt. (Az urbs

1. kép. Vesta-szüzek, dombormű, Palermo.
(Forrás: Róma istenei, Bp. 1975.)

[=város] etruszk kölcsönszó a latinban,²¹ – és így a vele összefüggő *orbis* szintén: vö. magyar *örv*). Varro erről a következőket írta: közös igába fogtak egy bikát és egy tehenet, úgy, hogy a bika kívül legyen, a tehén pedig belül: ezeket eke elé fogva, kör alakú barázdát vontak – ezt vallási megfontolásból madárjóslat útján kijelölt napokon végezték –, hogy ily módon árokkal és fallal legyen védve. Ahonnan a földet kiásták – azt nevezték ároknak, a befelé hajigált földet pedig falnak. Az így létrejött kör alakú terület [lat.: *orbis*] lett magva és kiindulása a városnak [lat.: *urbs*].”²² A város területén tilos volt a fegyverviselés: azért ment a (fő)tehén belül a szántáskor, mert a város számára biztosítani akarták a belső békét az anyaállat mágikus hatása által, míg a bika azért ment kívül, hogy hímeirejével óvja a várost, elűzze az ellenséges támadókat. Az avar gyűrűk rejtélyének kulcsa ezekben az etruszk (és szabin?) szent városalapító cselekményekben lehet. A nőrablást nemcsak a csodaszarvas-mondánk iker-hősei hajtják végre, hanem Romulus is ezt tette: és éppen 30 szabin nőt rabolt el.²³ (Ez természetesen összefügg azzal, hogy az Alba helyét kijelölő fehér emse 30 malacot hozott a világra. Szin mezopotámiai Hold-isten száma a 30 volt. Róma alapítása 3+30+300; azaz 333 évvel Aeneas itáliai partraszállása után történt.²⁴)

A manysi hőségeinek tárgya is általában a nőrablás.²⁵ Magyar Adorjának is az volt a véleménye, hogy kénytelenek vagyunk Róma alapításmondáját is a mi ősnépeink Itáliába költözött törzsei hagyatékának tekinteni.”²⁶

Az ekehúzást gonoszúzó céllal népünk is gyakorolta: hazánkban pl. történeti adatok jelzik, hogy szárazság vagy járvány idején *leányokkal* ekét húztak a határ körül. Szolnok megyében pl. dögvész idején néhol *ikerborjakkal* szántották körül a falut; vagy a múlt századi kolerajárványok idején a Dél-Alföldön eke elé fogott *szűzlányokkal* szántottak a község körül.”²⁷

Róma hét kis dombra épült – és a hetes számnak mind a manysiknál, mind 7 törzsből álló szabir (fehér magyar) népünkénél rendkívüli vallási szerepe volt.

Róma hét dombjának, a Septimontiumnak (=“hétégy”) is mitológiai jelentése van: a világ teremtéséről szóló egyik manysi énekben Ég atya (Numi Tórem), Arany Kvoresz így szól:

*Héthe-gy anyát teremtek,
Földhe-gy anyát teremtek”*

Majd ekképpen üzen magasan menő szárnyas Kalmmal (=Hermész):

*Soper úrnőt, Kami úrnőt, Föld anyát
kövel körülköveztem,
Héthe-gy anyát teremtettem,
Földhe-gy anyát leküldöttem.”²⁸*

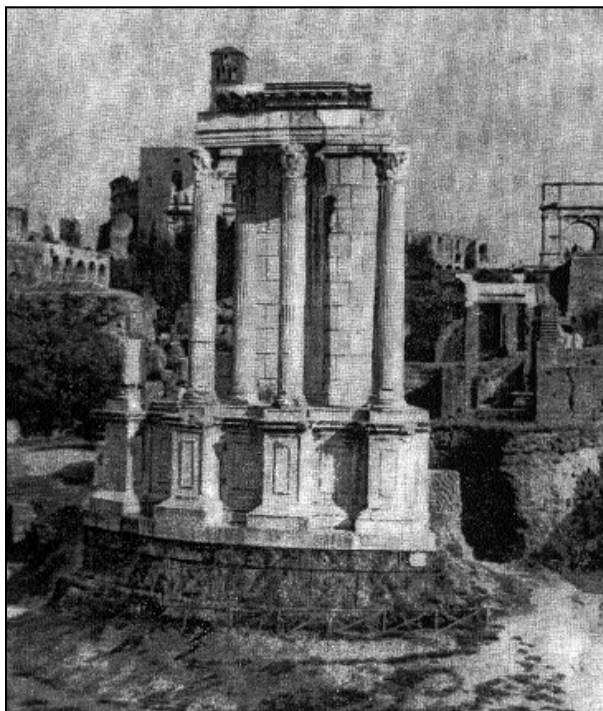
A Romulus és Rémus nevek – és így Rómáé is – a magyar nyelvből értelmezhetők. A Mars név alighanem a mi *mar*, *maró*, *marós*, *marok*, valamint *mer*, *merész*, *morc*, *mord*, *morog*, *mordul* stb. szavainkkal egy töről ered, és visszafelé olvasásából lettek a *rémül*, a *romlik*, a *remeg*, a *remél* szavaink. A székely regösének *de hó reme róma*” refrénjében is talán a híres ikerpár neve maradt meg. A *rémül* régi jelentése *megrendül*, *megindul*”, és összefügg a *rendít*, *reng* igékkel, sőt a régi *reményl*, *remél*-l is. A *ront* régi alakváltozata a *romt* volt, (vö.: *rombol*, *romlik*, *ronda*, *rongy*, *roncs*, *rongál*: sőt, a *róna* is ezek közé tartozhat, volt régen árok jelentése is.)

5. A farkastisztelet.

A *farkas* a nyelvünkben ősrégi tabu-név, melyet csak tisztelt totem-állatok kaptak. Máshol részletesen írtam a székely és magyar hagyományban meglévő farkas-őrörl és a farkastisztelet kísázsiai eredetéről.²⁹ Itt most csak a Romulus-Rémus ikerpár születéséhez kapcsolódó farkas-tiszteletre térek ki.

Plutarkhosz írja, hogy ...a csecsemők nevelőanyjának kettős értelmű neve is előidézhette a nőstény farkasról szóló monda elterjedését. A *lupa* szó ugyanis egyaránt jelenti a nőstény farkast és a könnyű életű nőt a latinoknál.”³⁰ A könnyű életű nő egyik magyar neve, a *rima* összefügghet az ikrek nevével (és a *Rima* folyónevünk is!) (Egyébként a *ringyó* is idetartozhat, ezt a *rongy* [romgy]-gyal kapcsolják össze.) Róma szakrális neve a Flora (=“Virágzó”) volt, és a római kurtizánok gyakran viselték a Flora nevet, és a Floralián (Virágzás ünnepe) tömegesen léptek fel.³¹

Az ősi hagyományokat őrző Sárreton gyűjtötte Szűcs Sándor a következő érdekes mondát: ...a Kosarasnál, a nádas szélén ráugrott egy különös nagy farkas egy szerepi lányra és »megnyomta«. Mikor eljött az ideje, a leánynak egy nagy erős fia született, sűrű nagy fekete haja, cigánybőre volt és egy farkasfog volt a szájában. Hét esztendőskorában már szőrösödött a melle, meg az ágyéka, az ereje pedig úgy megnőtt, hogy nem bírtak vele a legények. Kötekedett velük és akármelyiket a földhöz vágta.”³² A farkasfog, a rendkívüli erő és hogy már 7 éves korára kifejlődött, táltos eredetre utal. A táltosok pedig isteni ősöktől (akik ál-

2. kép. Vesta-szentély. A háttérben vesta-szüzek sírme-
lékei a forumon.

(Forrás: Róma istenei, Bp. 1975.)

latalakban nemzik őket: turul, stb.) származnak. Tehát eredetileg a Romulus-Rémus testvérpár is Mars isten farkas-alakjától foganhatott. Ez magyarázza meg rendkívüli erejüket (Mars a férfiaság, az erő és erőszak istene is), melyet Plutarkhosz is hangsúlyoz: Nagy és formás temetük már kora ifjúságukban elárulta származásukat. Tüzes, bátor, rettenthetetlen lelkű ifjakká serdültek mind a ketten.”³³

Szűcs Sándor idézi egy juhász elbeszélését arról, hogy volt olyan farkas, amelyik emberi hangot adott. Ő maga is hallotta a hangját... A gazdája csak hallgatta: Jussék eszedbe fiam, ez jelent valamit: megszólalt a farkas!”³⁴

A székelyek közé olvadt dákok hadijelvénye farkas fejű és kígyó testű lényt ábrázolt.³⁵ A párhusok ugyanezt használták, és az avarok és a dákok egyaránt Parthiából származtak. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a farkas másik neve a magyarban: féreg, ami egyezik az avarok állítólagos mongol nevének, az *abargának* a jelentésével.³⁶ A türköknél is elterjedt a farkasóستól való származás képze. ³⁷ A székelyek farkas-tiszteletét mutatja a farkas-ünnepük:

Gyergyóbélboron és Gyergyótölgyesen Szent Mihály napkor a farkasok tiszteletére és ünneplésére a hegyekben nagy máglyatüzeket gyújtanak.”³⁸

A farkasnak a tűztisztelettel való szoros kapcsolatáról már említett könyvemben részletesen írtam.³⁹

6. Vesta tüzeréről.

Aeneas Trójában a harcban elesett Hector látogatta meg álmában. Aeneas e látomás világosította fel küldetéséről:

»Jaj, menekülj, istennő gyermeke, fuss el e lángból.

Ellenség a falon, meredek Trójánk dül a porba!
(...)

Szenjteit – isteneinket – ezért rád bízva ma Trója, sorsod ezek kísérik, vedd őket, s a vizeknek habjait átszelvén magasíts várat nekik újból.«
Így szólván szentélyünkéből Vestát, a hatalmast, szallagait s az örökmécsest mind sorra kihozza.”

(Vergilius: Aeneis, II. 289-297.)

Plutarkhosz szerint állítólag Numa építtette Vesta kör alakú templomát, ahol az örök tüzet őrzik. A templommal nem a föld alakját kívánta utánozni, hanem a világmindenségét, amelynek középpontjába a püthagoreusok a tüzet teszik; ezt hívják ők Vestának és a világ egységének.”⁴⁰ Róma eme talán legrégebbi templomának, a Vesta-rotundának építését Ovidius szintén Numának tulajdonítja:

Béke királyáé ez a mű, akinél soha szentebb,
isteni lelket nem szült a sabinumi föld.

Most csupa érc a fedél, amely egykor szalmatető volt,

s hajlós vesszőből volt fala fonva előbb.

Oly kicsi hely most Vesta anyánk szent csarnoka,
egykor

hosszúszakállu Numánk büszke királyi laka.”

(Fasti, VI., 259-264.)

(A hosszúszakállú Numa valószínűleg a mennyei Atya, akinek palotája az Ég, melynek alakját a Vesta-templom utánozza.)

Plutarkhosz még Camillus-életrajzában is hosszan ír a Vesta-tiszteletről. ...a Vesta-szüzek feladata csak az örök tűz gondozása volt, még Numa király rendeltére, aki a tüzet tartotta minden dolog kezdetének. ...még más dolgokat is tartanak a templom belsejében, de azokat csak a Vesta-szüzek láthatják.”⁴¹... Köves-Zulauf szerint a *phallos*, vagy római nevén *fascinus*, titkos kultusz tárgyát képezte éppen a Vesta-szüzek szentélyében. Mi több, nagy kezdetűvel mint Fascinus maga is istennek számított.”⁴² Ezt az értesülést alátámasztja egy monda, melyet Plutarkhosz közöl Romulus-életrajzában: egy albai király furcsa tüneményt látott egyszer otthonában. Tűzhelyéből egy hímtag emelkedett ki és napokon át ott maradt. Tarchetius Téthüsz istennő türhéniai [etruszk] jóshelyétől azt a jóslatot kapta, hogy egy szűz leánynak kell a tűzhelyen látott jelenséggel egyesülnie, s tőle majd hírneves, vitéz, szerencsés és nagy erejű fiú születik.”⁴³

A hímtag mint a tüzes férfiaság jelképe a szent fához is kapcsolódhatott – ezért magyar gyökerű a *fascinus* szó is: a *fasz* pedig ősi *fa* szavunkból képződött – hiszen a tüzet többnyire fából gerjesztették, és természetesen fával táplálták. A római Vesta-templom közelében állt egy tölgyfa, erre aggatták a szüzek levágott hajukat a kiválasztásuk után.”⁴⁴ Frazer kutatásai mind ezt rendkívül fontos adalékokkal egészítik ki: ...magában Rómában is, alig néhány mérföldre Nemitől, a Vesta-tüzet tölgyfagallyakkal vagy tuskókkal táp-

lálták. Ezt bizonyítja a XIX. század végén a Forum Romanumon G. Boni által folytatott emlékeztető ásatások során feltárt Vesta-tűzhely faszénmaradványainak mikroszkópikus elemzése is. ...S hogy ez így volt Nemiben, azt valószínűvé teszi az is, hogy a megszentelt liget tölgyes volt és ezért annak a fának, amelyet az Erdő Királya élete veszélyeztetésével őrzött, szintén tölgynek kellett lennie, hiszen Vergilius szerint is egy örökzöld tölgyfáról törte le Aeneas az Aranyágot. ...A régi albai dinasztia, a Silvii (Erdők), tölgyfalevelekből álló koronájával nyilvánvalóan az Albanói-hegy tetején lakó Jupiter megjelenését utánozta.”⁴⁵ (Frazer eme utolsó állítása nem egyéb feltevésnél: az indoeurópai népek tölgyfa-kultusza jelentősen eltért a női papi tisztelet, a Vesta-szüzek tölgy-tiszteletétől!)

II. A KÖR NÉPE ÉS BOLDOGASSZONY EGYHÁZAI

1. A szent Kör népéről

A kör vagy a gömb a Végtelenségre emlékeztet... az oszthatatlan isteni Egységnek felel meg.
(Titus Burckhardt)

A fehér magyarokkal azonosítható kései avarok” népe előszeretettel alkalmazta a kört életének minden területén. László Gyulát idézem: Az avar birodalmat leverő frank hadak az avarok telepeit nagykiterjedésű gyűrűkkel övezve találták. Ezek az avar gyűrűk részben országvédő gyepek is lehettek, de meggyőződésem, hogy legtöbbje kertesvárosokat övezett... A temető képe, mint látni fogjuk, az élet képe, amilyen a temető, olyan a település is.”⁴⁶ Ez magyarázza meg, hogy a temetőikben is tojásdad vagy kör alakú tömbökben sorakoztak a sűrűn egymás mellé ástott sírok. ...egy nagyszabású körös rendszerű téli szállás körvonalait figyelhetjük meg” – folytatja László Gyula – s e nagy körön belül az egyes törzsek kisebb köralakban telepedtek meg.”⁴⁷

De ha a településeik, erődtípusaik, temetőik is jellegzetes kör ill. tojásdad alakjukról ismerhetők fel, akkor joggal lehet arra gondolni, hogy épületeik, azaz templomaik, lakóházaik, sőt, még gazdasági épületeik is kör alaprajzúak voltak.

Vámos Ferenc a magyar körházak csoportjába sorolta az ún. búzás vagy életes vermek”-et, e boglyakemence alakú építményeket, a kerekőlakat, a gabonatarató hombárokot, a pásztorkunyhókat és a búboskemencét.⁴⁸ Mint Vámos írja, Transzkáspia, a Kubán vidéke, Irán, Észak-szíria, Mezopotámia telve vannak körházakkal: löszből.”⁴⁹ Vámos kurdisztáni és arméniai párhuzamokat említ, de a legérdekesebbek valamennyi közül Észak-Szíria gubab-kunyhói, melyeknek a Kr.e. VII. századból való asszír ábrázolása is ismeretes.⁵⁰ Érdekessége, hogy e gubab-kunyhóknak mindig nők az építőmesterei. (Nálunk csak a férfi házasság: ha elvesz egy nőt feleségül, mintha a házat a nőtől, a nővel kapná!) Nyugatról és a szlávoktól nem kaphatta ezt az építményformát a magyarság, mert a szlávok boronaházai éppúgy négyszög-alakúak voltak, mint ahogy a Kr.u. évezredben Nyugaton is a négyszögalak volt az uralko-

dó típus. Az is feltűnő, hogy a jellegzetes avar településterületen fordulnak elő leggyakrabban a különböző kör alaprajzú építmények: a Nagyalföldön (pl. a Vámos által bemutatott magyar példák Szegvárról valók).

Barna Gábor a Hármaskörös mellékén talált igen sok kerek alaprajzú melléképületet.⁵¹ Kunhegyesen a süveg alakú kerek ól (3. kép) alsó részében disznót, felső részeiben baromfit tartottak.

Igaz, hogy az említett építmények már nem lakóházak szolgáltak, hanem gazdasági célokat, ami nem jelenti azt, hogy 1000-1200 évvel korábban nem lehetek hasonló lakóházak is. A népi hajlék az építőműveltség alakulásával fokozatosan alacsonyabb szintű szükségleteknek ad szállást”⁵², ahogy a Hármaskörös menti kerekőlak is egy pusztuló, a faluból fokozatosan kiszoruló és végül a tanyákra kikerült”⁵³ épületformaként maradtak fenn.

Az avar (fehér magyar) gyűrűk emléke az olyan helynevekben maradhatott meg, mint pl. Győr, Gyüre, Köre, Körű (Kis-Köre, Nagy-Körű), Körös, Kerek, stb.

Ide illik Baráth Tibor egyik gondolatsora: A Napisten ókori Karika, Kerek neve a Nap tányér alakjára vonatkozik s helyneveinkben Kerek, Korong és Kör változatban szerepel. ...Az ókorban a Kerek helyeken istenháza szokott állni, amire a második összetevő szó néha közvetlenül is utal, mint pl. Kerek-Egyháza, Kerekes-Kápolna, Magyaró-Kereke esetében. Ugyancsak a Napisten Kör neve szerepel Kör-Mend, Kör-Ős megye nevében és három folyónk – Körös, Kerka, és Karassó – nevében.”⁵⁴ Maradjunk csak a Körös folyónévénél, mely véleményem szerint éppúgy Kürosz király nevével van kapcsolatban, mint az iráni Média Kura folyójának neve. A Nagyszentmiklóson talált kései avar” aranykincsen a Turul-monda ábrázolása is megtalálható, és ennek a fehér magyar eredetmondának az egyik legközelebbi párhuzama a Kürosz király születéséről szóló monda. A méd királynak született egy lánya, Mandane, akiről azt álmodta, hogy belőle oly forrás fakadt, mely városát ellepte, sőt egész Ázsiát elborította.” (Hérodotosz, I, 107.) Állítólag a király emiatt Mandanét (akinek a neve azonos a médek *manda* nevével!) egy perzsához adta feleségül. Nekem az a gyanúm, hogy eredetileg Kürosz nem a perzsák királya lett hanem méd király volt, ezért neveztek el róla folyót Média Atropatene és a kaukázusi Albania határvidékén. (A folyó mai neve Kura, az ókori Cyrus vagy Corus volt.⁵⁵) Bár Körös folyóneveinket honfoglalás előtti ősiségűnek tartják és talán dák eredetűnek (a VI. századi latin változata: Grisia)⁵⁶, ez egyáltalán nem cáfolja a magyar névadást, ugyanis a dákok magyar nyelvű szkiták lehettek, akiknek volt egy avar törzse is. A Körös név tehát a Cyrus-Kürosz-Corus király- és folyónév magyar eredetije, melynek töve a *kör* ős-szavunk!

A visszavárt nagy királyainknak a folyókkal, a folyóistenek tiszteletével való szoros kapcsolata nemcsak Körös (Kürosz”), de Álmos, Árpád, Atila-Etele esetében is egyértelmű és bizonyítható.⁵⁷ A Médiából és a vele határos tartományból, Hürkaniából kivándorolt (avagy az arab hódítók elől elmenekült) fehér magyaroknál Körös-Kürosz bizonyára nagy tiszteletnek örvendett.

2. Kisasszony, a tölgy és a tűz

*Szelindek gyertyának égig érő lángja,
Égig érő lángnak mennybe menő füstje*
(Szép leány Márta asszony-Sövényfalva)

A magyarság Boldogasszony-tisztelete matriarchális örökségű fehér magyar törzseinktől (kései avarok) ered. Pantheonjuk két főalakja Nagyboldogasszony, a népnek és az országnak az anyaistennője, és Kisasszony (vagy Kisboldogasszony), a Nagyasszony szüzen maradt lánya. (Eredetileg hét Boldogasszonyt tisztelt a hét törzsből álló nép, ami a hét ég képzetéhez kapcsolódik.)

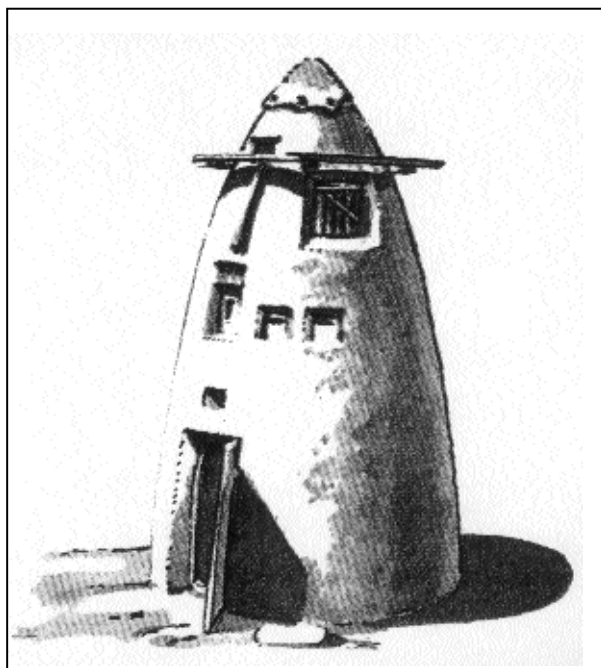
A Kerek Isten Fájá"-ban megírtam, hogy a Kisasszony fájának a tölgyet tartották őseink.⁵⁸ Ezt bizonyítja egy baranyai népmonda is, (*A garéi öreg tölgy*), melyben a gonosz kérője elől menekülő lány a közeli nagy tölgyfán rejtőzött el üldözője elől. A betyár, aki a lányt ki akarta szabadítani a gonosz uraság fogságából, éppen a tölgy hatalmas ágai alatt feküdt a fáradtságtól *álomba merülve*. A lány persze a betyár felesége lett.⁵⁹ Ugyanebben a gyűjteményben található a "Kisasszonyfa" címmel közölt monda, amiben a különleges szépségű lány vőlegénye, mielőtt háborúba indulna, búcsúzáskor azt kívánja, váljon fává menyasszonya, ha hűtlen lenne hozzá. A lány, miután vőlegénye nem tér vissza a háborúból, feleségül megy egy királyfihoz. De akkor, a lakodalom alatt a kastélyt elnyeli a föld. Csak a fává meredt kisasszony áll a helyén. Néphitünk hét Boldogasszonyának megfelel ősvallásunk mindenség-méretű (égigérő) tölgyfájának hét hatalmas ága is. Ezzel a világ-fával a Rákóczi-mondakörben is találkozhatunk. Ugyanis a néphagyományban Rákóczi emléke az akkor még élő ősvallásunkba szövődött bele. Nyíradony szélén állt valaha egy hatalmas, vastag fa, amelyet *Hetéstölgyfának* neveztek. Ehhez a fához kötötte a fejedelem a lovát. Hét ága volt, de olyan nagyok, hogy egy ágát kb. 8-10 szekér, ha el tudta vinni.⁶⁰ Lényeges, hogy Kisasszonyt nem lehet Máriával azonosítani, hiszen Kisasszony tisztelete a tölgyfához kapcsolódik és Kisasszonyról nem ismert, hogy istenfiút szült volna. A máriaremetei búcsújáróhelyen (Pesthidegkút) valaha egy tölgyfára akasztott Mária-képet tiszteltek – ezt nevezik Makkos Máriá"-nak – és e szenthely fő búcsúja éppen Kisasszony napján (sept. 8.) van. A templom szentélyében őrizték valaha a tölgyfa törzsét (ma már csak a mását), amelyen a kegykép függött.

A szüzességnek a tűzzel és a tisztasággal való kapcsolata nyelvünkbe bele van írva, őseinknek oly régi felismerése, hagyománya ez (*szűz~tűz~tiszt*). A gonoszűző, gyógyításra, stb. is használt új tűz szításához pl. a baranyai Hegyháton szűz fiút kerestek.⁶¹ Érdekes, hogy a finnugor népek a tüzet embert segítő, barátságos női princípiumként ismerték. A chantik (=osztjások, akiket Fiók Károly a hunok maradékainak tartott) *Tűz-szűzleány* nevű tűzben lakó szellemlényt említettek a gyűjtőknek.⁶² Máramosban a gyógyító erejű szent tűz gerjesztését napkeltekor ifjú szűz ikerpár végezte.⁶³ Ősi imádságunkban szerepel e két sor:

*Boldogasszony tűzhelyemen,
Mária ablakomban.*⁶⁴

Hérodotosz azt írta a szkítákról, hogy elsősorban Hesztiát tisztelik, akinek neve a szkíták nyelvén Tabiti. (Hér., IV., 59.) A manysi *taut* is tüzet jelent. Hesztiát egyébként Vestával azonosítják.

Ibn Ruszta a magyarokat tűzimádóknak nevezte, ez Szűcs Jenő szerint az őstisztelettel összefüggő nemzeti tűzhely kultuszára utal. Vámos Ferencnek is az volt a véleménye, hogy a honfoglaló magyaroknál meg kellett lennie a tűzhelytiszteletnek, amit István király I. 9. törvénye is bizonyított, mely mindenkit kötelezte a vasárnapi templomlátogatásra, kivéve a tűzhelyek őrzőit. A mesehősök közül is több a családi tűzhely »hamujából« nyeri erejét, ha vándorútra indul »hamuban sült pogácsát« (amely közvetlen kapcsolatban van a tűzzel) adnak vele. ...A tűzátvitel és az új tűz gyújtásának szokása is kapcsolatba hozható az ősök szellemével. ...A kihullott hajat, fogat, levágott körmet a tűzbe vetik, tiltják a tűz szennyezését, vaseszközökkel a felszítást, a beleköpést, az áldozatot közvetlenül beledobják. ...A házasságtörést »háztűzrontásnak« is nevezik. Jó jel, ha leánykérés, »háztűznézés« közben nem alszik ki a mécses." – írja Szegfű László.⁶⁵ A "háztűznézés" szerelmi vonatkozása (leánykérés) arra mutat, hogy a szerelem – és így az élet! – lángját is a tűz lobbantja fel. A menyasszonynak háromszor meg kellett kerülnie a tűzhelyet, máshol alfelét a kemencéhez verték, több helyen megnézték vele a kemencét, stb.⁶⁶ A háztűzhely tüze tehát nemcsak az ősök szelleméhez közvetít, hanem a megszületendő utódok lelkeihez is: ezért őrizték, hogy ki ne aludjon, hiszen az élet folytonosságának biztosítóját látták benne. A ház és a haza szavaink összefüggése pedig azt jelenti, hogy a ház, a családi fészek a haza kicsiben, vagyis a haza a tágabb otthon, ezért a sok

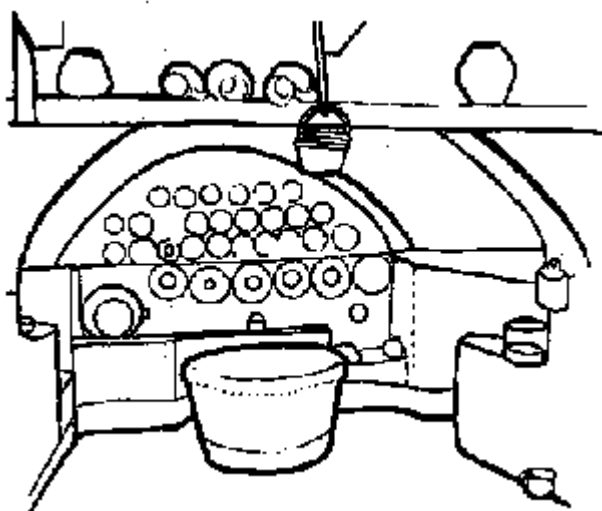
3. kép. Kunhegyesi kerek ól.

(Forrás: Magyar népi építészet, Bp. 1982.)

háztűzhely mellett valahol meg kellett legyen az országnak, a hazának a központi tüze is, amelytől a nemzet fennmaradása függött.

3. Kerekgyházak és a vallási központ

A kései avar"-ként ismert fehér magyar nép hagyománya az Erdély felőli beköltözés (míg a IX. század második felében a fekete magyarok Vereckén át érkeztek). A Képes Krónika szerint Erdélyben hét földvárat építettek, innen ered Erdély német neve (Siebenburg=Hétvár).⁶⁷ Álmos megölése is Erdélyben történt.⁶⁸ Gyula vadászat közben Erdőlvében nagy várost talált, melyet hajdan a rómaiak építettek.⁶⁹ Ezen a helyen alapította Gyula-Fehérvárat. Erdély tehát a Gyulának nevezett fejedelem székhelye lett (erdélyi Fehér megye). Ezért nem lehet véletlen, hogy Erdélynek éppen azon a középső részén, a Maros és a Küküllők mentén maradtak meg a nyomai a fehér magyar (kései avar") betelepedésnek, ahol több kerektemplom maradványai is előkerültek: Algyógy, Gyula-fehérvár, Fejéregyháza.⁷⁰ (Sőt, Kerekgyháza helynév is ismert Torda város közeléből!) A Fejéregyháza helynév is különös figyelmet érdemel, egyrészt a *fehér* jelzője miatt, hiszen Árpád sírjánál is egy templom épült, a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, amelyet fejérnek hívnak." (Anonymus, 52. fejezet) Máshol pedig azt találjuk, hogy a Fehér-Körös menti Kerekgyházát Boldogasszonytelke néven is említik.⁷¹ Vasboldogasszony eredeti, régi neve Kerek Boldoghazzon Eghaza" volt, azaz Kerek Boldogasszony-Egyháza.⁷² A kerektemplomainkat, melyeket szentségük (=fény, tisztaság) miatt fehér"-nek is neveztek, e helynevek bizonyossága szerint is Boldogasszonynak szentelték. (Nagy-) Boldogasszonyhoz, a Menny királynőjéhez valóban a körtemplom illik, hiszen az ég jelképe az örökkévalóságot és végtelenséget is kifejező kör. Kör alakú egyházaink (régí nyelvünkben az egyház" 'szent ház' jelentéssel bírt!) tehát hazánk és népünk

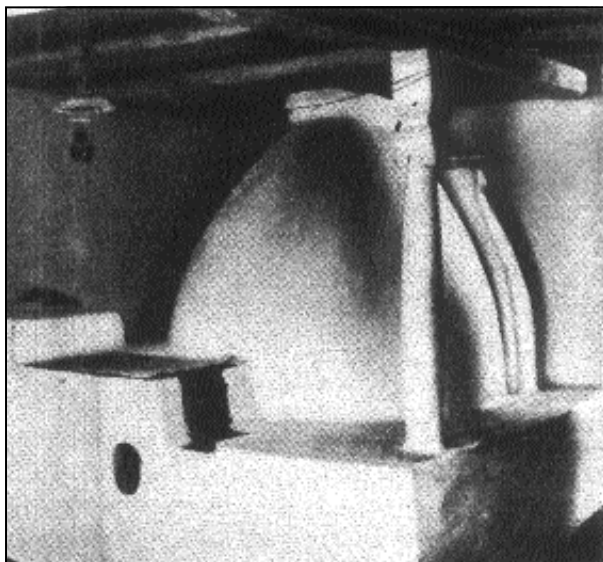
4. kép. Középtűzhelyes konyha (Bihar)
(Forrás: Tarján Gábor: Mindennapi hagyomány, Bp.)

Édesanyját, Nagyboldogasszonyt testesítették meg.

Magyarországon már 110-nél is több az ismert kerektemplomok száma (néhány évtizede még ez a szám 80 volt), ami azt jelzi, hogy – Európában egyedülállóan – ez a templomtípus hazánkban valaha (a nyugati, a római kereszténység behozatala előtt) általános lehetett. Jellemző, hogy ezeket alig kutatták, hamisan későinek datálták, rendeltetésüket sem tudták meghatározni. Bizonyos, hogy nem kezdődhetett építésük István király korában (sem utána), hiszen falusi templomoknak kis méretük miatt nem alkalmasak. Mivel nagy részük avar, azaz fehér magyar településterületen található, a fekete-magyarok IX. századi honfoglalása (882.) előtt kellett épüljenek. Hogy építőik ősi magyar nyelven beszéltek, arra bizonyíték, hogy a legfőbb avar törzsterületről, a Nagy-Alföldről ismert 10 Kerekgyháza helynév,⁷³ (még egy található Erdély már említett részén és egy közel a Dunához, Baranyában.) A frankok csak a Dunántúlt foglalták el az Avar Birodalomból, és az ottani térítés" eredményét mutatja, hogy a Dunántúlon csak három átkeresztelt hasonló helynevet találunk, két Kerekszenttamást és egy Kerekszentmiklóst. A Nagy-Alföld nem került idegen megszállás alá, így ott megmaradhatott a 10 ősi pogány" Kerekgyháza helynév. (Mindössze a délről támadó bolgárok hagytak hátra egy előretolt támaszpontot: Csongrádot, ami Feketevárat jelent, [Cernigrad] mintegy a két fehér-magyar Fehérvár ellenpontjaként!) Fehér magyar eleink uralmi központjai Székes-Fehérvár és Gyula-Fehérvár voltak; a vallási központjuk pedig a Duna-Tisza közén, Nagykörösön lehetett (régibbi neve Kalán-Köröse volt.) Ugyanis Nagykörös-

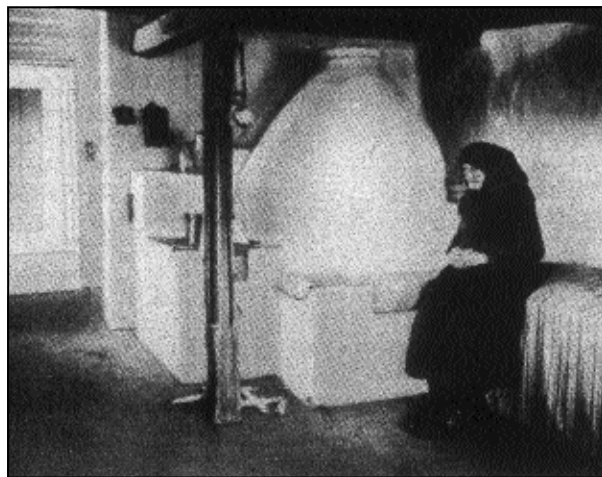
5. kép. A kisbényi körtemplom a helyreállítás után
(Forrás: Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái)

6. kép. Ház középoszlopa: boldogasszonyfája
(Füzesabony, Heves m.)
(Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

nél a kerektemplomok különös "sűrűsödése" tűnik fel: a város környékén négy kerektemplom került elő eddig. Ráadásul a Szórhalmón az elpusztult kerektemplom helyére ismét rotunda épült! (Tehát annyira eleven maradt a hagyomány!) Ez a templom a legnagyobb méretű kerekgyház az összes ismert ősi emlék közül: 11 méteres belső átmérője arra utal, hogy ennek a templomnak különös jelentőséget tulajdonítottak őseink. Szerintem itt, az ország közepén őrizték a haza tűzét, a honalapítás tűzét. Ipolyi említi, hogy

Menandernál ismét a byzanciakkal szövetségre lépő Avar kán nyilván a *tűzistenre*: deus ignis, qui in coelo est, esküszik.⁷⁴ Sok osztrák mondában a magyarok elleni küzdelmek Nagy Károly nevéhez fűződnek. Az egyik osztrák mondában mielőtt Nagy Károly a magyarok ellen indult, Baden mellett kereszttel jelölt meg egy tölgyfát, melynél egykor a pogányok áldoztak.⁷⁵ (Baden Bécsből, az egykor avar-magyar várostól délre fekszik.) Erre az ősi tölgytiszteletre utalhat a Nagykőrös melletti egykori jelentős település Tölgy (Thul, Thulg) neve.⁷⁶ Nagykőrös nevét – alaptalanul – a kőrísfához próbálják kapcsolni, pedig az 1000-1200 évvel előtti növénytakarót azon a tájon vagy a kocsányos tölgyesek vagy a tatárjuharos tölgyesek jellemezték.⁷⁷ A lösz-tölgyesek uralkodó tölgyfaja a szubmediterrán elterjedésű molyhos tölgy volt, régi nevén *magyal*.⁷⁸ Ez azért fontos, mert a *magyal*-név feltűnően hasonlít a *magyarrá*! Emlékeztetnek rá, hogy a mágus (gör.: magoi) törzs nevének magyar alakjai sejtethők pl. a *Mágo*cs nemzetség-névben és a *Mágo*r helynevünkben is. A mágusok (vö. még: *máglya* szavunkkal!) a tűz-tiszteletükről voltak híresek. Arra is lehet gondolni, hogy a magyal-tölgy a magyar mágusok szent fája volt, és a magyar (Magor) törzs életfája is egyben és hogy a tűzszerartásaikon e tölgy fáját használták fel. A meséinkben és népdalainkban felbukkanó "kerek erdő" megnevezés feltehetően a körkörösre alakított szent liget

7. kép. Ház középoszlopa (Füzesabony, Heves m.)
(Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

emléke lehet.

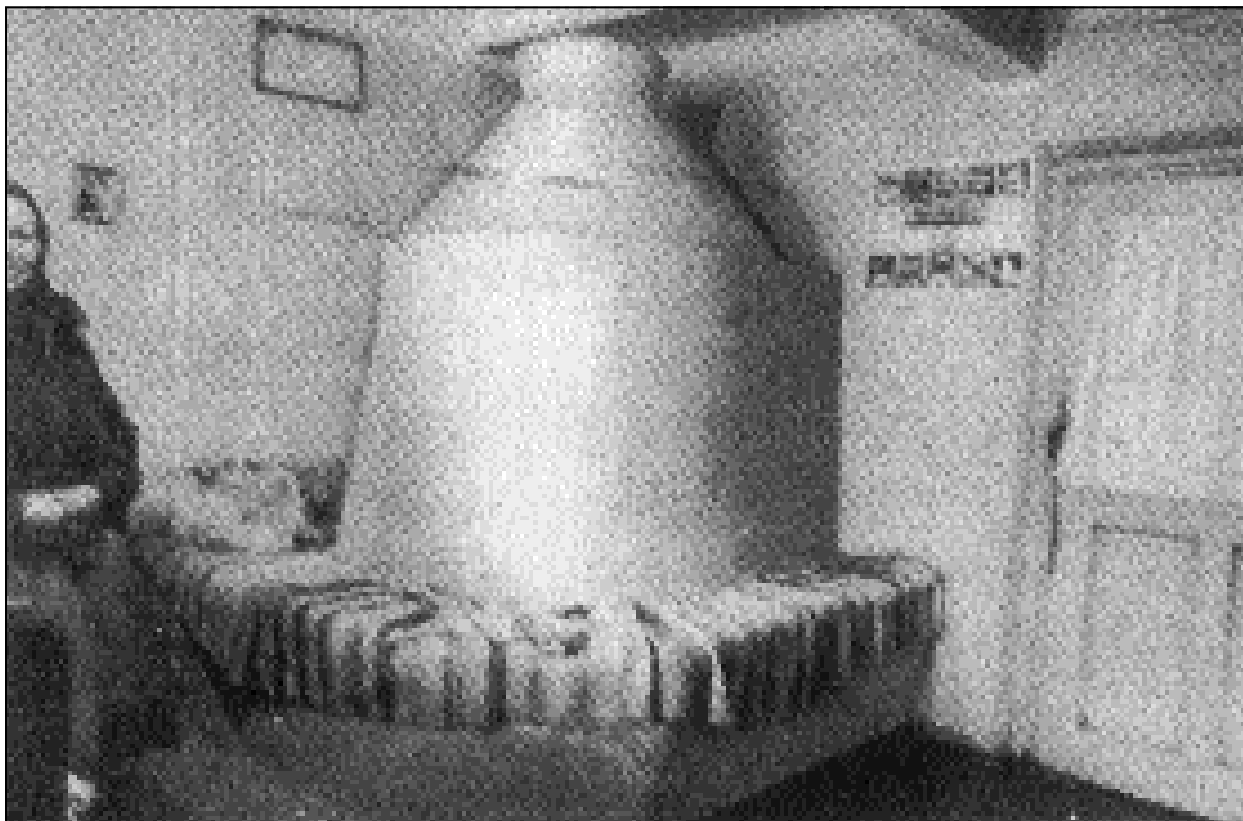
A *Gyula* egy feltevés szerint az ősi tűzpap neve volt,⁷⁹ vagy méginkább a Szent Tűz fejedelméé. (vö.: szanszkrit *dyu*=ég ~ *gyú*, *gyújt*, *gyúl*, stb.) Mivel István király a Gyula vagyonát erőszakkal szerezte meg, ezzel magyarázták, hogy István temploma gyakran szenvedett tűzvészektől!⁸⁰ A Gyula név kapcsolatos lehet még Aeneas fiának, *Iulus*nak, Alba (=Fehér!) királyának nevével is, ennek töve ugyanis *lul*, megegyezik a *gyul*-tővel (vö.: a *gyógyul* szavunk a *jógyul*-ból lett).

Tarján Gábor írja, hogy az Alföldön olyan közép-tűzhelyes konyhák maradtak fenn, ahol a kör alakú, oltárszerű tűzhelyen csak kivételes ünnepen gyújtottak tüzet. Valószínűleg ebben is a tűz rituális tisztelete öröklődött.⁸¹ (Lásd: 4. kép) A kallódsi kör-templomban hat rejtélyes ülfülke található a falba mélyesztve. Vannak olyan kerekgyházaink, amelyek belül hatkarejosak. A Vesta-szüzek hatan voltak, és valószínűleg kerekgyházainkban is hat szűzleány szolgált a hetediket, Kisboldogasszonyt, a középpontban égő szent tüzet.

A kenyérre régi hitünk szerint Nagyboldogasszony adja⁸² (a lepény-kenyér neve *bodag* volt), miként a többi ősi, tiszta, aranykori táplálékot is: a gyümölcsöket,⁸³ a mézet,⁸⁴ és a tejet. (A suméroknál is ezért volt az új kenyér ünnepe a Boldogasszonynak megfelelő istennőé, Ninhurszagé.⁸⁵)

A kenyér a kemencében sült, mintegy onnan születik. A boglyas kemence (lásd: 8. kép) tehát éppúgy a Nagyboldogasszonyt jelképezi, mint a kerekgyház, a körház, a gyűrűvár, meséink "kerek erdő"-je, stb. A kenyér ezért tartja népünk tűz ellen oltalmazónak, a tejet pedig villám okozta tűz ellen védőnek.⁸⁶

A Nagyboldogasszony a kör- és gömbjelképiségű Mennyég és a Nap istennője is egyben. Szűz Kisaszszony-leánya pedig a házitűz és a haza szent, éltető tűzének adományozója és őrzője. A ház bódó-

8. kép. Külső fűtésű szobai kemence, amelyet sütésre, fűtésre egyaránt használnak (Zenta-Felsőhegy, v. Bács-Bodrog m.) (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

ganya"-oszlopa mindig a búbos-kemence mellett állt,⁸⁷ (lásd: 6., 7. képek) miként a kerekgyházak közelében kellett álljanak a szent tölgyfák. A család tagjai a Boldoganyát megtestesítő kemence és oszlop – a kerekzentély és a szent fa másai – köré térdelve imádkoztak.⁸⁸

A Nagyboldogasszony a Menny úrnője és az ég tüze: a Nap, a Kisasszony pedig az égi tűz földi leszármazottja", a házi tűz, tehát ő a közvetítő a földi világ és az égi világ között. (Ez magyarázza meg, hogy miért ő az égigérő tölgyfa úrnője is – hiszen az a mennybe vivő Ut!) Ha Vesta körtemplomában a tűz kialudt, csak a Nap sugaraiból volt szabad újra meggyújtani egy tükör segítségével⁸⁹ – ami mutatja a szent tűz Naptól való származását.

A kapcsolat az Ég és a Föld között rég megszakadt. Ennek mind súlyosabb következményeit szenvedjük több mint ezer éve már. Ha nem vagyunk képesek helyreállítani az erőszakkal szétbontott ősi egységet a mennyi világ és az evilági hazánk között, közeli pusztulásunk elkerülhetetlen.

JEGYZETEK

1. Lásd: Bíró Lajos: A magyar régmúlt titkai, Bp., 1999., 145-161.o.;
2. Bíró József: Szabir-magyar őstörténelmi örökségünk Szeged, 1993., 6.o.
3. Világtörténet, I., Bp., 1962., 496.o.;
4. Világtörténet, I., 375.o.;

5. Világtörténet, uo.;
6. Dr. Szabó Károly: I. m., Bp., é. n., 38.o.;
7. Világtörténet, (I. m.), 616.o.;
8. Névtudományi előadások, Bp. 1970., 242.o.;
9. Bíró Lajos: A magyar régmúlt titkai, 146.o.;
10. Kákossy László: Ré fiai, Bp., 1979. 59.o.;
11. Frazer, J. G.: Az aranyág, Bp., 1965.,
12. Jan Dekán: Moravia Magna. Tatran, 1976., 81. kép;
13. Plutarkhosz: Numa, 4.f.;
14. Plutarkhosz: Romulus, 3.f.;
15. Plutarkhosz: Romulus, 3-4.f.;
16. Finnugor-szamojéd regék és mondák, Bp., 1984., II., 60-62.o.;
17. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág, I., Bp., 1987., 426.o.;
18. Benedek Elek: I. m., III., Bp., 1989., 102-103.o.;
19. Benedek Elek: I. m., III., 455.o.;
20. Plutarkhosz: Romulus, 22.f.;
21. Róma istenei, Bp., 1975., 225.o.;
22. Róma istenei, 65.o.;
23. Plutarkhosz: Romulus, 14.f.;
24. Róma istenei, 226.o.;
25. Finnugor-szamojéd regék, II., 185.o.;
26. Magyar Adorján: A csodaszarvas, Bp., 1991., 19.o.;
27. Néprajzi lexikon, I., Bp., 1977., 655-656.o.;
28. Finnugor-szamojéd regék..., II., 36-37.o.;
29. Lásd: Bíró Lajos: Kerek Isten Fája", Mo., 2001., az "Egy elfelejtett magyar eredetmonda" és "A farkas-ős" fejezetek;
30. Plutarkhosz: Romulus, 4.f.
31. Köves-Zulauf, Thomas: Bevezetés a római vallás és monda tört.-be. Bp., 1995., 11. és 111.o.;
32. Szűcs Sándor: Adatok az alföldi táltosok ismeretéhez. Ethn., 1943.;
33. Plutarkhosz: Romulus, 6.f.;
34. Szűcs S.: I. m., Ethn., 1943.;
35. Lásd: Bíró L.: A magyar régmúlt titkai, Bp., 1999., 73-78.o.;

36. Bakay Kornél: Őstörténetünk rég. forrásai, Miskolc, 1998., II. köt., 142.o.;
37. Mitológiai enciklopédia, I., Bp., 1988., 69.o.;
38. Ujváry Zoltán: Folklor az ördögi kísértetekben, Debrecen, 1999., 178.o.;
39. Bíró L.: "Kerek Isten Fája", 14-16.o.;
40. Plutarkhosz: Numa, 11.f.;
41. Plutarkhosz: Camillus, 20.f.;
42. Köves-Zulauf: I. m., 139.o.;
43. Plutarkhosz: Romulus, 2.f.;
44. Humprey, C.-Vitebsky, P.: Építészet és vallás, Bp., 1998., 121.o.;
45. Frazer, J. G.: Az Aranyág, Bp., 1965., 93.o.;
46. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete, Bp., 1944., 74.o.;
47. László Gyula: I. m., 77.o.;
48. Vámos Ferenc: A magyar parasztság kőalaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége. Néprajzi Értesítő, 1938., 61-62.o.;
49. Vámos: I. m., 53.o.;
50. Vámos: I. m., 59.o.;
51. Barna Gábor: Kerekólak a Hámas-Körös mentén, Ethn., 1971., 585.o.;
52. Vámos: I. m., 70.o.;
53. Barna G.: I. m., 595.o.;
54. Baráth Tibor: A magyar népek őstörténete, III., Montreál, 1974., 113.o.;
55. Lásd: Strabon: Geographika, Armenia térképe, Bp., 1977.;
56. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimol. szótára, Bp., 1980., 358.o.;
57. Lásd: pl. Bíró Lajos: Kerek Isten Fája..., Mo., 2001., 202.o.;
58. Bíró Lajos: I. m., 134-135.o.;
59. Rejtett kincsek nyomában, Pécs, 2000., 132.o.;
60. Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban, Bp., 2000., 118.o.;
61. Igézet ne fogja..., Bp., 1990., 131.o.;
62. Uráli népek, Bp., 1975., 224.o.;
63. Tarján Gábor: Mindennapi hagyomány, Bp., 1984., 127.o.;
64. Magyar néprajz, V., Bp., 1988., 723.o.;
65. Ősi szellemi örökségünk, I., Szeged, 1996., 39.o.;
66. Bartha Elek: Házkultusz, Debrecen, 1984., 45.o.;
67. Képes Krónika, Bp., 1993., 24.o.;
68. Képes Krónika, (id. kiad.), 24.o.;
69. Képes Krónika, (id. kiad.), 26-27.o.;
70. Lásd: Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái, Bp., 1972., 1.kép.;
71. Gervers-Molnár: I. m., 56.o.;
72. Gervers-Molnár: I. m., 57.o.;
73. Gervers-Molnár: I. m., 1.kép.;
74. Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest, 1854., 187.o.;
75. Relkovic Davorka: Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál, Ethn., 1939., 58-59.o.;
76. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I., Bp., 1987., 906.o.;
77. Honfoglalás és régészet, Bp., 1994., 20-22.o.;
78. I. m., 19.o.;
79. Dala László: A tűz és az ember, Bp., 1962., 48.o.;
80. Thuróczy János: A magyarok krónikája, Bp., 1980., 98.o.;
81. Tarján Gábor: Mindennapi hagyomány, Bp., 1984., 81.o.;
82. Buka László rendkívül érdekes sorozata a kemencéről és a "kenyér-lény" életéről a hajdúszoboszlói Szókimondó c. folyóirat 1997-1998. évi számaiban jelent meg. Egymástól függetlenül is hasonló következtetésekre jutottunk. Mint Buka László írja: "A bűbos kemence felnagyított képe a körtemplom.... A kemence – anyahegy, női barlang (méh-uterus). Benne születik az új élet, a kenyér." (A korábban sorozatban megjelent írásokat ebben a kötetben újraközöljük – a Szerk.)
83. Lásd: Gyümölcslő Boldogasszony. Egy szőlő- és egy szilva-fajtát is Boldogasszony gyümölcseinek tartott a magyarság.
84. A méh is a Boldogasszony szent állata volt, neve ezért egyezik az anyaméhével.
85. Lásd: Bobula Ida: A sumér-magyar rokonság kérdése, Buenos Aires, 1961., 75.o.;
86. Magyar Néprajz, VII., Bp., 1990., 679-680.o.;
87. Néprajzi lexikon, II., Bp., 1979., 506.o.;
88. Harangozó Imre: Adalékok a népi műveltség vizsgálatához, Szeghalom, 1995., 10.o., és Berze Nagy János: Égigérő fa, Pécs, 1961., 230.o.;
89. Publius Ovidius Naso: Római naptár. Fasti, Bp., 1986., 190.o.

A Nap költötte kenyér

ÍRÁSOK A KEMENCÉRŐL ÉS A KENYÉRRŐL

in: Szókimondó 1997-98. évi számai

A KEMENCE

TÖBBSZÓLAMÚ ANALÍZIS EGY ELTŰNŐBEN LÉVŐ
ŐS-FORMÁRÓL

ELŐHANG

Kunkovács László „garabonciás” fotóművész barátom alföldi barangolásai során az elmúlt években nagyobb számú igen szép (ősi formájú, rusztikus és természetes megjelenésű) kemencét örökített meg technikájával. Ő „alig-épület”-nek nevezte el ezeket, a többi lefotózott épülettel, a kerekőlakkkal (egy kerek tyúkol lett a felépült ebesei református templom formájának előképe!), galambdúcokkal, kukorica-górékkal, harang-lábakkal, stb. együtt.

Alig épület”: minimális mennyiségű, természetes anyagból (fa, nád, agyag, víz, stb.) alkotott, a cél feladatnak igencsak megfelelő, gyönyörű űs-formájú (gömb, félgömb, kúp, csonkakúp, tojásdad, henger, stb.) építmény.

Sokan nyilván, akik ezeket a sorokat olvassák, még magukban hordozzák a kenyérsütő kemencék gyermekkori emlékképeit. A házon belüli búbosét (egyes helyeken egyszerűen banya-kemencének hívják!) éppúgy, mint a külső, szabad téren épített formáit. Negyven évvel ezelőtt még tele volt velük a falu, a Bihar-megyei Konyár is, őseim szülő-faluja. Ennyi idő tökéletesen elegendő volt teljes (végérvényes?) eltűnésükhöz.

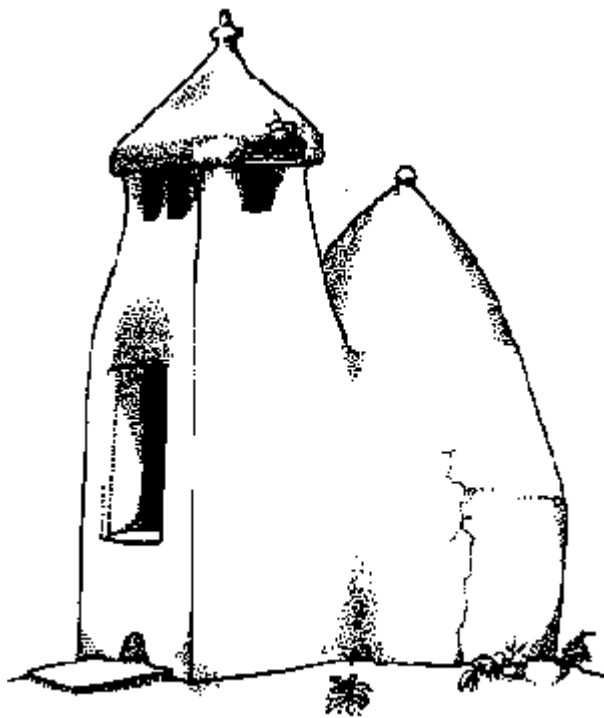
Szabadjon itt megengedni egy személyes látomást. Úgy érzem, lesz idő, mikor (igaz kényszerből) visszajönnek” majd ezek az űs-formák az életünkbe! Erdély több falvában még ma is háznál sütik a mindennapit, egész egyszerűen azért, mert a házi lényegesen jobb és olcsóbb is minden morzsájában, mint a gyári. Logikus, nem?

A ma még létező kemencék zöme múzeumok életidegen sarkaiban, mű-szobáinak tárlóiban vagy fotókon, skanzenek alig látogatott ál-építményeiben és néhány, szinte kizárólag a külföldieket csalogató és azokat egyre inkább rabszolgaként (ti. a tulajdonos lett rabszolga) kiszolgáló csárdákban, panziókban található. Többnyire ott is díszként, folk-art” és népi-esch” címkékkel ellátva. Egyszóval: siralmas.

1. SZÓLAM

A kemence – kis hegy,
tűzzel égő barlanggal a gyomrában

Formája majdcsak természetinek, szelek és vizek által összehordottnak tűnik. Számtalan űs-épülethez hasonlít tartalmában ill. funkciójában is. Ezek a rokonformájú építmények, a teljesség igénye nélkül: körtemplom, körszentély, jurta, iglu, sátor, méhkas, harang (de sütőharang is), kurgánok (domb-sír), kerekőlak, pásztorépítmények. Kisebb léptékben: kucsma, szoknya, suba, szűr. Körhöz közeli alaprajzú általában, félgömb, tojásdad, csonkakúp, kúp, vagy éppen macskahát, sisak, stb. alakú. Formarokonságában ott él a lépcsős (peremes) piramis éppúgy, mint a híres szfinx, vagy némely templom szószéke (pl. a csomakőrösi, a megépült ebesei) is.

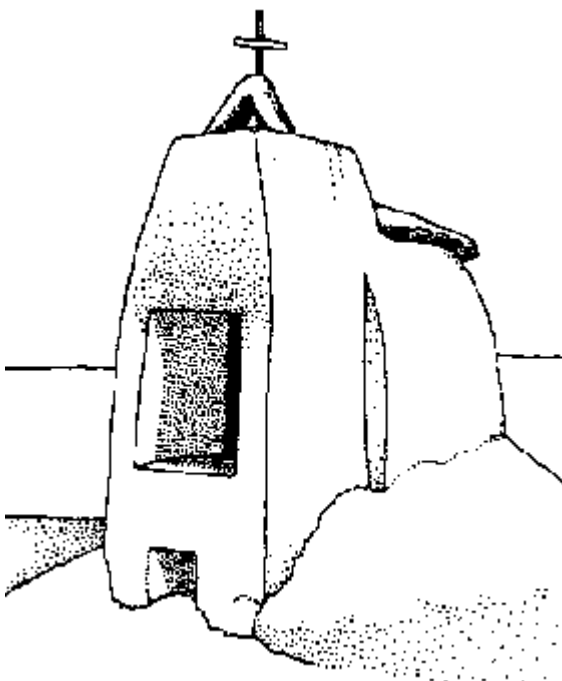
Külső kemence, Kunmadaras környéke
(Sabján 1988. nyomán)

A kemence: a tűz tere, háza, dombja. Egy kis vulkán, némi túlzással élve. Benne Nap-erő, a tűz lakik. És itt érünk el rövid szemlélődésünk leglényegesebb pontjához!

A lakóház a templom analógiája, a konyha annak szentélyéé, az étkező asztal az oltáré, a tüzes kemence az oltáriszentséget, a kenyeret fogadja be, s(z)üli meg a rá éhezőknek, a ház lakóinak, akik az élő anyaszentegyház testét jelentik. A pap ebben a "sorban" a ház gazda-asszonya, az egyház Máriája, nő!

Boglya alakú sárkunyhó. Alapfala nádfal, ami vastagon be van tapasztva (Szentés)

Udvari kemence, Nagyiván
(Sabján 1988. nyomán)

Ez az az analóg-sor, amely így hangzik, pl. a boldogfai (Zala-megye) regésénekben:

*Boldogfaji templom a mi házunk lehetne,
benne való oltár mi asztalunk lehetne,
mísemondó ruha mi abroszunk lehetne,
benne való kelhe mi poharunk lehetne,
benne való ostya mi kenyérünk lehetne."*

Vagy a rempehollósi (Vas-megye) változatban:

*A hollósi templom a mi házunk lehessen,
benne levő oltár mi asztalunk lehessen,
Krisztus teste mi kenyérünk lehessen,
a szent vére a mi borunk lehessen,
a szent kehely mi poharunk lehessen!"*

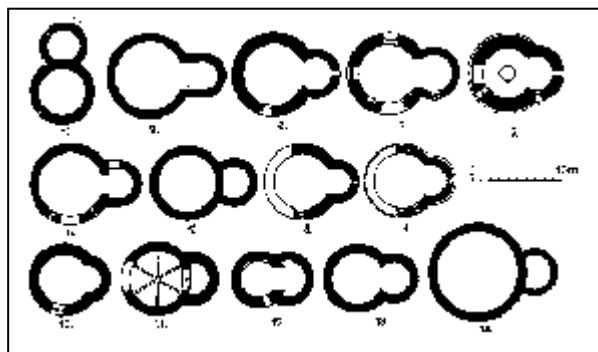
Ez az a "régi törvény", amelyet nem ember talált ki, hanem Isten teremtett (azt is megengedte az a nagy Úristen!"). Ez az a régi törvény, amely szemétkbe került. Néhányan elkezdtünk utána "kukázni" ..., a gyöngyöket a disznók elől megmenteni.

2. SZÓLAM

A kemence egyik legnyilvánvalóbb analógiája a templom

A búbos kemence felnagyított képe a körtemplom. A külső, szabadtéri építésűeké a hosszahajós templomok épülete. Utóbbihoz elég megtekinteni a közölt illusztrációkat és "az embernek leesik az álla", ha nem ismerte volna eddig ezeket az összefüggéseket.

A kemence kéménye (rajta kereszt!) – a templom tornya; a kemence szája – a templom kapuja; a kemence búbja (rajta "mellbimbó") – a templom szentélye; a kemence hamuzótere – a templom altemploma; a kemence lábai – a templom támpillérei, stb.

Kerek hajójú, köríves apszisú plébániatemplomok a középkori Magyarország területén.

1. Fövenyes-Kerekegyháza (Scherer F. után).
2. Kísnána (Pámer N. után). Bácsszentantál (Henszlmann I. után).
4. Rábaszentmiklós (Kerek-szentmiklós; Ráth K. után).
5. Szabolca (Ilkálca; V. Menci után).
6. Öskü (Koppány T. után).
7. Keszthely (Koppány T. után).
8. Hidegség (az OMF felmérése után).
9. Szalonna (Várnai D. felmérése után).
10. Algyógy (Geaogil de Jos; Entz G. után).
11. Keresztúr (Kerestur nad Váhom; V. Menci után).
12. Gyulakeszi (Koppány T. után).
13. Letenye (Parádi N. felmérése után).
14. Nagykőrös-Homolytájapuszta (Szórhalm I.; Balanyi B. felmérése után).

Ahol ilyen mérvű a formai hasonlóság, ott a működésbeli, tartalmi párhuzam, sőt azonosság is mindig nyilvánvaló. A különbségek pusztán méretbeliek, arányrendszerük rokon, azonos. Ne feledjük, a legelső körtemplomaink alig voltak nagyobbak, mint egy jól megteremtett búbos. A körtemplom egy direkt sötétben tartott szentélyből (tűztér), oltárból és a papból álló tér volt. A kemence: tűzszentély, tűzoltár.

3. SZÓLAM

**A kemence – felnagyított női test,
mélyében tűz ég, élet formálódik, s(z)ületik**

A kemence – anyahegy, női barlang (méh-uterus). Benne születik az új élet, a kenyér. A kemence a születés barlangja (betlehemi barlangistálló!), de a feltámadás szűk odúja is. Kívül fehér: tiszta, szűzi, megszelt. Belül fekete: ijesztő, kormos. Fehér-fekete, egyszerű kettősség. Bethlehem jelentése: a Kenyér Háza. Ott születik a Mennyei Kenyér, Jézus Krisztus.

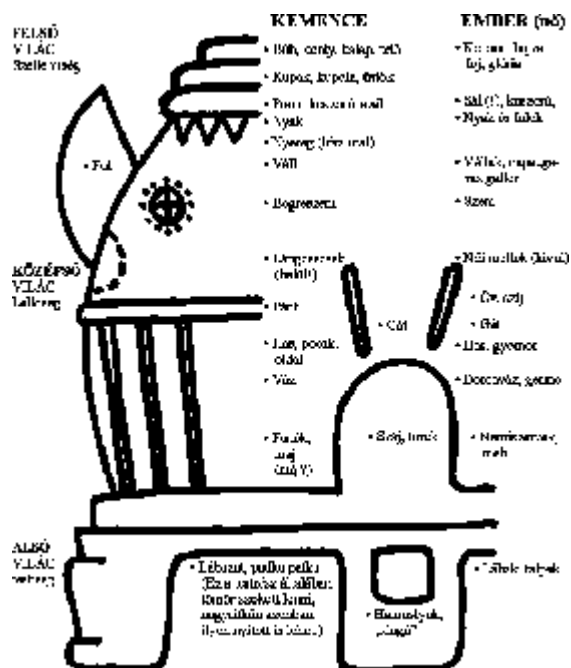
A szoknya alakú kemence barlangja egyfajta „szülőszoba”, benne érlelődik a foszlós bélű kenyér-gyermek. Van hely (orosz népszokás), ahol a kézfogó, a nász előzménye kenyér felett történik..., ezek után nyilvánvaló, hogy miért.

4. SZÓLAM

A kemence, mint felnagyított női test...“ Ezt a témát érdemes még egy kissé továbbgondolni. Többek között azért, mert a kemencék testrészei“ figyelemre méltó módon vannak elnevezve. Csupa-csupa emberi, sok-sok női testrész nevei ezek. Párhuzamuk egyszerűen érthető mindenkinek.

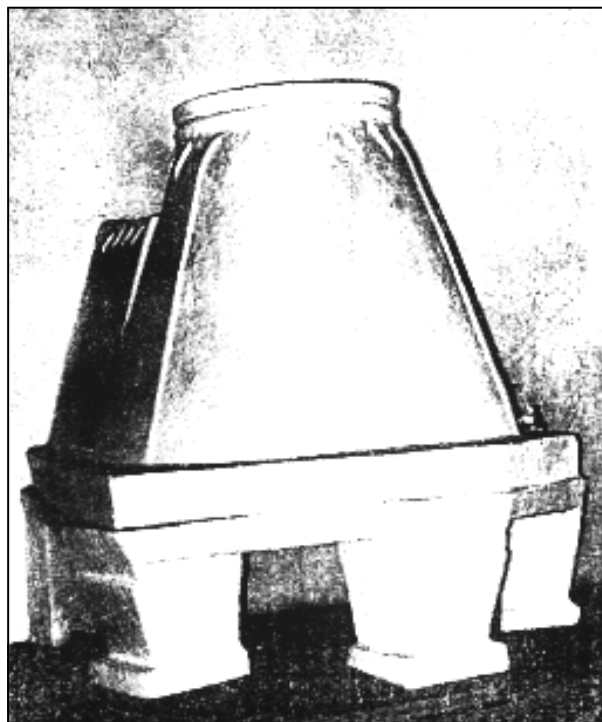

Nanám“ a kemencepadkán

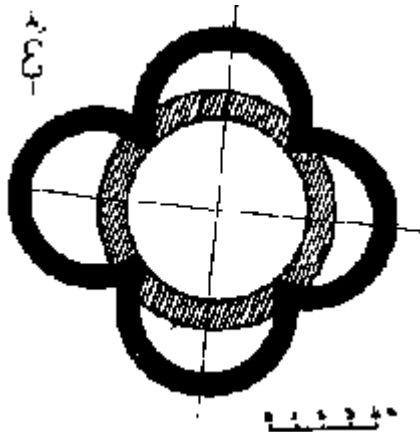

A „sosemvoltpontilyenkemence“ rajzolata

Egy összesített modellen, különböző vidékek gyűjtéseinek összegzésén, egy „sosemvoltpontilyenkemence“ rajzán mutatom be ezeket az részeket. Sokszor egy testtájékra több elnevezés is ráillik, ennek oka egyebek mellett a gyűjtések helyszíneinek távol-ságában is kereshető. Különböző vidékek másképpen szolgáltatták meg ugyanazt. Természetes ez, hiszen népünk még ma sem a „skatulyák“ és a „bebetonozott

Lábas kemence képe

A Ludas-dűllői Árpád-kori templom alaprajza

A magyar Szent korona keresztpántján lévő Szent Péter zománckép részletének fénymagjai

fejek" népe, hanem szellemes és szárnyaló fantáziájú a világ dolgaira való reagálásaiban", a természetes életmegnyilvánulásokra való válaszadásban, így a névadásban is. Névadásunk: képes beszéd minden esetben, teremtés.

Nézzük meg most a rajzot, haladjunk felülről lefelé, ereszkedjünk le a búttól a talpig, ekképpen:

A kemence, mint általában az élőlények (a lelkes lények) függőlegesen három fő részre osztható, úgymint: szellem – lélek – test (fej – tor – potroh, emlékszünk még a hajdan volt biológia órákra?). Érvényes ez a szemlélet a kemencére is, hiszen ez (ő!) lélekkel átitatott lény. Felülről lefelé haladva: felső, középső és alsó világa van. Feje, teste és lábai. Búbja, pocakja és talpai. Ezen részek hangsúlyosan válnak el egymástól, de fogalmazhatunk úgy is: hangsúlyosan illeszkednek egymáshoz. A rajz ezt is jól érzékelteti.

A felső világ (a fej) az éghez köti a kemencét". Mondhatjuk úgy is: az ég (a tűz is ég!!!) itt találkozik a földi tűzzel, így alakul ki itt egy "tűz-vonal", a fenti tűz és a lenti találkozáshelye" a fej, a búb pontján: a kemence a tűz-tér, a tűz-oltár "megszelídített" változata.

Búbja, kontya, kalapja, tetője (teteje), kupakja, kupolája, üstöke van. Ezek a részek a kemence leg-erősebb anyagaiból kell, hogy legyenek, mert a felfelé húzó tűz ereje itt tud a leghatásosabban rombolni, ha gyenge anyagot talál. Sokszor ezért küllős vasabroncsot építenek itt bele a tetőbe. Ez a prém, koszorú, szél részek belső merevítője a szétesés ellen. Egyébként a küllős vasabroncs rajzolata a Nap-formáját idézi meg, a fenti tűz székhelyét. Ez a forma a Koronát is eszünkbe juttatja. Erősnek kell lennie, stabilnak...

A kemence nyaka, nyerge, válla olykor igen szép sugaras mustrákkal (lefelé mutató háromszögek) van ékesítve. Egyszerű forma ez, hatása tartalma okán is lenyűgöző. A körrel együttes rajzolata a már említett Napot és a Koronát idézi meg a szemlélődőben.

A fül az egy külön kérdés. Ha jól emlékszem, összesen két "füleskemence" rajzolata publikálódott az elmúlt századokban (ti. Torockóról). Ez a meglepő forma az állati lét, az állati (talán: disznó, medve, macska, bagoly) formák felől olvasható" legfőképpen. Az

állat-ős (totem) és a kemence, mint ős-forma fogalmak az előző részben lettek röviden megemlítve.

Lejebb haladva a kemencetesten az övet látjuk. Neve: pánt, ami szintén vasból készült több helyen is, egész egyszerűen azért, hogy a kemence dereka, hasa, pocakja, vagyis az oldala idő előtt ki ne dőljön. Egyszerűbb változatokban pusztán vesszővázból áll a kemencetest váz-szerkezete, a gerince, a bordái.

A kemencetest további részei: fenék, maj. Itt volt a legmelegebb: a kemence fenekénél, a kuckóban, a padkán ülve, azon feküdve (a gyereksereg hajdani kedvenc búvóhelye volt...).

A kemence szája és a tűztér torka az állat-ős száját rajzolják ki. Sabján Tibor méltán híressé vált könyvében (A búbos kemence) meglepődve láttam a 33. oldalon egy hajdnavolt tiszafüredi kemence szája felett a gátakat (két agyaghurka valójában), melyek a kemence száján távozó füstjét voltak hivatottak felfelé terelni úgy, hogy a kemence gyönyörűségeesen fehérre meszelt oldalát csak a gátakon belül érhesse a pernye, korom, füst feketéje. Ez a testrész viszont nem csak az ős szájának környékét asszociálja bennünk. Bizony itt nyilvánvalóan egy női szeméremtest felnagyított képét is látjuk, úgy gondolom, nem kell ezt sűrűn magyaráznom, bizonygatnom!

A kemencetest alapvetően a női test rokona is. Ennek további megértéséhez felhívom még a figyelmet a kemencén belül, a falához odasávozott (ragasztott) 3-4 ún. lángcsecsek-re is, melyek szerepe a tűz erejének megtörése, irányának elterelése volt a búb alól. Igen ritka megoldás ez, még a hajdúszoboszlói Isonzó utcai gyűjtésemén találkoztam vele, kb. 1984-ben.

Női voltához álljon most itt egy találós kérdés:

Télben fias, nyárban meddő. Mi az?"

Ez bizony a kemence. Télben telve van a padka és a kuckó gyermekekkel, nyáron senki sem melegszik mellette.

Fias – meddő: asszonyi léthelyzetek, szélsőértékek.

Legalul a kemence hamuslyukát annak idején dugóval zárták le. Ez a testtájék is könnyen beazonosítható" az emberi altest párhuzamával.

Voltak helyek, ahol a kemence padka alatti terület tömör, zárt volt. Néhol viszont feltűnően nagy teret

hagytak a gezemicék, tűzifa, szén, ízik, stb. szárítására, így a kemencetést hatalmas elefántlábakon állt.

Rövid sétánk itt most véget ért. A tanulságok valójában messzire vezetnek, elég, ha csak a magyar szerves (organikus) igényű építészeti útkeresésére (Makovecz Imre és Csete György mellett a debreceni Kőszeghy Attila és Rácz Zoltán) gondolunk.

Adalékul a nő – kemence párhuzamhoz álljon még itt egy vaskos gyimesvölgyi hujjintás:

Kerüld meg a kemencét,

basszintsd meg a menyecskét!”

(Bosnyák Sándor gyűjtése. Erosz a folklórban 179. o.), s mellé a Nagy László-i szelídség:

Adjon az Isten szerencsét

szerelmet, forró kemencét!”

Ugye, mindez érthető?

5. SZÓLAM

A kemence – templom – élőlény – nő megfelelések láncolatát a kemencehez fűződő szokás(rítus)rend hatalmas anyagából való csipetnyi ízelítő megismerésével folytatjuk. Célunk: a kemence épületéhez kapcsolódó világkép megmutatása, tágabb értelemben pedig a hagyományra épülő szerves kultúra és társadalom alappilléreinek alaposabb megismerése. Ennek oka az a paradoxonnak tűnő valóság, amelyet élünk: egyik lábunk a múltban, másik pedig a jövőben. Csak úgy köszönhetjük a XXI. századot, hogy felmutatjuk

Öskü (Veszprém m.). A rotunda látképe

az újszülöttnak az őseit, a lovat és a tehenet, azaz a most világra készülő időnek a magyar hagyományt, hogy élete legyen és nem is akármilyen, de emberi!

Szemlélődésünket egy igen egyszerű példával kezdjük:

1. *Nagy vagy, mint a prázsmári kemence!”*

(Prejmer – Háromszék, Székelyföld,
Salamon Ferenc – Alsócsernáton)

Ez a mondat nyilvánvalóan arra vonatkozik, aki olyan nagyméretű ember, mint a szászok, a magyarokénál arrafelé közismerten nagyobb méretű kemencéje.

Nagy darab férfira éppúgy, mint áldott állapotú nőre azt mondják mifelénk még tán ma is, hogy:

2. *Hasas, mint a kemence.”*

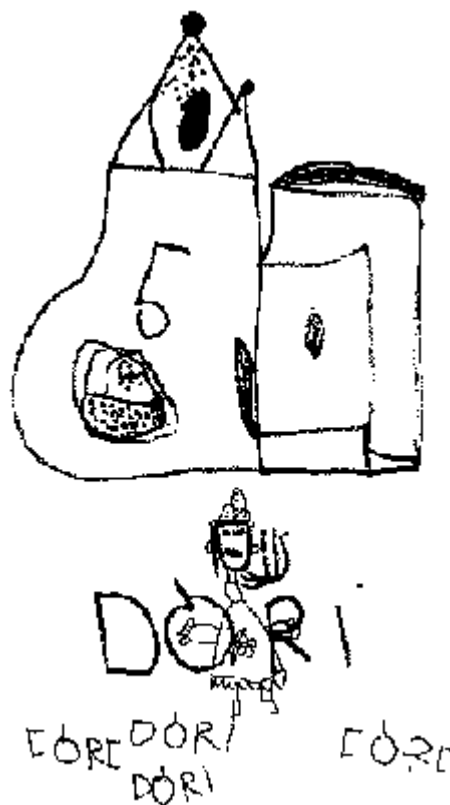
(Zakar Istvánné – Ebes, Hajdú-Bihar m.)

Ezt a szólást sem érdemes túlmagyarázni, de érdemes emlékeztetni mindannyiunkat arra, amit a múltkori, a 4. szólamban láttunk, hogy a kemence részeinek elnevezése az emberi test részeinek elnevezéseivel azonos pontról pontra. A kemence emberi lény.

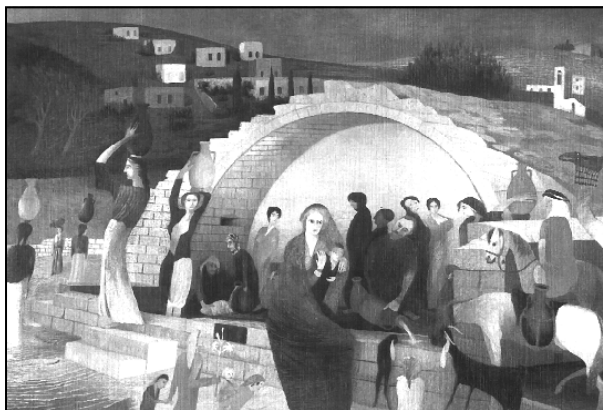
3. *Nem kell már kemence a házba!”*

(Zakar Istvánné – Ebes)

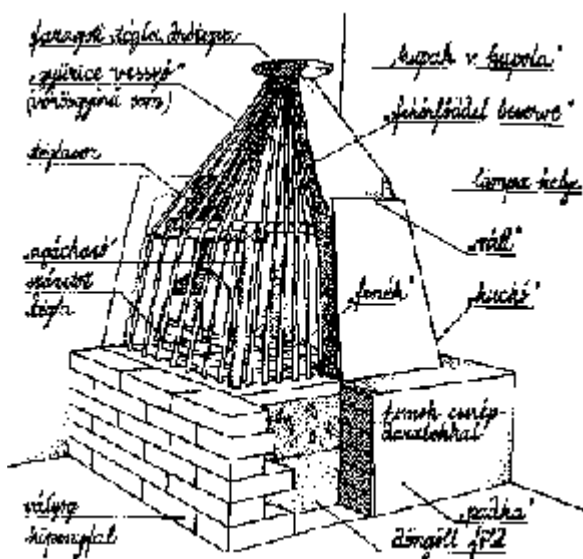
Ez a találó mondás akkor hangzott el a házban, amikor kiderült: a menyecskéből feleséggé lett nő gyermeket vár. (A MeNYeCSKe és KeMeNCe szavunk mássalhangzói lényegileg azonosak, érzékeltetve a múltkori fejezet idevágó fejtegetéseit, miszerint a ke-

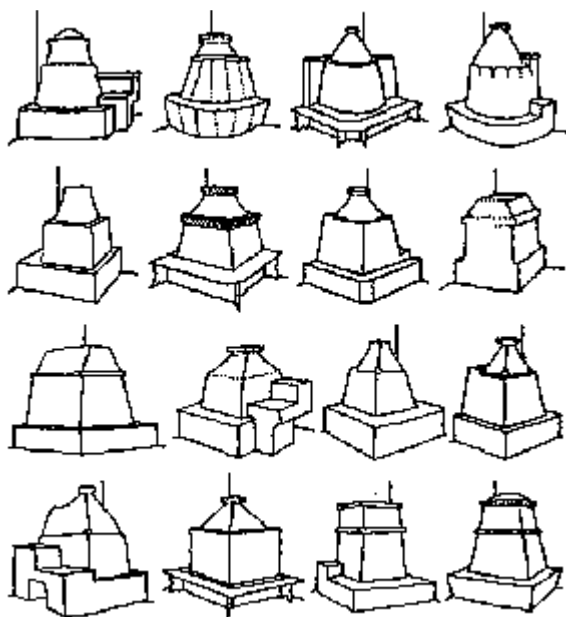
Keresztlányom, Dóri rajza, amikor még 5 éves volt

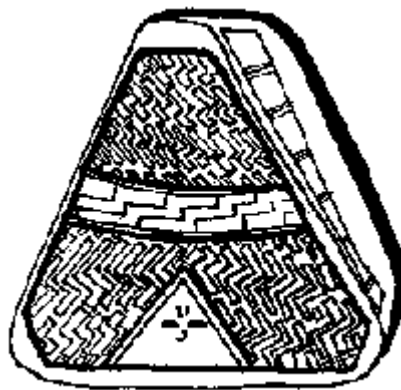
Csontváry Kosztka Tivadar: Mária kútja
Nazarethben (1908)

Kemence szerkezete és részletei (Sükösd)

Összetett formájú kemencék az Alföldről és a Dunántúl kapcsolódó területeiről

A Kökénydombi Vénusz

mence-nő párhuzam nem kitalálás, még anyanyelvünk mélyrétegei is tudják ezt, sőt talán azok tudják csak igazán!) Van már tehát kemence, azaz várandós (állapotos) asszony a háznál, érlelődik már a kenyér – gyermek, rövidesen kisül – megszületik. Biztosított az élet a továbbiakban.

4. *Nem látod, hogy kemence van a háznál!”*

(Zakar Istvánné – Ebes)

Magyarul: tartsd a szádat, a témáról többet ne beszélg hangosan, mert most nem ildomos a jelenlévők miatt. Ez a felszíni értelmezés. Mélyebbre is hatolhatunk azonban! A kemence a háznál” kifejezés arra utal, hogy fiatal lány (menyecske) van a háznál, aki még romlatlan, tiszta, fehér, angyali. Nem szabad őt még durva, romlott szavakkal, erőteljes férfiasággal illetni. Szentség van a háznál: kemence, templom, menyecske. Érintetlen, szűzi. Ez a sor tehát ismét a már megtapasztalt analóg-sort erősíti.

5. *A kemencét havonta meszelték, tisztították.*“

(Szabó Károly – Hajdúszoboszló, kb. 1985.)

Ezek után már ezt a sort nem is kell magyarázni. A kemence, vagyis a menyecske fehérsége, tisztasága (szüzessége) kulcskérdés volt nem is oly rég még a magyar hagyományban éppúgy, mint feltételezhetően sok kozmoszra hangolt kultúrában. A házasság előtt ez elemi létkérdés volt. A meszelés, tisztítás a havi ciklus (öntisztulás) párhuzamos cselekménye is egyben, kifejtésétől eltekintek. A havi meszelés a fehér Hold ciklusára is utal.

6. SZÓLAM

A várva várt lakodalom után:

1. Az ifjú gazdasszony első dolga a kemence megölelése volt.”

(Molnár V. Iózséf szíves közlése)

2. A konyhába is bevezetik. Ott, mint leendő gazdaszszonyt kötelmeire figyelmeztetik és a kemencét nézetik meg vele.”

(Gönczy Ferencz gyűjtése nyomán)

Mindkét szokás ugyanarról szól: az ifjú (új) asszonyt valójában önmagával ismertetik meg, úgy is mondhatjuk: tükörbe nézetik. Önmaga legfontosabb feladatával, a kenyér-élet-gyermek megszületésével, róla való gondoskodással szembesítik, a kemence-nő azonosságával nemcsak megismertetik (hiszen az eladó lányok mind ismerték már azt!), hanem a szó szoros értelmében meg is tapasztaltatják vele: lásd meg ki és milyen vagy te, fogd meg, öleld meg önmagad, ez vagy te!

3. *Az állapotosnak nem volt szabad a kemencébe nézni.*“

(Doroszló hiedelemvilága 2173. pont)

Első ránézésre talán ez kissé nehezen érthető, értelmezhető mondat. De tegyük a dolgunkat, fejtjük meg a most kapott rejtvényt!

Az állapotos nő maga egy jól befűtött, meleg kemence, akiben már sül az áldott, a kovással jól beoltott kenyér-gyermek. Nagy titokban készülődik a banyalukban“ (ti. a tűztér) az élet. Nem szabad őt most semmivel sem zavarni, nem szabad benézegetni hozzá, nyitogatni a kemenceajtót, mert csökken benn a nyomás, kihűl a tűztér, nem húz fel a meleg, lapos, éretlen lesz így a kenyér. Igaz ez az érlelődő gyermekre is. Az állapotos növekvő pocakja (v.ö. Újhold-Telihold) miatt egyre inkább képtelen is önmaga nézegetésére. Kemencébe nézegetni egyébként is nem áldott nőknek, hanem eladó lányoknak kell, még férjhezmenetel előtt. Hogy miért, lássuk a 7. szót!

7. SZÓLAM

Most két, meglehetősen furcsának, a ma emberének mindenesetre értelmetlennek vagy éppen nevetségesnek tűnő szokást említek meg, melyekben jóval az írott történelem előtti korokból származó mozzanatot fedezhetünk fel.

1. *Ha karácsony éjjelén a fiatal leány három fával begyűjt a kemencébe és éjfélkor meztelenül belebújik, s háttal jön ki, lábát a kemence szájában hagyja, ahol a feje földet ér, oda párnát rak magának és ott alszik, akkor megálmodja, hogy ki lesz az ura.*“

(Ethnographia 1891. évf. 106. o. – Balázs Mártontól)

2. *Ha Szt. György napján-éjszakáján az eladó lány háromszor megkerüli a házat és lábai közt benéz a kemencébe, ott meglátja, milyen lesz a vőlegénye.*“

(Ethnographia 1983/2. 194. o.)

Mindkét szokás (de joggal nevezzük inkább rítusnak, talán misztériumnak is) a múlt század végén még ismert, sőt! valószínűleg megélt, mai szóval használatos“ volt. Tartalmukat egyszerre, röviden kívánom érzékeltetni. Kifejtésük nagyobb terjedelmű publikációs lehetőséget igényel. Ettől most el kell tekintenünk.

Tartalmukban közös elem, hogy e varázslatok (merthogy itt bizony boszorkányos, mágikus varázslatokról van szó!) kitüntetett időkben működnek. Szt. György (IV. 24.) és Karácsony (XII. 24-26.) napjai az évkör legjelesebb, leghíresebb pontjai közül valók. A

bika“ és a bak“ havának (mindkettő földies jegy) első dekádjába (tízésébe) esnek, aholis a hónap legkarakteresebb napjai, erői működnek. A Szt. György-i nap éjjele a szerelem, a földből is felfakadó tűz (lásd: a halmok magyar hagyományai!) aktív időszaka. A testiség erői igencsak nyilvánvalóak ez idő tájban, ezt a szokás is jól érzékelteti. A hármas szám mindkét esetben meseszám“, ezek a varázslatok eredményét hivatottak biztosítani. Úgy is fogalmazhatnánk: ez a szám stabilizálja a megidézett erők jótékony hatásait.

Nem szóltunk még a kemencéről!

Itt a kemence az a sárból készült egyszerű tárgy“, amellyel mégis a jövőbe lehet látni! A kemence az időt, a jelen időt a jövőbe előrenyújtó varázs-eszköz“. Az emberi testrészek közül a lábai közt“ rész feleltethető meg a kemence szájának és a belső tűztérnek (banyaluk“). E kettő együttes szerepeltetése az asszonyság, az egymásra rímelés igen szép példája. Aki ide benéz, bekukucskál, az tüzet, energiát, kenyeret, életet, születést pillanthat meg. Egy eladó menyecskének ehhez pedig férfitra van szüksége, ennek képe rajzolódik ki itt a kellőképpen ráhangolt“ lány esetében. Ez a testtájék (ti. a lábak köze) az emberi mikrokozmoszon belül a testi szerelemért és a születésért is felelős. Minden egybevág“ tehát. Nem babona ez! A tavaszi szerelem reményének virág-nyelven elmondott űs-üzenete, férj-fogó varázslat (bika-skorpió tengely).

Hogy itt nem babra megy a játék“, azt meséli el igen érzékletesen a másik, a karácsonyi rítus is.

A szent idő adott, az isten-ember születésének ideje, mintegy földi példát, mintát is adva az embereknek. A meztelenség és a kemencéből való ki-bújás pedig szájbárágósan egy valóságos születés-születést mintáz. A szülés-születés párhuzamára pedig korábban már rámutattunk. A kemence belseje a méhet, makrokozmosz méretben a teremburát (a teremtés búrája, kupolája) idézi meg. Kicsiben és nagyban is ugyanaz működik. Az élet élni akar! Mindent meg is tesz érte.

Mindkét rítus a szent idő és a kemence kapcsolatán keresztül a házasságot és a születést hivatott elősegíteni.

Záródekként említsük meg azt a néhány strófát, amelyekben a kemence és a szent tér kapcsolata lesz nyilvánvalóvá!

3. *Ellátni Bécsbe / túrók kemencébe ott ül a pápa / fekete ruhába.*“

(Doroszló hiedelemvilága 624. pont)

Akkor hangzott el ez a sikamlós mondat, amikor be lehetett látni oda, amit a lányoknak mindig is illett a sokaság elől takargatni. Gyermekkorunkban, ha ki-látszott a lányok fehérneműje, ezt kiabáltuk:

4. *Messze van Budapest, mégis idelátszik!*“

Ebese meg ezt:

5. *Messzi van Pércs!*“ (ti. Mikepércs)

(Zakar Istvánné – Ebes)

Összegzés dióhéjban a 7. szólamhoz:

A kemence egyszerű építménye az idő egy kitüntetett pontjában (bika hava: szerelmi vágyak a maximumon, bak hava: a megváltó születés ideje, a család megalapítása) csodákra képes. Asszony voltát felerősítve, önmagát bemérő-műszerként¹ használva jövőbe látni (időalagút). Csak menyecske (eladó-lány) tudja ezt működtetni, hiszen ez az ő-szöveg vele analóg mind formai (tűztér-banyaluk-méh), mind tartalmi (sülés-születés) értelemben. Ezt a kemence-test elnevezései és a velük kapcsolatos szokások igazolják.

Elérkeztünk most a kemence-tételünk utolsó szólamához. Mivel számtalan fontosnak tartott kérdést (pl. gyógyítás a kemencénél, a kemencével, macska és a kemence, hogyan épül a kemence?) még csak fel sem vethettünk területi okoknál fogva, arra gondoltam, hogy mostmár úgysem lehet és nem is érdemes mindent gyorsan érinteni, ezért ebben a részben nem a szöveg, hanem az ábrák legyenek dominánsak. Szólok most minden elsősorban a szemnek, vagyis legyen lehetőség a dolgok egyéni továbbgondolására, elmélyítésére. A képek ugyanis önmagukért beszélnek, hagyjuk most ezeket érvényesülni! Hallgassunk végre el egy kissé, nézzünk és lássunk! Nevezhetjük joggal ezt a manapság oly divatos szóval meditációnak is. Meditáljunk, azaz kezdjük el a csendes szemlélődést! (Akinek pipája van, gyűjtsen rá nyugodtan...) Ráfér a világra ez a kis csend, nem igaz?

A Ludas-dűlői (Nagykőrös-Órhalom) Árpád-kori templom alaprajza pillangó, szárnyaló lény képzetét nyújtja felénk. Virág alakú formája a magyar Szent Korona keresztpántján lévő apostolképein feltűnő fénymagokéval azonos. Környékünkön a templom legközelebbi formai rokonát Debrecen– Nagycseréről ismerjük. Itt Szent János védelme alatt állt hajdan egy négy-levelű lóhere²-alaprajzú Árpád-kori templomunk. Kár, hogy nem történt meg ennek feltárás utáni hathatós rekonstrukciója, lenne miben gyönyörködjünk!

Az ösküi (Veszprém megye) kerektemplom belseje, bensősége anyaméh-szerű, zárt, sötét-éjjeli, védelmet nyújtó és adó tér. Külső formája, megjelenése pedig egyenesen fallikus, makk-szerű (mag-erőt, Napfényt, Jézust felmutató), férfias. (Templombalépés a lelki és szellemi megtermékenyülés és/vagy megtisztulás vágyából történik. Templomból kilépés az új ember megszületésének analógiája! További analógiák: bevetés-megsülés-kivétel.)

A gyermekrajz-ősképen a debreceni Kistemplom(!) látható. Juhász Dóra öt évesen emlékezet után valójában egy csodaszép kemencét rajzolt, benne sült kenyérrel, melyen a kereszt éppúgy megjelenik, mint a kovász-mag elemi sűrítvényei. A templomon gyönyörö-

rú korona ékeskedik. A rajz szerves része a kislány, aki önmagában pillangót (lélek!) érlel. Csodálatos analógia ez: Kemence-templom-kislány, kémény-torony-sisak-korona, kenyér-úrvacsora– pillangó.

Csontváry Kosztka Tivadar egyik legismertebb képen, a Mária kútja Nazarethben címűn meglepő elmentéppár kifejtését is szemlélhetjük. A falu kútjának lépcsős boltozata belül nem sötét, nem hűvös, mint ahogyan józanul várná azt az ember, de nap-színű, forró, tüzes közeget mutat. Mintha itt, a vizet bőven ontó kútnál, a kút építményében éppen most kelne fel a Nap, s ragyogná be meleg sugaraival a festő arcát nem véletlenül viselő vízöntő-figurát éppúgy, mint állatait, s a kúthoz igyekvőket. A lépcsős kútboltozat egy hatalmas tüzes kemence... Megfogalmazhatjuk bátran a szövegben érzékeltetett üzenetet: a Vízöntő-korszak Csontháry által megfogalmazott remekművét szemlélheti ki-ki a pécsi múzeumban.

A Kökénydombi Vénusz Csontháry-képpel való rokonsága kifejtetlenül is egyenesen elképesztő!

A kemenceformánál maradvány nézzük most meg azt a mérhetetlen formai változatosságot, amit a rajzok mutatnak. A süveg, lépcsős piramis, koporsó-szuszék-szekrény (szökrény), korona, stb. formákon túl ismerek még pl. tojás- és körtealakú kemencét is.

Mindegyik forma kész regény. Ki írja meg őket?

JAVASOLT IRODALOM

- BUKA LÁSZLÓ: *Gondolatok a kenyérsütéshez, s a kemencéhez* Kézirat (1984-2002.)
- ENRICO GUIDONI: *Primitive Architectura* Eleda, Milan, 1975.
- Építészet az Alföldön I-II. szerk: NOVÁK LÁSZLÓ – SELMECZI LÁSZLÓ, Nagykőrös, 1989.
- FEHÉR ZOLTÁN: *A mitikus kemence (Egy szexuális szimbólum Bácsa folklórában)* Forrás, 1993.
- GERVERS-MOLNÁR VERA: *A középkori Magyarországi rotundái* Akadémia Kiadó, Bp. 1972. Művészettörténeti Füzetek 4.
- KOVÁCS ENDRE: *Doroszló hiedelemvilága* Fórum, Újvidék, 1982.
- KUNKOVÁCS LÁSZLÓ: *Mire tanítanak az alig-épületek?* Az architektúra gyökereinél Magyar Építőművészet 1988/2.
- PAP GÁBOR: *A magyar népi műveltség hétköznapi és ünnepi arca* in: Öshagyomány 4. 26-32.
- PAP GÁBOR: *A mindenséggel mérd magad!* Architese 1987/3. 10-13.
- PAP GÁBOR: *Jó pásztorok hagyatéka – Magyar népművészet* Pódium Műhely Egyesület, Magányos Kiadó Debrecen 1993.
- SABJÁN TIBOR: *A búbos kemence* Múzsák Közművelődési Kiadó Bp, 1988.
- ÚJVÁRY ZOLTÁN: *Menyecske a kemencében*, Világ-járó palóc adomák és huncutságok Európa, Bp, 1986.

SÜLJ, ÁLDOTT!

RÉSZLETEK A KENYÉR-LÉNY ÉLETÉBŐL

I.

Mindenekelőtt olvassuk el egy hajdúszoboszlói gazdaasszony, hajdani tanítványom édesanyja, Sóvágóné Lókodi Ilona rövid visszaemlékezését gyermekkorából a kenyérsütésre.

...édesanyám igyekezett mindent elmagyarázni és aztán rám bízta a teljes felelősséget a háztartásban. Örömmel írom ezeket, hisz kitűnően megtanultam főzni és minden dolgot, mely szükséges egy háztartásban. Tehát ezt a tudományt, ha szabad úgy írnom édesanyámtól tanultam. Azért maradt meg emlékemben ennyire mélyen, mert nagyon korán elvesztettem őt és mondhatom azt, nap mint nap eszembe jut, hogy ezt vagy azt együtt hogy csináltuk. Bennem él a közös munkánk, sok kedvesség, öröm és olykor bosszúság, mely minden családban van.

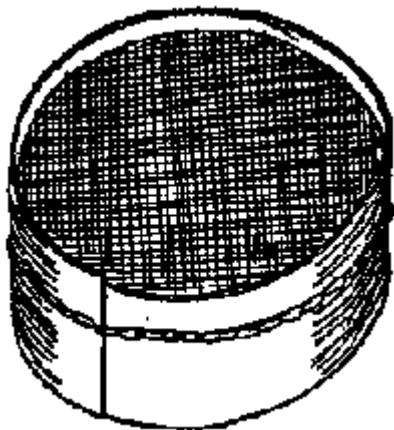
18 éves voltam, öcsém 12, mikor a mama meghalt, 40 éves volt.

...
Édesanyám 14 éves koromban állított a dagasztóteknő mellé. Elmagyarázta, mit hogyan kell elkészíteni. Az első munkám közös volt édesanyámmal, megmagyarázta, miből mennyi kell és közölte velem: a következőt egyedül kell csinálnom.

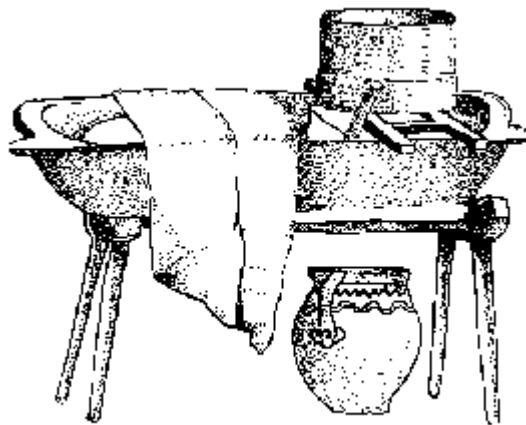
A mi családunknál mindég 2 hetenként pénteken volt a kenyérsütés. Sajnos erre nem tudok magyarázattal szolgálni, hogy miért?

Előző este bekészítettük a meleg konyhába a lisztet, a teknőt, a szakajtókosarat ruhákkal (kockás, kb. 50 x 50 cm – ez volt a szakajtóruha). Kora reggel fölkelünk, bekészítettük a csutkaíziket, a piszkafát és a szivanót. Szabadkéményünk volt, melyet nem csak arra tudtunk használni, hogy tüzeljünk, vagyis fűtsünk a kemencébe, hanem ott füstölődött meg a levágott sertés húsa, szalonnája.

Legelső dolgunk volt a lisztet jól átszitálni és a teknőben három részre osztottuk, elegendő lesz-e vagy nem? A sparherton volt víz, mely kézmeleg lehetett,

Szita

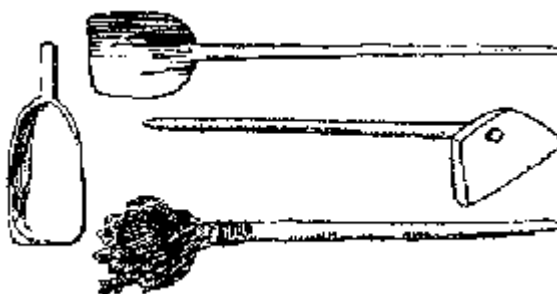
Előkészület a kovászoláshoz: a teknőn sütőabrosz és a kovásztévő fára" helyezett szita: ezen szűrjük át a korpát, ill. a beáztatott kovászt a teknőbe; a nagy cserépfazékban langyos víz áll a kovász áztatásához (Ecsedi István debreceni kenyérsütésről készült rajza nyomán)

ebből egy liternyiben fölázattuk a kovászt, amelyet mindég az előző sütésből kellett megkímélni.

Édesanyám szerint annak az asszonynak, akinek nem volt kovása és kölcsön kellett kérni, zombékos, sulykos lett a kenyere.

A föláztatott kovászt beleöntöttük a lisztben kivájt mélyedésbe és pihentettük egy óra hosszat. Ezután következett a neheze. A fölőhólyagosodott kovászhoz adtunk még jó csipet élesztőt, a tenyerünket összefogtuk és sőt, félmaréknyi volt, ilyet kettővel tettünk bele és ezt fakanállal megegyeszer összedolgoztuk.

És kezdődött a tészta ügyelítése a kézmeleg vízzel, addig kellett apródonként locsolni, míg a tészta közepes keménységű lett. Több vizet nem volt szabad használni, közben nagyon keveset lisztezni, dagasztani és dagasztani – bíztatott édesanyám – mindaddig, míg hólyagocskák nem lesznek a kenyértésztaiban és nem pukadoznak, akkor lesz könnyű és foszlós a kenyér. Nagyon fontos volt az, hogy csak akkor jó a tészta, ha elvállott az ujjunkról, nem maradt a teknő oldalán, könnyedén lehetett átforgatni. A kenyérdagasztó teknőt sütés után hófehérré kellett síkálni, minden kenyérsütés után és ha megszáradt, fölakasztani a kamrába.

Lisztmerítő kanál, pemete, szivanó és sütőlapát

Közben olyan megjegyzést is megtanultam: addig kell a kenyeret dagasztani, míg nem csepeg az eresz. Ez azt jelentette, hogy a gazdaasszonynak verítékeznie kellett a homlokának, másképp nem ad bele minden erőt a dagasztásba.

Elkészült a dagasztás, a tésztát elosztottuk aszerint, hány nagy és hány kiskenyeret, vagyis cipót akarunk. Mi három nagyot és kettő cipót sütöttünk mindég. Elő voltak készítve a kosarak, benne a kenyérruha belisztezve és ebbe helyeztük a gömbölyűre formált tésztát és betakartuk.

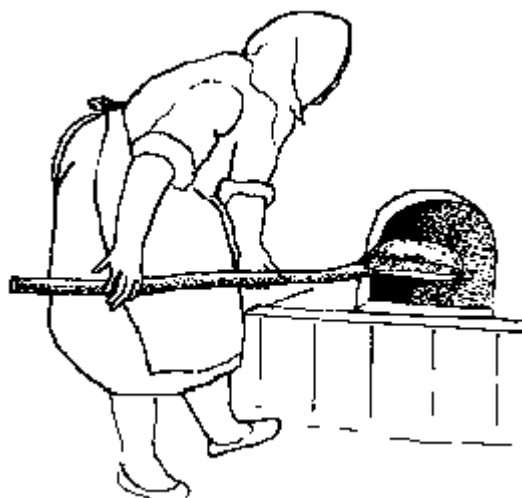
Hozzáfogtunk a kemence befűtéséhez. Édesanyám mindég azt mondta: addig kell fűteni, míg nem szikrázik a kemence alja, ha a piszkafával megkotorjuk.

Mikor ezzel megvoltunk, a szépen megkelt kenyereket sorban odavittük (egy óra hosszat keltek) és a kenyérsütő lapátra ráborítottuk, a tetejébe egy ujjunkat belenyomtuk és késsel meghasítottuk az oldalát, hogy szép, mosolygós legyen és be a forró kemencébe, rázártuk az ajtót. Többször ránéztünk és mikor szép, gesztenyebarna lett, a szivánóval sorban kiszedtük és vizes kézzel körbesimogattuk, hogy szép fényesek legyenek. A kamrába a kenyeres polcra fölraktuk. A kiscipót azon frissiben elfogyasztottuk. A kenyértésztából sütöttünk még lángost, szekérkerék nagyságúra nyújtottuk, villával megszurkáltuk és ropogósra sütöttük, zsírral és sóval fogyasztottuk. Sütöttünk még dubbancsot kenyértésztából.

A kovászt a kenyértésztából meghagytuk, összemorzsókáltuk liszttel és fehérruha-zacskóban eltettük a következő sütéshez.” (kiemelések tőlem: B. L.)

Az 1983 tavaszán (!) megírt levélrészletnek nézzük most meg örök tanulságait, ha nem is mindet, de szemelgetve” belőle:

1., Férfi dolga, élete a szántás, vetés, aratás, cséplés, őrlés, zsákolás, vagyis a kenyér-élet (a magtól a lisztig, a földtől az asztalig) előkészítésének aktusai. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a kinti”, a házon kívüli munkák sora. A bentiek”: szítálás, dagasztás, bevetés, sütés, egészen az új kenyér megszegéséig – női munkák.

A kenyér bevetése

Az előbb említett kenyérszelés, a kenyér első sebének” ejtése pedig kimondottan, mondhatjuk joggal: kizárólagosan a gazda feladata!

Egyszerű a képlet: a mag-vetés aktusa csakis a férfi lehet, tessék a szót (ti. a mag-vető) figyelmesen átgondolni minden léthelyzetben!

A mag szavunknak a magyarokkal való kapcsolatát (ti. mag-úr, mag-őr) csak megemlítem, számtalan értékes tanulmány bőven elemzi ezt. Népünk feladata ma sem lehet más, mint a fentről elvetett mag őrzése, a mindenkori születő élet létfeltételeinek biztosítása! Ha nem ebben serénykedünk, akkor nem a magunk dolgát tesszük, hanem másokat utánzunk, hogynemondjam: majmolunk. Persze nagy a kísértés, hiszen mai korunk a vízöntő-majom korszaka, s a korparancs” nem éppen az életet szolgálja.

A mi feladatunkat nem fogja más helyettünk megoldani, ez biztos. Egész egyszerűen azért, mert nem tudja. Honnan is tudná? Ők a magukét, s nem a miénket tudják, profi-szinten”. Mindenkinek saját feladata van földi életében, abban kell jól forgolódjon!

2., A ház, a konyha, a háztartás (pl. kert), a kemence telve van nőiséggel, meleggel, étellel, vízzel, tűzzel, félhomállyal. Titokkal, anyasággal, növényekkel, virágokkal. Ezek mind-mind a nőkhöz tartoznak, ők tanítják meg egymást a mesterfogásokra”, a szokásokra, a rítusokra.

Az áthagyományozás természetes folyamata a tanítás az élet iskolájában”, a példamutatás, az ifjak részéről az értelemmel bíró másolás, az utánzás (nem majmolás). Ez a természetes láncolat: egymásba kapcsolódó generációk láncolata a nagycsaládon belül.

3., A kenyérsütéskor használt eszközök sora: liszteláda, bödön, zsák, véka, kanál, szita, dagasztóteknő, kovász-szárító, keverőfa, kovászfá, abrosz, szakajtó, szénvonó, piszkafa, ágy(!), sütőlapát, kovászkavató, nádseprű, polcok, fogasok, kosár, pemetelő.

4., A kenyérsütés varázs-sora: lisztisztítás, kovász áztatás, kovászolás, kenyértészta előkészítés, lisztelés, kelés, dagasztás, szakajtás, bevetés, sülés, kivétel, lemosás, imádkozás, megszelés, étkezés, imádkozás.

5., Végül, a következő tételek felvezetésekképpen lássuk, mikor és mikor nem sütöttek kenyeret a falvak gazdaasszonyai, mikor és mikor nem történt a varázslat?

Kezdjük a tiltott idő egyszerű felsorolásával! Általában jelentős ünnepnapokon nem volt szabad sütni kenyeret. A tiltások felekezetektől és tájegységekenként változtak.

A tiltott napok sora összesítve: ünnepnapokon, vasárnap, kedden és pénteken, Karácsonykor, böjtkor, Nagypénteken, Luca-, Borbála-, János- és Úr napján, Sárlos- és Havi Boldogasszony napján, Kisasszonykor, Halottak napján, stb. Nem süthetett menstruáló és áldott-várandós nő, vagy ha éppen tisztátalan volt (ti. a férjével volt előző éjjel). Férfi és gyermek sem süthetett, legfeljebb vészhelyzetben, pl. háborúban. Villám-láskor sem sütöttek, féltek, hogy az isten-nyila, a menny-kő odavág.

Komolyan vették ezeket a tiltásokat, hiszen aki megszegte azokat, az nem az íratlan törvények alapján élt és büntetést kapott előbb-utóbb. Például a

Nagysárréten (Bihar-megye) ilyenkor kővé válhatott a kenyér! Ki megdobja kővel, dobja vissza...!

Tiszta képi beszéd: az életből, a lágy, puha bélű mindennapból egy röpké pillanat alatt halál, megmevedett, hasznavehetetlen kő lett. Lesz ez akkor, ha az ember szembeszáll a kozmikus paranccsal, az égi törvénnyel. Manapság igyekszik szembeszállni..., nézzük meg kenyérünket!

Mint már említettem, pénteken is tilos volt a kenyérsütés. A levélben említett péntek csütörtökről péntekre virradó éjszakát jelölte! Mindig éjjel sütöttek kenyeret. Az összes varázs-mozdulat estétől hajnalig történt. Naplementétől napkeltéig, szebb szavakat használva: napszentülettől naptámadtig. A sötét melegben.

Akinek később született meg a kenyerre, azt erősen le(ki)nézték, szégyenné lett mindenki előtt.

Milyen köze van a Napnak a kenyérhez? Meglepően sok, nem is hinné ezt a mai ember... Ennek a kérdésnek megvilágítása a kenyér lényegét érinti, így mi is csak a legfontosabb összefüggéseket ugyan, de megmutatjuk. A kenyér (régén: kerény, a kör szavunk rejtezik benne) születésének ideje: a Nap-támadat ideje. A megszületett kenyér színe: Nap-szín. Kívül Napos (sárgás-aranyos-vöröses), belül Holdas (fehér-sárgás).

A kenyérbe bevetés előtt középre egy lyukat nyomtak. Okát már senki nem tudta azok közül, akiket annak idején megkérdeztem, de megkísérlem megadni a választ. A kör alakú kenyér formája, közepén egy ponttal ősidők óta a Nap jele. Ehhez kapcsolódik a kenyér aljára késsel rajzolt-karcolt, szintén hagyományos jel, a kereszt. A körben megjelenő kereszt a Föld jele (többek között). A kenyér felülnézetben: Nap, alulról: Föld. A kenyér mintegy összekötője égnek és földnek. Jézus a mennyi kenyér, ég és föld kapocsa.

A kenyér formája oldalnézetben (profil): a felkelő Nap fél-köre, a horizont alól felfelé törekvő, a föld alól (halál) az égbe (élet) szálló csillagforma.

Mi köze a kenyérnek a Naphoz?

Meglepően sok, a mai ember talán majd egyszer újra elhiszi, megérti, megéli...

Kisült a kenyér! (Rév, Paládi-Kovács Attila, 1977)

II.

Legutóbbi sorainkat a kenyér és a Nap meglepően sokrétű kapcsolatának rövid felvázolásával fejeztük be. Tettük ezt azért, hogy feltétlenül rámutassunk, ha néhány sorban is arra, hogy a "mindennapi" (ti. a kenyér) esetében sem pusztán egy evilági, földi anyagsűrítménnyel, materiával van dolgunk, hanem egy lényegében isteni eredetű világgal juthatunk általa kapcsolatba, ha merjük szürke hétköznapijainkat "ajándékként, lehetőségként felfogni, s életünket tündéri keretekben megélni. (Nem hazudozásra, önbecsapásra biztatok, de szemléletváltásra feltétlenül!)

Mai tételünk a *kenyérsütés és a nemzés* (teremtés és alkotás) lehetséges kapcsolatait igyekszik kibontani.

1., A *kemencetest* női volta a Tisztelt Olvasó előtt ismertnek tételezhető fel. A meleg kemencetest, a félgömb alakú zárt tűztér a női méh (uterus) felnagyított képe, kemény anyagba (agyag-vályog) fogalmazott épülete.

2., A *pék* (a magyar hagyományban a gazdaasszony, a gyári világban szinte kizárólag férfi!) a sütőlapáttal a kezében nyilvánvalóan férfi gesztusokat művel, férfias műveletet hajt végre, mintegy megtermékenyíti, azaz "életre kelti, hívja" a kívül fehér, belül kóromfekete, néma kő-lényt, mikor beveti (beteszi) a kovással feltámasztott, élettelennek tűnő kenyértészta (liszt, só és víz) anyagot a tűztérbe. Ez a művelet a *nemzés* aktusának nyilvánvaló analógiája.

3., Az *új élet, az újszülött* pedig mi lenne más ebben az összefüggésben, mint a kovász által észrevétlenül megnövesztett, a sötét és zárt melegben megérelődött és megsült kenyér áldott teste. (Áldott ez a test akkor is, ha ezt már senki nem is tudja, senki nem is hiszi. Áldott ez, mert Jézus úrvacsorai áldozat-teste. Síri csendben a boltok polcain önmagát adó test, mely háborúk és más katasztrófák idején értékelődik csak fel igazán. Sajnos, már csak ilyen az ember...)

4., *Analógiák* könnyen megtalálhatók az emberi életben, jelesül a már említett nemzés intimitásában, úgymint: *kenyértészta-petesejt* (anya-g), *kovász-férfimag* (spermium) és *kenyér-gyermek* összefüggéseiben. Színekben: a tészta hófehérsége mellé társul a sárgásszínű kovász, a kenyér színe pedig vöröses, szinte arany. A *tészta* a befogadó és növekedő (Hold!) Mária, a *kovász* az isteni lélek (Tejút!), az aranysárga *kenyér* pedig a Bethlehemben (Kenyer Háza!) megszületett Jézus talán könnyen értelmezhető analógiái.

Ezek azok a szűken megrajzolt keretek, amiken belül a kenyérsütés menetében minden egyes fázis továbbgondolható, azaz a Teljesség (értsd: isteni, kozmikus, szellemi) vonatkozásai viszonylag egyszerűen és közérthetően szemlélhetők.

Kezdjük ezek konkrét, de részleges vizsgálatát a dagasztással!

Az igen bőséges szokás-(rítus)-halmazból egy hajdúszoboszlói gyűjtés (1983 tavasza, Isonzó utca) csodájára hívom fel először a figyelmet. Így hangzik:

Addig kell dagasztani a tésztát, amíg az előzőleg belerejtett 9 búza-magot vissza nem leli az ember."

Van ennek szellemi (lelki) párja is:

Dagasztás közben a nyelv alá 3 búzaszemet kell tenni.“(dunántúli hagyomány)

9 búzamazag elrejtve a tésztában, 3 elbújtatva a nyelv alatt... Itt bizony nem egyebet, mint a Teljességet lehet tetten érni! Test és szellem egyszerre!

1., $9 + 3 = 12$ Összesen 12 magocska. Mondhatja ki-ki ezt véletlennek is, tegye nyugodtan, mi nem tesszük. Megtetszett nekünk ez a szám, mert a világ legfontosabb dolgait tudjuk vele megközelíteni. Álljon ezekből itt egy ízelítő: a kerek esztendőnek 12 hónapja, egy kerek napnak 24 12 órája, Izráelnek 12 törzse, Jézusnak 12 tanítványa volt, stb.

A 12 búzamazag a nagybetűs élet kerektségére, teljességére, elpusztíthatatlanságára (is) utal. Egy örök körforgásra.

2., A kilences szám a földi emberi születésnek alapszáma és még ráadásul $3 \times 3 = 9$.

3., A hármas szám – meseszám. Közhely ez egyrészt, másrészt nem ebben a néhány sorban lesz elemezve, kiértékelve.

12 búzamazag a tésztában és a nyelv alatt együttvéve, kezdődhet a kenyér-élet előkészítése, a tészta dögnyövése, a formálás, a gyúrás, hogynemondjam az előjáték, az anyag életre parancsolása. Álljon itt csak egy mondat e huncutság érzékeltetése végett, ha még valakinek homályos a szituáció:

Dagasztáskor meg kell cseccserészni a lányt, hogy a kenyér magas legyen!“(Pilinyi szokás)

Még a dagasztásról:

Ezt a 9 búzamazagot ill. a megtalálást nem lehet, nem érdemes elbliccelni. Nem érdemes, mert igen súlyosak a következmények. (A gyereket ki kell hordani“!)

Kézzel kell dagasztani. Benne van az ember sző szerint könyékig, nyakig a sajátjában. Ma úgy fogalmazunk: érzelmileg a legjobban így kötődik az ember a sajátjához. A saját verejtékéhez, izzadságához, a saját testéhez, hiszen az mind-mind benne van a tésztában, nemcsak a liszt, a só és egy kevéske víz.

Addig kell dagasztani, amíg nem csöpög-csorog az eresz.“(mindenhol ismerik)

Másképpen:

Addig kell dagasztani, amíg nem izzad a padlás!“

Kell-e mondani, leírni újra, hogy ez az utóbbi sor is huncutságnak félreérthető, de nem akármilyen módon, nem akármilyen irányban, hanem csakis a témának megfelelően. (Az analógiák idegen területen nem működnek!) Vagyis az ereszcsepögös dagasztás is legalább két-értelmű. Megvan a nemzésre (előjáték) utaló értelme is. Nemcsak kenyér sül tehát, hanem ember-élet is előkészületben van!

A teljesség hétköznapi és szent oldalai egyszerre működnek“ tehát, elválaszthatatlanok egymástól. Ma sem élünk másképp, csak egyoldalúan..., kevés dimenzióban, kevés dimenzióval. A szentség általában lemarad...

Domokosi konyhai sótartó vésett, égetett díszítéssel, a Napot keltegető kakas képével. A kakas egyben a feltámadás, az újjászületés állata is. (Hofer-Fél: Magyar Népművészet, Corvina)

Hortobágyi karikasostor nyelének kiterített rajza. Középen a nő alakú kemence (templom!) és egy csillagnyugta kozmikus kapcsolata. Déri Múzeum, Debrecen. Rajzolta: Szabó Antónia – Sztélé Alapítvány

III.

A dagasztás annyira lényeges „aktus” a kenyér-élet születésekor, hogy továbbra is ennél kell maradjunk, ha csak néhány mondat erejéig is.

Dagasztás közben tilos beszélgetni, leülni, inni, szükségre menni, csókolózni!” (Általánosan ismert hagyományok sűrítése.) Bezzeg Pilinyben...

Engedtessek meg máris az első sorokban egy személyes hang megszólaltatása!

Hagyományainkban – sok egyéb mellett – az az egyik „legszimpatikusabb” elem számomra, hogy a legegyszerűbb életmegnyilvánulások is csendben, rendben – ahogy a csillag megy az égen” – zajlanak. Ez ma egészen meghökkentő lehet annak, aki fél napokat küzd azért, hogy napi 5-10 percet csendben lehessen és netalán még alkosson is önnön kedvére. Éppen ezért csodálat és megbecsülés azoknak, akik teljesen önmagukat élik meg a nap sok-sok órájában!

Mert a zaj: egy logikus következmény. Anyit feltétlenül el kell itt is mondani, hogy az értékeit lehazudó, elpusztító, elfelejtő „haladás” felszínességének és valóságosan is érzékelhető ürességének egyik nyoma-ként látom, élem meg a zaj XXI. sz. eleji csúcsra-futását”. A kínjában is csak pusztítani tudó világ segélykiáltásaként.

Térjünk vissza a dagasztáshoz újra!

A sok felsorolt tiltást nem írott törvény, nem a megye vagy egy falu önkormányzata, nem a Biblia, stb. alkotta. Nem kihirdetett parancs volt az. A tapasztalásból (élet) – vennénk már egyszer komolyan...) fakadó természetesség. Egyszerű (külső-belső) törvény annak, aki csinálja, éli. Amikor én dagasztottam a káposztalevélen sült kenyér tésztáját, percenként kérdeztem a gazdaasszonyt, hogy jól csinálom-e, inni kértem, elfáradtam, stb. Tettem ezt azért, mert én csak kipróbáltam egyszer Kenden (Maros-megye, Erdély), hogy milyen is egy igazi kenyérsütés!

Akik ma is kéthetente dagasztanak, azok ma is tudnak csendben lenni mindenféle „megszorítás” nélkül. Számukra természetes ez. Csak számukra!

Kivel beszélgessek dagasztás közben? (Ne feledjük: rádió, TV, video, CD nincs a közelben!) A többiek is dolgoznak valamerre, nem lebzsel, kóvályog ott senki sem! A gyereksereg is tudja, hogy ha ott zavarkodik, legfeljebb lisztes pofon lesz a jutalma...

Inni, csókolózni, stb. dagasztás közben? Megakad a ritmus, kiesik belőle az ember, s így csak hosszabb lesz a kimondottan fárasztó munka, ez az ereszcserogató folyamat.

Én ma is irigylem és csodálom azokat, akik így, koncentrálna (imádság!) tudnak dolgozni. Minden elképzelhető és elképzelhetetlen helyről és időben érkezik ma felénk, belénk a zaj, a hang, a csacsogás, a kép, a ritmus, a gépek zúgása, a túlzott fényözön, a hely- és időkitöltő akármí.

Mert ma valós élet (szinte?) már sehol sincs. Minden hamis, pót és ál, művi.

De ne fokozzuk ezt a sort tovább, búslakodni ma nem nehéz...

Lépünk tovább!

Áldott állapotú asszony nem dagasztat. “(hajdúszoboszlói, ebesi, stb. hagyomány, közismert máshol is)

Érthető, hiszen ő már túl van” ezen, ő már *jókolt élesztővel*” (ebesi mondás), ő már megtermékenyült, a kenyér-gyermek már csendben kél, útban van benne. Másra kell már figyelnie.

Apropó élesztő!

Az élesztő használata előtt, még nem is oly rég *kovászt* használtak a tészta testének megemeléséhez, életre támasztásához. A kenyértésztából egy jó maroknyit eltettek a következő dagasztásig, ahol újra indult az évezredes kör-láncolat. A kovászt morzsókálva, szárított állapotban tárolták jó szellős helyen, például a padláson. (A padlás a lakóház legfelső, szellem-természetű szintje, itt több, csak ritkán használt anyag tárolása, szárítása történt.)

Nagyanőnk kenyere még az áthagyományozott *ős-kovásztól* nőtt nagyra, mert őserővel volt telve. Szegről-végről ők még az ősenyeret ették! Ez a lánc – úgy tűnik, legalábbis környezetünkben – megszakadt. Hová lehet ma az ősenyerésért menni?

Erről jut eszembe: volt ún. *csöcs-kovász*” is. Igen finom anyag lehetett. Anyatejből és fehér búzalisztből, tehát csupa-csupa tiszta, szűzi életből állt. Gyengéknek, betegeknek adtak a belőle készült életből, az ősenyer koncentrátumából. Hasonló nagy erőt tulajdonítottak neki, mint a májusi harmattal összekevert lisztnek. Frissesség és lendület, erőteljű duzzadó élet volt benne, volt általa. Ez lenne ma az *új kovász* alapja?

Kovász: a férfi nemzőerő, a mag analógiája! Így már érthető, hogy

1., a kovásznak dagasztáskor *megágyaztak* a teknő egyik végében (keléskor a dagasztóteknő a dunna alatt az ágyban volt!) *Ágyon kél a kenyér!*” – mondták több helyen is;

2., *nem volt szabad kölcsönadni*, akárcsak a sütőlapátot (férfi nemi-szerv analógia!);

3., ha mégis úgy kívánta az élet, *nem volt szabad megköszönni*; és

4., *9 csipetet vissza is tartottak belőle*, hogy maradjon a házban az őserő, az ősenyer. Hasonló ez a hagyomány a házból való tűz-kivitelhez!

Tűz és kovász, kovász és sperma, tűz és sperma csupa-csupa férfi-erő, láng, indulat, nemző-erő. Nem véletlen, hogy esküvőn viszont szabad volt kovászt továbbadni, hogy készülődjön az új nemzedék.

Az élet és a 9-es szám kapcsolata ebben a hagyományban sem a véletlenre épül. Csak a ma, a véletlenből összedobált – összemontázsolt világ mondja, gondolja, hiszi, ha egyáltalán ilyesféle témák véletlenül a látókörébe jutnak..., no de ugorjunk!

Terjedelmi okoknál fogva átugorva más fejezeteket, most egy olyan részletre hívom fel a figyelmet, amit általában ki szoktak hagyni a kenyérsütésre figyelők.

A *kenyérmosdató víztől* van szó.

Nem mindenhol mosdatják meg vízzel a kemenéből való kivétel után a kenyeret. Van ahol csak kézzel, kis tollseprűvel, stb. leporolják” a hamutól. Van (pl. Kend – Maros-megye, Erdély) ahol leverik, leütik róla a megégett részeket és utána máris fogyasztják.

Vannak részek, s nemcsak „legbelül”, ahol vízzel tisztítják meg a kisült, forró-tüzes kenyereket. Úgy is mondhatjuk, hogy „edzik” az újszülöttet. Tűz és víz együtt „dolgozik” itt. A vörös színű, friss, ropogós kenyér (a születés mindig vörössel – vérrel jár együtt, akár ember, akár a felkelő, feltámadó Nap az újszülött) még ropogósabb, még frissebb, életerősebb (hogynemondjam kíváncsibb) lesz ezáltal.

Mire jó még ez a néhány cseppnyi víz, a „kenyér leve”, amely a gyermekmosdató víz analógiája? Megitatják a betegeket, főleg a beteg gyerekekkel. A torokfájással, némaival, beszédhibással. Máshol a hajmosó vízhez keverik. Van, ahol a kemence elé, de Erdélyben több helyen is a házon kívül napkeletnek öntik!

Kenyér a vízzel, víz a tűzzel együtt él. Íme egy aprónak tűnő mozzanat a kenyér-gyerek életéből, mely a világot, az ember kozmoszával való kapcsolatát hordozza, szemlélteti a ma zárt ablakú emberének.

Legközelebb innen folytatjuk, „nyitogatunk” kifelé..., felfelé...

IV.

Végéhez érkezett el rövid gondolatsorunk. Érintettük, amit érintettünk, számtalan gondolat azonban – egyelőre – kimaradt.

Ilyenkor amit már tudunk, azt illik egyfajta „kozmoszrendbe” helyezni, megpróbálni felemelni a mindennapok szintjéről a matériát, s megnézni: tud-e lebegni, esetleg szállni felfelé ez a „téma”, a kemence és a kenyér?

Képesek vagyunk-e mi magunk is megemelkedni valamelyest velük együtt? Ha nem, hát lehet, hogy mégiscsak bennünk van a hiba...

További nyaktörő okoskodások helyett nézzük most együtt ezt a táblázatot, aholis címszavakban ugyan, de igyekeztem a gondolatok esszenciáját nyújtani.

Íme az analógsor, nem tagadom, nem túl könnyű olvasmány!

Ki-ki utánagondolásával máshol is „talajt foghat”, más eredményekre, címszavakra bukkanhat a táblázat végiggondolásakor. Nem tartanám gondnak, bajnak ezt, hiszen – úgy vélem – nem sérül ezzel maga a gondolat, a kérdésfeltevés.

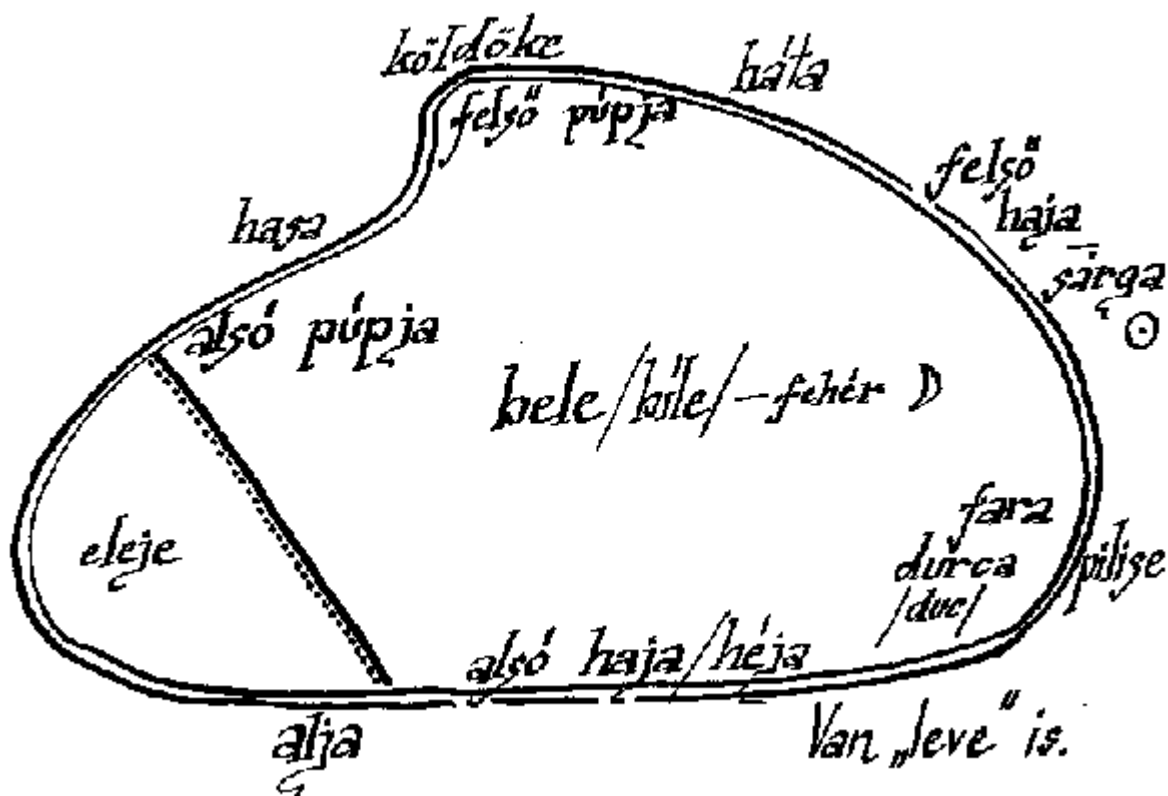
A kozmikus lehetőségek is személyreszabottak, kinek-kinek lehet más-más útja..., nem?

Nem a kizárólagosság (vagy-vagy) keretei között élünk, a dolgok elképesztően színesek tudnak lenni! A kemence és a kenyér vizsgálata végén álljon itt még két köszönet.

Az első: köszönöm Barátaimnak (Gábor és Misi) a lehetőséget az első megjelenésre. Nagyon jól estek biztató szavaik, mosolytól ragyogó arcuk!

A második: megköszönöm ezúton is a hajdúszoboszlói Sóvágóné, Szűcsné, Gállné, Szabó Károly, Marinka László és Nagy József mellett az ebesei Zakar Istvánné Varga Julianna, a konyári Buka Károlyné Turi Etelka, nagymamám sok-sok felejthetetlen mondatát, utóbbinak a fél gyermekkoromat...

Isten legyen Mindannyiunkkal!

A kenyér részeinek nevei

	A NŐ	A FÉRFI	A GYERMEK
Földi család (a legkisebb egység) ány)	anya	apa	gyermek (fiú, le-
Égi család (általános)	anya-istennő (Magna Mater)	atya-isten	isten-gyermek (fiú-isten)
A Szent Család (keresztény)	Szűz Mária (Boldogasszony, Babba)	Atyaisten (Szentlélek által)	Jézus Krisztus
színei	kék / ezüst	fehér / kékeszöld	aransárga
Szentháromság (keresztény)	Szentlélek (!)	Atya	Fiú
tevékenység I.	megszentelő	teremtő	megváltó
tevékenység II.	újjáteremtő	teremtő	megtartó
Sátoros ünnepek (keresztény)	Pünkösöd	Húsvét	Karácsony
színei	piros	zöld / fehér	fehér / zöld
Kereszténység	Anyaszentegyház	Papi rend	Szentségek, ige
működtetése	templom-épület	pap (lelkész)	Oltáriszentség (úrvacsora-áldozás)
templomtestben	templomhajó	torony	szentély (oltár)
Égi látvány	csillagos égbolt	Tejút sávja	Nap korongja (napkelte)
Meghatározó elem	Hold (Babba Mária“)	Tejút Y-ja	Nap
színei	gyöngy	ezüst /fehér	arany
Működési terület	földi (holdi) közeg	Galaktika	Naprendszer
Hatásaiban, mozgástér	Test-lélek-szellem 3-asa	Zodiákus 12-ese	Bolygó 7-esség
Természetben	környezet“ termőföld, víz, erdők, mezők	eső, villám, szél, nap-erő	termények, növények, gyümölcsök
Paraszti létben	anyaföld	szántó-vető-arató férfi (régén nő)	búza-mag (élet)
Kenyérsütés menetében	dagasztás	bevetés, megszelés	kivétel
Kenyérsütéskor	kemencetest, tűztér	pék a lapáttal (ma férfi)	kenyér teste
Alapanyagok	kenyértészta	kovász	kenyértest
Nemzésben	petesejt	spermium	újszülött
színeik	fehér	sárga (arany)	vörösesbarna
elemi minőségek	víz-föld	tűz-levegő	élő anyag
Szülés-születés	kihordás, nevelés	nemzés	s(z)ülés, születés
regölés szövegekben	összeregölés	Száll az Isten házadra“ (régí törvény)	Csodafiúszarvas (Adjon az Úristen)
regöskészség	köcsögduda (bika)	láncosbot, kolomp	furulya, síp
betyárvilág	kocsmárosné	betyár (ló)	áld(om)ás (bor)

Gondolkodásra szánt összefüggések, analógiák

A NAP-KÖLTÖTTE KENYÉR

EGY NEHÉZ NAP ÉJSZAKÁJA

A friss kenyérnek napfelkeltéig mindig meg kell sülnie, mindig asztalra kell kerülnie. Ez a kenyérsütés az idők végtelenjéből érkező és máig érvényes (egyik) íratlan szabálya.

Az újszülött (az újonnan kisütött ú.n. süttet“) kenyértészta-gyermeknek a vörös kakas keltette naptámadatig mindig meg kell születnie és bepólyázva a bölcsőben lennie. Vörösen-véresen, pirkadatban a parázstól pirulón. A piros hátú (héjú, hajú) kenyér – a hajnali Nap félgömbje. A szoba, a megterített fehér abroszú asztal ékessége, fényessége.

Kicsi és nagy, kenyér és nap: egy formájú, azonos színű. Az új kenyér, az új nap, az újszülött egylényegű: az ember jövő-reménye.

Egy fárasztó, dolgozó nap után, mikor a Nap is le/megszentül (szentté válik, leáldozik) az esti kovász megkezd a jól előkészített fehér liszt átalakítását. Megnöveli, felduzzasztja méretében azt.

A növekvő tészta közben-közben órákig pihen. Van, ahol valódi megvackolt ágyban álmodja leendő életét. Szinte észrevétlenül nő meg a szakajtókosarakban, a rávetett ruhák, terítők alatt. Álma egy nagyméretű, kívül fehér, belül koromsötét fekete lyukban folytatódik légmentesen elzárva a külvilágtól. A ház rítustevő asszonya, a kenyér-gyermek bábája-boszorkánya életet, meleget, tüzet ad a megkelt tészta alá (jól befűt neki...), a még csak megnőtt, de még meg nem érett, meg nem érlelt anyagnak.

A kemence-barlang rejteke fogja, simogatja, szorítja a tésztát. Tovább húzza az ég felé a magasságát, peremet pirít neki, foszlós bélűvé varázsolja, legvégül elengedi, kiadja, megszüli azt.

Így lesz belőle hajnalra átváltozott, átlényegített, Nap-költötte anyag, élettelenből élő: pirosan piruló, friss ropogós kenyér. Puha belül, meleg s kerek csoda.

Lehet immár asztalra/oltárra tenni. Késsel (lándzsával! – lásd Golgota) rá keresztet vetni és megszegni, s adni mindenkinek, ki ott ül, ki ott térdel közben.

Jó étvágyat!

MI KÖZE MÉG A KENYÉRNEK A NAPHOZ? (ISMÉTLÉS A TUDÁS...)

A kenyér (régén kerény, a kör szavunk rejtezik benne, akárcsak a karéj szavunkban, mert hiszen körben átkaroljuk a nagy kenyeret, amikor szelünk belőle egy szép szeletet) születésének ideje tehát a Naptámadat ideje, a hajnal. A megszületett kenyér színe: Nap-szín, sárgás-aranyos-vöröses. Belseje fehér, holdas színű.

A kenyér közepébe bevetés előtt még ma is sokhelyen lyukat nyomnak. Okát már senki sem tudta azok közül, akiket annak idején megkérdeztem, de megkísérlem megadni a választ. A kör alakú kenyér formája, közepén egy ponttal Ősidők óta a Nap jele. Ehhez kapcsolódik a kenyér aljára késsel rajzolt-karcolt, szintén hagyományos jel, a kereszt. A körben megjelenő kereszt a Föld jele. A kenyér fölülről nézve Nap (Jézus a mennyei kenyér, az égből alászálló), alulról Föld (mindennapi eledelünk). A kenyér összekötője égnek és földnek.

Lehetne folytatni még sokáig, de ennyi legyen elég egy szuszra, egy harapásra. Mégegyszer: jó étvágyat!

*Este fogan, éjjel növekszik,
hajnalban születik. Mi az?
A kenyér.*

Cserákja

KÍSÉRLET EGY HALOMNÉV KIBONTÁSÁRA

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK A VÉLETLENRŐL

Nem egészen nyilvánvaló, hogy egy halomnév körüljárásának szentelt dolgozat a véletlenről szóló kértelen bölcselkedéssel kezdődjék. Bizonyára nem én vagyok a legelső, akiknek föltűnt: mennyi mindenre keressük – és véljük megtalálni – véletlenszerű jelenségekben a számunkra tetszetős, és gyakran egyedülnek vélt magyarázatot. Sokkal többről van itt szó, mint egyszerű divatról, vagy tünetcsoportról; ez új világnézet, amely a természethez, világegyetemhez, szűkebb-tágabb környezetünkhöz – és a nyelvhez – való viszonyunk egészét érinti. A mai ember sportot űz abból, hogy a vele és körülötte zajló történeteket jórészt a „véletlennek” tulajdonítsa ahelyett, hogy elgondolkodna rajtuk, és keresné mögöttük a rendszert, az összefüggéseket. Így érthető, hogy a legtöbb tudományágban is központi kérdéssé és magyarázó elvvé vált a véletlen, sőt – bármilyen képtelenségnek tűnik is (ma már, számomra) – éppen ettől tartja magát komoly, korszerű és fejlett tudománynak. Ennek a „komoly tudománynak” a vélt magas szintjéről nézi aztán le és gúnyolja ki – minden nap durván, önhitte és ostobán – azon keveseket, akik még valamilyen rendet szeretnének meglátni és megláttatni a világban: a teremtsének, a Teremtőnek a rendjét. Hogyan sikerült – mert sajnos sikerült – százmilliókkal elhíttetni vagy legalábbis látszólag elfogadtatni azt, hogy a zűrzavar és kiszámíthatatlanság kimutatása és állandó hangsúlyozása szellemileg magasabb rendű, „fejlettebb” és „korszerűbb” dolog, mint teremtető erők működésének feltételezése és vizsgálata – nos e kérdés megválaszolása nem lehet jelen dolgozat tárgya. Csak remélhetjük, hogy alkalmas időben tudománytörténetesek kellő komolysággal és tárgyilagossággal tudnak majd foglalkozni ezzel a kérdéssel. Mi itt csak néhány adalékkal tudunk ehhez hozzájárulni szűkebb szakterületünkéből, a nyelvészetből, illetve néhány párhuzamot veszünk észre az élet más köreiből.

Észre vesszük, hogy a legkülönbözőbb tudományágak juttatnak kitüntetett szerepet a véletlennek – nemcsak a fizika, amely gyakran a „véletlen jelenségek tudományának” nevezi magát, vagy az élettan, mely egyenesen magát az élet keletkezését kívánja teljességgel véletlen alapon magyarázni, az ember „kialakulásában” viszont ezen túl még fölveszi a szintén nagyon rejtélyesnek és tudományosnak hangzó környe-

zeti tényezőket”. Számunkra a legközelebbi párhuzamot területünkkel az orvostudományban találjuk meg, pontosabban azzal, ahogyan a betegségeket (és a betegeket) felismeri, kezeli és gyógyítja. Úgy tűnik, a véletlen és a környezeti tényezők nem bizonyultak elegendőnek magyarázataikhoz, ezért viszonylag nem oly régen fölvetették még hozzá – bizonyára a rohamos és elkerülhetetlen „fejlődés” eredményeképpen – az ún. „örökletes tényezőket”. Számunkra sokkal nagyobb bizonyító ereje van például annak a nézetnek, mely szerint a betegség a test üzenete – pontosabban a test révén kapott üzenet (a nyugati gondolkodók közül például Th. Dethlefsen képviseli) – vagyis a lelki, szellemi szinten meg nem oldott bajok, földolgozatlan nehézségek jelentkezése a testiség szintjén, vagy még inkább leszorításuk a testiség szintjére. Számomra ezentúl még fölfogható a betegség – vagy egyáltalán a testi jelenségek – úgy is, mint a Teremtővel folyamatosan zajló párbeszéd mindenkori szintjének (állapotának) kifejeződése, az egyén által választott út szellemi oldalának minősítése. Tehát aki bezárja magát a véletlen, a környezeti tényezők, az öröklött hajlamok által alkotott térbe, azzal a Jóisten ezen a szinten, ilyen kezek között fog érintkezni, mert másképpen övele nem lehet érintkezni (ebből csak a kegyelmi állapot jelenthet kilépést). De ez az egyén választása, amelyből ki lehet lépni, és erre a kilépésre állandóan lehetőséget kínál – ugyanaz a Teremtő. Erről a lehetőségről azonban a mai (orvos)tudomány hallani sem akar, talán mert túl nagy hatalmat, pénzt, befolyást, tekintélyt jelent számára a jelenlegi helyzet fenntartása. És az, hogy ő erre képtelen, ugyanúgy a világrend része, és ugyanúgy a Teremtővel folyó párbeszéd szintjét jelzi. Ellenben aki ebből ki tud lépni, annak még nem hull rögtön ölébe az aranyalma, még nem lesz felsőbb rendű ember, bár ennek a helyzetnek a tudatosítása vagy fölismerése önmagában is előrelépés.

Nagyon hasonló a helyzet a nyelv (vagy akár a földfelszín, a domborzat) vizsgálatában. E tudományágban ma a kutatás tárgya – adott esetben egy szó vagy név – művelői számára ugyanúgy véletlenszerű jelenségnek mutatkozik, mint a testi tünetek az orvos, az elemi részecskék mozgása a fizikus, az élővilág vagy a domborzat változatossága az élettan, illetve a földtan tudora számára. Van valami megdöbbentő – ha ugyan nem rémisztő – abban, hogy egy testi jegyben vagy tünetben kiszámíthatatlan, véletlen vagy ön-

kényes dolgot lát az orvos, és nem tudja vagy nem akarja egy értelmes rendszer (még hozzá egy alapvetően szellemi-lelki meghatározottságú rendszer) elemeként értelmezni (ez teljesen független a képzettség színvonalától) vagy a jóindulattól); ebből eredően megváltoztathatónak vagy kiiktathatónak, leküzdhetőnek véli, átszabja az orrot vagy mellet, leszívja a zsírt, „legyőzi” a betegséget és a kórokozókat”, meszterkedik a génekkel stb. (az ún. életmentő műtétek és sok egyéb hasonló, azonnali segítő beavatkozások természetesen kivételt képeznek, elvégzőit hála és köszönet illeti meg).¹ Azért rémisztó, mert ugyanolyan külsődlegessé és elidegenedetté vált számára a testünk, mint a nyelvész számára a szó (a földtanész számára a domb), akit például egyáltalán nem vagy alig érdekel a kérdés, hogy TeST szavunkban miért épp a T-S-T mássalhangzók fordulnak elő, ebben a sorrendben? Saussure² követőjeként azt mondaná: bármely más mássalhangzó-hármas ugyanígy megtenné, tehát pl. a M-SZ-P vagy SZ-D-SZ is (tényleg: miért nem cseréljük le máris ezek valamelyikére?) Hogy vannak-e hasonló szavak, vagyis olyanok, melyekben szintén ezek a hangok – vagy valamilyen értelemben vett rokonai – fordulnak elő, és hogy e szavak állnak-e valamiféle kapcsolatban a TeST szóval (pl. *tészta, tiszta, ostya, tiszta, este*)? Hogy vajon rendszert alkotnak-e? A nyelvész régen elfelejtette, hogy János evangéliuma e szavakkal kezdődik: Kezdetben vala az Íge.” Pontosabban nem felejtette el, csak nem hiszi (mert az orvos, a növénytan tudora, földtanész stb. sem hiszi), hogy ennek az idézetnek az ő szakterületén bármiféle komolyabb jelentősége lehetne, hogy tehát az Íge – vagyis a nyelv – és a valóság szerkezete, működésrendje között eredendő megfelelés – netán *illeszkedés* – tételezhető. Ha erre emlékeztetnénk, valószínűleg azzal térne ki, hogy hagyjuk őt békén a hitbeli dolgokkal, ő már gyermekkorában sem szeretett templomba járni. Elvilágiasította” (szekularizálta) tudományát, és erre még büszke is, pontosan olyan mértékben büszke, amilyen mértékben a nyugati kormányok büszkék arra, hogy világivá lettek; minden történelemkönyv hatalmas fejlődésnek állítja be egyház és állam különválását. Hogy mekkora torzuláson, lefokozódáson kell átmennie a léleknek és gondolkodásnak ahhoz, hogy Isten kegyelmét mintegy kiiktassa” egy nép vezetésének szintjéről – vagy például a nevelésből – azt itt megint nem vizsgálhatjuk.

Mindezzel szemben egy manapság gyakran hallható ellenérv, hogy a ma szerves műveltség néven összefoglalható gazdag örökségből (melyről éppen köteünk szándékozik képet adni) napjainkban a magyar nép igen keveset – netán semennyit sem – képes nyilvánítani, illetve megfordítva: számára az nem tud megnyilvánulni. Ez valóban így van, ha mondjuk egy Macdonalds étterem, Tesco-áruház vagy diszkó közepén szétnézve várunk a természetes műveltség vala-

milyen erőteljes megnyilvánulására. (Adott esetben egy ilyen megnyilvánulás azt jelentené, hogy ezek a díszes intézmények nyom nélkül eltűnnének a területről, melyet *minden szempontból* jogtalanul foglalnak el.) Ezek az intézmények egyébként olyan erőket képviselnek vagy működtetnek, melyek tudatosan törekednek a szellemi és lelki szint kiiktatására, illetve rosszindulatú befolyásolására, torzítására. Tehát a mesei (vagy mitikus) mérték egyáltalán nem tűnt el életünkben, nagyon is jelen van, a fehér táltos ma is küzd a fekete táltossal bikák vagy lángnyelvek képében, csak a fehér táltos kevésbé vehető észre a mindennapi lét síkján. Nyelvi példákra visszatérve, TeST összefüggése a TÉSZA, TiSZA stb. szavakkal ma jószerivel csak a Szentáldozás vagy Úrvacsora néven ismert vallási szertartás során válik érzékelhetővé, amikor Krisztus TeSTét vesszük magunkhoz (ki-oSZTjék nekünk) TÉSZA-ból süttöt oSTYA vagy kenyér képében. A mindennapok szintjén is meg lehetne idézni, ha újra templomalakúra épített kemencében sült a kenyér, amelyre sütés előtt keresztet vágnánk, megszegése előtt imát mondanánk stb. (a Kárpát-medence több pontján ez ma is megvan, illetve kezd újra elevenné válni e hagyomány). Tehát láthatóan megint az a baj, hogy bizonyos erők elvilágiasították életünket (ezt ők szeretik „deszakralizációnak” nevezni, és a fejlődés” szükségszerű lépcsőjeként beállítani). Ebből következően nem lehet más az alapállásunk és törekvésünk, mint a szentség visszahelyezése jogaiba, azaz mindennapjainkba (mert oda való), bármennyire igyekeznék is lebeszélni erről a Kali Juga elemzői és hirdetői, másokkal együtt. (Hasonló dolgokról lehet még jobb nyugati szerzőknél is olvasni, pl. a már említett Dethlefsen egyes írásaiban.)

Írásunkban most egyáltalán nem elkalandozásról van szó, hanem éppenséggel visszatérő aláról: azt akarjuk érzékelteni, hogy a nyelv vizsgálatának elvilágiasítása (Isten száműzése) ugyanolyan szörnyűség és ugyanakkora torzulás, mint amikor ezzel rokon műveletet államügyekben, irodalomban, gyógyításban, földtanban és -rajzban hajtanak végre, és eredménye” is ugyanolyan csüggesztő, pusztító. A véletlenszerűség mellett megtaláljuk a nyelvben pontos megfelelőit pl. a testi tünetek állítólagos magyarázataiban” szereplő tételeknek. Így a környezeti tényezőknél” az idegen szavak, a nyelvi kölcsönzés felel meg; rengeteg magyar szó minősült hivatalosan pl. szláv eredetűnek. Ennek vagy az lehet az oka, hogy másként nem tudják magyarázni, vagy pedig itt is bizonyítani kell a honfoglalás kori állítólagos – természetesen sohasem létezett – szláv műveltségbeli fölényt (ahogyan a ma ránczúduló angolszász nyelvi személtáradatnak állítólagos – természetesen sohasem létezett – angolszász műveltségbeli fölényt kellene igazolnia). E szavak jó részének a szláv nyelvekben nincs rokonsága, szóbokra, míg a magyarban van, de

¹ Nehogy e sorokat valaki az orvosok elleni, esetleg személyes támadásnak tekintse. Közöttük legalább annyit, hivatástudattal rendelkező és tisztességes ember van, mint a nyelvészek vagy mémókók között. Itt arról a közös tudományos háttérrel van szó, mely előtt mindnyájan tevékenykednek, és amely nézetem szerint teljességgel elhibázott, olyanira, hogy nem is módosítását, hanem gyökeres fölvertását sürgetjük.

² Ferdinand de Saussure (ejtsd: *szoszür*) francia anyanyelvű, svájci nyelvész, aki elsőnek hirdeti ki máig ható érvennyel a nyelvi jel önkényességét, azaz megegyezésen alapuló voltát – bizonyítás nélkül, nyilván saját anyanyelvének már ő általa sem érzékelt hiányosságai alapján.

ez ki sem derül, mert a nyelvtudományban idejekorán leállították a szókincs olyan vizsgálatát, mellyel ezt ki lehetne mutatni, s amellyel itt is, más írásainkban is próbálkozunk. Az örökletes tényezőknél természet-szerűen a nyelvrokonság felel meg, vagyis az a törekvés, mellyel a magyar nyelvet *kizárólagosan* a finn-ugor nyelvcsaládba sorolják (és minden egyéb rokonítási kísérletet, illetve képviselőjét lélekgyógyászati esetnek minősítenek).

Tehát a nyelvész számára (is) teljesen külön vannak a hitbéli ügyek, melyek úgymond az egyház szakterületére vagy illetékességi körébe tartoznak, és a nyelvi ügyek, melyekkel a kinevezett nyelvészek foglalkoznak, és az a célszerű, ha nem avatkoznak egymás ügyeibe. Az egyházat viszont a nyelv működése nem érdekli, ily módon a nyelv eredeti teremtő, valóságot megidéző szerepe – láthatóan mindkét fél nagy megnyugvására – kimarad a vizsgálódásból. (Most nem firtatjuk azt a kérdést, hogy vajon mivel foglalkoznak a nyelvészek, a földrajz, élővilág stb. tudorai, ha *csak* a lényegbevágó dolgok iránt nem érdeklődnek, vagyis aziránt, hogyan érvényesül tudományuk tárgyán, szakmájukon belül az ige teremtő működése, hogyan *illeszkedik* hozzá a nyelv?)

Ily módon TeST szavunk mint véletlen, kiszámíthatatlan – tehát akár lecserélhető – jelenség tűnik föl a nyelvész számára, s így a nagyközönség számára is, aki felé ő közvetíti tudományának áldásait. Homályban maradnak a rokon hangzású szavak, mint az említett TiSZTa, TéSZTa, TiSZT, DiCSő, oSTYa, TeTSZ(ik), TüST(ént), és az egész gyönyörű és fölemelő rendszer, amelyet ezek a szavak egymással alkotnak, és nemcsak a mindennapi tapasztalat szintjén. Ha pedig netán valaki észrevenné (de úgy vagyunk idomítva, hogy ne nagyon vegyük észre), hogy ez a szó – pontosan így írva: *test* – az angol nyelvben is megvan, s mint angol kölcsönszó került át nemrég a magyarba (*teszt* kiejtéssel) akkor ez már a véletlen a négyzetben vagy köbön” esete volna a hivatalos tudomány számára, s valószínűleg annak bizonyítására használnák föl, hogy lám, lám, milyen furcsa egybeeséseket hoz létre a véletlen, mert ugyan mi köze lenne egymáshoz a magyar szónak és a (ma) ’vizsgálat, vizsga, ellenőrzés’ jelentésű angol szónak? – Nyilván semmi.” Holott igen szoros az összefüggés, csak hogy azon a szinten, amelyen a mai korszerű” tudomány vizsgálódik, az nem vehető észre; sikerült beállítania magát egy olyan zugba, ahonnan pont a lényegét nem látja, és még meg is sértődik, ha erre föl hívják a figyelmét (ennek újólag nincs semmi köze a képzettség, tehetség szintjéhez vagy a jószándékhoz). Ezt a szintet az egyszerűség kedvéért életképi szintnek fogjuk nevezni, és mindjárt leszögezzük, hogy a halmokat ugyanez a tudomány, ha egyáltalán foglalkozik velük, szintén kizárólag életképi szinten – a kézzelfoghatóság tapasztalati szintjén – hajlandó vizsgálni. Vagy véletlen domborzati jelenségnek tartja (a természet vak erői” meg hasonló blabla, és itt a *vak* szó különös hangsúlyt szokott kapni, lásd *vak véletlen*”; illetve földtani mozgások” és egyéb kibúvók), vagy emberi működés termékének, mely működés szintén csak életképi szinten magyarázódik, kizárólag gyakorlati, funkció-

nális” szempontból, legtöbbször mint temetkezési hely. Az angol *test* forrása egyébként a latin *testa, testu* szó, mely agyagedényt, égetett cserépdarabot jelent; az Úr számos nép teremtésmondájában az embert agyagból alkotja meg, mely mellelég éppúgy gyúrható, mint a tészta, és mindkettő kiégetés, tűz révén válik használhatóvá.”

Végül részletes kifejtés nélkül jelezzük, hogy a véletlen megjelenése mint magyarázó elv” szorosan összefügg a valóság részekre szakításával, melyre már utaltunk az egyes szakmák” vagy tudományterületek (földtan, orvostudomány, nyelvészet stb.) említésével, amit megint csak megpróbálnak a rohamos és kikerülhetetlen fejlődés” címén megejtetni velünk – és sajnos ezt is megesszük. Holott az úgynevezett munkamegosztás valójában az egész emberiséget szolgáskorba döntötte – és dönti mind a mai napig – amennyiben úr és szolga között a lényegi különbség az, hogy az úr átlátja a feladat, élet, világ stb. egészét, míg a szolga ebből csak egy részterületet; pontosabban eredetileg abból lesz szolga, aki nem képes vagy nem hajlandó az egészet átlátni, birtokba venni. Aki viszont saját ősi műveltségéből a világ teljességének élményét kapja, azt nem lehet szolgává tenni, legföljebb kiirtani, lásd észak-amerikai indiánok. Nagy néprajztudósunk oldalakon keresztül sorolja, mennyi mindenhez ért egy parasztember az életben. Nekem ma is van olyan szomszédom, aki tanult szakmájára nézve öntőmunkás, ma fuvarozásból él, de gazdálkodik is, ebben pedig a metszéstől a kukoricatermelésen és méhészkedésen át a disznóölésig és –herélésig mindenhez ért és mindent elvégez. Az általunk vizsgált-föltárt nyelvi rendszerek éppen a részlegesség meghaladását teszik lehetővé, általuk láthatunk át más szakmákba, még hozzá olyan szinten és módon, amely messze meghaladja az egykori polihisztorok lehetőségeit. A néptánchoz vagy népművészetünk ábráihoz (tárgyakhoz, viselethez) hasonlóan, ezek is fölemelnek, megneemesítenek, szó szerint *úrrá* tesznek bennünket – a (hétköznapi) valóság felett is, meg azok felett is, akik érdekeltek szolgáskorban tartásunkban (értsd: részlegességre ítélgetésünkben).

Vágyakozva-sóhajtozva gondolunk vissza a régi szép időkre, amikor még éltek polihisztorok – de hát ugye az elmúlt, végérvényesen. Hát nem múlt el. Vajjon a mai iskola melyik tanóráján, mely tantárgy keretein belül lehetne bemutatni TeST szavunk összefüggésrendjét: biológia? hittan? történelem? Itt látszat-ra nyelvészkedni fogunk, de valójában titkos kísérletet teszünk arra, hogy egy helynév vizsgálata révén valamilyen értelemben a világ teljességére nyerjünk rálátást. Ha egy szó – bármely szó, beleértve a kötőszavakat is! – vizsgálata, vagy inkább átélése révén nem kapunk rálátást valamilyen teljességre, akkor bizonyára kisiklottunk. Ilyenkor menjünk ki a konyhakertünkbe, kukoricaföldünkre (ha van) és kapáljuk meg, vagy etessük meg a hízónkat (ha van), és talán ihletet fogunk nyerni a folytatáshoz. Már egy állat gondozása is kiemelhet a részlegesség börtönéből, ha nem szolgaként végezzük.

A világ mai urai, bennünket szolgáskorba döntve, ezzel a lépéssel magukat is szolgává tették, csak más szinten mint minket. A szolgáskorba döntésben a XX.

században a kommunisták jeleskedtek, de a világ mai urai sem óhajtanak mást, mint a globalizáció jelszávala újragyarmatosítani bennünket, megint csak a „haladásra” hivatkozva, ami esetleg nem jelent mást, mint hogy mindnyájunknak részt kell vállalnunk a Soros György vagy Bill Gates-félek vagyonának továbbbi gyarapításában, minden határon túl. Tehát mi itt most csak látszat szerint nyelvészkedünk, valójában kísérletet teszünk a teljesség birtokba vételére, és hisszük, hogy ez lehetséges. Akik ma szolgáson tartanak (értsd: részlegességre ítétek) bennünket és sajátmagukat is – a pénzvilág uraitól kezdve az akadémia vagy a tömegtájékoztató eszközök vezetőiig – csupán papírtigrisek, de még annak is csak addig, amíg a szolgáson élők ezt föl nem ismerik. Onnantól kezdve üres buborékok, és maguktól elpukkannak.

NYELVÉSZETI RÁVEZETÉS ÉS KIFEJTÉS

Nehéz megmagyarázni, mi szólítja meg az embert egy helynévben, és mitől érez készletet, hogy komoly kísérletet tegyen kihüvelyezésére. Fentiekből következik, hogy messzemenően nem tartjuk véletlennek a Bihar vármegyei Pocsaj község határában fekvő *Cserákja* halomnak sem a létét vagy helyét, sem pedig nevét. Nyelvészként elsősorban az érdekel bennünket, mi olvasható ki a rejtélyesen hangzó névből, az idevonható jelentések és hasonló hangalakú egyéb szavak miféle rendszert alkotnak – hiszen csöppnyi kételyünk sincs az iránt, hogy rendszert alkotnak. Féloldalas azonban jelen vizsgálat, mert a halom maga is vélhetően egy rendszernek, vagyis magának a szent tájnak a része, és erről vajmi keveset tudunk mondani jelen dolgozatban. Föltételezzük, hogy a névadás maga is szentségi cselekedet, s az így adott név a szent tájnak e ponton megnyilvánuló viselkedésmódját fejezi ki, illetve meg is idézi; tehát a helynevet nem adják, hanem az „adódik” magából a tájból, annak földi-égi viszonylataiból.³ A nevet most mesterséges módon a táji rendszerből kiszakítva vizsgáljuk, mert jelen pillanatban nem tehetünk többet. A valódi működésrend és a név közötti kapcsolat a maga teljességében csak a halomnak mint egy szerves rendszer részének tanulmányozása révén fog föltárulni. Ember és táj viszonya alapvetően *illesztés*, *illeszkedés* kérdése: illik-e hozzánk a táj, és mi beleillünk-e a tájba, ahogyan egy ruha (egy *igazi* ruha, például népviselet, nem pedig futószalagon tömegterméknek legyártott gönc, amit ma a többség viselni kényszerül) illik az

emberre. Ennek a nyelvben a ragozás felel meg, hiszen a ragokat is illesztjük a szóhoz, hogy mondatot alkossunk, ahogyan a gondolatot a valósághoz.⁴ Tehát egy ragozó nyelv különleges lehetőséget nyújt a tájjal, a szent tájjal való együttéléshez. Az amerikai fehér (és fekete) ember nyilvánvalóan nagyon nem illik bele az észak-amerikai tájba, melynek – többnyire ragozó (vagy bekebelező) nyelveket beszélő – őslakóit jó részt kiirtotta, szent helyeit lerombolta; ez a félig fölismeret, ellentmondásos érzület legújabbban az ún. *fitness*-örületben nyilvánul meg. A *fit* alapszó nemcsak testi erőnlétre utal, eredeti jelentése: illesztés. Az amerikai (és általában az indogermán) uralni akarja a tájat, nem beleilleni a tájba, a teremtés rendjébe, pedig valódi szabadság csak ez utóbbiból eredhet, mert erőfitogtatással nem orvosolhatók súlyos illeszkedési zavarok.⁵ Természetesen ugyan ide vehető az elidegenedés, mint a XX. századi nyugati értelmiség alapvető életérzése, mely a „deszakralizáció” következtében fellépő, és tájtól való elidegenedést is tartalmazza. Csak úgy mint „Az ember legyőzi a természetet!” hamis jelszava, ez a fogalom sem a Kárpát-medencében született meg, legföljebb ahhoz is „fölszárkóztattak” bennünket – már akiket lehetett.

A CSeRÁKJa névhez anyanyelvi tudásom még csak hasonló szót sem tudott fölmutatni, tehát az induláshoz szótározni kellett.⁶ Első rávezetesként négy szótárt ütünk föl. Bár pontosan ezzel a helyesírással nem találjuk meg sehol, CSeReKLYe címszava még a MÉKSZ-nek⁷ is van:

csereklye fn. *táj* 1. Fenyőfák (lehullott) túlevele. 2. Rőzse. 3. Ágasfa. [?]

A kérdőjel a szócikk végén azt jelzi, hogy a „szó ismeretlen eredetű”, legalábbis a szótár szerkesztői szerint. Ugyanez a TESZ-ben:

csereke 1470: *Cherekles* sz. szn. (Csánki 3:642); 1519: *Cheleglyes* sz. hn. (Okl.Sz.); 1661–711: *csereklyés* sz. (Cserei: Hist.201: NySz.); 1752/1897: Sűrű *cserekjékkel* meg rakott szárnyát [fenyőnek] (Csíksomlyói miszt.: NSz.); 1795 k.: *Tseréklye* (Takács R.: Told. T. v.: NSz.); 1838: *Csereke* (Tsz.); 1862: *cserekle* (CzF.); 1863: *Cserékje*, *cserökje* (Krizsa: Vadr. 494); – *cseleke*, *csereglye*, *csērökje* (MTsz.); *csērēke*, *csērīke* (Nyírk. 1:19. térkép). J: 1. 1519: ? 'fenyőlevél'; Tangel am Nadelbaum l lehullott fenyőlevél; abgefallene Nadelblätter' (l. fent), 1752/1897: 'ua.' (l. fent); 2. 1519: ? 'ágbog'; Gezweige l száraz ág hulladéka; Reisholz' (l. fent), 1858: 'ua.' (Mnyszet. 3:406); 3. 1838:

3 Ezek a viszonylatok leképeződnek és átvihetők máshová, lásd a Vámos-Tóth Bátor által kezdeményezett és irányított Tamana-kutatást, vagy krónikáink olyan – látszólag odavetett – mondatait, mint pl. „...huszonöt mérföldre található Komárom, mely még ma is őrzi azt a régi nevét, amit az ázsiai Szkítiában viselt egykor.” (Ransanus 1985:87.) Lehet, hogy Szkítiában is volt már Cserákja nevű halmunk? Esetleg Hortobágy nevű pusztánk?

4 RuHa és RaG között igen szoros kapcsolat van, de nincs terünk itt kifejteni.

5 Megjegyzendő, hogy a britek (vagy legalábbis a hivatalos tudó-

mány korlátolt tapasztalatosságától még nem fertőzött hányaduk) még tudják, mi a szent táj, l. kötetünkben Bajkán László írását, vagy angolul Michell (1975) könyvét.

6 Ez olyan tevékenység, melyet egy ideig szükséges rosszként folytatnunk kell, de a végcél az, hogy leszokjunk róla. A régi ember nem azért nem szótározott, mert nem tudott volna összeállítani egy efféle, szellemileg nem túlságosan magas szintű terméket, hanem azért, mert még nem volt fejében intézményesen szétverve anyanyelve.

7 Szótárak, egyéb adattárak jegyzékét lásd írásunk végén.

‘nádtarló; Rohrstoppel’ (Tsz.); 4. 1838: ‘létrát pótló ágasfa; Baumstamm mit kurzgeschnittenen Ästen, zum Gebrauch statt einer Leiter’ (Tsz.). — Ismeretlen eredetű. Az alakváltozatokhoz jelentésműködésbeli különbségek nem társulnak, így nem dönthető el, hogy az / ~ ly ~ j képzőelem volt-e valamikor. — Székely nyelvjárásokban élő szó, de dunántúli adatai is vannak...

Az ÚMTESZ-ben a következőket találjuk:

csereklye 1. fenyő tűlevele 2. nád törmeléke, tarlója 3. töredék, hulladék 4. (?) esztana [= juhok hegyi karámja – MÉKSZ] része.

csereklyésfa kiálló fogakkal ellátott lécféle, melyre a padláson a füstölőnivalót akasztják.

Végül a mindmáig fölülmulthatatlan Czuczor-Fogarasi:

CSEREKE... Fából való ágas-bogas eszköz, melynek segítségével a sima dereku fákra mászni lehet. Székely tájszó.

CSEREKLE, CSEREKLYE... 1) A nádasok csereklye, apró sarjadéka, és nádtarló. A *csereklyét őszi hónapokban elégetni*. 2) A székelyeknél a fenyvesek lehullott száraz levelei, ágacskáik. Gyöke a sarjat jelentő *csere*.

CSEREKLÉS... Csereklyével benőtt, nádtarlós; lehullott falevelekkel fődött. *Csereklys nádasok. Csereklys fenyüerdő*.

Fentiekhez tennénk mindjárt néhány megjegyzést: 1) nem egészen magától értetődő az, hogy *csereklye* szócikk híján beérem a *csereke* stb. alakokkal. Feltűnő, hogy a szótárak csakis magas hangrendű változatokat közölnek, *e-á-a* magánhangzó sor csak e halom nevében van. Állandónak tekinthető a CS-R-K mássalhangzó sor, melyhez vagylagosan járul egy jelíró hang, J vagy L. 2) A jelentéseket illetően első hallásra elég nehéz összehozni a ‘(lehullott) levélzet, törmelék’ jelentést az ‘ágasfa’ jelentéssel. 3) Az én *Vadrózsák* kiadásomból a TESZ szócikkében idézett tétel éppen hiányzik, de a kötet végén elhelyezett ‘Tájszótár’-ban a következő található: *Cserékje* v. *cserekje*: ágas-bogas fajajtója helyett.” Érdekes, hogy a székely nyelvjárást jól ismerő Kriza más jelentést nem közöl.

Minthogy első látásra nem fedezhető fel összefüggés az elég jól elkülöníthető két jelentés között, a mai nyelvészet ezt is példának hozhatná föl a véletlenre, a nyelvben uralkodó zűrzavarra. Ugyanis úgy teszi föl a kérdést, mi a közös a nádtarló v. fenyőtűben és az ágasfában?⁸ Ha így tesszük föl a kérdést – márpedig a mai nyelvészet *mindig* így teszi föl, és tanítja is, sőt vizsgán szigorúan számon is kéri, hogy *így kell* föltenni – akkor a válasz természetesen tagadó (de lásd alábbi fejtegetésünket). Ekkor aztán diadalmasan lehet mondani: Ebből is látható, mennyire tele van a nyelv ésszerűtlenségekkel.” Igen, valóban. De aki így

kérdez, már eleve azért kérdez így, hogy ezt a diadalmas tételt újra meg újra kimondhassa, a szerves műveltség fizetett ellendrukkereként (itt indokolt még egy ilyen csúf idegen szó használata is, hiszen a magyar nyelvvel szemben idegen magatartásról, ellenséges viszonyról van szó, mely azonban nem minden esetben takar tudatos rosszindulatot). Ezzel szemben mi azt tételezzük föl, hogy ezek a jelentések az adott valóság-részlet – esetünkben egy halom – különböző oldalaira, viselkedésmódjaira utalnak nem egymást kizáró, de nem is szorosan összefüggő, hanem éppen-séggel mellérendelő módon.⁹ Tehát nincs ‘fő jelentés’ meg mellékjelentés, hanem egymás mellé rendelt tulajdonságcsoporthoz vannak, s az idő minőségétől” (Th. Dethlefsen) függően hol ez, hol amaz kerül előtérbe, illetve válik érvényessé. Hasonló a helyzet a növénynevekkel, nem ritkaság, hogy egyetlen növénynek 10-20 neve is van, s köztük nincs rangsor, mindegyik a növény egy-egy tulajdonságát, rendeltetését stb. fejezi ki. Ugyanígy áll a dolog a szavak különböző jelentéseivel is, illetve a hasonló vagy azonos hangalakú szavakkal.

Vajon milyen tulajdonság fejeződhet ki a fent elsőnek megadott jelentésekben? Itt derül ki, mennyire kell vigyázni a példamondatokkal: a CzF szócikkében közölt mondat a nádtarló, avar stb. értéktelenségére utal, mintha valami használhatatlan dolog volna, amelyet mielőbb el kell égetni. Pedig lehet azt másra is használni: A tűz körül illatos és ruganyos *csereklye* (fenyőtűgy) pamlagok lettek rögtönözve...” – írja Orbán Balázs 1868-ban¹⁰; mint az idézet mutatja, puhasága miatt párnaként használható. Párnára pedig akkor van szükségünk, ha – aludni akarunk.

Jelen írásunk elég szorosan összefügg a *Magyar halom, angol halom* című dolgozattal, mely az *Élő táj* első kötetében jelent meg. Ott HaLoM szavunkat tettük alapos vizsgálat tárgyává abból az alapföltevésből kiindulva, hogy e szó különböző olvasatai, a vele rokonságba hozható változatok a halom mint jelenség különböző oldalait, viselkedés- és működési módjait képletezik. Úgy gondoljuk, hogy egy adott halomnév vizsgálata megerősítheti az ott leírtakat, és megfordítva. Csupán emlékeztetve az olvasót a halmon alvás jelentőségére, két ponton is kaptunk nyelvi adalékokat ehhez. Az egyik volt aLoM szavunk, melyet a szó elején amúgy is ingadozó H hang (Czuczor-Fogarasi *előlehn*ek nevezi) elhagyásával kaptunk. A másik pedig aLoM szavunk volt, melyet természetesen úgy kaptunk, hogy ékezetet teszünk az előbbi szó első magánhangzójára. Ha pedig az elhagyott H hang helyébe visszateszünk egy mássalhangzót, mondjuk a mozgósító szerepű SZ hangot (nem mindegy, hogy mit teszünk vissza!), máris kapjuk SzaLMa szavunkat, mely egyébként a hivatalos szófejtés szerint egytővű a HaLoMmal (vö. latin *culmus* – *calamus*).

Tehát a helynevünkben rejlő tulajdonságcsoporthoz egyike az alvás felé tereli gondolatainkat: álom a hal-

⁸ Ha a nádtarló nem is, de a fenyőtű és az ágasfa hasonló alakú, különösen ha ez utóbbit látófával azonosítjuk; a közeli konyári legelőn a harmincas években még volt látófa (Buka László szíves közlése).

⁹ Karácsony 1985 (1939). Az egész könyv a mellérendelő magyar

észjárásról szól, mely a szerző szerint élesen különbözik az indogermán alárendelő gondolkodástól (és viselkedéstől).

¹⁰ Adatunk a Nagyszótári Korpuszból származik, mely a MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapjáról, a Világhálón is elérhető.

mon, s ezen a halmon különösen jó alvás eshet, miként Emese ősanyánk is minden bizonnyal valamely halmon láthatta Álmós fiának születését megelőző csodás álmát (valószínűtlen, hogy a fejedelem sátrát mélyedésben, vízmosásban verték volna föl). Így akár CseR–áGY-ként is értelmezhető, hiszen K+J zöngésítve G+J azaz GY, és egy régi térképen (osztrák felmérés) halmunk neve *Cheraglia* alakban szerepel¹¹. Ha ily módon összetett szónak vesszük, akkor az első tag olyan népdalokat fog előhívni emlékezetünkéből, melyekben a cserefa leveleiből, ágaiból ágyat vet a hős magának és a lovának, vagy éppenséggel elbújnak bennük: *Cserefa levélben el vagyok temetve*. Ha pedig marad a G+J hangpár, akkor új olvasatunk a CseR áG-Ja birtokos szerkezet lesz. Tudjuk, hogy a cserefa nem azonos a fenyővel, de ebben az összefüggésben alighanem egymás váltótársaiként jelennek meg, illetve így foghatók föl. Pocsaj környékén egykor tölgyesek voltak, a fenyő viszont mindig ritka volt erre felé.

Ha elfogadtuk, hogy a *Cserákja* halomnév egyik értelmezésben jó alvóhelyet, alvásra, révülésre való helyet kínál, akkor nem olyan nehéz megtalálni az egyik kapcsot e jelentés és az ágasfa (mely létrát pótol) között. Hiszen az áLoM mindig a hétköznapi létszint fölé eMeL (ugyanazt a két mássalhangzót tartalmazza, csak megfordítva – szerves jelrendszerben nincs kitüntetett olvasási irány), amikor álmodunk, a jövőbe láthatunk, messzire látunk térben és időben. S valóban halmunkhoz egészen közel találjuk nyugatra a *Meszszelátó* halmot, melyen hajdan csárda állt. Itt figyelhetünk föl az áG – éG, illetve aGY – áGY szópárookra. A kínai mitológia tud olyan világfáról, mely fordított helyzetű, azaz égben van a törzse és földön az ágai. Nyelvünkben nyilvánvaló a kapcsolat *ég* és *ág* között, népmeséinkben pedig a hős gyakran a világfa, tetejettlen fa *ágain* kapaszkodva jut az *égbe*. Érdemes komolyan venni az efféle egybeeséseket, melyek első látásra pusztán hangtani véletlennek tűnnek, hiszen úgy idomítottak bennünket (nevelésnek nem nevezném), hogy ebben is a vak véletlen működését lássuk. Ez az összefüggés fogalmi-tartalmi szinten természetesen más nyelveken is értelmezhető, kifejezhető és megérthető, a magyarban viszont nyelvileg is erőteljesen jelződik, közvetlenül és a maga teljességében. Mi magunk elsősorban ilyen összefüggésekre gondolunk, amikor a magyar nyelv teremtményéről beszélünk.¹²

De nem kevésbé fontos az aGY – áGY páros sem. Túlságosan könnyen elfogadjuk, hogy az alvás valamiféle haszontalan állapot, kizárólag testünk pihentetésére szolgál, az álmok pedig csak díszletek. Népmesekutatók számára szinte már közhely, hogy az álmok éppen ellenkezőleg igen magasrendű szellemi tevékenység megnyilvánulásai.

Érdemes volna most az *ágasfa* jelentést alaposabban körüljárni. Látjuk, hogy nemcsak létrát pótló esz-

köz lehet, hanem *esztena* része is. Az esztena szét-szedhető és hordozható juhakolt vagy karámot jelent. Tehát egyfelől a fölfelé jutást, kapaszkodást segítő eszköz, másfelől egy *rácsos* szerkezet, melynek óvó-védő szerepe elsődleges, a visszafogás, korlátozás mellett. Megjegyzendő, hogy csak a vízszintes irányú mozgást korlátozza, fölfelé nyitott. Mielőtt megmosolyogjuk ezt a lehetőséget, gondoljunk a *Júlia szép leány* című balladánkra, melyben *fodor fejér bárány* érkezik le az égből keskeny ösvényen, majd Júliával oda is tér vissza. Tehát ne azon síránkozzunk, hogy korlátozva vagyunk síkbeli mozgásunkban, kiterjedésünkben (vö. Csonka-Magyarország nem ország¹³), ameddig fölfelé nyitva marad az út: gondoljunk Pap Gábor szép párhuzamára KáRPÁT és KIRÖPÍT között.

Nem kell sokáig keresgélni, hogy a CseRáKJa név mellé további hasonló szavakat találjunk, melyek ezeket a jelentéseket teljesítik ki, illetve erősítik meg. Egyfelől madárnevek adódnak, méghozzá több különböző faj: SZARKA, CSÉRKa (szerkő, szerkő, cerkő) 'csér', SeReGÉLY (seregli, sereglye), CSIRIGLYó 'veréb, madárfióka' (ÜMTESZ), CSIRKe, SÓRIGÁLY 'sirály'. Halomnevünk visszafelé olvasva a jelró hang elhagyásával: KeReCSe(n), melynek latin nevében visszaáll a sorrend: Falco CHERRuG (ebben a CH ejthető K-nak is). Érdekes a SzalKó magyarázata a hivatalos tudomány részéről: eszerint szláv eredetű (oroszul *нѣдѣ*), melyet egy 'csillog' jelentésű igéből származtatnak (oroszul *нѣдѣ*). Csakhogy a CseReKe névben közvetlenül is megvan – hivatkozva a hat ismert mássalhangzó csoporton belüli váltás lehetőségeire – CsiLLaG szavunk nélkül, hogy szláv forrást kellene tételeznünk (kész rejtély, hogy ezt a szót miért nem a szlávoktól kölcsönöztük). További érdekesség, hogy a 'rácsos szerkezet' jelentést újra megeléjűk, talán SeReGÉLY névhez áll legközelebb SaRoGLYA szavunk, különösen olyan változatai mint *seréglye*, de nyelvjárásainkban megtaláljuk *csiriglya*, *sorággya* alakban is. Igaz, nem fölfelé kapaszkodásra szolgál, hanem arra, hogy – önállóan használva – szállítsanak rajta valamit vagy valakit. Ismerünk olyan mesét, melyben egy fiú fára mászván – vagyis az ágakon fölfelé lépkedve – *seregélyfiókákat* rak az ingébe, akik aztán őt mintegy égbe emelik. Továbbá a saroglya – része lehet a SzeKérnek, mely szintén vizsgált szavunk mássalhangzó vázával egyezik, csak két hang fölcserélődött; és a mi csillagmesei hagyományunkban van égi szekér, kettő is (csillagképek), nem is szólva népmeséink égbe emelkedő szekereiről¹³. Ráadásul az egyik sólyomfajta angol neve SaKeR, melyet a szófejtők egy része a latin *sacer*, *sacra* 'szent' melléknévre vezet vissza. Angolban még egy sólyomfajta kerül a szentség gyanújába: *girfalcon* 'norvég vadászsólyom', melynek a XVI. században még *hierofalco* a latin neve, és a vita azon folyik (az OED szócikkében), vajjon az első névelem a görög *ijerov* 'szent' vagy

11 Buka László szíves közlése.

12 Hány ilyen összefüggés lehet? meg sem kíséreljük a választ a kérdésre. Egyszerre ijesztő és csodálatos belegondolni abba, hogy alighanem teljes szókincsünk ilyen rokonító bokrokba rendezhető, a kötőszavakat is beleértve, melyek mind-mind a (nemcsak a mindennapi lét

szintjén megtapasztalható) valóság valamely szeletének, szerves alrendszerének feleltethetők meg.

13 Vö. *mahayana* 'nagy szekér' és *hinayana* 'kis szekér' mint a buddhizmus két változatának nevei.

ijevrax ‘súlyom’ szavakra vezethető-e vissza? A “szent súlyom” szókapcsolattal másutt is találkozunk, mégpedig Jeruzsálem nevében; nem is oly régi helyesírással, *Hierosolymitan* ‘Jeruzsálem lakója’ (a *Hierosolyma* névből) szócikk van az OED-ben, 1872-ből adatolt idézettel megtámogatva, és Klein szótárában is. Utóbbi közli, hogy ez a héber *Yēʾaruʾšhālāyim* városnév görögös félreértése, amennyiben az első elemet a görög *ijerov* ‘szent’ szóval, a másodikat pedig *Sovlumoi* lükliai népnévvel azonosították. Holott őszintén a városnév héberül értelmezendő mint a béke alapja”, mert *yaʾūrā* jelentése ‘megvetette (valaminek alapjait)’, *shaʾūloʾūm* pedig ‘béke’. Ez utóbbinak gyökéből¹⁴ vezetik le az *iszlám* szót is (jelentése ‘alávetettség [Istennek]’). A Klein által említett akkád szavak (*shalaʾūmu*, *shulmu*) még tovább nyomozhatók vissza a sumérig – ezt már Klein nem teszi meg, ő tudja miért – ahol a *šilim* jelentése: ‘épségben, egészségben, jólétben lenni’ (Labat és Deimel szótáraiban a 457. számú jel). Alighanem ez a végső forrása az említett héber és arab szavaknak. Ez lehet az a SzeLLeM/SóLYoM, aki képes a belévetett bizalmat és hitet azzal viszonzni, hogy megtart épségben, egészségben és jólétben (az említett város mai urai vajon ezen fáradoznak?). Ez a Fehérlófiát az alsó világból felhozó ragadozó madár, és ő látható a nagyszentmiklósi kincs égberagadási jelenetén is. És végül egy adat az életképi szinten is megvalósuló kapocsra halom és súlyom között (lehet, hogy hangtanilag a SÓLYoM a HaLoM mozgósított változata?): madarunk előszeretettel pihen meg útjai során halmokon, Kaszás Ákos nemezművész barátom ott rendszeresen megtalálja tollait. A végső nyomaték kedvéért: van a Hortobágyon *Súlyom-halom* is, mely helyi hagyomány szerint az egykoron rajta fészkelő madárról kapta nevét!¹⁵

A rácsos szerkezet és a fölfelé kapaszkodás összetett képjele a magyar népművészetben a viráglétrák néven ismert tárgycsoport, de idetartozik az a nagyon könnyű faalkotmány is, melyet tűzfalakra erősítenek, hogy a felfutó növénynek támasztékul szolgáljon. A fölfelé kapaszkodás egyúttal (szellemi) növekedés is lehet. Úgy véljük, elegendő bizonyítékunk van arra nézve, hogy halomnevünk nemcsak földkínálja – a sok madárnév révén – a fölfelé vezető szellemi utat, hanem kapaszkodót, támasztékot is nyújt hozzá. A *Tejkút* című mesében a tej helyett gyanútlanul szilvapálinkával töltkező és ettől lerészegedett óriást FiLaGóRiába zárják, ahol ez a szó a ViLaGúR hangalakú változataként lehetőfinoman utal a cselekmény igazi színterére¹⁶. (Mellesleg a Hortobágyon van Fila-gória nevű halom is, a Góres-tanya közelében.)

Mindez nagyjából összhangban van az előző tanulmányunkban részletezett ismertetőjegyekkel, még

olyan látszólagos apróságokat is beleértve, mint a halomnak a Föld felszínén megjelenő kelésként való értelmezése: CsúRjÁK ‘pattanás, gennyes kelés’ (ÚMTSZ), amelyen keresztül földünk mintegy megtisztul. Vannak azért most újabb elemek is: a forgás. Mondhatni ez az egyik legerőteljesebb oldal, de közvetlenül nem látszik a halomnév alakjában. Kiindulni a név első szótagjából fogunk, ugyanis a CS-R páros már önmagában is a forgást idézi meg. Elsőként CsúR szavunkat említem, mely újabb szép példával szolgál anyanyelvünk egyik páratlan sajátosságára. Az egyalakú szavak egyik csoportjának különleges sajátossága az, hogy főnévként a valóság állapotszerű viselkedését, igeként pedig folyamatszerűségét idézik meg (Pap Gábor). Fenti gondolatmenetünk értelmében az egyalakú szavak természetesen csak mint zavaró tényezők jelenhetnek meg a nyelvész (szótáríró) számára, mintegy azt szemléltetve, mekkora az ésszerűtlenség és zűrzavar a nyelvben, s magát a jelenséget többnyire csak kabarétréfa és szóviccek szintjén kezelik, ha kezelik – a nyelvészek is! Ide süllyedt le anyanyelvünk egyik különleges sajátossága, melyet az anyanyelvi oktatás súlyponti kérdésévé kellene megtenni, a többi mellett (mássalhangzók kiemelt szerepe, ragozás különlegessége a hajlítással stb. szemben, mondatban a mellérendelés¹⁷, illetve a mellérendelő gondolkodás, mint a magyar észjárás alapvető sajátossága, vö. Karácsony Sándor művei).

A CsúR főnévként gabonáról, illetve -cséplő hely, ahová a termést betakarítjuk. Újszövetségi párhuzamokból tudjuk, hogy a gabona betakarítása rokon a lelkek betakarításával, Úristenhez való megtéréssel. Ezért nem véletlen a SzéRű-vel fennálló rokonsága sem, tehát a betakarítást válogatás előzi meg, ahogyan korábbi halom-tanulmányomban kifejtettem. A CsúR másik hangalakja változata a SíR, és természetesen legkevésbé sem érdekel bennünket az, hogy a hivatalos nyelvészet nem veszi észre a párhuzamot. Az már érdekesebb, hogy CzF sem veszi észre, pedig a SíR főnév szócikkében közölt magyarázat és idézet világosan utalnak a lehetőségre:

E szót közvélemény szerint a *sír* igével szokták azonosítani, minthogy a sírba tett halottat megsiratjuk; de valószínűbb, hogy eredeti ős értelménél fogva vermet, gödört jelentett, s mint ilyen a régi ázsiai népeknél divatozott. Varro (De re rustica L.1) mondja: «Quidam granaria habent sub terra speluncas, quas *síros* vocant, ut in Cappadocia.»... Hesychius szerint, sírokat (*sírov*) ásnak, melyekbe a magokat teszik, pl. a búzát, rozsot. Ezen szokás, t. i. a gabonát vermekben tartani, maiglan országserzte divatozik a magyar népnél.”

¹⁴ Az arab nyelvben gyökön általában három mássalhangzóból álló sort értenek, melyeket különböző módon hangzósítva kapjuk ugyanazon szó különféle alakitani változatait, illetve képezhetünk jelentésben hozzá közelálló szavakat. Az arab tehát a hajlítás tiszta fajtáját képviseli, ragozást ő sem ismer, ahogy az indogermán nyelvek sem.

¹⁵ Buka László szíves közlése.

¹⁶ Egyike azon szavainknak, melyeket többen idegen szónak vélnék. Az akadémikus tudomány szerint ismeretlen eredetű; neki ma-

radjon is az, nekünk viszont, a *Tejkút* ismerőinek és kedvelőinek, már nem az.

¹⁷ Újabban egyesek megkérdőjelezzik nyelvünk ragozó jellegét és igyekeznek összemosni a hajlító (indogermán, sémi) nyelvekkel; ugyanazok nyelvtanukból a mellérendelő mondatokat *teljesen* – nem tévedés! – *teljesen* kihagyják (É.Kiss és mások 1998). Nem világos, mire megy ki ez a játék, de érezhetően nagy a téje. Netán megindult nyelvünk globalizálása is?

Hogy a Sír igével való azonosításban több is lehet a pusztá közvéleménynél”, angol párhuzam (is) mutatja: GraVe ‘sír’ fn., GRieVe ‘báncódik’ a Grief ‘bánat, szomorúság’ főnévből. Sőt, ha már az angolnál tartunk, itt lesz további két eleme a rendszernek, mindkét nyelvben. 1) Zöngésítve az első mássalhangzót Zsír főnevünket kapjuk, angolban ennek a GreaVe(s), GraVe(s) ‘tepertő’ fog megfelelni, melyet tudvalevőleg zsír olvasztásakor nyerünk. Mi köze ennek a sírhoz? A magyarázat olyan kifejezésekből adódik, mint a földnek zsírja”, mely állapot trágyázás eredményeként áll elő.¹⁸ Mint ahogyan a jó helyre került mag meghal, hogy belőle új növény sarjadjon, úgy minden halál áldozat az új életért, nemcsak átvitt értelemben. 2) Az első mássalhangzó elhagyásával ír szavunkat kapjuk, mely szintén egyalakú szópárt alkot. Az igei jelentés úgy kapcsolódik Sír szóhoz (mindkét értelemben), hogy népdalainkban az írás, írott szöveg, levél igen gyakran, sőt mondhatjuk: általában valamilyen szomorú eseményhez, bánathoz kapcsolódik, arról ad hírt (halál, betegség, rabság, elválás, harcra vonulás), az (írásban közölt) örömhír igen ritka. Ha pedig ír ígént megfordítjuk, a sírással azonos jelentésű Rí szóhoz jutunk. Angolban ennek az (en)GraVe ‘vés, metsz’ felel meg, melyet egyesek – a CaRve ‘vés, farag’ igével együtt – a görög GraPHein ‘írni’ szóból eredeztetnek, mások viszont a GraVe ige alapjelentései között veszik föl a ‘temet, kiás, váj, farag, metsz’ fogalmakat (németben *graben*). Ha meggondoljuk, a sír valóban tekinthető – a sírdombbal, egyéb sírjelekkel együtt – többé-kevésbé maradandó jelnek a Föld felszínén, de hát magán a fejfán is mindig van írás. Az Állatövben a halál, a sír a Skorpió jegyhez tartozik, az évkörben ide esik a halottak napja; ez a lehulló avar, a nyomhagyás időszaka. És amennyiben a koporsó, a sírdomb a testi nyomhagyást jelenti, úgy az írás (a képírás is) mi más lehetne, mint szellemi nyomhagyás. Nagyon sok, ókorban-középkorban élt ember után egyéb nem is maradt fenn mint írásai. És az ír főnévi jelentése? Nemcsak az köti ide, hogy a gyógykenőcsnek többnyire valamilyen zsíradék a hordozó anyaga (de pl. a disznózsír önmagában is használható gyógyírként). Hanem az is, hogy népmeséink kígyója – aki az Állatövben Skorpió keleti megfelelője – hozza rendszerint a gyógyírt, a forrasztófüvet, s mai napig ő a gyógyszer-tárak egyetemes képeje. És hogyan kapjuk manapság is a gyógy-írt, a gyógyszert? Bizony úgy, hogy házi orvosunk fel-ír-ja...¹⁹

Hol van mindebben a forgás? kérdezhetnénk. Hát mindenütt ott van.²⁰ Rövid i-vel ez a SiR gyök lesz, melyből székely nyelvjárásokban képződnek a SiRít, SiRül ‘fordít, forog v. fordul’ igeik, de SeRény, SüRög szavaink is idetartoznak. És a Sír = Csűr vajjon nem az átfordulás helye? Itt válik véglegessé test és lélek elválása, az Úr csűrjébe pedig csak az igazak kerülhet-

nek be. A Zsír esetében a fordulás halmazállapotváltást jelent, szilárdból cseppfolyós lesz az olvasztás során, és megfordítva. Az ír-ás pedig egy gondolat átfordítása látható jelekkel, melyek ki-olVaS-ása szintén halmazállapotváltás”, hiszen láthatóan azonos oLV-ad ígénk gyökével.

Csűr igei jelentéséről még nem is szóltunk. Ma leginkább csak a ‘csűr-csavar’ kifejezésben használjuk, de azért a MÉKSZ-ben van külön szócikke: **1. Ritk** Eredeti mivoltából kiforgat(ni igyekszik), (el)ferdít. ~i a dolgot. **2. Rep** <Repülőgépet> a csűrőkormányval elfordít, irányít. Balra ~i a gépet.” Itt újra lesz angol párhuzam, amikor is a Csűr főnévnek – ST«CS váltást föltételezve – a SToRe ‘tár-ház, raktár, áruháza’ fog megfelelni, az igei jelentésnek pedig Steer²¹ ‘kormányoz, irányít’ (*steering-wheel* ‘kormánykerék’). A zsíradékot pedig ezen a hangtani vonalon a STear-in képviseli, a mai gyertyák alapanyaga, melyet a görög STear ‘fagyt zsír, faggyú’ szóból eredeztetnek. Itt mindjárt kínálkozik a kérdés: ha fölmerült a ST-R hangcsoport, akkor nincs-e valami köze mindennek a csillagokhoz? angolul STaR, latinul STeLLa, görögül aSTeR stb. Úgy gondolom, hogy nagyon is van köze: ahogy az égen a CsíLLaGok világítanak, lent a Földön alighanem a legrégebb mesterséges világítóeszközt éppen a faggyú, a Zsír szolgáltatja, talán ezért is hívják SiR-iusnak a legfényesebb csillagot, melyhez népmesénk szalonnasütési, CSoRGatási jelenetei kapcsolódnak (Pap Gábor). Neve több nyelvben Kutycsillag, Ebcsillag, talán ő az a kutya, amelyből nem lesz szalonna, hiszen ő odafent világít, nekünk itt lent viszont faggyúból kell méceset készíteni; ha pedig Sír a gyermek, azt mondjuk: eltört a méces”, amelyben eredetileg valóban Zsír égett. CsíLLaG egyik tájnyelvi jelentése: leves felszínén úszó, felcsillanó, apró zsírfolt”, CsíLLÁR pedig: apró zsírfolt a vajjá váló juhtej felszínén” (ÜMTSZ).

A CS-R/S-R hangpár eléggé általánosságban vall a forgásról, átfordulásról. Föltételezhető, hogy harmadik hanggal bővítve a sort, pontosabbá válik a forgás képzete. Így is történik. Ez a harmadik hang K vagy G lehet, melyhez még egy negyedik is járulhat: J vagy L, mely a G-vel társulva GY hangot fog eredményezni. Itt van mindjárt mind a négy hangot tartalmazó CSERKöLYü szavunk, mely CzF szerint malomféle eszköz a timároknál, melylyel a cserkéret és gubacsot összevezűzzák, megőrlik, mielőtt csávat készítenének belőle.” Alaposabban vizsgálódva találunk ugyanebben a szótárban CSERK (pontosabban CSÉ RK) szócikket is: elvont vagy elavult törzsök, meg van *csérka*, *csérkél*, *csérkélődik*, *csérkész* származékokban. Értelme egyezik a *kerek*, *körös* szókéval. A gyöke is *csér* egy a *kér*, *kör* gyökökkel. Innen származik *csérkabala* is, mely am. kőrkabala. Egyébiránt közelebről rokon vele a latin: *circa*, *circum*, s a

¹⁸ Angol adat ugyanerre az OED *manured* ‘trágyázott’ címszavából: **1596** Nashe *Saffron Walden* 102 A dampe (like the smoake of a Cannon) from the fat manured earth..(being the buriall place of fiue parishes).

¹⁹ Bajkán Lászlót illeti a köszönet a szép párhuzamért. – Az akadémikus nyelvész szerint az egyalakú szópárok tagjainak jelentései között nincs felismerhető összefüggés”. Maradjanak is meg ebben a hit-

ben.

²⁰ A híres 1. számú katonai felmérés (XVIII.sz. vége) térképein a halmok térképészeti jelölése: középen egy pontot sok-sok balról jobbra kanyarodó csigavonal vesz körül. – Buka László szíves közlése.

²¹ Nyelvtörténetileg is összefügg az újszövetségi görög *STauRos* ‘kereszt’ szóval.

magyar *czirk*, melytől *czirkál*, *czirkalom* eredtek, valamint a *kurkál* törzse *kurk* is.” *Csërka* jelentése göndör hajú, szőrű”, vagyis megint a göndörödés, forgás eleme jelentkezik.

Nézzük akkor magát a CSER gyököt! Ilyen gyököt CzF hetet sorol föl, vagyis a bőség zavarával fogunk küzdeni: 1) és 2) hangutánzók, egyfelől a *cser-dít*, *cser-ren*, *csër-mely* (itt néha az E hang váltakozik zárt Ê -vel vagy Ö -vel, pl. *csör-ren*), másfelől *cser-ép* szavunk gyöke; ez utóbbit mai szótáraink könnyedén szláv eredetűnek veszik, pedig a) orosz szófejtő szótár szerint a *чепен* indoeurópai jellegű szó, vö. német *Scherbe* ‘cserépdarab’; b) oroszban és más szláv nyelvekben elsődleges jelentése ‘koponya’, nálunk viszont nincs ilyen jelentése; c) magyarban vannak rokonai, pl. a CSoRba föltétlenül, de talán más szavak is. 3) gyöke a *cserje*, *csereklye*, *cserény* szavaknak, rokonai *csíra*, *sarj*; 4) *csere*, *cserél* gyöke; 5) *cserkél*, *cserkész* gyöke, ekkor *ker*, *kör* a rokona; 6) *cser-fa* (kérg), néhol *csér* alakban: sár, sárvíz, csáva. – Úgy véljük, hogy e jelentések mindegyikét értelmezni kell és lehet is halomnevünk esetében. Minthogy a CSeRe, CSeRél fogalmi köre szintén a forgáshoz tartozik, egyedül a hangutánzó gyökök kívánnak magyarázatot: egyfelől a sok madár hozhatja be a hanghatásokat, másfelől a csörgés lehet pénz csörgése is, de bajelhárító zajkeltés is.

A forgást illetően külön figyelmet érdemelnek természetesen azok a szavak, amelyek pontosan a halomnévben előforduló mássalhangzókat tartalmazzák. Ilyen mindenekelőtt a föntebb már említett CSeRKöLYü, malom jelentésben. Fölvétele ellen szólhat, hogy összetett szó, míg halomnevünk nyilvánvalóan nem az. Úgy véljük, ezek a kérdések egyáltalán nem nyilvánvalóak. Egy szerves jelrendszerben nem érvényes a *tertium non datur*, a harmadik kizárásának törvénye, tehát az sem dönthető el előre, hogy egy jel alapjel vagy összetett jel-e. Ez már egyes hangokra is igaz, gondoljunk pl. a CS mássalhangzóra, mely különösebb erőfeszítés nélkül T+S hangokra bontható, sőt ekkor már a kapcsolat meg is fordítható, és akkor az összetevők egyenként is tekinthetők. Erre az egyik legsebbebb példa éppen CSÚR szavunk, melynek magyar és angol változatai: SÍR, SZÉRŰ, TÁR, SToRe. Hasonló jelenséget látunk CSiLLaG és CSéR (madárnév) esetében is, főleg ez utóbbinak különböző tájnyelvi változataiban (lásd előző halom-tanulmányunkat is). Ez egy szójel esetében nem jelent végtelen sok olvasatot, csak annyit, amennyit a jel megenged.

Most már a KöLü szót külön tekintve: ...Másképp *külü*, s megfordítva: *lükü*. Néhatt: *kölyü*. 1) Ütő késület vagy gép, mely törő kalapácsok által bizonyos testeket apróra zúz... 2) Kézi malom... jelenti a kerék sugarát is, de ez igazán *külö*...” (CzF) A malom és a benne végbemenő elentétes irányú forgó mozgások a Rák képjelét idézik meg. És természetesen a küllők is a forgást segítik elő. Hiányzik az utolsó jelíró hang, mégis a forgást fejezik ki CSúRiK ‘kúp alakú fadarab fiúk játékában’ és CSuRoK ‘esernyő’ szavainkban. Ez utóbbi a csörgés képzetét emeli be rendszerünkbe, és azt látjuk, hogy több esetben találkozunk a forgás és a zsírban vagy zsírral való sütés képze: CSuRka ‘hurka’ (természetesen ‘hajfonat’ jelentés is idevág),

CSuRiK ‘szalonnabőr’, CSoRGat ‘nyárson szalonnát süti’. Ennek oka nyelvünkben a rokonító kapcsolat forrás (forralás), forróság és forgás között, melyek gyöke azonos. Sajátos foglatat adj a képzeteknek CzF alábbi szócikke:

CSÖRGE... 1) Kiolvasztott szalonna maradványa, megsütött vagy égetett szalonna rostja; másképp: *töpörtő* (tepertő), *töpörtű*. *Húsos csörge*. *Öszvemegy, mint a csörge*. (Km). *Csörgével készített pogácsa*. Átv. ért. Kihányás, kivarasodás az ajakakon, vagy ajakak körül. *Papcsörgét evett* (Km)., azaz csörge alakú kihányás van a száján. 2) Baranyai tájnyelven am. kis patak, csermely, csörgeteg.

Ehhez csak CSöRöGe ‘forgácsfánk’ jelentést kell hozzávenni (bár CzF-ben ez külön szócikk), hogy a forgás, sodrás, csavarodás és CSeRe közvetlenül is szemünk előtt legyen. – Az egyszerű vagy összetett szó” kérdéshez szolgáltat adalékot a CSERKABALA CzF-beli megfelelője az ÚMTSZ-ben: a mássalhangzókat illetően halomnevünknek egészen pontosan megfelelő CSeRGeKaLa található. Itt már magát az elválasztó vonalat is nehéz meghúzni; hol a határ a két elem között, ha egyáltalán két összetevője van? Ennek jelentése CzF-ből:

CSERKABALA, (cser-kabala, azaz ker- vagy kör-kabala) ösz. fn. Székely szó, másutt ördög lova, bolond lomba, azaz: földbe vert czölöpre keresztül tett dorong, melyet forgatni lehet. A pórsuhanczok addig forgatják és hajtják, míg a rajtaült elszédítve levetik.

Tovább pörögve a forgás irányában, talán egyik legnyilvánvalóbb olvasata halomnevünknek a latin CIRCULus, angolul *circle*, melynek kiejtése Ős3:k(ə)l, tehát az első C betű SZ-nek, a második pedig K-nak ejtendő, s a latinban is az első C szokásos ejtése sziszegő hang. Ez nem más, mint a latin *circus* ‘kör, versenypálya’ kicsinyítő képzős alakja. Mássalhangzó képlete C-R-C-L, mely ezzel a kiejtéssel teljesen egyezik CS-R-K-J képlettel, és a halom tényleg szabályos kör alakú. Nem lehetne vajjon a latinból eredeztetni? De félre a tréfával: sokkal fontosabb, hogy megbeszéljük az angol CHURCH ‘templom, Isten háza’ szóval esetleg fennálló rokonságát. Ennek ugyan tS3:tS az ejtése, tehát az első és utolsó hang egyaránt CS, de az északi angol nyelvjárásban KiRK az írásmód, és az ejtés is ennek megfelelően K az elején és a végén is. Az OED kisebb tanulmányának is beillő szófejtésben igyekszik kideríteni, hogy az angolszász ősök a görögből miért a *kuNriakovn* ‘az Úré, Istené’ (a *kuNrio* ‘Úr’ főnévből képzett melléknév) szót vették át az Isten háza jelölésére, a sokkal ismertebb és elterjedtebb – a mi nyelvünkben is meglévő – *ekklézsia* vagy *bazilika* szavak valamelyikének ógörög elődje helyett? Érdemi választ nem kapunk, de arra a kérdésre sem, hogy miért látogult CS hanggá az eredeti görög K délen és miért maradt meg északon? Elégé sajátos, hogy pl. az oroszok is pont ezt a ritkább görög kifejezést vették át: *Церковь*, ‘kevert’ ejtéssel, vagyis az első K-nak sziszegős ejtés felel meg, a második marad kemény K,

akárcsak a kör” latin (és angol) ejtésében. Tudom, hogy furcsának tűnik a következtetés: halomnevünk egyesíti magában a kör” latin megfelelőjének, és a görög KuRiaKon szónak mindkét angol, és szláv ejtését is. Talán idetartozó, hogy a CHuRCHiLL név (folyó és miniszterelnök) értelmezhető CHuRCH + HiLL összetételként, melynek jelentése: templomhegy; közismert, hogy a templomok, szent épületek mennyire kötődnek halmokhoz. És vajon hogyan függ össze kör és cser(e)? Igen: a nagyévi menetben hátráló Nap 26 ezer év alatt tesz meg egy KöRt, s eközben fokozatosan fölváltódik, ki-CSeR-élődik a SaRK-CSiLLaG (az összetétel mindkét tagja halomnevünket idézi!), a Föld tengelye kb. 2160 évenként más-más Szegeletsillagra mutat (*Nem az a Nap, nem az a Hold / Nem az a szeretőm, ki volt*). Népmeséink csodás átváltozásaiban köralakú mozgás kell a személyiségváltáshoz, új létminőség eléréséhez: átbucskázott a fején és kacsává változott, stb. Az utolsó mássalhangzó (jelíró hang) elhagyásával adódik SaRK v. SaRoK: a táj sarkpontja, ahol valami fordul, pl. a Sarkcsillag földi leképeződése. De halmunk földrajzilag is sarkpont, váltás helye, hiszen itt ér véget a löszletörés.

Maradva egy kicsit a hangtannál: ha az angol CHuRCH szót úgy tekintjük, mint két sziszegős által közrefogott jelíró hangsorát, akkor a magyarban ezen a vonalon CSöRSZ nevet kapjuk, a skót-angol KiRK mintájára pedig KeRÉK (vagy KeReK, KaRiKó stb.) szavunk adódik, melyben mindkét sziszegős köhögőssel váltakozik. A Csörsz-árok egyik vonulata éppen a halom közelében fut le.²² Így egyszerre többféle olvasati mód van érvényben: a már említett KeReCSe(n) nem csak úgy fogható föl, mint halomnevünk CSeReKe változatának fordított olvasata, hanem mint a sziszegős-köhögős pár másféle elrendezése a középső jelíró hang körül. Ekkor idevonhatjuk KeRuGLYa ‘szénvonó’ szavunkat, de a halmokkal igen könnyen társítható szent nevének angol és magyar olvasatait is: GyöRGY illetve GeoRGe (kiejtve dZO;dZ), sőt GöRöG is. Ez csak ízelítő a lehetőségekből, de nem célunk a matematikailag előállítható összes hangsor felsorolása (lásd SoRoS), hanem néhány fogalom alaposabb vizsgálata, melyek sajátos módon és kiemelten kapcsolódnak halomnevünköz.

Keressük tovább a forgás (forrás, forróság) körébe tartozó szavakat. Már fentebb úgy tűnt, hogy a táj egyik SaRK-pontján vagyunk – vegyük ezt szó szerint! Az ember és a közelében élő emlősállatok lábában ugyanis van egy csont, melynek görög neve *ajstravgallo*, latin betűkkel átrva aSTRaGaL-os. Ha most ST helyett CS-t írunk – a fentiek után ez már megengedhető bűvészmutatvány – akkor a CS-R-G-L sort kapjuk. Minthogy nincsen túl sok olyan szó, mely pontosan halomnevünk mássalhangzóit tartalmazza, ezért különös gonddal vizsgáljuk mindegyiket. Latin neve *talus* ‘1. sarok, boka 2. kocka; *talis ludit* – kockázik’ (vö. *ta-*

lár, azaz bokáig érő ruha). Magyar nevei: *ugrócsont, köbcsont, sarokcsont, bokacsont, csűd, csülök*. Ettől a felsorolástól alighanem rosszul lesz – szándékom ellenére – a bonctanban járatos olvasó, az orvosokról nem is szólva, hiszen nyilvánvalóan nem vonatkozhat mindezen szó csontvázunk ugyanazon részére, sőt itt még állati csontvázakat is figyelembe kell venni. A köznap angol nevekkkel sem járunk jobban: *ankle-bone, huckle-bone, astragalus, heel-bone*. Az esetleges rosszulletért elnézést kérek, a pontatlanságért” viszont nem, ez ugyanis nem bonctani óra, hanem egy halomnevet igyekszünk értelmezni, méghozzá nem az ún. racionalizmus, hanem a rokonító gondolkodás alapján; sajnos nagyobb botrány is van, hiszen egyes szótárakban nem átalják csípőcsontnak, térdizületnek, nyakcsigolyának visszaadni! Most be kell érünk azzal (de ez a megszorítás valójában bővítést jelent), hogy valahol a sarok és boka táján emberben és (boka és pata, ill. csülök között) állatban kb. négy- (esetleg hatlapú) csont, mely kulcsfontosságú a teherviselés és fordulás szempontjából (ha más testrészhez kapcsolják, ott is a fordulás a lényeg), és amellyel az ókortól napjainkig kockázni szoktak. Ennek a játéknak népnyelvünkben CSüRKözés a neve (kockajátékhoz leginkább juh- vagy lócsontokat használtak, ill. használnak). Természetesen az ún. modern tudomány” szemszögéből számon lehet kérni rajtam a bonctani pontosságot, az éles határvonalak kijelölését. Egy éles sebészkéssel valóban meg lehet húzni ezt a határt a szóban forgó csontok között, vagyis bokánál elmeszeni az inakat. Ez lehet bonctanilag siker és diadal, a racionalizmus győzelme, amelyet nem homályosít el olyan apróság, hogy az illető többé nem fog tudni járni. Mi néhányan még szeretnénk mankó nélkül, saját lábunkon járni. Az ilyen példák mutatják jól az ún. racionalista és a rokonító gondolkodás közötti alapvető különbséget, és egyúttal vízvázastók is, hiszen aki nem tud kilépni az előzőnek a keretei közül, az menthetetlenül lemarad hagyományunk megismerésének útján; ő sem fogja bánni, mi sem.

Az ókorban e csontokat nemcsak játékra, hanem jóslásra is használták, ennek nyomát őrzi pl. az angol *astrogalomancy*. Ezen a ponton feltűnhet, hogy a csillagjóslásra használt idegen szó (vagy nem is olyan idegen?): aSTRo-LoGia pontosan ugyanazokat a mássalhangzókat tartalmazza, mint halomnevünk, csak a két utolsó fölcserélődött: TS-R-G-L. Korábban²³ már tárgyaltuk az *astragalus* kérdést, de csak növénynévként; magyar nevei: *(édeslevelű) csűdfű, bóka, baktövis, ugrócsontfű, héjaköröm*. Akkori egyik felismerésünk szerint ez a név a Rák-Bak tengelyre utal, nemcsak a növénynevekben szereplő B-K hangpár, hanem a kövekező okok miatt: 1) maga a *bak* szó is szerepel a nevek között, a *tövis* pedig a szenvedés képjeleként szintén a Bak állatövi jegyhez kapcsolható jellemzőkre utaló szó; 2) a növénytanhoz nem értek,

22 Buka László hívta fel erre figyelmemet, s arra is, hogy mivel én inkább Ördögárokknak hívják. Reuter (1977) a Csörsz név ősi magyar származása mellett érvel (szemben a többiek által szorgalmazott szláv eredeztetéssel). Feltevése szerint az árok oldalán fonásra-szövésre – SeR-ítésre – alkalmas bózót- vagy fafajták nőhettek, s bemutatja e szó szerteágazó bokrárt (cserény, cserje stb.), amely szintén az idegen szár-

maztatás ellen szól. Selmeczi (2001:184) pedig a Csörsz-árok névváltozatai között az I. és II. katonai felmérés térképeiről Csehárka, Cezarok, Csekarke, illetve Cseszárka neveket gyűjti ki, melyek igen hasonlóan halomnevünkhöz.

23 Végvári 2000:92-93.

de bizonyára nem véletlenül adtak e növénynek főleg csontozatra utaló neveket; talán vaskos, bütykös a szára, vagy nincs is szára (egyesen a „bokából” nő ki); a csontozatnak pedig bizony Bak az őre az emberi test állatövi megfeleltetési rendjében (nagy fejezet nyílik majd a szerves műveltség kutatásában, ha arra alkalmas szakember nekilát a népi növénynevek csodálatos és komoly munkát igénylő feladatának); 3) a görög (?) névből kiolvasható a T-R-G hangsor, amely ugyanebben a görögben a bakkecskét jelenti (*travgo*”), csak ezt a megfelelést már nem illik észrevenni a hivatalos nyelvészetben, ugyanis akkor meg kellene magyarázni, hogy a nem-távfűtött vermekben lakó, és „prelogikus” gondolkodó ősök (csak nem szkíták voltak véletlenül?) hogyan voltak képesek párhuzamokat fölfedezni a csüdfű, juh vagy kecske, és az állatövi jegytulajdonságok között? Az ilyen magyarázatok után manapság nem szokás odaítélni a PhD címet, sőt ez régebben sem dívott. 4) Tengelyünk másik végpontjára utal ugyanez a hangsor, csak a G-t kell zöngésíteni: TuRka, a csőrös kecske, amely már gyakorlatilag a gólyával egyenlő. De maga a GóLYa is benne van a névben, kétszer is. Egyszer a végén a G-L hangsorban, ekkor az eleje aSTeR, vagyis csillag (szintén görögül, de ezt sem volt szabad eddig észrevenni), másodszor pedig a tájnyelvi eSZTeRaG alakban (angolul is SToRK; görögül viszont *pelargosz* a gólya).

Lehetséges, hogy éppen e megfontolások (forgás, Rák-Bak tengely) miatt a halmokra nem nyílegyenesen fölfelé, hanem csigavonalban lenne célszerű fölkapaszkodni. Az érzékenyebb idegzetűek számára könnyen csergekelává, egyfajta körhintává válhat, szédülést okozhat a halmokhoz eredendően társuló forgási képzet. Végül azt sem tartjuk kizártnak, hogy a csigavonalszerűség esetleg a növényzet színében, fajtájában, növekedésében is megfigyelhető, hogy tehát volna valami közös a halomban és az ember feje búbján vagy hátán látható forgóban.

Már tettünk említést a rácsos szerkezetekről, sőt viráglétrákról is, de most megpróbáljuk általánosabban tárgyalni a kérdést. Észrevehetjük, hogy a RáCS-szerűség nemcsak az ágasfában van meg, hanem az egyik jelentésként idézett RőZSében, és nemcsak tartalmilag, hanem hangtanilag is; rőzsemű vagy -gát = karók közé font rőzséből és földből emelt gát (MÉKSZ). Sőt magában a fenyőben is megvan ez a mozzanat: kis ágacskaí rácsszerű szerkezetet mutatnak, a törzsből szabályosan kinyúló ágai pedig mintegy létrát alkotnak. A rácsot nemcsak a kapaszkodás eszközeként tekinthetjük, hanem – bármilyen furcsának tűnik is első hallásra – a nézés, megfigyelés eszközeként. Nem lehet célunk ennek teljes néprajzi bemutatása, de legalább néhány dolgot megemlítnünk: 1) a falu boszorkányait nemcsak lucaszékre állva lehet azonosítani, hanem úgyis, ha *szitán* át lesi meg valaki padlásról a hazatérő csordát; 2) a kiságyában vagy BölCSőjében fekvő csecsemő kétféleképpen nézeget: vagy fölfelé néz, ami az éghez, a Teremtőhöz kapcsolja (talán ezért lesz BölCS), vagy pedig oldalvást nézi

a mi világunkat, de ekkor a rácson, tehát mintegy szűrőn KeReSZTül figyel bennünket, úgy látszik ezt a földi világot kezdetben szűrni kell számára (a szemmelverésre is ekkor a legfogékonyabb, talán ezért helyezték szülés után rövid időre báránybőrre az újszülöttet). A RáCS alapeleme éppen a KeReSZT, és észrevettük, hogy ez is halomnevünk megfordítása, kiegészítve SZT-CS váltással. Márpedig a KeReSZT révén – mely célkereszt is – tudunk a Teremtőre hangolódni: aki engem ismer, ismeri az Atyát.” Idevág CSöRöGLő, CSöRöKLYő tájnyelvi szavunk, melynek jelentései: 1. keresztelő, 2. az elsőszülött fiú keresztelőjekor rendezett lakoma (ÚMTESZ). Jézus valóban elsőszülött volt, bár ritkán szoktuk ezen a néven emlegetni.

Különösen a nem hívő olvasó részéről (ha egyáltalán eddig bírta türelemmel, ami szép tőle) merülhet föl most a vád: talán mégsem kellene mindent egy szóba belemagyarázni, akármi halomnevén is! És bizony itt a „mindent” jelentése: Nahát, még a vallást is! Mit el nem bír szegény nyelvünk!” A vallást legalábbis nagyon jól elbírja, sőt úgy tűnik, igen szoros kölcsönös függés van hitünk és anyanyelvünk között²⁴, de talán ezen sem kellene olyan nagyon megdöbbenni. Egyébként mindent valóban nem magyarázunk bele, csak annyiszor fogjuk elolvasni a jelet, amennyiszor engedi, többször semmiképpen. Például a Kutyakaparási-csárda nevét nem fogom belőle kiolvasni, bármennyire szeretném, de a *magyar* népvétet sem. A sokat emlegetett *keresztanyám térde kalácsát* viszont esetleg ki fogom belőle olvasni, hiszen a kereszt épp az imént bukkant föl olvasatként, a térd pedig mint csuklópont főntebb szerepelt a Bakjeggyel kapcsolatban. Továbbá a *kalács* (akár a *kulcs*) valóban nem egyéb mint a *kereszt* egyik olvasata (megint SZT-CS váltással; úgy is készül, két vagy három darab téstahurkát fonnak össze keresztalakban (ezért esszük Húsvétkor és Karácsonykor). A térd és a kereszt bizony éppen a feszületen találkozik össze, mert akit oda fölfeszítettek, az december 24-én, azaz a Bak időtartam elején született, és a keresztre nem elsősorban azért feszül föl, hogy szörnyűködjünk vagy síránkozzunk kínjain, hanem hogy – mintegy célkeresztként – lehetőséget adjon számunkra az Atyára való ráhangolódáshoz (a térd pedig a Baknak megfelelő testtájékunk). Hiszen ő azért jött, hogy általa megismerjük az Atyát, hogy az Íge testté legyen számunkra. Éppen ezért nem kellene nagyon csodálkozni azon sem, hogy Jézushoz bármely (magyar) szóból kiindulva eljuthatunk – beleértve a kötőszavakat is, hiszen ő maga a (megtestesült) ige, a *logosz* (az ige magyarul *keresztiszemet* is jelent a hímezésben). Minden kimondott szó egy megtestesülés. (A továbbiakban ennek tudatában káromkodjunk.)

Az a körülmény, hogy a CS-R-K/G hármass egyfelől rácsos szerkezetekre, másfelől hanghatásra (csörgés) utal, fölveti a kérdést: lehet-e másutt is megfigyelhető kapcsolat a kettő között? Bármilyen furcsa is első hallásra: lehet. 1) Minthogy a bölcsőt már említettük (le-

het kiságy, járóka is), itt a legkézenfekvőbb kezdeni: igen általános szokás madzagot kötni felül, keresztben, a hosszanti oldalára merőlegesen, és arra csörgőt vagy csörgőket kötni, a csecsemő első játékaként. 2) A csörgés és rács érdekes együttesét figyelhettem meg nemrég a bogácsi templomban, Tóth István tisztelendő úr jóvoltából: a templomi betlehem részeként szereplő, viszonylag nagyméretű bölcső fából készült persellyel volt egybeépítve, s ez „szolgáltatta” a csörgő hangot minden pénzérme bedobásakor. 3) A fenyőfa „rácsosságáról” már beszéltünk; sok családban ma is csengő (gyermek számára nem láthatóan, mintegy rejtéki módon) adja hírül: megjött a kis Jézus, elhozta az ajándékokat, s letette őket a fa alá. 4) Sok templomban már elbontották, de gyakran látjuk ma is az ún. áldoztató rácsot, mely a szentélyt a hajótól elválasztja. Itt veszik magukhoz az áldozáshoz járulók Krisztus testét, mely előzőleg a szertartás során ostyából lényegült át, úrfelmutatáskor pedig csengő vagy harang szól; ráadásul maga az ostya is rácsos szerkezetű (lásd pl. a nápolyi szeletet is). 4) A komlóskai ruszinok betlehemes játékában magát a betlehemet – tehát a jászolt – rázzák erőteljesen, s az csengő-csörgő hangot ad.²⁵ 5) Érdekes angol párhuzamként az OED *cradle* ‘bölcső’ szócikkében tekintünk meg két adalékot korai angol-latin szójegyzékekből:

c1000 Ælfric *Gloss.* in Wr.-Wülcker I. 124 *Cunabulum*, *cradel*.

... c1440 *Prompt. Parv.* 101 *Credel*, or *cradel*, *crepundium*.

Az első esetben a latin *cunabulum* valóban bölcsőt jelent latin-magyar szótáraink szerint, de a második forrásban megadott *crepundium* nem bölcsőt jelent, hanem – ‘csörgőt mint játékszer!’ 6) További összefüggéseket jeleznek a rácsos szerkezetű harangtornyok és haranglábak, de a kőből épített templomtornyok zsugáteres ablakai is. 7) Mai példa nem szentségi környezetből: rácsos szerkezetű vasúti sorompó, és a leengedése közben hallható folytonos csepetés (főleg amerikai filmekben).

A rácsos szerkezet még két irányban vihet el bennünket. 1) Folytatva főntebbi gondolatunkat: gát, de nem akadály értelmében, hanem mint védőgát; a *rőzsegát* magyarázata a MÉKSZ-ből: „Karók közé font rőzséből és földből emelt gát.” 2) Ahogy RÖZSE és RÁCS összefügg (a rőzsének van rőcse” ejtése is!), ugyanúgy ÖSZTÖRŰ és CSeR is – nemcsak a Veronica chamaedrys nevű növény neveiben (öztörűs, illetve cserveronika – CsPr). Ehhez angol-magyar párhuzamok:

HuRDLe: karám, cserény; rőzsemű; gát, akadály; (GB) <ketrecféle, amiben a bűnösöket a vesztőhelyre hurcolták>; gyümölcszárító kas vagy gyékényfonat... II. igeiként: cserénnyel körülkerít (OL)

És mi a cserény?

cserény pásztorok (vesszőből font kerítésű) tanjája; élelmiszer szárítására való tálcá; verőce [vagyis lécajtó] ? sövény (MÉKSZ)

Olyan képzetéről van szó, mely legáltalánosabban jelöl egymást keresztező rudakból, vesszőkből stb. készült (összefont vagy -rött) tárgyakat, bölcsőtől a védőgátig. Így **jászolrács** Istállóban jászol fölött a szálas takarmányt tartó létraszerű szerkezet”. A **jászolgát** pedig: *Műsz* Két sor karó v. deszkafal közé döngölt földből v. kőből rögtönzött magasító árvízvédelmi g.” (MÉKSZ) Angolban pedig láthatóan szoros összefüggés mutatkozik a HuRDLe – CRaDLe – RaTTLe (ez utóbbi jelenti a csörgőt, kereplőt) szavak között, nemcsak hangtanilag, hanem tartalmilag, melyet még a hivatalos szófejtés is megerősít!

Az ÖSZTÖRŰ jelentései a TESZ-ből: 1) karókból épített gát; 2) különféle célokra használt ágasfa; 3) mészároskampó; 4) kínzó vagy kivégző karó. Szláv eredetűnek tekintik, a szokásos megjegyzéssel (A magyar szó közvetlen forrása nem határozható meg.) Érdemes fölfigyelni viszont arra, hogy a TESZ egy csoportba vonja ÖSZTÖN és ÖSZTÖKE szavainkkal, s mindegyiket ugyanabból a föltételezett, de nem ismert szláv alapszóból igyekszik származtatni. Aki már észrevette ÖSZTÖN és iSTeN szavak rokonságát, nem fog csodálkozni, hogy halomnevünk szép rendszerbe állítja ezt a szóhármast is: az *öztörűre* értünk fölfeszülő istenfiú megváltó kereszthalálával (a keresztfá kihegyesedő végével) is mintegy *öztörűkél* bennünket a jóra, a szeretetre, a (bennünk *öztörűnösen* élő) Istenbe vetett hit erősítésére. Idézzük kivonatossan CzF-ből is:

ÖSZTÖRŰ, fn. tt. *öztörű-t*. Másképp: *öztör*, *öztörje*, *eszteró*, *eszterú*. Órségben: *öztörű*...Értelmére nézve jelent általán hegyes karókkal, fa vagy más fogakkal, szegekkel ellátott különféle akasztó készülleteket. Innen Arany Jánosnál:

Nem tudom, Odinnak asztalához üle,
Kit felakasztottak magas öztörűre.”

(Buda halála)

Ilyenek különösen a) a mészárosok öztörűje, azaz: fogas állványa, melyre a feltagolt húst akgatják... Szabó D. szerint ágas-bogas fa, mely lábtó helyett szolgál;... e) a folyóvizet gátló öztörű, hegyes czölöpökből csinált gát... f) A régiéknél, pl. a Debreczeni Legendáskönyvben több helyütt is am. kínpad...

Bár az öztörű fölfedezéséhez növényteni adatok vezettek, látjuk, hogy tartalmilag is olyan szót találunk benne, mely közel áll halomnevünkhöz. Csak az első jelentés hiányzik kiinduló pontunkhoz, a MÉKSZ igen vázlatosnak, elnagyoltnak, sőt akkor még szét-esőnek tűnő meghatározásához képest, melyet most újra fölidézünk:

²⁵ Sárospataki Művelődési Ház 2001. december 15, a felvételt készítette Gyüre Ferenc. A felvételre Kálmán Péter hívta fel figyelmemet.

csereklýe fn. táj 1. Fenyőfák (lehullott) tűlevele. 2. Rőzse. 3. Ágasfa. [?]

Az olvasóval együtt kiálthatunk föl: Hát érdemes volt ezt a nagy kerülőt megtenni? Nem lehetett rögtön belátni az összefüggést? Talán ma éppen ez a jellemző út. Közvetlenül nem adatik meg azonnali rálátás a teljességre, vagyis Jézusra. Kerülőt kell tennünk, hogy észrevegyük a közvetlenül célhoz vezető, rövid és egyenes utat. Rögtön az elején sejtettük volna, hogy minden egyes halom a Koponyák hegyét idézi meg, hogy minden fán ott szenved a jézusság. Vajon mi homályosítja el látásunkat? Csak most a végén értjük meg, hogy a FeNYővel, FéNNYel születő Jézusnak hullott levélből, SZaLMából (SZeLLeM-ből), törekből ágyaznak, s ő a jászolból, melynek kemény alját az Úrjézus nyugossza²⁶, annak RáCS-án át szemlél bennünket, megváltandókat, hogy végül valóban ágasfára, újabb rács-szerkezetre, CseR-áGra feszüljön föl érttünk egy halom tetején – minden halom tetején (ahogy a fenyő a fényhez, az áG – éGhez köt). Így lesz a CSeReKe névalak visszafelé olvasata is könnyebben elfogadhatóvá mint KeReSZT (CS SZT váltással, ill. helyettesítéssel). Szépen értelmezhetővé, rendszerbe illeszthetővé válik a csontokkal kapcsolatos fenti elemzés is:

Zsolt. 22.18

Megszámlálhatnám minden csontomat, ők pedig csak * néznek s bámulnak rám.

22.19

Megosztoznak ruháimon, * és köntösömrre sorsot vetnek.

*Ján. 19,23. 24.

Láttuk, hogy az aSTRaGaLus – bokacsont (köbcsontnak azért hívják, mert közelítőleg kocka alakú), márpedig a boka a Halak jegy testtájéka, és Jézus a nagy évben a Halak világhónap hírnöke. A kis éves menetben viszont ő a Bak, hiszen december 24-én születik, Bak pedig az egész csontozat (de különösen a térd) őre. A "vitézek" alighanem ilyen kockával (a KoCKa maga is Bak-jellemzők, vö. KeCSKe szavunkkal való hasonlósága) sorsolták ki köntösét. A RáCS – RőZSe – öSZTörű kapcsolat teljes értelmet kap most már: Jézus kereszthalála véd bennünket abban az értelemben is, ahogyan a gátak védenek az árvíz ellen. Az özönvíz Isten büntetése az elhatalmasodó bűnök miatt, melyektől egyszülött fia megváltott bennünket – azokat is, akik nem fogadják el őt, és akik mai napig gúnyolják, mint akkor és ott, a Koponyák hegyén. Angolban pedig a HuRDLe 'gát, védmű' – CRaDLe 'bölcső, zsaluzat'²⁷ – RaTTLe 'csörgő, kereplő' szóhármass is teljesen értelmezhető lesz, kiegészülve a Jászol csillagkép régi CRaTCH (ejtsd KRæTS) nevével, melyben a mi RáCS szavunk rejtőzik, de a KeReSZT is (a vele rokon CRaDGe pedig szintén védőgátat jelent). A rács véd, szűr és elkerít, a Jászol csillagkép latin neve – *Praesepe* – egy 'elkerít' jelentésű igéből származik. A halmunk melletti térséget – idős helyi adatközlőnk

szerint – egykor *Szűrűkútjának* hívták. Tisztázódik a csengő – csörgő viszony is: karácsonykor harang szól, nagypénteken viszont a harangok Rómába mennek", s feltámadásig kereplő helyettesíti.

Engedjük hát, hogy Jézus nézzen le reánk, és szíjjon hozzánk minden halomról. Ő az Íge, a szó, tehát ő jön felénk minden szóban, még a kötőszóiban is: És az Íge testté lett és lakozék mi közöttünk (és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét), a ki teljes vala kegyelemmel és igazsággal." (Ján. 1.14)

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALMI HIVATKOZÁSOK

A)

- CZF CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS: *A magyar nyelv szótára I-VI*. Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, Pest, 1862-74.
- CsPr CSAPODY VERA – PRISZTER SZANISZLÓ: *Magyar növénynevek szótára*. Mezőgazdasági, Budapest, 1966.
- Györkősy GYÖRKÖSY ALAJOS: *Latin-magyar szótár*. Akadémiai, Budapest, 1986.
- Klein KLEIN, E.: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language I-II*. Elsevier, Amsterdam etc., 1966-67.
- MÉKSZ *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai, Budapest, 1972.
- OL ORSZÁGH LÁSZLÓ: *Angol-magyar szótár*. Akadémiai, Budapest, 1968.
- OED *The Oxford English Dictionary*. Second edition on CD ROM. Oxford University Press, 1992
- TESZ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III*. Akadémiai, Budapest, 1967-1976.
- ÚMTESZ *Új magyar tájszótár I-III*. Akadémiai, Budapest, 1979-93.

B)

- É.KISS KATALIN, KIEFER FERENC ÉS SIPTÁR PÉTER: *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest, 1998.
- KARÁCSONY SÁNDOR: *A magyar észjárás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985 (1939).
- KRIZA JÁNOS: *Vadrőzsák*. (Faragó József gondozásában.) Kriterion, Bukarest, 1975 (1863).
- MICHELL, J.: *The Earth Spirit. Its Ways, Shrines and Mysteries*. Thames and Hudson, London, 1975.
- RANSANUS, PETRUS: *A magyarok történetének rövid foglalata*. (Ford. Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- REUTER CAMILLO: Csörsz árok. *Ethnographia* LXXXVIII (1977) 2-3, 440-448.
- SELMECZI LÁSZLÓ: Az Ördögárok mondái Biharban. In: *A debreceni Déri Múzeum évkönyve 2000-2001*. Debrecen, 2001, 183-189.old.
- VÉGVÁRI JÓZSEF: *Én is szakisztanék*. Írások nyelvről és szerves műveltségről. Főnix, Debrecen, 2000.
- VÉGVÁRI JÓZSEF: Hit és anyanyelv. *Turán* V (2002), 2:63-66.

26 Részlet a bucsui (Vas-m.) regös énekünkéből.

27 Jézust az újszövetség ácsként, illetve az ács fiaként említi.

VIZEK KANYARGÁSI

Előszó

Ki gépen száll fölbe, annak térkép e táj...“ – én is átélhettem ezt amikor a minap repülőn külszágba utaztam és lévén makulátlanul tiszta az ég, fentről ellenőrizhettem az iskolában tanult földrajzi ismereteim helyességét. A Dunakanyar, aztán a Balaton csakúgy, mint a földrajzatlaszban, közben sok-sok szögletes vagy elnyújtott, néha hullámos formájú folt: szántók, gyepek, erdők, itt-ott utakkal, folyókkal, patakokkal, mérnöki vonalzóval meghúzott csatornákkal megtörve, aztán furcsa amóbákként, vagy kristályos szerkezetekként az emberi települések, később az Alpok hófödte csúcsai. Megdöbbenő volt látni azt, hogy a természet még szabályozatlan foltjait hogyan veszi körül a kultúrtáj óceánja. Elszórt szigetekként zöldelltek felém az emberalkotta táj szabályos sokszögei közül.

Az ember statikus rendet próbál alkotni a tájban. Meghatározza az erdők, a szántóföldek, a legelők helyét, ezt térképre rajzolja, eztán ettől eltérni nem lehet. A folyókat gátak közé szorítja, csatornákat húz, utakat épít, városokat, gyártelepeket tervez a rajzasztalon, és így is valósítja meg. Ezzel szemben a természet mindig állandó változásban volt, és lenne ma is, ha engednénk. Így van minden élőlény: születésétől haláláig változik, növekszik, majd szép lassan visszatér a földbe. Ez a változás, ez a dinamika nyomon követhető a kicsitől a nagyig, a bolygószintű mérettől a baktériumokig és egysejtűekig. Tudjuk jól, hogy a földtörténeti múltban a ma jól ismert kontinensek egészen másként helyezkedtek el, vándoroltak, közeledtek és távolodtak egymástól, és ez a mai állapot sem végleges, százmillió év múlva talán egészen más lesz Földünk képe. Ugyanígy változott tájaink képe is. Ahol valamikor síkság volt, ott hegyek emelkedtek, és az ősi, magas lánchegységek helyén sok százmillió év után ma esetleg már csak dombokat találunk. A folyók új és új medreket vájtak maguknak, és legfeljebb csak légifotón lehet felismerni azt például, hogy a Tisza merre kalandozott a Magyar Alföldön. Az erdők kigyalogoltak a gyepekre s terjedtek a nyílt területek rovására, miközben maguk kiöregedve, vagy viharok, tüzek, árvizek nyomán tisztásoknak, legelőterületeknek engedtek teret. A tavak feltöltődtek, s helyükön virágzó rét pompázott, majd erdő zöldellt. A táj élt: minden állandó változásban volt, a görög filozófusok zseniálisan megérezték ezt, amikor a természet egyik őselvének vallották: panta rhei, minden mozog.

Sokáig mindenki tudta ezt, de legalábbis sejtette. Szabadon teret engedett a természet erőinek, később már talán csak azért, mert amúgy sem tudott volna ellenszegülni nekik. Miként a tao elvei is szólnak, maga

is lemerült a vízzel és felbukkant a vízzel, követte a vizet és elfeledte önmagát“ azaz nem avatkozott be semmibe erőszakkal hanem alkalmazkodott a teremtés őselveivel. A földnek csínját kiismerve ott ahol halászni lehetett halászott, ahol művelésre alkalmas területet talált, ott szántott és vetett. Volt ahová piramist, szentélyt, vagy emberi hajlékot emelt, felhasználva a közelben lévő anyagokat: vályogot, vagy éppen követ. Az így létrejött táj, – benne az emberi alkotásokkal, szervesen növekvő településekkel – a természet még kiterjedt birodalmával összefonódva, harmonikus összhangban lüktetve: ÉLŐ maradt. Később, úgy néhány száz éve a napnyugaton élő emberek egyike-másika elkezdett úgy gondolkodni, hogy a teremtés nem elég jó. Ettől kezdve egyre inkább ez vált természetessé: az ember saját tervei alapján a tájat átalakítja, a vizet máshová vezeti, a folyót szabályozza, az erdőt kiirtja, máshol idegenföldről hozott fákba ültetvényt telepít, a gyepeket szűzföldként eke alá kényszeríti, utakat, vasutakat, gyárakat, lakótelepeket, tervezett városokat épít, s teszi ezt mindaddig, míg végre a tájban Isten arca helyett a saját tükörképét látja.

A régi ember fiatalos rugalmassággal alkalmazkodott a teremtett világ által adott formákhoz, forrásokhoz, az élő táj lüktetéséhez. Ezzel szemben úgy látszik, mára az emberiség megöregedett, gondolkodásmódja az időskor szklerózis merevségét hordozza magán. Nem hagy teret a természet mozgásainak, mindent egy merev kristályrendbe próbál beerőltetni. Tortúra ez, olyan, mintha a tájat Prokrasztész ágyába, vagy a középkori inkvizítorok spanyolcsizmájába kényszerítenénk.

Két őselem az, amelytől a mai ember különösen fél. Az egyik a tűz, a másik a víz. Mindkettőt csak és kizárólag szabályozott formában tudjuk elképzelni, holott a természetnek mindkettő szabadságára szüksége van, mindkettő alakítja-formálja a tájat. Nyomukban azután, amit mi pusztításnak vélünk, az élet megújul, a tájba a teremtő inspirációk lehelnek új formákat. Nézzük a Hortobágy példáját: valaha a Hortobágy a Tisza szabad ártere volt, nem csak a folyó tavaszi áradásai borították el évről évre, hanem maga a Tisza medre is kíváncsian bekalandozta a síkságot, és otthagya emlékül azokat az ősmedreket, laposokat, amelyek a mára kiszáradt pusztában a vízi világ utolsó menedékei. A víz uralmát időnként szárazság váltotta fel, s ezekben az időszakokban egy-egy villámcsapás lángba boríthatta a tájat, csakúgy, mint a végtelen ázsiai sztyeppéken, vagy az észak-amerikai prérien. Következő évben a természet mintha mi sem tör-

tént volna, megújulva zöldellt a tavaszi áradások nyomán. Mindez nemcsak a természet rendszereit, hanem egy ősi életmódot is fenntartott, amit ma újra felfedezve, ártéri gazdálkodásnak nevezünk.

A gátak közé szorított Tisza már nem látogat a Hortobágyra, legfeljebb ha a természetvédelem a Keleti és Nyugati főcsatornán keresztül fáradságos munkával odavezeti azt. Így megszűnt a táj régi dinamikája, és csak az ősi szilaj világ maradványai emlékeztetnek arra, hogy itt valamikor a természet volt az úr. Mégis a Hortobágy azon kevés területek egyike, ahol a természetes folyamatok – ha korlátozottan is, de ma is életben tarthatják a tájat.

Hasonló a helyzet a Nyírségben, melynek futóhomkját a Kárpátokból az Alföldre ömlő folyók hordalékából halmozta fel az elmúlt tízezer évek során a szél. A buckák már régóta nem mozognak, maga a természet is megkötötte őket, méginkább az ember, amikor a homokbuckákat akáccal beerdősítette. Az egyhangú ültetvények helyett hajdan terebélyes tölgyesek foltjai váltakoztak itt sokféle virággal díszített tisztásokkal, s a szukcesszió, a tüzek, a viharok, az itt legelő állatok segítették a mozaikok folytonos mozgását. A buckák között ősi vizes területek, nyírvízlaposok voltak a jégkorszak utáni hűvösebb-nedvesebb klímából idesorult növények utolsó menedékeiként. Ezeket a laposokat az elmúlt száz évben sorra kiszáradtatták, és vizüket a szintén csatornává szabályozott Berettyóba vezették. Így hagyták el mindenütt az életető vizek a Magyar Alföldet, és a gazdag vízi világ így adta át helyét a szántóföldek sokaságának. Sajnos, napjainkra kellett kínkeservesen beismernünk azt, hogy a folyók megzabolázása, a vizes területek lecsapolása visszajára sült el. A rendezett világban a természet próbálja letépni magáról az ember által rárakott súlyos rabláncokat. A Tisza és a Duna évről évre magasabb ár hullámaival próbálja lerázni a rákényszerített rabigát, a belvizek csillogó foltjai újra és újra felidéznek a hajdani vízvilágot, miközben egyre súlyosabb szárazságok pusztítanak. Talán mégis a régiek

tudták jobban? Talán mégis inkább nekünk kellene alkalmazkodnunk a természet adottságaihoz és örök változásához? Talán igen. Talán még nem késő...

Az előző kötet írásai arról is szóltak, hogyan élt valaha az ember harmóniában a természet erőivel, hogyan hagyta rajta úgy keze nyomát a tájon, hogy sokszor ezeket az alkotásokat is természetesnek érezzük (pl. ördögárok, kunhalmok, földábrák, földvárak, ősi építmények). Most arról olvashatunk, miként lehetne újra visszatérni ehhez a gondolkodásmódhoz és az ebből fakadó életmódhoz, amely lehetővé tenné, hogy a természet legyőzésének elmúlt egy-két száz éves epizódja után képesek legyünk újra a világ értő sáfárai lenni. Erre az új gondolkodásmódra szolgáltatna példát a Tisza-völgy új szemléletű kezelése, vagy a Hortobágy, amely az ember és a természet harmonikus együttélésének példaként nemrég méltán kapta meg a Világörökség címet.

Angyalháza és Szelencés puszták régi vízrendszere hamarosan újraéled, a fokok megnyílnak. A régi kutak megújulnak, és a szürke marhák szaporodó gulyái legelik a legutóbbi nagy tüzek után újra sarjadó gyepeket. Mindezekhez Örsi Zsolt írásaiban ott az eszmei háttér. Talán az Egyek-Pusztakőcsi ősi mocsárrendszer és a vele egységet alkotó nedves és száraz gyepek mozaikja is visszanyeri régi formáját, és újra működhet a hosszú idő óta merev formák közé szorított rendszer? Reméljük Aradi Csaba és Gőri Szilvia tervei nyomán mindezek valósággá válnak. A Tisza további szabályozása és gátjainak emelése, élő folyóból csatornává alakítása helyett talán az egész Tiszavölgyet: a Tiszát, a természetet és az itt élő embert szerves egységként kezelő régi-új gondolkodás nyer teret, amit Balogh Péter és Molnár Géza cikkei mutatnak be az elkövetkezendő lapokon.

A táj és ember összhangjának útját ismerjük. Az elméleti alapok és a gyakorlati példák nyomán itt az ideje, hogy jövőnk fokozódó ütemű felélése helyett egyre többen térjünk vissza erre az útra.

Szemléletváltás a természetvédelemben

A hatékony természetmegőrzés napjainkban a modern ökológiai ismeretek nélkül elképzelhetetlen. Nem elég ismernünk a természeti rendszerek különböző szerveződési szintjeinek felépítését, fel kell tárunk azok működését, meg kell értenünk a bennük zajló folyamatokat, szabályozási elveket.

Az új szemléletmód gyors kibontakozását az a felismerés segítette, hogy a természetvédelem az elmúlt időszakban nem volt képes megfékezni a fajok pusztulását, élőhelyek állapotának természetvédelmi szempontból kedvezőtlen átalakulását. Egyértelművé vált, hogy a fajok megőrzése élőhelyeik hatékony védelme nélkül csak illúzió. A természetvédelem nagy energiákat kezdett fordítani a társulások megőrzésére. De ez még mindig kevésnek bizonyult, hiszen a társulások igen gyakran társulásegysétek formájában fordulnak elő, szoros kapcsolatot fenntartva egymással. Természetesen ennek a mozaikoltságnak a léptéke a táj szintjén egészen más, mint a társulásegysétek szintjén. Az élőhelyek, társulások megőrzésének nehézsége – az, hogy egy mocsár vagy erdő élővilágának teljessége nem védhető meg az őket körülvevő társulások, például gyepek nélkül – vezetett az érintkező társulások kölcsönkapcsolatainak és a társulásegyséteknek a vizsgálatához.

Az érdeklődés középpontjába az utóbbi évtizedben a fajok, társulások védelme mellett a természeti folyamatok – a szukcesszió (életközösségek, pl. növény-társulások egymásba alakulásának, időbeli egymásra következésének folyamata), a populációdinamika, alkalmazkodás és evolúciós jelenségek – kerültek. Ezeket nevezzük összefoglaló néven „életfenntartó folyamatoknak”.

Természeti rendszereinket helyrajzi számok, művelési ágak csapdájában tartjuk, megakadályozva azok természetes mozgását, átrendeződését, felszámolva a határaikon kialakuló szegélyzónákat (ökotonokat), amelyek meghatározó szerepet töltenek be az ökológiai mozgásokban. Ezek a küzdeldmi zónák az alkalmazkodási folyamatok színterei, fontos migrációs csatornák, a vegyes élőhelyigényű fajok gyűjtőhelyei. Például egy erdő és gyepterület érintkezési zónájában, határán mesterségesen megakadályozzuk a két társulás természetes egymásba hatolását, megszüntetjük a mozgást szabályozó ökológiai folyamat működését. Alföldi területeinken nem vesszük tudomásul, hogy az erdőssztyepp zónában az ember beavatkozásaig az erdők mozogtak, sétáltak a tájban.

Nem csak az élő természet mozgásai nélkülözhetetlenek a természet sokszínűségének fenntartásához. A Tisza élővilágának teljessége nem őrizhető meg a folyó sajátos mederfejlődését, meanderezését kísérő fizikai folyamatok fenntartása nélkül. Bizonyos életközösségek ugyanis a szakadó partokhoz, mások a zátonyok, palajok kialakulásához kötődnek. A folyó szabályozásával, gátak közé szorításával ezeket a folyamatokat zártuk kalodába.

A fentiekre az alföldi természeti rendszerek életéből példák egész sorát hozhatjuk. Az alföldi mozaik-táj életét döntően meghatározó ökológiai folyamatok működése sérült a löszpuszták maradtalan felszántásával vagy a folyók szabályozásával. A valamikori nyílt ártéren az adott áradás mértékétől függően mindig átrendeződve, mindig más eloszlásban egyszerre voltak jelen vízzel éppen csak átitatott, sekély vízborítású illetve mélyvízű élőhelyek. A folyó gátak közé szorítása után a keskeny hullámtér nem tudta megőrizni az eredeti ártéren működő folyamatok teljességét. A hullámtér teljes területét egy nagyobb áradás esetén egyöntetűen mély víz borítja. Ez a környezeti nyomás leszűkíti az élővilág lehetőségeit, előnyt biztosítva a drasztikus hatást átvészelve fajok, életközösségek számára, ami általában azzal jár, hogy az őshonos fajokat kiszorítják a gyorsan terjedő tájidegen (invázió) fajok.

Ez az állandó mozgás mindig átrendezte a táj sajátos mozaikszerkezetét. Mindig biztosította a pionír növény-társulások kialakulását, különböző szukcessziós stádiumú foltok egyidejű jelenlétét, és változatosságával a szukcesszió alternatív útjainak megjelenését tette lehetővé. Ezeknek az utaknak egymás melletti kifejlődése – a működés változatossága – volt a biztosítéka annak, hogy a természeti rendszerek alkalmazkodni tudtak a környezeti hatásokhoz, úgy is lehet fogalmazni, hogy az adott természeti egység „immun-rendszereként” funkcionáltak.

Az alföldi mozaiktáj változatos élőhelyegyüttesinek fenntartásában a hagyományos földhasználati formáknak, elsősorban a legeltetésnek is meghatározó szerepe volt. A mocsarak rétzónájának legeltetése hozta létre például azt a speciális, napjainkra teljesen eltűnt alföldi élőhelyet, amit „legelő-tónak” nevezünk. Erre az élőhelyre jellemzőek voltak a kopár partok, amelyek nagyon értékes élővilágnak adtak otthont.

Sokan felteszik a kérdést, miért van szükség természetvédelmi kezelésre, miért kell beavatkozni a természeti folyamatok menetébe? A válasz nagyon egyszerű. Mára az ember olyan mértékben alakította át környezetét, hogy technikai jelenlétével akkor is állandó hatást gyakorol a természetre, amikor azt nem is tudja. A környezetet szennyező anyagok vízzel, levegővel eljutnak a természet legvédelembene hitt zugaiba is. Az ember járműveivel a nemzetközi kereskedelem a fajok olyan nemkívánatos terjedését idézi elő, ami tájegységek harmóniáját veszélyezteti, a szándékos behurcolásokról nem is beszélve.

Az az ideális állapot, amikor egy védett területen egy természetes rendszer tartósan megőrzi teljes fajkészletét, az optimális élőhelyszerkezeti arányokat, a működés teljességét – a civilizációs hatásokat, a gazdasági táj szerkezetét ismerve – szinte elképzelhetetlen.

Ezeket a feltételeket csak olyan összefüggő élőhelyegyüttes elégíti ki, amely megfelelő kiterjedésben tartalmazza a szukcesszió különböző stádiumaiban levő élőhelyfoltokat és ezek egymásba alakulási lehetőségeit. Ehhez a fentiek mellett szükség van a működési elemek és az ökológiai folyamatok teljességére. Ennek a valószínűsége szintén rendkívül kicsi, hiszen sérültek ill. hiányoznak azok a folyamatok, amelyek mozgásban tartják a természeti rendszereket (például áradások) és így biztosítják – térben és időben –, hogy a pionír társulások újra és újra megjelenjenek.

Ezért a természeti értékek, és bennük is elsősorban a legsérülékenyebbnek tekinthető élővilág megőrzése napjainkban már aktív beavatkozást igényel. A megőrzés célja az eredeti szerkezeti és működési sajátosságokat, a meglévő populációs és faji összetételt biztosító feltételek megteremtése. Ha ez a megváltozott természeti körülmények között nem lehetséges, akkor a természetvédelmi kezelés eszközeihez kell nyúlni, ami a rendszer állapotának mesterséges beavatkozásokkal történő szabályozását jelenti, a természetközeli állapot megőrzése érdekében.

TERMÉSZETVÉDELMI FENNTARTÁSI-KEZELÉSI TEVÉKENYSÉGEK

Kiindulási tevékenységnek a védelem tekinthető, ami kettősjelentésű: egyrészt egy rövidtávú és főleg megelőzés jellegű, másrészt egy hosszútávú és főleg tartósító-rögzítő jellegű tevékenységet takar. Az előbbit a megőrzés (prezerváció), az utóbbit az állapotrögzítés (konzerváció) kifejezésekkel lehet jól érzékeltetni. A megőrzés fogalmán a természetes létfenntartó folyamatok kedvező környezeti feltételeinek megőrzését, védelmét értjük. Ha ezt a kezelési módot választjuk hagyjuk, hogy a terület jelentősebb beavatkozások nélkül, minden természetes folyamatnak szabad utat engedve változzék. A konzerváció, azaz állapotrögzítés fogalmán egy természetvédelmi (ökológiai) szempontból értékes, kívánatos állapot fenntartását értjük. Adott állapot rögzítése azért is szükséges lehet, mert nagyon sok esetben a természeti rendszert térben és

időben újrateremtő folyamatokat (például a folyók szabad mederváltozásai, áradásai) az ember nagymértékben korlátozta, esetleg meg is szüntette. A konzerváció ezért került nagyobb súllyal a természetvédelmi munkába.

Prezerváció és konzerváció természetközeli állapotú, lehetőleg sérülésmentes rendszerek esetén alkalmazható kezelési formák. De az ember tevékenységével nagymértékben befolyásolta a természeti rendszereket, jelentősek az egész régiókat befolyásoló tájléptékű beavatkozások. A természetvédelemben előtérbe kerülő tájléptékű ökológiai elvek rávilágítanak arra, hogy a tájléptékű folyamatok kezeléséhez szükséges, hogy a passzív védelem keretein túllépünk és az időközben már megváltozott eredeti állapotok és körülmények visszaállítása érdekében aktívan beavatkozunk. A részlegesen sérült, leromlott állapotú, de az eredeti természeti rendszer alapelemeit és vázát még őrző élőhelyek helyreállításának módját tekintjük rehabilitációnak. A rehabilitáció (helyreállítás) esetén azoknak a tényezőknek és folyamatoknak a befolyásolása a fő feladat, amelyek károsodása a rendszer sérülését, degradálódását okozta. A rehabilitáció során óvakodni kell a kezelés szerepének túlsúlyozásától, csak a legszükségesebb munkát szabad elvégezni. Az embernek csak a segítségnyújtás a feladata, bízni kell a természeti rendszerek „öngyógyító” képességében. A természetre kell bízni a leendő élőhely ökológiai vázának a kialakítását. Rekonstrukció (felújítás) esetén pedig egy már teljesen elpusztult, a terület eredeti természeti rendszereiből annak átalakulása, degradálódása miatt eltűnt, hiányzó elemet kívánunk ugyanott ismét létrehozni.

Az adott területen korábban nem létező, de a tágabb környezetben feltételezhetően meglévő, a kiterjedt kultúrtájat színesítő, lehetőleg őshonos fajokból álló élőhelytípus kialakítása esetén beszélünk élőhely létesítésről (kreáció). A kreáció a teljesen átalakított kultúrtáj” természeti elemeinek gazdagítását szolgáló eszköz, és nem is annyira természetvédelmi, mint inkább területfejlesztési-tájrendezési kategória, amelynek azonban nagyon kedvező közvetlen vagy közvetett természetvédelmi hatásai is lehetnek. Fontos szerepet játszhat például az erősen sérült ökológiai hálózatok helyreállításában, a gazdasági táj biológiai átjárhatóságának megteremtésében.

TERMÉSZETVÉDELMI KEZELÉSI ELVEK

A kezelési módszerek kiválasztása során – az általános ökológiai törvényszerűségeken túl – figyelembe kell venni az adott terület élő és élettelen rendszereinek fejlődéstörténeti sajátosságait, a föld- és vízkészlet használati formák közvetlen és közvetett hatásait, a védendő természeti elem környezetének hatásait. Fontos alapelv, hogy a természetvédelmi kezelés – különösen a rehabilitációs, rekonstrukciós munkák – során természetes, vagy természetközeli élőhelyek ne sérüljenek.

A rehabilitációs és rekonstrukciós beavatkozások megkezdése előtt fel kell térképezni a kedvezőtlen változások, degradációs folyamatok okait. Fel kell

mérni, hogy az adott rendszer sérülését okozó közvetlen és közvetett hatások fölszámolhatók-e. Meg kell vizsgálni, hogy a kipusztult növény és állatfajok előfordulnak-e a tágabb környezetben, természetes bevándorlásuk feltételei biztosítottak-e. Amennyiben nem, meg kell vizsgálni a migrációs folyosók, ökológiai lépkedőkövek rehabilitálhatóságának lehetőségét is.

Értékelni kell, hogy a helyreállítandó területen nem alakultak-e ki olyan értékes másodlagos életközösségek, izolátumok, amelyek tudományos vagy természetvédelmi szempontból megőrzendők és amelyeket a bevándorlási útvonalak megnyitása, a konkurens fajok beáramlása elpusztíthat. A vándorlási útvonalak természetesen a nemkívánatos inváziós fajok számára is nyitottak! Tapasztalataink szerint az adott ökológiai rendszerre jellemző szerkezet kialakítását természetes folyamatok lassítják. A rendszer elemei egymásrautaltságuk ellenére sajátos versengésükkel korlátozzák egymás terjedésének sebességét, mintegy betartva a rendszerre jellemző szabályokat, ami a szerkezet és működés egészséges fejlődésének az alapja. Az invázió fajok mozgását mindez nem korlátozza – rájuk nem vonatkoznak a szabályok – és így szinte végigszáguldanak a migrációs folyosókon. A hiányzó fajok betelepítését csak kivételes esetben szabad megkísérelni. A természetvédelmi kezelés során az általános ökológiai és etikai elvek közül feltétlen érvényesülnie kell az alábbiaknak:

- a természeti (életfenntartó, önszabályozó) folyamatok védelme, fenntartása,
- a meglévő térségi kapcsolatok (ökológiai hálózatok) megőrzése,
- a degradációs okok, hatások csökkentése, felszámolása,
- a beavatkozások minimalizálásának elve.

AZ EGYEK-PUSZTAKÓCSI-MOCSARAK TERMÉSZETVÉDELMI REHABILITÁCIÓJA

A 4073 hektár kiterjedésű Egyek-Pusztakócsi-mocsárrendszer Tiszafüred és Egyek települések közigazgatási határában terül el, déli peremén a 33-as főközlekedési út halad. Az egykor vízjárta terület alig felén megmaradt élőhelyek legnagyobb része, az egykori mocsárrendszer mélyebb fekvésű, ősmedrekkel tarkított középső területe Egyek-Pusztakócsi-mocsarak néven 1973 óta áll természetvédelmi oltalom alatt, a Hortobágyi Nemzeti Park része, a Ramsari Egyezmény jegyzékében nyilvántartott nemzetközi fontosságú vizes élőhely.

Az Egyek-Pusztakócsi mocsárvilág valaha közel tízezer hektáron terült el, Ohat–Egyek–Tiszafüred határában. A Tisza és mellékágai által épített övzatonysorok, a folyóhátak változatossá teszik a mocsarak és szárazföldi természeti rendszerek találkozásait, határait. A felszín mindenütt magán viseli a folyóvíz munkájának nyomait. A mocsárrendszer délkeleti peremén erősen padkásodott szikések, nedves szikfoki társulásokkal mozaikot alkotó rétek, a hátak közé simuló szikes mocsarak, löszgyep maradványok, kisebb erdőfoltok teszik változatossá a tájat. A valamikori víz-

rendszer gazdagságáról régi térképek tanúskodnak, légi- vagy űrfelvételek ma is szemléletesen jelzik maradványaikat. Az észak-déli irányban hosszan elnyúló, árvízjárta ősi mocsarak természetes víztárolóként fogadták be a tiszai áradások hatalmas víztömegét, ami az árvíz levonultával a Hortobágy déli mocsarain, a Zádor-folyón, és a Körös-Berettyó vízrendszeren keresztül jutott vissza a Tiszába.

A mocsárrendszer területi csökkenése már a Tisza szabályozása előtt megindult az áradások vízének gyorsabb elvezetését szolgáló Árkus-csatorna megépítésével, majd az ármentesítés után tovább zsugorodott. Kiszáradt ágait csak a csapadékvíz újíttotta meg. A 20. sz. első évtizedeiben azonban még kisebb volt a szántók aránya. Idősebb egyeki emberek elbeszélései szerint a húszas-harmincas években, amikor a Csattag mocsárral közvetlenül érintkező területeken még nem voltak szántók, a gulya nyár derekáig a mocsárra járt le inni. A mélyebb részekben pedig mindig megmaradt annyi víz, ahol a halak átvészelték a száraz nyarakat is. Esős időszakokban olyan magas vízálás is kialakult, hogy a mocsarat övező legelők is víz alá kerültek és a csordakútból vesszőkosárral lehetett összefogni az óriási tömegben összegyűlt réticsíkot. Ennek az időszaknak az emlékét őrzi a Csík-kút név is. A mocsarat kiterjedt legelők szegélyezték, jelentős állatállománnyal.

A mocsárvilág pusztulását gyorsította a mocsarak lecsapolása (1930-50-es évek) és a természetes vízgyűjtőterület jó termőképességű zátonyainak szántóföldi művelésbe vonása. A terület további degradációját okozta a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára eső egyeki térségi melioráció, amely a megmaradt vízgyűjtő terület feldarabolásával, az összegyűjtött vizek elvezetésével végveszélybe sodorta a terület megmaradt élővilágát. Ezek a beavatkozások a helyben képződő vizek (csapadék) összegyűjtésére és elvezetésére irányultak, a belvízkárok enyhítése érdekében. Ezeknek a vizeknek jelentős része a közelmúltig a mocsárrendszerben gyűlt össze és lehetőséget biztosított az ármentesítés hatását átvészelt vizes élőhelyek fennmaradására.

A Tisza szabályozása után kezdetben gyors, majd egyre lassuló változások az Egyek-Pusztakócsi mocsárvilág biológiai változatosságának folyamatos csökkenéséhez vezettek. A 20. század fordulója utáni leírások szerint a mocsarak kiterjedt tündérrózsás hínármezői még a holtágak hangulatát idézték. A széles, fajgazdag rétzóna övezte mocsarakat kiterjedt szikes legelők kísérték. A beavatkozások után megindult a nagy tűrőképességű fajok kipusztulása is és emiatt közelínek tűnt a terület olyan mértékű átalakulása, amely már lehetetlenné teszi az eredményes helyreállítást. Sajnos, a meliorációs beavatkozások egybeestek azzal a hosszan tartó aszályos periódussal, amely a hetvenes évek végétől a kilencvenes évek közepéig sújtotta a Hortobágyot. A Tarhos-lapos és a Bögő-lapos már a nyolcvanas évek eleje óta szárazon állt, holott időszakos vizeikben még a hetvenes évek végén fehérszárnyú szerkő telepek voltak. Valamivel később száradt ki a Meggyes-lapos és a Csattag mocsár. Az utóbbi pusztulását meggyorsították a tartós vízhiány miatt kialakult

Meggyes-lapos

tűzvések. A hetvenes években még gazdag mocsári madárviláguk jelentősen károsodott.

A mocsarak területe lecsökkent, az érzékenyebb társulások, fajok visszaszorultak vagy eltűntek. Károsodtak a rendszer életében döntő fontosságú szegélytársulások, átmeneti társulások (ökotonok). A vegetáció szerkezeti változása erősítette az elmúlt évtizedben jelentkező csapadékhiány kedvezőtlen hatását. A mocsarak kiszáradásával, a mocsarak rétzónájában és a kísérő gyepek hasznosításában bekövetkezett változásokkal – elsősorban a legeltetés visszaszorulásával, megszűnésével – a degradatív folyamatok kerültek túlsúlyba.

A mocsárrendszer a Hortobágy és környékének egykor jellemző vízi élőhelyeinek maradványait különböző mértékben degradált állapotban őrizte, de területén az eredeti növényegyüttesek szerkezetalkotó fajai még jelen voltak. A kedvezőtlen változások megállításának lehetősége még biztosított volt, de a nagy tűrőképességű fajok gyorsuló pusztulása jelezte, hogy ez a lehetőség már csak korlátozott ideig maradhat fenn.

A vizes élőhelyek fennmaradását, élőviláguk felélesztését csak a szabályozások előtti áradásokhoz hasonló, a természetes vízjárásnak megfelelő vízpótlással lehetett biztosítani. A mocsarak vízellátó rendszerének kiépítése 1976-ban kezdődött és 1981-82-ben folytatódott a Fekete-réten, és 1996-97-ben készült el a Bőgő-lapot, Kis-Jusztust, Meggyest, Hagymást és Csattagot felfűző árasztócsatorna rendszer. Egységes elvek szerint kezelt, a tájra jellemző valamennyi élőhelytípust megőrző mocsárrendszer helyreállítása volt a beavatkozás célja. Egymás közelében megtalálhatók az állandó és az időszakosan kiszáradó mocsarak különböző típusai. Ezt a sajátos adottságot tekintettük a rehabilitáció alapjának. A mocsárrendszer árasztása gravitációs úton történik, egy tiszai áradást utánzó kora tavaszi feltöltéssel a télvégi hóolvadást követően, általában február végén-március elején.

Az újjáélesztett mocsarakban mára gazdag mocsári fészkelő madárközösség telepedett meg. A mocsárrendszer fontos láncszeme a Tisza menti gyülekezőhelyeken – egykor a tiszai holtágakon, ma a Tisza-tavon – és a hortobágyi halastavakon keresztül húzódó vonulási útnak. A Tisza szabályozása után hosszú ide-

Kis-Jusztus

ig szárazon álló, egykori területük töredékére zsugorodott hajdani mocsarak, laposok ismét nagy vonzerőt gyakorolnak a csapatosan vonuló vízimadarakra, vadludakra, récefélékre. Az Egyek-Pusztakócsi mocsarak területe az egyik legfontosabb hortobágyi vonulóhelyük.

A szántóföldi gazdálkodás szinte teljesen elpusztította terület különböző pusztai élőhelyeit, a mocsarakat övező rét és gyepező több helyen csak töredékekben maradt fenn. Ez a terület vízrajzi állapotának rendezésén túl egy teljes tájrehabilitáció szükségességét indokolja, melynek célja a mocsarak, gyepek, kisebb erdőfoltok mozaikjából álló élőhelyrendszer egységes működésének, kedvező struktúrájának lehetőség szerinti helyreállítása. Ezt a gye-, rét- és mocsárterületek arányának kedvező megváltoztatásával és a vízszintnek az őszi vízjárást követő szabályozásával érhetjük el.

A kívánatos mozaikosság helyreállításának feltétele, hogy a hagyományos földhasználati formák közül a külterjes legeltetést a természetvédelmi fenntartás részének kell tekinteni. A legeltetés visszaszorulása kedvezőtlenül hatott a terület természeti állapotára. Az Egyek-Pusztakócsi élőhelyrendszer esetében igen fontos az állatlétszám – elsősorban a szarvasmarha állomány – növelése, hiszen még a közelmúltban a Csattag jelentős partszakasza a legelő-tó képét mutat-ta. A legeltetett állatfajták megfelelő aránya alapvető feltétele a természetvédelmi kezelésnek.

Kiemelt figyelmet kell fordítani a nedves és száraz élőhelytípusok között kapcsolatot biztosító rétzóna

Hagymás

Fekete-rét

kezelésére. A hortobágyi szikes mocsarak esetében az átmeneti jellegű rétzóna teremt kapcsolatot a száraz gyepek és a mocsár parti régiója között. Ennek a zónának a kiterjedése csapadékos években kiszélesedve, szárazabb években leszűkülve időről időre változik és így mozgó, fokozatos átmenetként jelenik meg a száraz- és a víztől szabályozott élőhelyek között. A sekély mocsarak, mocsárrétek hosszan elnyúló vízjárta területek szinte észrevétlenül átmeneti zónák a száraz és nedves élőhelyek között; sokszor beékelődő, hosszú erekkel tarkítva nagymértékben megnyújtják a partvonal hosszát. A fokozott szűrőképességű rétzóna-parti tájék rendszer a környező területekről összefutó csapadékvizek szűrésében, tisztításában (szennyeződések, tápanyagban gazdag mezőgazdasági csorgalékvizek) is fontos szerepet játszik. A parttal érintkező gyepek kiszűri a kiülepedő szerves anyagokat is. A rét- és gyepezóna találkozására, mint ívóhely is jelentős terület, például a réti csík számára. A vízrendezések, területhasználati változások miatt nagyon súlyosan sérültek ezek a kitüntetett szerepű átmeneti zónák. Hiszen ahol a mocsarat szántóföldek határolják, a száraz és nedves élőhelytípusok egymásba alakulása lehetetlen, azaz nem tudnak működni a természetes folyamatok.

A terület mocsarainak megfelelő kezelése ezért nem képzelhető el a környező szántók átalakítása nélkül. A mezőgazdaság monokultúrás, a földek megmunkálásával összefüggő erózió és defláció, valamint

a műtrágyák használata gyorsítja a mocsarak feltöltődését, a beékelődő szántók a kemikáliák használatából fakadó terhelés révén szennyezőforrásként hatnak a területre. Kívánatos lenne olyan kultúrák telepítése, amelyek kevés műtrágyát és növényvédőszerrel igényelnek, illetve a belső szántók esetében célszerű lenne a kemikáliák teljes tilalmát elrendelni és ugyanezt a mocsárágak 500 m-es határzónájában is. Valamennyi mocsárág körül széles védőzónát kell képezni. Ehhez feltétlenül szükség lenne a mocsarakkal közvetlenül érintkező szántók művelési ágának megváltoztatására, gyepesítésére. Hosszú távon a szántók legalább ötven százalékát művelésből ki kell vonni és meg kell kezdeni a háta visszagyepesítését, melynek első lépései a Kis-Jusztus mocsár mellett húzódó szántón már megtörténtek. Ennek a munkának érinteni kellene a Sóút és a 33-as út közötti valamennyi szántót. Ezek a területek még a közelmúltban is jelentős tűzokdűrgőhelyek voltak. A löszpusztagyep helyreállításának alapját a meglevő löszgyep maradványok képezik.

Fenti gondolatainkkal a természetben zajló ökológiai folyamatok megőrzésének fontosságára igyekeztünk rávilágítani, arra, hogy a legjobban sikerült jogszabály sem képes követni a természet valóságos mozgásait. Ez teszi csodálatosan izgalmassá a természetvédő ökológus munkáját és ez tanítja meg a természettel szembeni feltétlen alázatra.

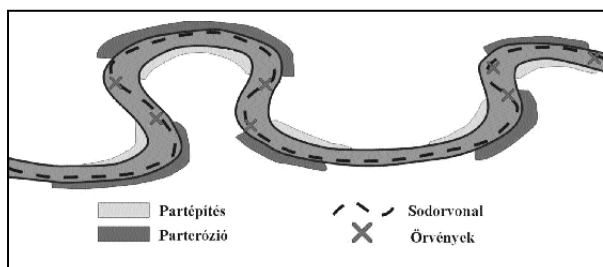
A folyó, mint ökológiai rendszer

A FOLYÓ RENDSZERMŰKÖDÉSE, MINT A VÍZRENDEZÉSEK ELVI ALAPJA

1. BEVEZETŐ

Az elmúlt években egymást követték a rendkívüli események a Tisza völgyében. Az évenként jelentkező újabb és újabb rendkívüli árvizek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy valami végérvényesen megváltozott a folyó mentén. E változások nem új keletűek, gyökereik több száz évre nyúlnak vissza, mint ahogy hatásaik és évszázadokra meghatározhatják a Tisza, és vele a partjain élő sorsát. Épp ezért, mielőtt megkísérlünk választ adni, a hogyan tovább? – jellegű kérdésekre, nagy figyelmet kellene fordítanunk arra is: hogyan jutottunk el idáig, mi állhat a jelenleg is zajló, s egyre gyorsulni látszó folyamatok háttérében?

Az ökológiai és segédtudományai (elsősorban a rendszerkutatás) a XX. század közepén két, a továbbiak szempontjából meghatározó következtetésre jutott. Egyfelől, hogy amíg az egyedek felől nézvést az evolúció alapja a létért való küzdelem, addig az élőrendszerek, öko-szisztémák szempontjából az együttműködés. Másfelől, hogy a környezethez való alkalmazkodás csak az egyedek szintjén értelmezhető, ezzel szemben a természetes rendszerek nem passzívan alkalmazkodnak valamiféle külső adottságokhoz, hanem az egyes alkotó elemeik, alrendszereik között kibomló együttműködés során maguk is jelentősen befolyásolják, mi több, alakítják saját környezetüket. A további vizsgálódások rámutattak arra is, hogy a ter-

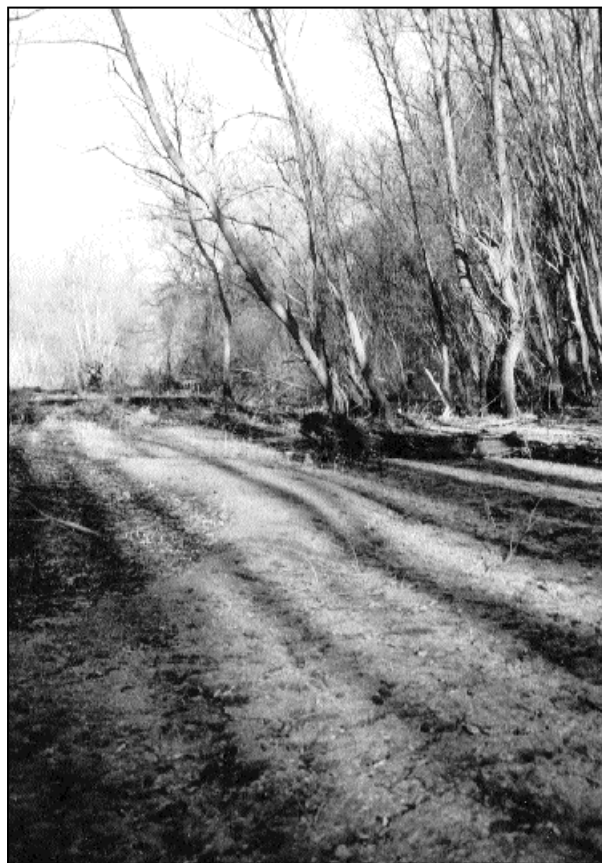

1. ábra Mederváltozások a folyó kisvízi medrében

A sodorvonal a kanyarulatok külső ívéről a következő kanyar külső ívére lendül, miközben centrifugális erő lép fel, ami a külső íveken emeli a vízszintet, növeli a sebességet. Itt a folyó rombolja a medrét. A belső íven a sodorvonalból kiszoruló víz meglassul, örvényt képezve vissza is fordulhat. Itt építi medrét és partját a folyó.

Minél magasabb a meder vízszintje, a folyó munkavégzőképessége annál erőteljesebb.

mészetes (élő)rendszerek építőelemei és alrendszerei között kialakuló együttműködés olyan sajátos rendszerműködésnek tekinthető, mely révén e rendszerek lehetőségeik végsőhatáráig igyekeznek fenn-tartani saját arculatukat, tehát állandósítják környezetüket. A rendszereken belül tehát nem valamiféle alkalmazkodási kényszer hat szelekciós tényezőként, hanem az együttműködés képessége: azok az elemek szelektá-

2. ábra A sodorvonalból kiszoruló víz hordalékterítése.

A képen egy ártéri vízfolyás elhagyott medre látható. (A Tiszacsermely melletti holtág bevezető szakasza) A meder pereme jól mutatja az áramlási viszonyokat. A beáramló víz sodorvonalának nyoma a kép jobb oldalán látható. Itt a víz nem rakott le hordalékot. Balra indulva a part felé, láthatjuk a sodorvonalból kiszoruló víz által emelt hordalékkúpot, ill. mögötte a lelassuló víz által immár egyenletesen szétterített (világos színű) hordalékot.

lódni ki, melyek a környezet adott állapotát biztosító rendszerműködésben részt venni nem tudnak, ill., amelyek veszélyeztetik azt. Az egyes élőrendszerek által fenntartott környezeti állapot tehát mindaddig fennmarad, amíg e hatás eléréséhez elegendő együttműködő ép alrendszer, avagy rendszeralkotó-elem áll rendelkezésre. Ezek kiesése, vagy sérülése a rendszer működés hibáihoz, a gyakorlatban a rendszer lengéséhez, egyre nagyobb szélsőségek jelentkezéséhez vezetnek. Ez az állapot addig tart, amíg a megmaradó elemekből új rendszer nem alakul. Az élőrendszerek ilyen jellegű változásai tehát ugrásszerűen játszódnak le, és általában egymást követő, különböző szélsőségekhez köthető katasztrófákkal járnak együtt.

Mindezek tudatában górcső alá véve az elmúlt évek eseményeit, könnyen felfigyelhetünk sajátos logikájukra. A rendkívüli árvizeket ugyanis nem a csapadék abszolút értelemben vett bősége okozta, s az árvizek mellett, azokkal szinte egyszerre jelentkezett az aszály is. A két szélsőség egyidejű felbukkanása arra vall, hogy az alapvető problémát a folyóvíz rendszer-működésének sérülései okozzák. Nem szabad azonban azt hinni, hogy e sérülések új keletűek. Ha végig böngésszük az elmúlt évek krónikáit, láthatjuk, a Tisza mentén az elmúlt másfél év-században hol az aszály, hol az ár- és a belvíz jelentett gondot, mondhatni az Alföld egyszerre szenvedett a víztől és annak hiányától. Ami a jelenlegi helyzetben új, hogy a szélsőségek nem egy-egy hosszabb, esetenként kedvezőbb időszakokkal is tarkított periódust követően váltják egymást, hanem gyors egymásutánban – esetenként egy éven belül! –, jelentkeznek. Mindez viszont arra enged következtetni, hogy a változások egyfelől felgyorsultak, másfelől túlmutatnak a folyó, az adott esetben a Tisza-völgy keretein. Összességében azt mondhatnánk, a lassan rendszeressé váló rendkívüli árvizekért a folyóvíz rendszer-működésének sérülése és a globális változások együtthatása a felelős. Olyan egymást erősítő folyamatokról van tehát szó, melyek változásai a kiszámíthatatlanok. Bármilyen megeshet; az aszály éppen oly valószínű vendégünk lehet, mint az árvíz. Kis túlzással azt mondhatnánk, a közeljövőben egyaránt előfordulhat, hogy a víz alá kerülnek Nagyunság, Hortobágy, a Sárétek, Bihari-síkság, a Körös-Maros köze települései, vagy, hogy Szolnok mellett száraz lábbal kelhetünk át a Tiszán. Ilyen körülmények között nem elégedhetünk meg csak az egyik szélsőség elleni védekezéssel, olyan megoldást kell keresnünk, és találnunk, mely a megváltozott körülmények között is képes csillapítani a rendszer egyre erőteljesebb lengését.

2. GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOK*

2.1 ÉGHAJLATVÁLTOZÁS?

Az egymást erősítő folyamatok közül a globális változásokról keveset mondhatunk. Egyelőre nem látjuk

tisztán, mi történik körülöttünk. Ami biztosnak tűnik, egyre enyhébbek a telek, és egyre forróbbak a nyarak. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló adatok nem elegendőek ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük. Ami viszont biztosnak látszik, az élőrendszerek már jelzett lengése földrésnyi-földnyi méreteket ölt. Mindez elsősorban azt jelenti, hogy a várható következmények e téren is kiszámíthatatlannak, így jelen pillanatban nem egynemű és jól nyomon követhető változással, sokkal inkább az időjárási szélsőségek egyre gyakoribbá válásával kell számolnunk. A melegedést hirtelen és váratlan lehűlés követheti, mint ahogy a csapadékkiválás is egyre szélsőségesebbé válhat. Ennek egyik legegységesebb jele 1999-ben figyelhetünk fel, amikor is a csapadékos időjárás ellenére az ország egyes területei szárazon maradtak, mert a csapadék nagy intenzitással, pontszerűen érkezett. A lehetőségek azonban e téren – ha tetszik – korlátlanok. A szélsőségek térbeli jelentkezésének jó példája után a következő év télutója és koratavasza jelentős mennyiségű csapadékot hozott, majd az Alföld nagy részén áprilistól októberig nem esett számottevő eső.

A bennünket fenyegető változások közül nem is annyira a felmelegedés, mint a szélirány váratlan megfordulása okozhatja a legnagyobb gondot. Különösen igaz ez az átmeneti időszakban (melynek időtartama szintén kiszámíthatatlan, néhány évtizedtől több évszázadig, esetleg évezredig is eltarthat), amikor a régi és az új irányból érkező szelek egymást rövid időn belül váltva okozhatnak különböző éghajlati anomáliákat. Így télutón a nyugati-északnyugati irányból érkező nagymennyiségű hóra akár néhány napon belül dél-délnyugat felől langyos eső érkezhethet. A déli széljárás állandósulásának másik következménye a száraz nyár mellett időszakos – eleinte rendszertelenül jelentkező, majd rendszeressé válható – monszunszerű hirtelen esők jelentkezése lehet.

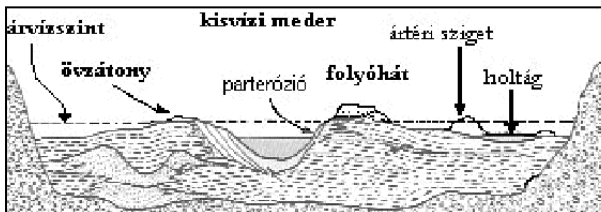
Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni: e folyamatok kiszámíthatatlanok, következményeik beláthatatlanok, ráadásul hatókörünkön kívül esnek. Ami azonban nem azt jelenti, hogy nem kell felkészülni a várható következményekre. Bennünket ezek közül a vízkészletek várható csökkenése, a csapadékeloszlás szélsőségesebbé válása és a csapadékkiválás intenzitásának fokozódása érint közvetlenül. A Tisza-vízrendszer átalakításakor a vizek gyors levezetése helyett e hatások kivédésére kell törekednünk. Olyan vízrendszerre van szükségünk, mely kiegyenlíti, és nem fokozza e szélsőségeket.

2.2 A GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOK ÉRZÉKELHETŐ HATÁSAI A TISZA MENTÉN

Szemügyre véve az elmúlt időszak tiszai árvizeit a következőkre érdemes felfigyelni:

1. 1998 őszén közel három hónapos esőzést követően háromnapos özvívíz-szerű esőzés okozott rekord árvizet a Felső-Tisza vízgyűjtőjén. Az árvízgóc jobbára a Fehér- és Fekete-Tisza vidékére esett, de jelentős árhullám vonult le az Ungon és a Latorcán, minek következtében a Bodrogon is.

* A fejezetet Zágonyi Miklós honlapja alapján állítottuk össze. Lásd: <http://www.eghajlatvaltozas.hu>

3. ábra Az ártér szerkezete.

2. 1999-ben a télvégén lehullott nagymennyiségű hó hirtelen olvadása okozott magas vízállást a Szamoson, a Krasznán, a Túron, ill. az Ondaván és a Tapolyon. E két utóbbi folyó áradása az Ung és a Latorca kisebb árhullámát magába fogadva rekord nagyságú áradást okozott a Bodrogon, és Tokaj alatt a Közép-Tiszán. Az árvízgóc ebben az évben a vízgyűjtő alacsonyabban fekvő területeire esett. A Fehér– és Fekete-Tisza, ill. a Huszt felett érkező mellékfolyók nem, vagy csak elenyésző szerepet játszottak az árhullám alakulásában.

3. 2000 tavaszán a hegyvidéki területekre a tél folyamán hullott nagymennyiségű, egymásra torlódott hóra intenzív, több napig tartó eső érkezik. Az árhullám most a Felső-Tisza Huszt feletti mellékfolyóiról és Bodrogot tápláló vízfolyásokról folyik le, és összegződik Tokaj alatt. Az eredmény: a Közép-Tiszán az 1970-es csúcstól másfél méterrel meghaladó áradás vonul le.

4. 2001 márciusában az átlagosnál jóval kevesebb hóra az eddigénél melegebb és intenzívebb eső csap le. Az áradás 5-én este indul, a vízemelkedés sebessége rendkívüli. A vízállás a Szamos torkolata felett a Felső-Tiszán meghaladja a 1998-as maximumértéket. A folyó Kárpátján kilép a medréből, a Beregben átszakítja töltéseit...

Valamennyi árvíz közös jellemzője, hogy az árhullám nem terjed ki a vízgyűjtő egészére, magyarul: a folyó még nem merítette ki tartalékait, a térben és időben elkülönült hatások halmozódása az eddigénél magasabb árhullámot eredményezhet; ill., hogy valamennyi árvízet éghajlatváltozásához köthető időjárási anomália okozta.

3. A TISZAVÖLGY RENDSZERMŰKÖDÉSE

Az „élőrendszer” kifejezést első közelítésben az ökológiai szóhasználatban általánossá vált „ökoszisztéma” szinonimájaként használjuk. Ugyanakkor azonban a két szó jelentése között van egy árnyalatnyi eltérés. Az ökoszisztéma kifejezés ma már nem magukra a természetes rendszerekre vonatkozik, hanem a róluk kialakított modellekre. Az ökoszisztéma tehát elsősorban gondolati konstrukció, mely elsősorban a modellalkotó felkészültségétől és felhasznált adatok és felismert összefüggések hányadától függő kapcsolatban van a valósággal, azaz magával a természetes rendszerrel. E megközelítésből önkéntelenül adódik, hogy az „élőrendszer” fogalom alatt maga a természetes rendszer értendő, pontosabban azok közül mindazok, amelyek jól elkülöníthetők környezetüktől,

4. ábra Épülő folyóhát a Tisza mellett. A képen jól látható a partra lerakott hordalék s az épülő folyóhát mögött megrekedt víz.

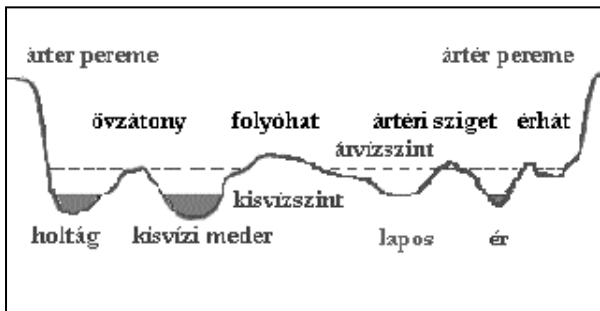
anyag-, energia- és információcserét folytatnak, és ezt valamiképpen szabályozzák, miáltal külső és belső környezetüket meghatározva mintegy igyekeznek saját rendjük, és arculatuk megőrzésére. Korábban már említettük, hadd hangsúlyozzuk ismét, hogy a rendszer egyes elemei, alrendszerei e közben kiegészítik egymást. Egymáshoz, és a rendszer egészéhez való viszonyuk alapvető jellemzője az együttműködés, mely áthatja a rendszer létét. Ezt az együttműködést összefoglaló néven rendszerműködésnek nevezhetjük. A rendszerműködés eszerint a rendszer egyes elemeinek együttműködése a rendszer külső és belső környezetének, arculatának adott állapotban tartása érdekében.

Mielőtt tovább lépnénk, meg kell azonban jegyeznünk, hogy a rendszerműködés tényleges feltárása az adott körülmények között lehetetlen. Mai tudásunk és eszközeink nem teszik ugyanis lehetővé valamennyi, a rendszer életében szerepet játszó tényező felismerését. Az élőrendszerek felépítése és működése azonban jó közelítéssel leírható, modellezhető.

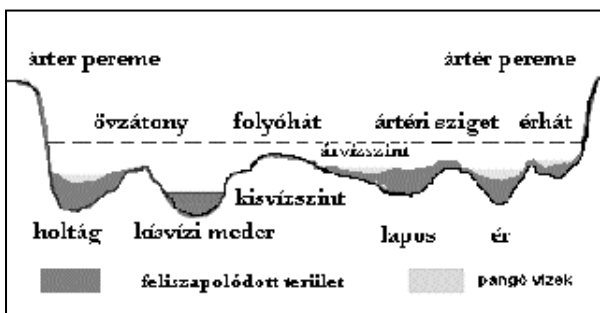
3.1 A FOLYÓ, MINT ÉLŐRENDSZER

Az élőrendszerek felépítésének egyik legalapvetőbb sajátága az egymásba foglaltsági hierarchia, mely azt jelenti, hogy minden egyes rendszer egy magasabb szerveződési szint alrendszere is egyben. A folyó mentén ilyen alrendszernek tekinthető egységek az egyes öblözetek, ezek azonos jellegzetességet mutató összessége, az egyes folyószakaszok, ill. a mellékfolyók hasonló szerveződésai. Ilyenformán a folyó élőrendszer voltát elsődlegesen középszakaszát alapul véve vázoljuk fel, azzal a megszorítással, hogy megállapításaink a folyó felső és alsó szakaszára nem direkt módon, csupán analógiáiban vonatkoznak.

Az előzetes vizsgálatok alapján úgy tűnik, a középszakaszon vízrendszer elemei: a folyó kisvízi medre, a mellékágak, erek, elvonszolt és lecsapoló medrek, fokok, holtágak, palék (időszakos elárasztású laposok) olyan önálló egységet alkotnak, mely nem csupán ezen elemek mechanikus összessége. Azok a törvény-

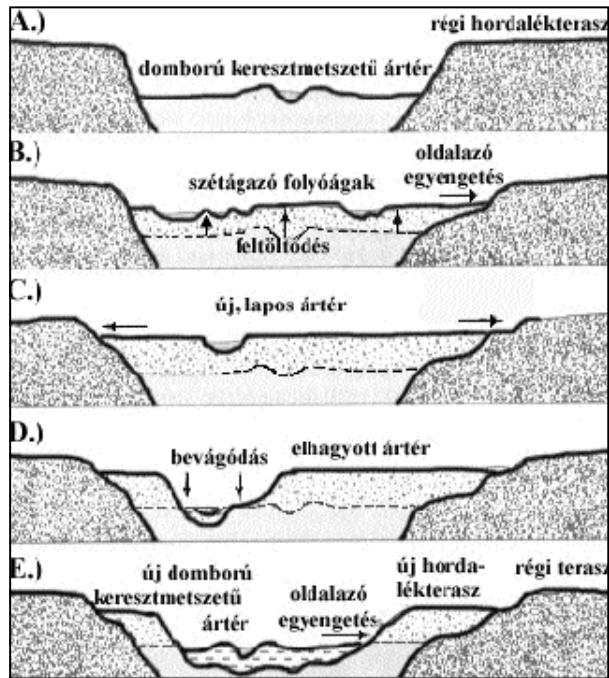
5. ábra Ártéri felszínalakító folyamatok
Az erősen differenciált ártér víztározó képessége a lehető legnagyobb. Az árhullámok emiatt alacsonyan tetőznek, a vízjáték a lehető legkisebb, a folyóhátak, ártéri szigetek, de még az alacsonyabb hátak, magasabb laposok is az átlagos árvíz szintje fölé magasodnak. Az árhullámok vize ilyenkor az övezetonyok, hátak nyílásain keresztül borítja el a mélyárteret, hordalékától a legmélyebb pontok felett szabadul meg, miért is tölti az árteret, kiegyenlíti a térszintek közötti különbséget.

Növekvő vízjáték mellett az árhullám a folyóhátak felett átbukva borítja el az árteret. A mederből kilépő víz sebessége azonban csökken, hordaléka nagy részétől már a partok mentén megszabadul, folyamatosan emelve azokat. A növekvő vízszint eredményeként egyre erőteljesebben fejlődnek a folyó kanyarulatai, ami növeli az örvényességet, a meder is emelkedni kezd, a túlfeljett kanyarulatok levágásával a folyó újabb holtágakat alakít ki. A víz ilyenkor tehát differenciálja a térszinteket.

szerűségek, melyek a folyó fizikai állapotát, működésének vagy mondjuk így – életműködésének – keretét határozzák meg, viszonylag szűk teret engednek mind az ártéri mederváltozásoknak, mind pedig a folyó vízjárásának. Maga a folyó, ill. a folyóvölgy e keretek között mintegy igyekszik hosszútávon azonos maradni önmagával. Ha alaposabban a dolgok mélyére nézünk, azt látjuk, hogy a folyó egyfelől anyagot, energiát, ismeretet áramoltat, másfelől ezeket szétteríti, ill. összegyűjti, tehát anyag és energiacsere folytat, ugyanakkor önszabályzó folyamatai révén képes tartósan őrizni saját arculatát, tehát önmagában is élőrendszert alkot.

A folyóvölgy élőrendszer volta azonban azt is jelenti, hogy a rendszer önszabályzó folyamatai révén maga alakítja ki saját természeti viszonyait. Az árterink élővilága, nem pusztán alkalmazkodott valamiféle külső természeti viszonyokhoz, hanem a rendszer valamennyi alkotórészével együttműködve tevételesen járult hozzá azok kialakulásához. Egészséges

6. ábra A folyó életfolyamatai öt ételben

A.) Domború ártér

B.) Az ártér és a meder feltöltődése révén kialakuló ártér, mellék- és holtágakkal

C.) Új a feltöltődés eredményeképpen kialakuló egyenes ártér

D.) A meder beágyazódása

E.) Az új domború ártér

(Az ábra csak jó közelítéssel modellezi a folyóvölgyben játszódó folyamatokat, és nem számol a folyó rendszer működésén túli változásokkal, mint pl. a befogadó vízszintjének módosulása, a folyóvölgy tektonikai jellegű süllyedése vagy kiemelkedése, stb.)

rendszer működés esetén az élőrendszerek olyan dinamikus egyensúlyt alakítanak ki, mely lehetővé teszi, hogy hosszútávon is azonosak maradjanak önmagukkal, ill. melyben a változások mértéke és üteme nem haladja meg a rendszer alkalmazkodó képességének mértékét.

3.1.1 A FOLYÓ RENDSZERMŰKÖDÉSÉNEK ALAPJA

A Kárpát-medence középszakasz jellegű folyói esetében a rendszerműködés alapja a folyó kisvízi medre és ártere közti állandó, kétirányú kapcsolat. Azt is mondhatnánk a rendszer önálló arculatát, dinamikus egyensúlyát a folyó és ártere közti állandó, kétirányú kapcsolat révén és során teremti meg az élővíz és az élővilág aktív együttműködése, mely első sorban a folyóvíz önmozgásán alapul. Az első ábrán jól megfigyelhető a sodorvonal változása, és a folyóvíz ehhez kapcsolódó munkavégzőképessége. Láthatjuk, hogy a sodorvonal a kanyarulat külső ívéről a következő ka-

nyar külső ívére ugrik. A sodorvonalban futó víz munkája a legerőteljesebb, ugyanakkor a sodorvonalból kiszoruló víz meglassul, miért is megszabadul hordalékának nagy részétől. A második ábrán egy árvízi folyás elhagyott medrében láthatjuk a hordalékszállítás e sajátosságait.

A partján egyszerre romboló és építő vízfolyás tehát elsősorban vízszintesen mozog. Hatalmas ekeként át és átforgatja a rendelkezésére álló teret, meghatározva ezzel az ártér szerkezetét. Függőleges mozgása a hordalékterítés részben már jelzett sajátosságainak következtében az építés és rombolás, a mederfeltöltés és mederbeágyazódás sajátos váltakozásában ölt testet. E változásokban a legnagyobb szerepet a vízszint ingadozása játssza. A kisvízi meder változásai ugyanis annál erőteljesebbek, minél nagyobb a mederben a vízszint. Ha a folyó vízjátéka, a kisvíz és az árvíz közti különbség nagy, a kanyarfejllesztés, az örvényesség, és a mederfeltöltődés egyaránt egyre erőteljesebb lesz. Ugyanakkor a magasabb árvizek nagyobb valószínűséggel hágnak meg a partokat, öntik el az ártér egészét. A folyó hordalékszállításának sajátágaiból fakadóan azonban a mederből kiszoruló víz – ahogy azt a sodorvonalból kipörgő víztömeg példáján láttuk – rögtön megszabadul hordalékának nagy részétől, közvetlen a partra lerakva azt (4. ábra). A folyó tehát egyszerre rombol és épít. Emeli medrét, partjait, vájja, fejleszti kanyarulatait, majd sorra le is vágja azokat. A kanyarok lefűződésének következtében azonban enyhén változik a munkavégzőképessége. Egyenesebb mederben a folyó lassan bevágódik, mélyíti medrét. A folyamat eredménye tehát egy erősen differenciált fel-színű, holtágakkal, laposokkal, kiemelkedő ártéri szigetekkel, folyóhátakkal, övzátornyokkal tarkított ártér. A folyó e differenciált ártérben saját hordalékkúpja tetején kanyarog. A medermélyítés és az ártér differenciálásának eredményeként a vízjátéka valamelyest csökkent. Azt mondhatnánk: az erősen differenciált ártér víztároló képessége a lehető legnagyobb. Az árhullámok emiatt alacsonyan tetőznek, a vízjáték a lehető legkisebb, a folyóhátak, ártéri szigetek, de még az alacsonyabb hátak, magasabb laposok is az átlagos árvizek szintje fölé magasodnak. Az árhullámok vize ilyenkor az övzátornyok, hátak nyílásain keresztül borítja el a mélyárteret, hordalékától a legmélyebb pontok felett szabadul meg, miért is tölti az árteret, kiegyenlíti a térszintek közötti különbséget (5. ábra). Mindez persze visszahat az árvízszintre is. Egyfelől, mert az ártér egyre kevesebb vizet képes befogadni, másfelől, mert a folyó fokozatosan visszaalakítja, formálja kanyarulatait. Összegezve azt mondhatjuk, hogy csökkenő ill. kis vízjáték mellett a folyó inkább mélyíti, ill. szinten tartja medrét, tölti az árterét, kiegyenlíti a rendelkezésére álló teret, még növekvő, ill. nagy vízjáték mellett tölti a medrét, építi partjait, fejleszti kanyarulatait, azaz differenciálja a rendelkezésére álló teret. Mindez tehát egy olyan negatív visszacsatoláson alapuló önszabályzó rendszer, melyben a folyó csak két jól körülírható szélső helyzet között mozoghat. Ha e közben a táj folyamatosan változik is, a folyóvölgy állandó arculata megmarad. (6. ábra)

7. ábra A kiszáradó medreket borító növényzet
Tavikáka

Moha, vízitorma

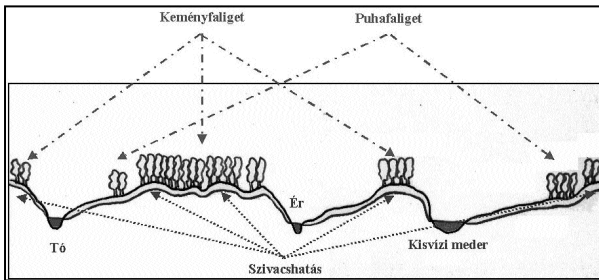
A Luka medrét borító iszaptársulás. A fűzök légyökei a tó tartósabb vízszintjét jelzik.

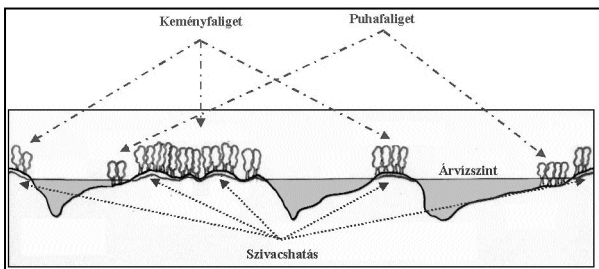
3.1.2 A NÖVÉNYZET HOZZÁJÁRULÁSA A FOLYÓ RENDSZERMŰKÖDÉSÉHEZ

A vízháztartás egyensúlya azonban nemcsak az ártér szerkezetétől függ, hanem a vízgyűjtőt borító növényzet jellegétől és mértékétől is. A legutóbbi évek hirtelen árvizeinek hatását vizsgálva többé-kevésbé láthatuk, milyen szerepet játszanak a víz visszatartásában a hegyvidékeket borító erdők, illetve, hogy milyen tragi-

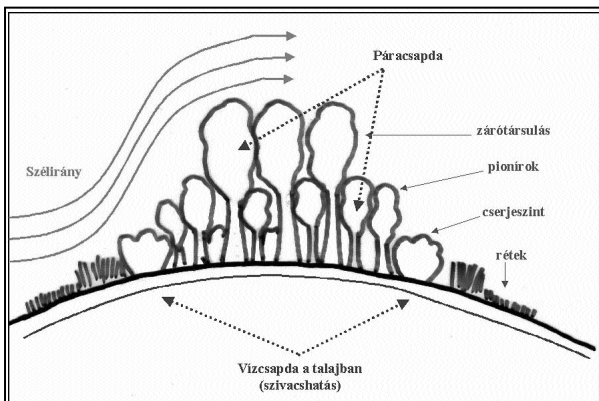
8. ábra: Az erdők vízháztartásra gyakorolt hatása három tételben.

1.) Árvíz idején a talaj és az alom szivacszerűen szívja tele magát vízzel. Zöldár esetén ugyanebben az időben a növényzet is nagymennyiségű vizet pumpál keresztül saját testén, így a kistáj egésze: a talaj, az avar, a növényzet, és a növényzettel borított légréteg is telítődik vízzel.

2.) Apadáskor a szivacshatásnak köszönhetően a talajvízszint magasabb marad, a vízfelesleg lassan szivárog vissza a tavakon, erekben át a mederbe.

3.) A többszintű természetes erdő tökéletes vízcsapda. A légrétegekben és a növényzetben tárolt víz a természeteszerű esdő sajátos szerkezetének köszönhetően marad fogva. A kistáji vízkörforgás így egyfelől sajátosan nedves mikro, ill. kiterjedésétől függően mezoklimát teremt, másfelől e vízkörforgásból a vízfelesleg csak több lépésben, és igen lassan tud visszaszivárogni a tavak, erek medrén át a folyókba.

kus következményekkel jár az erdőtakaró hiánya. Kévéssé ismert azonban, hogy az ártér növényzete legalább ekkora szerepet játszik a folyóvíz vízháztartásának alakulásában

Az erdőszülés, az ún. szukcesszió egyes lépcsőinek vizsgálata egyértelművé teszi, hogyan alakítja ki az élőrendszer önön természeti adottságait, hogyan teremti meg azoknak a tényezőknek az összességét, melyek alapvetően meghatározzák további létfeltételeit. Hogy a folyómeder és az ártér hogyan működik együtt, pontosabban milyen rendszerű működést alakít ki, fentebb láthattuk. Most vizsgáljuk meg, hogyan illeszkedik e rendszerbe az ártér növényzete.

A legmélyebb pontok, az állandó vízborítások felől indulva megfigyelhetjük, hogyan alakul ki az a talajszerkezet, mely később lehetővé teszi a fűfélék, majd a cserjék megtelepedését. A rohadó növényi elemekből és finom üledékből álló iszapréteg lazakerkezetű, ha szárazra kerül végtelenen kiszárad, kicseresedik. Csakhogy természetes körülmények között a kiszáradó medreket megannyi kis vízcsapdaként védi, óvja a növényzet (7. ábra). Elsősorban tavikáka, a harmatkása, a különböző szittyók, majd a gyékény és a nád. A növényzettel borított tómeder nem tud kiszáradni, emellett a növények gyökérzete, ill. növekvő a hordalékkal borított álló, vagy elfekvő növény-száraz, levelek, sajátos szerkezetű, tápanyagdús talajt alakítanak ki, melyben a következő lépcső növényei, a fűfélék, ill. a nedvességedvelő cserjék, puhafák is megjelenhetnek. A szukcesszió egyes lépcsői mindaddig tartanak, míg meg nem teremtik a következő szint létfeltételeit. Ha erre valamilyen ok miatt képtelenek a folyamat az adott szinten megkezd. Mindez természetes körülmények között egészen lehetséges is lehet, sőt fontos szerepet játszhat a rendszer egészének fennmaradásában, ezzel együtt a gátló tényező megszűnését követően azonnal megjelenik a következő lépcső. A folyamat végeredménye egy sajátos, szivacsos szerkezetű, nagymennyiségű víz visszatartására és tározására képes talajon kibomló jellemzően puha- és keményfaligetekből, és a közöttük meghúzódó füves illetve mocsaras rétekből álló növényborítás, melyben valamennyi lépcső megtalálható, a nyílt vízfelülettől egészen a zárt erdősegekig. A növényzet és a vízrendszer együttműködése e keretek között bomlik ki, lényege pedig, hogy állandó mozgásban tartja az ártér vizét. Áradáskor a víz a folyóból az ártér felé áramlik. Előbb az erek, tavak medre, majd a partjaik mentén húzódó laposok szaladnak tele vízzel, később az árhullám magasságának függvényében az alacsonyabb háta is sorra kerülhetnek. A folyó áradó vize azonban nem csak a felszíni vízfolyások, ill. vízállások medrét tölti fel. Az ártér talaja a már ismertett szivacszerű szerkezetnek köszönhetően épp így megtelik vízzel, miként zöldár idején megtelnek maguk a növények is. Az ártér vizének nagy része épp emiatt nem a felszínen gyűlik össze, hanem a talajban, az avarban, a növényzetben, ill. a növényzettel borított légrétegekben tározzódik. Apadáskor aztán a vízfelesleg fokozatosan visszaszivárog innen a medrekbe, és végül a folyókba.

Az egészséges rendszerű működés feltételei tehát a folyóvízben:

1. a folyó és az ártér közötti állandó kétirányú kapcsolat
2. a folyó által szállított, ill. az ártéren szétterített víztömegek folyamatos mozgása
3. a víz pufferolása a talajban, az avarban, a növényzetben és a növényzettel borított légrétegekben

3.2 A FOLYÓVÖLGY VÍZHÁZTARTÁSA

A folyó rendszerműködése elsősorban völgye, pontosabban a vízrendszere által érintett terület vízháztartásához kapcsolódik.

Egy adott vízgyűjtő vízháztartását (jele: V_t) a következő elemek határozzák meg:

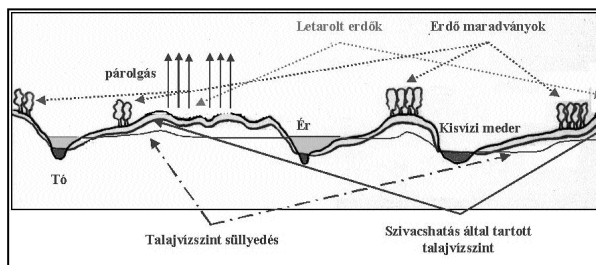
- a lehulló csapadék, jele a C'' ,
- a lefolyás, jele az F'' és
- a párolgás, jele a P'' .

Melyek segítségével a következő képletet írhatjuk fel: $V_t = C - (F + P)$ – az ún. mikro-csapadéktól (dér, zúzmara, harmat) lévén csekély mennyiségű az adott körülmények között itt eltekintünk. Csak hogy e képlet semmit sem mond a folyóvölgy vízellátottságáról, mert képtelen érzékelteni a csapadékmegoszlás területi ill. az időbeli egyenetlenségeit, holott a Tisza vízrendszerében mindkét mozzanat igen jelentős. A folyó a Kárpát-medence legcsapadékosabb vidékein ered, ahol az évi átlagcsapadék mennyisége meghaladja az 1200-1400 mm-t, helyenként az 1600 mm-t is. Vízgyűjtője hegyvidéki szakaszain az évi csapadék mennyisége legnagyobb részt 1000-1200 mm körül alakul, s még a szárazabb területekről érkező mellékfolyói esetében sem kisebb 8-900 mm-nél. Ezzel szemben a medence közepén fekvő dombvidék, ill. a középhegységek csapadékatlaga 6-700 mm, míg a síkoki 5-600 mm körül alakul, a legszárazabb területeken pedig az 500 mm-t sem éri el.

A területi egyenetlenségek mellett a Kárpát-medence időjárását és csapadékeloszlását időbeni szélsőségek is jellemzik. Az elmúlt évszázad adatai alapján azt mondhatjuk, az időjárás nagyobb részt kb. 51%-ban száraz, illetve igen száraz, 32%-ban nedves és csak 17%-ban kedvező. Mindez azt jelenti, hogy a mezőgazdaságunk számára kedvező feltételek 100 évből mindössze 17-ben adóttak, egyébként vagy sok a víz, vagy ami jellemzőbb: kevés. Ugyanakkor a globális változások tárgyalásakor említett folyamatok sem túl sok jóval kecsegtetnek. A felmelegedés az első időszakban szárazabbá teheti a Kárpát-medence időjárását, majd várhatóan a korábbi évek közötti periodicitást a nedves és szárazidőszakok éven belüli váltakozása válthatja fel. A száraz, forró nyarakat enyhé, csapadékos telek, télutók válthatják. Ha mindez, miként arra az elmúlt néhány év időjárása utalni látszik, együtt jár a csapadékkiválás intenzívebbé válásával, hirtelen lefolyású, magas árhullámokkal, és az azokat követő aszályokkal kell számolnunk itt a Kárpát-medencében. A jelenlegi vízelvezető vízrendezés mellett mindez a vízkészletek folyamatos csökkenéséhez vezet. Mindezt olyan időszakban, amikor a globális felmelegedés várható hatásaival foglalkozó forgatókönyvek a Tisza mentén egyébként is a vízkészletek néhány 10%-os csökkenésével számolnak.

3.2.1 A FOLYÓK SZEREPE A VÍZHÁZTARTÁSBAN

Ökológiai szempontból a vízháztartás leglényegesebb mozzanata az élővilág vízigényében ölt testet. A jelenlegi vízrendszer mellett a Kárpát-medence középső, szárazabb területein e szempontból évről évre állandó-

8. ábra Az erdők kiesésének következményei

- 1.) A talaj vízvisszatartó képességének csökkenése
- 2.) A mélyártér elviesedése
- 3.) A pára és vízcsapdák megszűnése
- 4.) A földfelszín párolgásának növekedése
- 5.) A magasabban fekvő területek kiszáradása

Összegezve: A rendszer lengés fokozódása: a magasabban fekvő területek kiszáradása, és a mélyebben fekvő ártér egyidejű elmocsarasodása.

Ez amíg az erek a vizet el tudják vezetni kiszáradáshoz (XIV-XVI. sz.), az erek eltömődése, völgyük feliszapolódása, benővényesedése után pedig elviesedéshez, elmocsarasodáshoz (XVII-XIX. sz.) vezet.

suló vízhiánnyal kell számolnunk. A mezőgazdasági kultúráj a víz visszatartására képtelen, ugyanakkor a területre hulló csapadék képtelen kielégíteni az élővilág és a mezőgazdaság vízigényét. Azt mondhatjuk, e területek rászorulnak a csapadékosabb hegyvidékekre, ill. a nedvesebb évek vízfeleslegére. E vízfelesleget pedig a folyók, az Alföld nagy részét alapul véve ténylegesen a Tisza és mellékfolyói juttatták el a területre, és terítették szét rajta.

A Kárpát-medence folyóinak ökológiai szerepe tehát a vízháztartás meghatározásában, a medencébe jutó víz egyenletesebb eloszlásának meghatározásában öltene testet. Elsődleges feladatuk egyrészt a csapadékosabb területekről lefolyó vizek lehető leg-egyenletesebb szétterítése, másrészt a szétterített vízmennyiségből a felesleg összegyűjtése és elvezetése volna. Folyóink egészséges rendszerműködése esetén a vízháztartás fent ismertetett képlete jó közelítéssel írná le az egész vízgyűjtő vízháztartását. A jelenlegi helyzetben azonban a vízgyűjtő egyes szakaszait elkülöníti a XIX. században kiépített vízrendszer. Mindez természetesen mit sem változtat képletünkön, és az érvényét sem vonja kétségbe, csupán arra világít rá, hogy e formában a Kárpát-medence vízháztartása nem jellemezhető. Nem jellemezhető, mégpedig azért nem, mert a medence középső, szárazabb régiói mindig is rászorultak a nedvesebb területek vízfeleslegére, melyet korábban a folyók árvizei el is juttattak területükre. Amíg ez megtörtént a vízgyűjtő egészére hulló csapadékatlag határozta meg a vízháztartás bevételi oldalát. Mindez az Alföldre is igaz volt. Ma azonban az egyes földrajzi egységek, csak a csapadék formájában közvetlenül rájuk hulló vízkészletekkel rendelkeznek, a hegyvidéki területek vízfeleslege, ami a vízgyűjtő egésze szempontjából koránt sem felesleg, szinte teljes egészében lefolyik. Amíg korábban a vízgyűjtő vízellátottságának jelzett területi

egyenetlenségei csupán a vízpótlás különbözőségére utaltak, miszerint az élővilág vízigényét a közvetlenül lehulló, vagy a közvetlenül lehulló és a nedves területekről lefolyó víz együttesen határozza-e meg, addig napjainkban az eltérő átlagok tényleges és lényegi különbségekre utalnak.

3.2.2 A FOLYÓ RENDSZERMŰKÖDÉSE: A VÍZHÁZTARTÁS TERÜLETI ÉS IDŐBELI EGYENETLENSÉGEINEK KIEGYENLÍTÉSE

A csapadékosabb hegyvidékek vízfeleslegének szétterítéséről a Tisza és mellékfolyói mentén egy igen összetett, ugyanakkor érzékeny vízrendszer gondoskodott, mely egyfelől a vízhalózatból, folyók, mellékágak, erek, fokok, holtágak rendszeréből, másfelől az ártér növényzetéből tevődött össze.

A vízrendszer elemei:

1. A főfolyó,
2. A mellékágak,
3. Az erek
4. A fokok
5. A holtágak
6. Az állandó tavak
7. Az időszakosan vízzel borított laposok

A hegyvidékekről lefutó folyók a síkvidéki szakaszon rögtön ágakra bomlottak. Ezek az ágak jól megfigyelhetők pl. a Maros mentén Radna alatt, ahol a folyó mindjárt három fő ágra bomlott. A felső a mai Száraz-ér vonalát követve a Körösök felé vette útját, az alsó Az Aranka és a Jér völgye felé folyt, egy része a történelmi korokban, mint arról római források beszámolnak, itt közvetlenül a Dunába vitte vizét, a harmadik ága pedig középen a mai nyomvonalon érte el a Tiszát. Hasonló jellegű mellékágak sorát láthatjuk a Körösök mentén is. De a Tisza maga is büszkélkedhet ilyen fattyúfolyásokkal. Így a Záhonyi-foknál kilépő, a Rétközt körül kerítő ér, vagy Tárkánynál a Tice, a Kis- és Nagy-Karcsa, vagy a Tokaji-kapu alatt a Hortobágy, lejjebb az Árkus-ér, a Zádor, a Mirhó, a Kakat. E Tiszányi mellékágak terítették szét a Tiszántúlon a folyó ma oly nagy és veszélyes árhullámain. E mellékágak kezdetben maguk is önálló ártérrel rendelkező állandó vízfolyások voltak, melyek a legvalószínűbb feltételezés szerint a XIV-XV. század körüli időszak nagy változásai során veszítették el állandó jellegüket.

A mellékágaktól megkülönböztethetjük azokat a kisebb, legtöbbször párhuzamos vízfolyásokat, ereket, melyek általában az ártér peremén futva követték az egyes főfolyásokat, vagy mellékágakat. Ilyen lehetett a Bodroghözben a Kis-Karcsa, a Főzes-ér, a Malom-ér, vagy Polgárnál a Selypes, kicsit lentebb a Farkas-ér. Ezeken az ereken keresztül számos tó, lapos telt meg vízzel.

A fokok általában közvetlenül kapcsolódtak az egyes tavakhoz, laposokhoz. A folyók árvize vagy közvetlenül, vagy ereken, nagyobb fokokon keresztül jutott be medrükbe, s azon át a tavak medrébe, ill. a laposokra, a mélyebben fekvő területekre.

Látjuk tehát, hogy a főútereken érkező árhullámot mellékágak, erek, fokok sora lapította el, terítette szét a csapadékban szegényebb síkokon. Ennek tudatában szemügyre véve a vízrendszer egyes elemeit, egyen-

rangúnak kell tekintenünk azokat, bár a ma izolált kezeljük, és meg is különböztetjük ezeket, beavatkozásaink jórészt a kisvízi mederre és az árteret megosztó gátakra korlátozva. Hadd hangsúlyozzuk ismét: a folyó rendszerműködése szempontjából azonban a vízrendszer elemi egyenrangúak. A folyó és az ártere közötti állandó kétirányú kapcsolat hiánya nemcsak az ártéren megújuló élővilág lételemékeit korlátozza, de hosszútávon a medence természeti viszonyainak drasztikus változásához vezet. Tehát a folyó és az ártere, annak valamennyi részletével együtt egymástól elválaszthatatlan egységet alkot. Vegyük számba ennek az egységnek a részeit:

1. A folyó kisvízi medre, mint rendszerének főútere
2. A mellékágak medre, mint a rendszer útőerei
3. Az erek, mint a rendszer erei.
4. A lecsapoló medrek, fokok, mint a rendszer hajszálerei
5. Holtágak, tavak, palék, mint a rendszer sejtközi állománya
6. A háta, övzatonyok, ártéri szigetek talaja, mint a rendszer szövete, sejthalmaza.

A felsorolásból, ill. a megidézett párhuzamból sejteni lehet, hogy egészséges rendszerműködés esetében az árhullámok szétterített vízfeleslege nem az ártér felszínén gyűlt össze. A felszíni vízfolyások szerepe, hogy eljuttassák az élő-, és életet adó vizet a rendszer sejtközi állományába, a tavak és a palék, időszakos tározók medrébe, ahonnan a víz a szivacs hatásának köszönhetően jutott a sejtek, sejthalmazok, szervek analógiáját idéző magaslatok talajába és az azt borító növényzetbe, ill. a lombkoronaszint légrétegeibe. E szinten folyt a tulajdonképpen anyag és információcsere, ill. itt alakult ki az a kistáji vízcsapda, mely a saját maga által kialakított és fenntartott körforgásban tározta a vizet. A felesleg két úton távozott a rendszerből: egyfelől a növényzet felületi párolgása révén, másfelől a talajból a tavakon, fokokon, ereken, mellékágakon át vissza a folyó medrébe. A talaj önmaga azonban nem párologtatott el vizet, és a növényzet által a levegőbe juttatott víz is nagyrészt csapdába került (7. ábra).

Az egyes térszintek, és az azokat borító növényzet tehát különbözőképpen járul hozzá a rendszer egészséges működéséhez. Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy a felszíni társulások az iszaptársulásoktól kezdve a nádasokon, réteken át az erdőig különféle módon de valamennyien a víz megtartásában, csapdába ejtésében játszanak szerepet. Az erdő helyzete e tekintetben kitüntetett. Azt mondhatjuk, hogy a rendszer akkor egészséges, ha felszínét kiterjedt erdők borítják. Ez esetben a csapadékosabb területek és időszakok vízfeleslege nem a síkok felszínén gyűlik össze, hanem az erdő talajában, az avarban, magában a növényzetben, és a növényzettel borított légrétegekben esik csapdába. A víztározás tulajdonképpen az erdő, ill. a nagyrészt erdővel borított kis tájak vízkörforgásában marad fogva (8. ábra). E kistájak árvíz idején telnek meg vízzel. Az erdő talajok és avarok jellegzetes szivacshatása mellett nem kis szerepet játszanak eb-

ben maguk a növények. A rügyfakadás idején érkező árvizek nemcsak a talajt, de a növények testét is feltöltik vízzel, majd a zöldellő lombkorona egyre erőteljesebbé váló párolgása révén a növényzettel borított lég rétegeket is.

Visszatérve a folyók szerepére, láttuk, hogy feladtuk egyrészt a víz szétterítésében, így módon a vízháztartás térbeli és időbeli egyenetlenségeinek kiegyenlítésében ölt testet. Apadáskor azonban megfordul a helyzet. Miután az ártéren szétterülő víz biztosította a lehető legtökéletesebb vízcspadát alkotó kistáji vízkörforgás utánpótlását, az érrendszer a felesleges víz elvezetéséről is gondoskodott. Ennek alapja, hogy az ártér hajszálerei, a fokok és a lecsapoló medrek az egyes ártéri öblözetek alján nyíltak, és a folyótól kiindulva általában alulról felfelé haladva kötötték össze az egyes öblözetek legmélyebb pontjait. A rendszer e sajátosságának köszönhetően a folyók, erek, fokok áradáskor ütőerőként gondoskodtak az életet jelentő víz szétterítéséről, apadáskor viszont visszérként szolgálták a vízfelesleg elvezetését. Azt mondhatnánk a folyó és vízrendszere olyan érhálózat volt, melynek artériái és vénái nem térben, hanem időben különböztek egymástól.

3.3 A RENDSZERMŰKÖDÉS SÉRÜLÉSE

A fent vázolt vízrendszer addig és csak addig képes a víz egyidejű szétterítésére és a felesleg elvezetésére, amíg a belső vízfolyások őrzik állandó jellegüket. Tekintettel azonban, hogy e vizek utánpótlását nem egy-egy csapadékosabb hegyvidékről lassan leszivárgó nedvesség jelenti, hanem a főütőerek által szállított árhullámok visszatartott vízfeleslege adja, ez csak addig lehetséges, amíg az árhullámok vizét a rendszer a lehető leghatékonyabban tudja felfogni, majd a lehető legegyszerűsebben juttatja vissza a belső erek, mellékágak medrébe. Ha a kistájak fent jellemzett belső vízforgalma sérül, ha valamilyen oknál fogva kevesebb vizet tároz, vagy akár a párolgás, akár a lefolyás növekedése miatt több vizet veszít, a belső vízfolyások a nyári szárazság idején utánpótlás nélkül maradván időszakossá válnak. Mai tudásunk szerint három mozzanat vezethet ehhez az eredményhez.

1. A rendszerbe jutó vízmennyisége drasztikusan csökken
2. A rendszer főütőerének medre beágyazódik, emiatt növekszik a lefolyás
3. A rendszer vízvisszatartó-képessége sérül.

Az első két pontban említett folyamatok megjelenéséről nincs tudomásunk. A Tisza medre egészen a folyószabályozásokig nem ágyazódott be, mint ahogy a csapadék mennyisége is inkább nőtt, sem mint csökkent volna a középkor utolsó századaiban. Mégis ez idő tájt, a XIV-XV. században figyelhetünk fel a folyó-völgy rendszerműködésének első jeleire, a belső vízfolyások időszakossá válására. A folyamatok hátterében az Alföld erdeinek eleinte lassú, majd egyre gyorsuló ütemű megfogyatkozása állhat. Az erdők kiesésének következményeként (9. ábra) a korábban a kistájak vízkörforgásában fogva maradt folyadék most a

felszínen gyűlt össze, s amíg az érrendszer tökéletesen működött, hamarosan lefolyt a területéről. Ennek következtében a belső vízfolyások fokozatosan elveszítették utánpótlásukat. A szárazabb időszakokban ki is száradhattak. Ennek eredményeként egyre több helyen jelenhetett meg medrükben a növényzet, lassan de biztosan eldugva, eltömve előbb a kisebb, majd a nagyobb vízfolyások medrét is. Az eldugott medrek azután már képtelenek voltak a víz elvezetésére. A folyamat eredménye kettős volt: a mélyártér elvizesedett, még a magasabban fekvő területek kiszáradtak. A sérülés tehát a vízháztartás szélsőségeinek egyidejű jelenlétéhez vezetett a folyó-völgyben, hátterében pedig az elhibázott emberi beavatkozás állt, mely kezdetben a víz visszatartását szolgáló növényzet kiirtásában, a későbbiek során azonban egy sor más jellegű beavatkozásban is megnyilvánult. Ilyennek kell tekintenünk a korai töltésezéseket, a folyó medrek malomgáttakkal történő elrekesztését, stb. A legsúlyosabb következményekkel azonban a növénytakaró visszatelepülésének folyamatos gátlása, akadályozása járt. Természetes körülmények között a folyó-völgy néhány évszázad leforgása alatt pótolta volna a kiirtott erdőtakarót. Ennek kezdeti állapotát meg is figyelhetjük a török háborúkban magára hagyott területeken, a bácskai, bánáti részeken, de az Alföld középső vidékein is. Az állandó emberi jelenlét, ill. a háborúk utáni visszatelepülések e folyamatokat megakadályozták, ill. viszájára fordították. A vízháztartás szélsőségei emiatt a XVIII-XIX. századra az alábbi formában állandósultak: a jellemzően vizes időszakokat kirívó aszályok tarkították, a folyó-völgyben pedig egy hol kiterjedő, hol visszahúzódó vízi világ állandósult.

A XIX. századi beavatkozások nem szüntették meg e szélsőségeket, csupán megjelenési formáikat módosították. Ma a jellemzően száraz időszakokat váltja egy-egy kiemelkedően magas árhullámot eredményező nedves periódus, az Alföld pedig hosszútávon folyamatosan elveszíti víztartalékait. Jellemző példa erre, hogy a hetvenes éveket követő szárazabb időszak elején a vízborítás még négy-öt évig is megmaradt a folyó-völgy mélyebben fekvő laposaiiban, egykori tómedreiben, 1999 után viszont a 2000. év végére gyakorlatilag eltűnt. A vízháztartás szélsőségei egyre súlyosabb gondot okoznak a folyó-völgyben élőknek. A jelenleg alkalmazott módszerek e gondok kezelésére alkalmatlanok.

4. A MEGOLDÁS LEHETŐSÉGEI

A folyószabályozások során az ember végleg és végletesen megszakította az ártér és a kisvízi meder közötti kapcsolatot, megsemmisítve ezzel a folyó élővilágának mintegy 80-90%-át. A jelenlegi hullámtér semmilyen formában nem vethető össze a korábbi ártérrel. Kivételt képeznek ez alól azok a területek, ahol valamilyen okból az elkeskenyedő ártér egészét meghagyták a folyónak. A Tisza-völgyben az egyik ilyen nyílt ártér a Bodrogsziget. A folyó egész rendszerének megsemmisülése természetesen e területen is érezteti hatását, mégis azt mondhatjuk, hogy az egykori nö-

vény és állatvilág itt talál magának az eredetihez hasonló, úgymond: természetközeli” állapotokat.

A természetes élővilág megőrzése, nem elsősorban humanitárius” tevékenység. Az embernek előbb-utóbb tudomásul kell vennie, hogy ez az élővilág alakította ki s tartotta fenn hosszú évezredekken keresztül a terület létfeltételeit, sérülése nem csupán a biodiverzitás csökkenését, egyes fajok eltűnését jelenti, hanem az egész rendszer drasztikus megváltozásához, végső soron pusztulásához vezet, melynek hatásai alól egyetlen élőlény, így az ember sem vonhatja ki magát. Tartós és biztonságos megoldásként egyedül a természetes rendszerek gyógyítása, rehabilitálása ígérkezik, ennek viszont elengedhetetlen feltétele, hogy

az adott élettérben maradjanak fenn természetes, vagy természetközeli rendszerek, melyek lehetővé teszik a későbbi teljes regenerációt.

E teljes regeneráció alapja a folyóvízben a víz-háztartás egykor volt jellegzetességeinek, a kistáji vízkörforgásokban testet öltő vízcsapdáknak a rehabilitációja volna. Olyan vízrendezést kell választanunk, mely nem a víz gyors levezetésén, hanem lehetőség szerinti teljes visszatartásán alapul. Ez azonban önmagában kevés. Emellett törekednünk kell a folyó és az ártér közötti egykor volt kétirányú kapcsolat visszaállítására, és a vízkörforgásban oly nagy szerepet játszó ártéri erdők visszahonosítására is.

Az ártéri tájgazdálkodás koncepciója

(ELŐLEGES JAVASLAT)

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a Tisza-vidéket egyre égetőbben érintő kihívások megoldására mutat be előleges javaslatot¹. A cím nem véletlenül utal Vásárhelyi Pál 1845-ös, a Tisza modernkori szabályozását megalapozó tanulmányára: jelenleg hasonló sorsfordulót élünk.

A vízügyi ágazat megfogalmazta saját koncepció-tervét² (Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése – továbbiakban VTT), mely <csupán> az árvízveszélynek egyenlőtlenségeire való csökkentését³ ígéri teljes biztonsággal, nyitva hagyva azokat a területeket, amelyek a vízügyi szakma illetékességén túlmutatnak⁴.

Ez jó, de kevés. És nemcsak azért, mert az utódaink nem *csupán* az árvízi biztonság megteremtéséért fogják felelőssé tenni a mai döntéshozókat, hanem, mert **van megoldás** a teljes problémakör kezelésére. Sőt, meggyőződésünk szerint – valamint a problémakör jellegéből és a Természet működéséből kifolyólag – csak egy egységes, a részproblémákat integráló koncepció képes *valódi* megoldást hozni.

Jelen tanulmány ennek a koncepciónak a lehetőségét mutatja be. Így Magyarország egynegyedének, a Tisza-vidék felemelkedésének a lehetőségét – Széchenyi eredeti gondolatának megfelelően (!). Hiszen a Tisza-vidéknek nem *csupán* egy vízügyi Vásárhelyi-tervre⁵ van szüksége, hanem egy átfogó valódi Széchenyi-tervre⁶, amely a Táj és az Ember viszonyát hosszú távon rendezve biztosít *keretet* az árvízvédelem, az agrárszerkezet-váltás és a fontosabb (gazdaság)fejlesztési feladatok megoldásának.

A tanulmány egyrészt az ágazati érdekektől függetlenül csak a problémát, az Embert és a Tájat tekintve jeleníti meg a koncepciót, másrészt reagál az árvízvédelmi szakemberek javaslatára⁷, mintegy kiegészítve a VTT-t, bízva abban, hogy a feltett kérdésre meghallják a választ...

Meggyőződésem szerint az érintett szakmák közötti érdekellentét látszólagos, és biztos vagyok benne, hogy a valódi megoldás az érintett nézőpontok bevonása és összehangolása útján valósulhat meg.

I. ADALÉKOK A VTT "ÖKOLÓGIAI" ÉRTÉKELÉSÉHEZ (VÁZLATOS ÖSSZEGZÉS)

1. **Üdvözlendő és elismerésre méltó a szükséges ökológiai paradigmaváltás deklarálása**, és mindenképpen támogatandó, hogy a koncepció-terv⁸ továbbfejlesztése során a gyakorlati javaslatok is egészen megfeleljenek ezen alapelvnek.

2. **A víz kiengedése nem(csak) árvízvédelmi okok miatt szükséges**, hanem természetvédelmi és gazdasági okok miatt is szükség van a tiszai árvíz térben és időben kontrolált kiengedésére. Ez a megoldás tudományos alapja. Emiatt felszabadulhat a vízügyi tervezés is az eddigi kényszerűség alól, miszerint minél kevesebb területet és minél kevesebb időre, és csakis árvízvédelmi szükségből venne igénybe vízborítás céljára – hiszen a bevonandó területek a Természet által lettek kijelölve⁹ vízborításra.

3. Az árvízvédelmi célú kiengedés is, csak akkor lehet gazdaságos, fenntartható és biztonságos, ha a "modern", egyfunkciós, katasztrófa-orientált elképzelésről áttérünk a **természet-harmónikus tájhasználatra**; hiszen nincs másról szó, mint, hogy az árteret ártérként használjuk (illetve engedjük működni). Ez **közös érdek**, és a megoldás kivitelezésének alapja. Így a vízügyi tárca mellett más tárcák is érintettek, elsősorban a (mező)gazdasági és a természetvédelmi. A program leghatékonyabban egy komplex, európai értelemben vett vidékfejlesztési program részeként tudna megvalósulni és működni.

4. Ezen fenntartható megoldás kivitelezésekor **legkevésbé a vízügyi érdekek¹⁰ sérülnek**, hiszen az alkalmazkodni képes vízügyi szaktudás felértékelődése mellett, az árvízi biztonság megteremtéséhez szükséges tározókapacitás kiépül. Sokkal inkább sérülhetnek a **természetvédelem** érdekei¹¹, amennyiben a táj eredeti működésének rendszerszerű visszaállítása elsőbbségbe kerül az értékes, de másodlagos társulások rezervátumszerű védelmével szemben; és az **agrári-um** rövidtávú érdekei¹², amennyiben a (piac)gazdaságilag is fenntarthatatlan modern(kori) tájhasználatot fel kell váltani egy a természeti adottságokhoz igazodó korszerű gazdálkodással.

* Nagykörűi Tájrehabilitációs Program – kutatásvezető ELTE Természetföldrajzi Tanszék – doktorandusz, levelek@externet.hu

1 idézetek helye: Dr. Váradi József: Az Új Vásárhelyi-terv. in: Élet és Tudomány 2002/7. p.210. és p.207.

2 uo. p.207.

5. A **tározóterek területének** kijelölésekor elsősorban a természeti – legfontosabbként a morfológiai – adottságokra kell támaszkodni, és csak másodsorban a meglévő infrastruktúrára, és alig a mai (ökológiai és ökonómiai szempontból egyaránt fenntarthatatlan) tájhasználatra. Cél, hogy minél kevesebb helyen legyen szükség az árterek tározókapacitásának növelését magasztással szolgáló töltések építésére. A szükséges tározási kapacitást az árasztott területek bővítésével javasoljuk elérni. A bevont területeken a tájhasználat átalakításának agrár-, műszaki- és természettudományos akadályai nincs, viszont meg kell teremteni a jogi, gazdasági és a szociális alapot és hátteret. Ez a vonatkozó törvények igazítását, és új agrárszabályozók és -támogatások bevezetését jelenti, ami, ha nehéznek tűnik is lehetséges (hiszen ember alkotta dolgokról van szó), míg a Természet megváltoztatása reménytelen és önpusztító vállalkozás.

6. A **tározóterek működtetése**, mint másik sarkalatos gyakorlati kérdés, esetében szintén a természet-szerűség (természet-utánzás) elvét kell követnünk, azaz a táj adottságainak megfelelő tájhasználatot kell választani /kialakítani. A tározók – minthogy a természetes ártér markánsabb részmedencéiről van szó – ártérként való működtetése azt jelenti, hogy a rendkívül ritkán és rövid ideig” való elöntés helyett biztosítani kell a rendszeres és rendszerszerű árasztást. Így a kétszeres kár helyett dupla hasznot kapunk, egyrészt a tovább erőltetett (támogatott) gazdaságtalan művelési ágak helyett megnyerjük az árterek hasznait, másrészt a katasztrófaorientált pofonszerű elöntés okozta károk és kárpótlás helyett biztosítjuk a(z ártériesített) gazdálkodás biztonságát és az Alföld ökológiai rehabilitációját, ráadásul az így létrejövő ártéri ökoszisztéma és tájgazdálkodás el tudja viselni a „ritkán” bekövetkező vészhelyzetben szükségessé váló nagyobb vész” vízborítást is.

7. A **hullámtér vízlevezető képességének** növelésére is sajnos szükség van, a természetes rendszer összeomlása miatt várható bármekkora nagyságú” árvizek miatt. A levezetés azonban csak tartalék módszer lehet, hiszen több szempontból is káros. A károk elkerülése végett biztosítani kell a víz évenkénti rendszerszerű kiengedését (nem árvízi, hanem gazdaság- és tájfenntartási okok miatt), és el kell hagyni az eddigi durva iparszerű-természetellenes módszereket (partbiztosítás”, mederrendezés”, stb.). A célt a tájhasználat változtatásával kell elérni (iparszerű erdők és szántók helyett természetszerű gyepek, ligetek és erdők fenntartása, nyárigátak elbontása, építmények korlátozása).

8. A **hegyvidéki völgyzárógátas tározók** alkalmazása ökológiai, politikai és gazdasági szempontból is mindenképpen kerülendő. Mára bizonyított, hogy alkalmazásuk jóval több kárt okoz, mint hasznot, nem véletlen, hogy nálunk nagyobb tapasztalatú államokban (pl. Kalifornia) bontják (!) a völgyzárógátákat. Ráadásul a Tisza vízgyűjtő sajátos politikai megosztottságából adódóan várható az alföldi érdekeink háttérbe szorulása a működtetés során, még akkor is (sőt), ha a megépítésükhöz jelentős anyagi terheket vállaltunk...

9. A fentiekén kívül, és az említett jogi, gazdasági,

szociális alapok megteremtésén túl fontos követelmény, hogy a tervezési, döntés előkészítési, és **döntéshozatali mechanizmusba** a továbbiakban érdemben legyenek bevonva az érintett szakmák és tudományágak, valamint az érintett lakosság, önkormányzatok és civil szervezetek képviselői.

10. Összegzésképpen megállapítható, hogy az árvízvédelem új szükségsszerűségeivel azonos irányba mutatnak a gazdaság (vidékfejlesztés) és a természetvédelem szükségletei, mely igények egy rendszerben (integráltan vagy holisztikusan, ha tetszik) kezelhetőek és kezelendők. A következőkben vázolt ilyen koncepció alkalmazhatóságának nagyobb szakmatudományos akadályai nem látszik, bár részletes kidolgozása még hátra van; amit a VTT részletes és végleges tervezésekor lehet/kell megoldani. **Támogató politikai akarat** megnyilvánulása lehetővé tenné, hogy egy **konszenzuson alapuló, működő és fenntartható tiszai rendezési terv /törvény, program, stb.** létrejöjjön.

A VTT eszközrendszer	és „ökológiai” értékelésük
• Hegyvidéki tározás • A hullámtér rendezése • Sükevidéki tározás • Töltésmelés • „nem szerkezeti módszerek”	• mindegyikben, ha megvalósul • módosul a természet • a táj ritkán és rövid ideig elönt • a táj ritkán és rövid ideig elönt • a táj ritkán és rövid ideig elönt • a táj ritkán és rövid ideig elönt

Vásárhelyi Terv További fejlesztése [VTT]	Ártéri tájgazdálkodás
• 1 ágazat • defenzív-passzív (eseménykövető) • árvíz-vezetés • szembenézés • kár(pótlás) • védelmek építése • a problémák csökkentése • a terület miniszterializáció	• komplex • aktív, rendszeres • árvíz-kezelés • együttműködés • hasznosítási • a tájhasználat igazítása • szerkezeti változtatások

II. GEOGRÁFIAI – TÁJÖKOLÓGIAI VÁZLAT A TISZA-VIDÉK KOMPLEX FEJLESZTÉSÉRE

Helyzetértékelés

2001-re még nyilvánvalóbbá lett: választót előtt állunk. Magyarország keleti – a Tiszához tartozó – egyharmadának új, korszerű és komolyan vett átfogó fejlesztési koncepcióra van szüksége. Az érintett népeséget csak alábecsülni lehet, amíg egyetlen költségvetésből kell fedezni a megfelelő vidékfejlesztési koncepció hiányának következményeit...

A Tisza-vidék szükséges új fejlesztési koncepcióját az alábbi körülmények indokolják:

A jelenlegi **vízgazdálkodási** rendszer drágán kezel, de nem oldja meg a felmerülő problémákat: *árvíz, belvíz, aszály*. 1998 őszén/ őszétől az Alföld jelentős részét elborító belvíz már nemcsak az ártéri szinteket jelölte ki, hanem rámutatott az iparszerű-gond(oz)atlan talajművelés fenntarthatatlanságára is. '99-ben azt mondták a vízügyi szakemberek, hogy az LNV-t jócskán meghaladó árhullám kivételes, 100

évenként egyszeri. A 2000-es még nagyobb árvizet 500 évenkéntinek mondták, majd 2001 újabb rekordokat és gátszakadást hozott – ha csak a Felső-Tisza vidéken is. Ugyanakkor 2000-ben az évszázad aszálya (is) pusztított: április közepétől június közepéig, a vegetációs időszak legfontosabb szakaszában az Alföld közepén³ 5,1 mm csapadék hullott (évre vetítve 30 mm/év!). Most – és ezt hívják ökológiai katasztrófának – a szélsőségek növekedésére⁴, hosszú távon az Alföld szárazodására kell felkészülnünk.

Ráadásul az **agrártermelés** a jelenlegi gazdasági körülmények között nem jövedelmező, és a táj (jövő) biztosítása ellen hat. A folyószabályozások után szántóföldi művelésbe vett mélyen fekvő vagy szikes területeket a jelenlegi szántóföldi kultúrákkal nem lehet gazdaságosan művelni. A Tisza-vidék jelenlegi mezőgazdaságának jelenlegi termékei az EU telített és védett piacán nem versenyképesek.

Az **Európai Unióban** az új irány a Természet értékek felismerése. Teret, és egyre bővülő piaci részesedést nyert a természetszerű biogazdálkodás. A modernitás mutatója a minél kisebb energiafelhasználás és a lehető legkisebb környezetkárosítás mellett létrehozott legmagasabb értékű végtermék. Előtérbe kerültek a Természet (a vidék) jóléti, öko” szolgáltatásai, a rekreációs lehetőségek.

A **vidékfejlesztés** az EU egyik legfontosabb prioritása, amely a vidék integrált fejlesztését jelenti. A mezőgazdaság *éleltermelési* funkciója mellett, illetve helyett, egyre nagyobb jelentőségre – és támogatásra (illetve állami megrendelésre) – tesz szert a mezőgazdaság *tájfennntartási* feladatköre.

Az **idegenforgalmi kereslet** folyamatosan bővül, az idegenforgalom a világ vezető gazdasági ágazatává nőtte ki magát. A Természet, a természetszerű táj önmagában való értéke meghaladja a tájban a Természet elpusztításával termelhető élelmiszer értékét, hiszen már az előbbiből van hiány – ahogy a középkorban az élelemből volt. Akkor élelmiszert szállítottunk Nyugat-Európának, most a természetszerű tájra van kereslet...

Az iparszerű tájhasználatnak és – az alapvető jellemzőjeként említhető – korlátlan haszonelvűségnek köszönhetően számítanunk kell a folyómedrekben levonuló drasztikus **szennyezésekre**. A közvetlenül veszélyeztetett élővilág közvetlenül mutatja meg értékét. A töltésekkel elzárt árterek nyithatóságának fontossága kétfelől is megnyilvánul(na): megnyitásuk esetén méregtelenítő képességük, lezárásuk esetén óvóhely funkciójuk által.

A vidék az ország teste. Az EU-tól és a szennyezésektől függetlenül (is) Magyarország nemzetbiztonsági érdeke és önállóságunk kulcsa a táj rehabilitációja, fenntartható tájgazdálkodás kialakítása.

Ezek a bürokrácia és a (rossz) szokások realitásán túlmutató nagyon is valóságos kihívások arra figyel-

meztetnek, hogy *változtatnunk kell* eddig követett vízgazdálkodási és az azzal elválaszthatatlanul összefüggő tájhasználati koncepciókon.

Milyen az eddig követett” koncepció és hogyan kell megváltoztatni?

A jelenleg követett vízgazdálkodási és tájhasználati koncepció a XIX. században kezdett rendszeres folyószabályozás és ország-modernizálás óta és kapcsán alakult ki, amikor a *modernitás* a Természettől való minél messzebbi elszakadásban testesült meg. Ehhez társult a XIX. század első felére jellemző természeti viszonyok korabeli értékelése: *a vízből túl sok van az Alföldön, és a vízzel borított területek használatlanok*. Azóta okosabbak vagyunk másfélszáz évvel, és az *ökonómia* mellett az *ökológia*⁵ összefüggéseit is megismerhettük. A *modernkori* vízrendezés *jelenkori* értékelése helyett csak az egyre élesebben jelentkező természeti és társadalmi kihívásokra hivatkozom. A felelősséget háríthatjuk a korszellemre; kijelenthetjük, hogy az iparszerű vízrendezés történelmi szükségszerűség volt, ahogy most egy ökológiai alapú vízrendezés szintén történelmi szükségszerűség. (Másképpen: Széchenyi, ha ma élne, az ártéri gazdálkodás felújításán fáradozna.) A mi felelősségünk, hogy helyesen értékeljük a XXI. század körülményeit és lehetőségeit, legalább annyira, amennyire elődeink felismerték XIX. századi igényeiket...

Az elmúlt három évben – a katasztrófális események hatására – folyamatosan változik a közvélemény és a döntéshozók hozzáállása, az eddig elzárkózó szakemberek is egyre inkább belátják egy új árvízvédelmi koncepció szükségességét, sőt akadnak, akik néhány hónapja, éve még elképzelhetetlennek tartottak egy reformprogramot, most pedig ilyen projektekben dolgoznak, vagy ennek elkerülhetetlenségéről nyilatkoznak. Az új koncepció erősödése mégis lassan halad – legalábbis a Tiszához képest –, a probléma megoldása a döntésekben /pénzkiutalásokban, és a szabályzóknak is megnyilvánuló hatékony és tényleges változást sürget. A vízügyi tárca által 2001. október végén nyilvánosságra hozott Vásárhelyi terv továbbfejlesztése (VTT) koncepció-terv *jelentős lépés* a szükséges integrált (vidék)fejlesztési koncepció kialakításához, hiszen tartalmaz újdonságokat (a víz szabályozott kivezetése a mentett oldalra), de a teljes valódi megoldáshoz kevés (megmarad az iparszerű tájkezelés keretei között, ráadásul egyetlen, /egyébként eszköz⁶/ágazat szempontjait hangsúlyozva csak).

A **valódi megoldás** a tájat és a problémakört komplexen – az ágazati kezelésen felülemelkedve – geográfiai-ökológiai alapon tekintő tájgazdálkodási rendszer lehet, melynek kidolgozása és működtetése több tudomány és tárca valamint a helyi pozitív kezdeményezések egyenrangú bevonásával történik, végre a Tisza-vidéken élők tájban gyökeredző akaratának megfelelően.

3 Nagykőrűi adat.

4 Például: 2001/2002 telén 1 hónapon belül az évszázad” leghidegebb decembere és a legmelegebb januári napjai.

5 Ökológián (a továbbiakban is) nem a szűken vett természetvédelem értendő, hanem Ember és Természet fenntartható együttműködése.

6 vö.: A területhasználatban érdekelték – miután az érintett szakterületekkel (az erdészettel, a mezőgazdasággal, a turisztikával, a terület- és településfejlesztéssel, a közlekedési és kommunális infrastruktúráért felelősökkel meg a természetvédelemmel) is egyezsége jutottak – megfogalmazhatják és a vízügynél megrendelhetik az elvégzendő munkákat.” (síb.) Dr. Váradi József: Az Új Vásárhelyi-terv. in: Élet és Tudomány 2002/7. p.210.

A fenntartható megoldás alapjairól

Ha *valódi megoldást* keresünk, akkor kérdéseink tágabb összefüggéseit és elvi alapjait is komolyan kell vennünk, mert csak *rendszerszerű megoldás* adhat valódi választ kérdéseinkre.

Alapvető, hogy belássuk végre, hogy az Istentől elszakadt modernkori Ember egyre magabiztosabban folytatott harca a Természet(e) ellen szükségszerűen bukásra van ítélve, mert ha győzni látszik, éppen életfeltételeinek rendszerén ejt sebet, és így kis győzelmeivel éppen végső vereségét építi fel. Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy *katasztrófarehelyzetbe* fejlődte magát az emberiség, ennek bizonygatása ma már komolytalan, még ha a választópolgárok többségével ezt nem így láttatják, vagy *rosszul* felfogott érdekeit védelmezve biztonságot hazudik magának.

A globális válság, pedig mindig helyi és konkrét rossz döntésekből, és így helyi és konkrét válságokból áll össze. Rossz döntéseink persze az (el)uralkodó (el)fogyasztói világnézetnek való megfelelési kényszerből adódnak, de ez nem fedi el egyéni szabadságunkat és felelősségünket: az önpusztító, vagy a fenntartó törvényt szolgáljuk-e.

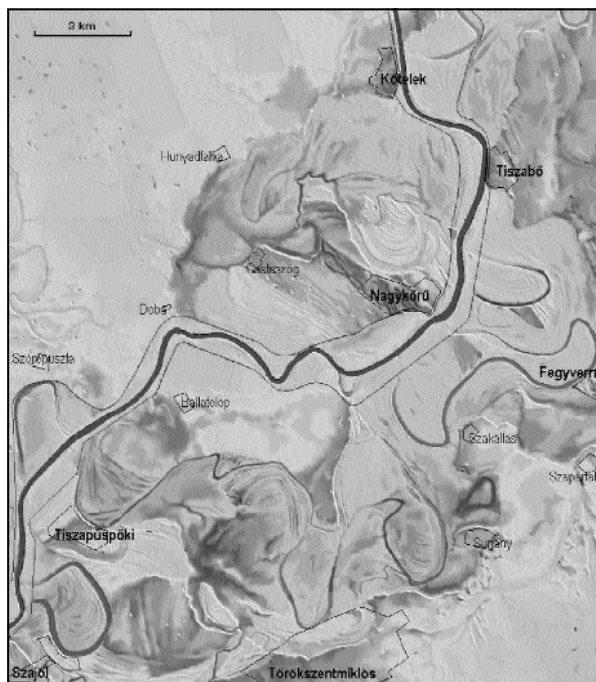
Ezzel a megoldás irányát is kijelöltük: alkalmazkodni, *igazodni kell a Természethez*. De nem vesztesek vagyunk, hanem alárendeltek, mint szopós csecsemő a szoptató édesanyjának. Egy-egy táj adottságai és lehetőségei korlátozottak ugyan, de a korlátokon belül ragyogó életlehetőségek kínálóznak, illetve a *korlátokon belül kínálóznak a ragyogó életlehetőségek*.

Tárgyazkodási rendszerünket ennek megfelelően felhalmozott ismereteink, technikai lehetőségeink felhasználásával, de alapjaiban kell megváltoztatni, úgy, hogy fenntartható legyen: fel kell oldani Ember és Természet szembenállását, azaz a *Természet (a környezetünk) védelmét integrálni kell a gazdálkodási rendszerünkbe*. Másképpen: össze kell hangolni az ökológiai és ökonómiai hasznosságot, a Természetbe illeszkedve kell kielégíteni szükségleteinket – ahogy a Természet összes egyéb alrendszerei működnek (!).

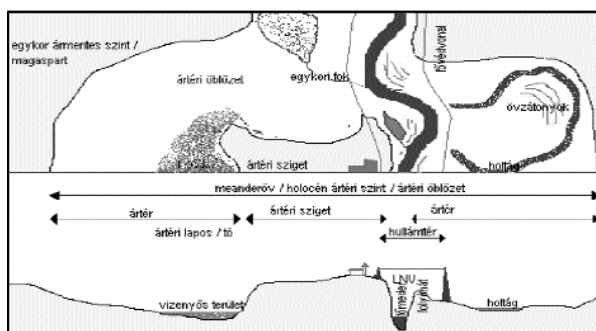
A Tisza-vidékre vonatkozó valódi megoldás kimondásához **szükséges geográfiai-ökológiai ismeretek** közül az alábbiakat emelem ki:

1. A *Tisza-vidék*, a Tiszához közvetlenül tartozó terület – és ez indokolja e megnevezést is – jóval több, mint a mostani meder menti sáv, hiszen például a Hortobágy és a Nagy-Sárrét is szervesen kapcsolódik a Tiszához – eredetileg, így problémáinak megoldását tekintve is. (Meggjegyzem Széchenyi "Tiszavölgy" értelmezése ezt még tartalmazta⁷.)

2. Ez a fél alföldnyi terület a közhiedelemmel ellentétben nem asztallap simaságú, hanem *jellemző szintek* – árterek, medrek és magaspartok – *mozaikos egysege* – eredetileg, így problémáinak megoldását tekintve is. Ennek megfelelően a víz sem öntötte (és öntené) el egyenletesen és kiszámíthatatlanul, sem térben sem

1.a ábra. Nagykőrű környékének digitális domborzati modellje (készítette Timár Gábor ELTE Geofizikai Tanszék, Úrkutató csoport)

1.b ábra. A Tisza-mente fontosabb földrajzi fogalmainak magyarázata (A felülnézeti vázlat alsó szélének metszete látszik a kép alsó felén.)

időben. (v.ö. 1. ábra) És lakni ugyan nem lehet a vízborította területeken, de élni és megélni annál inkább. A többé vagy kevésbé *vízállásos területek*, tehát *jövedelemtermelő területek* voltak – és lehetnének.

3. Erre a területre az a "vízfelesleg" érkezik tavasszal áradás formájában, ami utána nyáron hiányzik. Tehát az árvíz nem katasztrófa, illetve nem az árvíz a katasztrófa – eredetileg, hanem a nem megfelelő tájkezelés. Így a megoldás is jórészt az árvizek helyes kezelésében van: amikor drágán és veszélyesen sikerül levezetnünk a tavasi vízfelesleget, éppen a nyáron szükséges vízmennyiségtől fosztjuk meg az Alföldet.

A Tisza-vidék esetében a szükséges megoldás, tehát a tájhasználat *ártéresítése*, azaz egyfajta **korszerű ártéri tájgazdálkodás** megvalósítása: az itt jellemző vízjáráshoz, morfológiához, éghajlathoz (stb.) igazo-

⁷ A Tisza-vidék fogalmának definíciója Széchenyinél: Tiszavölgy alatt én nemcsak a Tisza ágyát értem és azon tért, melyre a kicsapongó Tisza árja terjed, de mind azon folyók és vizek ágyait és kiöntési

lapályait is, melyek a Tiszába omlanak, u. m. Szamost, Bodrogot, Sajót sat. sat." in: Eszmetöredékek... Szeged, 1991. p.14.

dó, a természeti adottságoknak alárendelt, *azokat ki- vagy felhasználó* gazdálkodási rendszer megteremtése. Ennek keretében és szolgáltatában kell ki- és átalakítani a Tisza-vidék vízgazdálkodási rendszerét: a természetadta árterek és medrek felhasználásával, revitalizálásával kiépíteni a tiszai vízfeslesek szétosztását és elhelyezését biztosító vízrendszert.

Külön szerencsénk van, hiszen a természeti adottságok miatt szükségszerű új tájgazdálkodás megfelelni látszik a társadalmi kihívásokra is. Így a szükséges integrált vidékfejlesztésben az agrárszerkezet-váltás egyúttal a gazdaság ökológizálását, a jövő biztosítékát adó tájrehabilitációt, és a fenntartható árvízkezelést is jelenti.

Az ártéri tájgazdálkodás haszonvételeiről

A koncepció lényege, hogy *minél teljesebben vissza kell adni a meglévő természetadta szinteknek a természetadta funkcióját, és azt felhasználni jövedelemtermelésre*. Másképpen: a vizes területeket azért szeressük, mert vizesek, illetve azt használjuk ki, hogy vizesek. Élünk a vízborította területek jövedelmezőségének hagyományaival és lehetőségeivel, (nem úgy, hogy az állam belvízkárt fizet értük).

Az árterek – tehát a „mentett” oldali árterek – „értékesebb” társadalmi állóeszköz állomány érintése nélküli ökológiai célú” minimális elárasztáshoz, illetve az ártérisíftett gazdálkodásnak biztonságát adó vízborításához szükséges vízmagasságot a Tisza minden évben eléri. Ez a szint jóval alacsonyabb a hullámterek előntési szintjénél, amire a vízügy szokott hivatkozni. Hiszen a meder mellett felépülő természetes parti gátak szintje általában 3-5 m-rel is meghaladja az ártéri laposok talpszintjét. A víz kivezetése az ún. fokok által lehetséges. A fok a főmederből oldalirányba kiágazó meder, ami a természetes parti gátat átvágva összeköttetést biztosít a főmeder és az ártér között. Így áradáskor a víz fokozatosan, mintegy alulról tölti fel az árteret, apadáskor pedig gravitációsan visszaengedhető a főmederbe.

Az így átemelés nélkül (gravitációsan) keletkezett természetes víztározók **halastavakként** (illetve *halas tavakként*), sőt amennyiben a tavaszi vizet engedjük ki – és lehetővé tesszük a halak mozgását – természetes (=olcsó) halkeltető és -nevelő tavakként működnek. A felmelegedő sekély vizekben a halak szaporodása sokkal sikeresebb, mint az ökológiai szempontból csatornának tekinthető mederben. A régen volt legendás tiszai halgazdagság is az így működtetett árterekhez (és nem a mederhez) kapcsolódott. A kotrás nélküli vízmélység eléri, sőt meghaladja az iparszerű síkvidéki halastavak 1 m körüli üzemi vízsíntjét. Ezekben az extenzív ártéri halastavakban természetes ökoszisztémában olcsón termelődnének – kevésbé kontrollálható, de kevésbé kontrolálandó módon – tiszai minőségű (bio)halak. Úgy, hogy a tulajdonképpen maradéktalan lehalászási lehetőség miatt a következő évek halállományának összetétele is kedvezően befolyásolható a nemkívánatos fajok egyedeinek minél teljesebb lehalászásával. (Egyidejű gazdasági és ökológiai hasznosság!)

A **vizes élőhelyek** természetesen (olcsón) megtelepedő növényei újabb haszonvételi lehetőségeket biz-

tosíthatnának (fűzvesző, nád, gyékény, és feldolgozott háziipari termékeik). A tájba illeszkedő tavak, a kialakuló partmenti társulások és természetszerű hasznosításuk is óriási mértékben növelnék a táj értékét, ami az *idegenforgalmi hasznosítás* (horgász-, agrár- és ökoturizmus) lehetőségét teremti meg. Mindezt fenntartható módon, tehát az unokáinknak is átmentve olyan értékeket, mint például a tiszta víz és tiszta hal, húsító szellő és árnyék, stb.

A laposokban visszatartott víz várhatóan kedvezően befolyásolná a talajok vízháztartását, (sok helyen éppen a talajvízszint leszállása okozza az egyik legnagyobb problémát). **A víz természetszerű jelenléte az ökoszisztémában** (például a magasan fekvő területek öntözése helyett a mélyfekvésű területek árasztása) hosszú távon megoldaná a táj vízháztartásában jelenleg tapasztalható problémákat.

Apadás után az árasztás és a termékeny hordalék a rétek megújulását biztosítaná, ami a **legeltető** (BSE mentes) **állattartáshoz** nyújtana alapot. Tradicionális használlataink (szürke marha, magyar tarka, mangalica, racka) korszerűségét ezennel újfent nem (csak) ökológiai, hanem gazdasági okok is alátámasztják. Különösen, ha az agrárgazdaság központi szabályzó elemeit is hozzá igazítanák a most felfutó, ill. most felfuttatható kereslethez. Hiszen az iparszerű állattartás kudarcaival párhuzamosan jelentkező kereslet növekedés örvendetes körülmény, de az agrárszférának a gazdaság ma követett modelljében kapott helye miatt elégtelen, illetve kevésbé fontos. Az említett fajták hagyományos hasznaihoz napjaink harmadik szektor által uralt világában nagy jelentőséggel csatlakozik idegenforgalmi hasznosságuk. Hiszen legelő állatot, és a legelő állatok által karban tartott természetszerű kultúrtáját látni manapság Európában, de legalábbis itt az Alföldön ritkaság.

Bizonyos elárasztott területek vizeinek korai leeresztése után még a **tavaszi kultúrák** termelésének is nyílna ideális hely, ahogy most a hullámtéri **kertekben**. Az áradás-árasztás után még **szántóföldi művelés** is folytatható, illetve az aszályos időjárás miatt *csak* az árasztott földeken folytatható sikeres szántóföldi gazdálkodás. Ezt igazolja a 2000. évi nagykorú tapasztalat is, amikor a csapadékhiány miatt az áradástól megmentett-megfosztott oldalon ki sem kelt a tavaszi vetés.

Az árasztásos területeken hamar megjelennek a természetes (olcsó) **erdőtársulások** is. Az Alföld nagyobb erdősültsége száz évek óta megfogalmazott óhaj, az **erdők haszna** számos tekintetben kimagasló (vízháztartás, idegenforgalom, gazdasági erdők stb.) A nemkívánatos társulásokat – különös tekintettel az idegen, adventív gyalogakácra (*Amorpha fruticosa*), és újra az egyidejű ökonómiai és ökológiai hasznosságra – energiaerdőkként lehetne hasznosítani.

A hullámtereken még fellelhetők a vízborítást jól tűrő, permetezést nem igénylő, régebben erdőalkotó **gyümölcsfajtáink** (főleg alma, körte, szilva, dió), és a velük való premodern, és ezért korszerű gazdálkodás kultúrája. A házilag is könnyen feldolgozott biotermékké alakítható termés számos családnak biztosíthatna jövedelmet (aszalványok, lekvárok).

A **belvizeket** (és az árvizeket) az új koncepció szerint is le kell vezetni, de nem teljesen, hanem *részben, ahogy ez gazdaságos*. A *legveszélyeztetettebb területek művelését gazdaságosabbá alakítani*. Tehát a veszélyt nem a víz levezetése által, hanem a művelés/használat *megváltoztatása* által szüntethetjük meg. Fel kell mérni a területeket, és kijelölni, hogy melyikről gazdaságosabb inkább levezetni a vizet, és melyikre, azaz melyiket inkább tározónak használni. Sokadára hangsúlyozom, hogy a vízzel borított területek *nem* esnek ki a jövedelemtermelés alól, csak a megfelelő módszert kell választani, tehát számítunk rá, hogy vízzel borítottak (lehetnek), sőt *úgy* számolunk velük, hogy vízzel borítottak, tehát más gazdálkodást folytatunk rajtuk, így kár helyett haszon keletkezik földünkön. A gazdálkodónak pedig az az érdeke, hogy jövedelmet termeljen a területe, és nem az, hogy búzáat...

Az új gazdálkodási módok, haszonvételek rendelkezésre állnak. És nemcsak a hagyományos ártéri gazdálkodás megismerése által, hanem a létező, de nem természeti okok miatt nem használt módszerek miatt is. Ezek részletezése környezetgazdász-agrármérnöki feladat, adaptálása, **gyakorlati bevezetése** központi szabályzók és támogatások, valamint szaktanfolyamok és megfelelő agrármarketing kérdése.

A fenntartható vízgazdálkodás igénye az ártéri tájgazdálkodásban

Ahogy a korszerű komplex vidékfejlesztés alapja a Természethez igazított tájhasználat, úgy itt a Tisza-vídéken egy ilyen fenntartható tájgazdálkodás alapja a **Természetet utánzó** – és ezért fenntartható – **új vízgazdálkodás**. Amikor megállapítjuk, hogy a víz szétterítésére és elhelyezésére” megvan – sőt hajlamosít – az adottság, és kijelentjük, hogy ökonómiai és ökológiai szempontból szükség van a Tisza vízre az Alföldön, akkor felmerül, hogy van-e a Tiszának elegendő kapacitása a vízigény kielégítésére. Itt – és csak ezért – találkozunk a fenntartható tájgazdálkodás koncepciója az árvízvédelem kérdéseivel, de itt nagyon⁸. Hiszen éppen ez: a tiszai vízkészlet egyenetlen (ki)használhatósága okozza a legnagyobb kihívásokat a vízgazdálkodás műszaki hátterének biztosításával megbízott szakembereknek és szervezeteknek. Az kiderült, hogy a vízigény kielégítésére nem megfelelő az iparszerű válasz, a homogenizált táj nagytáblás szántóföldjeinek öntözése. Ugyanakkor felmerül, hogy a természetszerű megoldás, a mozaikos táj, az adottságoknak megfelelő tájhasználat és a víz árasztásos terítése, ki-juttatása lehet a helyes válasz.

Ehhez a jelenleg követett mielőbbi és minél teljesebb vízlevezetés koncepciójáról át kell térni a **víz szétterítésének és visszatartásának** koncepciójához, a valódi vízgazdálkodáshoz. Ahogy ez a (tudati) kon-

cepcióváltás nem tűr halasztást, úgy a gyakorlati lépésekben a fokozatos áttérés indokolható: a láncra vert Tisza megvadult, időbe telik, amíg megnyugtató. Nem az a baj, ha van jó nagyvízi medrünk, hanem ha ezt a folyó megbilincselésére használjuk. Hiszen nem az a célunk, hogy ne lehessen az árvizeket levezetni, hanem hogy ne vezessük el az összes vizet (az egyébként vízhiányos Alföldről).

Körülbelül éppen annyi vizet kellene visszatartani⁹, amennyinek a levezetése már drága és veszélyes (azaz a mentett oldal elborításával fenyeget) a jelenlegi gyakorlat számára. A jelenlegi gyakorlat ugyanis *majdnem* le tudja vezetni az árvizeket, csak a „túl nagy” vizek kezelése problémás. Az új módszerekkel (mentett oldali árapasztás, élő árterek) – amelyek alkalmazását az új koncepció teszi lehetővé – először megoldjuk a „túl nagy” vizek elhelyezését, majd a régi módszereket¹⁰ (fővédvonal, mederrendezés”, stb.) kell hozzáigazítani a fenntartható koncepcióhoz. Megjegyzendő, hogy a régi módszerek esetleg éppen ez által tölthetnék be azon funkciójukat, amire annak idején kitalálták őket. Hiszen például az egész táj ökológiai rendszerének helyreállításával a hullámtér – illetve a túlhangsúlyos középvízi meder menti sáv – elvesztené az ökológiai menedékhely jellegét és funkcióját. Ha tízszeres területű erdőt nyelünk a víztől eddig megmentett” oldalon, akkor az esetleges erdőirtás – az érdességi tényező csökkentése” – is elfogadhatóbb. Így ezt a sávot szükség, azaz még szélsőségesebb viszonyok esetén lehetne arra használni amire kitalálták: nagyvízi medernek. Hiszen a megsérített ökológiai rendszer nagyobb kilengései következtében (illetve annak jeleként) a növekvő kisvízi időszakok mellett növekvő árvízi szintekre is számítanunk kell.

A tiszai árnak teret kell biztosítani: árteret, a saját árterét, de legalábbis a mainál többet a saját árterei-ből. Ezt mostmár nemcsak a fenntarthatóság és a biztonság, hanem a haszonelvűség is indokolja, követeli¹¹. **Hosszú távon** szerencsésebb lenne, ha a töltéseink az ártéri és a (potenciálisan) ármentes szintek határán futnának a kevésbé markáns részek hangsúlyozása végett. Így hosszabb, de alacsonyabb és sokkal kevésbé veszélyeztetett töltéseket nyernénk, frontvonalak helyett határvonalakat.

Jelenleg azonban a holocén ártéri öblözeteket elgátoló töltéseket kell átjárhatóvá tenni. A fővédvonalakat (általában) jelenlegi helyükön és funkciójukban is megtartva, a víz kiengedése zsilipek segítségével elzárható fokozat kialakításával is megoldható. A koncepció megvalósításának műszaki problémái a mai lehetőségek mellett megoldhatók¹², ezek pontosítása és részletes kidolgozása a vízügyi szolgálat feladata. A tájgazdálkodási koncepció csak a szükséges követendő kereteket, a táj tervezésének és a fejlesztés irányának alapjait hivatott lerakni.

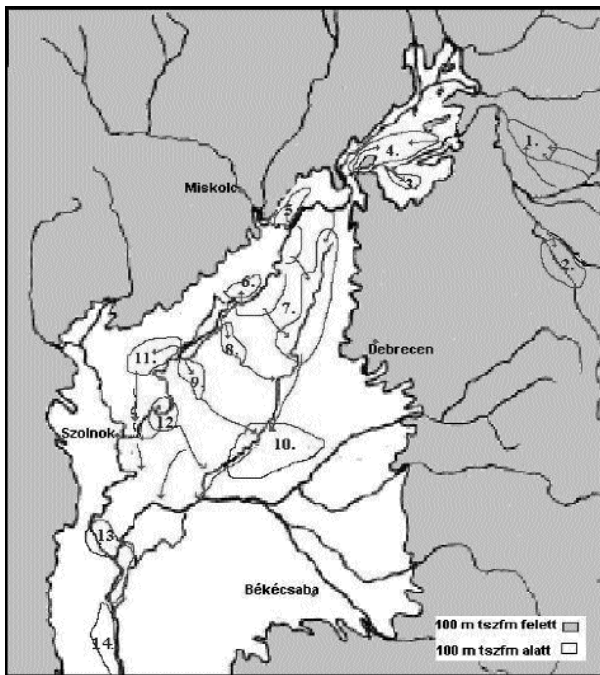
⁸ Ezt szükségtelen volna megjegyezni, ha mindenki számára nyilvánvaló lenne, hogy a Tisza és árvize nem csak vízügyi, műszaki fogalmak, és nem kérdőjeleznék meg a geográfia (stb.) kompetenciáját.

⁹ A vegetációs időszak csapadékhánya általában 100–150 mm. Az érintett 10–15 ezer km²-nyi területre számolva kb. 1–2000 millió m³. A VTT Szegedig 1700 millió m³ víz kivezetésének lehetőségét tarja szükségesnek az árvízi biztonság megteremtéséhez. Egy nagyobb árvízzel 100 millió m³ vízfelesleg” (ld. még később) érkezik naponta – 10–20 napig.

¹⁰ értsd: mostani módszereket

¹¹ lásd például: OLÁH J. 2001: Természetes folyógazdálkodás. in: A Tisza mente vidékfejlesztési koncepciójának előkészítése. FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya megbízásából, VÁTI, Bp.

¹² A legnagyobb fokozat szabályozásához például nagyjából a keresztgátakban jelenleg használt hajózsilipekhez hasonló méretű és teherbírási műtárgyakra lenne szükség. Az alkalmas helyeken megfelelő magasságú (illetve mélységű) küszöbök építésével lehetne szabályozni a víz mozgását. (lásd még a köv. fejezetet)

2. ábra. A felújítandó vízrendszer vázlata a Tisza-vidéken

az ártér neve	árasztható terület (km ²)	tározási kapacitás (millió m ³)
1. Beregi 100	100	
2. Szatmári sík /Ecsedi láp	100	100
3. Rétköz	60	100
4. Bodrogköz	200	200
5. Inéshát, Taktaköz	100	150
6. Dél-Borsodi	100	100
7. Polgár – Tüfűd, Hortobágy	800	600
8. Cserőköz – Üllő-lapos-i	80	100
9. Mirhó	100	150
10. Nagy-Sárrét	450	400
11. Saj-foki	200	300
12. Nagykőrű-Fegyvernek-Törökszentmiklósi 50	50	
13. Tiszazugi	100	100
14. Dóci	60	150
összesen:	2500	2600

A Tisza-vidéken jellemző néhány méteres szintkülönbség kijelölte és – különösen a mai műszaki lehetőségeink megfelelő használatával – biztosan kijelölhetné az árvizes és az ármentes szinteket. Ezek a szintek ráadásul nem a klasszikus fővölgy-mellékvölgyek hierarchikus hálózati rendszerben helyezkednek el, hanem nagy területen elterülő kiágazó mellékmedrek és árterek hálózataiban, mely hálózat az árvízi víztöbbletnak a csapadék hiányát pótló terítését szolgálja. A tiszai Alföld ezen alapvető természeti (ökológiai) adottságait figyelmen kívül hagyó vízrendezési vagy vízgazdálkodási (és tájhasználati) koncepció – mint amilyen a Vásárhelyire hivatkozó „létező” mai koncepció, illetve az erről az alapról el nem mozduló „továbbfejlesztése” – nem lehet sikeres.

Az új rendezés alapja pedig ennek a természetadta

vízháztartási rendszernek a revitalizálása kell legyen: a Tisza áradó vizét a főmedertől kisebb és nagyobb(!) távolságokban ma is meglévő természetes laposokba kell vezetni, majd a néhány hét alatt levonuló víztöbblet után, ahogy és ahol kijött, a vizet fokozatosan visszaengedni¹³, illetve egy részét a régi medrek felhasználásával tovább vezetni, és úgy vissza a Tiszába (2. ábra). Így a messzebb fekvő árterek is kaphatnának az éltető Tisza vízből, illetve a másik oldalról nézve: ezen laposok is részt vennének az árvízi és belvizes vízfelesleg elhelyezésében. A fenntartható vízgazdálkodás fontos ismérve, hogy az ún. ökológiai célú vízpótlás és az árvízi ún. szükség– (pláne vész)tározás funkciója között feloldódik a különbség.

Ez a koncepció tökéletesen illeszthető a VTT-ben foglalt koncepcióhoz, hiszen (csak) a többi érintett szféra anyagi és nem anyagi részvételével és támogatásával számolva, a fenntartható, gazdaságos és biztonságos működés érdekében javasolja bővíteni a VTT által jelenleg kijelölt árterek /tározók körét, területét és működését. Az itt jelzett árterek (tározók) jó részt megegyeznek a VTT javaslatával (14-ből 9 helyen: 2., 5., 6., 7a., 8., 9., 11., 13., 14.), és ahol nem, ott az árvízi védekezés miatt szükséges helyeken bővítést ajánl (Felső-Tisza 1., 3., 4., illetve a Hortobágy/7b. – Nagy-Sárrét/10. rendszer bekapcsolása). A 12-es öblőzet jobbparti része kaphat vizet a 7-es ártérből táplálkozó Millér folyócskán keresztül „hátról” is, balparti kivezetése pedig a Dél-Nagykunság revitalizációja miatt (is) indokolt.

A víz szabályozott ki– (és vissza)engedése a fővédvonalon keresztül

Az új vízrendezés kulcsa a Tisza vizének szabályozott átengedése a fővédvonalon, hiszen így érhetjük el, hogy megnyerjük a víz áldásos hatását a csapadékhiányos mentett oldalon, és egyúttal megtartsuk az árvízi biztonság miatt fontos megnövelt lehetséges vízlevezetési képességet. Ugyanakkor ez a legkényesebb – legnehezebb feladat, az alábbiak miatt:

- Az árhullámok hevedéséből kifolyólag – ami az iparszerű tájsemlélet és -használat következménye – nagyon nagy mennyiségű vizet kell egyszerre kienedni a hatékony árapasztás biztosításához.

- Biztonságosan és gazdaságosan kell megteremteni a kivezetés lehetőségét és biztosítani a működtetést (zárt – nyitni, évenként rendszerszerűen és különleges vészhelyzetben is).

- A természetszerűség – a táj biztonságának¹⁴ – követelménye miatt már az áradás elejéből, alulról, zúdulás nélkül kell megoldani a kivezetést, ami viszont a később kialakuló magas vízszint nyomása folytán a biztonsági (ill. gazdaságossági) követelményekkel kerül ellentétbe.

A feladat megoldására a következő változatok mérlelhetnek fel:

1. Egyetlen nagy meder (fok), a fővédvonalon keresztben elzárva a duzzasztógátak, illetve hajózási-

¹³ Áradáskor a vízszint a mederben magasabb, így magától, szivattyúzás nélkül kifolyik a víz, ha hagyjuk, és apadáskor fordítva ugyanígy.

¹⁴ értd: ökológiai biztonságának

pek mintájára. Ez természeti szempontból ideális, hiszen a természetes állapotot követi, illetve szabályozza, viszont műszaki szempontból (biztonság és költség) nem javasolt.

2. Kétféle ki- és visszaengedés. Átlagos (vagy kisebb) árvizek esetén az előzőhöz hasonló, de jóval kisebb meder (fok) építése a víz rendszeres és természet-szerű ki- és visszaengedése céljából. A kisebb kapacitás (~50 m³/s) még elegendő a táj és a gazdálkodás miatt szükséges víz kiengedésére és gravitációs (természet-szerű és olcsó) visszaengedésére, de már biztonsággal és gazdaságosan megépíthető és működtethető. Az így kezelhetőnél nagyobb árvizek esetére kell kiépíteni az árhullámcsúcs apasztásának szabályozott lehetőségét a töltéskoronán biztosított lesüllyesztett küszöbszinttel és változtatható nyitásszélességgel.

3. Csak árvízcsúcs csökkentő műtárgy építése, víz kiengedése csak a veszélyes árvizek esetén ritkán, (de főleg) rendszertelenül, hirtelen és zúdulva, azaz katasztrófaszerűen. Ökológiai célú vízpótlás és víz-visszavezetés a töltéskorona felett átemelve szivattyúval vagy szivornyán.

Ezek közül a középső (2) megoldást javasoljuk, mert egyaránt megfelel a táj, a gazdaság és az árvíz-védelem szükségének, és ehhez képest olcsó és biztonságos. A javasolt megoldás működ(tet)ését az alábbiak szerint képzeljük el:

Az 5-8 m széles, a zsilipnél fedett meder biztosítja az átjárás lehetőségét a főmeder és a fővédvonal mögött kialakított ártér (tározó) között – a meghatározott feltöltési vízszint eléréséig. A fok medre a főmedertől az ártérig fokozatosan *emelkedik* a legmélyebb – állandó vízborításra kijelölt – laposok pereméig, ahol a meder küszöbszintje van. Így ez a meder biztosítja az **ártér fokozatos árasztását**, a hordalék jelentős részének a fok medrében koncentrálnódó ülepedése mellett, és az **ártér kényelmes apasztását** a helyenkénti állandó vízborítás meghagyása mellett. Ezen küszöbszintek magasságát – a laposok elhelyezkedésének köszönhetően – jellemzően a legszárazabb években is eléri a Tisza, így biztosítható a laposok rendszeres évenkénti vízcsereje.

Áradások alkalmával már az árhullám elejéből ezen a rendszeren keresztül árasztanánk el az árteret az előrejelzésnek megfelelően:

- veszélyes árvíz esetén tározókapacitásának 20-40 %-ig,
- átlagos árvíz esetén a kapacitást minél jobban kihasználva.

A feltöltési szintnek elegendő *víz* kell adnia az ártéri gazdálkodás és a táj fennmaradásának biztosításához (vö. csapadékhiány, aszályveszély), és elegendő *helyet* kell hagynia egy előre jelzett veszélyes árhullámcsúcs befogadására.

Amikor a vízszint emelkedés meghaladja az árterek meghatározott feltöltési szintjét, a fok medrét a fővédvonal zsilippel elzárjuk, és a fölös vizet a hullámtérben vezetjük le.

További vízszint emelkedés esetén, a fővédvonal magasságának függvényében a VTT-ben is javasolt töltéskoronába építendő árhullámcsúcs csökkentő műtárgy segítségével kihasználhatjuk az árterek tel-

jes tározókapacitását, ami a hullámtér teljes vízlevezető képessége mellett elegendő kell legyen az árvízi biztonság megteremtéséhez. Az árhullámcsúcs apasztására – legalábbis statisztika szerint – ritkán lenne szükség, még ritkábban a jelenleg jelzettnél, hiszen az árhullám elejéből kiengedett víz már nem terhelné (töltené) a hullámteret.

A víz visszaengedése mindenkor a fok medrén és zsilipjén keresztül a természetes esésviszonyok által (gravitációsan) történik, a táj és a gazdálkodás igényei szerint, a vízvisszatartás lehetőségével. Ez a rendszer a vízjárás jelenleg tapasztalható szélsőségeit is kezelné, hiszen a gazdálkodási vagy ökológiai szempontból rosszkor jövő nagyvizeket a hullámtérben tudnánk tartani. Így a „mentett oldal” jelentése módosulna: a vízjárás szélsőségeitől „mentene”, és az áradás csapásaitól, míg az áradások áldásaitól nem.

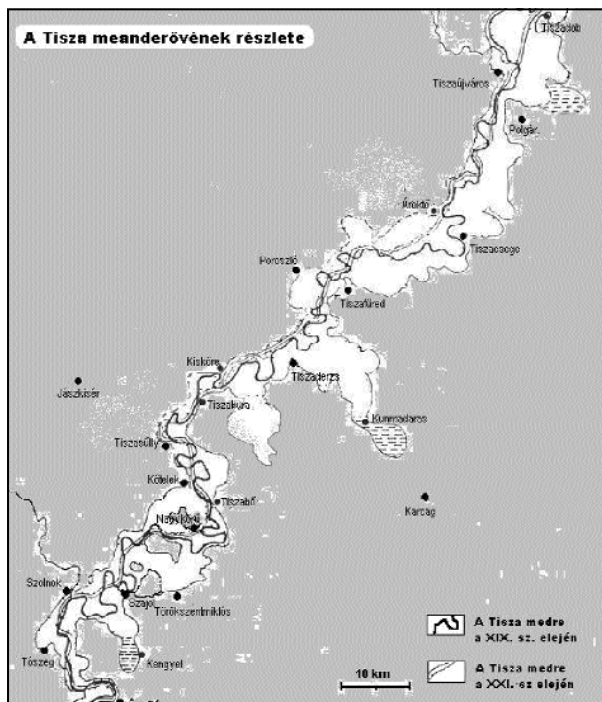
Szennyezések esetén két lehetőségből választhatunk: a szennyezés tulajdonságaitól függően kiengedhetjük az élő ártérre, annak méregtelenítő képességét kihasználva – akár ökoszolgáltatásként eladva az alvízi ország(ok) felé –, vagy a zsilipeket elzárva biztosíthatjuk a szennyezés koncentrált elvezetését.

Az árvízcsúcs-csökkentő műtárgy esetenként ki-váltható az érintett öblözet teljes bekapcsolásával a hullámtérbe, azaz a **fővédvonal töltés áthelyezésével** az öblözet magaspárti határára. Így a meanderövi ártérnek a fővédvonal magasságával növelt tározókapacitása közvetlenül adódik hozzá a(z eddigi) hullámtér tározókapacitásához. Ez önműködő és biztonságos módja a víz kiengedésének” árvízvédelmi szempontból, és a főmeder és ártereinek (fokok, erek laposok, lefűződött medrek) szabad életét jelenti ökológiai szempontból.

A töltésáthelyezési megoldás kiépítési költségei magasabbak, de az eddigi fővédvonal építésekhez képest költségcsökkentő körülmények is mutatkoznak: A töltések így távolabb és magasparton futnának, ami kisebb hullámtéri vízmagasságot és magasabb és biztonságosabb (elhagyott medrektől mentes!) töltésalapot, tehát **alacsonyabb és olcsóbb töltést** jelent. Ahogy egy-egy meder rekonstrukciója esetén (pl. Kakat-ér), a mederből kikerülő földet a partja hangsúlyozására (töltés) használva a földmunka megadott fajlagos ára csökkenthető, úgy esetleg a felhagyott ártéri töltések anyagát is fel lehetne használni, és/vagy összehordva ártéri szigetekként növelnék a táj mozaikosságát.

A meanderöv megfelelő részeinek ártérként való hasznosítása viszont **működtetés**ében (fenntartásában) jóval olcsóbb lenne. Nemcsak az árvízi, belvízi és aszály védekezés elmaradó költségei, és az ezzel szemben jelentkező ártérhasználati jövedelmek miatt, hanem mert, így jórészt szükségtelenné válna az egyébként is kilátástalan harc a „mederelfajulás” ellen. A deklarált szemléletváltás egyik szép példája lenne, ha ez utóbbi fogalom helyett a „meder természetes életéről” és szükségszerű medervándorlásról, meanderezésről beszélünk. (Ezt elősegíti az a körülmény, hogy a gazdasági célú hajózás a jelen helyzetben kevésbé indokolt a Tiszán.)

Markáns, települések nélküli meanderöv található

3. ábra. A Tisza meanderövének részlete

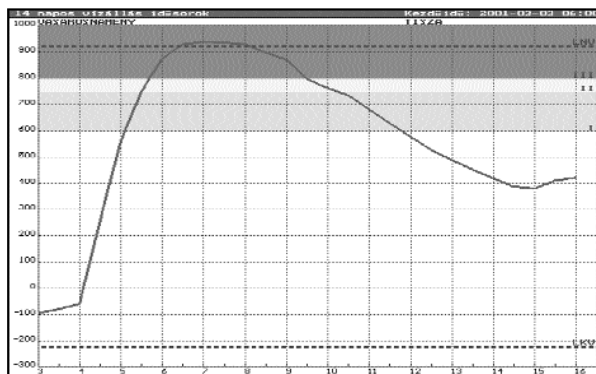
Tiszadobtól Tiszafüredig három öblözetben, mintegy 50 km hosszan a bal parton, Szolnok és Csongrád között mindkét oldalt és Bakstól Agyóig a jobb parton (3. ábra).

Az árterek és működtetésük

Az árasztásba bevonandó ártereket és medreket a száraz időszakban *elő kell készíteni, használatukat a várt vízborításhoz igazítani*. A területek kijelölésekor az alábbi szempontokat (és sorrendben!) kell figyelembe venni:

- morfológiai adottság,
- társadalmi állóeszköz állomány,
- jelenlegi tájhasználat.

Ez azt jelenti, hogy diktáló erejű a mélyfekvésű terület elhelyezkedése, hiszen az **Alföld újraélesztéséhez szükséges (Tisza) vizet** a meglévő természetes medencékben (ártereken) kell elhelyezni (nem beszélve a hullámtereket szétfeszítő árvizek vízfeleslegéről). A társadalmi állóeszköz állomány (úthálózat, egyéb vonalas létesítmények, gazdasági létesítmények) elhelyezkedése jelentősen szűkíti a természetadta lehetőségeket, de egyrészt szerencsére a Tisza jelenlegi (felmagasított) árvízszintje által veszélyeztetett lakosság 80-90 %-a magasparton, eredetileg ármentes szinten lakik (még most is), másrészt sajnos nincs túl sok megkerülhetetlenül gazdaságos gazdasági létesítmény az érintett területeken. Ugyanakkor költség-hason elemzés (úgy mint kisajátítás/ kárpótlás/ átépítés/ áttelepítés kontra tározási kapacitás és az élő árter hasznai) alapján szó lehet bizonyos egyébként szükség-szerűen ártéri szintek ármentesítéséről. **Az érintett te-**

4. ábra. A 2001 márciusi árhullám a Felső-Tiszán
(forrás: [http://www.datanet.hu/hydroinfo/vituki/info
/images/vnameny.gif](http://www.datanet.hu/hydroinfo/vituki/info/images/vnameny.gif))

rúletek tájhasználatát pedig hozzá kell igazítani az így visszaállított természetszerű rendhez¹⁵, hiszen ebben az esetben sem az aranytojást tojó tyúkot kell levágni azért, hogy a Természetnek jobb legyen, hanem a támogatások ellenére is tengődő művelési ágat (és agrárstruktúrát) kell átalakítani a piac és a jövő elvárásainak megfelelően.

Régi térképek és leírások, valamint a legutolsó 1:10000-es méretarányú térképek tanulmányozása, és terepi bejárások után a medreknek és ártereknek a 2. ábrán jelzett hálózata rajzolódik ki egy lehetséges ártéri tájgazdálkodás alapjaként. (A számokkal jelzett potenciális árterek hozzávetőleges tartalmáról a mellékelt táblázat tájékoztat.)

A Felső-Tisza az áradások veszélyességét a nagyon gyors megjelenésük jelenti (l. 4. ábra), ami a gyors lefolyású hegyvidéki vízgűjtő közelségének tudható be (töltésrhatás). Így a Felső-Tisza heves árhullámaint elsősorban a hegyvidéki szakaszon lehet(ne) kezelni: a lecsökkentett összegyülekezési idő növelésével (erdősítés, természetes patakmedrek) és a tágas hullámtér meghagyásával (a töltésezés mellőzésével). A magyarországi szakaszon a hirtelen megjelenő víznek sem a fővédvonalon való biztonságos átvezetéséhez, sem a szétterítéséhez, visszatartásához nincs elegendő kapacitás – tulajdonképpen Tokajig. Ugyanakkor az alsóbb, kisebb esésű szakasz miatt a lefolyás gyorsítása sem célszerű. Az első nagyobb árteret” megfelelő átalakítással a Bodroghöz jelentheti, de az árhullámok szétterítéses kezelésére igazából csak Tokaj alatt – először, és legfőképpen – a Hortobágy-Berettyó rendszer felújításával van lehetőség. Megjegyzendő, hogy az árhullámok szétterítéses kezelése a táj számára nem árvízvédelmi okok miatt fontos, hanem ökológiai és gazdasági okok miatt. Az élő vízrendszer a mozaikos táj és a többhasznú, természetserű mezőgazdaság megteremtéséhez szükséges – és ezek a fenntartható vidékfejlesztés alapjai a Tisza-vidéken.

Külön szerencse – persze a rendszerszerű működésnek köszönhetően –, hogy a Szamos-toroktól a Körösökig 11 részletben rendelkezésre álló legalább

15. vö: Egy-egy táj adottságai és lehetőségei korlátozottak, de a korlátokon belül ragyogó életheletőségek kínálkoznak, illetve a korlátokon belül kínálkoznak a ragyogó életheletőségek.

2000 millió m³-es tározó kapacitású vízrendszer megfelelő működtetés esetén képes feloldani a Közép-Tisza vidék árvízi fenyegetettségét is. A fentiekhez az Alsó-Tiszán (ahol az árhullámok veszélyessége már a mellékfolyókon és a Dunán múlik) a nagyon markáns Dóci-öblözet csatlakozik 1-200 millió m³ térfogattal.

A Tisza árhullámának térfogata a magyarországi szakaszon jellemzően az áradó szakaszban sem haladja meg a 300 millió m³-t naponta. A nagynak számító 3500 m³/s-os árvízi hozamból a középvízi mederben elfér¹⁶ 1500 m³/s. Az árhullám veszélyes¹⁷ 1/3-nak, napi (maximum) 100 millió m³-nek, a kivezetését 1200 m³/s-os összkapacitású fokokkal lehet megoldani. Így elméletileg 26 napra elegendő a megjelölt laposok tározó kapacitása.

A VTT mintegy 1500 millió m³ térfogatú vészjellegű tározót tart elegendőnek a megfelelő árvízi biztonság eléréséhez. Meg kell említeni, hogy a foggazdálkodás elvei szerint használt laposok az áradás elejéből¹⁸ vannak feltöltve, az alulról való feltöltés (ügymint zúdulás nélküli¹⁹ feltöltés) gyakorlatának megfelelően, amíg a modernkori árvízi szükség tározónak az árvíz-hullám csúcsából kell befogadnia néhány százezer /millió köbmétert, azért, hogy így lefaragjon néhány centimétert a vízállásból. A laposok új koncepció szerinti működtetése még pontosabb modellezésre és kidolgozásra vár, de a potenciális kapacitás a már hatásonál másfélszer nagyobb mértéke a tényleges megoldás reményét nyújtja. (Mintegy 1-2000 millió m³ víz természetszerű visszatartása a nyári vízhiány problémájának megoldásával kecsegtet.) Az élő árterek kialakításával járó nagyobb területek bevonása nem jár feltétlenül a költségek növekedésével, hiszen ahogy nőnek a területi jellegű költségek, úgy csökken a töltések költsége, nem is beszélve a működtetés költségeiről: az egyfunkciós vésztározók katasztrófa és kárpótlás orientált használata szükségszerűen drágább. (Ha nincs vésztározás, akkor a termelési támogatás kerül pénzbe, ha van, akkor a kárpótlás és a helyreállítás.)

A természetszerű alakú, medrű és működésű tározókban 2 jellemző vízmagasságot kell megállapítani: egyrészt a lehetséges maximális feltöltési szintet a legnagyobb árhullámok esetére; másrészt a kívánatos minimális feltöltési szintet a kisebb, a készületi szintet el nem érő árhullámok esetére.

Az egyes tározók egyenként meghatározott *maximális* feltöltési szintjéhez tartozó összes víztározási kapacitás elegendő kell legyen a legnagyobb árhullámok¹⁶ kezelésére is – természetesen a többi módszer alkalmazása mellett. Az egyes nagyobb mélyfekvésű területekről maximális feltöltésük után is – a még meglévő medermaradványok felhasználásával – tovább lehet vezetni a vizet, például a mellékelt ábrának megfelelően a Hortobágyról(7) és a Mirhó-laposból(9) a Nagy-Sárrétbe(10), és onnan a Körösön keresztül a Tiszába. Ez **a megoldás nem más, mint a régi természetes rendszer felújítása, vagy ha tetszik a modern árapasztó csatorna²⁰ módszer (természetszerű) alkalmazása.**

Az előntések *minimális* szintjét a(z ártérsített) gazdálkodás biztonsága, és a táj ökológiai rendszerének fenntartása érdekében kell meghatározni. Ezt a szintet a folyó minden évben biztonsággal eléri, így az évenkénti feltöltés szárazabb időszakban is biztosítható. A bevont árterek árasztása a két meghatározott szint között a Természet működéséhez hasonlóan a mindenkorai árvízszintnek megfelelően történne.

A várható eredményekről és a megvalósítás néhány további tényezőjéről

Az itt vázolt koncepció alkalmazásával a következő változások, eredmények várhatók:

Csökken a Természet terhelése – legalább helyi szinten védekezünk a fenyegető ökológiai katasztrófa ellen. Lehetővé válik életfeltételeink hosszú távú fenntartása.

A csökkentett terhelés mellett az új és korszerű haszonvételeknek köszönhetően megnő a táj jövedelem termelő képessége, a vidék megszűnik költségvetési teher lenni.

A szükségből erényt kovácsolunk, ha a belvizes, alacsony értékű szántóterületek művelését változtatjuk meg (v.ö. EU csatlakozás).

A nem gazdaságos (EU korlátozott) gabona-hús termékszerkezetet minőségi (pl. bio) és munkaigényes hungarikumok előállításával váltanánk ki.

Növekedne a vidék önfenntartó/önellátó képessége. A nagyobb munkaerőigény helyben biztosítaná a lakosság megélhetését. Az új lehetőségek jellegéből adódóan a cigány lakosság is inkább találna kedvére valót.

A belvízveszély csökken, amennyiben a belvizes területeket vizes élőhelyekként hasznosítjuk. (Egyidejű ökológiai és gazdasági hasznosság.)

A koncepció teljes körű alkalmazása esetén az árvízveszély csökkenne, hiszen a szabályozottan szétterített ár csökkentené a vízmagasságot.

A vegetációs időszak óriási csapadékhiányát az ugyanakkor jelentkező nagyvizek visszatartásával ellensúlyoznánk.

A mederben levonuló szennyezések ökológiai kártételeit jelentősen mérsékelné az elzárható ártér-hátország működtetése.

Újrateremtődnek az egykor legendás tiszai halgazdagság ökológiai feltételei.

Ez a tájhasználat a táj revitalizációját is jelenti. A természetközeli élőhelyek nagyarányú növekedése európai jelentőségű példává emelné a Tisza – vidéket. A természetközeli mozaikos táj alapot nyújtana a táj- és agrárturizmus fellendítéséhez.

A vízjáráshoz igazodó ártérsített²¹ gazdálkodás **beindítása és működése** a vonatkozó *törvényi szabályzók és az agrártámogatási rendszer megfelelő átalakításán múlik*. E perdöntő tényező kifejtése helyett – hiszen ennek kidolgozása túlmutat a geográfus, így jelen tanulmány lehetőségein – most csak néhány javaslatot élek. A kérdés teljeskörű szabályozását, az integrált Tisza-vidék fejlesztési programot egy egysé-

¹⁶ 3500 m³/s mellett 300 millió m³/nap, aminek kéthamada még kényelmesen elfér¹⁷ egy fenntartható nagyvízi mederben is.

ges *Tisza-törvény* támaszthatná alá. Az ártéri tájgazdálkodás még kidolgozandó szabályozásához jó alapot szolgáltat a kilencvenes évek elején kidolgozott *Alföld Program* és a **Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program** is. Az érintett parcellákat a terepviszonyokhoz (és így az ökológiai adottságokhoz) kell igazítani, és megszabni a lehetséges művelési ágak körét. A parcellarendezés végrehajtásában a beinduló **Nemzeti Földalap** kínálkozik segítségül. A szabályozást és a támogatásokat egy-egy öblözetben a természetes terep-adottságoknak megfelelően kijelölt szintekhez lehetne kötni. Így például egy rendszeresen vízállásos területre nem belvízsegélyt kapna a tulajdonos, hanem büntetést, amennyiben felszántja, és fordítva is: aki halastavat akar működtetni, az kénytelen lenne természetes tavakban természetesen (ingyen) termelődni halakkal, de *természetesen* (nem túlhasználva) gazdálkodni. Az eredetileg az árvízi biztonság újratemtésére hivatott **Vásárhelyi Terv továbbfejlesztésének továbbfejlesztésével** lehetne a Tisza-vidék felemelését immár átfogóan biztosítani.

A *sürgősség* (az árvízi helyzet megoldatlansága), ugyanakkor a *fokozatosság* igénye miatt (a szabályozók és a szemlélet változásának nehézsége), az ártérként használható /használandó ártereket két csoportra lehetne osztani: kiépítésük és működtetésük két lépésben és módon történhetne. A Tisza főmedre mellett fekvő – és a VTT által is bevonandó – árterek kerülnének az „első vonalba”, és a messzebb fekvő árterek a „második vonalba”. Az előbbiek elsődleges funkciója lenne az árvízi vízfelesleg tárolása, míg az utóbbiaknál az árvízvédelmi prioritás iparszerűségét a komplex vidékfejlesztés, vagyis a valódi ökológia (Ember és Természet fenntartható együttműködése) váltaná fel. Az első vonalbeli tározó-árterek kiegyenlítetté tennék a második vonal ártereinek vízjárását, illetve a második vonalbeli árterek térfogatával jócskán lehetne növelni a közvetlen befogadó árterek kapacitását. A fentebb leírtaknak megfelelően természetesen az árterek vízborítása nem történhet katasztrófa-orientáltan (ritkán, de nagyon) vésztározó jelleggel, hanem biztosítani kell az évenkénti és rendszerű vízborítást (és kiszáradást !).

A természetvédelmi érdekek és a vízgazdálkodási érdekek eddig oly gyakran jelentkező ellentétét az egészséges élő táj és az **adottságokhoz igazodó tájhasználat feloldja**. A természetvédelemnek ugyanúgy alkalmazkodnia kell az időszakos vízborításhoz, mint a gazdálkodásnak. Ezen alkalmazkodás fájdalommentessége a vízborítás rendszerességén és rendszerűségén múlik.

A kutatások előre haladtával egyre inkább úgy tűnik, hogy egy ilyen értelmű program megvalósítása csupán *központi elhatározás* kérdése. *Tudományos indokoltsága* nyilvánvaló (bár az eddig felhalmozott

ismereteink további részletezésre várnak), és a felmerülő *műszaki kérdések* megoldása sem okozhat gondot mai lehetőségeink mellett, sokkal inkább a *változás* tudati megélése. Hiszen nagyon sok tekintetben nem racionális, hanem érzelmi, világnézeti „érvek” döntenek. Az idő, a Természet, illetve az érintett lakosság előbb utóbb végre fog hajtani egy ilyen programot, csak persze szerencsésebb lenne, ha az ezért tartott központi szervek élére állnának a folyamatnak.

A *változás* ugyanakkor nem tűnik olyan hatalmasnak, ha a klasszikus vízrendezés beavatkozásaihoz és természet-átalakításához hasonlítjuk. (A folyó formájának és funkcióinak gyökeres megváltoztatása, falvak részbeni vagy teljes kitelepítése, stb.)

A *költségek* is mindjárt megszélídulnek, ha egy bankkonszolidációhoz, vagy autópálya építkezéshez, esetleg az árvízvédekezés évenkénti költségeihez mérjük őket.

A fentebb vázolt rendszer további előnye, hogy a magyar állam jelenlegi működési területén megvalósítható. Tisztában vagyunk a kérdés külpolitikai jelentőségével és vonatkozásaival, hiszen valóban kiemelt jelentősége van az Alföldhöz képest háromszoros csapadékot kapó forrásvidéknek, de a mai Magyarország alföldi területeire is vannak *megfelelő* módszerek a Tisza-vidéket ért kihívások fenntartható kezelésére. A Tisza ügye nemcsak víz(i)ügy, mert nemcsak az árvízről van szó, hanem a TÁJról, Természet és Ember *működő* kapcsolatáról. Az ártéri tájgazdálkodás koncepciója válasz a Tisza-vidék szerteágazó vidékfejlesztési problémáira, amennyiben egységes rendszerben kezeli az árvízvédelem, az agrárszerkezet-válság és ökológiai katasztrófahelyzet kérdéseit.

IRODALOM

- ÁNGYÁN JÓZSEF és mtsai (szerk.) 1999: *Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program*. FVM, Budapest.
- FOGARASI KORNÉLIA és mtsai 1999: *Tisza mente területrendezési tervének programja*. Az FVM megbízásából VÁTI, Budapest.
- KERN, KLAUS 1992: *The Restoration of Lowland Rivers: the German Experience*. in: *Lowland Floodplain Rivers Geomorphological Perspectives*. P.A. Carling and G.E. Petts eds. John Wiley & Sons, Chichester.
- OLÁH JÁNOS 2001: *Természetes folyógazdálkodás*. in: *A Tisza mente vidékfejlesztési koncepciójának előkészítése*. Készült az FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya megbízásából VÁTI, Budapest
- VÁRADI JÓZSEF 2002: *Az új Vásárhelyi-terv*. in: *Élet és Tudomány* 2002/7.
- VÁRADI JÓZSEF és mtsai 2001: *A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése koncepció-terv*. <http://www.vizugy.hu/vasarhelyi/index.html>
- VARGA ISTVÁN és mtsai 2002: *Árvízi tározók területének tájgazdálkodási, ökológiai célú hasznosítási lehetőségei és gazdaságossága*. A KöViM megbízásából THESIS Kft, WWF Magyarország, VÍZITERV Consult Kft., Budapest.

Angyalháza és Szelencés puszták régi vízrajza

A Nagy Magyar Alföld mai képe szinte semmiben nem hasonlít hajdani önmagára. Régen teljesen más képet mutatott ez a vidék: a mocsarak, folyóvizek, erek, nádasok egyszóval a rét közt csak elvétve, az ármentes területeken találkozhattunk az itt lakó népesség szántóföldjeivel, településeivel. Ezt a tájat, amelyet most nagy kiterjedésű szántóföldek, végeláthatatlan szikes legelők jellemeznek, az ember alakította ki. A természetes állapotok megváltoztatására már a 18. században felmerült az igény, de nagyobb arányú regulációt az akkori technikai lehetőségek nem tettek lehetővé. Az Alföld természeti képét a 19. század végéig a Tisza folyó határozta meg. Az 1846-ban megkezdett folyamszabályozási munkálatok formálták át teljesen a vidék arculatát. A Tisza folyó felső szakaszán több olyan fok volt, amelyeken keresztül a megnövekedett vízmennyiség akadálytalanul ömlött az Alföld mélyebben fekvő részei felé. Ez a víz, különböző folyók, erek, mocsarak útjain a Berettyóba, majd onnan ismét a Tiszába folyt. A rakamazi, tiszadobi és polgári fokokon kijutó víz a Hortobágy völgyén keresztül, míg a Mirhó fokon kiszakadó víz a Gyolcs mocsáron, a Kakaton, a Karajánoson át került a Nagy Sárrétbe. Ezek az utak mind ősi Tisza medrekben vezettek, vagyis a sok ezer éve elhagyott hajdani folyóágyak ugyanazt a szerepet töltötték be, mint egykoron. Gyakorlatilag az Alföld ezen része a Tisza árterének tekinthető.

Az emberek igen korán megtelepedtek a gazdag állatvilággal rendelkező területen. Elsősorban a folyó menti hátaikat vették használatba, amelyek még nagy áradások alkalmával sem kerültek víz alá, vagy az időszakosan, illetve állandóan vízzel borított és az árvízmentes területek határát ülték meg. Ez a települési rend figyelhető meg már a kőkortól kezdve egészen a török kiűzése utáni újratelepüléseknél is.¹

A lakosság alkalmazkodva a természeti környezethez egy sajátos rendszert teremtett meg, amelyet ártéri gazdálkodásnak nevezünk. Ez biztosította az emberek megélhetését ezeken a területeken. Az itt lakó népek mindegyike – az első írásos adatok felbukkanása is ezt tanúsítja – ezt a gazdálkodást folytatta. A magyarságnak sem volt ismeretlen ez a gazdálkodási for-

ma, hiszen Etelközben is hasonló viszonyok között éltek, így a Kárpát-medencébe érve nem okozott jelentős életmódváltást a népesség jelentős részének. (Talán ez is motiválta a honszerzést.)

Ennek a gazdasági rendszernek az alapja a fokgazdálkodás volt. A fokokon, ezeken a természetes, vagy mesterséges vízáthárítókon keresztül a kiömlő víz jutott a belső, távolabbi vízrendszerbe, amely nemcsak termékenyítő iszapot hozott, de az ívó halak nagy tömegét is. A megcsendesült, megállt vízben az éltető hordalék lerakódott, amely megtermékenyítette a kaszálókat, a legelőket és millió szám nevelkedtek a halivadékok a könnyen felmelegedő sekély, táplálékban igen gazdag vízben. A lassú, fokozatos vízelvezetés az ártéren megvédte a lakosságot az árvízről, majd apadáskor a rétet, legelőket elborító vizet vissza is vezették a folyóba, ahol a felállított vészek, halcsapdák segítségével a nagyobb, már leírt halakat megfogták. Ezért voltak hajdanán olyan mesésen gazdagok halakban folyóvizeink. Ha a víz sokáig állt egy területen az már káros volt gazdálkodási szempontokból, a legelők és a kaszálók posványná, hasznavehetetlenné váltak. Ezért a víz elvezetése is nagyon fontos volt.²

A mentetlen területeket igen sokoldalúan hasznosították. Az árterek legfontosabb növénye a fű. Ezt legeltették az állatokkal, a kaszálókról gyűjtött szénán pedig kiteleltették őket. Ez a jóságállomány volt az alapja a térség gazdaságának, amelyet a középkorban a nyugat európai piacokon értékesítettek. A folyó menti galériaerdők, illetve az ártéri erdők fái nemcsak tüzelőanyagot adtak, de az ügyes kezű parasztok ebből készítették el szerszámaik, háztartási eszközeik nagy részét is. Az ártéri tölgyesek adták a makkot, ami a kukorica megjelenéséig a sertéshízlás legfontosabb anyaga volt. Mára ugyan csak a Felső-Tiszavidéken maradt meg a gyümölcstermesztés, de egykoron ez általánosnak volt mondható az egész Tisza-mentén.³ További haszonvételi lehetőség volt még a nedves, vizes területeken termő nád, gyékény, vessző, amelyeket igen széles körben alkalmaztak. Ezekből építkeztek, ezzel fűtöttek, ebből készítettek tárolóedényeket stb. Régen minden háztartásban nélkülözhetetlenek voltak a különféle gyógynövények, amelyeket szintén a rétekről

1 Méri István 1954.

3 Bagi Gábor 2000.

2 Andrásfalvi Bertalan 1970. Reuter Camillo 1970. É Kiss Sándor 1975.

gyűjtöttek össze.⁴ A rétek ezernyi és ezernyi virágát méhekkal legeltették, amelyek ezért az akkoriban egyetlen édesítőszer, a mézet adták cserébe. A víz és az ember által szinte érintetlen természeti környezet gazdag vadvilágot teremtett. Rengeteg vízimalár, apróvad élt a területen, de a török előtt jelentős volt az őz és a szarvas állomány. Ez természetesen ide vonzotta a ragadozókat is a rókát, farkast (sakált). Ez utóbbi azonban nem csak a vadakra fente a fogát, hanem igen gyakran az ember háziállatait is megritkította, ha tehetett. A vadállatok legfontosabbika azonban a hal volt. A legendás halbőséget – a Tisza kétharmada hal, egy harmada víz – minden korabeli utazó megemlíti. A folyamszabályozások után a folyó halállománya a korábbiak 1-5 %-ára apadt.⁵

Ez a jól felépített rendszer a török idők alatt szinte teljesen tönkre ment. A hódoltság után ugyan megindultak a helyreállítási munkálatok, de ekkor már más elképzelések, nevezetesen a folyamszabályozási gondolatok is megfogalmazódtak. Ezeknek a munkálatoknak egyik előhírnöke a Mirhó fok elzárása volt 1787-ben, amely a Nagyikunok jelentős részét védte a tiszai árvizektől és eleinte igen jótékony hatású volt a gazdálkodásra. Azonban ez is kétes kimenetelű vállalkozás volt, hiszen később már a vízellátás esedeznek a nagyikunok. Ekkor derült ki, hogy az aszály még nagyobb károkat tud okozni, mint az árvíz.⁶

Ezt a kettősséget jól szemlélteti a Tolna megyei Sárköz Decs falujának könyörgő levele a vármegyéhez. Ekkor Dunaföldvár és Bába közt 217 fokot akartak betölteni. Értették az Ingeinernek tellyes szándékát azon lenni, hogy minden Dunából kiszolgáló fokok és erek eltöltsenek és tellyességgel el zárassanak ezen felül a Duna mentében oll töltés vétessék, hogy annak ki árodása azzal meg gátoltassék és e szerint a föld viz járásoktól és kiöntésektől megmenekedjen... Mi pedig kik Gyermekségünkől fogva itt lakunk és mind nagyobb és kisebb árvizeket értünk és a föld csinját is leg jobban tapasztaljuk és tudjuk (hogy) mindenkor a vizeknek képesint vagy rendes árodása Hasznunkat szerzi, mert szárazság idején bőséges kaszállást és Marha legeltetést tapasztalunk, a Halbul pediglen nem csak élelmünket és ruházatunkat hanem minden adóinkat és portio fizetésünket szerezhetjük. Mondhatná valaki, hogy ezek helyett szántó földjeink lesznek, melyekből valami kevés hasznot várhatunk, de valóban aki ezt meglátta, hogy oll sikeres és munkálatos emberi munka akki ezt haszonra fordíthassa, sőt inkább a Marha és a s. v. Sörtés neveléstől és járástól megfosztatunk, de lehetetlen vélünk azt is elhítni kik a földnek mivoltát leg jobban tudjuk, hogy az rendkívül való Árvizek ellen oll töltések, gátok és Rekeszek, sőt zugók tétetődtsenek, hogy azzal a dunának ki öntését rólunk el fordítsa, a rendes kiöntések ellen pedig, mellyen inkább Hasznunk hogysem Kárunk vagy, nem szükséges az a nagy Árodás ellen való

munka pedig oll káros lenne, hogy a víz rajtunk maradna posványná válna és minékünk, mind Marháinknak Dögletességét nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okzná...⁷ A fenti levél értékes dokumentuma a technokrata szemlélet és a népi természetismeret összecsapásának, amelyből az utóbbi került ki vesztesen. Annak az eldöntése, hogy pontosan mi motiválta azt a nagy horderejű munkát, amely több mint száz évig tartott (1846-1907) és az Alföld természeti képét teljesen átalakította, valamint a lakosságot életmódváltásra kényszerítette, az még a további kutatások feladata. Ebben a legfontosabb elemnek azt hatást kell tekinteni, ami kívülről érte az Alföld népét, a koncepcionális vízrendezést. Ekkor erőszakosan avatkoztak bele a hagyományos paraszti életébe, ami a közösségek ellenállását váltotta ki.⁸

A nádudvari külterület az Alföld többi részéhez hasonlóan – a közhiedelemmel ellentétben nem asztalap simaságú. Ezt is mélyebben fekvő laposok, kiszáradt, vagy időszakosan vizes hajdani folyómedrek, erek völgyei, illetve magasabban fekvő háta, úgynevezett laponyagok és kunhalmok tagolják. A felszíni térformák azonban állandó átalakuláson mennek keresztül: formálja őket az időjárás, az eső, a fagy, a szél, a víz és nem utolsósorban maga az ember. Ezért a táj mindig változik. Fő jellemzői azonban még hosszú időn keresztül is megmaradnak. Így van ez a hajdani „vadvízországgal” is. Csapadékosabb években, mint 1999-ben és 2000-ben is tisztán kirajzolódtak a régi folyók, erek medrei, a mélyen fekvő laposok, fertők, egykori vízállásos helyek, de a laponyagok és az ármentes területek is. Ennek a letűnt kornak az emlékei csak a helynevekben élnek tovább. A régi öregek – akik még benne éltek ebben a másfajta világban – kihalásával azonban lassan, de biztosan, feledésbe merültek ezek az egykori elnevezések. A Hortobágyot számtalan kisebb-nagyobb ér bogozta össze a Tiszával, a Kösellyel és önmagával. Ezek neveinek nagy része mára már teljesen feledésbe ment. Csak a régi térképeken, határleírásokban találkozhatunk ezekkel az elnevezésekkel. Sajnos Nádudvar helynevei még nem lettek összeírva teljesen, az eddig elkészült gyűjtések még kiegészítésre várnak.

A határ szintkülönbsége jelentéktelennek mondható, hiszen csak hét méter. A felszín lefolyása északkelet-délnyugati, így a legmélyebben a Laposszeg, a Lóré, a Sándorok, és a Bodazug nevű dűlők fekszenek. A város területén összesen ötvenöt mélyfekvésre utaló helynév található. Ezek nagy része a Hortobágyon túli részre esik, ahol csapadékosabb években mindig megállt a víz.⁹

Nádudvarnak több folyóvize van, illetve volt. A legnagyobb víz a Hortobágy folyó, amely északon Angyalházánál éri el a város külterületét, majd kanyarogva a karcagi határnál, Szentágotánál hagyja el azt,

4 Éhik Gyula 1937.

5 Az ártéri gazdálkodás rendkívül gazdag irodalmából csak néhányat: Györffy István 1955. Szűcs Sándor 1977. 1999. Herman Ottó 1980. Gunda Béla 1975. Andrásfalvy Bertalan 1975. 1970. Osváth Pál 1875. Szilágyi Miklós 1966. Bellon Tibor 1987. 1996.

6 Tóth Albert (szerk.) 1987.

7 Andrásfalvy Bertalan 1970. 228.

8 Szabó László 1996.

9 Balázs Sándor 2001. 11.

Nádudvar (I-el jelölve) és határának részlete 1850-ben.¹⁴

immár ásott mederben. Ez a térség meghatározó folyóvize. Minden ér, folyás ide tart, illetve innen szakad ki a fokokon keresztül. Nem csak Nádudvar legjelentősebb vize, hanem az egész tájegység is magáról a folyóról nyerte a Hortobágy elnevezést.¹⁰

A másik a Kösely, amelynek vize a Debrecen melletti Tóció és Kondoros nevű erek egyesüléséből jött létre. A folyó hossza a sárándi határtól számítva egykor elérte a száz kilométert is. A sík vidéken igen kis esése volt, átlagban, kilométerenként mintegy 1.4 méter. Lassú folyása miatt hatalmas kanyarokat ír le, amelyek kisebb-nagyobb zugokat, szegeket határolnak. Nádudvaron: Nádosszeg, Kisszeg, Virágos zug, Nyár zug, Búte zug, Fűzfás zug, Nagyhalomzug, Nagylórészug, és Láposszegnek nevezik ezeket a félszigeteket. A folyó neve igen változatos. A sárándi, derecskei, szováti határban Tekeressnek, mások Kondorosnak nevezik. Szováttól pedig Kösi, Kösű, Kösely nevekkkel illetik. Ez a folyó vette fel a Tóció, Kutya, Ágod, Zsong, Vervölgy, Pece, Kadarcs, Ürmös, Korpád, Rendek erek vizét. A Kösely mellett menve felfigyelhetünk arra is, hogy kanyarulatainak külső ívén csaknem mindenhol mesterséges halmokat találunk. Ezek száma valamikor ötvenegy volt. Az őskori és népvándorlás korabeli megülések mellett a magyarság is szívesen telepedett meg itt, amit az elpusztult falvak ránk maradt nevei bizonyítanak. Ezek közül néhány a mai napig fennmaradt, Szovát, Ebes, Hajdúszoboszló, Nádudvar. A többinek

csak a nevét őrizték meg az oklevelek: Köteles, Sziget-egyháza, Korpád, a nádudvari határban lévő Sétér, Miséte, Szentiván. A Kösely Nádudvar délnyugati részén, a Kékhalomnál szakad a Hortobágyba.¹¹ Az 1950-es években a folyót teljes hosszában szabályozták, medrét átvágásokkal rövidítették, csatornákkal szűkítették.¹² A környék a Hortobágy vízgyűjtő területéhez tartozik, amely az itt összegyűlt vizeket a Berettyón át a Tiszába szállítja. Mindkét folyónak igen széles és kanyargós medre volt, ami az igen kis esés következménye. A 19. század második feléig, az Alföld jelentős részéhez hasonlóan a település külsőségeinek nagy részét ártérnek kell tekinteni. Nagyobb esőzések után a Hortobágy, de még inkább a Kösely és a hozzájuk kapcsolódó ér és mocsárrendszer összefüggő víztükrővé tette a határt. Árvíz idején csónakkal Karcagig és Egyekig is el lehetett jutni minden akadály nélkül, sőt a máramarosi tutajosok a szálfákat és a söt Tiszacsegeről vízi úton szállították Nádudvarra.¹³

Az Árkus ér a Hortobágyot és a Tiszát kötötte össze a Völgyes nevű halastón és a csegei Morotván keresztül. A Völgyes tavat és az Árkust összekötő mintegy öt kilométer hosszú mesterséges medret Debrecen városa ásatta ki 1716-ban. A 18. századi írások önálló halászhelyként említik, de ma már csak a tiszacsegei vadvizeket és belvizeket vezet le. Az Árkus a Sáros érrel egyesülve Nádudvar északi határában Pentezug és Angyalháza találkozásánál szakad a Hortobágyba.¹⁵

10 Erről bővebben: Kiss Lajos 1974.

11 Zoltai Lajos 1935. 21-22.

12 Balázs Sándor 2001. 26.

13 Papp József 1998. 49.

14 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Catastral Gemeinde Nádudvar VI.127./ggg. 2.

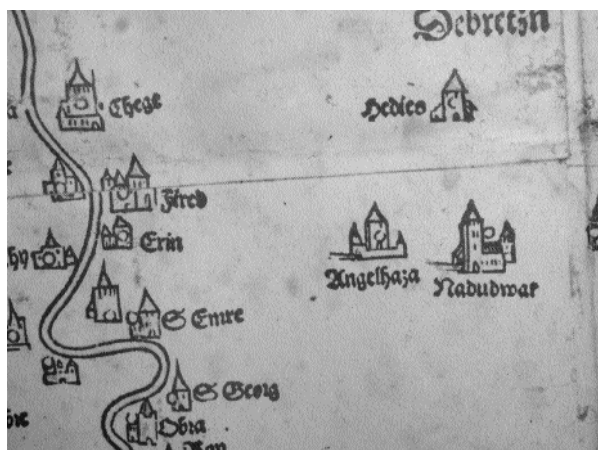
15 Papp József 1989. 48-49. Zoltai Lajos 1935. 5.

A település délkeleti részénél még további két kisebb ér volt. A Rende ér, amely Nádudvar belterületén ömlött a Köselybe és a Misét ér, amely a Serzug és a Szelencs közötti területek vizét vezette a Hortobágyba. Ennek a torkolatánál állott valaha a Missethei család földesúri falva, amely jelentős egyházas hely volt.¹⁶

Angyalháza puszta ma két helységhez tartozik Nádudvarhoz és Hajdúszoboszlóhoz. A területet az egykori, török idők alatt elpusztult Angyalháza nevű faluról nevezték el. Ennek első írásos említése 1287. évből származik.¹⁸ Az egri egyházmegyei összeírásban, mint egyházas hely van felvéve. Ekkor még Zomayn néven nevezik, mivel ekkor még ez a család bírta ezt a területet. A 14. század elején (1307) Zomayni Gergely és Pál nemesek a tulajdonosok, akik ördögszínűnek (Urdugsine) vannak írva sötétbarna bőruk miatt. A későbbiekben is sokszor előfordul, hogy Ördög-Zomayn-nak írják az oklevelek. A Zomayn család kihaltá után a Kozma család, az Ákos nemzetség és a debreceni Dózsák osztoznak a birtokon. Az Angyalháza elnevezést a néphagyomány a következőképpen magyarázza: az Ákos nemzetség a településen udvarházat építtetett, amelyen ősi szokás szerint a családi címer is helyet kapott. A címer egy kar nélküli angyalt ábrázolt. A jobbágyok, szolgák, ha az udvarházhoz mentek, azt mondták angyalháza-hoz megyek. Később az egész falura ráragadt ez a név – tartja a népi emlékezet. Annyi bizonyos, hogy 1488-ban, amikor a Parlaghy család is tulajdonos lett, már elmaradt a régi Zomayn név és helyette Angyalházát írtak.¹⁹

1549-ben harmincegy portát, öt bírót, két zsellért egy elhagyott házat írtak össze.²⁰ Hét év múlva már lakatlan, de hamarosan újratelepül és 1577-ben már huszonnégy adófizető családfőt tartanak nyilván. Ez a szám 1583-ban harmincnégy, 1594-ben huszonkettő. A végzetes csapás, mint annyi más alföldi falvat 1599-ben érte. Az ekkor átvonuló krími tatárok pusztították el a települést. A 17. századi összeírások már praedium, puszta néven említik.²¹

A török idők alatt a helység többször is elnéptelenedett. 1588-ban már csak két jobbágytelket írtak össze, egy év múlva már teljesen lakatlan Angyalháza. Ekkor a falu bírása és esküdtjei Makó Bálint, Nagy Lőrinc és Török Ferenc az elhagyott település harangját is eladták huszonkilenc forintokon Debrecen város polgárainak.²² A puszta 17. századi birtokosai Szoboszlónak és Debrecennek zálogosították el birtokaikat. 1618-ban a Zeleméri Derzsiek tíz pusztát telkét százötven forintért, 1625-ben Parti Jánostól a falu negyedét ötszáz forintért, 1625-ben Dormán Katalin a méhkeréki Sápi Gáspár özvegye hetvenöt forintért zá-

Angyalháza és Nádudvar Lázár deák térképén 1528.²⁷

logosítja el angyalházi portióját Szoboszlónak. Debrecen 1622-ben veszi zálogba Szathmári Fülöpösi Pétertől kétszáz forintért a falu egynegyedét. Később 1627-ben Fileki Vámosi Bálint özvegyének Cseréphi Annának és fiának nyolc pusztát telkét kapják meg kétszáz forintért.²³

A pusztát tehát a távol élő nemesi családoktól megvásárolták és körülbelül felét-felét bírta a két város. Az idő múlásával a zálogtartók arra a tapasztalatra jöttek rá, hogy jobb, ha egy kézben van a birtok. A két város tehát megegyezett egymással és a zálogadókkal abban, hogy Szoboszlóé lesz Angyalháza teljes területe, míg Debrecen a szintén elpusztult Hegyesfalva szoboszlói birtokait kapja cserébe. Így került Hajdúszoboszló birtokába Angyalháza.²⁴

A város a földterületet kétféleképpen hasznosította. A jobb minőségű területeken, amely kétezer katasztrális hold volt, földet műveltek, a rosszabb minőségűeken, négyezer katasztrális holdon, pedig állatokat tartottak. A Bach korszakban 1850-ben Nádudvarhoz csatolták Angyalházát, ami majd csak a hatvanas évek végén került vissza Szoboszlóhoz. A 19. században több nádudvari gazda szerzett itt birtokot, mivel közel fekszik a településhez. Az angyalházi rész a várostól tizenöt kilométerre van, ezért elég nehezen lehet megművelni ezeket a területeket így a szoboszlóiak könnyen megváltak a földjüktől. Az 1910-es földredezéskor, tagosításkor a szántóföldek 70 %-a már a nádudvariak birtokában volt.²⁵

A legelőterület végig a szoboszlói közbirtokosság kezében maradt, amit később a Legeltetési Társulat vett át. Ez a város külső, angyalházai nagy legelője. A legelőt kis és nagyjószágjárásokra osztották fel. Az angyalházi legelőn a kisjószágjárás 2500 hold volt a 20. század elején. Itt 1879–ben 5054, 1913-ban 5987 darab juhot tartottak.²⁶

16 Balázs Sándor 2001. 26.

17 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Katonai 8.

18 Módy György ezt a dátumot 1291-re teszi. Módy György 1998. 181.

19 Balázs Sándor 1963.

20 Balázs Sándor 1963. Urai ekkor: Parlaghy Lászlóné tíz, Czibák Péter tizenkét, Bodó Ferenc három, Bornemissza Miklósné kettő, Parti Jób kettő, Nagy Péter kettő portával.

21 Molnár Ambrus 1979.

22 Balázs Lajos 1963.

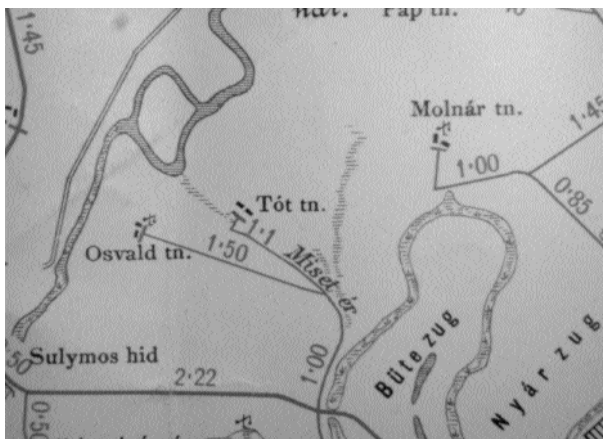
23 Balázs Lajos 1963.

24 Zoltai Lajos 1936. 223.

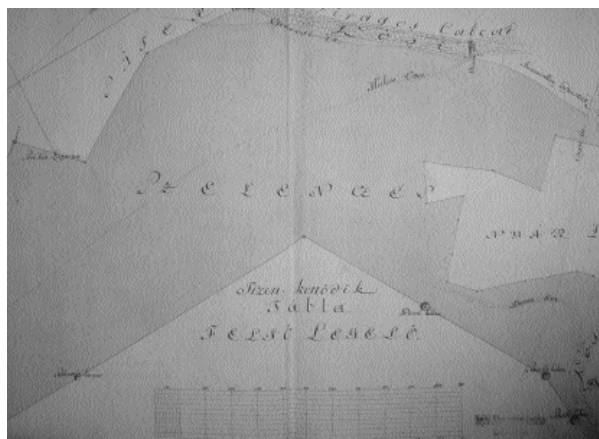
25 Balázs Lajos 1963.

26 vitéz Málnási Ödön dr. 1928. 62-63.

27 A térkép másolata a szerző tulajdona.

A Misét ér 1900 körül.

Losonczi János térképe 1793-ból.²⁹

A nádudvariak a Szelencés nagy részét mindig legelőnek használták, a kisebbik, jobb minőségű földjeit ekével művelték. 1793-ban a helyi lakosok "Földes Úri Gyűlésben" határoztak a "a' Proportionalis, vagy is, kinek, kinek Belső birtokaihoz mértéklendő, mind belől Nádudvaron, mind kívül levő, minden féle haszon vételek"-ről. Mérnökök fogadtak, aki feltérképezte, felmérte és felosztotta a közösség által kért módon Nádudvar külterületét. Ekkor Szelencés pusztáról a következőképp rendelkeztek: A Nádudvari Birtokos, és bent, vagy másutt lakó Földes Urak, úgy az Adó fizető Nép Fejős Tehenei, Borjui, Juhai, sertései élelmére, legelő mezőül rendelődni helyesnek ítéllyük a' Nagy Szelenczés nevezetű Plágának, a' Városhoz közelebb fekvő részéből, Ezer ötszáz v. 1500; Hasonlóan, a' Nagy halom mellyékéből is a Vároستól kezdvén Ezer ötszáz v. 1500 Köből alá való, és így mind ösze Három ezer v. 3000 Köblös földet, melyet az Ingeniur, a' Nagy Szelenczésnek Északi véginn kezdvén a Ductrust, és a Nagy halom mellett fekvő Plágán keresztül hozván, a' Makkod felé, úgy fog ki méretni, hogy mind a' Nagy Szelenczésből, mind a' Nagy halom mellett lévő Plágából Nádudvar felől Ezer ötszáz és Ezer ötszáz Köből alá való földet jegyezzen ki, az Adó fizető népnek, panaszainak el távoztatására nézve is, állandó legelő mezőül. Mely Plága a' fellyebb nevezett edjik Calcaturával (a szántóföldek ugarja Ö ZS.), mindenkor közönséges Legelő mező fog lenni, úgy mindazon által, hogy ezen Legelőkre, Különös Guját, vagy Ménest hajtani szabad nem lészen, vagy itten legeltetni Tarló szabadulásáig.²⁸

A 19. század közepi határleírásban Szelencést Nagy Szállás nevezet alatt említik az iratok: - Szántóföldek Legelők és Kaszálók- Használják szántóföldjeit mint a' 7-ik dűlőt, minden 3-ik évben heverő ugarinak hagyatnak kétszeres búza, rozs, árpa és zabbal, tengerivel soha sem vetődnek; - általában véve fel a' legjobb része is igen terméketlen és bizonytalan, itt-ott nádasok is találtnak. - A Kösely és Hortobágy kiöntései következtében egy részben, különösen

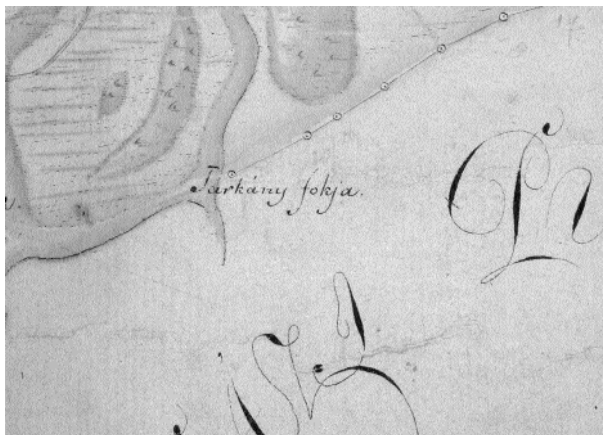
a Zádor környéken egész évben víz alatt, kákával, gazzal felfordult, legelőnek is csak igen ritkán használható székes pogány föld. - Legelői közül első a Lólé, Kaszálói közül szinte a Lólé, Álomzug és Borzas, de sarja sehol sem terem. Legtöbb és legnagyobb szántóföldjei találtnak a' Nagyhalom zugban, Lajos szegben és Ér zugban és itt-ott a Hortobágy partjain 's a' tanyák környékén, magában foglalja Szelenczést, Nagyhalom-Boda zugot, Lólét, Laposszeget és Túl a Hortobágyot.³⁰ Ebben az időszakban Angyalházát is a nádudvari lakosok bírják, amiről a következőket találjuk a határleírásban: 8. Angyalházi nyilasok-szántó és kaszáló földek- használnak tavaszi búzával, árpával, zabbal és kölessel és kaszálólul. Közép termékenységűek, sok helyt székes-és terméketlennek. 9. Angyalházi nyomások-legelők- Székes árvízjárta, juh tartására egyáltalában nem alkalmas lapályföldek.³¹ A későbbi határleírásokban ezt találjuk: Szelenczés - Szántóföld Kaszáló Legelő- A szántóföld harmadik és negyedik osztályú és úgy műveltetik, mint a' IV. dűlő belé. A' kaszáló középszerű és rossz. A legelő középszerű és rossz.³² A nádudvari határhatalmatban egyik terület sem volt kiemelkedő jelentőségű, hiszen a földművelésre jószerivel alkalmatlan, terméketlen, szikes földek voltak itt, amelyeket sokszor még a víz is veszélyeztetett. Az első feltöréskor még valószínűleg jó terméseket takaríthattak be pár esztendeig, de a föld kimerülésével és szikesedésével a termésátlagok egyre jobban csökkentek. A terület jelentős részét ezért kaszálónak és legelőnek használták. Ezek már valamivel jobb minőségűek voltak, mint a szántóföldek, de nem tartoztak a legjobbak közé. Kaszálni csak egyszer lehetett őket. Nagy részét csak szarvasmarhával legeltethették, juhokkal nem, ami a gyapjúkonjunktúra miatt jelentős bevételkiesést jelentett. Az 1793-as tagosítás, amelyre valószínűleg a lakosság megnövekedett létszáma és a tiszta tulajdonviszonyok miatt volt szükség, bizonyára a népi jogszokásokon alapuló határhatalmat rögzítette és pontosította.

²⁸ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656/a.

²⁹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656/a 2.

³⁰ Hajdú Bihar Megyei Levéltár Nádudvar község határleírása 127/ggg. 1. kötet 1850.

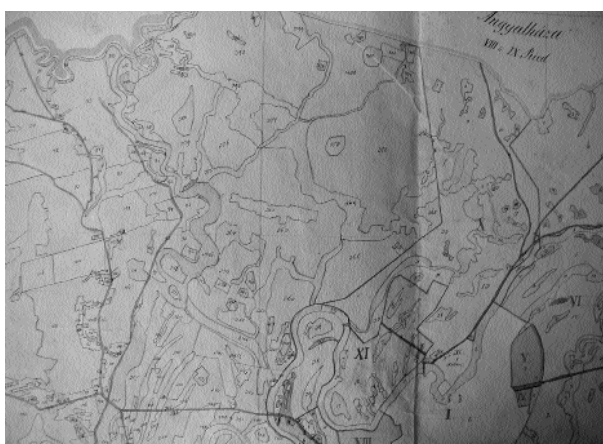
³¹ Hajdú Bihar Megyei Levéltár Nádudvar község határleírása 127/ggg. 1. kötet 1850.

Liszcai sámuél térképe a Tárkány-fokról 1826.³³

A Nagyág-ér és a Csíkos-ér találkozása. Kováts György térképe 1785-ből.³⁵

Az első katonai felmérés térképszelvény részlete a Tárkány-fokról és a Tárkány-érről.³⁴

A Tárkány-ér mélyebb része 2001. júliusában.³⁶

Ezek az adottságok az egykori vízvilágnak köszönhetőek, amelynek nyomai a mai napig megtalálhatók a területen. A hajdani erek, laposok vissza-vissza téő növényvilágával a modern mezőgazdaság sem tudott megbirkózni. Jó példa erre az Angyalháza északnyugati részén kialakított rizstelep sorsa. A termelősövetkezet a szikes, nádasokkal borított területet termővé akarta tenni ezért a vezetőség úgy döntött, hogy az amúgy is vizes helyen rizst fognak vetni, aratni. Beruháztak a hajdani Tárkány-ér laposságába: gátrendszereket emeltek, sok kilométer csatornát ástak. Mindez az első időszakban igen jó befektetésnek bizonyult, hiszen kiválóan termelt. Hamarosan szűk esztendőök következtek, a rizs már nem olyan bőven ontotta a szemeket. Olyannyira, hogy a tsz megunta a hiábavaló talajművelést a rizsért. Ekkor isteni szikraként elhatározták, hogy intenzív gyeptermetelést fognak folytatni a rizsnek alkalmatlan területen. Ismét beruháztak: a gátrendszereket elegyengették, a csatornákat betemették, hogy ugyanolyan sima legyen a talaj, mint valaha volt. Füveket vetettek, műtrágyázták, öntözték. A gyepermeten nőtt is, de mellette megjelentek a régi világ hírnökei a nád, a káka, a szittyófélek, amelyek lassan elborították az intenzív gyepermet. A termelősövetkezet feladta a harcot és felhagyott a terület művelésével.

Angyalházát és Szelencés pusztát a Hortobágy folyó vize árasztotta el évről évre. Ennek a vízrendszernek a kezdőpontja a Tárkány-fok. Egykor itt szakadt ki a Hortobágy Angyalházára. A fok ma náddal sűrűn benőtt. Helyét pontosan még ma is meg lehet állapítani, bár időközben a Hortobágy medrét is rendezték. A folyóágy kotrásakor az iszapot gátként használták fel, ezért nem kerülhet bele víz. Lejjebb egy új, ásott csatorna is keresztezi a fokhoz tartó eret, ezzel elgátolva azt, így a víz mozgása lehetetlen. Közeliében egy szivattyúállást építettek, amelynek elsődleges feladata az, hogy a belvizeket ezen keresztül emeljük át a Hortobágyba. Innen indul ki egy csatorna keleti irányban, amely egészen a Nagyrétig húzódik. A másik meder dél felé kanyarodik, ez az egykori intenzív gyeptermetelési rendszer öntözőcsatornája.

A víz itt kilépve a Tárkány-érbe jutott, miként ez jól látszik az első katonai felmérés térképszelvényén is. A vízfolyás dél felé és északkelet felé is elágazott. Dél felé a Gólya-telek irányába folyt, amelynek nyomai az erős tájálakítási munkák ellenére a mai napig meg látszanak. Itt valószínűleg szétterült egy lapon, amelynek neve ma már nem ismert.

Innen a Nagyág-érben folytatódott a víz útja. Az ér lassan, hatalmas kanyarokat leírva haladt tovább a

33 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár DvT 533.

35 Haldú-Bihar Megyei Levéltár DvT 65.

34 Hadtörténeti Múzeum Térképtára Első katonai felmérés 1783.

36 A szerző felvétele.

A Csíkos-ér a Dóró-gátja előtt 2001. júliusában.³⁹

Hortobággal párhuzamosan. Az alacsonyabb helyeken szétterült, mint a Szalonnás-laposban és felvette a kisebb szikerek vizét is csapadékosabb időkben. Ezek neveit ma már sajnos senki nem tudja. Mielőtt az anyafolyóába a Hortobágyba szakadt volna testvérel³⁷ a Csíkos-érrel egyesült.

Az északra tartó Tárkány-ér a mai napig viszonylag jó állapotban maradt meg. Sajnos a csatornákkal elvágták az útját a Hortobágy felől, így csak a csapadékvizekből táplálkozik. Az érek az anyafolyótól alig száz méterre van a legmélyebb pontja, itt szárad ki a legkésőbb.

Az ér a Beke-fenékben szétterült és a déli részén a Kereszt-éren át a Nagy-rétbe folyt.³⁷ Itt hatalmas mocsárrá alakult. Innen a Rét-farkán át délre fordulva a Csík-ér vitte tovább a Hortobágy vizét. A Dóró-gátja után a Bogárczó nevű laposba ért. A Bogárczóból kijöve már Csíkos-érnek nevezték. Érdekes az ér neve, ami arra utal, hogy valamikor jó csíktermő hely lehetett. Ugyanakkor, az osztálykönyv tanúsága szerint a nádudvariak csak a Hortobágy használatát szabályozták: a halászat, csikászat és a sulyomfogás mindenkor Kótya vetye által adassanak Árendában.³⁸ A folyó utolsó, mintegy másfél kilométeres szakaszának neve Sebes-ér, amely ezután a Nagyág-érbe torkollik.

Mivel mindkét ér el van zárva a Hortobágytól, így vízutánpótlásuk csak természetes úton biztosított. Az esők és az olvadó hó vize az egyetlen, ami kiapadásukat megakadályozza. Szélsőségesen aszályos években erre is akadt példa, így például 2000 nyarán a Csíkos ér és a Nagyág ér is teljesen kiszáradt. Mesterséges vízutánpótlásuk az egykori Tárkány-foknál lévő szivattyútelepen keresztül történhet a Tárkány-éren, vagy a Nagy-rétig húzódó csatornán keresztül. Erre már évek óta nem került sor. Tavasszal, hóolvadás után, mikor megtelnek az erek, laposok, mocsarak vízzel, akkor közelíti meg a táj a hajdani ősállapotokat leginkább. Ekkor láthatjuk, milyenek lehetettek a hortobágyi puszta vízrajzi viszonyai két évszázaddal korábban.

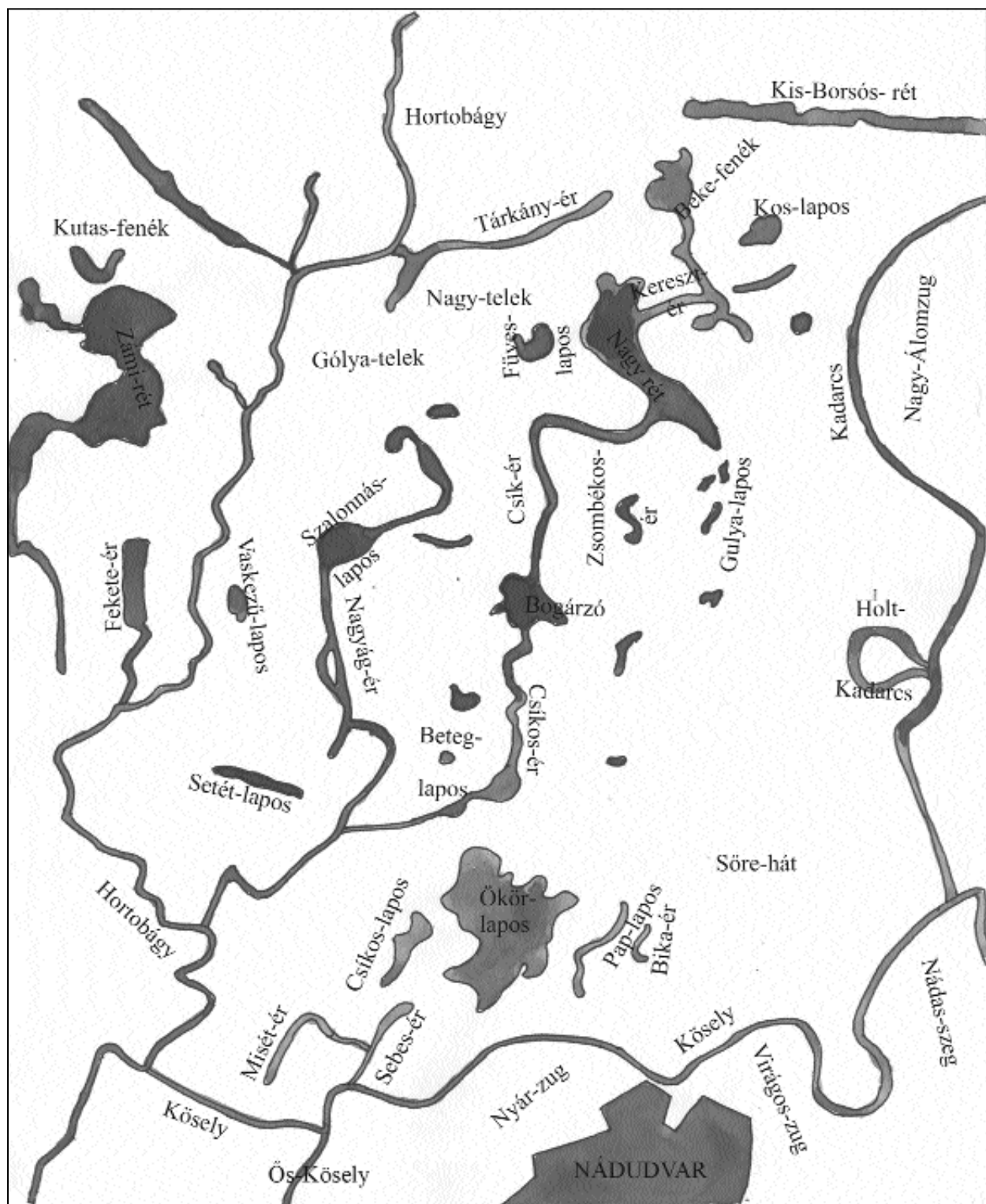
³⁷ A Beke-fenék a hajdúszoboszlói Beke családról nyerte el nevezését. Lásd: Orosz István 1995. 189.

³⁸ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656/a.

³⁹ A szerző felvétele.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY BERTALAN: *Duna-mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. 1975. Szekszárd
- ANDRÁSFALVY BERTALAN: *A fok jelentősége régi vízgazdálkodásunkban*. in: Kázmér Miklós-Végh József (szerk.) 1970.
- BAGI GÁBOR: *Adatok a Közép-Tiszavidék természeti képéhez és a vizek hasznosításához a török hódítás előtt*. in: Sári Zsolt (felelős szerkesztő) 2000. 113-158.
- BALÁZS SÁNDOR: *Angyalháza puszta regesztái*. Kézirat. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 682. Debrecen 1963
- BALÁZS SÁNDOR: *Nádudvar története*. 2001. Nádudvar
- BELLON TIBOR: *Ártéri gazdálkodás a Tisza mentén a 18-20. században*. in: Alföldi társadalom II. 1987 Békéscsaba, 109-123.
- BELLON TIBOR: *Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt* in: Frisnyák Sándor (szerk.) A Kárpát-medence történeti földrajza 1996. Nyíregyháza, 311-319.
- ÉHÍK GYULA: *Magyar sakál, magyar nádifarkas*. in: Természettudományi Közöny 427-433. 1937.
- FRISNYÁK SÁNDOR (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. 1996. Nyíregyháza
- GUNDA BÉLA: *Ősi gyűjtőgető tevékenység a mocsárvilágban*. in: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. 1975. Hajdúböszörmény, 169-177.
- GYÖRFFY ISTVÁN: *Nagykunsági krónika*. 1955. Budapest
- KÁZMÉR MIKLÓS-VÉGH JÓZSEF (szerk.): *Névtudományi előadások*. In: Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 104-111. 1970.
- KISS LAJOS: *Hol tart a Hortobágy név etimológiai vizsgálata?* In: Műveltség és Hagyomány 15–16. sz. 21–29. 1974.
- É KISS SÁNDOR: *Fok in: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II*. 1975. Hajdúböszörmény, 295-299.
- VITÉZ MÁLNÁSI ÖDÖN DR.: *A szoboszlai juhászat*. in: Néprajzi Értesítő 2.sz. 57-78. 1928.
- MÉRI ISTVÁN: *Beszámoló a Túrkeve-móriczi ásatások eredményeiről*. in: Archeológiai Értesítő 138-152. 1954.
- MÓDY GYÖRGY: *Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a 13. század végéig*. in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995-1996. Debrecen, 1998. 165-190.
- MOLNÁR AMBRUS: *Jobbágygazdálkodás és dézsmaszedés a nádudvari járásban 1550-1650 között*. in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 1979. 115-155.
- OROSZ ISTVÁN: *HAGYOMÁNYOK ÉS MEGJÚLÁS*. 1995. Debrecen
- OSVÁTH PÁL: *Bihar vármegye Sárréti járásának leírása*. Nagyvárad 1875.
- PAPP JÓZSEF: *Szülföldem a hortobágyi Tisza mente*. Debrecen, 1998.
- REUTER CAMILLO: *A fok vízrajzi köznévi és a Fokorú földrajzi név in: Kázmér Miklós-Végh József (szerk.) 1970. Névtudományi előadások Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 104-111.*
- SÁRI ZSOLT (felelős szerkesztő): *Ezer év a Tisza mentén*. 2000. Szolnok
- SZABÓ LÁSZLÓ: *Tájáthalakítás és a kultúra egységesítése*. in: Szabó László Társadalom, etnikum, identitás. 1996. Debrecen, 144-158.
- SZILÁGYI MIKLÓS: *Adatok a Nagykunság 18. századi néprajzához*. 1966. Szolnok
- SZÜCS SÁNDOR: *Régi magyar vízvilág*. 1977. Budapest
- SZÜCS SÁNDOR: *A régi Sárrét világa*. 1999. Debrecen
- TÓTH ALBERT (szerk.): *Áldás és átok a víz*. 1987. Kisújszállás
- ZOLTAI LAJOS: *Debrecen vizei*. 1935. Debrecen
- ZOLTAI LAJOS: *Ismeretlen részletek Debrecen múltjából*. 1936. Debrecen

Vízrajzi viszonyok Angyalházán és Szelencés pusztán.⁴⁰

40 A térképet a szerző készítette Konyhás Sándor felmérése alapján. Itt szeretnék külön köszönetet mondani a Hortobágyi Nemzeti Park munkatársainak, Kapocsi Istvánnak, Újfalu Sándornak és Dr

Kovács Gábornak értékes észrevételeikért és a terepmunkámban végzett segítségükért.

Hortobágyi kutak

Azt mindenki tudja, hogy víz nélkül nincs élet. Ez azonban legtöbbször csak akkor tudatosul igazán bennünk, ha nincs belőle elég, netán egyáltalán nincs. Megfelelő mennyiségű víz nélkül lehetetlen mezőgazdasági termelést folytatni. Térségünkben először a folyamszabályozási munkák megkezdése után a 19. század közepétől jelentek meg az igazi aszályos évek – természetesen azelőtt is voltak szárazabb periódusok, de igazán csak ettől az időszaktól kezdve ismerték meg az emberek a víz nélküliség következményeit. Ilyen év volt az 1863-as esztendő, amikor addig nem látott aszály sújtotta Magyarországot. Ekkor a Nagykunság állatállományának mintegy 78 %-a elpusztult, a Dunántúlon kiszáradt a Velencei és a Fertő tó.¹ Hunfalvy ezt írja ekkor a Hortobágyról: Tul rajta a híres hortobágyi puszta terül el, melyet a Hortobágy vize átjár, de melly igen szikes s csakis legelőül szolgál; a Tisza szabályozása óta még szárazabb lett s még legelőnek sem igen járja.”² Láthatjuk tehát a kortárs, a változások szemlélője is a regulációt teszi felelőssé a Hortobágy kiszáradása miatt.

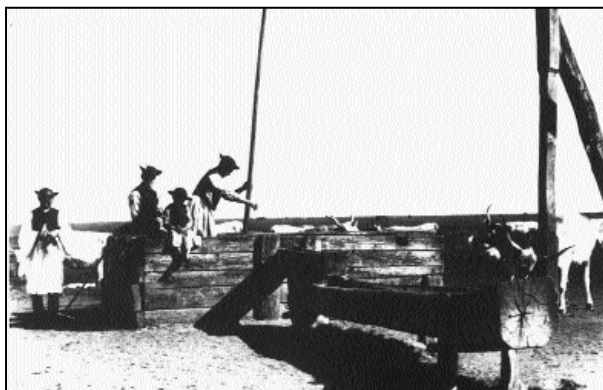
Az emberi megtelepedésnek is fontos szegmense a közeli jó minőségű ivóvíz. Ha megfigyeljük a középkori falvakat az Alföldön, akkor láthatjuk, hogy azok szinte kivétel nélkül az árvízmentes hátságok és a vízjárta területek határvonalára épültek.³

A rendszeres folyamszabályozások, a reguláció megindulásáig a Nagy Magyar Alföld jelentős része a

Tisza folyó árterének tekinthető. Itt már az ókor óta egy speciális gazdasági rendszer működött (valószínűleg már korábban is, csak erről nincsenek írásos bizonyítékaink), amelyet ártéri gazdálkodásnak nevez a néprajzi szakirodalom.⁴ Ez egy rendkívül differenciált, sokrétű gazdasági szerkezet, amelynek egyik eleme a legeltető nagyállattartás. Ez volt a középkorban az Alföld lakosságának a legjelentősebb anyagi forrása. A vágómarha kivétel – amely első sorban Észak – Itáliába, és Bajorországba irányult – illetve az ebből származó jövedelem teremtette meg az alföldi mezővárosokat. Az 1570-80-as években érte el a tetőpontját ez a kereskedelem, amikor évente több mint százezer szarvasmarhát hajtottak el a külhoni piacokra. Az állatok eladási ára akkoriban kétszerese volt Magyarországon teljes állami bevételének.⁵

Ezt a hatalmas mennyiségű hústömeget azonban elő is kellett állítani, amire az alföldi legelők igen alkalmasak voltak. A terület gazdasági hasznosítása így volt a legoptimálisabb, hiszen nagy arányú gabonatermesztésre, az állandóan, vagy csak időszakosan vízzel borított területek nagysága miatt nem volt lehetőség. A híresen rossz utak miatt a megtermelt gabonát egyébként sem lehetett volna messzi vidékekre elszállítani, míg a szarvasmarha a saját lábán ment el a kívánt helyre. Az Alföld legeltetése több ezer éven át, a lakosság etnikumának változása ellenére mindig folyamatos volt. A legkisebb energiát az állattartásba kellett fektetni ahhoz, hogy a lakosság megélhetése biztosított legyen. Ehhez a természet adta a nagy kiterjedésű alföldi legelőket, míg az emberek az állattenyésztési szaktudásukat. Az állatok növekedéséhez azonban nem csak a jó legelőterületek kellettek, hanem ugyanilyen fontos a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz.

Ebben az időszakban a jóságok itatása nem ütközött különösebb nehézségbe, hiszen a tájat állandó és időszakos folyó és állóvizek tagolták, így a pásztorok a rájuk bízott állatállományt ezekről a nyílt vizekről itathatták. Ezeket nevezzük természetes itatóhelyeknek. A pásztorok a jóságállást lehetőleg úgy választották meg, hogy az, egy természetes itatóhely mellé kerüljön, mert így az állatok számára mindig volt ivóvíz anélkül, hogy terelni kellett volna őket.⁶ A pásztó-

Itató gulyások

1 Ducza Lajos 1987. 58.

2 Hunfalvy János 1860. 294.

3 Méri István 1954. Major Jenő 1974.

4 Andrásfalvi Bertalan 1973.

5 Paládi – Kovács Attila 1993. 170.

6 Tálasi István 1936. 51.

rok esetenként még a kunyhójukat is odahagyták, hogy a víz közelében lehessenek.⁷ Igen korán találkozunk kút nevekkkel különböző írásos forrásokban, ami azt valószínűsíti, hogy kutakról is itattak. Ennek gyakorisága azonban igen kicsi lehetett, ami a kutak viszonylag kis számával magyarázható, említésük azonban, kiemelkedően fontos szerepüket bizonyítja. Minden bizonnyal már ekkor is a kutak mellé építették a pásztorkunyhót, ahogyan ez a közelmúltig szokásban volt. Ezt támasztja alá Varga Mihály 1700-ban tett vallomása: A kúth az debreczenieké volt, kúthaytogató volt rayta az Tanú, mikor szárazság volt, itattak rayta, ezt hatvan esztendeie tudgya.” Ugyanennél a kútnál Csapó Mihály ”kaszáltatott és marháit ottan teleltette”.⁸

A Hortobágy vízviszonyait, mint már korábban utaltam rá a Tisza vízjárása határozta meg. A Tiszapolgár és Tiszadob közötti folyószakaszon több jelentős fok volt, amelyeken keresztül a folyó árja a Hortobágy völgyén keresztül jutott a Berettyóba majd onnan a Körösbe, míg végül újra a Tiszába szakadt. A területnek volt még két jelentősebb folyóvize a Kadarcs és az Árkus. Ezek mellett, az évszázadok alatt ismétlődő áradások miatt, rengeteg ér, vizes rét, mocsár, tó, fok keletkezett a Hortobágy medencéjében a domborzati viszonyoknak megfelelően.⁹

Ember, állat ezeknek a vizét itta. Ha a folyások apadni kezdtek, akkor töltéssel zárták el a medret, hogy a vizet megtartsák. 1710-ben a bősörményiek zárták el így a Hortobágy folyót, de Debrecen lakossága kitódulván széthányta a rekesztéket, mert a saját barmaiknak nem jutott elegendő ivóvíz a nagyon meleg nyárban. 1775-ben a debreceni magisztrátus küldöttei jelentették, hogy Margita-pusztán a Szandalék fokban három itatótöltést is emeltek, amelyek akadályozzák a víznek a Hortobágyba jutását.¹⁰ Debrecen Szoboszlónál zárta el a medret, amelyet közösen használt a két település.¹¹ A század folyamán állandó viszályokat okozott a Hortobágy környéki falvak és városok között az, hogy a fentebb fekvő Hajdúnánás és Hajdúböszörmény a lejjebb fekvőktől elzárták a vizet.¹²

A nyíltvízi itatás azonban veszélyeket is hordozott magában. A nyári melegben a sekély állóvizek hamar algásodtak, a benne lévő növényi maradványok rothadtak, ezáltal a víz bűdös és ihatatlan lett. A beteg és az elhullott állatok újabb veszélyforrást jelentettek, amelyek tovább vitték a fertőző betegségeket a víz által is. A pásztorok sokszor – jobb híján ezt a kórterjesztő vizet itatták a jószágokkal, amelyek meg is betegedtek e miatt. Ezért a hatóságok a 18. századtól igyekeznek megtiltani a természetes itatóhelyek használatát és ezzel egyidőben kutakat ásatnak a külterületeken. ... mivel a marhatartásnak egyik fő funda-

mentoma a jó kutak volnának, minek előtte a pusztákon levő tavak a melegebb napok által megposhadnak. A helységek előljárói egészséges kutaknak állítására és a régieknek tisztítására serkentessenek.”¹³ Tessedik Sámuel így jellemzi a nyíltvízi itatás veszélyeit: Ha pedig tavasszal a lapályokban összefutó víz találkozik, itt s amott hólébül vagy esőből való tó vagy, tehát éppen nem szükség (a tunya pásztornak ítélete szerént) a marhát a kúton itatni. Bár a bűdös tó az ő poshadt párázatjával az azon utazókat egynehánszáz lépésnyire undorítja is; ámbár a napnak melegsége az ő rothadt mocsárjában ezerféle férgeket költött is; ha már az oly sokféle szarvas és sertés-marháknak vizeletek és ganéjok által való bűdös illat a rothadásnak legkülsőbb grádusáig hatott, tehát a bűdös és rothadt gőzhöz már hozzászokott orrú pásztor mégis mindezt éppen nem érzi; a marhát vígan és a közelítő kárnak minden aggodása nélkül odahajtogatja itatni mindaddig, míg csak abban valamely vízhez hasonló látszik, és a szomjúságtul majd elepedt marhának vagy akarja, vagy nem, a bűdös tóból és mocsárból saját maga vizeletét és ganéját-betegségét, dögét és vesztét kell inni.”¹⁴

A papegyházi gulyagazdaság 1846-ban hozott szabályai a pásztorokat arra szorították, hogy kútból, vályúból és ne a mocsarak megromlott vizéből itassák az állatokat.¹⁵

A polgári juhászok még a közeli múltban is itattak nyílt vízről. Ők úgy tartották, hogy a szabad víz csak tavasszal jó, amíg nincs benne *bikanyál*. A mélyebb vizeket nyáron is szívesen felkeresték, egyébként ekkor már ők is kútról itattak.¹⁶

A hajdúszoboszlói juhászok a huszadik század első harmadában az angyalházi külső legelőn – amelyen ugyan 1879 óta öt kút is volt – szívesen itattak a Hortobágy folyóról, sőt tavasszal felmelegedés előtt, vagy nagyobb esőzés után posványokról is.¹⁷

Gödörkút a Hortobágyon 1925.

7 Ecsedi István 1914. 128.

8 Balogh István 1959. 465.

9 Dunka Sándor 1996. 9-13.

10 Zoltai Lajos 1936. 191.

11 Balogh István 1938. 104.

12 Balogh István 1959. 465.

13 Bellon Tibor 1996. 354.

14 Tessedik Sámuel 1997. 152.

15 Balogh István 1938. 111.

16 Bencsik János 1969. 61.

17 vitéz Málnási Ödön dr. 1928. 64.

Néha azonban minden kút kevés volt a jószág itatásához, ezért nagy szárazság esetén ideiglenes megoldásokat kellett alkalmazni. Ekkor készítették a *gödör*, vagy *sírkutakat*. Ezeket leginkább olyan helyeken ásták ki, ahol a legkevesebb munkával érték el a talajvizet, a *föld árját*. Legcélszerűbb volt kiszáradt folyó vagy tómederben megcsinálni a kutat. Maga a kút tulajdonképpen egy négyszögletes gödör volt, amelynek két szemben lévő oldalát lejtőre alakították. Az egyiket leterelték az állatokat a vízhez, majd itatás után a másik oldalon felhajtották őket. A sírkutak használata a talajvíz szintjének csökkenésével szűnt meg.¹⁸ Nagy hátránya volt ezeknek a kutaknak az is, hogy az állatok taposásától a vizük mindig sáros volt. Volt úgy, hogy a jószágok maguk hagyták ott az erősen szennyezett sírkutakat. A hortobágyi Hüse Gábor csikós-gulyásszámadó így mondta el a sírkut készítését: Sírkutat is ástak, ha vót szükség rá. A nagy gémeskútba nem vót jó a víz, ástak egy sírkutat, az emberek abból ittak. Azt monták: pokolvíz nem jó inni. Málé önteni azt használják. Másik hejt sós, másik hejt keserű. Minden lópírsre más a víz a föld gyomrába. Ahun gelicetövisk van, avval mongyák, hogy ott jó a víz. Ojan formába ásták mint egy sír. Ilyen szíles csak, mind ez az asztal. Ojan mýjre mýjen kívántatott. Míg a vizet nem írte. Két méter forma a legmýjebb, nýha még annyi sem kellett. Két annyi hosszú, mind amýjen szíles. Egy ódalon vót grádics, kettő-három a bejárásra. Kötýllet kipótolták a csobánt, vagy a bádogot, úgy tttak merýteni.(...) Hej, sok rossz vizet megýttam én íletembe! Egýssýges embernek minden jó. Az Árkusba vót jó víz, de a Kungýörgýfenekýbe sose vót jó víz.”¹⁹

Palugyai Imre 1854-ben ezt írja az alföldi kutakról: Még nagyobb szűke mutatkozik egýssýges kutaknak a vidék pusztáin s közlegelőin, mert hol kutak léteznek is, ezek vize meleg nyarakban zavaros és iszapos, s folytonos merítgetés, részint pedig a tisztítás mulasztása által végképp elfogy; s ekkor a földmívelő a tanyán, a pásztor a pusztán 3 – 4 lábnyi mély gödröt ás, melly neki kut gyanánt szolgál, s a szomjjal küzdő marha is felkeresi e nedves helyeket s árkokat, a naptól melegített utálatos vizet magába szívni kénytelenítvén. – Kárhózatós egyébként – főleg a Kis – Kunsági földmívelő népségnek, a marha pásztorok által mindinkább élesztett ama balhiedelme: miszerint a marha a kut vizet nem szereti, s azt csak akkor iszszá: ha esős vagy széksavas vizet nem talál.”²⁰

Györffy István a Nagykunsági krónika című munkájában írja, hogy aszály idején a Berettyó medrébe is sírkutat ástak. Ugyanő említ egy különleges kútajtát is a *lápikutat*, amelyet az ingoványokon használtak. A növényzetet lápvágóval kivágták és a léken keresztül merhették ki a vizet.²¹ A régi vízvíválágban az emberek a maguk számára *nádkutat* készítettek. Ez egy vastagabb, másfél-két méteres nádszál volt, amelynek ki-

szedték a belsejét, a *belít*, majd egy vékonyabb nád- dal átütötték az ízeit a legalsó kivételével. E fölött bicskával apró lyukakat fúrtak, vagy vágtak. A részsútosan lementszett nádszállal hamar átűthették a láp felső részét. Eleinte kissé pocsolós volt ugyan a víz, de a szűrő – az apró lyukak miatt hamarosan megtisztult, és így tiszta vizet íhattak.²² A réjtáró emberek mindig vigyáztak ezekre a kutakra, sőt, ha nagyon jó vize volt, akkor nádbokrétával külön megjelölték.²³

A pásztorok a maguk használatára *kopolyakutat* ástak. Ez a legegyszerűbb kút, amelyet a külterületen dolgozó emberek használtak. Rendszerint ugyanazokon a helyeken ásták, mint a sírkutakat, de ezek jóval kisebbek. Mélységük csak egy – másfél méter. A víz bennük hamar megromlott, ezért gyakran kellett azokat tisztítani. Ezekből a kutakból ittak maguk a pásztorok, de ezt használták főzésre is. Ha mélyebb volt a kút, akkor egy – két lépcső, *padka* vezet a vízhez, amelyből *juhászgámóra* vagy kampóra, *ku-kára* akasztott vödörrel, vagy *csobolyóval* merítettek. Az elhagyott kopolyák igen veszélyesek voltak a jószágokra nézve, különösen akkor, ha víz áll a területen. A régi periratok szerint az állatok gyakran belebuktak, és sokszor megfulladtak bennük.²⁴ A Hortobágyon ezt *sírkutnak*, vagy *aknakútnak* nevezték. Tócsák és folyások közelébe ásták és addig használták, míg be nem omlottak. ... képzeltetni minő víz jön össze az ilyen kutakban!” – írja Ecsedi István.²⁵ A *gödörkutak* köré ritkán raktak kávét. Ez általában egy alacsony hordozható fakeret volt, amely egyfajta minimális biztonságot nyújtott a pásztoroknak. Ennek valamelyik sarkába szöveget vertek és ezen lógatták bele a cserépkorsót, hogy mindig hideg vizet íhassanak.²⁶

A jobb ivóvíz eléréséhez már *gerádicsos* kutat ástak. Ebben lépcsőfokokon kellett lemenni a tölgyfából készült *állásig*. A másik három oldala már függőleges volt és a szemközti oldalon kiképzett padkára illetve a legalsó lépcsőfokra támaszkodtak a deszkák. A vízkiemelés rendkívül fáradságos volt.²⁷

Ezek a kezdetleges kútformák többnyire csak ideiglenes megoldások voltak az ivóvíz megszerzésére, hiszen hamar megmohosodtak, beomlottak, vagy kiszáradtak. A vízkivétel pusztá kézzel történt és a vizük sem volt jó minőségű. A mai értelemben vett kutak, amelyek minőségi változást hoztak a vízellátásban a *gémeskutakkal* jelentek meg. Ez biztosította az aránylag gyors és biztonságos vízkiemelést a kétkarú emelő elvének alkalmazásával. Ez a kútforma annyira hozzátartozik a mai napig az alföldi tájhoz, hogy nélküle azt el sem tudnánk képzelni. A sík tájból kiemelkedő ösztövére kútágas” a pusztá egyik jelképévé vált.

Ez a kútforma az egész világon elterjedt: a Lappföldtől a Szaharáig, de még a japán szigeteken is találhatunk gémeskutat, tehát nem annyira magyar, mint ahogyan gondolnánk. Inkább az látszik valószínűnek,

18 A magyarság néprajza II. 121.

19 N. Bartha Károly 1947. 235-236.

20 Palugyai Imre 1854. 65–66.

21 Györffy István 1955. 58-59.

22 Fehér Gyula 1938. 177-178.

23 Ecsedi István 1925. 9.

24 Tálasi István 1936. 54.

25 Ecsedi István 1908. 24.

26 Kovács Gyula 1996. 68.

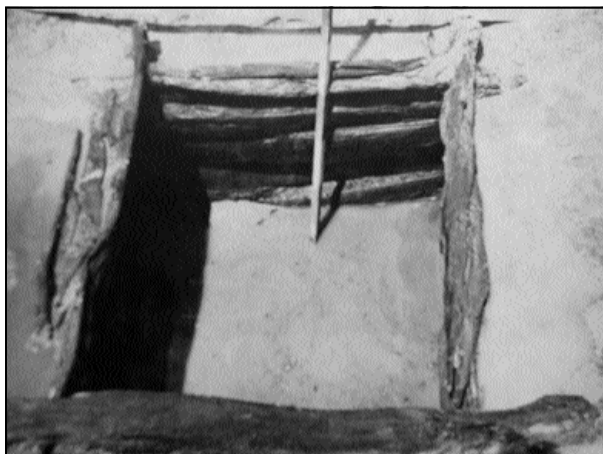
27 Szabó Ferenc 1965. 82. Dám László 1975. 147.

hogy a magyarság a vándorlásai során találkozott vele, vagy a Kárpát-medencében a honfoglalás időszakában ismerték meg. Az Árpád-korban az ásások tanúsága szerint már a településeken voltak ásott kutak, amelyeket sövényfennel béleltek. Kút szavunk első ismert említése is e korból származik. A tihanyi apát-ság 1055-ben kelt alapítólevelében – amely egyben a magyar nyelv legrégibb szövege nyelvemléke – a következőket olvashatjuk: *inter zilu kut & kues kut*.²⁸ A szó eredete vitatott. Bárczi Géza valamely török nyelvből származtatja.²⁹ Újabban azonban nem fogadják el ezt a véleményt.²⁹

A korai magyarságnál a kútnak kitüntetett szerepe volt a kereszténység felvétele előtti hitéletben. Erről tanúskodik I. László első törvénykönyve, amely a meggyökeresedni látszó új hit miatt már csak egyetlen cikkelyben szól azokról, akik – többek között: pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak...³⁰

Későbbi korokban is kapcsolódtak különféle hiedelmek a kutakhoz. Úgy vélték, hogy a kút az élet forrása, amelyből az élet vize buzog, ezért a termékenység szimbóluma lett. A néphit szerint a kút nyílásán keresztül lehet átjutni az alvilágba, de azonosítják a kútgödört a nő szülőcsatornájával is. Ezért a gémeskutak a közösség szimbolikáját is magukban hordozták.³¹ Ide kapcsolható az a találós kérdés, amelyet Kecskeméten jegyeztek fel: Ángyom elterpeszkedik, bátyám beleereszkedik.³¹

A népi gyógyászatban is szerepet kapott a kút: a szemhéjzárványban szenvedő egy árpaszemet vevén kezébe, a kúthoz megy azt háromszor megkerüli e gyógyszerrel kíséretében: *árpa! árpa! lekaszállak! a kút fenekébe doblak!* Mely 3-szor elmondván, a beteg markában levő árpaszemet a kútba dobja 3-szor utána köpve.³²

Középkori kút Lászlófalváról.³⁴

A népi természet-megfigyelések és a pásztorok hiedelme szerint, ha a kútban a víz megzavarosodott, az azt jelentette, hogy hamarosan eső lesz.³³

A középkorban ritkák voltak a kutak, ezért igen nagy értéket képviseltek. A falvak portáin sem találhatunk ekkor még víznyerő helyeket, saját kúttal ekkor még csak a nagyobb nemesi birtokok rendelkeztek, a kistelepüléseknek általában közös kútjuk volt.³⁵ Lászlófalván 1973-74-ben tártak fel egy 15. századra keltezett kútot, amelyet később hulladékkal temettek be. A kútásók egykoron 3,8–3,9 méter átmérőjű gödört ástak, majd ezt szűkítették folyamatosan aknává. Hogy saját munkájukat megkönnyítsék az ásást közel a vízjárta területhez közel kezdték el. A kút belsejét gerendákkal erősítették, amelyeket boronatechnikával róttak össze. Ennek az az érdekessége, hogy a falazat nem függőleges, hanem lefelé enyhén homorúan bővül, amelyet valószínűleg statikai szempontok magyaráznak. A gerendázat magassága mindössze 85-90 centiméter. A bélés harmadik sorától lefelé kívülről nádkötegeket szorítottak a faépítményhez, amely talán vízsűrűként működött. A kút elkészülte után a gödör széléit földdel tömték be és a déli oldalon képezték ki földlépcsőkből a lejáratot. A régészeti leltéből megállapítható, hogy a kutak építésének technikája alig változott évszázadok alatt.³⁶ Azt, hogy ebben az időszakban nem csak rováskutak voltak azt a közeli Nyársapáton feltárt kút bizonyítja, amelynek alját és oldalát terméskövekkel rakták ki.³⁷

Maga a kút két fő részből áll: a földbe ásott vízgyűjtőből és a föléje állított kiemelőszerkezetből. A gémeskutakat csoportosíthatjuk bélésük szerint, azaz, hogy milyen anyaggal van a kút fala megerősítve a beomlás ellen, vagy a vízkivétel célja szerint. Ez utóbbi megfogalmazás takarja a gulya kutakat, amelyek általában három – négy méter átmérőjűek és a jóval kisebb, körülbelül másfél – két méteres kutakat, a juh-ítatókat. Ez a különbség abból adódik, hogy a birkának jóval kevesebb vízre van szüksége, mint a szarvasmarhának (a juhokat általában csak délből és este itatják, míg a lovakat és a marhát háromszor – négyszer), így a kutak nagysága és vízhozama is ehhez igazodott.

Bélésük szerint megkülönböztetünk föld, zsombék, nád, vessző, deszka, kő (tégla) és beton kutakat. A bélelések egyrészt a beomlástól védik a kutakat, másrészt a gödör koptatómunkáját akadályozzák meg. A kútgödör formája a béléshez és a mélységéhez igazodik: a kő és tégla kutak mindig kör alakúak, míg a deszkakutak majdnem mindig négyszögletesek. Ismeretes még ezen kívül a *bodon* vagy *bödön* kút, amikor a kútakat egy nagyméretű odvas, vagy kivájt fatörzssel bélelik.³⁸ Különleges módszer az is, amikor több feneket-

28 Bárczi Géza 1944. 181.

29 Benkő Loránd 1970.

30 Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György 1995. 131.

31 Herman Ottó 1914. 295.

32 Fekete Lajos 1907. 126.

33 Béres András 1950./b 28.

34 Pálóczi Horváth András után.

35 Szabó István 1969. 163-165.

36 Pálóczi Horváth András 1976. 289-291.

37 Bálint Alajos 1962. 71-72.

38 Malonyai Dezső 1912. 284-285. Benedekfalvi Luby Margit én. 32-33.

len hordót raknak egymás tetejére és ez alkotja a bélést.³⁹

A *földkút* nem más, mint egy függőleges akna, amelynek oldalát semmi nem védte a beomlástól. Mivel a vödör minden egyes húzásnál a falához ért és arról kisebb – nagyobb mennyiségű földet leütött, lemorzsolta, néhány évi használat után körte alakúvá vált, és alátámasztás nélküli szája könnyen beomlott. Ezért *verem* vagy *korsókútnak* is nevezték. Ha jó kötött agyagtalajba ásták, akkor húsz – harminc évet is kiszolgált, úgy, hogy nem omlott be, de általában csak két – három évet bírtak ki.⁴⁰

Régen a kutakat a helyben található anyagokkal erősítették meg. Az Alföldön erre kiválóan alkalmasak voltak a mindenütt megtalálható mocsárvilág termelte növények: a nád és a zombék. Ezek használata valószínűsíthető a korai kutak bélésanyagául. A *zombékutakban* a mocsaras részekben sűrűn előforduló vízigényes növénytársulásokkal bélelték ki a kútakat. A zombékot élőhelyéről hasábokban kivágták, majd rendes téglákhoz hasonlóan egymásra rakták. A növények gyökere a kútgyödrő falába kapaszkodott és egy idő után összefüggő burkolatot alkotott.⁴¹

A négyszögletes kutakat náddal védték. Ehhez hosszúszerű nádat alkalmaztak, amelyet *riglifákkal*, *ágasfákkal* korc gyanánt rögzítettek a kútgyödrő falához. Ez ugyan nem takarta be a teljes kútfalet, de éppen ott védte, ahol kellett, ahol a vödör a legtöbbet rongálta volna.⁴²

A *vesszőkutak* gödrébe egy-két méteres kerek vesszőfonatokat engedtek le, amelyek ugyanolyan technikával készültek, mint a kasok, vagy a kerítések. A Debrecen melletti Halápon a *vákáncsosok* azaz az erdőtelepítők az 1930-as években még ilyen kutakat készítettek a maguk számára.⁴³

Ennél tartósabb volt a *deszkakút*, de ez jóval több költséget igényelt. A fákat ugyanis meg kellett vásárolni, és a helyszínre szállítani. A szükséges anyagot, elsősorban tölgy és égerfát Bihar és Zaránd vármegye erdős hegyvidékeinek szereztek be. Ritkán használtak ugyan puhafát, fenyőt is, de elsősorban az előbbi részesítették előnyben, mert ez jobban ellenállt a víz rohasztó hatásának.

A deszkakutaknak két fajtájuk van a bélelés technikájától függően, így megkülönböztetünk *rovás* és *rámás* kutakat. Az utóbbit egyszerű deszkából ácsolták. A kútna négy sarkán gerendákat engedtek le, amelyekre a bélésdeszkákat folszegelték. Készítették úgy is, hogy hosszú deszkákat keresztfákkal méterenként összefogattak, majd ezeket a néha négy – öt méteres deszkarámákat engedték le a kútba. Általában két – három darabot is, ahogyan a kút mélysége megkívánta. A rováskutak csapolós módszerrel készültek, fészkelte vagy lapolt borona technikával. A deszkák

Az egyetlen máig fennmaradt fabéléses kút Pentezugban, a Majoros-kút.⁴⁶

mindkét végére csapot vágtak és ezt illesztette össze a kútban a kútmester, hogy *kadrátosan* álljon. A bélés és a kútfa közötti lyukat közben állandóan földdel tömték.⁴⁴ Ezek a fával burkolt nagy kutak kiváló élőhelyet biztosítottak a fecskéknek, amelyek népes családokban költöztek beléjük. A telepeken sokszor tizenöt – húsz fészket is meg lehetett számlálni.⁴⁵ A deszkakutakat az Alföldön a téglakutak váltották fel, ezért ma már nemigen találkozhattunk velük. A Hortobágyon már csak egyetlen ilyen deszkakútról tudunk, ami ebben a kategóriában is különlegességnek számít. A kút ugyanis kör alakú, és a deszkázatot is ehhez alakították ki. A függőleges léceket hordóhoz hasonlóan állították össze, majd ezeket a kút belseje felől vaspántokkal fogatták egybe.

A kőkutak csak ott terjedtek el, ahol az építőanyag helyben volt. Ez a kútfajta elsősorban a hegyvidékekre jellemző. Az Alföldön a követ téglával helyettesítették. A téglafal felrakása rendkívüli szakértelmet igényelt, amit specialisták, a kútásók végeztek el. A téglabélést a hortobágyi pásztor falazatnak nevezte.⁴⁷

A kútásók munkája közel állt a kubikossághoz de attól eltérő, magasabb színvonalú földmunka. Itt ugyanis nemcsak a lapátot, kapát és az ásót kellett jól forgatni, hanem érteni kellett a famunkákhoz és a kőművességhez is. A kútásó mindig *bandában* dolgozott. Segítségül tapasztalt, kipróbált, összeszokott társaságot hívott, akik közül többen is értettek valamelyest a mesterséghez. A négy – hat embert a *bandagazda* irányította. Fizetségük régen természetben történt, később már pénzért vállalták a munkát.⁴⁸

A kútásásra legjobb időpont augusztus közepétől október elejéig tartó időszak volt, ugyanis ekkor a legalacsonyabb a talajvízszint. A tapasztalat szerint, ha az ekkor ásott kútban másfél méteres víz van, akkor a

39 Cs. Sebestyén Károly 1934. 59.

40 Szűcs Sándor 1938. 203. Fehér Gyula 1938. 179.

41 Szabó Ferenc 1965. 82.

42 Györffy István 1908-1909. 17.

43 Schmidt Eligius Róbert 1938. 336.

44 Fehér Gyula 1938. 181.

45 Zoltai Lajos 1911. 31.

46 A szerző felvétele.

47 Herman Ottó 1914. 290.

48 Kiss Lajos 1981. 235-237.

kút nem fog kiapadni nagy szárazság esetén sem. A leendő kút helyének kijelölése nagy tapasztalatot kívánt. Lehetőség szerint mindig ott kezdtek munkához, ahol bodor, bozontos a földfelszín, azt nézték merre van sok kutyatej, forgótövis. Ezek a növények rendkívül szárazságtűrők, hiszen a gyökérük igen mélyre, egészen a talajvízig nyúlik. A kutasók szerint az ilyen helyeken bővizű, jóízű, a fúrott ártézzel vetekedő kút ásható.⁴⁹

A kutasók először a kút átmérőjét határozták meg és jelölték ki, egy karóhoz kötött madzag segítségével. Szabályos kört rajzoltak a *módlával* is, amely két egyforma hosszú lécdarab volt közepén egy nagy *négycolos* szeggel összeszegezve. A következőképpen használták: a szeget, aminek egyik vége kiállt a lécekből, a készítenő kút közepébe szúrták, majd a felső lécs végéhez odaállt az egyik segítő egy ásóval, amit erősen hozzányomott a végéhez, majd a másik segítő körbeforgatta ezt a szerkezetet miközben az ásó körbekarcolta a földet.⁵⁰ Ez lett a kút átmérője, *belvilága*, ami nyolcvan centimétertől négy – öt méterig terjedhetett. Ha téglával rakták ki a kutat, akkor a téglakétszeres hosszával nagyobb kört mértek ki. Az ásást hosszúnyelű ásóval kezdték, majd egyre lejjebb érve rövidebb nyelű szerszámot használtak kis átmérő esetén. Széles, nagy kutaknál lehetőség volt arra, hogy padkákat hagynak, amelyről könnyebb a kút szájához kidobni a földet. Régebben a kisebb kutaknak is sokkal nagyobb gödröt kezdtek el ásni és tölcészerűen haladtak lefelé. Így sokkal könnyebb volt a munka és a beomlástól sem kellett tartani. Nagyobb mélységből *kútszerszámmal* hozták fel a földet. Ez egy állványzatra szerelt csigahengerből állt, amelyen erős köteleken két vödör mozgott ellentétes irányban. Amikor az egyiket felfelé húzták a másik lefelé haladt. A kitermelt földet igyekeztek minél messzebbre elhordani a kút szájától, hogy ne akadályozza a munkát. Ilyen módszerrel mintegy három-négy méterig ástak. Ekkor már elérték a vízenyős agyagos rétegeket. Ilyenkor mondták: *izzad a kút fala*”. Közben folyamatosan ügyeltek a pontos méretre, ezért az átmérőt minden ásonyom után módlával ellenőrizték. Most kezdődött az ásás második, nehezebb és sokkal veszélyesebb szakasza. Ekkor elő vették a fából ácsolt keretet, amelyet *járomfának*, *ászoknak*, *kalickának*, *bodonnak*, *árkusnak*, vagy *rovásnak* mondtak. Neveztek még *süellyesztőnek* is.⁵¹ Ez egy jó erős colos deszkából készült fahenger volt, amelynek két vége fakarikákkal záródott. Szélessége megegyezett a téglák szélességével (16-18 centiméter), vagy nagy csordakutaknál ennek kétszeresével, mert ezeknél hosszúra rakták a téglát, hogy jó erős legyen. Egyrészt védte a kútásót az esetleges beomlástól, másrészt ez adta a kút alsó bélésének anyagát. A faalkotmányt leeresztették a gödörbe, majd a tetejére téglákat raktak. A falat általában szárazon rakták, és apró tégladarabokkal ékeltek

Gulyakút téglabélése.⁵⁶

ki, miközben a bélés és az aknafal közötti rést földdel tömködték. Ezután az alsó fakarika alá ástak és így fokozatosan, egyenletesen süllyesztették a téglával terhelt járomfát egészen addig, míg a továbbmélyítés lehetetlenné vált. Ez akkor következett be, ha olyan gyorsan tört fel a víz, hogy már nem tudták kihúzni.⁵²

Ásás közben különböző földrétegeken keresztül haladt a munka. Rendszerint a feketeföld után a sárga agyag következett, majd a kék agyag, vagy homok. Általában a kék agyagból nehezen jött a víz, de a kék homokban jó víz volt. Előfordult, hogy olyan rétegekre akadtak, ahol a víz nagyon apró szemű homokot, *fosóhomokot* hordott a kútba. Ilyenkor abba kellett hagyni a munkát, mert olyan gyorsan telítődött a kút alja homokkal, hogy nem győzték kitermelni. Az ilyen kutak általában hamar tönkre mentek, ha nem tisztították rendszeresen őket.⁵³

Jobb ivóvizet nyerhettek, ha a kút aljából még tíz – tizenkét métert lefúrtak. Ha mindez elkészült, akkor a kútakna falát a felszín fölé 20-30 centiméterre feltéglázták. Ekkor a kút szájához földet hordtak, kifele lejtve ledöngölték. Ez gátolta meg, hogy az eső, a kilocszanó vagy az esetleges szennyvíz a kútba folyjék és elfertőzze azt. Ezzel teljesen elkészült a kút aknája.⁵⁴ A hortobágyi kutak bélését legtöbbször tiszafüredi úgynevezett *görbetéglával* rakták ki.⁵⁵ Legújabbban a kútbélések előre gyártott betongyűrűkből készülnek.

Kútásási kuriózumként lehet említeni azt az esetet, amely 1740-ben történt Szabadka mellett. Mivel a szarvasmarhák számára kevés volt az ivóvíz, ezért a város Palics nevű külterületén több kút ásását határozta el a magisztrátus. A kutakban sós vizet találtak, amely igen ízlett az állatoknak, ezért még több kutat

49 Szabó Ferenc 1965. 86.

50 Györfy Lajos 1970. 187-188.

51 Ács Imre 1935.

52 Szabó Ferenc 1965.

53 Györfy Lajos 1970. 188-189.

54 Kiss Lajos 1981. 235-237. Szabó Ferenc 1965.

55 Papp József szóbeli közlése.

56 Pente-zug, Kincses-kút. A szerző felvétele.

Kútágas töve gyámolokkal.⁵⁷

ásattak. Utóvégre olyan hatalmas vízerekre akadtak, hogy a felbugyogó víz elöntötte az egész környéket. Így keletkezett a ma is meglévő Palicsi tó.⁵⁷

Már csak a felszínen végzendő munkák maradtak hátra: az ágas felállítása, a gém, az ostor, a vödör felszerelése és a kútkáva elkészítése. A kútágas általában akácfa. Az ágast mindig a kútkáva mélységéhez kellett kiválasztani, amely általában egy villás fatörzs volt. A Tiszaháton és a Hortobágyon többnyire tölgyből készült oszlopágasokat használtak, amelyek teteje nem a megszokott ípszilón alakot formázta, hanem egy négyszögletes, sok esetben díszített hasáb. Ebbe egy négyszögletes nyílást vágnak, amely helyet ad a gémnak. Ez a faragott kútágas a *kalickáskút*.⁵⁸ Az ágas végét rendszeren tuskóstól ásták a földbe. Az átlagos magasságúakat nyolcvan – kilencven centiméterre, a nagyobbakat akár másfél méter mélyre is. Fontos volt, hogy ki ne mozgódjon az ágas, akár a víz húzástól, akár a vihartól. Ha mégis meggyengült, akkor pótlással megtoldták, vagy két új oszlop közé fogatták.⁵⁹ A pásztorok ezt gyámolnak nevezték.⁶⁰ Nagyon ritkán használtak élő fát is erre a célra. Ennek megvolt az az előnye, hogy az ágas igen stabilan állt a helyén.⁶¹ Ha végképp elromlott, kirohadt a földből akkor is igyekeztek hasznát kérteni. A Hortobágyon régebben minden gulyaálláson volt *dörgölődzőfa*, amit rendszeren ilyen, idejét kiszolgált kútágasból készítettek. Ennél vakaródzott a jószág.⁶²

57 Hunfalvi János 1860. 228.

58 Cs. Sebestyén Károly 1934. 63.

59 Cs. Sebestyén Károly 1934. 63

60 Herman Ottó 1914. 291.

61 Fehér Gyula 1938. 182.

Kalickás kút a pente-zugi Nagyhodálynál.

A kútgémnek hat – hét méteres sudár akácát választottak. Ez volt a tulajdonképpen kétkarú emelő, ezért pontosan be kellett mérni hová fúrják a gém tengelyének a lyukat. Ennek pontosan a gém egyensúlypontjában kellett lennie, mert ebben az esetben lehetett a vizet a legkevesebb energiával kiemelni a kútból. A forgáspont kijelölését kiegyensúlyozással végezték, úgy, hogy a kút szájára keresztben rudat tettek majd erre ráhelyezték a gémet. Ezután az egyik végére rátették a vízzel teli vödört, az ostorfát és a vödört rögzítő láncot, vagy *kankalékot* a másik végére pedig a nehezéket, a *koloncot*. Ezután addig mozgatták, míg meg nem találták a súlypontját. Amikor ezzel megvoltak akkor kifúrták, vagy bevésték a tengely helyét. Ha ez tökéletesen sikerült, akkor *könnyű* volt a kút, azaz a vödör felhúzása huzamosabb idő után sem volt túlságosan fárasztó. Ha valami miatt az egyensúly megbomlott ezt a kút koloncának nehezítésével, vagy könnyítésével lehetett módosítani.⁶⁴ Gyakran alkalmaztak olyan megoldást is, hogy a gém statikai középpontja fölé *járomfát* erősítettek. Ekkor a tengely éppen közéjük került, így az összes teher arra hárult. Ezt fordítva is alkalmazták, amikor a gém volt felül, de ilyenkor sokkal jobban imbolygott a szerkezet a víz húzásánál.⁶⁵

62 Ecsedi István 1927. 93. A dörgölődzőfának hármaskörű funkciója volt. Egyrészt itt vakaródzott a jószág, másrészt területjelölő szerepe volt, harmadrészt összetartotta a jószágot. Bővebben Törő László 1968.

63 Pente-zug, Nagyhodály. A szerző felvétele.

64 Szabó Ferenc 1965. 89.

A nagyobb, bővíző gulyakutak mellé két-három-négy ágast is leástak, hogy minél többen tudják egyszerre húzni a vizet. A négygéműnél egyszerre ezer darab szarvasmarha is tudott inni.⁶⁶ Karcag határában a törökbori kút is három gémre járt.⁶⁷ Igen ritkán az is előfordult, hogy egy gém egyszerre két kútba járt le. Ilyen volt valamikor a Kokad és Álmosd között fekvő legelőn.⁶⁸

A kutak kolonca a gém *boldogabbik végére*, a *far-kára* került. Ide felkötötték mindent: használaton kívüli ekefejet, ekevasat, kővel megtöltött rossz edényeket, fatuskót, téglákat, láncot, vagy egyszerűen sárral betapasztották. A nagyobb gulyakutakon kötelet is kötöttek ide, hogy ennek húzásával a bojtár segédkezzen a pásztornak az itatásnál. Sajnálatos baleset is történt ebből a régi írások szerint: szokás szerint a kútgémet hátul kötélénél fogva rángatván a kútgém hátulján lévő kolonc leszakadt és a fejét érvén Nagy Péternek úgy ütötte, hogy kevés idő múlva meghött.⁶⁹ A kútkolonc másként is nevezetes. A néphagyomány azt tartja, hogy a rabló betyárok sokszor egy kút tövébe ásták el orzott, rablott kincseiket, oda, ahová a kút kolonca lejár.⁷⁰ A vízvezetésnek különleges kiegészítője az *ugró*. A korabeli szemtanú így írja le az egyszerű, de fölöttebb hasznos szerkezetet: A kút kolonca alatt van egy félméternyi magas, négy földbevert cövekre erősített lóca, amelyet ugrónak neveznek. Arra használgák, hogy amikor a vizet húzzák, a bojtárgyerek erre felhág, majd a kútfarkáról lecsüngő kötelet megfogja és a veder húzásával egy idejűleg ő is megrántja a kútgém hátsó felét aként, hogy az ugróról leugorva lendületet vesz és úgy szalad a kötéllal.⁷¹ A kút farkán hajtották végre az állatok kivégzését. Ha a kutya, vagy a városban a macska kártékony lett, *elkanászult* menten *kútágasra került*, azaz felakasztották.⁷²

A vödört tartó hét – tíz méteres ostorfát a gém vékonyabbik végére szerelték többnyire kötéllel, vagy láncsal. Ostorfának mindig jó kézbevaló, könnyű, fenyőfából, esetleg kőrisből henger alakúra faragott rudat használtak. Lényeges volt az is, hogy marokkal könnyen átérje az ember, hiszen vízvezetésnél ezt fogta. A rövid ostorfát vaspálcával, vagy láncsal toldották meg, a mélyebb kutaknál csuklós ostorfát használtak. Ekkor két fenyőrudat vaspánttal, kovácsoltvas csuklóval fogattak össze. A faanyagot jó rész Erdélyből hozták kimondottan erre a célra. A jól beállított ostorfa csak pontosan a kút középvonalában mozoghatott. Ekkor biztosan nem ütdődött a kút falának a vödör.⁷³ A

Hortobágyon, az ágashoz hasonlóan sokszor ez is faragott.

A rúd alsó végéhez *kankalékkal* kapcsolódik a veder. Általánosan ez egy vasból készült kampó, amelybe a vödör fülét akasztják, míg másik vége az ostorhoz kapcsolódik. A pusztai kutakon a lopás meggátolására vaskapoccsal csukták le ezt a kampót.⁷⁴

A kutakon a veder régen tölgyfából készült és a hortobágyi pásztor *dézsának* nevezte. A félakós, abroncszott vödörre rendkívül vigyázni kellett, ki ne száradjon, mert akkor meggömbültek a dongái, és könnyen széteshetett.⁷⁵ Ma már mindenütt bádoggödört használnak a gyakorlatban.

A legutolsó lépésben a *kút száját* zárták el, úgy, hogy köré falazatot építettek. Erre azért van szükség, hogy az emberek, vagy az állatok véletlenül bele ne essenek a kútba. Ezt általában maga a kútásó készítette el. Előfordult azonban az is, hogy a kútkávéat molnárok készítették.⁷⁶ A régebbi kávék, elsősorban a kisebb kutaknál ugyanabból az anyagból, ugyanolyan technikával készültek, mint a kútbélések, tehát akadtak rovásos, azaz csapolt és rámas kávék.⁷⁷ Cs. Sebestyén Károly a kútkávéat egy viszonylag új elemnek tartja: Ez valószínűleg nem nagyon régi része a kútnak, s mai általános elterjedését, azt hiszem, főleg a hatóságok beavatkozásának köszönhetjük.⁷⁸ A legkorábbi kútkávéat kerek vesszőfonatnak véli.⁷⁹ Azt kell azonban mondanunk, hogy már 1235-ben Kawaskut"-nak nevezik az elkerített kutat.⁸⁰

A kutak kávéja, vagy ahogyan a Hortobágyon nevezték *gárdja*, manapság már mindenütt fából készül. A kisebb kutaknál egy kocka vázat szerkesztettek, úgy, hogy először összezsapoltak két négyzet alakú keretet, majd ezeknek átcsapolták a négy sarkát, majd négy oldalát beszegezték deszkával. Két szemben lévő oldalát lyukasra hagyták. Az így ácsolt keretet helyezték rá a kút szájára, ahol azt rögzítették. A gulyakutak kávéja is készülhetett hasonló módon, de ilyenkor a két keret közé még becsapoltak egy, vagy két merevítő oszlopot. Végül ezt is ugyanúgy deszkázták, mint a kisebbeket. Természetesen itt vastagabb, erősebb gerendákkal dolgoztak.⁸¹ Készítettek úgy is kávéat, hogy négyszögben gerendákat vertek le a kút köré, majd ehhez szegelték a legalább tíz centiméter vastag deszkákat. Zsilipelt technikával is dolgoztak a nagyobb gulyakutaknál. A káva alapját erős, vastag négyszögletes gerendából illesztették össze-keresztboronás technikával, amelynek végei jóval túlértek

66 Nyilas – Kolb Jenő én. 98.

67 Hermann Ottó 1914. 297.

68 Schmidt Eligius Róbert 1938. 340.

69 Bellon Tibor 1996. 370.

70 Szűcs Sándor 1957 135.

71 Fehér Gyula 1938. 182.

72 Ecsedi István 1912. 189.

73 Szabó Ferenc 1965. 89. Cs Sebestyén Károly 1934. 64.

74 Cs. Sebestyén Károly 1934. 66.

75 Szabó Ferenc 1965. 89.

76 Bellon Tibor 1996. 360. A régi molnárok ugyanis nem elsősorban lisztőrléssel foglalatoskodtak, hanem ők végezték az ácsok, az asztalosok, a superok (hajóépítők) munkáját, egyszóval minden famunkához értettek, de fő foglalatosságuk a malomépítés volt. Lásd: Takáts Sándor 1961. 44-51.

77 Dám László 1975. 149. Szabó Ferenc 1965. 89. Nógrád megyében is rovatékos, vagy borona technikával építették a kutak kávéját, vagy ahogyan ott nevezték a kalitkát. Lásd: Cönye Sándor 1937. 306.

78 Cs. Sebestyén Károly 1934. 59.

79 Cs Sebestyén Károly 1935. 60–61.

80 Herman Ottó 1914. 293.

81 Dám László 1975. 149. Fehér Gyula 1938. 181.

magánál a kávánál. Ez volt a *gárgya*. Ebbe csapolták bele az *ágasokat*, a függőleges tartóoszlopokat a sarokokon, majd ezek vájátába kávadeszkákat helyeztek. Végül a kávét a sarokfákba csapolt, boronázott gerendák, a tulajdonképpeni káva zárta le. Ennek tetejét igyekeztek mindig elég szélesre hagyni, hogy jól bele lehessen kapaszkodni, illetve a vízesedényeket és a vödört biztonságosan rá lehessen tenni. Ha nem volt elegendő faanyag szükségképpen karámot építettek a kút köré. Ekkor vastagabb, meg nem munkált fákat vertek le a négy sarokra, majd ezeket erős, karvastagságú gallyakkal, *drugánfákkal* kötötték össze vízszintesen negyven – ötven centimétereként. Ha szükséges középen is megerősítették oszlopokkal. Így elkészítve már nem bukott bele a marha a vízbe. Ha a juhok is oda jártak inni, akkor alulra két sor szélesebb deszkát szegelték fel, ami a kisebb jószágot is megővta. Olyanképpen is készítettek kávét, hogy két nagyjából azonos vastagságú, de megfelelően erős (kb. 10–15 cm átmérőjű) ágakat egymással párhuzamosan lefektettek majd erre derékszögben, ismét párhuzamosan ugyanilyen ágakat raktak. Ezeket kötéssel, vagy szögekkel rögzítették egymáshoz, és ezt addig folytatták, míg a megfelelő magasságot el nem érték. Ez igen hasonlított a boronafalhoz, de itt a fák végét nem vették be, így a káva oldala lyukas maradt.

A kávak mindig négyszög, legtöbbször négyzet alaprajzúak. A termelőszövetkezetek a modernizáció jegyében a kávét betonból készítették el kör alakúra.⁸²

Fontos része volt a kútnak a *beálló*. Ez két – három szál keményfa pallódeszka, amit keresztülfektettek a *kút öble* fölött, mindig a kútgémmel szembeni szélétől kiindulva. Pontosan olyan széles, hogy a kútostort kényelmesen elérje a víz húzó. A beálló a víz húzást könnyíti meg ily módon. A pásztort a kútba eséstől egy korlát védte meg. A beállóra néha egy kis ajtón át lehetett bejutni, amely a káva egyik sarokgerendájánál nyílt. Legtöbbször azonban nem volt ilyen bejárat, így a pásztorok a kávét egyszerűen átugrották. Nyári estéken a bojtár a beállóra vackolta le magát.⁸³ Előfordult, hogy nem volt korlát a beállón, de az ügyes bojtár mégsem esett bele a kútba, sőt a déli álmát is ott aludta a hűvös pallón.⁸⁴ Derékalja cifra szűre, vánkosa a szűr bekötött ujjja. A víz alulról hűti a nap felülről melegíti: jó langyos ájer között ébren álmodik.”⁸⁵

Az itt felhúzott vizet a vederből egy kisebb vályúba öntötték, amely alig nyúlt túl a káván. Ezt *csatornának* hívták. Ebből folyt aztán az itatóvályúba a víz. A vályú, vagy ahogyan a Hortobágyon nevezték a *vályu* régebben egyetlen nyár, vagy fűzfa kivájt törzséből készült. Ebből egy alkalommal többet is használtak, hogy a jószágállomány lehetőleg egyszerre férjen a vályúhoz. A sertés és birkaitatókat a földre rakták, míg a lóét, szarvasmarháét lábakkal kiemelték, hogy az ál-

latok kényelmesen tudjanak inni.⁸⁶ Később deszkából szerkesztették a vályúkat, míg napjainkban vasból, betonból vannak. A láb alól eltett embert is ide ásták a vályú elé. A második világháború vége felé egy német katona el akarta hajtani a jószágot, de a pásztorok ezt megakadályozták és a vályú elé került, ahol a marha *keményre taposta rajta a földet*.⁸⁷ A vályút napoként ki kellett mosni, mert a víz benne könnyen megromlott, megbűdösödött. Szalmacsutakkal súrolták, nehogy *pokla* legyen a víznek.⁸⁸ Ezt a munkát mindig a *tanyás* végezte.

A gémeskutak az Alföldön igen jó tájékozódási pontok, hiszen már messziről kiemelkednek a síkságból. Ennek hasznát is vették a pásztorok és a kinn dolgozó emberek egyaránt. A gémeskút azonban nem csak útjelző, hanem hírtovábbító is. Hajdanán a pásztorok és a tanyasi emberek kútgémmel beszélgettek egymással, így a távíró és a telefon őse is a gémeskút. Az előre megbeszélt jelek segítségével viszonylag nagy távolságokra el lehetett juttatni a hírt. Általánosan elfogadott, egyezményes jel volt a felengedett kútgém. Ez akkor volt használatos, amikor pandúrok, csendőrök jártak a tanyákat, a pusztát. Ha valaki felengedte a kútgémet és ezt meglátta a tanyaszomszéd, vagy egy kintlevő ember, ő is hasonlóképp cselekedett így lassan az egész határban magasan álltak a gémek. Ebből mindenki tudhatta, hogy hivatalos emberek közelednek; akinek vaj van a fején, álljon odébb.⁸⁹ Túrkevén egy zsákot, vagy egy rongydarabot, *cucát* kötöttek a kútgém hegyére, majd felhúzták, amivel azt jelezték, hogy a kint lévők induljanak befelé”, mert kész az ebéd.⁹⁰ A kútgémmel adott jelzésekről először Herman Ottó számolt be: A legrégebb magyar telegráf a gémeskút, a mellyel különösen a betyárvilágban sűrűn éltek a betyárok és pártolóik. A gém különféle állásának jelentősége volt.”⁹¹ A Hortobágy melletti Nádudvaron a hatvanas években az öreg pásztorok még jól emlékeztek a kútgémmel leadott jelzésekre.⁹²

A Hortobágyon a gémeskutak mellett készítettek néhány kanalas kutat. Ez a vízkiemelő szerkezet a serleges felvonó elvén működik, amely végtelenített láncszerkezetre szerelt kis edényekből, serlegekből áll. A lánc alja a vízbe ért és a felül lévő meghajtó kerek segítségével hozta fel a vizet a kis csatornába, ahol az önműködően egy csatornába borult, ami aztán továbbította az itatóvályúba a vizet. A meghajtó kereket jobbról és balról egy – egy hajtókaral lehet mozgásba hozni. Ma már csak két ilyen kutat ismerünk és ebből csak egy a Nagy-Kecskés pusztán lévő működőképes. Nánási Lajos a kút utolsó mindennapi használója szerint két ember egy óra alatt meg tudott itatni egy ötszáz lóból álló ménest a szerkezet segítségével.

82 Béres András 1976. 260.

83 Hölderling, George 1934.

84 Zoltai Lajos 1911. 30.

85 Ecsedi István 1925. 94-95.

86 Szabó Ferenc 1965. 89.

87 Béres András 1982. 38.

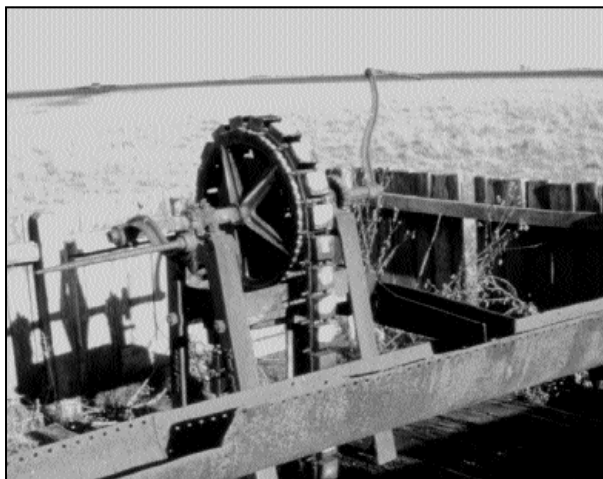
88 Fehér Gyula 1938. 183.

89 Fehér Gyula 1938. 184.

90 Cs. Sebestyén Károly 1934. 68.

91 Herman Ottó 1914. 297.

92 Szabadfalvi József 1981. A jelzéseket lásd a mellékletben. A témáról bővebben: Gunda Béla 1975.

Kanalas-kút⁹³

A jó kút mindig jelentős értéket képviselt, hiszen ez adta az életető vizet, ami végső soron a gazdaság egyik fenntartója volt.⁹⁴ Amíg kevés volt a kút, addig, mint mindenütt a Hortobágyon is az ott legeltető, itató pásztorról nevezték el: Koczka kútja, Bajmok kútja, Nagy János kútja.⁹⁵ Sokszor azonban a régebbi időkben az ásatóról, vagy a tulajdonosról kapták nevüket.⁹⁶ Csapó Mihály sőrészgazda 1640 körül ásatott egy kutat a balmazújvárosi határban, ahol kaszált és marhát teleltette. Jó száz év múlva 1759-ben egy határper kapcsán még mindig „Csapó Mihály kuttya”-ként említik a hites tanúk.⁹⁷ A keserű kút a víz ízéről kapta a nevét. A gazdák 1876-ban ásattak egy kutat, amelynek a vize olyan keserű lett, hogy a jószág sem tudta meginni. Budapesten megvizsgálták a vegyészek és megállapították, hogy majdnem olyan összetételű ásványvíz, mint a híres „Budai keserű”. Ezen fellelkesülve elkezdtek palackozni, de három év után tőkehiány miatt megszűnt az üzem.⁹⁸ A kutaknak mindig adtak nevet, mert igen jó viszonyítási és tájékozódási pontok voltak a síkvidéken. Volt azonban, úgy is, hogy a kútról nevezték el valamit. Ilyen volt a négygéműkúti ménés.⁹⁹

A kutak a pásztorok találkozási pontjai voltak. Itt intézték egymás közötti ügyes – bajos dolgaikat. Sok történet szól a kinti ridegek vetélkedéséről. A népi emlékezet megőrizte a hatalmas erejű Gyökeres András karcagi juhász emlékét, aki a birkalopáson ért számadót és két bojtárját úgy hajította át az angyalházi kút gémjén, hogy mind a háromnak ott tört a nyaka

Gémeskút bicskatartón¹⁰⁰

csigolyája.¹⁰⁰ A pásztorok a vitás ügyeiket is könnyen elintézték a kút tövében, a közjük nem valót, aki *el-cselefedniesedett* a kútgém koloncánál átdobott pányvakötélre akasztották, majd lemerítették a vedret. Mikor vége lett elásták a *partódalba*, vagy a *poros álláson*, ahol a marha *letaposta* és örökre eltüntette a nyomát.¹⁰¹

Az alföldi állattenyésztés fénykorában, amikor hatalmas csordákat tereltek szerte a pusztákra, igen nagy jelentősége volt a kutaknak. A közösség ez időben mindig jelölt ki *kútbírákat*, akiknek az volt a feladata, hogy a kutak körül minden rendben legyen. Ők szedték be a *gépénzt* a vándorló pásztoroktól, akik a közösség kútját itatásra használták.¹⁰² Később Debrecen város közönsége, a helyi lakosság is fizetett kútbért. Ez része volt a *legelőadójának*. 1911-ben minden számos jószág (egy szarvasmarha, ló, öt juh vagy sertés) után húsz fillér kútbért kellett kifizetni, amely összeget a kutak fenntartására fordították.¹⁰³

A pásztoroknak nemcsak a jószág őrzése volt a feladatuk, hanem az ásott kutak elterjedésével, már itatni is kellett a jószágokat. Ez a legnehezebb munka, hiszen néha ezer számra kellett a vödört meríteni, majd felhúzni. A juhásznak és a kondásnak ez nem volt olyan nagy teher, de a csikósok és gulyások számára jelentős többletmunkát jelentett. Ezért a gazdák *kútpénzt* fizettek nekik.¹⁰⁴

93 Fotó: Kapocsi István.

94 1606-ból így rendelkezik egy zálog levél: Sok szolgálatom ajánlása után, akarom mindeniknek Tüőre Adnom, az kinek illik, Hogy én RácZ keVibe lakozó Kup Gáspár, sok esztendőigh Birtam az Bábonyi Földet, és azon Báboni Föd Birásomban Csináltam volt egy Kutat az Báboni Földön az Bánszállási éry Partján, az, melly énnékem sok penzemben Állott. (...) Azért azt én Kútamatt attam Bojó Jónásnak zálogban Nyócz Tallirban il okon Hogy mjgh in is az én Maradikom li nem Teszj az nyócz Tallirt, minden üdőben Birhassa. Ha penigh az én maradikom le Tesy az nyócz Tallért Tartozik Bojó Jónás is az, vagy maradikja az én Maradikomnak visa eresztenj, az Kutat.” Közli Fekete Lajos 1861. 171.

95 Ecsedi István 1914. 148.

96 Balogh István 1938. 104.

97 Balogh István 1959. 465.

98 Ecsedi István 1927. 102.

99 Ecsedi István 1931. 28.

100 Szűcs Sándor 1957. 42.

101 Béres András 1982. 37-38.

102 Takács Sándor 1994. 45.

103 Zoltai Lajos 1911. 35.

104 K. Tóth Mihály 1910. 9.

105 A szerző felvétele.

A kettősgémű Kincses-kút¹⁰⁶

Az itatás, csakúgy, mint a legeltetés terv szerint ment végbe. A legelő felosztását, a legeltetés irányát és a kunyhó helyét mindig a számadó határozta meg. A Hortobágyon, ugyanúgy, mint máshol időnként mozgatni kellett az állást, aminek középpontja a kunyhó volt. Ezt mindig kút közelében állították fel, mivel a járás legeltetési rendje is ezt kívánta meg. Az állást itt hét – tíznaponként helyezték arrébb. A járás rendje a következő volt. Öt és hat óra között indították a gulyát az állásról. A kezdeteknél két bojtár oldalról egy pedig hátulról terelte az állatokat. Amikor a gulya beállt a helyes irányba csak egy pásztor, a *napos bojtár*, maradt a legelésző állatokkal, a többiek előrementek ahhoz a kúthoz, amelyiknél deelt a gulya. Három – négy bojtár felváltva egész délelőtt a kútba vót és húzta a vizet az itatáshoz. Tíz óra körül megérkezett a gulya és *megterült*, csendesen legelészték és ha megszomjaztak a közeli kúthoz mentek inni. Ekkor a pásztorok heverésztek, pihentek. Délután három – négy óra körül indult vissza a jószág az állásra ugyanazon az úton amelyen jött, szélesen legelészve. Ekkor a bojtárok, a napos kivételével – aki minden nap más volt – ismét előrementek a kunyhó körüli kúthoz vizet húzni. Mikor megérkezett a gulya, ivott és a környéken legelésztet alkonyatig amikor az állásra tért. Az 1900-as évek elejétől kezdve annyira megnőtt az állatállomány, hogy a járást fel kellett osztani

három – hat részre, amelyet naponta váltogattak. A legeltetés során figyelembe vették a járás minőségét, nagyságát, a gulya létszámát, a kor és nem szerinti megoszlást, az évszakokat, az időjárást és a szélirányt. Ha kevés volt a kút, vagy a legelőterület távolabb esett tőle, akkor a járás szélén csak két órát legelt a gulya, majd megbuktatták a kút felé, ahol ihatott. Itt legelt két – három órát, és innen indult az állásra. Az 1940-es évektől a Hortobágyon változás következett be az itatási rendben. Itt is az *ivott jószág itatlanra ne menjen* elvet alkalmazták, ami azt jelenti, hogy az egyik oldalról ráhajtották a gulyát a vályúra, a másik oldalon tovább hajtották az ellenkező irányba miután ivott. Ez minden reggel, délben és este így volt, a jószág nem akkor ivott amikor akart. Ezzel vége lett a szabad itatásnak.¹⁰⁷

Az itatás a legnehezebb fizikai munkák közé tartozott. A víz húzás próbára tette még a legkeményebb, legerősebb pásztorokat is. Ha valamelyik bojtár ki húzódozott, vagy nem bírta, az *nem sok sőt evett meg*, vagy szóval, vagy erőszakkal, de mennie kellett. Különösen így volt ez a nyári esőtlen, forró időszakokban. Ekkorra már a legelőmező is kiégett, lesült és a jószág sem találta a helyét. Azon a pár marék száraz fűvön tengődött, amit napközben talált. A nagy melegtől és az éhségtől a szomja is megnőtt, ezért sokkal több vizet kívánt mint tavasszal a jó legelőn. Itatni pedig kell, mert különben elhullik a jószág és az a számadó kára, ha tele kút mellett szomjan döglik. A kútnál, a vályú körül a szomjas állatok civakodnak, marakodnak, mind egyszerre akar inni. Ilyenkor nehéz rendet tartani közöttük. Szerencsés esetben bővizű kutaknál két-három gém is van, így egyszerre két-három bojtár is húzhatja az elgyötört párának a vizet. Ha nagy volt a meleg és a kút is kiapadt, kihúzták sárig a vizet, addig kellett menni, míg minden jószág nem ivott. Néha egész napjuk ezzel telt el. A bojtárnak előre kellett mennie vizet húzni, hogy mire az állatok odaérnek legyen víz a vályúba, hogy legalább az eleje, a szomjasabbja ihasson. Bojtáronként, kétszáz lábasjószággal számolva naponta legkevesebb tízezer liter vizet kellett felhúzni lét karral a legnagyobb melegben is. Ez igazán kivette az emberből az erőt. Próbáltak ezen könnyíteni, úgy hogy megnövelték a kolonc súlyát, sarat tapasztottak rá. De ennek is meg volt a hátulütője: igaz, hogy a tele vödör könnyen jött felfelé, de üresen lefele kellett nyomni. Ha már nem bírták, akkor a gém végére pányvakötelet erősítettek és míg az egyik az ostorfán a vizet húzta, addig a másik hátul a gémet rántotta.¹⁰⁸

A jó számadó mindig figyelt arra, hogy a jószág vízhiányt ne szenvedjen. Nagy Sándor szűzgulyás napjába négyszer itatott, a vályút minden második nap kimosta, ezenkívül arrra is ügyelt, hogy abban állandóan legyen friss víz.¹⁰⁹ Beveréskor a kunyhófát, itatódézsákat, kútostort leszedte és tavaszig letétbe helyezte. A vályúból a vizet kieresztette. Ezzel fejeződött be a behajtás.¹¹⁰

106 A szerző felvétele.

107 Törő László 1968.

108 Vörös Péter 1956. 30-32.

109 Béres András 1950./a 3.

110 Béres András 1950./a 7.

A debreceni Hortobágy régi kútjait Zoltai Lajos gyűjtéséből ismerjük: Dári kutya 1694. Szepespusztán, Fekete Péter kutya 1561. a Nyíró – rétye és a Szálkahalom táján, Francia kút 1862. Pap-egyháza, Gőderné kutya 1561. Kockatelek tájékán. 1700–ban Gőderné kutya az árvizektől már betemetődött., Hodos kutya 1762. Elepen Máta felől a Kadarcs kanyarulatában, Kabai kutya 1750. Perec és Veréb dűlők külső területén, Keserű vizű kút 1876. Kungyörgy tava közelében, Kocka kutya 1660–as évek a hortobágyi juhfüldön Kockatelken. Nevét Kocka Pál szenátortól kaphatta, Máthe István kutya 1582 – 1585. Máta a Nagykecskés felőli határrészen, Nyíró kutya 1620. Nyíró rét, Pataki kutya Pataki Pál főbíró ásatta a 17. században Látókép és a Fegyverneki ér környékén, Szőkéné kutya 1561. Szálka halom környéke, Vörösvizű kút 1883. Árkus ér partja.¹¹¹

A kutak azonban csak akkor adtak iható vizet, ha rendszeresen karbantartották őket. Mivel őszől tavaszig csak állott bennük a víz: megromlottak. Kihajtáskor, ha előtte nem tisztították ki a kutakat a jóság ezt a bűdös vizet itta és így hamarosan megbetegedett. Ezért erre mindig nagy gondot fordítottak. A gazdaságok napszámosokat fogadtak fel egy – két héttel a kihajtás előtt, hogy a kutakat tegyék rendbe, a szükséges javításokat csinálják meg, egyengessék el körülötte a földet.¹¹² A Hortobágyi Intéző Bizottság megalakulása előtt a kutak karbantartása a gazdatársulatok feladata volt. A társulat megalakulása után már ők gondoskodtak a közös kutak fenntartásáról.¹¹³ A jóságbetegségek egyik oka a kutak romlott vize volt, ezért 1880-ban Csáky Gergely tanácsnokot bízta meg a Hortobágyi Intéző Bizottság, hogy a kutakat kellő időben merettesse és tisztítsa ki.¹¹⁴

A kutak vizét szándékosan is megronthatták. Dögöket dobtak bele, vagy égetett kutyahúst, amiről azt tartották, hogy attól a marha megdöglik. Ha megtudták a kártevő kilétét, azt a pásztorok eltették láb alól.¹¹⁵

A hortobágyi legeltetésnek a jó minőségű kútvíz mindig problémája volt. 1734–ben Debrecen, a városi ménes számára már kutat ásatott, mert előtte *kútbért* kellett fizetniük a kút tulajdonosának, a lovaik itatásáért.¹¹⁶ Tehát a köztulajdonban lévő, akkoriban nagy becsben álló lovak megérdemelték a tiszta, iható vizet.

Ohaton 1829-ben a méneskút több rendbeli igazíttatást kíván. Hiába állt azonban rendelkezésre a téglá, az nem fordítódott a rendeltetésére. Tíz évvel később készítette el Bekő Albert az ohati kettős gulyakút tervét, amelyet huszonhatezer téglá felhasználásával meg is építettek. Azért, hogy a kutak bővizűek legyenek és a legnagyobb szárazság idején se apadjanak ki a vá-

rosi magisztrátus 1832-ben elrendelte, hogy a kutak helyét olaszok módjára kell meghatározni.¹¹⁷

A Hortobágyon a folyamszabályozások után a természetes itatóhelyek mellett egyre több ásott kútra is szükség volt. Az eddig nem látott méretű aszályok beköszöntével Debrecen város tanácsa 1862 júniusában hívta meg a híres francia vízkutatót Richard abbét, hogy jelöljön ki a városban és a város határán kívül olyan helyeket, ahol remény van arra, hogy az ásott kutakban jó minőségű vizet fognak találni. Nemsokára a kiküldött tanácsnok és több szakértő – a pap hivatalos kísérete – azt jelentette, hogy a hortobágyi pusztá területén harminckilenc forráshelyet kijelöltek, ezért kérteti a tiszteletdíjat mihamarabb kifizetni. A város nem is maradt szűkmarkú, hiszen a néhány napos munkáért a franciáknak ezerötszáz aranyforintot fizettek ki. A kutatómunkáról a bizottság a következőt írja: Kutatása alkalmával egy delejtűn, s egy vízmértéken kívül más segédeszközöket nem használ, térképpel mit sem gondol, s azt maga is kénytelen volt bevallani, hogy a nagy szárazságban biztosabban tud forrásokat kimutatni. Állítja, hogy akár gyalog, akár szekéren valamely föld gyomrában rejlő forráshoz ér, bizonyos kimagyarázhatatlan, némi hevüléssel járó érzés futja át valóját. De mind amellett tapasztaltuk, hogy körútja alkalmával átható, éles szemével folytonos éber figyelemmel vizsgálta a környéket is. A síkságon egyes lejtők, s hajlatok voltak leginkább, hol kérdezősködött kell – e oda kút. A kijelölt helyeken aztán meg is kezdték a kutak ásását. A XIX. számmal megjelölt területen az un. Pomor járáson az Ökörfüldön tíznapi munka után három öl ötlábnyi mélységben olyan bővizű forrásokra akadtak, hogy huszonnyolc ember csöbrökkel és tekerőgéppel egy teljes nap múlva sem tudta három láb alá merni a vizet, ezért az ásást abbahagyták és a kutat felszerelték. Természetesen ez után a siker után rögvést népszerű lett a debreceniek szemében és a Kis Gergely járásán megásott VII. számú forrás az abbé hazája után a Francia kút nevet kapta.¹¹⁸ Az ökörfüldi kútra négy gémet szereltek annyira bő volt a vize.

A hortobágyi állattenyésztés tervszerűbbé tétele már a 19. század utolsó harmadában megindult, de ennek megvalósulására a kutak hiánya miatt nem került sor. 1871–ben a közgyűlés utasítja a közgazdasági bizottságot, hogy a lóállomány az eddigi gyakorlatól eltérően két kanca és egy herélt ménesbe legeltessenek. Ez azonban pásztor és a kutak hiánya miatt nem volt teljesíthető, ezért ezt elhalasztották, míg az akadályokat ki nem küszöbölik.¹¹⁹ A törzgulya felállításkor a legelőhely megválasztása, a jóságényhelyek építése mellett alkalmas téglakút ásását is elhatá-

111 Zoltai Lajos 1935.

112 Törő László 1968. 268.

113 Ecsedi István 1931. 19-20.

114 Ecsedi István 1931. 35.

115 Tálasi István 1936. 58.

116 Ecsedi István 1914. 245.

117 Béres András 1976. 260. A próba ebből áll: új mázas fazékba

öt lat oltatlan meszet, öt lat kén követ, öt lat rézroszdát, öt lat fehér tömjént porrá őrölnék, majd összekevernek. Ezt öt lat elhullott birka gyapjával befedik és mázas fedővel lezárják, végül pontosan megméri. Egy láb mélységű gödörbe temetik a leendő kút helyén, majd huszonnégy óra múlva kiássák és ismét megméri. Ha az edény könnyebbé vált nem lehet vízre számítani, ha pedig nehezebb lett ennek arányában lehet lejjebb, vagy feljebb vízert találni.

118 Dunka Sándor 1996. 32-33.

119 Ecsedi István 1931. 16.

rozták a téli legelőn.¹²⁰ Angyalházán az 1880-as években kezdték meg a kutak ásását, addig minden pásztor a Hortobágyra járt itatni.¹²¹

1880 márciusában a Hortobágyi Intéző Bizottság és a Debreceni Gazdasági Egyesület tagjai elhatározzák, hogy "lóerőre berendezett szivattyú által" húzzák ki a vizet. Több műhelytulajdonossal is tárgyaltak, míg végül egy Walter – féle öntözőgépet állítottak üzembe. Választottak egy kútkészítő bizottságot is, amely négy új kút ásását határozta el. Az első a Ludas rét déli részén a másodikat a Bucsaitelken a harmadikat a Fehérnád fok telken, míg a negyediket a nagyiváni határban. A kutakat elkészítették, de nem volt elegendő vízbőségük és utóvégre aljukból fővény fakadt fel. A bizottság ezért úgy határozott, hogy a kutakba befúrat.¹²²

1914-ben ezt írja Ecsedi a hortobágyi kutakról: A Hortobágyon ma nem panaszkodunk a kutak kevés száma miatt, de annál inkább tartalmuk botrányos volta miatt. Az egészségtelen és élvezhetetlen talajvíz, mely a 3-6 m. mély, kör, vagy négyszög alakú medencékben gyűl össze, a szerves vegyületekben gazdag felszíni rétegekből szivárog össze. Tavasszal még tele mindenik, az esős nyár elmúltával, a száraz napokban, rohamosan megcsappan a szennyes víz és a partosabb helyeken vastagabb lösztalajban beágyazott kútak vizét mielőbb kimeri egy pár markos legény, többé nem képes a nappali forróság és éjjel a szünyogok által agyonzaklatott jószágot kielégíteni, a laposok partjára ástott kutakhoz folyamodnak, melynek víze még élvezhetetlenebb mint amazé. Érthető is. Közelmúlti áradmányos iszap sziksóval staturált lösztalajban a kútak víze a legkülönbözőbb árnyalatokat veszi fel. Az erősen humuszos talajban sötét színű. A löszben világossárga, másutt a talaj magas mangán tartalma folytán vörös a kútban a víz. (Veresvízű kút az Árkusparton.) Felszínét állati hulladékok és hullák borítják. Itt – ott zsírszerű réteg vonja be a felszínt, jelezvén, hogy a talajban még sok korhatag szerves rész van. Fanyar íze a sziksó jelenlétére vall, míg keserű volt a keserűsöt árulja el. Természetesen a kútakban a talajvíz évszokról – évszakra, évről – évre változtatja magasságát. Az ingadozások pedig a csapadéktól és a párolgástól függenek.¹²³

A Hortobágyon a gémeskutak mellett a közelmúltban több ártézi kút is fúrtak, amelyek jelentősen megnövelték a jó minőségű ivóvízellátást embernek állatnak egyaránt, ugyanakkor csökkentették a pásztorok itatással járó fáradalmait is.¹²⁴ A századelőn fúrtott kutakról Zoltai ezt írja: 160 – 200 méter mélységből tiszta jól felszökő vizet kaptak a debreczen – f. abonyi vasút 12. sz. őrházánál, a mátai telepen, belső Ohaton, Vajdalaposan, Faluvégshalomnál és a Pentezugban. E kútakból több – kevesebb földgáz is ömlik ki, mely meggyújtva lánggal ég.¹²⁵ Az ohati ártézi kút a 20. század elején mintegy 200 köbméter

gázt hozott felszínre percenként. Egy alkalommal véletlenül meggyulladt és csak nagy nehézségek árán sikerült eloltani. Egy időben szóba került, hogy ezzel oldják meg a majorsági épületek világítását, de ez terv maradt.¹²⁶

A hortobágyi kutak jelentősége az állatállomány apadásával egyenes arányban csökkent. Ma a kutak többsége igen rossz állapotban van. Sok közülük beomlott, ágas és káva nélküli.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy egy jó vízű, jól karbantartott kút mindig jelentős értéket képviselt. Az Alföld, elsősorban állattartásra szakosodott részein ez különösen így volt, hiszen a gazdaság alapját képező jószágállományt nem csak etetni, hanem itatni is kellett. A vízvétel módja koronként és az időjárás függvényében változott. A Tisza szabályozása előtt általános volt a nyíltvízi itatás, noha a hatóságok mindig igyekeztek – különösen nyáron – a pásztorokat a kutakra szorítani. Az egyszerű kutak, gödörkút, sírkút, bányakút mellett már a honfoglalás időszakában megjelentek a bélelt, ástott kutak. Az Alföldön különösen elterjedt, az egész Európa szerte közismert gémeskút, amely oly nagy számban volt jelen valaha, hogy a magyar pusztá szimbólumává vált. Az egészséges, jó minőségű víz azonban csak a nagy mélységű, fúrott, ártézi kutakkal jelent meg.

MELLÉKLET

1. A kútgém fel van eresztve úgy, hogy a vízmerő dézsája a kút állójára van téve. Jelentése: vigyázz, hivatalos ember érkezett (pusztagazda, mezőőr, olvasó bizottság, csendőr).

2. A kútgém fel van eresztve, a vízmerő dézsája a kifolyó csatornán áll. Jelentése: hajtsák a jószágokat az itatóhoz.

3. A kútgém fel van eresztve, a vízmerő dézsája a káva mellett kívül a földre van letéve. Jelentése: Elkészült az ebéd, jöjjetek ebédelni. (Ezt a jelzést csak ősszel és tavasszal alkalmazták, amikor egész nap legett a nyáj).

4. A kútgém fel van eresztve úgy, hogy a dézsája a magasban szabadon lóg. Jelentése: Nagy baj, szerencsétlenség történt (jószágkár, emberhalál). Amikor ezt meglátták azonnal siettek a szomszédos legelőkről segítséget nyújtani.

5. A kútostor a dézsával a kútágasba vert szögbe van akasztva. Jelentése: a gulyába, vagy a ménesbe befogadott idegen jószágot sürgősen el kell tüntetni, mert keresik, vagy megérkezett az olvasó bizottság.

6. A vízmerő dézsája teljesen bele van nyomva a kútba. Jelentése: vigyázz, látogató gazdák érkeztek, ha nem a saját lovadon ülsz, cseréld át a magadéra. Ezt csak a csikósok ismerik.

7. A dézsája nincs a kútostoron, ez pedig fel van té-

120 Ecsedi István 1931. 48.

121 Béres András 1951. 3.

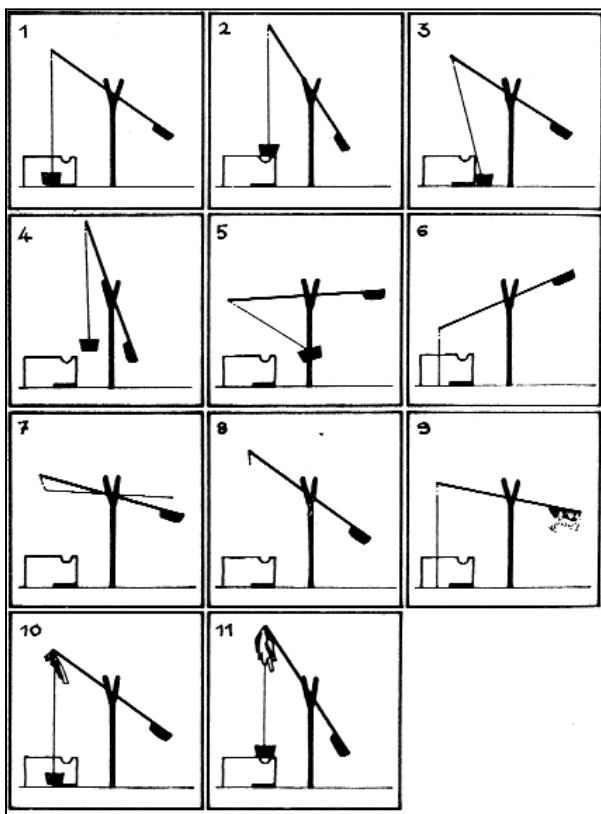
122 Ecsedi István 1931. 42–43.

123 Ecsedi István 1914. 53.

124 Papp Ferenc 1976. 35.

125 Zoltai Lajos 1911. 31.

126 Ecsedi István 1908. 26–27.

ve az ágasra. Jelentése: a kút vize nem iható, mert valaki beleölte magát, vagy jószág fulladt bele.

8. A kútgém felengedetten áll dézsá és kútostor sincs rajta. Jelentése: a kút rossz, beomlott, vagy vize nem jó. Ne gyere a közelébe sem.

9. A kút koloncára szűr van terítve, a gép vízszintes helyzetben áll. Jelentése: a számadó nem tartózkodik a legelőn, haza, vagy a csárdába ment.

10. A vízmerő dézsá a kút állóján van, a kútgém hegyére női kendőt, vagy kötényt kötöttek. Jelentése: rideg nő tartózkodik a pásztorszálláson. Elvégezte a pásztorok ruhájának mosását, foltozását és hajlandó szerelmi szolgáltatásokra is.

11. A vízesdézsá a kútkáva tetején áll, a kútgém hegyére rossz szűr van akasztva. Jelentése: megérkezett az ócskás. Vette a bőrt, hullott szőrt, gyapjút és pipaszárat, rámás tükröt, bicskát, bajuszpedrőt árult.¹²⁷

A régi betyárvilágban különösen nagy jelentősége volt ezeknek a kútgémjelzéseknek, hiszen ezek segítségével tájékozódtak a jobb sorsra érdemes szegénylegények a pusztákon mozgó hatósági emberek hollétéről. Ezt a jelrendszert olyan tökéletességre vitték,

hogy segítségével pontosan behatárolhatták a pandúrok mozgását. Jelentősége volt annak is, hogy milyen magasra volt a kútostor húzva. Ebből az derült ki az értő szem számára, hogy közel, vagy messze járnak-e a pandúrok, tilalmas, vagy szabad-e az út. A kútkoloncot is feljebb, vagy lejjebb kötözték a szerint, hogy melyik irányban járóröznnek a hatóság emberei. Ebből tudhatta aztán mindenki, aki nem akart velük találkozni, merre induljon, hogy minél messzebb kerülje őket. A telegráf igazító pásztorok a gavallérosabb betyároktól aztán sok ezüstpénzt kaptak ezért.¹²⁸

Tömörkény István Betyárlegendák című kötetében is megemlékezik a kútgémjelzésekről. A kútágassal való telegrafálást régtől ismeri. "A pusztában álló ágak hangtalanul mondták el üzeneteiket, amelyet a bandák tagjai teljességgel megértettek, nem így a cseh zsandár, aki a kalimpáló ágakok láttán azt hitte vízért merítenek. Így érthető meg az az éveken át tartó meddő küzdelem, amit a hatóság emberei folytattak a szegénylegények ellenében."¹²⁹

Nagy Czirok László azt írja, hogy a Kiskunságban is hasonló jelzéseket alkalmaztak, ha közbiztonsági személyek időztek a csárdában". Békés megyében szintén az üres vödörrel felengedett kútgém jelezte a pandúrokat. A szomszédok is hasonlóan cselekedtek, így tíz-tizenöt percen belül több kilométerre szállt a hír.¹³⁰

A kútgémjelzések egészen a közelmúltig használatban voltak. 1963-ban Mag Ferenc nagyiváni juhász a következőket mondta: Ha a kútgémet felengedte az odabennvaló, akkor már tudta a távolabb legeltető juhász, hogy haza kell menni. Régen akasztottak a kútgémre szűr s úgy engedték fel. Ez valami megbeszélte jel volt. Ebből tudta a juhász, hogy haza kell jönni, le kell vágni egy birkát és meg kell nyúzni. Így mondta a juhásznak a gazda: Ezt vagy azt úgy tudja meg, ha a cífraszűr felakasztom." A szintén nagyiváni Labancz István így emlékezett vissza: A tanyán a kútgémet, ha távol volt a dolgozó akkor felhúzták, a kútostorra, a gép végére rongyot, kalapot tettek s ezzel jelezték a delet. A legelőn is így jelezték a távol legeltető juhásznak a delet, így hívták ebédelni. Így jeleztek neki, hogy jöhet már a karámhoz fejni."¹³¹ Az ebédhez hívásnak ezt a módját Ecsedi István is leírta: Ha az emberek a tanyától távol vannak s a sík területen semmi sem gátolja a kilátást a kútgém végére ponyvát terítettek, feleresztik és ez jelzi, hogy jöhetnek enni. Félszázaddal ez előtt a disznóval messze elkóborgott kon-dást is így hívták enni."¹³²

Nagy Sándor angyalházi szűzgulyás szerint a kétszeri kalap felnyújtás azt jelentette, hogy a gulya mehet a kúthoz inni.¹³³ Máró László gulyás elmondta, hogy a falkát akkor hajthatták a kútra, ha a bojtár a kútgémet a dézsával a kifolyócsatornára tette.¹³⁴

127 Szabadfalvi József 1981.

128 Szép Ernő 1930. 219-220.

129 Tömörkény István 1962. 54.

130 Nagy Czirok László 1959. Gunda Béla 1956.

131 Gunda Béla 1975. 16.

132 Ecsedi István 1935. 239.

133 Béres András 1950. 2.

134 Béres András 1950./b 21.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁCS IMRE: *Pásztorkútak készítése és részei*. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 32/2. Debrecen. 1935.
- ANDRÁSFALVI BERTALAN: *A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt*. Vízügyi Történeti Füzetek 6. 1973.
- BALOGH ISTVÁN: *A hortobágyi pásztorkodás történelmi múltja*. in: Néprajzi Értesítő 97-112. 1938.
- BALOGH ISTVÁN: *Néprajzi adatok a Hortobágy környékéről a 17. századból*. in: Ethnographia LXX. 463-466. 1959.
- BÁLINT ALAJOS: *A középkori nyársapát lakóházai*. in: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960-1962. 1962.
- BÁRCZI GÉZA: *Magyar szófejtő szótár*. (Reprint) Budapest, 1994.
- BARTHA KÁROLY N.: *Pásztori beszélgetés ételekről, főzésről, sírkútról, szalonnasütésről a Hortobágyon*. in: Ethnographia LVIII. 235-237. 1947.
- BELLON TIBOR: *Beklen*. Karcag 1996.
- BENCsik JÁNOS: *Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől*. in: Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. Debrecen 1969.
- BENEDEK FALVI LUBY MARGIT: *Fogyó legelőkön*. Budapest én.
- BENKŐ LORÁND (szerk.): *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. Budapest 1970.
- BÉRES ANDRÁS: *Pásztorkodás Hajdúszoboszló legelőin*. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 155/2. Debrecen 1950./a
- BÉRES ANDRÁS: *Jószágantás Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Balmazújváros legelőin*. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 158. Debrecen 1950/b
- BÉRES ANDRÁS: *Néprajzi gyűjtés Hajdúszoboszlón*. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 155/4. Debrecen 1951.
- BÉRES ANDRÁS: *A Hortobágy néprajza*. in: Kovács Gergelyné – Salamon Ferenc (szerk.) Hortobágy a nomád pusztától a Nemzeti Parkig. 246-288. Budapest 1976.
- BÉRES ANDRÁS: *Arra van egy kőhíd rakva...* Budapest 1982.
- DÁM LÁSZLÓ: *A Nagy- Sárrei népi építészete*. Műveltség és hagyomány XVII. Debrecen 1975.
- DUCZA LAJOS: *A Nagykunság agroökológiai viszonyainak megváltozása az árvízszabályozások után*. in: Tóth Albert (szerk.) Áldás és átok a víz" Tudományos emlékülés a Mirhó gát megépítésének 200. évfordulójára. 46-77. Kísújszállás 1987.
- DUNKA SÁNDOR: *A Hortobágy medence régi vizei és a tógazdálkodás*. Budapest 1996.
- ECSEDI ISTVÁN: *A Hortobágy-pusztá természeti viszonyai tekintettel a mezőgazdaságra*. Szeged 1908.
- ECSEDI ISTVÁN: *Debreceni népi építkezés*. in: Néprajzi Értesítő 3-4. sz. 157-194. 1912.
- ECSEDI ISTVÁN: *A Hortobágy pusztá és élete*. Debrecen 1914.
- ECSEDI ISTVÁN: *Poros országutakon*. Debrecen 1925.
- ECSEDI ISTVÁN: *Hortobágyi életképek*. Debrecen 1927.
- ECSEDI ISTVÁN: *A Hortobágyi Intézőbizottság története*. Debrecen 1931.
- ECSEDI ISTVÁN: *A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása*. Debrecen 1935.
- FEHÉR GYULA: *Kutak a Körös Kis-Sárreián*. in: Ethnographia XLIX. 175-85. 1938.
- FEKETE LAJOS: *A Jászkunok története*. Debrecen 1861.
- FEKETE LAJOS: *Jász-kún ráolvasások*. in: Ethnographia XVIII. 125-126. 1907.
- GÖNYEI SÁNDOR: *Az ősi faépítkezés emlékei Diósjenőn és környékén*. in: Néprajzi Értesítő 293-307. 1937.
- GUNDA BÉLA: *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen 1956.
- GUNDA BÉLA: *Pásztorok és jelek*. in: Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István: Jel és közösség 11-22. Budapest 1975.
- GYÖRFFY ISTVÁN: *A Nagykunság és környékének népies építkezése. I-II*. in: Néprajzi Értesítő 1-2. sz. 1-18. 3-4. sz. 153-166. 1.sz. 30-40. 2. sz. 65-78. 1908-1909.
- GYÖRFFY ISTVÁN: *Nagykunsági krónika*. Budapest 1955.
- GYÖRFFY LAJOS: *Kútásis*. in: Jászkunság 187-189. 1970.
- HERMAN OTTÓ: *A magyar pásztorok nyelvkinccse*. Budapest 1914.
- HOPPÁL MIHÁLY – JANKOVICS MARCELL – NAGY ANDRÁS – SZEMADÁM GYÖRGY: *Jelképtár*. Budapest 1995.
- HÖLDERLING GEORGE: *Hortobágy*. film 1934.
- HUNFALVI JÁNOS: *Magyarország és Erdély eredeti képekben. I – II*. Darmstadt 1856-1860.
- KISS LAJOS: *A szegény emberek élete. I – II*. Budapest 1981.
- KOVÁCS GYULA: *Régi emlékek a Hortobágyról 1849-1939*. in: Múzeumi Kurír 67-76. 1996.
- MAJOR JENŐ: *Karcag településtörténete és a városkép kialakulása*. in: Bellon Tibor (szerk.) Karcagi várostörténeti tanulmányok. 45-76. Karcag 1974.
- VITÉZ MÁLNÁSI ÖDÖN DR.: *A szoboszlai juhászat*. in: Néprajzi Értesítő 2.sz. 57-78. 1928.
- MALONYAY DEZSŐ: *A magyarság népművészete. IV*. Budapest 1912.
- A magyarság néprajza I-IV. én*. Budapest
- MÉRI ISTVÁN: *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-móriczi ásatások eredményéről*. in: Archeológiai Értesítő 138 -154. 1965.
- NAGY CZIROK LÁSZLÓ: *Pásztorélet a Kiskúnságon*. Budapest 1959.
- NYILAS-KOLB JENŐ (szerk.): *Debreceni képeskönyv*. Debrecen én.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. Budapest 1993.
- PALUGYAI IMRE: *Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. III. Jász – Kún Kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Pest 1854.
- PAPP FERENC: *A Hortobágy vízgazdálkodása*. in: Kovács Gergelyné – Salamon Ferenc (szerk.) Hortobágy a nomád pusztától a Nemzeti Parkig. 20-37. Budapest 1976.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *A Lászlófalván 1969-1974-ben végzett régészeti ásatások eredményei*. in: Cumania 275-303. 1976.
- SCHMIDT ELIGIUS RÓBERT: *Ősi, primitív kutak és vízkiemelő szerkezetek hazánkban*. in: Bányászati és Kohászati Lapok 334-344. 1938.
- CS. SEBESTYÉN KÁROLY: *A magyar gémeskút*. Szegedi Füzetek. 1934.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Pásztori jelzések, pusztai híradás Nádudvaron*. in: Ethnographia XCI. 478-481. 1981.
- SZABÓ FERENC: *A szeghalmi kutak néprajzából*. in: Miklya Jenő (szerk.) Sárrei írások. I. 81-100. Szeghalom 1965.
- SZABÓ ISTVÁN: *A középkori magyar falu*. Budapest 1969.
- SZÉP ERNŐ: *A Hortobágy*. Budapest 1930.
- SZÜCS SÁNDOR: *Néprajzi vonatkozások Bihar-vármegyébe*. in: Nadányi Zoltán (szerk.) Bihar vármegye. 164 -245. Budapest 1938.
- SZÜCS SÁNDOR: *Pusztai szabadok*. Budapest 1957.
- TAKÁTS SÁNDOR: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI – XVII. századból*. Budapest 1961.
- TAKÁTS SÁNDOR: *A régi Magyarország jókedve*. Budapest 1994.
- TÁLASI ISTVÁN: *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest 1936.
- TESSEDIK SÁMUEL: *A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben*. in: Zsigmond Gábor (szerk.) Tessedik Sámuel-Berzeviczy Gergely Aparasztok állapotáról Magyarországon. 110-263. Budapest 1977.
- TÓTH ALBERT (szerk.): *Áldás és átok a víz" Tudományos emlékülés a Mirhó gát megépítésének 200. évfordulójára*. Kísújszállás. 1987.
- K. TÓTH MIHÁLY: *Nagyhortobágy*. Debrecen 1910.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: *Jelek a pusztán*. in: Bálint Sándor (szerk.) Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged 1962.
- TÖRŐ LÁSZLÓ: *Legeltetési rend a Hortobágyon*. in: Műveltség és Hagomány. 265-279. Debrecen 1968.
- VERES PÉTER: *Falusi krónika*. Budapest 1956.
- ZOLTAI LAJOS: *A Hortobágy*. Debrecen 1911.
- ZOLTAI LAJOS: *Debrecen vizei*. Debrecen 1935.
- ZOLTAI LAJOS: *Ismeretlen részletek Debrecen múltjából*. Debrecen 1936.

Másfél-ezredéves tojásírás a Tisza-mentén

(BODROGKÖZTŐL SZEGEDIG)

Magyar folyónk, a Tisza az Alföldön kanyarog végig. Úgy tartjuk, hogy mentén az Alföldön már nemigen, de fenn, Szatmár-Bereg megyében még él a húsvéti néphagyomány, így a hímestojás festés szokása is, amiről már magam is többször beszámoltam.¹ Tovább, a Bodrogházi-ról, Kárpátaljáról viszont alig van híradásunk, és végképp semmi a húsvéti tojás festéséről. Ezért nagy öröm, hogy a Bodrogházi egyik legnagyobb településén, Cigándon mégis húsvéti készülődésbe csöppentünk. Cigánd ugyan már a Tisza bodrogházi részén fekszik (így Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van), de a határok ellenére a beregi-szatmári tojásírás jellegzetességeit őrzi hagyományában. Ezt azért állapíthatjuk meg bizton, mert itt is párban adják a locsolóknak a hímeseket, ami Magyarországon csak erre a körzetre jellemző. S mint ahogy a tájegység maga átnyúlik az országhatárokon is, úgy a magyarság által őrzött szokásanyag sem tiszteli a közigazgatást. A páros tojás ajándékozásán kívül a tojásírás jellegzetes mintái is fellelhetők távolabb, Románia és Kárpátalja felé, de a Zemplénhez tartozó bodrogházi községig, Cigándig is. A 2000. év kora tavaszán megbizonyosodtunk e felől, amikor ott Csáki Gézáné vendégei voltunk.

A Bodrogházi jó ismerője, Nagy Géza 1999-ben arról biztosított, hogy feléjük, Karcsán és Páciban már nem él a tojásírás szokása. De azt is elárulta, hogy a mamája még tudta a viaszos tojásfestést, s bánja is, hogy annak idején (a 40-es, 50-es években) meg nem tanulta tőle.²

Egy másik bodrogházi tanító, Kántor Mihály (éppen Cigándon) feljegyezte korábbi gyermekkori élményei között a tiszakarádi szokásokat, s említi a tojásfestést. Nem sokat ír róla, fiúgyerek lévén inkább a locsolóversben utal rá:

Földerült Húsvétnek második hajnala, Mikor szokott járni a fiúk tábora.

Kelj fel kislány, kelj fel! Mélyen elaludtál, Add ki azt a hímes, melyet nekem szántál!“

Az egyszerű kis locsolóversben az az érdekes, hogy dallama is volt, amit szintén följegyzett. Cigándra kerülve, még aktív tanítóként azt írja: 1904 óta

Cigándon vagyok. Idejöttömkor ugyanilyen Húsvétot lást találtam (mint Tiszakarádon). Ma azonban már erősen változott alakban él tovább a Húsvét: szappanos víz (de nem vedérel, hanem csak néhány csepp), a hímesek mellé cukorhímesek is szokásosak... Nincsen a húsvéti versnek dallama sem, de a versmondás és a versek ódon szövege és íze megmaradt.“ Kis tanítványa, Győri Mária ugyanott csak annyit mond a cigándi mintákra utalva: Viaszkkal rózsát rajzolunk rá.“³ S mint ma, hagymahéjjal festik.

Az elmúlt században már a kezdeti tojásgyűjtések is a mentés jegyében zajlottak.⁴ Azt hittük mindig, hogy elérkezett az utolsó pillanat, hiszen csak az öregek tudták még, s velük úgy tűnt, kipusztul a népi hagyomány. Ezért furcsa leírni, hogy a 2000. évben is él az ősi szokás, és lehet eredeti, népi hímestojás-írást találni még olyan helyeken, ahová eddig nem jutottak el a gyűjtők (kik száz év alatt sem végezték el a munkát). Miközben a nép átélte két rombadöntő világháborút, és a szocializmus falvakat megsemmisítő TSz mozgalmát, kuláknak minősítő vádaskodását, a beszolgáltatásokat, mikor is azért nem volt szabad tojást írni Húsvétra, mert elvitték, ha találták, az utolsót is! És különben magát a Húsvétot sem volt ajánlatos ünnepelni, hiszen Krisztus feltámadása miatt az a szocialisták szemében eltiprandó klerikalizmus.

Népünk átmentette nyomoron, tiltáson, megaláztatáson, tagadáson át azt a hitét, hogy lesz még feltámadás, hiszen tudta: a vetés mindig kizöldül tavasszal és kinyílnak a kertben a virágok – amit a tojásokra is írunk. Ha babonának bélyegezték is a tojással való termékenységvarázslást, a falusi ember mégis ezzel a rítussal várta a természet megújulását, a fiatalok az életük kibontakozását. Párban adjuk a tojást, mert páros az élet“ – mondja ma is Erzsi néni, aki édesanyjától tanulta a tojásírást, de az anyósa is szépen írt. (S a több ezer lélekszámú faluban majdnem mindenki.) Viaszszal, írókával“ írják a mintákat itt, és hagymalében festik vörösbarnára. Arra a kérdésemre, hogy milyen mintákat“ tud Erzsi néni, ijedten válaszolta, hogy csak amit a magam fejéből, meg az édesanyámtól tanultam“. A régi helyi szokás szerint előneveket“ vi-

¹ Makoldi Sándorné: Magyar hímestojások (Sztélé Könyvek) Debrecen, 1992.; Makoldi Sándorné-Pap Gábor: Hímes világ. (Főnix Könyvek 1.) Debrecen, 1997.

² Nagy Géza szíves közlése

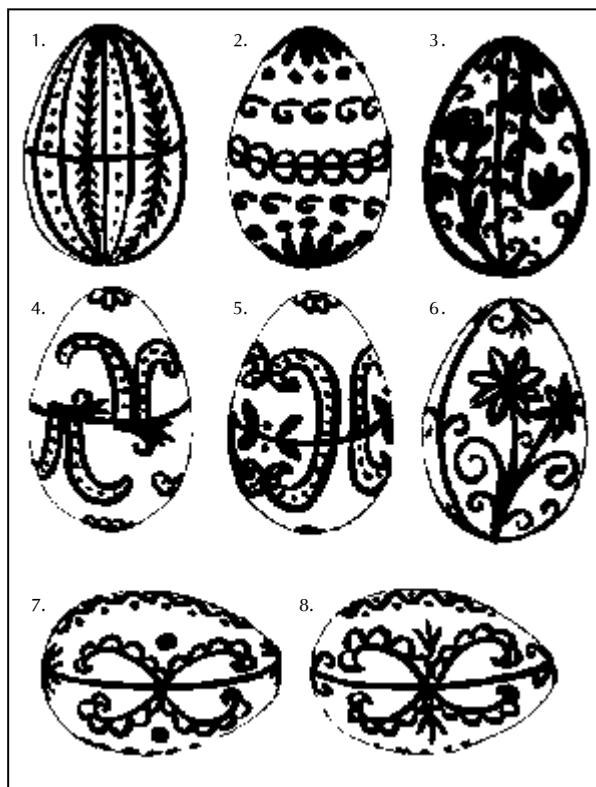
³ Rákóczi Múzeum Adattára 58.29. Sárospatak

⁴ Molnár Viktor: Húsvéti tojások. Budapest, 1890.; Fábian Gyula: A húsvét és a hímes tojás Losonc palóc vidékén. Néprajzi Értesítő 1908. 29-35.

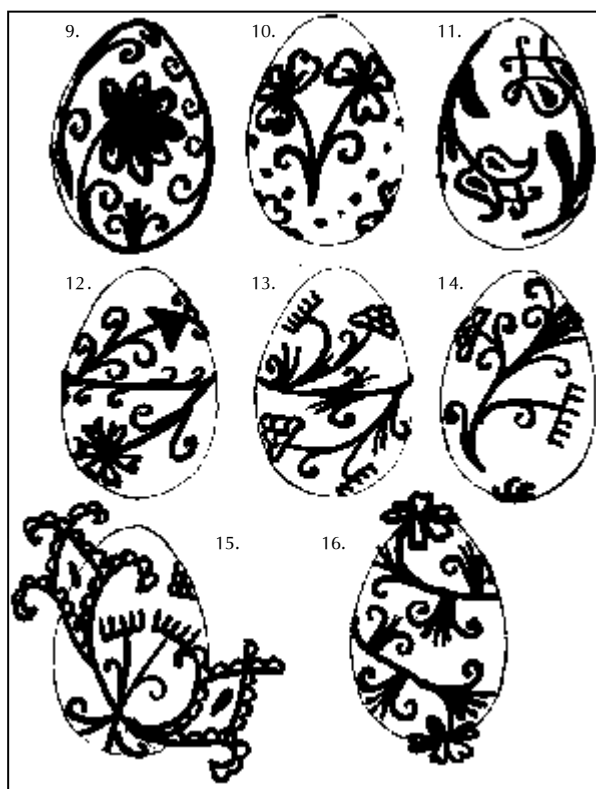
selő (Nagy) Csáki Gézáné, (Barta) Terjék Erzsébet 1932-ben született, édesanyja 1907-es volt. Lánykoromban százat is csináltunk egy-egy Húsvétra. Ma is írok a lányoméknak, magamnak, meg a szomszédok is ide járnak tojásért. Református az egész falu, mégis természetesnek tartják a tojás cífrázását, mint a locsolkodást, a verselést is. Szép hosszú, biblikus locsolóverset írt az egyik nagybácsi a húszas években, Erzsi néni férje most is fújja. Legénykorában is ezt mondta mindig, mikor még kútról, vízzel locsolkodtak. A református közösség ugyanúgy őrizte e formákat, mint másutt a katolikusok, látszik, nem is gondolnak arra, hogy a vallás is megtette néha a magáét: amit nem tiltott ilyen okokból az állam, azt megtette az ideológia nevében az egyház. Az embereknek azonban a Húsvét a vallásuktól függetlenül a tavasz ünnepe maradt, akárhogy változott is a világ. A földszeretet is a régi bennük, otthon ma is gazdálkodnak, nagy kertjükben idősödve is dolgoznak, állatot nevelnek – a világ rendje szerint.

Géza bácsi már a szocializmusban lett traktoros, most nyugdíjas és kurátor. Erzsi néni pedig nem csak hímeseket írt szépen, hanem szőni is tudott, így a Házipari Szövetkezetnek dolgozott, amíg az meg nem szűnt. Németországba is vitték a munkáját, szőtéseit, különleges megrendelése is voltak. De a szövést is az édesanyjától tanulta, és a régi híres bodrogi szőttesekről,⁵ amikről átrajzolták a mintákat az újabbakra. Erre is őt fogták be a Szövetkezethöz – panaszkodik büszkén – mert ügyes volt a keze. Régen otthon maguk termelték a lent, és kendert is vetettek, amit a falu határában áztattak, valamelyik holtágban. Még mindig megvannak a kelengye magasított darabjai, amiben a végén már Géza bácsi is segédkezett a nyüstöt tartani! Tojásírás közben mindenről szó esik.

Nagypénteken írták régen a tojást, az édesanyám főképp virágosakat – mondja s írjuk szaporán a sparheldt mellett, ahol olvad a viasz, melegvízben áll a tojás, kukoricacsutkával fűtenek lassan alatta. (1-2. ábra) Most is legtöbb a virág a tojáson, megkülönböztetnek hóvirágosat, búzavirágot, őszirózsát, bazsarózsát, kis és nagy tulipánt – ami már tartalmi, azaz szerkesztésbeli különbség. A többi virág sem naturális formában jelenik meg, hanem ha a szirmok teljes kört adnak (felülnézet), akkor rózsásnak (1/6) nevezik meg, ha ugyanazok az ovális szirmok profilból hármascsomókat alkotnak, akkor hóvirágos (1/3). Profilból van a szekfű, felültől a búzavirág, csak cakkos szirmvaggal (1/10, 12.) és a tulipán is keresztmetszetként hat inkább, mint virágként – akár kicsi (1/11), akár nagytulipános (1/15). Kacsos szárazon ülnek ezek, mint a gereblye is (1/14) amely már végképp nem virág – a gyengébbek kedvéért. És a szamócás, meg a seprős, mind együtt, a gereblyével egy száron (1/14). Furcsa növénytársulás lenne, ha ezek után csak virágokat keresnénk a virágos tojásokon. Hiszen e jeleket – maguk mondják ki – írókavai írják, miért csodálkoznánk

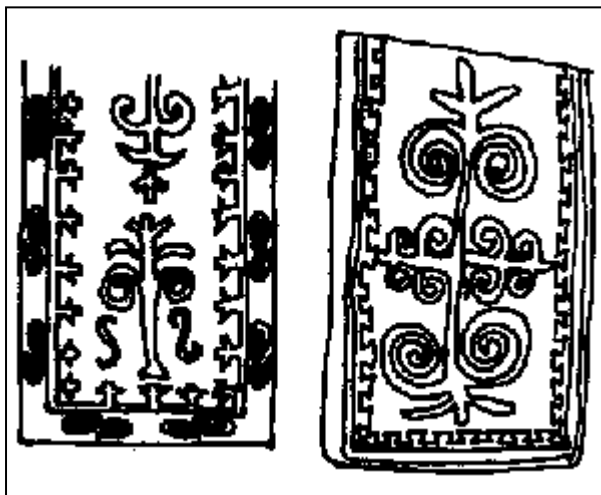

1. ábra. Csáki Gézáné hímes tojásai (Cigánd. 2000.)

2. ábra. Csáki Gézáné hímes tojásai (Cigánd. 2000.)

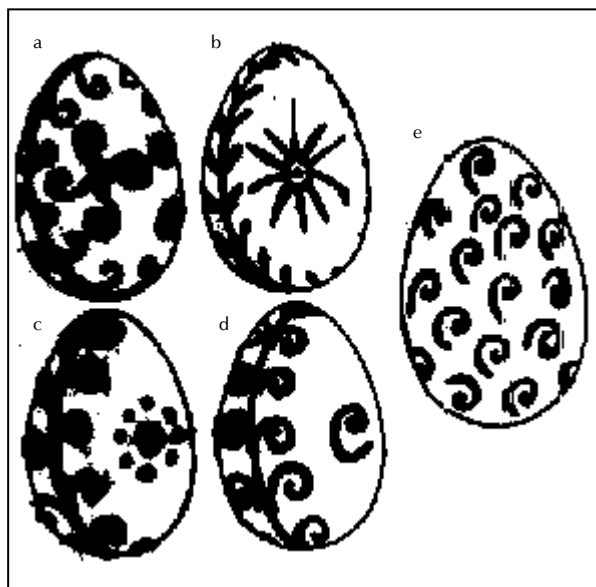
⁵ Ébner Sándor: Bodrogi szőttesek (Magyar Népművészet V.) Budapest, 1924.; Kántor Mihály: Bodrogi len- és kendemunkák, szőttesek. Sárospatak, 1961.; Siska József: A Bodrogi népi textilművészete. Sárospatak, 1986.

3. ábra. Kirgiz jurtaajtók nemezszőnyegei
(Erdélyi István pamíri expedícióján gyűjtötte 1956-ban)

tehát a többletjelentésen a termékenység tojásán a tavaszünnep csillagászatilag kitüntetett időpontjában? Nem is beszélve az olyan alakzatok értelméről, amik velük együtt, vagy magukban is dominánsan jelen vannak a tojásokon, s nem tudjuk valaminek⁶ hétköznapi szinten beazonosítani: az 1. ábra 4-5 tojásain a kacsos jelek dupla vonala között pontsorok vonulnak, éppúgy, mint az 1. tojás osztásaiban, ugyanakkor kapcsolódnak a 7-8. tojások cakkosodó, növényiesedő változataihoz is. Sugárzó energiapályák.

Cigándon hagyományosan írták a bemutatott tojásmintákat is, amik között – láthatjuk – vannak szigorúan osztott, geometrikus szerkezetek is (kis életfákkal, levélke-vonalakkal jelezve csak a virágosságot⁷). Vannak amik a vízszintes felezőjükön vannak két pólusra osztva, vannak amik egy függőleges felezőn – s ezeket nézhetjük fekvő helyzetű mintáknak, mint akár erdélyi tojásokon is látjuk. Itt a tájra legjellemzőbb talán, ha a virágbokor magában áll (faként) az egyik oldalon, és a túloldalon fejfelé lefelé ismétlődik meg, de a hullámvonal is fellelhető (1/7-8). Erzszi néni sokszor páros virágokat ír a virágosokra⁸ (elvéve van egyes vagy hármas is, mint másutt), de az elv jellemzően ismétlődik – ha vízszintes, ha függőleges osztásban, vagy szabadon is áll a virág – hogy nézete vált, mint a yang-yin jel. (Talán a gondolat közös.) Erzszi néni még csak annyit mond fogódzoul, hogy a tojásokon a legfontosabb: Kacsaringó legyen benne, attól hímes!⁹ S valóban, minden tojásán találni kacsaringót, nem csak levélként, de önálló sort is alkotva (1/2.), vagy fő mintaként (1/ 4-5, 7-8.) Mintha ezt az elvet vallanák a kirgizek is, a nemezeiken. (3. ábra)⁶ Egy kacs önmagában lehet csigavonal (spirál), de növények levele is, két kacs folytatólagosan S vonal (önmagában is és indaként is), párban a fenti életfák koszarv-szerű kezdeménye, melyből az életcsira indul, és centrálisan kapcsolódva svasztika, azaz Nap-jelkép. Ezt már Szatmárban látjuk, ahol is szintén elég dominánsak a hímestojásokon a kacs és az abból író-

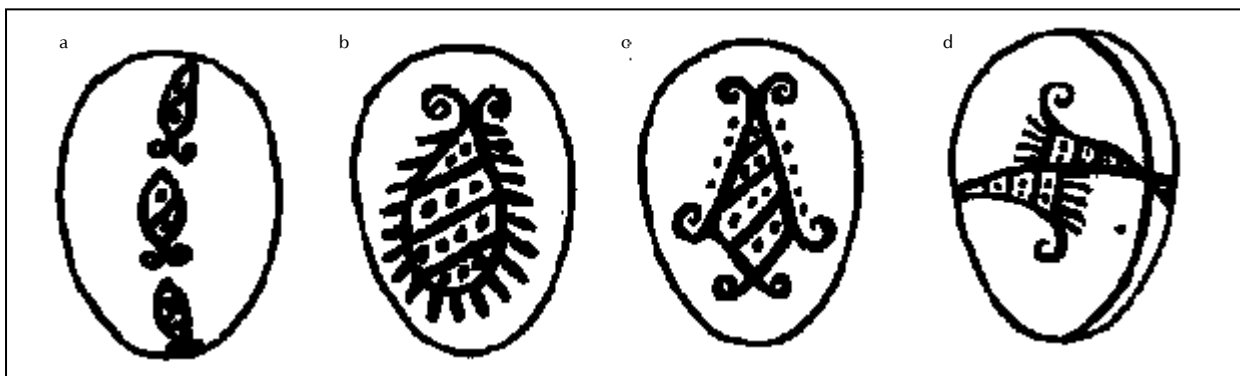
4. ábra. Petrikán Jánosné hímestojásaiból (Vámosoroszi, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
a kacsos variációk

dó jelek. A 4. ábrán a függőleges tengelyű osztás is magán viselheti, de látjuk e koszorúk által bezárt térben, a tojás hasán kacs és svasztika formájában is. Hogy a svasztikát itt is Napnak értik, azt mutatják a variációk analóg a sugárzó Nap képével, vagy pontsugárzással és centrális virágszirmok sugárzásaként is. A Vámosorosziiban írt tojások tanúsága, hogy az u.n. virágosok is a legtöbb esetben kozmikus utalással bírnak a természet újjászületésének időpontjára, a Húsvétra vonatkozólag a hímesek hasán (vagy a pólusain), a függőleges (vagy a vízszintes) örökzöld, végtelen koszorúba zártan. A kacs fontosságára az a ritkán előforduló kompozíció figyelmeztet, amelyben kizárólagos: az egész felületen szórt csigavonalként látható, ami (mint a spirál) a fejlődést, az élet keletkezését sugallja így is, de – ha elképzeljük a viaszt bearanyozva – aranyfényben ragyogva konkrétan a Nap fényére utal, tehát a kozmikus genezis képjele.⁷ Maga a kompozíció is ritka, mint írtam, a kezdetet, a még növényé, álatokká, figurákká nem struktúrálódtóló életet érzékelteti a tojás boltíves (égbolt-, vagy földgömb-szerű) természetes formájában. A spirál-kacs pedig – ebbe a rendbe beleillő tartalomként – tagadhatatlanul a kibomlás jele, amit a húsvéti feltámadás ünnepén, a tavaszünnepén kívánunk. (Újváry Sándorné is írta – itt, az 5. ábrán nem közölt variánsát – Gulácson, 1985-ben.)

A cigándi anyagban kivételesnek számít az 1. tojás, a függőlegesen számtalan (8) felezővel osztott felület, amit vízszintesen az egyenlítő oszt. Láttuk, ez a felező másutt egyedül is megtalálható kompozíciós elemként, vagy függőlegesen, vagy vízszintesen, egy tojás van (az 1. ábrán a 3.), amelyen két függőleges felező tagolja a jeleket. Ez a hóvirágos⁸, ahol a virágok minden osztásban váltakozó nézetben jelennek meg (egy-

6 Erdélyi István: Az 1956-os pamíri expedíció néprajzi tanulságai. Ethnographia 1962.

7 Makoldi Sándorné: Magyar hímestojások. (Sztélé könyvek) Debrecen, 1992.

5. ábra. Kacsos szatmári jelek Gulácsról (Újváry Sándorné mintakincséből, 1985.)

szerre látom állva és fejjel lefelé), a mindig látható két hóvirág tehát yang-yin szerűen váltakozik. A 2. tojásan pedig csak vízszintes osztások vannak, a felezővel párhuzamosan – köztük az a bizonyos életkezdő kacs – amiről az előbb szóltunk. Itt is önállóan szerepel, de már vízszintes vonalra rendezve, kapuk sora és sugárzó Nap-virág pólusok között. A 3. tojáshoz még azért szükséges visszatérni egy pillanatra, hogy felhívjuk a figyelmet: itt a kacsok sora a függőleges felezőkhöz kapcsolva volt jelen, és a pólusokon két-két szemben lévő térfélre átnyúlva kos-szarv formában (összefordított kacsokból íródva) a tavaszünnepe kezdetét jelzi, az élet ez évi kezdetét a Kos havában megjelölve. A Húsvét keresztény ünneppontja is – mint tudjuk – a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte időpontja, tehát amint a Nap (és Hold) belép a Kos csillagászati jegybe. A Kos jele pedig az összefordított két kacsnak felel meg, ezért lehet fontos – ösztönösen is.

Ösztönösnek nevezzük a tudást, ami Erzsi néniben él, pedig a tojások alapján, a hagyományok alapján tudatosnak kellene neveznünk, hiszen a repertoárját bemutató 1. ábrán a következő sorban önmagában is (kiemelten és dominánsan) szerepel a Kos jele, s kacsok formájában mindenütt tovább. Sugárzó jelzések is társulnak hozzá mindig, így azt sem tagadhatjuk, hogy a Kos égi jelenségként fogalmazódik meg. Társulhat a pólusokhoz (1/6), az egyenlítői osztóvonalhoz (1/8), de sugárzó virágformákhoz (1/9) vagy akár gereblyékhez (1/15). Nem hihetjük ezek után, hogy a munkaeszköz ábrázolása, mint a gereblyére fogják. A virágok, amikhez társul különben is túlmutatnak saját virág mivoltukon azzal, hogy a tojás túloldalán fordított helyzetben állnak, vagy – mint Erdélyben gyakran – az egyenlítő mentén fordulnak át a pozitív-negatív fogalmát érzékeltetve, ellentétes (Rák) mozgásokat (örvénylést) generálva. A tulipán teteje is Kos jelben sugárzik (1/11,15), vízszintes vonala másutt nyitott (kitérő) gereblye-fogaknak az alapja (1/15), de ugyanúgy a burjánzó (pikkelyes) szamócának is (1/14) egy száron, vagy zárt tulipán (virág) is lehet (1/15). Általa sugárzik az út végül az 1/16-n.

A gereblye-ábrázolásokkal kapcsolatban megengedi a szakirodalom, hogy kezek is lehetnek.⁸ A kéz kinyújtott ujjai a fogak, amik az óvó-védő hatás miatt kerülnek a tojásra. Nos lehet, de akkor a Csáki Gézáne utolsó előtti tojásán a "tulipánok" sem virágok (és másutt sem azok kizárólagosan) – ha már egy száron" szerepelnek a két gereblye-kézzel! (1/15) Erzsike néni is így érezhette, mert még a tőle megszokott kacsoknak is olyan lendületet adott itt, hogy csak a tojáson kívül tudtuk érzékeltetni, a túloldalra még így is átnyúlik a két "gereblye" folytatásaként két cakkosodó tulipán. A nyitott és zárt páros (a gereblye és a tulipán) olyan Kos-forma jel öblében pihen (vagy nyílik-záródik), melyek rombusza – vonallal a közepén – némileg másra is emlékeztet, ami összefügg a földi termékenységgel. Ugyanakkor a kozmikkal is, hiszen alapjuk ugyanaz a Kos jel, amit az előző csoport utolsó tojásain már láttunk magában is és nem virágként, hanem a természeti újjászületés csillagászati feltételeként.

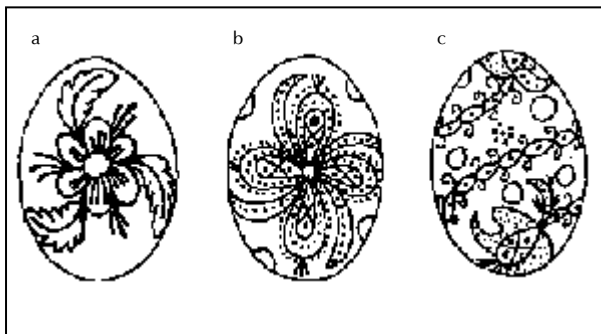
A hímestojások jeleinek szerkezetét vizsgálva a kezdeti, strukturálatlan, a 4. ábrán csigavonalakkal, vagy a szintén Gulácson gyűjtött⁹ körökkel teleszórt, ún. "tyúkszem" hímestojás-felület után nézzük meg, hogy meddig jut el a tojások írása (jelentése) az előbb áttekintett, különböző élőlény-formákkal jellemzett tartalmakon át. A végső megoldást sejtem a tojásra tekert spirál-kompozícióban, amit a 6. ábra sárközi tojásán látunk.¹⁰ Azért hozunk Magyarországról másunnan is példát, hogy érzékeltessük, nem egyedi eset, amit különben megtalálunk a cigándi anyagban is, a legutolsó tojáson. (1/16.) Ez a jel-együttes minden esetben az egyik pólusról indul, és a térben ugyanazt a csigavonalat írja a tojás felületére, mint a kezdeti fázis szórt mintája, csak hogy itt az egész felületet egységesen átfogja – a másik póluson fejeződik be. Egyenletesen felfelé ívelő, fejlődő út ez, mely a tojás minden pontját egységesen erre a fejlődésre hangolja, az élet ideális irányába – ezért tartom a végső kompozíciós módnak, a legtokéletebbnek a tojásírás tartalmait tekintve.¹¹ Elég ritka is. (Még ritkább, hogy "útnak" nevezik meg, mint Három-

8 F. Györgyi Erzsébet: A tojás hímzés díszítménykincse. Néprajzi Értéktár 1974. 5-83.

9 Fehér Csaba: Tavaszi szél vizet áraszt... Aba, 1995. 49.o.

10 Györfly István: Hímestojások (Magyar Népművészet VIII) Budapest, 1925.

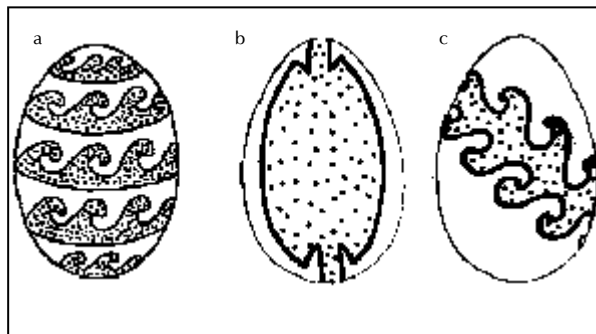
11 Takács György: A vétett út legyen meg (Egy csángó tojás hímzés kapcsolatairól) Turán 1998/2. 36-42.; Makoldi Sándorné: A csángók "csángáló" tojás hímzéséről (Hozzájárulás Takács György tanulmányához) Turán 1999/1. 67-70.

6. ábra. Sárközi hímestojások kacsos svasztika-jelei növényi és geometrikus formában, és végül a tojásra spirálban tekeredő út (Báta, 1989.)

széken azon a tojáson, ahol egy-egy tojás-forma felhasadásából nyílik a csillagút a két póluson át, körbe, a függőleges felező terét nyitva meg végtelen úttá. (7. ábra b.) A tojást spirálban betekelő útnak részleteiben eltérhetnek elemei: Erdélyből, Moldvából ismerjük hullámvonalból kiírt változatukat (7. ábra). Sárközben (6. ábra) magokból áll a láncfolyam, melyek között a páros kacsok Kos jele a haladás irányát is érzékelteti. (Ilyen láncot Győrffy a csángóktól is közölt 1925-ben.) Szatmári (Gulács) tojás felezőjét láttuk kiíródni hasonló formákból (5.a.), ahol halaknak véljük őket, bár a tojás hasán ott is magokat rejt nagyobb alakváltozatuk (5.b.). Szatmárban Fehér Csaba is gyűjtötte kígyó-szerű variációját (8. ábra) szintén Gulácson, 1994-ben, folytonos vonal kísérte pontsorral. (Itt a vonal a póluson végül kettéválik, kinyílik, mint a kígyó szája.) A jel megismétlődik fekvő tojáson is, így a spirál kacs a tojás hasán íródik ki, mint ha a csira köldökéből fakadna. A cigándi utolsó tojáson (mint ezeken, s a sárközön is) pólustól-pólusig fut az ív, s ott virágok sugárzásában ér célta. A virágokról is feltételeztük már az áttételesebb jelentést (láttuk a Nappal egyenértékűek a kompozíciókban), itt is a pólusokra helyezve bizonyítják az azonosságukat az életető, sugárzó égitesttel. A cigándi példán ugyan nézhetnénk csak virágnak, tekeredő szárán azonban Kos formában vannak a "levelek" és meglehetősen sugározna is, szinte lövellik ki az energiát. A húsvéti életető tör fel a spirál mentén, befogva a tojás egész terét – nekünk is mutatva, s kívánva ideális életutat ebben a virágos-világos életben. Mi mást kívánhatnánk mi is mindenkinek, 2000-ben, a cigándi asszonyokkal együtt? (Holott a Romániából érkező cián, majd ólomszennyezés ekkor ölte meg ott az életet a Tiszában, de nem véglegesen.)

Szerencsére az asszonyok azért mégiscsak tovább őrzik a tojáshímeket. Sőt Csáki Gézáné cigándi jelkészletét, mint Balla Béláné utolsó tojásainak spiráljait Szatmárból az "utas" minták kifejezetten filozofikus változataihoz sorolhatjuk, melynek ellentettje a "veszett utas", "vétett utas", "utavesztett" szabálytalan (végtelen) görbéje Erdélyben, főleg a csángóknál. (A görbe itt karakteresen szabálytalanává válik, elveszti, elvéti a jó utat, veszett rángatózásba kezd. Ezeket a "negatív" mintákat másutt nem igen találjuk, legfeljebb még a román-hucul környezetben,

7. ábra. Csángó tojás (Gyimesközéplek) és "utas" minták Görbepatakról (Kakas Zoltán nyomán, Kabay Lizett szívességéből)

mellettük. Meglétük csak kidomborítja a náluk is írt "szabályos utak, az "utas" minta fontosságát, helyességét, pozitív voltát a mintakincs egészén belül, ami talán az egyik legfőbb tanulság, s a legfontosabb, végső mondanivaló.)

A Bodroghöz belsejében, Vissen is emlékeznek még az asszonyok, hogy az előző generációk írtak hímestojásokat. Dul Istvánné, Bíró Etelka (54 éves) a nagymama által használt jeleket idézi fel 2000-ben. A következő, 9. ábra b. csoportját képezik ezek a tojások, amik között elsőként a minták kialakulásában kezdőnek nevezhető fázist, a szórt, még nem strukturalódott alakzatot látjuk a szép csillagos változatban. Az eddig idézett hasonló kacsos, csigás, tyúkszemestb. változatok lényegét ez a tojás világítja meg, ahol a héjon, a tojás gömbfelületén csillagok vannak elszórva – mutatva hogy bizony az éggömből beszélünk a húsvéti minták vizsgálatakor, legtöbb esetben. Mellette, a következő tojás is csillagos, csak most már a két térfélre osztott héj teljes terét betöltően. Így a mintával maga a tojás vált csillaggá. (Ha erre a csillaggá váló tojásfelületre, mint magára az éggömbre utat rajzolunk, mint előbb – az is égi úttá válik, ha szemekből áll, ha egyenes vonal, ha szabályos hullám, s vonalakból alkotott Napút, vagy csillag-út, mindenképpen a Tejút, ami nagy folyamként is jellemezhető így a Tisza-mentén.)

A vissi minták nézegetésénél megállapíthatjuk, hogy a csillagosokon kívül feltűnően sokat használják az íves hullámvonal-kapcsolatokat, a pikkelyesnek is mondható "kapusakat", amiből eddig a "szamócásak" is írótak még. Azért idéztünk hozzájuk megint Szatmárból példát (az a tojás, Újvári Sándornétól való, Gulács, 1994), ahol az egész tojás-felületet (éggömböt) betöltik ezek az ívsorok (9/a), mert ott domináns, betölti sokasodásuk az egész térfelét (pontmagokat zárva magukba, csíra állapotban). Az egyenlítőnél van csak határ, ott egy vonallal megosztva fölfelé és lefelé egyformán, tükröképként burjánzik a pikkely-minta – mint fenn, úgy van lenn is. Az életcsirát adó tojáson ez az élet burjánzásának kifejezett jele. A következő tojásoknál is dominál az egyenlítőnél osztott, u.n. öves szerkezetben az íves kapusor-minta, de megtaláljuk lejjebb négy felezővel osztott tojásokon is, szinte kizárólagosan. A hullámok itt magukban a vizet idézik, a földit éppúgy, mint az égit, hiszen a

Bodrogek köz árterében járunk, ma is vízhez kötődő, halász nép között. Így a pikkely-minta a halakat is eszünkbe juttatja, s a halakról elnevezett Halak csilagkép idézője is, amibe a Nap az útján (az Állatövben) végigment – ha a tojás gömbjét éggömbként kezeljük, s a pólusokon lévő sugárzókat Nap-keréknek. A sok hullám és víz pedig égi mivoltában a bekövetkező Vízöntő korszak jele, melynek időszakában élünk. Nagyon kifejező, hogy itt Vissen ez a jel dominál, persze sugárzó V-alakokkal, pont-szemekkel, kereszt jelekkel kísérve, fény természetűen, keresztényin, szemmel láthatóan szakrálisan. Hiszen nem hétköznapi a mondanivaló Húsvét szent ünnepén – még 2000-ben sem – a hímes tojásokon.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a jellegzetes, magyar karakterű tojásírás-hagyományon belül a minták szerkezetének vizsgálatakor 5 féle alapvető kompozíció rajzolódik ki a Tisza-mentén is, ami egyben megfeleltethető az öt elem rendszer karakterjegyeinek.¹² Az európai hagyományban négy őselemet különböztettek meg: a Tüzet, Vízet, Levegőt és Földet, amiből a világ felépül. Keletebbre az ötödik elem a közép, vagy Élőfa (a manicheusoknál a Füst vagy Éter) – azaz az összekötő út az éggel. A talán legősibb teremtésmítosz szerint a kínaiak úgy tartják: Kezdetben, amikor az ég és a föld még tojás alakú káosz volt, Pan Ku megszületett a tojásban és itt élt 18 ezer esztendeig. És akkor a Jang tiszta elemeiből megformálódott az ég, a Jin durvább elemeiből a föld – azaz az elemek, de a teremtő Pan Ku továbbra is a középpontban tartózkodott! Ötödik tényezőként tartotta a kapcsolatot az ég és a föld között, így teremtett.

Úgy látszik népünk ismeri és számontartja a kozmikus hatásokat, de tudja 2000-ben is (mert a Tisza-mentén meg is tapasztalta), hogy még mindig az „elemek” a legfontosabbak – ezért a természet megújulásának ünnepén, a kozmikus időpontban a világnak az elemek szerinti felépítését jelöli jellegzetes mintaszerkezettel a tojásokon, mint modelleken – mint arra már fennebb példákkal utaltunk. Hiszen hitvilága ezredévek óta őrzi az elemekben újjászülető Húsvét, mint a tavaszi napéjegyenlőség idejének hitét, és a tojást, mint ennek modelljét. A tojásokra írt mágikus jelek szerkezete így a következő:

I. A még meg nem különbözött, szórt minták megelőzik a szerkesztetteket.

II. A már kiforrott szerkezetek, elem-karakterek:

1. Föld jellegűek a lekötött, az osztó vonalakkal behálózott tojás minták.

2. Szél, vagy másképp Levegő jelleget érzünk az osztóvonalakat megmozgató, az osztások középpontjából kiinduló jel-kombinációknál.

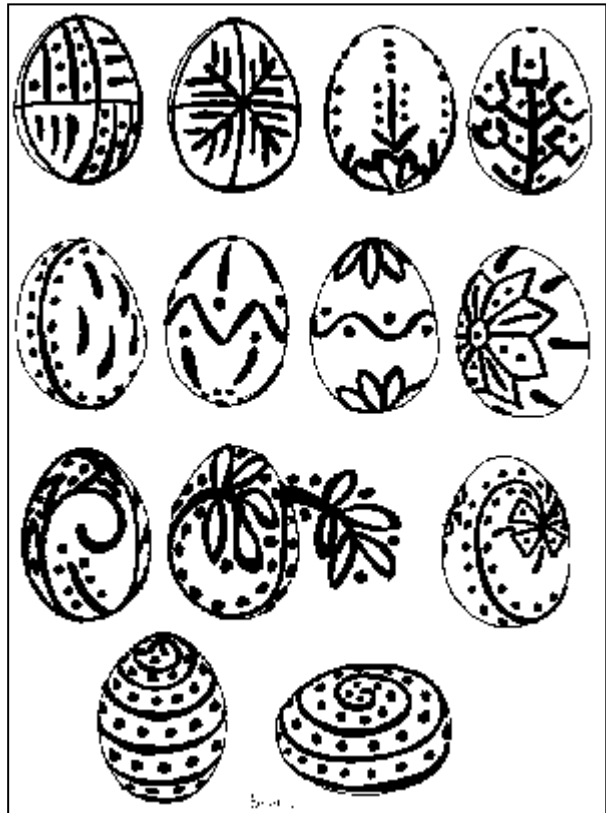
3. A Tűz jele már osztóvonal nélkül sugárzik a tojás hasán, ha fő kompozíciós elemmé válik.

4. A Víz párhuzamosan hullámszik keresztül rajta.

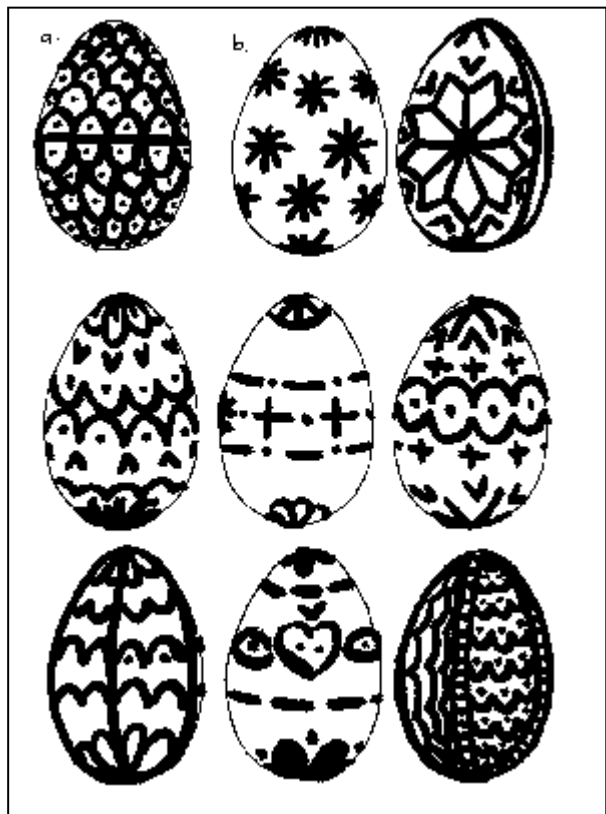
5. A Fa ott van minden magában álló, vertikális mintában, nem csak a növényiben.

III. Ezeken túl az Út jelölődik meg még:

1. a csángóktól ismert, kusza vétett út” mellett

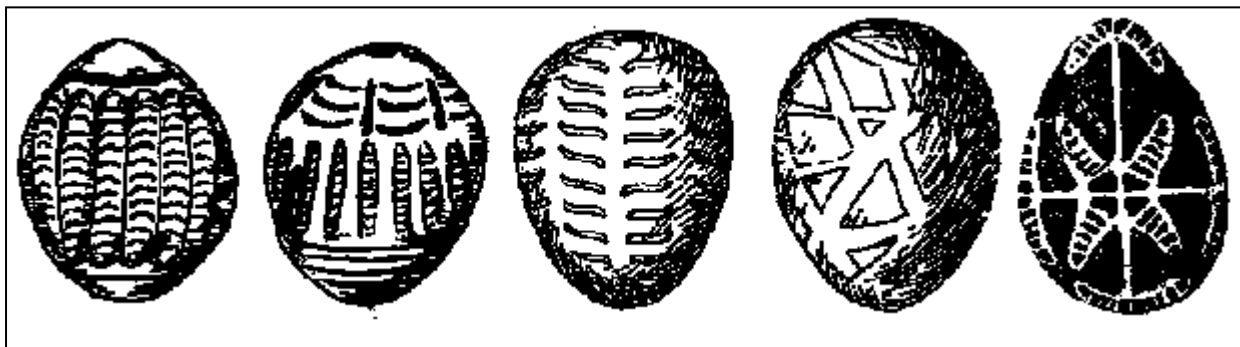

8. ábra. Balla Béláné hímesei
(gy.: Fehér Csaba, Gulács, 1994.)

9. ábra. a. Szatmári hímes (Gulács, 1994.)
b. Bodrogek köz hímesek (Viss, 2000.)

¹² Makoldi Sándorné-Pap Gábor: Hímes világ. (Főnix könyvek) Debrecen, 1997.

10. ábra. IX-XII. századi kijevei¹³ hímestojások Németország és Lengyelország területéről

2. a helyes út is (folytonos, a tojást átfogó egyenes, vagy spirálban felnövő elemekkel legtöbbszor, Erdélyben spirál futású meanderrel¹⁴).

Az írás pedig üzen!

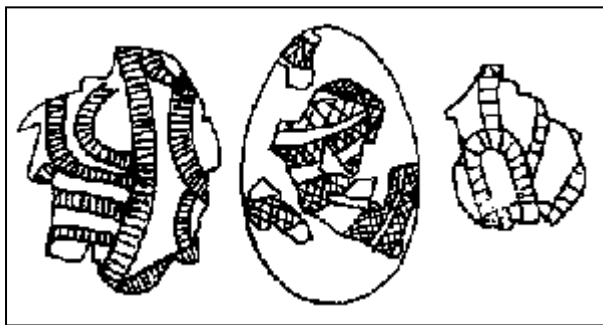
A bodrogközi tojásokat nézegetve, különösen a vissi anyagban érezzük azt, hogy a hely meghatározhatja, hogy mely elem-karakter kapcsolódik különösen az ott élő néphez: a Tisza-Bodrog mellett, a bodrogközi kiöntéseken élő halász néphez nem csodálkozhatunk, ha a Víz, s ez tükröződik tojásaik karakterében is. Igaz, mind az öt elem megtalálható a magyar nyelvterületen tapasztalataim szerint mindenütt, feltűnő, hogy még a legszerényebb repertoárban is találtunk teljesen geometrikus (kötött, Föld) mintát a virágosok (sugárzó Tűz, vagy magában álló Fa) és a geometrikus sugárzók (Tűz, Szél) mellett, attól függően értelmezve a jelet, hogy milyen fő szerkezetben jelent meg. Mégis van, ami egy-egy tájra nézve dominánsabb. (Dunántúlon használt jellegzetes minta pl. a „dobkőteles”, ami tiszta karakter: lekötött, Föld-elem szerkezetű, Szatmárban pedig sok a „virágos”, mint a sugárzó Nap, azaz tüzes elem. Ezt hangsúlyozza az aranyozás léte is.) Az elemek jelenléte szerint csoportosítva talán az igazság jobban kitűnik, hogy nem indokolt kronológiai sorrendet felállítani, származás szerint¹⁵ elkülöníteni az „archaikus” geometrikus és az új „reneszánsz” virágos mintákat, hiszen már az avar korból ismerünk geometrikus karcolt tojáshéj sírleletet, de ugyanattól a griffes-indás néptől tartjuk számon más téren a jellegzetes, a honfoglaláskori művészetünket is meghatározó indás, palmettás¹⁶ növényi, virágos¹⁷ elemeket is. A később csak „ornamentikának” tartott elemek rehabilitációja is bekövetkezik e szemlélet-váltással, hiszen a tojásokon fő motívummá lép elő például a sávok szerkezetű Víz, vízfolyás¹⁸ minta is, amely megvan mindenütt, de a népművészet más ágaiban esetleg mint szegély dísz¹⁹. Már őskori kerámiákra visszamenőleg is bizonyítható fontossága az áldozati edényeken, sőt a korai hímestojásokon is (ezek az ún. kijevei²⁰ mázas cseréptojások²¹). De Magyarországon talán sehol olyan dominánsan nem találjuk a recens anyagban, mint itt, Vissen.

A D-oroszországi központ (882 óta Kijev környéke vagy a varég Rjurikid) a Dnyeper mellől szállította a cserép hímestojásokat (10. ábra) a Bug-Visztula segítségé-

vel Przemysl-Krakkó, s a Duna vonalán a svédek felé (Gotlandi lelet: az egyik tojás lelőhelye Rone, a másiké egy viking halomsír). Senki sem elemezte még e leleteket a magyar régészek közül, hogy esetleg a magyarságnak van-e kapcsolata vele – csak azt tudjuk, hogy avar sírban Szeged mellett publikálták az első karcolt hímestojást a Kárpát-medencében, szintén sírmellékletként, a halott nő markában.²² A magyar-avar hímestojás tehát még korábbi, igaz előtűnik itt élt longobárd sírokban is sok tojást tártak fel már a régészek, talán lekopott festéssel is, de karcoltat, konkrét mintával egyet sem. Az előbbi későavar, magyar leletek azonban csak töredékek, nem elemezhetők úgy, mint az ép kijevei²³ mázas cserép tojások, melyek színesek is: általában sötétbarna vagy zöld alapon sárga vonalak, vagy sorba rendezett ívek, hullámvonalak. A nevezett Lengyelországban, Németországban talált (és publikált) tojások eredetére a Bizáncból feljövő kereskedelmi tevékenységben látja a szerző a magyarázatot, a Kárpát-medencén is átvezető régi só-út vonalán. Jött, mint mi, Keletről Nyugatra! Az Odera-mentén talált egyik bordázott mintájú tojás (10. ábrán) döbbenetesen hasonlít a mi vissi tojásunkra, de ennek középső sávja 17 hosszanti bordával tagolt, s közöttük zöld és sárga hullámok váltják egymást. A másik hasonló Brandenburgból, a neundorfi nagy soros sírok mezejéről, ahol az 5. sz. csontváz mellett egy 2. századra jellemző edényformát is találtak. A tojás alsó részét fehér párhuzamos vonalak futják körbe, a felső széles részre a mintát barna színrel vitték fel, mindezt zöldesbarna alapon... A halott mellé adták az élet szimbólumát.²⁴ A csak hullámvonalas tojás Varsóban van (származása ismeretlen), de mellette a keresztvonalas ukrán. Knorr azt írja róluk: A barnás-zöldes alapon világos minta igazolja a néhány műhelyben végzett sorozatgyártás-szerű készítést. A máz miatt ezt délkeleten kell keresni, hiszen másutt nem ismerjük kerámián ezt a technikát ilyen korán, azaz a X-XI. században... A tömegcikk-gyártás a Fekete-tenger mellékén, Bizáncban nem volt meglepő.²⁵ A híres lengyel és német leletek, amik kijevei²⁶ cseréptojások²⁷ néven híressültek el, tehát tulajdonképpen a Fekete-tengeri vagy a bizánci birodalmak termékei, melyek Kiev felé terjedtek Németországig a népvándorlás korában.

¹³ H.U. Knorr: Das bunte Ei in der Vorgeschichte. Oberrheinische Zeitschrift für Volkskunde, 1938. 2-3. 129-137.; Zofia Hilczarówna: Przyczynki do handlu Polski z Rusia Kijowska

¹⁴ Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leleteken. Ethnographia, 1932. 54-68.

11. ábra. Avar hímesekek

Az 1930-as években talált 19 cseréptojás – közölt mintázata szerint – eléggé geometrikus: egyrészt hálós, másrészt hullám-vonalas. Mutatva, hogy az áldozati tárgy vagy a Föld, vagy a Víz jellegű minták gondolatkörét idézte, (talán éppen az élet-víze képzet miatt, a Földből feltámadás reményében) a germán és a szláv temetőben egyaránt. És az avarokéban? A fent említett IX-XI. századi leleteknél korábbiak, a VI-VIII. századiak és még alig ismertek a Kárpát-medence beliek, holott itt az avar temetők tele vannak áldozati tojás-maradványokkal, és Móra Ferenc szintén az 1930-as években publikálta már az általa talált hímet Szeged –, a Tisza környékéről. A sírleletek sokszor festetlenek, de lehet, hogy csak lekopott róluk a szerves festék (ami csak labor vizsgálatokkal lenne bizonyítható). Némelyek azonban karcoltak, tehát kétségetlenül felismerhető: mintások! Az Alföld déli részén, pl. Mindszent-Bozótanyán feltárt késő avar temetőben (amelyet László Gyula már magyarnak vett) 1926. évi ásatás II. sír: Nő, egyéb mellékletek között lúdtojás törmelékei karcolt dísszel. Az előző tojás mellett kisebb méretű szintén karcolt tojás. A Szentesi Hírlap VIII. évf. 53. számában (1926. márc. 6.) is megemlékeznek a tojásokról, azzal a megjegyzéssel, hogy már az 1925-ös ásatáson is gyakran találtak ilyet.¹⁵ Ugyanott a IV. női sírban tojások a jobb kéznél, míg a Szentes-kajáni avar férfisírban a jobb oldalon lévő 20 cm hosszú vaskész hegyénél volt karcolt hímetojás, és a 178. sírban pedig (ugyan díszítetlen), de a lábszárak között! A tojások férfi-, női-, és gyermeksírokat egyformán jellemző melléklete és valószínűen a feltámadást szimbolizálták vele... Tojás 26 sírban volt, néha több is, de csak a 84. sírban talált tojáshéjon lehetett megállapítani a bekarcolt díszítést rombusz és háromszög mintákkal. A díszítése hasonló a Szeged vidékén talált díszített hímes tojásokhoz.¹⁶ A 11. ábrán elsőként látható ez a Szeged-környéki lelet, amire hivatkozik Korek. Ha valóban áll a hasonlóság, akkor az általa említett rombusz és háromszög minták valószínűleg a bekarcolásra vonatkoznak csak, nem a jel-

formákra. Tudniillik az avar tojások harmadik ismert példányán is (11. ábra c.) ugyanazt látjuk: a dupla vonal között satírozva, karcolva, feketítve jelezték a mintát, vagy párhuzamos (a fordulókban sugaras, tehát háromszöget is adó), vagy keresztező (tehát rombuszokat adó) vonalkázással. E harmadik tojást Madarason találták: a jellegzetes mintát fölfedezhetjük az avar kori csontfaragványokon (a cikói 202, a homokméggyi 102, és a kiskőrös-cebepusztai 14. sír bogozóin).¹⁷ Érdekes, hogy a magyar (és Tisza-menti) pásztor-szarúk faragásán is máig látjuk a hasonló mintákat, amennyiben ezeket az avar töredékeket úgy értékeljük, hogy a kettős vonalak valamilyen ívelődő: kacsos, kapus, számócás burjánzó képződményt alkothattak, mint a szarún a csíra-szerkezet (12. ábra), vagy a gulácsi, vissi tojások ívsora. (10. ábra) A kettős-vonal között létrásan kitöltő díszítő módozatot is viszonylatilag ezek az avar tojásokon, úgy, mint a honfoglalás-kori tarsolylemezek vésett díszítésén is. Évezredek óta él tehát nálunk a jelképzés, a sumér pecsét-hengertől a tiszakécskei kürtig.¹⁸

Lengyelországból, Opoléból való a 10. ábra utolsó tojásának rekonstrukciója, ahol a X-XIII. századi telepeken számos festett agyag és mészt tojás törmelékét találtak, de már viasszal frottat is, egy alapszínnel, hasonló, mint amit ma is láthatunk.¹⁹ Még a lengyelek régies írott tojásai állnak ma hozzánk a legközelebb, a germánoknál eltűnt a Kijevből importált hagyomány, a szlávoknál viszont már sokszor felismerhetlenné burjánzott, s így megváltozott szerkezete is. Lehet, hogy a lengyel-magyar közös múlt és kultúra (a hímettojások kérdésében is) messzebb nyúlik vissza időben és térben is, mint Kijev, vagy a Fekete-tenger melléke? Az itt közöltnek a mintája is megtalálható ma a lengyel tojásírásban, de nálunk is az egész országban írják az osztóvonalaival együtt! Megemlítenek még egy fenyőgallyasnak vélhető töredéket is – így előállt csaknem az összes ma előforduló szerkezet-típus, és pedig olyan alakban, amelyet már csak a magyarok őriznek sajátosnak mondható, puritán jelírásukkal: az említett az Szél jelölő, a sávós, hullám-vonalas (Víz elemű), a geometrikus (Föld lekötésű) és végül itt a növényi is.

A további gyűjtések során a mai magyar tojásanyag mintáinak és a készítési hely elemek szerinti jellegének vizsgálata is újabb feladat lehet, bár a gondolat nem új. Már Ipolyi Arnold felvetette a magyar vallás kutatása, a mitológia vizsgálata kapcsán, hogy: midőn az óvallások enyészetével a sokistenségi hitképzet rég elmúlt, eredeti alapjuk, a természetelem kultusz még sokáig fennmaradt, és maig számos előítélet és babonás szokásban fennvan. . . . És magában már e tisztelet nyilván sokkal okszerűbb s természetesebb, mint sem a későbbi, emberi rajongó képzeletszülte

¹⁵ Szalontai Csaba: Avar kori lelőhelyek és leletek Mindszentről. In: MFMÉ-Stud. Arch. I. 183-210. Szeged, 1995.

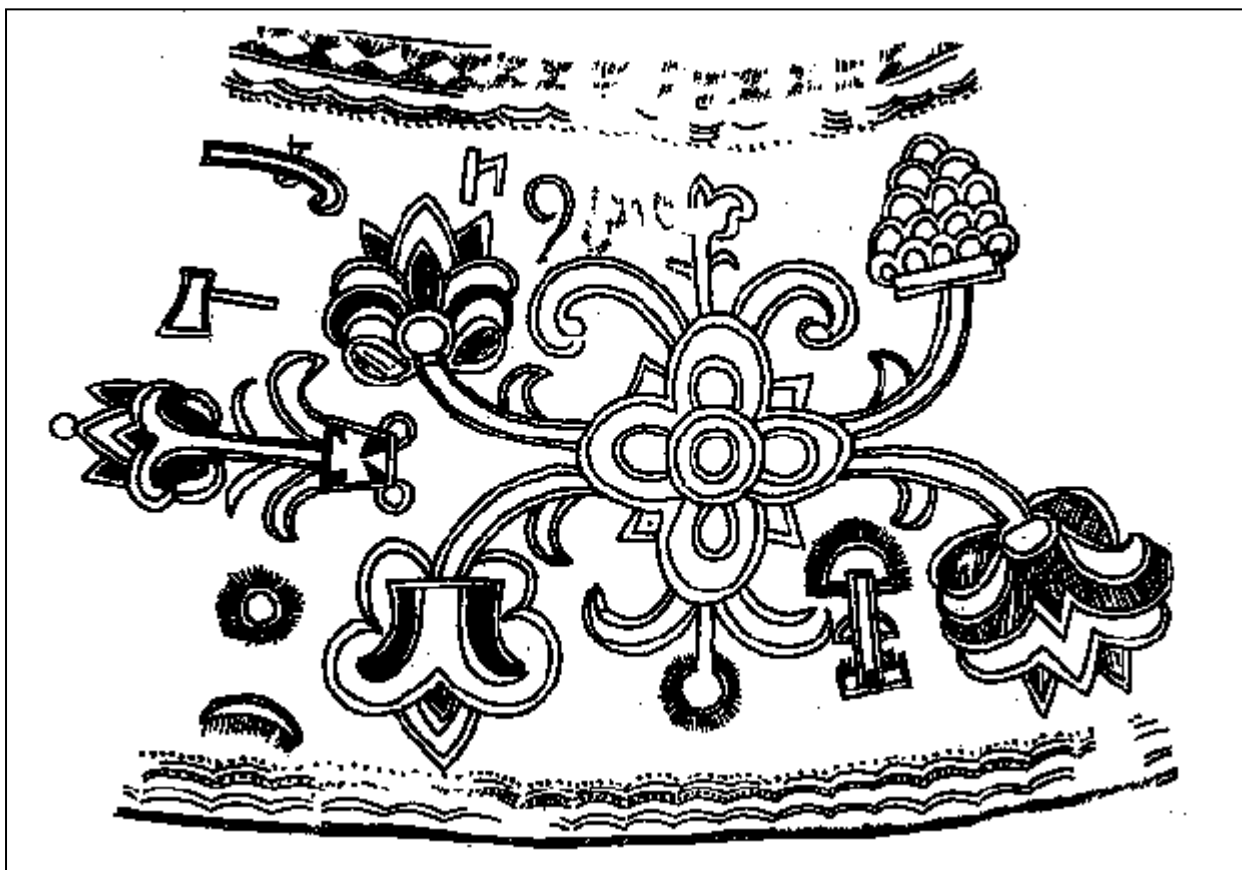
¹⁶ Korek József: A szentes-kajáni avar kori temető. In: Dolgozatok a M.Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből XIX. 1943. 1-129.

¹⁷ Rác Zsófia: A Madaras-Téglavetői avar temető (Kőhegyi Mihály

ásatása) in: Móra F. Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica. V. 1999. 347-395.

¹⁸ Makoldi Sándor: A világ képe alföldi pásztor-szarukon. Főnix Könyvek 31. Debrecen, 2001. 17-23. ábra

¹⁹ Janina Bukowska: Pisanki Polskie z X-XIII. wieku. Polska Sztuka Ludowa, 1958. 45-49.

12. ábra. Felső-tiszai kanászkürt kiterített rajza

polytheistai alakulatokbani hit.²⁰ Könyvében részletesen tárgyalja az őselemek tiszteletének hit-maradványait a magyarságnál is. A hímesekre írt jelekről azonban nem szól. Felveti, hogy különböző népek vallásának más-más elemek adtak esetleg alapot: így mondja már egy régi keresztény író Firmicus Matern, hogy a pogány vallások eredete nem más, mint az elemtisztelet. Az egyiptomiak um. a Vízet tevék istenökké, a phrigiaiak a Földet, assyriaiak s Afrika népei a Leget, a perzsák a Tüzet. A babyloniak, Berossus szerint a Tüzet és Vízet...“ A skythákról igen érdekes e tekintetben Herodot (4. 59) tudósítása, benne egyrészt a görög író igyekezetét szemléljük, mint törekszik saját vallása alakjaival a skytha elemtiszteletet magyarázni, míg másrészt ismét, honi istenségei magyarázatát is a skytha elemtiszteletben találja: az istenek közül um. csak ezeket imádják – Hestiát legelől, tehát a Tüzet, e mellett Zeust és Gaeát, tehát az Eget és Földet, mert hitük szerint Gaea a Föld, Zeus neje, továbbá Apollót mi a Nap, Aphroditet, Heraklest és Arest, a királyi-skythák még Posseidont is, azaz a Vízet.“ Hozzá kell tennünk, hogy talán Afrodítét és Heraklest másért (talán női és férfi őszökként illette meg a tisztelet, hiszen tudjuk a görög mitológiából, hogy Heraklés-Herkules

a szíták földjén átmenve egy kígyó testű nőt talált, akivel a szkíták őseit nemzette.²¹) Arész pedig a kard-tisztelet miatt keveredett a görög leírásba, holott valójában nem a Hadistent külön, hanem (a mondánk szerint is) az Isten kardját tisztelheték.²² Az utóbbi isteneket kivéve tehát maradnak pusztán az elemek, mint a tisztelet tárgya elődeinknél. Ipolyi szerint a fordítást Görres akként vélte visszaadhatónak: A skythák áldoztak legelől a Tűznek, Égnek s neje a Földnek, Nap és Holdnak, Hercules és Mars azaz a vasnak.“ Tovább: A hiongnu fejedelem Tanju is, mint maga a neve jelenté az ég és a Föld fia, reggel a Napnak, estve a Holdnak, az égnek és a földnek áldozik. ... a turkok tisztelik a Tüzet, Leget és Vízet, tisztelik még és énekel dicsérik a Földet, de imádják egyedül és Istennek nevezik azt, ki az eget és a földet alkotta.“

Húsvétkor, a tavaszünnepeken mi, mai magyarok sem tehetünk egyebet, alkalmazkodva a környezetünkben lévő természethez. A Tisza és a Duna, mely két folyam között élünk, ma is meghatározza az életünket. Így bizonyosnak látszik az is, hogy az elemekkel való kapcsolat, a Tisza mentén a Víz dominanciája (talán nem csak az avarok óta) tudatosan tükröződik a hímesek jeleiben is.

²⁰ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. (reprint 1987) 185.

²¹ Kerényi Károly: Görög mitológia. Budapest, 1977.

²² Titokfejtő Grandpierre: Rögberejtett Isten kardja (Titokfejtő Könyvkiadó) 1998.

Utószó, de nem utolsó

Szomorú vagyok. No nem azért, mert ismét itt van egy „Élő táj”-kötet, hanem száz más okból kifolyólag (Vízöntő-viccöntő korszak...).

Először: a „debreceni csoda”-ként megismert, a látzat-valóság nyilvánvaló mocskai okán. A látványváros nekem sem tetszik, mert a bűn bugyraira épül (lesz még Debrecenben jó szállásom?), és hasonlatos hozzá. „Szentendrészítünk”, vagyis látványvárost építünk, ettől óvtam, féltettem a várost évek óta. Valamire ráéreztem akkor öntudatlanul is úgy 1990 táján. Bejött...”

Debrecen mocskos, koszos, ijesztően embertelen város lett, Pestre 100 éve nem mentem..., azt a hülye érzékenységet! Debrecen a szülővárosom. Félelmetes itt például éjjel, s nappal közlekedni! Törvénytelen világban érzem magam, mert már valószínűleg tényleg abban vagyok lakos, polgár...

Nincs mire büszkének lennem, talán a múlt?

Mi lesz a jövőnkkel?

Másodszor: szépek és értelmesek az írások az újabb kötetben. És hatástalanok, mert nincs bennük pénz-jövő, vagyis haszon! Következmény nélküliek. Nincs ha-

tásuk a vészjelzéseknek, legalábbis nem tapasztaljuk, sőt ellenségnek tekintik a Szólót. Az őszinte-hites világképű ember csak nyeli a port, menekül a tűz elől, esőért imádkozik, földvárakat fedez fel a maga „szórazótására”, járdákon kerekedik félelmében, menekül a kamionok elől (sokan az országút mellett laknak évtizedek óta...), újságokban olvassa az élelmiszer adalékok végtelen sorát..., valami ördögi dzsungel kellős közepén érzi minduntalan magát az ember, s kóborol az őszi parlagfű-tengerben és siratja minduntalan az Élt.

Harmadszor: az emberi minőség hétköznapi-mindennapi megjelenése pedig ma rémisztő mélységekben van, embertársainkhoz való viszonyunk minősíthetetlen. Egymás gondolataival és életével is „játsszunk”, jogtalanul.

Többről pedig most szó ne essék...

Hogy Buka ilyen pesszimista? A kérdés jogos!

A feltámadásra vár. Legalább két napja.

Debrecen, 2002. október 4. Szent Ferenc napja

A Reményhez – 2002.

Tartalom

FÖLDI ÁBRÁK – ÉGI MESÉK

Bajkán László: A Glastonbury állatöv 7

Gál Péter József: Az emberi táj 16

DEBRECEN ROPPANT DOBJÁN KÖRBE-KÖRBE

Buka László: Rád emlékezem, Debrecen 25

Makoldi Sándor: Debrecenért 34

Makoldi Sándor: Városkoszorú 36

Dr. Nagy Attila: A fa és a város párbeszéde 37

Virágh Anna: Szöveg- és feladatgyűjtemény Debrecen (DBRCEN) helynévéhez 40

KÖVEK – HEGYEK (MEGYEK!)

Hagymás István: Lendva, Hegy 45

Baráz Csaba: Szent László, a pálosok és a Szakálas Farkas a Palócföldön 47

Baráz Csaba: Királyszékétől Szentlélekig 62

Baráz Csaba – Born Gergely: A leány még mindig vár... 65

Andics Árpád: A kőkoponyák emlékezete II. 68

ÖRÖK-ÖREG ŐSÖK, HAGYOMÁNYOK

Dr. Varga Tibor: A földi paradicsom 93

Bálint Károly: Gondolatösvény – Solymár 103

Molnár V. József: Csíksomlyó 105

Molnár V. József: Isten óhajtása 108

Harangozó Imre: Szomorú szívek megvigasztalója...“ 111

Takács György: Bódogságos Szűz Mária kiméne egy nagy hegyre...“ 116

Karácsony Gábor: Úfók Gyimesben 126

KEREKDED VILÁGOK RAJZOLATI

Bíró Lajos: Boldogasszony templomai 133

Buka László: A Nap költötte kenyér 143

Végvári József: Cserákja 159

VIZEK KANYARGÁSI

Gyarmathy István: Előszó 175

Aradi Csaba – Gőri Szilvia: Szemléletváltás a természetvédelemben 177

Molnár Géza: A folyó, mint ökológiai rendszer 182

Balogh Péter: Az ártéri tájgazdálkodás koncepciója 192

Örsi Zsolt: Angyalháza és Szelencés puszták régi vízrajza 203

Örsi Zsolt: Hortobágyi kutak 211

Makoldi Sándorné: Másfél-ezredéves tojásírás a Tisza-mentén 226

Buka László: Utószó, de nem utolsó 235

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik anyagilag és egyéb módon támogatták e kötet létrejöttét:

Baranyai Norbert, Buróné Bokor Ibolya, Félegyházi Erika, Fézer Tamás,
Jenei Zoltán, Joli, Lánszki Imre, Magyar Károlyék, Scharbertné Györgyike, Virágh Anna

Környezetvédelmi Minisztérium KAC" pályázati alap,
Országépítő Alapítvány

Az első borító
Andics Árpád fotóművész Fényhordozó című fotógrafikájának felhasználásával készült

A hátsó borítón: Ólommázas tál, 1892, Tótkomlós, Békés m.

Kiadja a
Dél-Nyírség-Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület
Debrecen, 2002

Felelős kiadó: Gyarmathy István

Tipográfia: Vetró Mihály

Nyomás és kötés:
Litográfia Kft.

ö ISBN 963 204 446 0
ISBN 963 204 447 9

„Mikor pedig evének,
vevé Jézus a kenyeret
és hálákat adván, megtöré és adá a tanítványoknak
és monda:

Vegyétek, egyétek: ez az én testem.

És vevén a poharat
és hálákat adván, adá azoknak,
ezt mondván:

Igyatok ebből mindnyájan:

Mert ez az én vérem,
az új szövetségnek vére,
amely sokakért kiontatik
bűnöknek bocsánatára.”

(Máté, 26.26-28.)